אלֿיקום צונזערס וועלק

קריטישע אויסגאבע

פֿון

מרדכי שעכטער

באנד II

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ייִדישער ווייסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — ייִוואָ
ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ
ניו־יאָרק, 1964

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יִוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Copyright © 1964, by the YIVO Institute for Jewish Research
1048 Fifth Ave., New York, N.Y. 10028

341
Printed in the United States of America

Waldon Press, 150 Lafayette St., New York, N.Y. 10013

אליקום צונזערס ווערק

באַנד II

די איצטיקע כוללדיקע אויסגאבע פון אליקום צונזערס וועלק
איז צו שטאנד געקומען א דאנק דער בריייטהאלציקייט פון
דושאלדוש הימאן ע"ה, אליקום צונזערס איידעם, וואס האט שטארק
געהאלטן פון דעם פאעטס שאפונגען און פון זיין געהעריק ארט
אין דער יידישער ליטעראטור

אינהאלט

באַנד II

מכירת־יוסף 551

צונזערס אויטאָביאָגראַפֿיע 665

הערות צו די לידער 719

הערות צו מכירת־יוסף 750

גראַמען בײַ צונזערן (אַן אָפּקלײַב) 753

פֿאַרגלײַכן בײַ צונזערן (אַן אָפּקלײַב) 759

אידיאָמען, אַליטעראַציעס, היפּערבלען, מעטאָנימיעס
און מעטאַפֿערן בײַ צונזערן (אַן אָפּקלײַב) 762

גלאָסאַר 763

ביבליאָגראַפֿיע 779

לידער־ווײַזער 789

זוכצעטל פֿון די לידער לויטן ערשטן פֿערז 793

דין־וחשבון פֿון רעדאַקטאָר 797

א. סדר פֿון די לידער, נומעראַציע פֿון די שורות
ב. טעקסט און קעפּלעך
ג. שפֿראַך, אָרטאָגראַפֿיע, פֿונקטואַציע, שרײַבט
ד. די נאָטן
ה. לידער־ווײַזער
ו. דער גלאָסאַר
ז. די הערות
ח. ביבליאָגראַפֿיע
ט. די אַרבעט וואָס וואַרט

נאָטן צו די לידער ..... [809]—[1004]

נאָטן צו ניגונים ..... [816]

ענגלישער קיצור ..... [1012]

מכירת־יוסף

הקדמה

קיין אייניציקע געשיכטע פֿון אונדזער הייליקן תּנך האָט אַזוי אַן אינדרוק ניט געמאַכט אוֹן איז נאָך ניט אַזוי באַקאַנט דעם פּעבל פֿון אונדזערע יידן ווי די געשיכטע פֿון מכירת־יוסף. אוֹן דאָך, וועט עס וויל פֿאַר אונדזערע יידן די געשיכטע אַלס אַ ריינע דראַמע פֿאַרשטעלן, פֿאַרצאַמען אייניקע קשיות די וועג פֿאַר דעם שרייבער, וועלכער וויל פֿון קבלת־חכמים ניט אָפּטרעטן.

1) ווי מיר געפֿינען, אַז יהודה איז געגאַנגען שערן זיינע שאָף. נו, געווים האָבן די איבעריקע ברידער אויך געהאַט פֿיל שאָף אוֹן רינדער, זאָלן זיי זיך מתקנא זיין אויף אַ העמדל, וואָס דער פֿאָטער האָט יוספֿן אָנגעטאָן? עס טרעפֿט הייַנט דאָס רוב, אַז אַ פֿאָטער מאַכט אין קינד אַ בגד אוֹן דעם צווייטן ניט, פֿון דעסט וועגן הרגעט מען זיך ניט אויף טויט. בפֿרט יעקבֿ אָבֿינוס קינדער, די הייליקע שבֿטים, רייכע מענטשן אוֹן פֿון 20 ביז 25 יאָר, זאָלן זיי וועלן שלאָגן צום טויט אַ ברודער פֿאַר אַ העמדל? אויב ווידער די קינאה איז ניט געווען פֿאַר די העמדל, נאָר וויל דער פֿאָטער האָט אים געליבט מער פֿון זיי, אוֹן דעריבער האָט ער אים די העמדל געגעבן, — אויב אַזוי, איז דאָך דער פֿאָטער שולדיק וואָס ער ליבט אים, אָבער ניט יוסף וואָס אים ליבט מען. וואָס האָט יוסף געקענט מאַכן, אַז זליכה האָט אים געליבט? אויב ווידער פֿאַר די חלומות, האָבן זיי דאָך געדאַרפֿט וויסן, אַז אַזעלכע חלומות איז פֿון גאָט, אַזוי ווי עס איז טאָקע באמת דערנאָך מקוים געוואָרן, אוֹן ניט וועלן אים טויטשלאָגן דערפֿאַר! די רכילות איז דאָך ממה־נפֿשך קשה: איז די רכילות געווען שקר, טאָ ווי האָט עס יוסף הצדיק געבראַכט פֿאַלשע רכילות? איז, ווידער, געווען אמת, טאָ וואָס האָבן זיי צו יוספֿן? האָט יוסף ניט ריכטיק געזען, טאָ ווי האָט יעקבֿ ניט אויס־געפֿרעגט אַלעס בפֿרט, אַז ער זאָל וויסן אויב דאָס איז רעכט אָדער אומרעכט?

2) מיר געפֿינען אין די דברי הימים, אַז יעקבֿ האָט איבערגעגעבן די בכורה יוספֿן. איז קשה: וואָס איז געווען די בכורה פֿאַר אַזוי אַ גרויסע זאַך, אַז צוליב איר איז אַרויסגעקומען אַזוי פֿיל קילקולים? אויב צו נעמען צוויי חלקים ירושה, עקסיסטירט דאָך נאָך הייַנט אויך אין פֿיל ערטער בײַ יידן. פֿון דעסט וועגן קומט גאָרניט אַרויס אַזעלכע סיבות אוֹן שינאות ווי מיר געפֿינען בײַ יצחק מיט ישמעאלן, בײַ יעקבֿ מיט עשׂו, בײַ יוסף מיט די ברידער — אוֹן אַלץ צוליב די בכורה!

3) וואָרום האָט יוסף פֿון מצרים ניט אָנגעזאָגט צום פֿאָטער, אַז ער לעבט? פֿאַר וואָס האָט ער אים געלאָזן אַזוי פֿיל טרויערן? לאָז שוין זיין, אַז די צייט וואָס ער איז געווען בײַ פּוטיפֿרן האָט ער ניט געקענט אָנזאָגן אוֹן אַזוי אויך די צייט, וואָס ער איז אין תּפֿיסה געזעסן. אָבער די נײַן יאָר וואָס ער וואָר וויצעקעניג, דאָמאָלס האָט ער דאָך געקענט אַ שקאָדראָן סאָלדאָטן שיקן צום פֿאָטער אוֹן אָנזאָגן, אַז ער לעבט! בפֿרט עס איז גאָר ניט אַזוי וויַיט — די ברידער האָבן זיך מיט משא אין אַ קורצע צייט געקערט צוויי מאָל הין אוֹן צוריק. נאָך מער, אַז ער האָט אַ זון געבאָרן, גיט ער אים אַ נאָמען מנשה, אוֹן זאָגט: „כּי נשני אלהים את כּל עמלי ואת כּל בית אָבי". דאָס טוט אַ טרייַער זון? ער דאַנקט גאָט,

אז ער האָט זיך אָן טאַטן פֿאַרגעסן — אַזוי אַ פֿאָטער, וואָס לערנט מיט אים תורה און חכמה, וואָס ליבט אים מער פֿון אַלע קינדער! מיט אַ מאָל איז ער אַ משנה־למלך און לאָזט דעם פֿאָטער טרויערן. נאָך מער, אַז די ברידער קומען שוין צו אים אין מצרים, זאָג אים דאָמאָלס אָן, — ניין, פֿאַרהאַלט ער נאָך בײַ זיך שמעונען און הייסט ברענגען בנימינען, ביז דער פֿאָטער שרײַט פֿון צרות: „יוסף איז ניטאָ, און שמעון איז ניטאָ, און יעצט — בנימין?!" דער ענטפֿערט די גמראס תירוץ, אַז די ברידער האָבן געמאַכט אַ חרם, אַז מען זאָל דעם פֿאָטער ניט אויסזאָגן — זיי האָבן דאָך אָבער יוספֿן ניט אַרײַנגענומען אין חרם, האָט ער דאָך געמאָגט אַנזאָגן צום פֿאָטער! בפֿרט סוף־כּל־סוף האָט ער דאָך פֿאַרט אַנגעזאָגט, און יעקבֿ האָט שוין דערנאָך געוווסט, אַז די ברידער האָבן אים פֿאַרקויפֿט? — דער,ווידער, ענטפֿערט, אַז יוסף האָט געמוזט שווײַגן, כּדי עס זאָל מקוים ווערן די חלומות. דאָס איז אָבער אויך קיין תירוץ ניט, דען אַז די חלומות זאָלן מקוים ווערן, איז באַלאַנגען אָן גאָט, און יוסף אַלס מענטש נאָר דאַרף ניט לאָזן אַ פֿאָטער טרויערן צוויי און צוואַנציק יאָר! גאָט האָט געזאָגט אַבֿרהמען, אַז זײַנע קינדער וועלן דינען אין דער פֿרעמד. פֿון דעסט וועגן אַז פֿרעה האָט מיט זיי געאַרבעט, האָט ער באַקומען זײַן פּסק — גאָט, דער מסבֿ־הסיבות טוט זיך דאָס זײַנעניקע, און ברויכט ניט קיין הילפֿע פֿון אַ מענטשן, יוסף זאָל אים העלפֿן זײַנע חלומות זאָלן מקוים ווערן!

אונטער אַנדערע נאַציאָנען אין פֿאַרשיידענע שפֿראַכן איז זי אויך פֿיל מאָל געשפּילט געוואָרן און ווערט געשפּילט נאָך עד־היום. זיי זײַנען ניט געצוווּנגען צו די גמרא: אויב עס ווײַזט זיי אַן אָרט, וואָס עס לאָזט זיך ניט שיקן, שפּילן זיי נאָך זייער אייגענעם פֿאַרשטאַנד. און אונטער אונדזערע יידן, צײַט מיר געדענקען, האָבן דאָס נאָר געשפּילט אַרעמע בחורים, אַדער די פֿאַרצײַטיקע בדחנים אויף אַ חתונה, קורץ — פֿון זייער געפֿיל אויף אַ דראַמע האָבן מיר געקענט צו דער געשיכטע זייער ווייניק הילפֿע באַקומען. דער באַרימטער מחבר פֿון „תּוכן עלילות", ווי ווויל ער האָט איר מיסטערווערק געאַרבעט, דאָך האָט ער די אַלע שוועריקייטן פֿראַגן אונדז ניט אַנטדעקט — אין דיזע קליינע ווערקל מײַנע איז אַלץ פֿאַרענטפֿערט, געשילדערט נאָך דער אַלטער היסטאָריע, נאָך זייערע זיטן און מינהגים, דאָס מע קאָן מיט רעכט זאָגן, דאָס עס ליגט אויף זיי דער גאַנצער אַלטערטום, ווי עס וואָלט געווען גשרײבן מיט פֿערט האָלבן טויזנט יאָר צוריק — און די אַלע שווערע פֿראַגן וועלן מיר דאָ גלײַך, געקליבן גוטע וואָרטן פֿון גמרא, פֿון ילקוטים, פֿון מפֿרשים, געפֿאַסט איין דעה צו די צווייטע, ביז עס איז פֿאַרגליכן געוואָרן אַלע שוועריקייטן, דען דיבֿרי תורה ענדיקן במקום זה ועשירים במקום אחר.

פֿאַר די וועלכע וועלן מיר פֿרעגן, וואָס נוצט אונדז אָן אַלטע היסטאָריע, ליבערשט שרײַבט אונדז פֿון הײַנטיקער צײַט, מיר זאָלן זען לעבעדיקע בילדער — אויף אײַער פֿראָגע, מײַנע לעזער, מוז איך אײַך ענטפֿערן, ניט ווי אַלע מחברים שרײַבן אין זייערע הקדמות, אַז זיי מיינען ניט קיין כּבֿוד און ניט געלט נאָר זיי ווילן מזכּה־הרבים זײַן אָדער זיי מוזן שרײַבן, ווײַל זייער נאַטור דריקט זיי דערצו, ווי די פֿויגל דאָס זי מוז זינגען (אָדער ווי דער האָן אַז ער מוז קרייען). איך בין גראָדע פֿאַרקערט, איך בין מאמין באמונה שלמה, אַז איך וואָלט געווען אַ נגיד, וואָלט איך געוויס ניט געשריבן, און מײַן אינסטינקט וואָלט מיר גאָר דערצו ניט פֿרעסן! איך בין זיך מודה אָפֿן פֿאַר אײַך אַלע, אַז איך מיין נאָר דעם גראָשן . . .

די פֿערזאָנען וועלכע קומען דאָ פֿאָר

יצחק, אַן אײַנוויינער אין כּנען, אין חברון.
יעקבֿ, זײַן זון.
ראובן
שמעון
לוי
יהודה
ישׂשכר
זבולון
דן, נפֿתלי
גד, אָשר
יוסף
בנימין
} די זין פֿון יעקבֿ.
דינה, זײַן טאָכטער.
שׂרח, די טאָכטער פֿון אָשר.
שמה, דער קנעכט פֿון יעקבֿ.
א מאַן, בײַ שכם.
טלמון, אַן אַראַבישער סוחר.
פֿוטיפֿר, דער שעכטמײַסטער פֿון קעניג פֿון מצרים.
זליכה, זײַן פֿרוי.
אָסנת, זייער טאָכטער.
חמוטל, איר גיווערנאַנטין.
עלוקה
עזובה
} זייערע דינערין.
חרנפֿר, דער הויפּטוועכטער אין תּפֿיסה בײַ פֿוטיפֿר.
פֿרעה, דער קעניג פֿון מצרים.
תּחפּנס, די קעניגין.
הדורם, אַן אַלטער אַדיוטאַנט.
תּחרע, דער טראַנקמײַסטער פֿון קעניג.
עזמוות, דער אייבערבעקער.
יוסף, דער זון פֿון יעקבֿ.

אָסנת, זײַן פֿרוי.

מנשה } זייערע זין.
אפֿרים }

סלוא, זײַן אייבערֿאדיוטאַנט.

עבֿדון, זײַן קאַמער־דינער.

אחישחר, זײַן קוטשער.

בקבקר, דער הויפּט־חרטום אין מצרים.

אַראַבער, מורינען, תּפֿוסים, מיניסטאַרן, געזערֿאַלן, חרטומים, דינער, זינגער, קאָר, מוזיק, די וואַך פֿון קעניג, די וואַך פֿון יוסף.

די געשיכטע פֿאַנגט זיך אָן אין כּנען 2216
יאָר נאָך דער וועלט־באַשאַפֿונג, ענדיקט זיך אין מצרים אין 2238 יאָר.

ערשטער אַקט

ערשטע סצענע

דער פַֿאַרהאַנג וויקלט זיך אויף. עס איז צו זען אַ שיינער זאַל. בײַ דער זײַט שטייען צוויי בילדער פֿון שטיין — אַבֿרהם אָבֿינו מיט זײַן פֿרוי שׂרה. פֿון פֿאַרנט בײַ אַ טיש זיצט יעקבֿ העבֿרי אויף אַ שטול און קוקט אין אַ ספֿר אַן אַלטן. עס עפֿנט זיך די טיר. עס קומט אַרײַן יוסף, אַ יונגער מענטש פֿון 17 יאָר, געקלײדט אַזיאַטיש, נײַגט זיך צום פֿאָטער מיט גרויס ערעפֿורכט.

יוסף: גוט מאָרגן, הער פֿאָטער!

יעקבֿ: זעץ דיך, יוסף, לעבן מיר אַנידער,
איך ליב דיר מער פֿון אַלע דײַנע ברידער!
וואָס איך האָב געלערנט פֿון מײַן טאַטן און זיידן,
פֿלעג איך דאָך אַלעס מיט דיר איבערריידן;
און איידער איך בין אַוועק קיין חרן,
איידער דײַן מוטער איז מײַן וויַיב געוואָרן,
בין איך געזעסן בײַ שם ועבֿר פֿערצן יאָרן,
און אַלעס וואָס זיי האָבן מיר איבערגעגעבן,
גיב איך דיר איבער פֿאַר מײַן לעבן.
און וויַיל דו ביסט קלוג, מיט פֿאַרשטאַנד,
גיב איך דיר איבער דעם ספֿר, וועלכן איך האָלט אין האַנט;
דעם ספֿר האָט מײַן זיידע אַבֿרהם געשריבן,
אַלע חכמות, אַלע סודות האָט ער דאָ צונויפֿגעקליבן.
האָסטו באַטראַכט אונדזערע שכנים, וועלכע וווינען דאָ אַרום?
האָסטו געזען זייער פֿירונג, זייער גלויבן — ווי קרום?
אַזוי איז מײַן עלטער-זיידע אויך געווען,
נאָר געטער און געטער האָט מען בײַ אים געזען:
אַנדערע — פֿון האַלץ, אַנדערע — פֿון שטיין,
אַנדערע — פֿון גאָלד, אַנדערע — פֿון ביין.
ווי ווויל איך האָב דיר שוין פֿיל מאָל דערציילט,
ווי גאָט האָט מײַן זיידן פֿון אַלעמען ערוויילט,
דאָך שאָט ניט נאָך א מאָל צו רײַדן,

ערקלערן דיר די מעלות פֿון מײַן הייליקן זיידן.
שוין דרײַ און נײַנציק יאָר פֿאַרבײַגעפֿלויגן,
צײַט מײַן זיידע האָט פֿאַרמאַכט זײַנע אויגן;
איך וואָר דאַמאָלס פֿופֿצן יאָר אַלט,
און עס שטייט מיר נאָך פֿאָר זײַן הייליקע געשטאַלט.
דו זעסט דעם בילד? באַטראַכט אים גוט —
דאָס איז דאָך ווײַס, און ער וואָר רויט, מיט בלוט;
זײַן ליכטיקע געשטאַלט, זײַן פֿרייליעכע מוט,
גאָטעס גײַסט האָט אויף זײַן געזיכט געשרוט.
איידער מײַן זיידע איז געבאָרן געוואָרן,
זײַן פֿאָטער תּרח האָט נאָך געווויינט אין חרן,
איז די גאַנצע וועלט געווען פֿאַראירט,
געצן־דינערײַ האָט איבערַאל עקסיסטירט.
אַלע לענדער און אַלע אומות
האָבן געלעבט ווי בהמות,
ווי צעווישן גרויסע אינדן אָן אַ זאָגל אַ שיף,
פֿון אייניציקן גאָט ניט געהאָט קיין באַגריף.
אויף יעדער מין האָבן זיי געהאָט געטער —
אויף ימים, אויף בערג, אויף ביימער, אויף בלעטער,
אַ גאָט פֿון מלחמה, אַ גאָט פֿון ליבע,
און אַזוי געטער אויף יעדער סיבה . . .
יעדער שטערן געהאַלטן פֿאָר אַ גאָט,
געבויט פֿאָר זיי טעמפּל אין יעדער שטאָט;
די זון האָבן זיי אויך פֿאָר אַ גאָט געטרויט,
הייליקע טורעמס צו איר נאָמען געבויט.
האָבן מקריבֿ געווען מענטשן אַנשטאָט קרבנות,
קליינע קינדער געשעכט, גאָר אָן רחמנות!
דער קעניג וואָס האָט אײַנגענומען אַ שטאָט,
האָט ער זיך שוין געקרוינט מיט דעם נאָמען „גאָט"
(אַזוי האָט נמרוד געפֿירט, וואָס האָט דאַמאָלס געלעבט).
דער פּעבל איז געווען בלינד און פֿאַרגרעבט,
די כּהנים, די רעדל־פֿירער, האָבן פֿאַרפֿירט די וועלט,
מיט מאַגישע קונצן אויסגעאַרט געלט,
און האָבן די קונצן גערופֿן הייליק,
און דערפֿאַר באַקומען דעם בעסטן חלק . . .
דער פּעבל גלייבט, וואָס די פּריסטער זאָגן,

מיט שקר די וועלט פֿון אמת צו פֿאריאָגן
(אַזוי ווי דו זעסט נאָך דאָ עד־היום,
ווי די פֿעלקער גרייזן, זינקען אין תהום,
נאָר מיר האָפֿן, אַז מיט דער צייט
וועלן זיי באַקענען זייערע נאַרישקייט).*
ביז מיין זיידע אַברהם איז אויפֿגעשטאַנען,
און האָט ערקלערט, אַז איין גאָט איז נאָר פֿאראַנען,
וואָס באַשאַפֿט די ערד, די זון, די שטערן, די לבֿנה,
אָלע פֿלאַנצונגען און חיות פֿאַר דעם מענטשן אַ מתּנה.
וואָס ער פֿאַרלאַנגט ניט קיין מענטשן פֿאַר קרבנות,
נאָר אייניער אויף דעם צווייטן זאָל האָבן רחמנות;
זיין קרבן איז אַ הארץ אַ ריינע,
זיין טעמפּל איז די נאַטור די שיינע.
און אַזוי האָט מיין זיידע געטאָן ערקלערן
דעם גאַנג פֿון די זון, מיט אָלע שטערן;
אַזעלכע וואָס לייכטן, פֿיקסשטערן, קאָמעטן,
דעם גאַנג און די גריים פֿון אָלע פֿלאַנעטן.
פֿון דעם האָט ער דעם בארעכענונג געמומען,
די חדשים, די יאָרן זאָלן גראָדע אויסקומען.
און נאָך פֿיל חכמות האָט ער באַטראַכט,
ביז גאָט גיט אים די קראַפֿט, די מאַכט —
עם דעם ערשטן געגעבן אין האַנט
זיין גלויבן אין דער וועלט צו מאַכן באַקאַנט.
אַזוי איז ער געגאַנגען פֿון שטאָט צו שטאָט
באַקאַנט צו מאַכן דעם נאָמען פֿון גאָט;
ניט איין מאָל האָט ער צרות געליטן,
ניט איין מאָל מיט מלכים מיט וויפֿוחים געשטריטן.
עס האָבן זיך שוין געפֿונען מערדערשע הענט,
וואָס ווערפֿן אים אין פֿייער, ער זאָל ווערן פֿאַרברענט;
נאָר דער גאָט פֿון אַברהם איז פֿול מיט רחמנות —
ער האָט אים מציל געווען פֿון די גרעסטע ספּנות.
די מענטשן, וואָס האָבן דאָס געזען מיט די אויגן,
האָט ער פֿיל פֿון זיי צו זיין אמונה צוגעצויגן.
דעם זעלביקן גלויבן האָט ער פֿאַר זיין לעבן
מיין פֿאָטער יצחק איבערגעגעבן;

---

* = נאַרישקייט.

מײַן פֿאָטער האָט אייך מיט חכמה, מיט תּבונה
צוגעצויגן הונדערטער צו זײַן אמונה.
און אַזוי האָט מיר מײַן פֿאָטער דערהייבן*
אין איין גאָט אייביק צו גלייבן;
וועלכער האָט קיין גוף, וואָס אים דערהאַלט,
קיין אָדערן, קיין גלידער, אויך קיין געשטאַלט.
ער האָט קיין אַבֿרים, און דאָך — קיין בעל־מום,
ער האָט קיין אויגן און — זעט אומעטום;
און יעדער באַשעפֿענישׂ איז דורך זײַן באַגריף —
ווייס וואָס אויבן, ווייס וואָס אין דער טיף . . .
ער האָט קיין בריט, קיין הייך, קיין מאָס, קיין אָרט,
און איז פֿול אומעטום, דאָ און דאָרט;
קיין פֿאַרבאַרגנהייט איז פֿון אים פֿאַרשטעלט,
ער טוט וואָס ער וויל, ער וויל וואָס אים געפֿעלט.
גוטע גיט ער שׂכר, שלעכטע ווערן באַשטראָפֿט,
פֿאַרלאָזט ניט דעם, וועלכער צו אים האָפֿט.
ווי ווויל איך לערן אַלעמען וואָס גאָט הייסט,
אָבער דיר — נאָך מער, ווײַל דו ביסט מײַן טרייסט,
דײַן מוטער וואָר מיר טײַערער פֿון אַלע,
דו, מײַן בן־פּורת, ביסט איצט איר אָרט ממלא.
די בכורה, די הערשאַפֿט אין שטוב און אין פֿעלד,
גיב איך דיר איבער, ווײַל דו ביסט א העלד;
דען אין מײַן ראוּבֿנען האָב איך דערקענט,
ער איז צו הײַלנד — ער פֿלאָמט, ער ברענט,
און א הערשער צו זײַן איז די הויפּטזאַך געדולדיק,
זאָנסט קאָן דער ריינער לײַדן אומשולדיק!
ד'רום גיב איך דיר די בכורה איבער,
דערצו א העמדל אין פּאַסן, ווײַל דו ביסט מיר ליבער,
צום באַווײַז אַז דו שטײַגסט שוין די בריידער אַריבער;
דען דער בכור דאַרף גיין אַנדערש געקליידט,
צום באַווײַז אַז ער איז דער הערשער נאָכן פֿאָטערס טויט.**
מײַן ברודער עשׂו האָט אויך קליידער פֿרעכטיק און קלאָר,
איידער מײַן פֿאָטער מאַכט מיר פֿאַר א בכור;
צו וויזן אַז דו ביסט בײַ מיר מערער געאַכט,
גיב איך דיר א זײַדענע העמדל, פֿון מצרים געבראַכט.

---

* = דערהויבן. ** = טויט.

פֿאַר אַ צייכן פֿון הערשאַפֿט וועט זי דיר דינען,
דו וועסט ריכטן, שטראָפֿירן נאָך דיַין פֿאַרשטאַנד און זינען;
דו קענסט די הערשאַפֿט איבערגעבן דיַינע דורות —
דו ביסט מיַין בן־זקונים, דיך רוף איך בן־פּורת.
איך גיי יעצט, מיַין קינד, אין מיַין חדר באַזונדער
באַטראַכטן און לערנען גאָטעס וווּנדער.

יעקבֿ גייט אַרײַן אין זײַן חדר, יוסף פֿאַרבלײַבט אַליין.

יוסף: מיַין פֿאָטער האָט מיר פֿאַר אַ הערשער געמאַכט,
צום צייכן טוט ער מיר אָן אַ העמדל אַ פֿראַכט,
דאָס איך וועל הערשן מיט קראַפֿט, מיט מאַכט.
און דעם געדאַנק פֿון הערשן בײַ טאָג ווען איך טראַכט,
קומט דאָס מיר פֿאַר אין טרוים בײַ נאַכט;
שוין דעם צווייטן מאָל אַז מיר טרוימט — און ווי קלאָר! —
פֿונקט ווי עס וואָלט דאָס זײַן אויפֿן וואָר!

די צען זין פֿון יעקבֿ קומען אַרײַן געקליידט נאָך אַזיאַטישן פֿאָרעם, מיט פּעלץ־און־בויגנס בײַ דער זײַט. יוסף באַמערקט, אַז זיי קוקן אויף אים אייפֿערזיכטיק. ער זוכט וועלטער אַרײַנצוקומען מיט זיי אין אַ געשפּרעך.

יוסף: איך האָב אײַך דערציילט מיַין חלום נעכטן,
וואָס איר רעכנט מיר דורך דעם פֿאַר אַ שלעכטן,
אַז צו מיַין גאָרב בוקן זיך אַלע גאָרבן,
איך באַמערק אײַער געזיכט בײַט זיך אין אַלערליי פֿאַרבן.
נאָר רעדט וואָס איר ווילט, טראַכט וואָס איר טראַכט,
הערט נאָר מיַין טרוים פֿון הײַנטיקע נאַכט:
הײַנטיקע נאַכט טרוימט מיר אַ טרוים,
אַז איך שטיי אונטער דעם הויכן רוים —
פֿלוצלינג הייבן זיך אָן פֿלאַנעטן צו קערן,
און די זון מיט די לבֿנה מיט עלף שטערן
בוקן זיך אַלע מיט הכנעה צו מיר,
פֿונקט ווי די קנעכט פֿאַר זײַן הערנס טיר.

יעקבֿ הערט עס אין זײַן חדר. ער קומט אַרײַן און בייזערט זיך אָן אויף יוסף.

יעקבֿ: דו רעדסט נאָך איבער די דומהייט ווידער,
אַז איך און דיַין מוטער און דיַינע ברידער

וועלן שטיין פֿאַר דיר געקניטערהייט!
פֿאַרגעסט, אַז דײַן מוטער איז שוין לאַנג טויט*. . .

יעקב גייט אַרײַן צוריק אין זײַן חדר. יוסף גייט אים נאָך, די בריידער פֿאַרבלײַבן.

שמעון: ווי געפֿעלט אײַך, קינדער, זײַנע חלומות?
ער איז דאָס דער פֿאַסטעך און מיר — די בהמות! . . .
לוי: ניין, ברודער, דו זאָגסט נאָך שלעכט:
ער איז דער הערשער, און מיר — די קנעכט . . .
יהודה: אויב איר וויסט ניט איצט, וואָס די העמדל באַטײַט,
וועט איר עס פֿאַרשטיין מיט דער צײַט . . .
זבולון: וויַל ער פֿון הערשן טעגלעך טראַכט,
ד'רום טרוימט זיך אים דאָס זעלבע בײַ נאַכט.
ראובן: איר וויסט זײַן מיין פֿון די רכילות טרײַבן?
פּדי ער זאָל דער אײנציקער יורש בלײַבן! . . .
יששכר: אַזוי פֿירט זיך די וועלט, אַזוי געפֿינען מיר באַשריבן —
איין זון ירשנט, די איבעריקע ווערן פֿאַרטריבן:
וויַל הבל האָט געוואָלט קינען פֿון ירושה פֿאַריאָגן,
ד'רום האָט אים קין צום טויט געשלאָגן . . .
דער אַלטער נח האָט חמען פֿאַרטריבן,
נאָר איין שם איז בײַ דער ירושה געבליבן;
דער עלטער־זיידע אַבֿרהם גיט יצחקן ירושה,
ישמעאלן מיט זײַן מוטער — פֿאַרטריבן מיט בושה . . .
דער זיידע יצחק גיט אונדזער פֿאָטער די ברכות,
און עשׂון — א פּרנסה פֿון שוערד־מלאָכות.
אָט דעם זעלביקן עסק, דעם אייגענעם משׂא־ומתן,
מאַכט דאָס יוסף מיט אונדזער אַלטן טאַטן —
קריכט מיט חניפֿות צו אים אין בוזעם אַרײַן,
פּדי אונדז מעבֿיר־נחלה צו זײַן . . .
נפֿתלי: די וועלט זאָגט: וועמען עס איז פּוסט דער מאָגן,
יענער מוז פֿיל פּעם טראָגן.
אשר: מיר זײַנען דאָך נאָר עסן געקומען,
וואָס האָבן מיר זיך אין רייד פֿאַרנומען?
גד: קומט, בריידער! שוין צײַט מיטאָג עסן,
דאָס וועט אײַך די שׂינאה פֿאַרגעסן.

---

* = טויט.

ד ן : אַז מיר וועלן דעם מאָגן זײַן מהנה,
וועלן מיר שוין דעם צווייטן ניט זײַן מקנא.

די ברידער גייען אַרויס. יעקבֿ קומט אַרײַן מיט דעם ספֿר אין האַנט, נאָך אים יוסף. ער זעצט זיך אויפֿן שטול, יוסף לעבן אים. יעקבֿ קוקט אין ספֿר, פֿלוצלינג ווערט ער אַנטציקט פֿון דעם ספֿר.

י ע ק בֿ : פֿיל בין איך עם בײַ דיר ווערט,
אַז איך האָב דיר דעם ספֿר ערקלערט?
י ו ס ף : איך קען דיר, פֿאָטער, בײַ מײַן לעבן שווערן,
אַז איך וועל טאָג און נאַכט אין דעם ספֿר קלערן!
איך וואָלט וועלן מײַנע ברידער זאָלן אויך האָלטן דאָס געבאָט,
ניט אָפּקערן פֿון די וועג פֿון דעם לעבעדיקן גאָט;
וויַיל פֿיל מאָל טוען זיי וואָס ניט רעכט:
די קינדער פֿון בלהה רופֿן זיי „קנעכט"!
דו, פֿאָטער, האָסט דאָך אונדז געלערנט פֿאַרקערט —
מבֿייש זײַן אַ חבֿר זאָל ניט ווערן געהערט,
אַלע זײַנען מענטשן, ווער נאָר אַן אָטעם האָט,
רײַך און אָרעם זײַנען גלײַך בײַ גאָט.
בפֿרט ברידער מוזן זיך געווים זײַן ציית,
אײנער דעם צווייטן ניט צו זײַן מבֿייש.
י ע ק בֿ : שמה!

שמה לויפֿט אַרײַן.

ש מ ה : וואָס ווינטשט איר, מײַן הער?
י ע ק בֿ : די קינדער האָבן אָפּגעגעסן? רוף זיי אַהער!

שמה לויפֿט אַרויס.

י ע ק בֿ (צו יוסף): באַלד זאָג איך די קינדער אָן,
זיי זאָלן ווײַטער די אומרעכט ניט טאָן.
י ו ס ף : נאָר, פֿאָטער, מיט אַ געלאַסענע מינע,
זיי זאָלן אויף מיר ניט טראָגן קיין שׂינאה.
י ע ק בֿ : זײַ רויק, מײַן קינד, איך וועל געווים פֿאַרשטיין
מיט געלאַסענע ווערטער מיט זיי זיך צו באַגיין.

די ברידער אַלע קומען אַרײַן, געגענען צום פֿאָטער.

א ל ע : וואָס איז, ליבער פֿאָטער?
י ע ק בֿ : ניין, קינדער, נאָר עטוואָס מוראָל,
מוסר שאָט קיין מאָל ניט, דאָס איז אַ כּלל;

דער מענטש מוז זיך בארעכענען אלע טאג, אלע ציַיט,
ער זאל פון פונקט ניט אוועקגיין וויַיט.
אויף יונגע מענטשן איז דאס געזאגט געווארן,
בפרט איך צו מיַינע אלטע יאַרן —
איך בין שוין א מאן פון הונדערט אכט יאר,
מיַין קאפ, מיַין בארד איז פול מיט גראָע האָר.
מיַין לעבן איז אוועק אין צרות, אין רויך,
פון עשׂון, פון לבנון, פון דינהן אויך;
דער טאג פון טויט איז פון מענטשן פארשטעלט,
אומגעריכט פארלאזט מען א וועלט.
איך לאז איבער אן אייגנם פאר אַיַיך, מיַינע קינדער:
זילבער און גאלד, שאף און רינדער,
עופות אין הויף, האניק אין די וועלדער,
הויזראט אין שטוב, תבואה אויף די פעלדער.
איר וועט געניסן מיט פארגעניגן, פרייליכערהייט
אַיַיער טאטנס מי, וואס האט אַיַיך אנגעגרייט;
אבער פיל מענטשן האבן דעם פעלער געהאט:
באקומען האפערדיקייט, וועו זיי זיַינען זאט —
גייען אויפן גאס מיט גאווה, מיט שטאלץ,
פאראכטן דעם צווייטן וויַ שטיין, ווי האלץ,
רעכענען דעם אנדערן פאר זיך גרינגער,
שעצן קיין מענטשן, קיין עלטער, קיין יונגער,
אפילו אייגענע ברידער זיַינען זיי מבַיישׁ!
היט אַיַיך, קינדערלעך! דאס איז חיות!
גאט האט אלעמען אין איין פורעם באשאפן —
ארעמע און רַיַיכע, הערן און שקלאפן;
שעצט יעדער מענטשן, מיט ענווה זיַיט געצירט,
אזוי האט זיך מיַין זיידע אברהם געפירט,
מיַין פאטער האט אויך קיינעם בארירט.
שעדלעך איז יענער, ווער עס שטאלצירט,
ער וועדט אויסגעלאכט פון גאט און פון לַיַיט,
יאגט ער זיך נאך כבוד, איז דער כבוד פון אים וויַיט . . .
גייט זשע, קינדער, אין פעלד אַיַיער שאף וויידן,
אין אן אנדער ציַיט וועל איך מער דערפון ריידן.

יעקב שטייט אויף פון זיַין שטול, גייט ארַיַין אין זיַין חדר. יוסף גייט אים נאך, די ברידער בלַיַיבן אַליין.

יהודה: די רייד פֿון אונדזער פֿאַטער — ווי געשמאַק, ווי זיס!
זבולון: דאָך איז דאָ פֿאַראַנען פֿון בעל־רכילות אַ בים . . .

שמה דער קנעכט, וועלכער איז ביז יעצט געשטאַנען בײַן טיר, גענענט צו די ברידער.

שמה: יוסף האָט ערשט מיט אײַער פֿאַטער גערעדט,
ער האָט אים דערציילט פֿון אײַך דעם חטא,
דאָס איר שטאָלצירט מיט גאווה פֿיל,
אײַער פֿאַטערס רייד שטרעבט אויך צו דעם ציל.
שמעון: ניין, ברידער, איך וועל מיך מיט אים ניט קריגן!
מע וועט אים ניט אַרויסטרײַבן מיט וועדטער די פֿליגן.
צו דעם יונג וועל איך אַן אַנדער מיטל קריגן . . .

ענדע ערשטע סצענע

צוויטע סצענע

אין פֿיר וואָכן אַרום

די וועג בײַ דותן. עטלעכע ביימער בײַ דער זײַט, אַ פּאָר שטיבלעך איז צו זען פֿון דער וויַט. לעבן די ביימער, הינטן, איז צו זען עטלעכע פּאַסטעכער. די בהמות פֿיטערן זיך אויפֿן לאַנקע. פֿון פֿאַרנט איז צו זען אַ גרוב. לעבן גרוב גייט אַרום יוסף, אויפֿן פּלייצע — אַ הירטנטאָש. ער קוקט זיך אַרום, אַזוי ווי ער זוכט וואָס. פֿון דער אַנדערער זײַט קומט אָן אַ מענטש.

דער מענטש: וועמען זוכסטו, יונגער־מאַן?
יוסף: מײַנע ברידער. וויסט איר ניט ווו זיי זײַנען פֿאַראַן?
דער מענטש: ווער זײַנען זיי?
יוסף: יעקבֿ העבֿרים קינדער.
דער מענטש: אָט דאָ ניט לאַנג זײַנען זיי דאָ געווען,
אויף די וועג פֿון שכם האָב איך זיי געזען;
איך האָב געהערט, ווי זיי רעדן,
אַז זיי ציען קיין דותן די שאָף ווידן.

דער מענטש גייט אַוועק. יוסף קוקט זיך אַרום. ער דערזעט די ברידער פֿון ווײַטן.

יוסף: מײַנע אבֿרים ציטערן מיט שרעק, מיט רעש,
איך פֿירכטע מיך פֿאַר זייער פּנים!
איך מוז אָבער פֿאָלגן מײַן טאַטן דעם אַלטן,
זײַן שליחות איז מיר הייליק, איך מוז עס האַלטן!
מיך וועט שטיצן די מיצווה, דער זכות —

דער פּאָטער שיקט דאָך מיר ברענגען א גרוס,
וואָס טוען די ברידער, וואָס מאַכן די שאָף!
דאָס וועט מיך שטיצן פֿון זייער שטראָף!

יוסף גייט ווײַטער, נאָענט צו די ברידער.

לוי: אָט גייט דער בעל־חלום, איך זע אים שוין קלאָר.
שמעון: ער הערשט אין חלום, אָבער ניט אויפֿן וואָר!
זבולון: לאָמיר רייצן די הינט אים נאָכצוויאָגן!
שמעון: גיין, איך וועל אים ליבערשט מיט מײַן האַנט דערשלאָגן!

יוסף גענענט צו זיי.

יוסף: אונדזער פּאָטער שיקט מיך אײַך וועלן געווינען,
דאָס פֿריד פֿון אײַך מיט די שאָף צו וויסן קלאָר.

שמעון כאַפּט אים בײַן האַלדז.

שמעון: דו האָסט דאָס רכילות פּאָרן פּאָטער געטראָגן,
גלײַך וועלסטו דאָ טויט געשלאָגן!

ראובן שטייט גיך אויף, כאַפּט שמעונס האַנט.

ראובן: ברידער, ברידער, פֿאַרגיסט ניט קיין בלוט!
זעט זיך אָרום אידער איר טוט!
אָט איז א גרוב, וואַרפֿט אים ליבערשט אַרײַן,
נאָר אין אונדזערע הענט זאָל קיין בלוט ניט זײַן!

לוי, יהודה, זבולון טראָגן אים צום גרוב, ציען אים אָפּ די העמדל, וואַרפֿן אים מיט האַסט אַרײַן. עס הערט זיך אַ געשריי „אוי!“ און עס בלײַבט שטיל. די ברידער אַלע גייען אַוועק אויף זייער אָרט.

יוסף (פֿון גרוב): אָ, ווי גרויס איז דער כּעס פֿון מײַנע ברידער,
איך האָב געמיינט עס צעשיטן זיך מײַנע גלידער!
אָך, ווי שווער דער דאָמפֿ איז דאָ, ניט צו דערהאַלטן,
עקדישן, שלאָנגען פֿול אין די שפּאַלטן!
איך באַשוואָר אײַך, שלאָנגען, מיט דעם נאָמען פֿון גאָט,
וועלכער הימל און ערד באַשאַפֿן האָט,
איר זאָלט אײַער גיפֿט אין זיך האַלטן!
איך בין אָן אייניקל פֿון אַברהמען דעם אַלטן,
ער איז געווען דער ערשטער אויף דער וועלט,
וואָס האָט די ריינע אמונה פֿאַר אַלע ערקלערט;
יצחק דער גרויסער ער איז מײַן זיידע,
וועלכער איז פֿרייליך געגאַנגען צו דער עקידה —
ווי א ריינער קרבן, ווי אָן אָפּפֿער־ריח

האָט ער אויסגעשטרעקט זײַן האַלדז אויפֿן מזבח!
איך בין דער זון פֿון יעקבֿ, די הייליקע נשמה,
וואָס האָט מנצח געווען אַ מלאך אין דער מלחמה.
איך באַשווער אײַך אינעם נאָמען פֿון מײַנע הייליקע אָבות,
איך באַשווער אײַך מיט דעם נאָמען פֿון הגואל־ממוות,
וואָס באַהערשט די זון, די שטערן, די ערד, דעם ים,
איר זאָלט מיר ניט טייטן מיט אײַער גיפֿטיקן סם!

די נײַן ברידער קלײַבן צוזאַמען שטיינער און זעצן זיך עסן.
ראובֿן שטייט ווײַט פֿון זיי. ער פֿאַרשפּרייט די הענט צום הימל.

ראובֿן: איינציקער הערשער איבער אַלע דײַנע וועלטן,
דו בויסט מיט חכמה דײַנע הימלשע געצעלטן,
האָסט מיט רחמנות די נאַטור געשטעלט,
מיט חסד, מיט רחמים פֿירסטו דײַן וועלט;
דײַן חסד ווערט געזען אומעטום,
פֿון דעם טענענבוים ביז די בלום;
פֿון דעם מילב ביז דעם העלפֿאַנד,
איז אומעטום דײַן רחמנות באַקאַנט.
שיק אַרײַן דײַן רחמנות צו מײַנע ברידער —
אומצוקערן יוספֿן צום פֿאָטער ווידער!
מיר זאָלן ניצול ווערן פֿון עונש, פֿון גזר,
און אונדזער פֿאָטער — פֿון גרויסן צער! . . .

ווי די נײַן ברידער עסן, לייגט יהודה זײַן ברויט אַנידער, דען אים
גייט קיין עסן אײַן.

יהודה: מײַן האַרץ קלאַפּט מיר, עס טרייסלט אַ צאַן אַן אַ צאַן —
מיר, יעקבֿס קינדער, זאָלן אַזוי אַן אומרעכט טאָן!
שמעון: איצט ווילסטו ניט, וואָס דו האָסט פֿריִער געוואָלט;
אַ ווײַלע ווארפֿט דיר אין היץ, אַ ווײַלע — אין קעלט.
יהודה: ווײַל דו האָסט אַ שטיינערנע האַרץ,
פֿילסטו קיין פֿרייד, שפּירסט ניט קיין שמאַרץ;
אָבער פֿליישענע הערצער ווערן געביטן,
ווײַל דער צער, דער רחמנות ערוועקט אים די זיטן.
גד: אָבער לאָזן אים צום פֿאָטער — קען עס אויך ניט גילטן,
ווי נח פֿנענען, אַזוי וועט ער אונדז פֿאַרשילטן!

אַראָבער פֿאָרן אָן מיט קעמלען. די ברידער קוקן זיך אום.

לוי: אָט גייען אַראָבער מיט סחורה,
פֿילײַכט גייען זיי צום גרוב, האָב איך מורא.

יהודה: איך וועל אים צו די ארבעה פֿארשקלאווירן,
אז זיי זאלן עס גאר ניט שפּירן.

יהודה גייט צו די אַרבּעה. די בּרידער גייען אים נאָך.

יהודה: א גוטער מאָרגן, מיינע הערן!
די ארבעה: גוט־מאָרגן, גוט־יאָר!
יהודה: ווהין פֿאָרט איר עס אזוי געלאָדן שוועָר?
די ארבעה: קיין מצרים, ליבסטער הער!
יהודה: פֿילייכט וועט איר בייַ אונדז א סחורה קויפֿן,
וואָס האָט קיין גלייכן אין איר אופֿן?
טלמון פֿון די ארבעה:
וואָס איז פֿאָר א סחורה? פֿיל באָטרעפֿט?
וויַזט, פֿילייכט וועלן מיר מאָכן געשעפֿט!
יהודה: מיר האָבן צו פֿאָרקויפֿן א קנעכט א גוטן,
אָבער אַן אויסנאָם, ניט קיין פּשוטן!
איר באָקומט ניט זיין גלייכן אין דער וועלט,
און איר קענט אים האָנדלען אין גלייכן געלט.
טלמון דער סוחר:
ווי באָלד איר רימט אים מיט אזוי אַן אופֿן,
טא וואָס לוינט אייַך אים צו פֿאָרקויפֿן?
יהודה: דער קנעכט האָט ניט לאַנג באָקומען א חסרון,
ניט לאַנג איז דאָס אים געווָארן;
נאָר דער פֿעלער איז פֿאָר אונדז, ניט פֿאָר אייַך,
אזוי איז ער מיט אַלע מענטשן גליַך.
דער יונגער קנעכט, פֿון זיין געבּאָרן
איז ער גליַך מיט אונדז ערצויגן געוואָרן,
ביז ער האָט זיך איינגערעדט דעם געשלידער —
רופֿט אונדזער פֿאָטער „טאָטע", אונדז — „ברידער"! . . .
שאָפֿן מיר זיך מיט אים א שליחות,
נעמט ער זיך רעכענען מיט אונדז יִחוס!
הייסן מיר אים טאָן א מלאָכה,
זאָגט ער: „מיר זיַינען פֿון איין משפּחה";
שלאָגן מיר אים, מאַכט ער א גערודער:
„ברידער שלאָגן אַן אייגענעם ברודער!"
מיר האָבן אין גלעד געפֿרעגט א סגולה,
האָט מען אונדז געהייסן טאָן א תּחבולה:
מע זאָל אים דערשרעקן אומגעריכט,

ביז עס זאָל זיך בייטן דאָס בלוט אין געזיכט;
אָדער פֿון אַ הויכן בארג אים ווארפֿן אראָפּ,
דאָן וועט אים ערוים דער שום פֿון קאָפּ . . .
מיר האָבן דאָס שוין אויך געטאָן,
און דער יונג בלייבט ביי זיין שגעון;
מיר האָבן אים הײַנט גענומען פֿון שטוב,
און פֿלוצלינג ערײַנגעווארפֿן אַט דאָ אין גרוב.
נאָר אומזיסט אונדזער מי, אונדזער לייד,
ער שרײַט פֿון גרוב אויך די זעלביקע רייד! . . .
אויב אײַך, בעסטער פֿרײַנד, דער קנעכט געפֿעלט,
קענט איר אים האָנדלען אין גלײַכן געלט.

טלמון דער סוחר:

ברענגט אים אָהער, מיר וועלן אים זען,
וועט ער אונדז געפֿעלן — קען דאָס געשען.

יהודה (צו די בריידער): גיכער, בריידער, גיט אײַך אַ קער,
נעמט אים ארויס, ברענגט אים אָהער!

די אַראַבער בלײַבן דאָ שטיין מיט די בריידער. שמעון, לוי לויפֿן צום גרוב.

שמעון מיט לוי: האַלט זיך אָן פֿאָר די שטריק!
מע וועט דיר ארויסציען צוריק.

יוסף (פֿון גרוב): איר האָט אײַך פֿארט אָן מיר דערמאָנט,
איר האָט מיר דאָך פֿאָר אַ ברודער דערקאָנט —
בלוט איז קיין וואַסער, דאָך איין לײַב, איין זייל,
ניט פֿיל לאָזט איר מיר ליגן אין הייל.
אָך, דער דאָמף, דער גרוך — ווי שטאַרק, ווי שוואַרץ,
עקדישן, שלאָנגען — וווּ מע גיט זיך אַ קער!
זאָגט מיר, בריידער, מײַן חטא איצונד,
וועל איך עס שוין מער ניט טאָן די זינד;
איך שוואָר אײַך פֿאָר עדות — די ערד, די זון,
אַז דער פֿאָטער וועט ניט וויסן אַ האָר דערפֿון!

די בריידער ענטפֿערן אים קיין וואָרט, פֿירן אים צו די אַראַבער.

טלמון דער סוחר (צו יוסף):
שרעק דיך נישט, זיי באַרוט!
אָן ארנטלעכן מאָן איז איבעראַל גוט.

יוסף (מיט שרעק): איר פֿארקויפֿט מיר! אוי-וויי, אוי-וויי!
אַ קנעכט, אַ שקלאַף — יעקבֿס אַ קינד!

טלמון דער סוחר:
וואַרף אַוועק דיין שגעון!
וואָס האָבן דיר דען די לייט געטאָן?
יוסף: וואָס קען מען שוין טאָן ערגער שלעכט,
אז ברידער פֿאַרקויפֿן א ברודער פֿאַר א קנעכט?

די ברידער לאַכן.

יוסף: אויף דעם אַלטן טאַטן האָט רחמנות, ברידער!
קערט מיך אום צום טאַטן ווידער!
שמעון: טריקנסט דאָך אומזיסט דיין גומען,
דו קענסט שוין מער צו אונדז ניט קומען!
פֿאָק אַיין אין רייזעטאַש דיינע עלילות,
דיינע האָפֿערדיקע חלומות, מיט דיינע רכילות,
און נעם דאָס אַלעס קיין מצרים מיט,
פֿילייכט דאַרטן וועלן זיי דיר טראָגן פֿראָפֿיט . . .
יוסף (מיט שרעק): אין מצרים?! דאַרטן איז דאָך בייַ זיי דער רעכט,
אז אייביק פֿאַרבליַיבט אין מצרים א קנעכט —
ווען ער קען כאָטש ווערן ביז קעניג גרוים,
קומט ער שוין אויך פֿון דאַרט ניט ארוים!
וויי צו מיר! . . .
שמעון: שטיל, זאָג איך! רייד נאָך ניט א וואָרט —
באַקומסט גליַיך דעם טויט אויף אַן אָרט!
טלמון דער סוחר:
דאָס קימערט אונדז נאָר, מיר לאָכן פֿון דעם;
זאָגט אונדז נאָר, וואָס ווילט איר פֿאַר עם?
יהודה: דער מקח איז דרייַסיק טאָלער־שטיק,
נעמט אַיַך דעם יונג און פֿאָרט מיט גליק!
יוסף: אייַנציקער גאָט! קוק אַראָפּ אויף דיין וועלט,
ברידער פֿאַרקויפֿן א ברודער פֿאַר געלט!
טלמון דער סוחר (צו די ברידער):
דער מקח איז פֿאַר א קנעכט אַן חסרונות,
ער אָבער האָט דאָך אין זיך שגעונות!
צוואַנציק טאָלער נעמט, אויב איר ווילט,
געראָטן — פֿאַרפֿאַלן, געווינען — פֿאַרשפּילט . . .
יהודה: לאָז זיין מיט גליק — האַנדלט א מציאה,
נעמט אַיַך דעם יונג, פֿאָרט אַיַער נסיעה! . . .

יוסף: צו צוויי טאַלער אויף א חלק! ברידער, דאָס איז גוט? . . .
פֿאַר צוויי טאַלער פֿאַרגיסט איר אײַער פֿאַטערס בלוט?! . . .

די ברידער לאַכן נאָך מער. דער סוחר ציילט אָפּ יהודהן די צוואַנציק טאַלער. זיי גייען צוריק אויף זייער אָרט.

יוסף (צו די סוחרים): ליבסטע פֿרײַנד! פֿירט מיך צו מײַן טאַטן,
איר וועט פֿיל פֿאַרדינען אַן דעם משׂא־ומתּן!
טלמון דער סוחר (מיט צאָרן):
שטיל, דו שוטה, דײַן שגעון וואַרף אַוועק!
וועסט רײדן נאָך א מאָל — באַקומסטו שלעק!

יוסף בלײַבט שטיל. די אַראַבער פֿאָרן אָפּ. יוסף פֿירט די קעמלעך, ביז מע זעט זיי שוין ניט אויף דער סצענע. אײניקע מינוטן פֿויזע. ראובן קומט אָן, לויפֿט צום גרוב, געפֿינט יוספֿן ניט. ער פֿאַר־ברעכט די הענט און לויפֿט צו די ברידער.

ראובן: יוסף איז דאָך ניטאָ אין גרוב,
ווי קום איך פֿאָרט צום טאַטן אין שטוב?!
יהודה: שרײַ ניט, ברודער! עס איז אָפֿן רעכט,
מיר האָבן אים פֿאַרקויפֿט קיין מצרים פֿאַר א קנעכט.
ראובן: דער טאַטע האָט דאָך אים צו אונדז געשיקט,
ער וועט דאָך זאָגן, מיר האָבן עם דערוואַרגן, דערשטיקט.
יהודה: איך זאָג: מע זאָל קוילען א ציקעלע א קלייניע,
ווײַל דאָס זעט אויס ווי מענטשנבלוט ריינע,
פֿדי דער אַלטער זאָל עס ניט שפּירן,
דערמיט זאָל מען די העמדל באַשמירן;
זאָגן, אַז מיר האָבן עס אין וואַלד געפֿונען,
דערבײַ האָט נאָך בלוט גערונען;
ביז ער וועט זיך אויף דעם באַשליסן,
אַז חיות אין וואַלד האָבן אים צעריסן.
און מיר זאָלן איצט מיט א שבֿועה שוועלן,
אַז קיינער טאָר עס דערפֿון ניט געוואָר ווערן!
ראובן: לאָז זײַן אַזוי, איך האָב דאָך קיין ברירה . . .
נאָר פֿאַרן טאַטן האָב איך מורא —
ברענגט מען די העמדל דעם אַלטן,
וועט ער גלויבן פֿון פּעס ניט דערהאַלטן . . .
שמעון, לוי, ישׂשכר, זבולון:
יהודה איז אייביק א געשיקטער מאַן,
דאָס איז זייער א גוטער פּלאַן!

מיר וועלן דעם סוד ניט אויסגעבן,
אפֿילו ווען עס גייט אונדז אום לעבן.

זיי גיבן זיך אַלע די הענט. קוילען אַ קליין ציקעלע, טונקען אײַן די העמדל אין בלוט, צעריסן איר אין עטלעכע טייל. יהודה וויזט זיי די העמדל.

יהודה: אַזוי איז גוט?
אלע: בראַוואָ!

ענדע צווייטע סצענע

דריטע סצענע

עס קומט פֿאָר די הויז פֿון יעקבֿ. יעקבֿ גייט אַרום איבערן שטוב שרעקלעך פֿאַרזאָרגט און רעדט צו זיך אַליין.

יעקבֿ: צייט איך בין פֿון פֿרי פֿון שלאָף אויפֿגעשטאַנען,
שרעקט מיר מײַן האַרץ, איך וויים ניט פֿון וואַנען,
הענט און פֿיס טרייסלען מיר, מײַנע אַברים ציטערן,
איך פֿירכטע מיך פֿאַר מײַן חלום דעם ביטערן:
עס טרוימט מיר די נאַכט, אַז חיות אַלערליי —
לייבן, שלאַנגען, אַן אייזל אויך אונטער זיי,
יאָגן אַלע נאָך אַן אָקס אַ יונגן,
ביז זיי האָבן אים פֿעסט באַצוונגען.
ער שרײַט מיט קולות, בעט זיך בײַ זיי,
די אַכזרים קימערט ניט זײַן געשרייַ,
צערײַסן גלידערווײַז, ווער — אַ האַנט, ווער — אַ זײַט,
גלײַך זיי וואָלטן ניט הערן וואָס דער עלנטער שרײַט!
ביז ער איז געבליבן אַן קראַפֿט, אַן מאַכט,
זיי אָבער פֿרייען זיך מיט זייער יאַכט;
איך כאַפּ מײַן פֿײַל-און-בויגן לויפֿן נאָך זיי —
דאָן האָב איך מיך אויפֿגעוואַכט פֿון מײַן געשרייַ . . .
עס האָט מיר געברענט מײַן פּנים, מײַן צאָרן,
און בין באַלד צוריק אַנטשלאָפֿן געוואָרן;
דאָן איז מיר פֿאַרגעקומען אַן אַנדער חלום,
אַז מײַן ווײַב רחל עליה השלום
שטייט נעבן מיר, אין תכריכים געקליידט,
די אויגן פֿאַרווײַנט, די הענט פֿאַרשפֿרייט,
און שרײַט: „יעקבֿ, יעקבֿ! שטיי אויף פֿון דײַן שלאָף —
חיות צערײַסן אונדזער עלנטן שאָף!"

טרערן מיט בלוט פֿון אירע אויגן גיסן,
און האָט אויף זיך די תּכריכים צעריסן! . . .
דעם גאַנצן טאָג מײַן האַרץ מיר שרעקט,
די טרערן האָבן מיר שוין דעם פּנים פֿאַרפֿלעקט;
איך קלאָג, איך ווײן, איך ווייס ניט וואָס:
גאָט אין הימל, נאָך איז ניט פֿול מײַן מאָס?!
מיט די צרות פֿון עשׂון בין איך נאָך ניט זאָט?
פֿון לבֿנען ווייניק צרות געהאָט?
די צרות פֿון דינהן איז מיר קנאַפּ אַ פּנים —
באַקומען דורך איר אַ וועלט מיט שׂונאים!
מיט ווי פֿיל קעניגע איך האָב דאָס געמוזט שטרײַטן,
געהאָט די מלחמה פֿון אַלע זײַטן!
אַ ווײַלע רויק לאָז מיך, גאָט, זיצן,
איך זאָל קענען די צײַט אין טוגנט באַניצן!
איינציקער גאָט, ערוועק דײַן רחמנות,
באַשיץ מײַנע קינדער פֿון אַלע ספּנות!

עס קומט אַרײַן יהודה מיט די העמדל אין האַנט; נאָך אים — אַלע ברידער. יעקבֿ קוקט איבער מיט האַסט אַלע קינדער און געפֿינט יוסף ניט. ער שרײַט פֿירכטערלעך.

יעקבֿ: ווו איז יוסף? זאָגט מיר געשווינד!
וויי איז מיר! ווו איז מײַן קינד؟! . . .
אַלע: צײַט מיר האָבן פֿון שכם געצויגן,
האָבן מיר נאָך יוסף ניט געזען אין די אויגן;
מיר געפֿינען נאָר די העמדל אַליין,
דערקען, פֿאָטער, דאָס איז יוסף, צי ניין?

יעקבֿ כאַפּט מיט האַסט די העמדל, באַטראַכט איר גוט, שרײַט פֿירכטערלעך.

יעקבֿ: מײַן קינדס העמד איז דאָס, אוי־וויי, אוי, גוואַלד!
חיות האָבן אים צעריסן אין וואַלד!!

יעקבֿ פֿאַלט אין אוממאַכט צו דער ערד. די קינדער לויפֿן צו, מינטערן אים; זעצן אים אַנידער אויף אַ שטול. ער שרײַט יעמערלעך.

יעקבֿ: ווו האָט איר עס געפֿונען, אוי־וויי, אוי־וויבנד?!
ווו ביסטו, יוסף?! יוסף, מײַן קינד!
יהודה: אויף די וועג פֿון שכם, אין וואַלד אַן דער זײַט,
דערזעען מיר אַ רויטע זאַך פֿון דער וויַט;

מיר גייען צו נאָענט, מיר באַטראַכטן דאָס גוט —
די העמד ליגט צעריסן, אָרום איז פּול בלוט . . .
מיר זוכן דאָרט ווייטער — א גליד צי א ביין,
אָבער מיר געפֿינען נאָר א סליאָד פֿון בלוט אַליין . . .

יעקבֿ צעריסט זיינע קליידער, וואָס ער טראָגט.

יעקבֿ: גאָט איז געראָטן אויף אַלץ, וואָס ער טוט,
מיינע זינד פֿאַרגיסן די אומשולדיקע בלוט . . .
רחל האָט מיר שוין הײַנט אָנגעזאָגט די בשׂורה,
אַז חיות צעריסן דיר, דײַן ליבֿ האָט קיין קבֿורה . . .
ווו וואַלגערט זיך, יוסף, דײַנע אײדעלע ביינער?
איך שרײַ, איך פֿרעג, עס ענטפֿערט מיר קיינער!
מע האָט ניט געלאָזן קיין פֿלייש, קיין ביין,
די ביינער אויך צעגריזשעט מיט די ציין!
מײַן אײנציקער נחת! מײַן טרייסט, מײַן פֿריד!
ווי ווערסטו פֿון מיר פּלוצלינג אָפּגעשיידט?

יעקבֿ פֿאַלט אַראָפּ פֿון שטול. די קינדער לויפֿן צו.

יעקבֿ: רחל, רחל, מײַן עקרת־הבית,
פֿון דײַן קינדס פֿלייש זעטיקן זיך חיות!
שטיי אויף, רחל! פֿון דײַן קבֿר שטיי אוף!*
אפֿשר וועסטו נאָך געפֿינען א סימן פֿון זײַן גוף?
אומזיסט האָסטו געקלאָגט טעג מיט יאָרן,
אומזיסט האָסטו געהאָפֿט אויף יוספֿס געבאָרן! . . .
פֿאַרלאָרן דײַן מי, פֿאַרפֿאַלן דײַן יגיעה,
א קורצע צײַט האָסטו נאָר געהאָט א זכיה
צו פֿרייען זיך מיט אים, נחת צו געניסן —
חיות אין וואַלד האָבן אים איצט צעריסן . . .
ד׳רום ביסטו גיך פֿון דער וועלט אָפּגעפֿלויגן —
זאָלסט די צרות ניט זען מיט דײַנע כּשרע אויגן?
איצט שפּירסטו קיין צער,
וויסט פֿון קיין גזר,
פֿון הײַנטיקן טאָג
וויסטו קיין קלאָג . . .
ביסט זאָט מיט פֿריד,
וויסט פֿון קיין לייד,

* = אויף.

פֿון די שכינה איר ליכט
שיינט דיין געזיכט.
קיין טרויער, קיין יאָמער אין דיין רויקע דירה,
מיט די הייליקע מלאָכים זינגסטו מיט שירה.
ליבערשט וואָלט מען מיך אויך צום קבֿר געטראָגן,
איידער איך דאַרף היינט נאָך יוסֿפֿן קלאָגן . . .
מיינע זיסע חלומות זיינען אין ים דערטרונקען,
מיינע זיסע האָפֿענונגען האָבן אין תּהום פֿאַרזונקען;
מיך טרוימט, אז יוסף וועט מיך אויף דער עלטער שפּיזן,
אָבער האָפֿענונגען ווילן נאָר דעם מענטשן פֿאַרגריזן.
דו שפּיזסט מיך היינט מיט טרערן, מיט שוויים,
דו שפּיזסט די חיות מיט דיין אייגעלע פֿליים*. . .

יעקבֿ פֿאַרבראַכט די הענט און לאָזט אַראָפּ די קאָפּ. עס קומען אַרײַן זײַנע שניר און זײַן טאָכטער דינה, און בנימין — אַ ייִנגל פֿון נײַן יאָר. יעקבֿ נעמט אים פֿאַרן האַנט.

יעקבֿ: דו זעסט, בנימין, ווי דיין ברודער האָלט?
דאָס האָט מען זײַן העמדל געבראַכט פֿון וואָלד!
חיות צעריסן אים אבֿר פֿאַר אבֿר,
ווייַ איז מיר און אייַער מוטער אין קבֿר . . .

דינה און די אַלע שניר ווײַנען זייער פֿיל.

דינה: פֿאָטער, דו האָסט אונדז געלערנט, אז אויף דער וועלט
זיצט דער מענטש אין א גאַנץ שוואַכן געצעלט;
ווי די עלנטע שיף אין דעם ים גרויסן —
די וואַלן, די שטראָמען פֿון די זײַטן איר שטויסן . . .
און ביז זי שלאָגט זיך צו צו א ברעג,
איז זי אין געפֿאָר די גאַנצע וועג —
שטראָמען און ווינטן,
פֿון פֿאָרנט, פֿון הינטן.
עס גייט ניט אַוועק
א רגע, א מינוט —
דורכוים אין שרעק,
אין ספּנות זיין בלוט.
שרעק און פֿאַרדרוס
איז אויף יעדער פֿום,
צרות און ניט-גוט

* = פֿליישׁ.

אין יעדער מינוט,
דאגה און זאָרגן
פֿון נאָכט ביז מאָרגן.
דעם פּעלט פּרנסה, דעם פּעלט קינדער,
דער איז אַ קאַליקע, דער — אַ בלינדער;
דער האָט שׂונאים אויף זײַן לעבן לויערן,
דער — אויף קינדער זײַנע אויגן טרויערן.
דעם נעמט מען זײַן כּבֿוד, דער געפֿינט קיין רעכט,
דער איז אומגליקלעך דורך אומטרייַע קנעכט;
דעם גיט זײַן פּרנסה אין עק וועלט אַ טרײַב,
דער איז אומגליקלעך דורך אַן אומטרייַע וויַב . . .
דער זוכט רייַכטום און געפֿינט — אכּיונות,
דער זוכט כּבֿוד און געפֿינט — בזיונות;
דער זוכט ממשלה, און געפֿינט דעם טויט,
דער האָט פֿיל קינדער, און האָט קיין ברויט;
דער זוכט גליק און טרעפֿט פֿאַרקערט,
דער שרײַט „אמת!" און ווערט ניט געהערט . . .
נאָר וואָס באָטרעפֿט יעדע צרה, יעדער נויט,
קענען דעם שרעקלעכן, פֿינצטערן טויט?
ווי דער וואָרעם קענען לייב, די ליכט קענען פֿלאַם,
ווי אַ טראָפֿן וואַסער קענען דעם גרויסן ים . . .
דאָ שטאַרבט אַ פֿאָטער אַן אַ טאָלק, אַן אַ לאַד,
בליַבן וויַב-און-קינדער אויף אייביק נע-ונד;
דאָ שטאַרבט אַ בן-יחיד, דער טרייסט פֿון שטוב,
די מוטער לייגט זיך מיט אים אין איין גרוב . . .
דאָ לייגט מען אַ כּלה אין פֿינצטערן קבֿר אַרײַן,
מאָרגן האָט דאָס געזאָלט איר חתונה זײַן;
דאָ געפֿינט אַ קעניגס זון אין קבֿר זײַן מנוחה,
וואָס איז שוין באַשטימט געווען צו ירשענען די מלוכה!
דאָ זײַנען דרײַ קינדער בײַ אַ פֿאָטער געשטאָרבן,
איצט טראָגט ער דעם לעצטן פֿאָרן טויט אַ קרבן . . .
ווער איז דער איינער, וואָס זאָגט גאָט אַ דעה?
דאָ העלפֿט קיין שוחד, דאָ גילט קיין מטבע . . .
זײַן וועלטראָד לויפֿט ווי ער אים דרייט,
ער פֿירט זײַן וועלט ווי ער פֿאַרשטייט;
דאָס איז טאַקע דײַן לערע, פֿאָטער געטרײַער,
פֿון אמת געבויט, וויכטיק און טײַער!

געדענק דעם וועלטפֿירער, ווער עס געבאָט און הייסט,
דײַנע אייגענע ווערטער זאָל דיר דינען צום טרייסט . . .
יעקבֿ: יע, מײַן קינד, וואָן איז דאָס געראָדט,
אז דער מענטש אַליין האָט אין דעם קיין חטא;
דער מענטש מוז זיך אַליין פֿון ספּנות פֿאַרהיטן,
און בעטן גאָטעס שטיצונג, זײַן הילף אין מיטן.
אָבער דאָ בין איך שולדיק, געהייסן עם איינעם גיין,
אין אַ וועג פֿון ספּנות געשיקט אים אַליין;
ניין, קינדער, איך וועל אים אייביק באַדויערן,
ביז צו מײַן קבֿר וועל איך נאָך אים טרויערן . . .

אין דער צייט ווען יעקבֿ רעדט, קומט אַרײַן יצחק מיט אַ שטעקן אין האַנט, דען ער איז בלינד. ווען יעקבֿ רעדט, באַמערקט ער ניט, אַז זײַן פֿאָטער איז אַרײַן. דערנאָך דערזעט ער אים און פֿאַלט אַרויף אויף יצחקן.

פֿאָטער! אויפֿן בערג מוריה הייסט גאָט דיך צו שעכטן דאָרט,
דאָך האָט מען נאָר מקריבֿ געווען אַ שעפּס אויף דײַן אָרט;
אָבער מײַן יונגן שעפּס האָבן טאָקע חיות צעריסן,
צעפֿליקט, צעשלעפּט, ניט געלאָזן קיין בימז!
ניטאָ שוין דער טורעם אויף צוועלף זײַלן געבויט,
אַווינט האָט אײַנגעבראָכן — מײַן יוסף איז טויט! . . .

יצחק זעצט זיך נעבן יעקבֿ אויף אַ שטול, וויינט זייער פֿיל. ענטפֿערט אים מיט זאַנפֿטע, לאַנגזאַמע, ערנסטע וועלטער.

יצחק: מײַן לערע, יעקבֿ, באַטראַכט מיט אַ זינען,
וועט דאָס דיר פֿאָר אַ טרייסט דינען:
גאָט האָט באַשאַפֿן זײַן וועלט, וואָס זי גייט,
מיט זײַן אייגענעם רצון, ניט געניטערהייט.
קיינער צווינגט אים צו באַשאַפֿן אַ וועלט,
נאָר מיט זײַן ווילן, ווי אים געפֿעלט;
אַן דיזע קלייניע וועלט
האָט אים אויך נישט געפֿעלט —
גאָט האָט ניט אין זיך אַ חסרון,
אז דורך די וועלט איז אים וואָס בעסער געוואָרן.
הײַנט, וואָס לוינט אים אַ וועלט, קענען מיר פֿרעגן,
וואָס נוצט אים אַ מענטש? וואָס איז אים דאָ געלעגן?
וואָס האָט ער פֿון אים? וואָס טראָגט ער אים אײַן?
ער איז אַן אים געווען און וועט אַן אים זײַן . . .

קענען מיר דאָך דערפֿון ניט אַוועקגיין,
685 אַז די וועלט איז נאָר פֿון מענטשנס טובֿה אַליין;
וואָרעם די גאַנצע נאַטור צוליב אים עקסיסטירט,
דאָס איז אַלץ אין זײַן האַנט, און דער מענטש רעגירט.
און אויב דער טויט זאָל שוין זײַן דער סוף,
איז דאָך דער לעבן ניט קיין טובֿה, נאָר אַ שטראָף!
690 ערקלערט דאָך אונדז דער אייגענער גענֿיל,
אַז דער מענטש איז באַשאַפֿן צו אַ גרעסערן ציל;
צו אַן עראָבענעם צוועק גייען אונדזערע טריט,
צו אַ תּכלית אַ הויכן, וועלכן מיר פֿאַרשטייען נאָך ניט.
דען פֿל־זמן מיר זײַנען מיט דעם קערפֿער אין איינעם,
695 קענען מיר ניט פֿאַרשטיין דעם תּכלית דעם ריינעם;
מיר וויסן נאָר, אַז עס איז דאָ, אָבער ניט ווי, ניט וואָס,
דען דער שׂכל איז געגרענעצט מיט אַ גבֿול, מיט אַ מאָס.
ד׳רום זײַ ניט מתרעם אויף דעם טויט פֿון דײַן קינד —
צו אַ העכערן תּכלית גייט ער איצונד;
700 און פֿילײַכט לעבט ער נאָך, דאָס קען נאָך אויך זײַן,
און זײַנע חלומות וועסטו נאָך זען פֿאַרן שײַן.
אַ פּלל, דײַן צער דריקט מיר, ד׳רום וויין איך מיט,
אָבער גאָטעס פֿירונג פֿאַרשטייען מיר ניט . . .

י ע ק ב: דער שׂכל בײַן מענטשן איז ווי אַ פֿידל אין האַנט —
705 אויב אַ מענטש איז בײַ איר, שפּילט זי אַ קוראַנט;
מײַן טרויער אָבער האָט מיר אַזוי אײַנגעבויגן,
אַז דער צער האָט דעם שׂכל אַריבערגעווויגן.
הײַנט, אַז איך בין אַליין בײַן פֿידל, בײַן שׂכל ניטאָ,
טאָ וואָסער קוראַנט און טרייסטונג געפֿין איך שוין דאָ?
710 יאָרן לאַנג וועל איך דיר, יוסף, באַדויערן,
ביז צו מײַן קבֿר וועל איך נאָך דיר טרויערן . . .

יעקבֿ לייגט דעם קאָפּ אויף אַ זײַט. אַלע זין און שניר לויפֿן צו מינטערן אים. יצחק ציטערט פֿון שרעק און שרײַט „יעקבֿ, יעקבֿ, מײַן קינד!״ בנימין קושט די האַנט פֿון יעקבֿ און וויינט יאָמערלעך.

ענדע דריטע סצענע

פֿערטע מצענע

די וועג קיין בית־לחם. פֿון ווייטן איז צו זען אייניקע שטיבלעך פֿון אפֿרת, אַ ברייטע לאַנקע מיט הויכע גראָז. אייניקע קעמלען ליגן אויף די קני און רוען. די אַראַבער ליגן לעבן זיי און שלאָפֿן. יוסף גייט אַרום באַרוועס און שרעקלעך פֿאַרקימערט, העכט און פֿיס געשמידט אין קייטן; קוקט זיך אַרום ’זוי וויי ער זוכט וואָס, און דערזעט אַ בוים, וועלכער אין אים איז אַ גרויסער שטיין אַרײַנגעזעצט.

יוסף: מײַן מוטערס קבֿר דאַרף דאָ זײַן אין דעם אָרט; אויב ניט בײַ דעם בוים, מיר דוכט אָז דאָרט.

יוסף גענענט צום בוים און לייענט די מצבֿה.

„מצבֿת
קבֿורת רחל אשת יעקבֿ

דאָ ליגט רחל, איבעראַל איז באַקאַנט איר נאָמען,
די פֿרוי פֿון יעקבֿ, די מוטער פֿון יוסף און בנימין.
פֿילע יאָרן פֿאַרגיסט זי טרערן,
אָז גאָט זאָל איר מיט אָ קינד באַשערן;
און ווען גאָט האָט איר געבעט געהערט,
האָט זי נאָך איין קינד פֿון גאָט באַגערט.
און אָז גאָט גיט איר איר צווייטן פֿאַרלאַנגען,
איז זי דאָ אויף דעם וועג צו קינד געגאַנגען;
די וויטאָגן האָבן איר זייער געקוועלט,
דאָן זעגנט זי זיך מיט איר וועלט . . .
איך, יעקבֿ, פֿאַרגים טרערן טײַכן
אויף איר, וועלכע לאָזט ניט איבער איר גלײַכן;
אויך קיין טרער מיר אייביק פֿעלט,
ביז איך וועל איר זען אויף די אמתע וועלט״.

יוסף שפּאַרט זיך צום שטיין.

יוסף: אונטער דעם שטיין, מוטער, דײַנע ביינער ליגן,
וויניק געניסן מיר פֿון דיר פֿאַרגעניגן;
וויניק זעטיקן מיר זיך מיט דײַן געשטאַלט,
אין דײַנע יונגע יאָרן ביסטו שוין געוואָרן אַלט.
וויניק האָסטו פֿון דײַן וועלט נחת געהאַט,
מיר האָבן דײַן פּנים נאָך ניט אָנגעקוקט זאָט;
מיט דײַן בלוט פֿון האַרצן האָסטו מיר געזויגן,
אויף דײַנע ענט האָסטו מיר געווויגן.

און בײַ די לעצטע מינוטן פֿון דײַן לעבן,
האָסטו מײַן השגחה צום טאָטן איבערגעגעבן,
ער זאָל פֿון מיר זײַן השגחה ניט אַראָפּנעמען,
מיר זאָלן דיר אין קבֿר ניט פֿאַרשעמען.
מײַן פֿאָטער האָט מקיים געווען דײַן צוואָה,
ער האָט אונדז געזעטיקט פֿון דײַן השפּעה;
פֿון זײַן זיידן אַבֿרהם די רעכטע וועג
לערנט ער מיט מיר נעכט און טעג.
אָלע מידות־טובֿות אין מיר צו פֿאַרפֿלאָנצן
דעם זיידנס ספֿר גיט ער מיר איבער אין גאַנצן.
אין אַ זײַדענע העמדל טוט ער מיר פֿירן,
צום באָווײַז, אַז נאָך זײַן טויט זאָל איך רעגירן;
רחלם קינדער זײַנען אים ליבער,
דײַנע — שטײַגן דײַן שוועסטערס אַריבער.
שטיי אויף, טרײַע מוטער, גיב אַ קוק אויף דײַן קינד!
ער איז שוין אַ קנעכט, און פֿירט קעמלעך איצונד . . .
צעקנייטלט, צעבײַלט, יעדערער — אַ פֿליק, אַ רים,
אין קייטן געשמידט העמט־און־פֿים;
מע האָט אים צוגענומען פֿון זײַן טאָטנס געצעלט,
מע האָט אים פֿאַרשאַכערט, פֿאַרהאַנדלט פֿאַר געלט . . .
מוטער טרײַע, נעם מיך צו דיר אין קבֿר אַרײַן!
צו וואָם האָסטו געדאַרפֿט מרעיש־עולמות זײַן?
צו וואָם האָסטו געדאַרפֿט ווײַנען און קלאָגן?
צו וואָם האָסטו קינאה אויף דײַן שוועסטער געטראָגן?
אַז גאָט זאָל דיר בענטשן מיט אַ זון אויף דער וועלט —
אויף אַ קנעכט צו זײַן? צו לײַדן היץ און קעלט?
צו זאָט זײַן מיט שלעק? אויף קעמלעך צו טרײַבן?
אויף אייביק אין מצרים אַ קנעכט צו פֿאַרבלײַבן?
גיי אַרויף אין הימל, פֿאָדער מײַן רעכט —
בריידער פֿאַרקויפֿן אַ ברודער פֿאַר אַ קנעכט!
די אויערן איז זיי פֿאַרשטאָפּט געוואָרן,
מײַנע הייסע טרערן שטילט זיי ניט דעם צאָרן;
דאָס איז גאָטעס רצון? ער טוט עס פֿאַרלאַנגען?
מע וואַרפֿט מיר אין אַ גרוב, פֿיל עקדישן און שלאָנגען,
מײַנע ביינער זײַנען שוֹער געוואָרן צעשאָטן!
ווי אַ טאָפּ אויפֿן פֿײַער האָט זייער פּעם געזאָטן . . .
מע רופֿט מיך שוין ניט „בן־פּורת", נאָר אַנדערע נעמען,

מע פֿירט מיך פֿאַרקויפֿן, איך וויים ניט צו וועמען;
וועט וועט מײַן מילך טרינקען, מײַן וואָל שערן?
וווּ וועלן מײַנע בייַנער פֿאַרוואָגלט ווערן?
אויפֿן שקלאָפֿנמאַרק דאַרט וועל איך אַ צײַט ליגן,
ביז זיי וועלן אויף מיר אַ סוחר קריגן;
איז דען יעקבֿם קינד דערצו באַשאַפֿן,
צו ליגן נאָקעטערהייט מיט אַלע שקלאָפֿן?
מיט אַלע מורינען, נעגער — יעדערער אַכצעט,
נעבן זיי אויף אַ פֿאָר שטרוי ליגט יוסף און קרעכצעט,
די אויגן פֿאַרגלאָצט צום הימל, די מויל קײַט ערד;
מע וועט אים טאָפֿן זײַנע גלידער ווי אַן אָקס, ווי אַ פֿערד,
און דערנאָך וועט מען אים מקריב זײַן אויפֿן מזבח —
גאָט וויים צו וואָס פֿאַר אַ גזלן, אַ רוצח . . .
אַנשטאָט אָקסן וועט ער דינען, אַנשטאָט פֿערד וועט ער לײַדן,
ווען ניט, וועט מען זײַן לײַב אויף שטיקערווײַז שניידן;
אין פֿעלד וועט מען מיט אָקערן, בראָנען,
דאַרטן וועט יוסף זײַן טאָטן דערמאָנען . . .
דו האָסט שטענדיק געציילט מײַנע ווערטער די קלוגע,
איצט בין איך שוין פֿאַרעכנט פֿאַר משוגע;
פֿיל איך שווײַג, איז נאָר רק צו קנאַפּ,
פֿאַר יעדער וואָרט באַקום איך אַ קלאַפּ.
באַרוועם, נאָקעט, פֿאַראַכטעט, פֿאַרהאַסט,
בײַ אַכזרים אין די הענט, געשפּאַנט אין לאַסט . . .
אַט די איצטיקע ווײַלע בין איך אויך אין שרעק —
באַלד טרײַבט מען מיך פֿון דאַנען אַוועק;
פֿאַרוואָגלט, פֿאַרוואָרפֿן, פֿון מײַן היים פֿאַרטריבן,
בײַ וואָס איז הײַנט מײַן פֿאָטער געבליבן?
ווער איז זײַן נחמה צו זײַנע אַלטע יאָרן,
אַז זײַן בן־פּורת איז אים פֿאַרלאָרן?
ענטפֿער מיר, מוטער, פֿון הימל הויך —
בין איך דען שוין אַ יתום פֿון טאָטן אויך?
דען ער האָט דאָך קיין פּוח צו דערהאַלטן די ליידן —
באַוויין איך שוין אַ פּנים איצטער אײַך ביידן?
וואָס טוסטו, מײַן פֿאָטער? וואָס טוסטו איצונד?
צי דו קלאָגסט איצט אויף יוספֿן, אויף דײַן ליבסטע קינד?
אָדער דו האָסט שוין אָפּגעגעבן גאָט דײַן נשמה,
און איצטער אין הימל פֿאַדערסטו נקמה?

פֿאַר דעם הימל-געריכט טוסטו איצט שרייַען?
מאַנסט אויף דיין קינדס בלוט, ווי הבל פֿון קין?
ניין, טרייַע עלטערן, טו דאָס ניט איצונד —
זיי וועלן אַליין באַקענען זייער גרויסע זינד!
מיינע אַלע חלומות זיינען אין תּהום ארין,
זיי האָבן מיר פֿאַרזיכערט אַ הערשער צו זיין —
צו מיר וועלן זיך בוקן די שטערן פֿון די הימלען,
איך האָב איצט ממשלה, אָבער — איבער קעמלען;
איך האַלט איצט אַ בייַטש, אָבער איך בין קיין הער,
דער בייַטש איז פֿאַר די קעמלען — פֿאַר מיר נאָך מער! . . .
מוטער! ד׳רום האָסטו דיין שוועסטער געוואָלט מקנא,
וואָלט גאָט האָט איר מיט קינדער געוואָלט מהנה,
וויַל דו האָסט געוווּסט בנבֿואה דעם אופֿן,
אַז אירע קינדער וועלן דיין קינד פֿאַרקויפֿן?
ניין, טרייַע מוטער, איך האָב שוין קיין קראַפֿט,
איך בליַיב דאָ ליגן בייַ דיין קבֿר פֿאַרשלאָפֿט;
דאָס הארץ וועלט מיר שוואַך, דאָס בלוט וועלט אַנטשטאַנען,
איינציקער גאָט, נעם מיך שוין ניט צו פֿון דאַנען!
איך שפּיר שוין קיין לעבן, קיין גליד, קיין אבֿר,
אָך, ווי זים איז צו שטאַרבן נעבן דיין קבֿר!
געשמאַק איז דער טויט, וואָן ער קומט אין נויט —
נעבן דיר, מוטער, בליַיב איך טויט . . .

יוסף פֿאַלט אין אוממאַכט אויפֿן קבֿר. טויט שטיל וועלט אויף דער סצענע. אין אייניקע מינוטן אַרום וואַכט ער זיך זייער לאַנגזאַם אויף, עפֿנט די אויגן, קוקט זיך אַרום, האַלט זיך אָן פֿאַר דעם בוים, ביז ער שטעלט זיך אויף די פֿיס. אַ שרעקלעכער זיפֿץ מיט אַ שוידערלעכן קרעכץ גייט אים פֿון זיין הארץ אַרויס. רעדט דיזע וועלטער מיט אַ גאַנץ שוואַכע שטימע.

פֿירכטערלעך איז דיין שטראָף, גאָט פֿון נקמה,
אָבער נאָך זיסער איז דערנאָך דיין נחמה!
שטראָפֿסט מיט צאָרן, וועלטן ציטערן פֿאַר דיין רוט,
אָבער דערנאָך דיין טרייסט — ווי זים, ווי גוט!
דיין רוט, דיין פֿעם מוז מען טראָגן מיט געדולד,
דען דו האָסט חלילה אין שלעכטעם קיין שולד;
וואָן דו וויַזסט דיין ליב פּנים, דיין פֿרייַנדלעכע מינע,
פֿאַרגעסט מען שוין נקמה, קינאה און שׂינאה . . .
וויל דעם מענטשן, וועלכער צו דיר האָפֿט,

'זוי אויך דאמאלס, וועז ער וועלט געשטראפט;
דאס גיט אים קרעפטן צו דערהאלטן די לייד,
וועז ער טרינקט זיך אין צרות, איז ער פול מיט פרייד.
איך האב געהערט א טרייסט, איצטער אין שלאף:
מיין מוטער שרייט צו מיר: „האף, יוסף, האף!
ניט דאס איז דיין ענדע, ניט דאס איז דיין סוף,
פארלייד מיט געדולד זיין רוט, זיין שטראף!
דיינע האפענונגען אלע וועלטן נאך זען קלאר,
דיינע טרוימען אלע וועלטן נאך זען אויפן וואר;
פמעט א קעניגלעכן צעפטער וועלטן האלטן אין האנט,
וועלט יארן לאנג הערשן אויף א גאנצע לאנד.
ביי דיינע בריידער וועלטן זיין דער גביר,
דיין אלטער טאטע וועט אויך קומען צו דיר;
מע פירט פארוים די קאלב אליין,
דאן וועט שוין די מוטער ממילא נאכגיין . . .
גאטעס פירונג איז פון מענטשן פארשטעלט,
גייסט קיין מצרים — אבער צו שפייזן א וועלט!
שפעטער וועט דיר פרייען דיין איצטיקער בראך,
נאר טראג מיט געדולד זיין לאסט, זיין יאך!"
אט די טייערע ווערטער האב איך איצטער געהערט,
וועז איך בין געלעגן אין אוממאכט אויף דער ערד;
ווי דער ריינער בוימל אויף א קראנקע הארץ,
איז מיר די ווערטער צו מיין פיין און שמארץ . . .
איינס קעגן דאס אנדערע האסטו גאט געגעבן:
וועז ניט דער טויט, ווי שפירט מען דעם לעבן?
וועז ניט דער אסטראג, ווי שפירט מען חירות?
וועז ניט דער דלות, ווי שפירט מען עשירות?
וועז ניט העסלעך, ווי שפירט מען פיין?
וועז ניט פינצטער, ווי שפירט מען שיין?
וועז ניט שקלאפערי, ווי שפירט מען פריי?
וועז ניט פאלש, ווי שפירט מען טרי?
וועז ניט נאכט, ווי שפירט מען דאס ליכט? —
איינס קעגן די צווייטע וועגט דאס געוויכט.
די זאנפטע ווערטער וועלן מיך באגלייטן
אין אלע געפארן, אין אלע נייטן!*
דיינע רייד גיט קרעפטן אין אלע גלידער,

* = נויטן.

איך פֿאַרגעס שוין נקמה, שׂינאה אויף ברידער.
דײַן טרייסט היילט ווי בוימל, ווי פּוטער —
און פֿריד צו דײַן נשמה, מײַן הייליקע מוטער . . .

אונטער דער צײַט וואָס יוסף האָט דאָ געוועדט, וואָכן זיך אויף די אַראַבער און געפֿינען יוספֿן ניט. אייגער דערוועט אים פֿון ווײַטן. ער לויפֿט מיט אַ שטעקן צו יוסף, און טרעפֿט אים בײַ זײַנע לעצטע ווערטער „מײַן הייליקע מוטער". ער כאַפּט יוספֿן בײַן קאַרק און שלאָגט אים אומערבאַרעמלעך. יוסף שרײַט, דער אַראַבער שלעפּט אים צו די קומפּאַניע.

דער אַראַבער: די לײַט פֿון פּנען האָבן אונדז זייער באַטראָגן,
אַז דיזער יונג האָט נאָר איין פֿעלער געקראָגן;
ער האָט דאָך אין קאָפּ אַ גאַנצן שום,
זעט נאָר ווי דיזער יונג איז דום:
שטייט בײַ אַ בוים, אַנגעשפּאַרט אַן אַ שטיין,
און שרײַט „מוטער, מוטער!" מיט גרוים געוויין! . . .
אַלע: וואַרט, ברודער, מיר זײַנען נאָך ניט פֿטור:
מאָרגן וועט ער נאָך שרײַען צו אַ האַלץ „פֿאָטער!". . .

אַלע לאַכן זיך פֿונאַנדער. דער פֿאָרהאַנג פֿאַלט.

ענדע ערשטער אַקט

צווייטער אַקט

אין אַ יאָר אַרום

פֿינפֿטע סצענע

דער גאָרטן פֿון פּוטיפֿר אין מצרים, אַ גאָרטן מיט געפֿלאַנצטע בײַמער. יוסף באַגיסט די בייטן מיט וואַסער. גייט געקלײדט אײַנע שוואַרצע טוכענע שובע אויף זײַן בלאָע העמד, זײַן מיץ אַרומגע־ויקלט מיט אַ רויטן שאַל. אָסנת זיצט בײַ אַ בוים און פֿלעכט אַ קרענצל בלומען. זי איז אַ פֿרײַלין אַלט בערך אַ יאָר פֿופֿצן. אַ קורצע, זײַדענע, רויטע קלײד פֿאַרדעקט איר לײַב; אין אירע צעפּ זײַנען קליינע, גאָלדענע גלעקלעך אײַנגעפֿלאָכטן. אויף אירע אויערן העגנען גרויסע רינגען. אַ שוואַרצער טיול פֿאַרדעקט איר געזיכט. פֿון די לעדערנע פּאָדעשוועס ציט זיך שוואַרצע בענדלעך, וועלכע ויקלט אַרום אירע פֿיס ביז די קנײַ. אויף איר האַלדז העגט אַ קליינע דרײַקאַנטיקע בלעכל; קענטיק, אַז עס ליגט וואָס אינעווייניק.

אָסנת: נעכטן זײַנען געסט בײַ אונדז געווען,
איר געפֿעלט זיי מיט דעם ערשטן מאָל זען —
וווּ איר גיט אײַך אַ קער, אַ בייג,

לאָזן זיי פֿון אײַך נישט אַראָפּ די אייג.*
צײַט מצרים שטייט, צײַט זיי לעבן,
שוועלן זיי, האָט נאָך אַזוי אַ קנעכט ניט געגעבן;
זעלבסט אונטער פֿירשטן און גראָפֿן,
האָט נאָך אויך אַזוי אַ שיינהייט ניט געטראָפֿן!
דער פֿאָטער האָט אײַך פֿאַר זיי געלייבט,**
אַז איר זײַט בײַ אים אַזוי פֿיל באַגלייבט,
אַז די גאַנצע ווירטשאַפֿט גיט ער אײַך איבער,
פֿון מיר, זײַן קינד, זײַט איר אים ליבער!
איר זײַט קלוג, געשיקט, אַרבעטזאָם און טרײַ,
דערצו אַ בעל-נאמנות, ערלעך דערבײַ —
דען ווו טרעפֿט עס בײַ שקלאָפֿן אַדער שקלאָפֿינען,
זיי זאָלן זײַן ערלעך און טרײַ דינען?
און צײַט גאָט האָט אײַך צו אונדז געשיקט,
איז אונדזער הויז געווארן באַגליקט;
די הצלחה גייט אײַך מיט איבעראַל:
אין פֿעלד, אין הויז, אין קאָפּיטאַל.
די געסט האָבן מיט אַלער הייליקייט געשווארן,
דאָס איר מוזט ניט זײַן אַ קנעכט פֿון געבאָרן;
איך וואָלט מיך שעצן גליקלעך, ווען איר וואָלט מיר זאָגן,
וואָסער ווינט עס האָט אײַך אַהער פֿאַרטראָגן.

יוסף לייגט אַוועק דעם קרוג, נעמט אַ קלייניע רידל צו פֿאַרגלײַכן די ערד.

יוסף: איך האָב ביז יעצט פֿאַרהיילן***
מײַן געשיכטע צו דערציילן;
איך האָב שוין אַ יאָר בײַ אײַך פֿאַרבראַכט
און מײַן געשיכטע פֿאַר קיינעם ניט געדאַכט,
ווער מײַנע עלטערן זײַנען, ווער איך אַליין,
דורך וואָסער אורזאַך איך קום אַהער צו גיין —
דען וואָס מאַכט עס דעם ווירט אוים,
פֿון וואָס פֿאַר אַ פֿאַמיליע זײַן קנעכט קומט אַרויס?
ער איז ווייניקער געאַכט פֿון די אַראָבישע פֿערד,
בײַ זיי האָט דאָך יִחוס אַ ווערט —
יעדער פֿערד האָט זײַן יִחוס-בריוו, זײַן פּעטשאַט,
וואָס פֿאַר אַ טאַטן, וואָס פֿאַר אַ מאַמען ער האָט געהאַט!
און אַ קנעכט אין מצרים איז אייביק פֿאַרשאָלטן,

* = אויג. ** = געלויבט. *** = פֿאַרהוילן.

זײַן ייִחוס האָט קיין מאָל אין מצרים ניט געגאָלטן . . .
וויי איז צו מיר, וויי איז צו מײַנע יאָרן,
אַז מײַן ייִחוס קומט מיר אויפֿן זפֿרון . . .
אַז איך דערמאָן מיך מײַן טאַטן, מײַן מאַמען,
מײַן זיידן אויך מײַן עלטער־זיידן צוזאַמען . . .
איך רו ניט בײַ טאָג, איך שלאָף ניט בײַ נאַכט,
אַז איך נעם מיר מײַן ייִחוס אין אַכט,
מײַן אַלטער טאַטע אַז עס קומט מיר אויפֿן זינען,
מײַן יונגע מאַמע, וועלכע מיר האָט געווּנען . . .

אָסנת נעמט אַרויס איר שנופֿטוך און ווישט די אויגן. יוסף שפּאַרט זיך אַן אויף אַ בוים און ווייַנט יעמערלעך.

אָסנת: אַ שאָדן כלעבן, אַזעלכע שיינע געזיכט
זאָל ווערן אין טרערן אײַנגעריבן!
יוסף: אַ שאָדן כלעבן אויף רחלס טרערן,
פֿון איר קינד וואָס קען הײַנט ווערן? . . .
אַ שאָדן כלעבן אויף יעקבֿס קינד,
וואָס זײַנע זיפֿצן פֿאַרטראָגט דער ווינט . . .
מײַנע טרערן זענען די ביימער, די בייטן,
דער ווינט העלפֿט מיר מיט אַ קרעכץ באַגלייטן . . .
אײַערע בלומען, וועלכע איר פֿלעכט,
אין פֿײַכטן גאָרטן איז זיי ניט שלעכט;
עס בליִען די קנאָספֿן אין אַלע קאָלירן
דעם גאַנצן גאָרטן אויסצוצירן.
רײַסט מען זיי אויס — וואָס ווערט פֿון זיי?
וועלקן, דאָרן ווי טרוקענע שטריי*. . .
אַזוי ליג איך דאָ פֿאַרוועלקטערהייט,
צעטַט איך בין פֿון דער היים געשיידט . . .
אָסנת: איך גלייב, דאָס אײַך איז בײַ אונדז גאָר ניט שלעכט,
וואָס אײַך מאַנגלט אַזוי דער נאָמען קנעכט.
יוסף: מײַן גאָט לאָזט מיר דאָך ניט גיין פֿאַרלאָרן,
געווּיס איז מיר בעסער ווי פֿאָר אַ יאָרן,
בשעת די אַראָבער האָבן מיר אַהער געבראַכט.
„דאָ בין איך שוין פֿאַרפֿאַלן" — האָב איך בײַ זיך געטראַכט,
בשעת מע האָט מיר צום פֿאַרקויפֿן געהאַלטן
אויפֿן שקלאָפֿנמאַרק, וועלכער איז פֿול מיט גוואַלטן . . .

---

* = שטרוי.

ביז צווויי טויזנט שקלאַפֿן זײַנען מיר אויף דער ערד געלעגן,
געשמידט אין קייטן, אַרום — חייל מיט דעגן;
הוילע, נאַקעטע, ווי מע פֿאַרקויפֿט פֿערד,
אויף עטלעכע שטרוי געוועלגערט זיך אויף דער ערד . . .
דאָ ליגט אַ פֿרוי געבונדן, פֿיר וואָכן אַ קימפּעטאַרין,
זי וויים ניט אַפֿילו וואָס מיט איר קינד איז געוואָרן;
מע האָט איר געגנבֿעט פֿון איר הויז בײַ נאַכט,
און אַהער אין מצרים פֿאַר אַ שקלאַפֿין געבראַכט;
זי קרעכצט און שרײַט מיט אירע פֿוחות די שוואַכע
נאָר די צוויי ווערטער: „גאָט! רחמנות!". . .
דאָ שרײַט אַ געבונדענע מיידל צו גאָט פֿון אויבן,
מע זאָל חלילה איר אַרנטלעכקייט ניט באַרויבן.
אין יענעם ווינקל מאַרק איז ווידער צו זען:
ליגט אַ גרײַז אַלטער געפֿאַנגען אין פּלעון
און שרײַט מיט קולות „אוי, איך בין פֿאַרבײַ!
מע וויל מיך הרגענען, וויַיל איך טויג ניט צו שקלאַפֿערײַ . . ."
דאָרט פֿירט מען אַ קינד נאָך אַ פֿירכטערלעכע דאַמע,
דאָס קינד שרײַט מיט קולות: „ווו איז מײַן מאַמע?!"
און וואָס זאָגט יוסף? „מן־השמים ביסטו, גאָט, געראַכט,
רחלס ציטעריקע קינד איז אין מצרים אַ קנעכט . . ."
און וועמען קימערט עס דער גאַנצער געשריי?
סוחרים באַקוקן די שקלאַפֿן, ווי פֿערד באַקוקט מען זיי —
פֿון פֿאַרנט, פֿון הינטן,
פֿון אויבן, פֿון אונטן,
די פּלייצע, דעם גוף,
פֿון אונטן ביז אַרויף.*
דער טאַפּט אים די זײַטן,
דער באַטראַכט אים פֿון ווײַטן,
דער קנייטשט אים די פּיס, דער קוועטשט אים דעם קאַרק,
דער פֿרוווט אים און היסט אים לויפֿן אויפֿן מאַרק . . .
נאָר מיט גאַטעס הילפֿע ווער איך פֿון זיי לויז,
און אײַער פֿאַטער ברענגט מיך צו זיך אין הויז;
און דאָ — וואָס פֿון טאָג ווער איך ליבער,
ביז די גאַנצע ווירטשאַפֿט גיט ער מיר איבער —
פֿאַרשאַפֿט זיך מיט אַלעס, איך בין זײַן האַנט,

---

* = אַרויף.

אין קיַיזערלעכן הויף בין איך שוין אויך באַקאַנט;
נאָר עס מאַג מיר זיַין ווער ווייסט ווי גוט,
בענק איך נאָך מיַין טאַטן, עס שטילט ניט מיַין בלוט . . .

עס קומט אַרײַן אין גאָרטן זליכה, פּוטיפֿרס פֿרוי. נאָך איר —
עלוקה, האַלט אין האַנט אַ זונען־שירעם איבער די קאָפּ פֿון זליכה.
זי שטעלט זיך קעגן יוסלן.

זליכה: וואָס טוט איר איצט, יוסף?
יוסף: איך מאַך צו רעכט דעם בייט.
זליכה: לייגט אַנידער די רידל, א ווייַלע שטייט!
זליכה (צו אָסנת): אָסנת! גיי, מיַין קינד, די גיטאַרע ברענגען,
יוסף וועט אונדז עטוואָס שפּילן און זינגען!

אָסנת נעמט מיט עלוקהן, זיי גייען אַוועק ברענגען די גיטאַרע.

זליכה: אך ווי שיין זיַיט איר, יוסף, ווי אַדל, ווי רײַך!
ווי ליב זיַיט איר, ווער איז צו אײַך גלײַך!
זע איך פֿון אײַך א פֿרײַנדלעכע בליק,
לעב איך שוין אָפּ, איך בין שוין בײַן גליק;
וועלט איר פֿון מיר ווײַט אויף צוויי מינוט גרויס,
בליַיב איך ווי שטיין, איך האַלט עס ניט אויס!
וואָס זיַיט איר איצט פֿאַראַנגסט, פֿאַראומערט?
וועלכע זאָרגן האָט אײַך פֿאַרקימערט?
יוסף: האָט איר מיר דען וועלן
פֿרייליעכער געזעלן?
אין מיַין געזיכט וועלן אייַנער קוקט ארײַן,
מע זעט יוסף שמייכלט, לאַכט —
איז נאָר ווי פֿון א בליץ די שיַין
אין א פֿינצטערע דונערנאַכט . . .
נאָר איך שטעל מיר פֿאָר, אין מיַין זאָרגן,
די שענסטע בילדער אין פֿרײַדנשאַל,
ווי דער שלעפּדיקער אין פֿרימאָרגן
האָרכט די שטים פֿון נאַכטיגאַל . . .

עס הערט זיך אַ שטים רופֿט זליכהן. זליכה גייט גיך אַרויס פֿון גאָרטן.

יוסף (אַליין): מיר דוכט, איר חנפּענען, איר ליבן מיך, איר לאַכן
וועט דאָך פֿון מיר אַן ענדע מאַכן . . .

ער הייבט אויף די אויגן צום הימל.

דיַינע ווערקע, גאָט, ווי ווונדער, ווי גרויס!

פֿון דעם בין מיט זײַן גיפֿט גיסטו האָניק אַרויס,
דעם זיסן עפּל — פֿון די בלאָט וועלכע איז ביטער,
און אַזוי א טײַער קינד — פֿון א שלעכטע מוטער!
פֿון די פֿאַרפֿלוכטע זליכה, פֿול מיט פֿאַלשקייט, מיט זינד,
פֿון איר וואָקסט אויס אָסנת, די ליבעס קינד . . .
וואָס דו האָסט געוואָלט, גאָט, האָסטו שוין געמאַכט פֿון מיר,
די צוויי זאַכן פֿאַרלאַנג איך כאָטש פֿון דיר:
זײַ מיך מציל פֿון זליכהן, די בייזע שלאַנג,
און גיב מיר איר קינד פֿאַר א פֿרוי — דאָס איז מײַן פֿאַרלאַנג!
איך וואָלט איר געלערנט דײַן הייליקן גלויבן,
און בויעט צוזאַמען וואָלטן מיר דיר אייביק לויבן . . .

אָסנת קומט אַרײַן מיט די גיטאַרע אין האַנט, דערלאַנגט עס יוספֿן.

אָסנת: שפּילט עטוואָס, יוסף!

יוסף זיפֿצעט זיך אַפּ זייער.

אָסנת: וואָס מאַנגלט אײַך דער נאָמען „קנעכט"?
איך גלייב, דאָס אײַך איז בײַ אונדז גאָר ניט אַזוי שלעכט.

יוסף נעמט די גיטאַרע אין האַנט, שפּילט און זינגט.

ניט מיינט, דאָס איך בין אויסן זינען,
ניט מיינט, דאָס איך וויים ניט וואָס איך וויל —
וועג מיר זאָל דער גרעסטער גליק געפֿינען,
קען דאָך מײַן האַרץ ניט בליבן שטיל . . .

דער צווײַג וואָס איז פֿון בוים געריסן,
וואָסער גליק קען אים שוין קומען?
ער קען שוין קיין פֿריידע ניט גענישן,
׳זוי אויך וועט ער ליגט צעווישן בלומען.

דער שניי וואָס פֿאַלט אַראָפּ פֿון אויבן,
צוריק קען ער זיך ניט אומקערן;
מע זאָל זײַן פֿראָכט און קלאָרהייט לויבן,
דאָך צעשמעלצט ער זיך אין טרערן . . .

דער לייב, דער שטאַרקסטער פֿון די טירן,
אין די לאַנד, וווּ ער איז ניט געבאָרן,
זײַן מוט קען דאָרט ניט עקסיסטירן,
זײַן קראָפֿט און מאַכט האָט ער פֿאַרלאָרן.

דער נאַכטיגאַל, וועלכער טוט פֿאַררײַזן,
זײַן שיקזאַל האָט אים געהייסן גיין,
זײַן געזאַנג קען ער דאָך דאָרט ניט וויַזן
זײַן ליד איז נאָר זײַן זיפֿץ אַליין.

געריסן בין איך געוואָרן פֿון מײַן בוים,
פֿון מײַן הימל געפֿאַלן וווי דער שניי;
דער לייב ליגט אין אַ פֿרעמדן רוים,
דער נאַכטיגאַל — וויַט פֿון נעסט, אוי-וויי!

אַסנת: געגוג שוין, יוסף, טרערן צו גיסן!
דאָס הערץ וועט מיר אויסגעריסן . . .
ווער קען עס אויסהאַלטן, ווער קען עס פֿאַרטראָגן
אײַערע הייסע טרערן, וויינען און קלאָגן?
דאָס רירט דאָך אויף אין פֿעלד אַ שטיין,
בפֿרט אַזוי אַ יונגע מיידל ווי איך אַליין!
איך באַשוואָר אײַך, יוסף, מיט אַלער הייליקײַט*
צו דערציילן מיר דעם שיקזאַל פֿון אײַער צײַט —
וואָסער שטורעם עם האָט אײַך אַהער פֿאַרטראָגן,
ווער אײַערע עלטערן זײַנען זאָלט איר מיר זאָגן.

יוסף באַגיסט זײַנע אויגן, באַדענקט זיך אַ קליין ווײַלע.

יוסף: איך וועל אײַך מײַן געשיכטע דערציילן מיט שרעקן,
נאָר איר זאָלט עס פֿאַר קיינעם ניט אַנטדעקן!

עלוקה קומט אַרײַן אין גאָרטן, גייט צו יוספֿן.

עלוקה: די ווירטין רופֿט אײַך.

(צו אַסנת)

און דו קום אויך גלײַך!

זיי גייען אַלע אַרויס.

ענדע פֿינפֿטע סצענע

---

* = הייליקייט.

זעקסטע סצענע

דער גאַבינעט פֿון זליכהן. אויף דעם וואַנט העגגט אַ גאָלדענער טאַץ אַ גרויסער. אַ זאָפֿע, דערבײַ אַ טישל. בײַ איין זײַט צימער שטייט די געטין עשתּורת פֿון שטיין געהאַקט אויף אַ מאַרמאָר שטיינערנעם פֿודאַמענט; זעט אויס ווי אַ פֿרוי מיט פֿיל בריסט אויף איר האַרצן. פֿון שטערן גייט איר הערנער אַרויס. אין איין האַנט האַלט זי אַ קרוג, אין די צווייטע האַנט אַ קלינגבלעך מיט אַ שטעקל צום קלינגען. אַנטקעגן דעם גאָלדענעם טאַץ שפּיגלט זיך זליכה, אַ פֿרוי אַלט בערך אַ יאָר דרײַסיק, אין אַ בלאָ זײַדענע קלייד. זי נעמט פֿון טישל אַ פֿלעשל רויזן־וואַסער און וואַשט אַרום איר געזיכט. רייכערט אויס אַ קליין שטיקל אַלאָען־האָלץ. קוקט זיך וידער אײַן אין גאָלדענעם טאַץ, פֿאַרריכט דעם טואַלעט, שמייכלט זיך מיט אַ פֿאַנטאַזיי.

ז ל י כ ה: כלעבן זליכה איז נאָך שיין, נאָך גאָר אַ יונגע פֿרײַלין . . .
וואָר הייסט עס זליכהן אירע יאָרן ציילן?
דאָס געזיכט איז שיין, קרעפֿטיק אומעטום,
די באַקן — רויט, די ליפּן — ווי אַ בלום,
די טאָליע, דער פֿאַסאָן — ווי מעסיק, ווי גלײַך!
דער וווקס — ווי אַ בוים, אָך ווי רײַך!
דער פּנים — קלאָר, די אויגן גלאַנצן,
און צו וועמען געהערט זי אין גאַנצן?
מיט וועמען זי איז געגנייט צו לעבן?
וועמען מוז זי איר ליבע געבן?
מיט אַן אַלטן מאַן, אַן פֿלייש, אַן ביינער,
אויפֿן קאָפּ — קיין האָר, אין מויל — קיין ציינער . . .
די הויט העגגט, קנייטשן אויפֿן שטערן,
די ליפּן נעצט, די אויגן טרערן;
דאָ גיט ער אַ הוסט — ברעכט ער מויערן,
דאָ גיט ער אַ געגעץ — פֿאַרטויבט ער די אויערן . . .
עטוואָס צו היים — איז אים שוין אַ חסרון,
עטוואָס אַ ווינט — ווערט ער פֿאַרפֿראָרן . . .
און אַזעלכן ווילט זיך מיר פֿאַר אַ פֿרוי!
אַזוי אַ יוגנט ווי איך! איז דאָס גוט אַזוי?
און ער איז דער הערשער, ער איז דער הער,
ער היט מײַנע טריט, ווו איך גיב זיך אַ קער . . .
שלעכט, אַ פֿאַרקערטע וועלט,
כלעבן גאָר אַן אַ שׂכל געשטעלט!
אויבן — די פּים, אונטן די קאָפּ,
די ערד אַרויף, די הימל אַראָפּ:

די העסלעכע מענער,
די דאַרע שפּענער,
מיט די פֿאַרוואַקסענע בערד
ווי דער עק פֿון א פֿערד,
שאַלטן, וואַלטן,
דעם בייטש צו האַלטן;
און די פֿרויען די שיינע,
די הערלעכע, די ריינע,
די צאַרטע, די איידעלע,
פֿון נאַטור די שענסטע זאַרטן,
ווי דער שיינער סעדעלע,
ווי די בלומען אין גאַרטן —
זאַלן זיי זיין געצוווינגען
צו די העסלעכע יונגען!
זיי מאַגן נעמען ווי פֿיל פֿרויען זיי געפֿעלט,
אונדז איז דער פֿאַרגעניגן פֿאַרשטעלט . . .
עליין צו גיין האָבן זיי מורא צו טרויען,
אין האַרעם פֿאַרשפּאַרט מען די עלנטע פֿרויען,
מיט טיול מוז מען גיין דאָס געזיכט פֿאַרשטעלט,
מע טאָר נאָך ניט אָנקוקן די ליכטיקע וועלט! . . .
זעלבסט ביין קעניג אין הויף איז אויך ניט בעסער —
פֿאַרשפּאַרן די פֿרויען אונטער טויזנט שלעסער!
די עלע דינער וואָס ווערט צו זיי געבראַכט,
האָט מען זיי פֿריער פֿאַר אוממאַנצבילן געמאַכט . . .
עס איז זיי פֿאַרוועהרט מיט א פֿרעמדן א וואָרט צו רייַדן,
וועז ניט — איז זי גרייט צו געבראַנט לייַדן.
א, איר מיידלעך פֿון מצרים, אייַער שיקזאַל ווי ביטער! —
באַקומט איר נאָר א מאַן — האָט איר שוין א היטער . . .
אייַערע פֿאַטערס צאָלט מען צו, אייַך קויפֿט מען אָפּ,
מע פֿאַרקויפֿט אייַך ווי שקלאַפֿינען, מע צאָלט פֿון קאָפּ . . .
איר האָט אָפֿילו קיין דעה ניט צו זען פֿאַרוויס דעם חתן,
נאָר דאָמאָלס, ווען איר זייַט שוין אין האַרעם פֿאַרשלאָסן!
ווי חיות אין די גראַטעס באַהאַנדלט מען זיי,
אָט א פֿאַרשאַלטענע געשלעכט, אז אָך און אז ווי . . .

זי נעמט אייַנע ווייַס פֿלאַקסענעס לייַלעך און דעקט אַריבער די געטין.

עם פּאַסט ניט גאָט זאָל הערן די רייד!
ליבערשט פֿאַרדעק איך אים מיט א קלייד . . .

זי גייט אַרום איבערן שטוב מיט פֿאַנטאַזיי.

אָבער ניין, און דווקא ניין,
זי איז ניט געשוואָרן צו אים אליין!
כלעבן די הערן פֿאַרגרייזן,
זיי מעגן איר פֿאַרשפּאַרן אין אייזן,
העגט־און־פֿים שמידן אין קייטן,
דעם גייַסט אָבער קען מען ניט נייטן!
וואָס זי וועט פֿאַרלאַנגען,
וועט זי שוין דערלאַנגען;
זי וועט שוין קריגן
אירע פֿאַרגעניגן —
אירע הערן,
וועלכע זי איז געהערן . . .
איר מאַגט אייַך אין שטייַגל
פֿאַרשפּאַרן די פֿייגל,
ליבט איר,
גלעזט איר,
גיט איר זיסע זאכן;
זינגט איר,
פֿייפֿט איר,
זי וועט אייַך אויסלאַכן:
נאָר א וויילע די טירעלע אָפֿן —
אהא, די פֿייגעלע איז שוין אַנטלאָפֿן! . . .

פֿון איר פֿאַנטאַזיי לויפֿט זי אַליין צו צום טיר. פּלוצלינג קומט אָן פּוטיפֿר, א מאַן בערך א יאָר זעכציק, אין א לאַנגן בלאָען מאַנטל מיט א ברייטן גרינעם גאַרטל, וואָס אין אים שטעקט א גרויסער קינדזשאַל, אויפֿן קאָפּ א גרינעם טורבאַן. ער ווייל פֿרעגן זליכהן וווּ זי לויפֿט, נאָר ער הוסט זיך שטאַרק פֿונאַנדער: „אוהו, או—הו, או—הו!“ ווי עס לאָזט אים עטוואָס אָפּ, פֿרעגט ער זליכהן מיט האַסט.

פּ ו ט י פֿ ר : ווּ לויפֿסטו?

זליכה ווערט ערשטוינט פֿון איר פֿאַנטאַזיי. זי בליַבט שטיין א קליין ווייַלע שטיל, זוכט ווערטער צו אַנטוואָרטן אים.

ז ל י כ ה : איך בין . . . גאַרנישט . . . ע—ע . . . ניט געזונט . . .
גלאָט אזוי . . . איך וויים? . . . עפּעס . . . די קאָפּ רונד . . .

איך האָב קיין אַפּעטיט . . . קיין קראַפט, קיין מאַכט,
ע־פּעם גאָר ניט געזונט, ניט פּאָר דיר געדאַכט . . .

פּ ו ט י פּ ר: גיי דיר צום נילום, דאָרט איז פּרײַ דער וועטער,
נעם מיט עלוקהן . . . או—הו!! קום א ווײַלע שפּעטער;
הײַנט וואַרפּט מען פּיר מענטשן פּאָר קרוקודעלן,
קענסט אויך גיין זען . . . או—הו! אויב דו וועסט וועלן.

פּוטיפּר הוסט שטאַרק „או—הו, או—הו, או—הו!"

ז ל י כ ה (שטילערהייט): מע האָט מיר שוין געוואַרפּן פּאָר א קרוקודעל,
ער זעטיקט זיך געגנוג מיט מײַן פּלייש און פּעל.

פּוטיפּר טוט זיך אָן פּאַראַדנע קלײדער. זליכה קוקט אויף אים מיט האַס.

פּ ו ט י פּ ר: קום אונטער שפּעטער, וועסט קוקן פּון ווײַטן,
איך מוז יעצט צום פּאַראַד רײַטן.

ער גייט אַרויס פּון טיר.
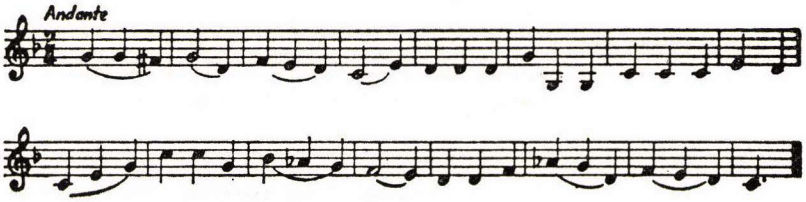
ז ל י כ ה (אַלס פּוטיפּר איז אַרויס פּון שטוב):
ניין, דו העסלעכער טיפּאָן, איך בין ניט דײַן!
דו הערשסט אויף מײַן קערפּער, דאָס האַרץ איז מײַן!
מײַן לייב איז פּאַרקויפּט, אָבער ניט מײַן געפּיל,
מײַן גײַסט איז מײַנער, איך ליב וועמען איך וויל!
דער טויט מיט דעם לעבן שטייט דאָ מיר פּאָר:
פּוטיפּר מיט יוסקן — ניט א גליַיכע פּאָר? . . .
א דינערין בײַ דיר, יוסף, און צו זען דײַן שיין,
אידער בײַ דעם פּוטיפּר א ווירטין צו זײַן! . . .
ווער עס זאָגט דו ביסט א קנעכט, דער איז א נאַר,
כּא־כּא־כּא, יוסף — א קנעכט, און פּוטיפּר — א האָר!
ניין, דער וואָס איז שיין, דער איז דער הער,
און כּאַראַקטער דערצו, וואָס דאַרף מען מער?!
א דו שיינער יוסף, דו ענגל פּון גאָט!
ביסט געפּערלעך, ווער נאָר א ליבעס־געפּיל האָט . . .
ניט פּי־בּסת, אָסור, ניין ניין!
די געטין פּון שוינהייט ביסטו, יוסף, אַליין!

זי נעמט אַראָפּ א האַרף, זעצט זיך אויפּן זאָפּע, קלינגט אָן מיט דעם גלעקל. עזובה לויפּט אַרײַן.

ע ז ו ב ה: וואָס ווינטשט איר, מאַדאָם?
ז ל י כ ה: רוף מיר פּון גאַרטן יוסקן אהער.

עזובה לויפּט אַרויס. זליכה שפּילט און זינגט.

זליכהם ליד

אך, מײַן האַרץ, מײַן האַרץ ציט צו דיר,
דער פֿײַער פ�ון יוסף ברענט אַן אַ שיעור!
דײַן טאָליע, דײַן מינע, דײַן גאַנצער פֿאַסאַן,
פֿאַרגיפֿטעט די האַרץ, וועלכע דיר קאָן . . .

דײַן ליבלעכע אויג, דײַן בליק וואָס איז טרײַ,
ברענט אין מײַן האַרצן, איך בין גאָר פֿאַרבײַ!
דײַן שטעל מיטן פֿוס, דײַן קער, דײַן ריר,
די געטין פֿון שוינהייט, איך ליב זייער דיר!

גאָט, גיב יעדערן נאָך זײַן פֿאַרלאַנג,
דעם — רײַכטום, צירונג, דעם — אַ שיינעם גאַנג!
מיר גיב אַ קליין שטיבל אויף דעם גראָז דעם גרינעם,
נאָר איך מיט מײַן ווינטש זאָלן ווויגען דערינען! . . .

איך וואָלט מיר גאַנץ פֿלײַסיק ארבעטן מײַן פֿעלד,
זייען, שניידן — אַלעם הער, אַלעם העלד;
נאָר דיזע טרייסט — איז מיר שוין קיין זאַך ניט שווער,
דאָס איך בין די פֿרוי, און יוסף — מײַן הער . . .

נאָר צעווישן אונדז ביידן גייט אַ שרעקלעכער טײַך,
די שטראָמען, די וואַלן פֿליסן זיך גלײַך;
דו צענעמסט מיך פֿון ווײַטן, איך קען צו דיר ניט קומען,
איך וואָלט גערן ארבער, איך קען אָבער ניט שווימען . . .

אך דו וואַסער, טריקן דיך אײַן!
וואָלט איך צו אים אַריבער, דאָרטן צו זײַן;
דערנאָך זאָל דער שטראָם נאָך שטאַרקער דיר טראָגן,
דאָן וואָלט דאָרט קיינער מײַן ווינטש ניט צעשלאָגן . . .

ווי איך טו נאָר אַ דרעמל, קומסטו מיר גלײַך פֿאָר! —
דאָ שטייסטו, דאָ לויפֿסטו, איך זע דיר נישט קלאָר;
אַנטלויף ניט, זיסער טרוים, האַלט אַ ווײַלע, האַלט —
לאָז מיר זיך זעטיקן מיט יוספֿס געשטאַלט!

אויף וועמען איך קוק, דיר האַלט איך אין זינען,
דאָ אויף דער ערד קען איך דיין גליַיכן ניט געפֿינען;
מערניט אין הימל, אין די זון ביסטו אויך,
איך קען אָבער ניט גרייכן, עס איז זייער הויך.

עס קומט אַרײַן יוסף. זליכה לייגט אַוועק דעם האַרף אויפֿן טיש.

יוסף: וואָס ווינטשט איר, מאַדאָם?
זליכה: וואָס איך ווינטש, וואָס איך פֿאַרלאַנג פֿון דיר?
דיין געזיכט צו זען, און געניג פֿאַר מיר!

יוסף לאָזט אַראָפּ די אויגן צו דער ערד.

זליכה: א וועלט מיט שקר, ניטאָ הינט קיין רעכט:
פּוטיפֿר — א האָר, און יוסף — א קנעכט!
איך וואָלט צוואַנציק פּוטיפֿרס פֿון האַרצן פֿאַריאָגן,
נאָר דו זאָלסט מיר דעם וואָרט „יאָ" זאָגן . . .

יוסף ענטפֿערט איר [ניט] אויף דעם, נאָר ער באַטראַכט דעם גאַנצן עשתורת וויִ ער איז פֿאַרדעקט.

יוסף: וואָס איז דען די געטער אָפּגעאָנגען,
אז איר האָט זיי מיט א לייַלעך פֿאַרהאַנגען?
זליכה: וויַיל דאָס שטייט פֿאַר זיי ניט אָן,
זיי זאָלן זען וואָס מיר וועלן דאָ טאָן.
יוסף: אָט אזעלכע געטער איז גוט, פֿאַר מצרים קען עס טויגן —
מע וויל טאָן וואָס ניט רעכט, פֿאַרשטעלט מען זיי די אויגן . . .
וואָס זאָל איך אָבער מיט מיין גאָט טאָן,
וואָס ביַי אים גייט אזעלכע קונצן ניט אָן? . . .
קיין פֿאַרבאַרגנהייט איז פֿון מיין גאָט פֿאַרשטעלט,
זיין הייליקע אויג קוקט אויף דער גאַנצער וועלט;
ער זעט גאָנץ ריכטיק —
סיַי פֿינצטער סיַי ליכטיק,
די אויג שפּירט, די אויג זעט
יעדע זינדע, יעדער חטא . . .
ד׳רום געניג שוין, מאַדאָם, פֿון דעם צו ריידן,
וועט זיכער גליַיכער זיין פֿאַר אונדז ביידן . . .
ווי קען איך אַלס דינער ׳זוי אומטריַי זיַין?
מיין הער גיט מיר איבער אַלץ אין האַנט אַריַין,
זיין גאַנצע ווירטשאַפֿט האָט ער מיר געטרויט,
ער וויים פֿון קיין זאַך אויסער זיַין ברויט —

זאָל איך חלילה זײַן אומטרײַ אַזוי,
דאָס איך זאָל נאָך פֿאַרלאָנגען זײַן פֿרוי?
וואַרפֿט אַוועק, מאַדאָם, דעם דומען געדאַנק,
אײַער אומזיסטע מי טוט מיר נאָר באַנג.

זליכה (מיט צאָרן): און וועג איך וועל דיר לאָזן אין קייטן שמידן,
וועסטו דאָמאָלס בעסער זײַן צופֿרידן?

יוסף (קערט זיך אום צום טיר צום אַוועקגיין):
דער גאַט וואָס האָט מציל געווען פֿון פֿײַער מײַן זיידן,
דער וועט מיך מציל זײַן פֿון אַלע לוידן.

יוסף עפֿנט די טיר, גייט אַרויס. זליכה רופֿט אים: „יוסף! יוסף!".

ענדע זעקסטע סצענע

זיבנטע סצענע

פּוטיפֿרס שפּאַציר־גאָרטן אָקערשט באַגינען. אַ גאָרטן געפֿלאַנצט אַלערלייי ביימער. אין מיטן — אַ גראָבן פֿון וואַסער, וועלכע אַלע ביימער טרינקען פֿון אים. פֿון די זײַטן שטייען אַלע געטער פֿון מצרים, דער גאָט בעל־צפֿון וויי אַ שלאַנג, אָמון וויי אַ באַראַן מיט הערנער, זונען געהאַקט פֿון שטיינער, בילדער פֿון פֿייגלעך, בילדער פֿון חיות, וועלכע די אַלע גילטן פֿאַר געטער, פּתום, חנס, סוא, און, פּי־בֿסת און עשתורת אין מיטן. יוסף שטייט בײַן סאַושלקע, זײַן גיטאַרע אין האַנט.
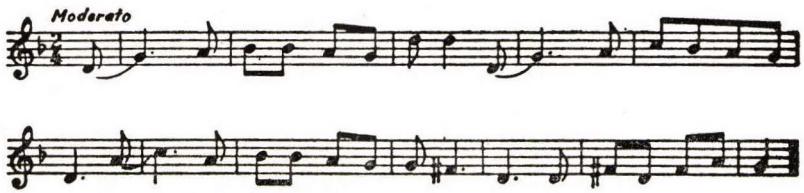
יוסף: איר שטערן אין הימל, אײַדער איר פֿאַרגייט,
אײַדער די זון איר ליכט פֿאַרשפּרייט —
בעט איך אײַך, שטערן, נאָך אַ ווײַלע שטייט,
אַנטדעקט מיר איצט דעם סוד שטילערהייט
(איר האָט דאָך מיר צוגעזאָגט צו מיר זיך צו קנײַען!):
אַ, אַ יאָר וויל שוין באַלד אין זײַן אײַביקייט פֿלײַען,
און איך בין נאָך אַ שקלאַף, אַן אײַביקער קנעכט . . .
אַ פּנים די טרוימען וויַזן ניט עכט,
און פֿילײַכט דינט מיר די הויז פֿאַר אַ לײַטער,
צו לײַטערן מיר ריין, צו זײַן ריין אויף ווײַטער?
און פּדי איך זאָל מער זײַן געבויגן, געקנייצט,*
האָט גאָט אויף מיר די זליכה אַנגעריצט?
אַ, פֿון דער גאַנצער וועלט די קייטן
וועלן מיך אויך דערצו ניט נײַטן!

* = געקנייטשט.

זי איז פֿאַלש דעם מאַן — וועל איך טאָן איר ווילן?
ניין, אומזיסט נעבעך, וואָס זי וויל זיך מיט די רייד קילן . . .
אָסנת, אָסנת! ווי וויַיט ביסטו דאָס פֿון דיַין מוטער —
איר האַרץ איז אַ גיפֿטיקער שלאַנג, דיַינע איז ווייך ווי פּוטער;
ווי גוט ביסטו, דיַין געזיכט — ווי רייַך,
צו מיַין מוטער רחל ביסטו, אָסנת, גליַיך!
ד'רום ליב איך דיר נאָך מער,
אָבער איך טאָר נישט, אַ קנעכט בין איך, ניט קיין הער . . .
איר, שטערן, זאָ איך האָב אייַך יע אין תרוים געקוקט,
און אייַערע פֿלעקן האָבן זיך צו מיר געבוקט,
וואָלט איך אייַך מוחל זיַין ממשלה אויף מיַין גאַנצן לעבן,
נאָר איר זאָלט מיר קענען אָסנתן געבן . . .
אָבער איר וויַיזט מיר וואָס אַנדערש איצונד:
איר וויַיזט מיר מיַין טאַטן, ווי ער ווייַנט נאָך זיַין קינד,
איר טומלט די געדאַנקען, איר קערט מיר מיַין מוח,
איר וויַיזט מיר מיַין טאַטן, אַ שוואַכן, אַן פֿוח,
ווייַנט און שרייַט מיט בלוטיקע טרערן:
„מיַין קינד, מיַין קינד!" ער וויל גאָר ניט אויפֿהערן!
ער זוכט רק יוסֿפֿן, און קען אים ניט געפֿינען,
און מיר ליגט גאָר נאַרישקייט אין זינען . . .

יוסף זעצט זיך אַנידער בײַ דער סאַושלקע און זינגט מיט טרערן.

יוסֿפֿס ליד

דינה, דו שוועסטער געטרייַע,
טרייסט דעם טאַטן פֿון זיַין לייד!
זיַי דעם טרוקענעם בוים מחיה
מיט דיַינע פֿייכטע זיסע רייד.

פֿון פּנען פֿון איר געטימל,*
פֿון מיַינע פֿרייַנד, פֿון אַלע גוטע מענטשן,**

* = געטומל. ** = מענטשן.

וויַט פֿון זיי ווי פֿון אַ הויכן הימל,
ווי פֿון די שטערן, וואָס דאָרט גלענצן.

מיַן לבֿנה לייַכט דאָרט מיט אירע שטערן,
מיַן זון שיַינט דאָרט אין איר פּראַכט;
און איינזאָם דאָ פֿאַרגים איך טרערן,
איינזאָם קלאָג איך טאָג און נאַכט . . .

וויַט בין איך פֿון אַלע ראַטן,
וויַט פֿון לאַנד די קינדער עבֿר,
וויַט בין איך פֿון אַלטן טאַטן,
וויַט פֿון מיַן מוטערס קבֿר.

שקלאַפֿנדינסט גיט מען מיך צו אַרבן,
קלאָגט, ווער יוסֿפֿן קאָן פֿון פֿרי'ר . . .
ווו זיַינען אין פֿעלד די אַלע גאַרבן,
וועלכע שטייען אויף פֿאָר מיר? . . .

ווו זיַינען אין הימל די עלף שטערן,
וועלכע אַלע צו מיר זיך בייגן? . . .
פֿאָטער, איך זע איצט דיַינע טרערן
פֿליסן דיר ווי טיַכן פֿון די אייגן.*

און פֿילייַכט האָט איר מיר ניט אין זינען,
פֿילייַכט האָט איר מיר גאָנץ פֿאַרגעסן?
נאָר איך לאָז אייביק טרערן רינען,
דעם דורשט נאָך אַיַך קען איך ניט לעסן**. . .

קיין פֿאַרדרום האָב איך אויף אַיַך דעריבער,
איך בעט גאָט, איר זאָלט מיר ניט געדענקען;
פֿאַרקערט, מיר איז דאָס נאָך ליבער,
פֿאָר וואָס זאָל אַיַך דאָס הארץ נאָך קרענקען? . . .

יוסף ווישט אָפּ זײַן געזיכט פֿון טרערן. ער שטייט אויף און גייט אַוועק. זליכה קומט אָן פֿון דעם צווייטן זײַט, זוכט יוסֿפֿן און געפֿינט אים ניט.

ז ל י כ ה: ער האָט מיר געזען גיין, איז ער אַוועק!
ווי ער מיַידט דאָס מיר אוים, אַ שרעק, אַ שרעק!
אַ יאָר נאָך אַנאַנד, אַז איך מאַטער זיך אַזוי,
איך — עלנטע, אומגליקלעכע פֿרוי!

* = אויגן. ** = לעשן.

איך האָב אים געמאַכט גרעסער פֿון אַלע מײַנע שקלאַפֿן,
אויף מײַן גאַנצע ווירטשאַפֿט גיב איך אים צו שאַפֿן;
און וואָס מער איך ליב אים, איז ער רק געשײַטער,
וואָס מער איך יאָג אים, אַנטלויפֿט ער רק וויַטער . . .
פֿיל מאָל האָב איך מיר צום נאַרן געמאַכט —
וועז זעט עס אַ שקלאַף, וועז די ווירטין צו אים לאַכט?
ער איז ווי אײַזן, זײַן האַרץ — ווי אַ שטײן,
אַ, ער שטעכט מיר ווי מיט שפּיזן מיט זײַן וואָרט „ניין"!
אַ יונגער מענטש פֿון אַכצן יאָר
זאָל ניט שפּירן קיין ליבע, נאָר ניט אויף אַ האָר!
וואָרט, וואָרט, דו פֿאַרפֿלוכטער קנעכט,
וועל איך זוכן נקמה — איז מיט דיר זייער שלעכט! . . .
וועז איך וועל בײַטן ליבע אויף ראַכע,
וועסטו ניט אויסהאַלטן מיט דײַנע קרעפֿטן די שוואַכע . . .
וועז איך זאָל מיט דיר גלײַך אומגליק זײַן,
מוזסטו דורך מיר אין טורמע זיצן . . .

זליכה גייט אַוועק מיט צאָרן. אַסנת גייט אַרײַן אין גאָרטן פֿאַרבײַ די געטער. קוקט זיך אום, אויב קיינער הערט ניט וואָס זי וויל דאָ זאָגן.

אַסנת: אַ איר געטער, וואָס זײַט איר פֿון מיר וויַט?
איר זעט ניט, איך האָב אין האַרצן אַ שטרײַט?
אין מיר ברענט אַ פֿײַער, איך קען עס ניט לעסן,*
דאָס וועט מיך פֿאַרברענען, אין גאַנצן אויפֿעסן . . .
איך ליב אַזעלכן, וואָס קען מיך ניט ליבן,
דעז ער איז אין בוך פֿון די שקלאַפֿן פֿאַרשריבן;
ווי דער נעץ פֿאַנגט פֿיש פֿון ניל,
אַזוי פֿאַנגט זײַן געזיכט הערצער מיט געפֿיל . . .
אָבער אַ וואָנט פֿאַרשטעלט — דאָס איז מיר שלעכט:
איך בין פּוטיפֿרס טאָכטער, און ער איז אַ קנעכט;
וואָלט איך זײַן אַ שקלאַפֿין, געקויפֿט ווי ער פֿאַר געלט,
וואָלט איך דאָך געגומען וואָס איך וואָלט געוועלט.
אָבער זאָל איך אים יעצט לויבן, איז אַ זינד און אַ שאַנד
קעגן מײַן פֿאָטערס פֿאַמיליע, קעגן די געזעץ פֿון לאַנד.
איך בעט אײַך, געטער! זעט עס איבערצושרויפֿן —
צו וועמען דעז זאָל איך צו הילפֿע לויפֿן?

* = לעשן.

און וואָס באַדײַטעט דער טרוים פֿון הײַנטיקע נאַכט —
צי ווײַל איך האָב עם בײַ טאָג געטראַכט?
אָדער פֿילײַכט ווײַזט מען מיר פֿון הימל, פֿון אייבן,*
און איך קען אין זיי האָפֿן זיכער צו גלייבן?

אָסנת בלײַבט שטיל, דען זי הערט טריט פֿון אַ מענטשן. יוסף קומט אַן, ער געפֿינט איר זייער אומעטיק.

יוסף: וואָס שטייט איר, פֿרײַלין, אַזוי פֿאַרקלערט, פֿאַרטראַכט?
אָסנת: מיך טרוימט אַ טרוים הײַנטיקע נאַכט:
מיט פֿיל פֿרויען צוזאַמען, דוכט מיר, איך שטיי
אין אַ גרויסן זוואַרינעץ, פֿון חיות אַלערליי —
לעמפֿערטן, בערן, הײַנעם, לייבן,
עלפֿאַנדן גרויסע, מיטן ריסל אויפֿגעהייבן,**
וועלף, טיגערן, קרוקאַדילן, שלאַנגען,
די מײַלער געשלאָסן מיט אײַזערנע צוואַנגען,
אין באַזונדערע קאַסטנס מיט אײַזערנע גראָטן.
וואָס זיי ליגן פֿאַרשפּאַרט, דאָס וואָלט ניט שאַטן,
נאָר דאָס איינע האָט מיך פֿאַרדראָסן, אוי־וויבד,
וואָס מע האָט דעם לייב געשטעלט צוזאַמען מיט די הינט;
פֿלוצלינג זעצט דער לייב די גראָטע אוים,
און אויפֿן פֿרײַען פֿלאָץ שפּרינגט ער אַרוים! . . .
אַלע דאָמען זײַנען פֿאַרציטערט געוואָרן,
אַ שפּאָס — אַ לייב לויפֿט פֿרײַ מיט צאָרן!
די דאָמען אַלע צעלויפֿן אין אַלע עקן,
און דער לייב גייט צו צו מיר, נעמט מיך לעקן און שמעקן,
קושט מיר די פֿים און האָט מיר אויף זיך אויפֿגעהייבן,**
און אַנטלאָפֿן מיט מיר אין שטײַג פֿון די לייבן . . .
יוסף: אָסנת, מיט אײַער טרוים האָט איר מיר געמאַכט,
אַז עס דוכט מיר, איך טרוים דאָס איצט ווי בײַ נאַכט;
און איך שטעל מיך איצט פֿאָר, ווי די עשיכטע איז געשען,
און ווינטש מיר, הלוואי וואָלט איך אַליין דער לייב געווען . . .
און יעצט פֿרעג איך דעם באַדײַטונג בײַ אײַך,
און איר ווידער קענט עס מיר ניט פּותר זײַן גלײַך?

אָסנת לאָזט די אויגן אַרונטער.

אָסנת: איך פֿאַרשטיי, אַז איר זײַט פֿון אַדל געבאָרן,
און יעצט זײַט איר אַ דינער געוואָרן;

* = אויבן. ** = אויפֿגעהויבן.

נאָר איך בעט אײַך, יוסף, דערציילט, ניט זאָמט,
וועט איר זײַט, פֿון וואַנען איר שטאַמט.

יוסף באַדענקט זיך אַ קליין וויגלע.

יוסף: פֿון אַברהם העברי האָט איר געווים געהערט,
וואָס האָט זײַן אמונה פֿאַר אַלעמען ערקלערט.
אסנת: אָ, אין יעדער שטאָט, אין יעדער לאַנד,
איז דער נאָמען אַברהם העברי באַקאַנט;
עס איז שוין בײַנאָהע הונדערט יאָר, אַז ער איז טויט,*
דאָך דערמאָנען אים מענטשן אַנטציקטערהייט!
נאָר וואָס געהערט ער אָן מיט אײַך,
בין איך עס גערן צו וויסן גלײַך!
יוסף: די געהיימניסע זאָג איך אײַך אויס,
אז פֿון אַברהמס פֿאַמיליע קום איך ערויס —
מײַן פֿאָטער איז אַן אײניקל פֿון אַברהמען אליין,
און איז גענוג רײַך, דאָס קענט איר פֿאַרשטיין.
נאָר אָן אומגליקלעכע סיבה האָט מיר געטראָפֿן,
אז גאָט זאָל מיר מיט אַ שקלאָפֿנדינסט שטראָפֿן.
יעצט, אסנת, פֿאַרשטייט אליין,
וועט דער לייב קען זײַן . . .
אסנת: אָך מײַן גאָט, איך וועל עס ניט אויסהאַלטן!
זײַט איר דען אַ זון פֿון יעקבֿ דעם אלטן?
פֿילײַכט זײַט איר דאָס, זאָלט איר מיר זאָגן,
פֿון די וואָס האָבן די שטאָט שכם דערשלאָגן?
יוסף: איך ניט, נאָר צוויי ברידער מײַנע,
זיי האָבן אָבער אין דעם אַ ריכטיקע טענה.
אסנת: איך וויים, וויַל שכם האָט זייער שוועסטער מיט גוואַלד
פֿאַרנומען.
אָך מײַן גאָט, איז יעקבֿם אַ זון צו אונדז פֿאַרשווומען?!
און אַזוי פֿיל איז בײַ אײַך די שוועסטער טײַער,
אַז איר ווילט פֿאַר איר כאָטש גיין אין פֿײַער?
איז זי כאָטש געגנוג שיין, זאָלט איר מיר זאָגן,
איז פּדאי געווען פֿאַר איר מיט אַ שטאָט זיך צו שלאָגן?
יוסף: ווילט איר זען ריכטיק איר געזיכט, איר שיין?
קוקט אײַך אליין אין אײַער גאָלדשפּיגל אײַן:
אײַער געזיכט, אײַערע אויגן, אײַערע האָר, אײַער שטערן,

* = טויט.

ווי אין איין פֿורעם וואָלט איר ביידע געגאָסן ווערן!
אסנת: ווי קען עס טרעפֿן אזוי אַן ענלעכקייט,*
ווען איך בין פֿון איר פֿרעמד און ווייט?
יוסף: דאָס איז אַלעס בייַ גאָט אין האַנט,
פֿילייכט קענט איר נאָך ביידע ווערן באַקאַנט?
אסנת: ווען איר זייט שוין יע פֿון אַברהמס משפּחה,
טוט כאָטש מיר די איינע הנחה:
ערקלערט מיר ריכטיק אַברהמס אמונה,
וואָס פֿילע שרייַען, זי איז געבויט מיט תּבונה.
יוסף: איך וואָלט עס גערן טאָן אַייַער פֿאַרלאַנגען,
הייַנט איז דאָך אַבער דער נילוס אויפֿגעגאַנגען;
דאַרפֿט איר דאָך צום פֿאַראַד גיין,
דען גאַנץ שטאָט וועט דאָרט זיין, גרויס און קליין.
אסנת: דער פֿאָטער וועט מיר רופֿן, ער וועט אַהער קומען,
אָט לאָמיר זיך זעצן נעבן די בלומען.

זיי זעצן זיך ביידע אַנידער נעבן די געפֿלאַנצטע בלומען.

יוסף: אויב איר זייט איר באמת גערן,
זייט איר עס ווערט, איך זאָל אייַך ערקלערן.
אַברהמס אמונה איז מיט דעם געהויבן,
וואָס עס צייגט די דומהייט פֿון מיטעלאָגישן גלויבן;
און מיט דער צייט וועט שטייגן דער גלויבן, די אומה,
אז די געצנדינסט וועט שוין גאָר ניט האָבן קיין תּקומה.
אָט הייַנט דאַרף אייַער טייַך נילום אויפֿגיין,
דאָס איז פֿון דער נאָטור, נאָך מיין זיידנס מיין;
וויַל אין די וואַרעמע לענדער, אין דעם היגן זייַט,
האָבן די רעגנס, די ווינטן זייער באַשטימטע צייַט.
דערצו האָט ער קוואַלן, אַרויף-שטראָם,
וואָס אין דעם מאָנהייט עפֿנט זיך זייער תּהום;
און אז די רעגנס, די ווינטן, די שטראָמען אים רייצן,
מוז ער ניט-ווילנדיק די פֿעלדער פֿאַרפֿלייצן.
דאָן קומט עס אויס פֿון אייַער טובֿה וועגן,
וויַל בייַ אייַך אין מצרים גייט ווייניק רעגן,
טרינקט דער טייַך ניל די פֿעלדער אָן.
וואָס אָבער האָבן אייַערע פּהנים געטאָן?
זיי זייַנען דאָך די רעדל-פֿירער אין יעדער שטאָט,

* = ענלעכקייט.

קרוינען זיי דעם טײַך מיט דעם נאָמען גאָט,
און פֿאַרשטעלן נאָך מער דעם פּעבל די שיין,
און היסן פֿאַרן טײַך אַ קרבן מקריב זיין —
ניט אַ קרבן פֿון שאָף, ניט פֿון רינדער,
נאָר אַ יונגע מיידל, פֿון אײַערע בעסטע קינדער! . . .
געווים האָבן זיי איר צו אַ זינדע אָנגערעדט,
און די ערלעך קינד האָט ניט געוועלט דעם חטא . . .
און פֿילײַכט קוקן זיי שוין מיט פּעם אויף אײַך,
אָט זײַט איר שוין גרייט פֿאַר אַ קרבן צום טײַך . . .

אַסנת: האָנדלען זיי דאָך מיט מענטשן פֿונקט ווי מיט שטרוי!
סטײַטש, אַלע יאָר טוען זיי דאָס אַזוי!
אַ מצרים, וואָר עס פֿירט דיר פֿאַרן נאָז . . .
בהמות זײַט איר דאָך! איר דאַרפֿט עסן גראָז! . . .

יוסף: אין אינדיען איז אַ יום־טוב, האָב איך געהערט זאָגן,
וואָס דאָמאָלס פֿאָרן די פּהנים מיט אַ דרײַ־גאָרנדיקן וואָגן
איבער אַלע גאָסן, מיט גרויס ערע,
מיט צוועלף אײַזערנע רעדער שוועריק.
די פּהנים שטייען אויבן און שרײַען:
„וועריל וויל גאָט דעם לעבן אָנטלײַען
און וויל זיין צו גאָט אַ הייליקער קרבן,
וועלט שוין זיין טויט ניט ערופֿן 'געשטאָרבן'!
דען ער גייט אַרויף אין הימל לעבעדיקערהייט,
און אַלע פֿאַרגעניגן איז פֿאַר אים דאָרטן גרייט". . .
דאָן לייגן זיך טויזנטער בײַ די רעדער אָנידער,
ביז עס וועלט צעריבן אויף מעל זייערע גלידער;
און דעם גאָנצן אייגנס, וואָס דער קרבן האָט,
פֿעלדער אויפֿן לאָנד און הײַזער אין שטאָט,
נעמען צו די פּהנים די זעלביקע שעה,
און זײַן הימלשן פֿאַרגעניגן געניסן זיי דאָ . . .
דאָס זײַנען זייערע פּהנים, דאָס איז זייער פּלאָן,
און וואָס זײַנען אײַערע? ניט דורך אָבמאָן?
מיט די געהיימניסע פֿון נאָטור מאָכן זיי קונצן,
בכן פֿאָלגן זיי די געטער, וואָס זיי האָבן געווינצן*. . .
אָדער מיט מאָגישע קונצן פֿאַרבלענדן זיי די אויגן,
און דער פּעבל שרײַט: „אָט, אָט, אָט איז געפֿלויגן!"
האָבן אַ שריפֿט מיט דעם נאָמען: הירָאָגליפֿן —

* = געווינטשן.

כּדי מע זאָל ניט פֿאַרשטיין זייער סוד דעם טיפֿן;
און נאָר פֿון דער נאַטור מאַכן זיי אַלע קונצן,
מיט דער נאַטור פֿאַרשטיינערן זיי טויטע מענטשן,*
וואָס עס בליַבט גאַנץ אויף טויזנדע יאָרן.
ווער עס קומט אַן אין די סעקטע, ווערט ער באַשוואָרן,
אַז ער טאָר זייערע סודות אייביק ניט אַנטדעקן;
און מאַכט שוין באַלד אויך קונצן מיט זיַן צויבער־שטעקן . . .
קלוג זיַנען זיי, דאָס איז געווים,
אָבער באַטריגער — פֿון קאָפּ ביז די פֿים . . .
האָבן טאָקע אין פֿיל חכמות אַ שטאַרקע ידיעה,
און לייגן טאָקע אויף דעם גענוג יגיעה;
אָבער די מעלקנדע קו האָבן זיי דאָך דערפֿאַר —
לעבן גליקלעך, אַן דאגה, אַן צער . . .
אַט די אַלע געטער וואָס איר זעט דאָ שטיין,
איז עס נאָר אויסגעטראַכט פֿון זיי אַליין —
וואָס מער אַ גאָט, איז רק מער הכנסה . . .
נו, פֿרעג איך: וואָס פֿעלט עס אַזוי אַ פֿרנסה? . . .
אָבער מיַן זיידע אַברהם האָט דאָס ניט געהערט,
ער האָט אייביק געוויזן, אַז די קונצן האָט קיין ווערט —
ער האָט די געטער צעבראַכן מיט די הענט.
דערפֿון האָבן פֿיל מענטשן דערקענט,
אַז דאָס זיַנען קיין געטער, נאָר האַלץ און שטיין,
דען זיי קענען ניט העלפֿן, אַפֿילו זיך אַליין . . .
דאָן האָט מיַן זיידע פֿאַר אַלע פֿאַרגעשטעלט,
אַז נאָר איין גאָט איז דאָ אויף דער וועלט,
און ער פֿאַרזאָגט די נאַטור, זי זאָל זיַן אַזוי;
ניט עשתּורת, ניט אַמון, ניט בעל־צפֿון, ניט סוא,
ניט חנס, ניט פּי־בֶּסת, ניט סעראַפּים, ניט און,
נאָר קראַפֿט אין דער נאַטור — פֿאַרזאָגט גאָט אַליין:
דאָס זאָל וואַקסן, דאָס זאָל בליִען;
דאָס זאָל שטויסן, דאָס זאָל ציִען;
דאָס זאָל זייגן, דאָס זאָל עסן;
דאָס זאָל ברענען, דאָס זאָל לעסן;**
דאָס זאָל קילן, דאָס זאָל היצן;
דאָס זאָל דונערן, דאָס זאָל בליצן;
דאָס זאָל גליווערן, דאָס זאָל גיסן;

---

* = מענטשן. ** = לעשן.

דאָס זאָל שטראָמען, דאָס זאָל פֿליסן;
דאָס זאָל שפּראָצן, דאָס זאָל רירן;
דאָס זאָל וואַרעמען, דאָס זאָל פֿרירן;
דאָס זאָל פֿלִיִען, דאָס זאָל שוועבן;
דאָס זאָל שטאַרבן, דאָס זאָל לעבן . . .
יעדער שטערן האַלט די וואָג,
מיט זײַן געבאָט, מיט זײַן פֿאַרזאָג;
יעדער באַשעפֿער היט זײַן אָרגאַן
מיט דעם באַשעפֿערס דעה, מיט זײַן פּלאַן.
און די גאַנצע באַשעפֿע, וואָס די אויג נאָר זעט,
איז דורכוים גאָטס מוזיק, קאָמפּלעט:
דער שפּילט פֿידל, דער שפּילט פֿלייט,
דער שפּילט באָס, דער — טראָמפּייט,
דער שפּילט אַלט, דער — פּאָזאַן,
דער שפּילט קלאַרנעט, דער — טראָמבאָן,
דער — וואַלטאַרנע, דער — אָרגאַן,
דער קלאַפּט אין פּויק, דער — פֿאַרטעפּיאַן.
דעם דעריזשער־שטעקל האַלט גאָט אין האַנט,
און די נאָטור שפּילט אים אַ טײַערן קוראַנט;
און דער מענטש מיט שׂכל לעזט די נאָטן,
ווי יעדער שפּילט, ווי גאָט האָט געבאָטן.
און אַזוי האָט מײַן זיידע געקענט אויפֿוויַזן,
פֿיל אײַערע פּהנים ווילן דעם פּעבל פֿאַרגריַזן;
זייערע קונצן, מיט די כיטרעשע פּוונות,
זייערע זונקירכן און מענטשן פֿאַר קרבנות,
זייערע בלוט־פֿאַרגיסן, מיט זייערע באַטריגן,
זייערע אַכזריות, מיט די פֿאַרבאָרגענע פֿאַרגעניגן,
די פֿאַלשקייט, די כיטראָפּט, וואָס ביַי זיי עקסיסטירט,
און ווי וויַט זיי האָבן די וועלט פֿאַרפֿירט . . .
ביז ער האָט הונדערטער געפֿנט די אויגן,
צו זײַן רייניעם גלויבן הונדערטער צוגעצויגן;
ביז גאָט האָט אים געהייסן אויף דער וועלט רײַזן,
דעם הייליקן גלויבן אַלעמען צו ווײַזן;
פֿון לאַנד צו לאַנד, פֿון נאַציאָן צו נאַציאָן,
און אַלעמען געלערנט זײַן רעליגיאָן.

אַסנת: אַך, ווי בין איך יעצט גליקלעך און רײַך,

די וויכטיקע וועלטער צו הערן פֿון אײַך!
איר האָט מיך יעצט באַצויבערט מיט אײַערע רייד,
איך וועל שוין האַלטן די וואָג צו ווײַזן אַן אונטערשייד;
יא, יא, איר זײַט פֿון די קעניגע, פֿון די לייבן:
ער שטאַלצירט מיט זײַן גבֿורה, איר — מיט אײַער גלייבן!*
איך שוועל אײַך, יוסף, בײַ אײַערע עלטערן די פֿרומע,
דאָס איך וועל ניט היראָטן פֿון אַן אַנדער אומה,
ביז גאָט מיט זײַן רחמנות וועט מיר באַגליקן,
און וועט מיר איינעם פֿון אַברהמס קינדער שיקן . . .

פֿוטיפֿר קומט אַן, אַנגעצויגן אין די פּאַראַדנע קליידער. ער גענענט צו אָסנתן.

פֿוטיפֿר: נו, דער ניל איז דאָך שוין הײַנט גרעסער געוואָרן;
עס גייען צום פּאַראַד דער קעניג און אַלע מיניסטאָרן,
אַלע חרטומים, (ער הוסט: „או—הו, או—הו!") אַלע מאַנארכן,
עס וועט דאָרטן זײַן פֿאַרגעניגנדע זאַכן.
טו זיך אָן, מײַן קינד, וועסט אויך גיין,
גאַנץ שטאָט וועט דאָרטן זײַן, גרויס און קליין,
וועסט זען ווי מע וועט וואַרפֿן אין טײַך די מיידל.

אָסנת (מיט שרעק): ניין, פֿאָטער, דאָס צו זען בין איך צו אײַדל!

פֿוטיפֿר: פֿירכטע ניט, קינד, מיר וועלן גיין צוזאַמען,
אַלע דינער און איך און דו מיט די מאַמען;
נאָר דו ביסט דאָך, מײַן טאָכטער, נאָך גאָר ניט אַנגעצויגן!
איך הײַל מיך צום פּאַראַד, איך וואָלט גערן געפֿלויגן,
און דו וועסט דאָך ניט גיין אַן דײַנעם אַ באַקאַנטן,
אַט שיק איך דיר גלײַך דײַן גובערנאַנטין.

(צו יוסֿפֿן)

און איר, יוסף, פֿאַרבליַבט צו הויז!

(צו אָסנתן)

גלײַך שיק איך דיר די גובערנאַנטין אַרויס.

פֿוטיפֿר לויפֿט אַוועק. יוסף הילט זיך אויך צום אַוועקגיין. אָסנת האַלט אים אויף.

אָסנת: אַ, וועלכער מענטש קען עס דערבײַ זײַן,
זען ווי מע וואַרפֿט אַ מענטשן אין טײַך אַרײַן! . . .

---

* = גלויבן.

יוסף פֿרייט זיך, ווי עס געפֿעלט אים, אַז זינגע וועלט אים] שטאַרק געווירקט אויף אָסנתן[עס צאַרטע האַרץ. ער באַדאַנקט זיך
אַ קליין ווײַלע און פֿרעגט אירע:

יוסף: מיינע געהיימניסן האָב איך אײַך אָנטדעקט, אַלץ;
זאָגט מיר, פֿרײַלין, אָנטקעגן,
וואָס פֿאַר אַ בלעכל העגגט עס שטענדיק בײַ אײַך אויפֿן האַלדז?
איך האָב שוין געוואָלט בײַ אײַך פֿרעגן.
אָסנת: פֿון קינדווײַז אָן טראָג איך דאָס,
מן־הסתּם באַדײַטעט דיזעס אויף וואָס;
נאָר פֿון מיינע עלטערן האָב איך אַ פֿאַרזאָג,
אַז איך טאָר עס ניט עפֿענען ביז מײַן לעצטן טאָג.

עס הערט זיך שפּילן טראָמפּייטן. יוסף און אָסנת גייען צו זען. פֿון ווײַטן איז צו זען די מיליטער מיט דעם גאַנצן פּאַראַד, נאַכהער די כּהנים. מע פֿירט די מיידל אין מיטן, אַרום איר — מיליטער־מוזיק. אָסנת און יוסף ברעכן די הענט. אייניקע מורינען לויפֿן אַרײַן אין גאָרטן צו טראָגן אָסנתן צום פּאַראַד.

ענדע זיבנטע סצענע

אַכטע סצענע

זליכהס גאַבינעט. עלוקה האַלט אַ באַרשט און קערט די דילן.
עזובֿה קלאַפּט אויס דעם טעפּעך.

עזובֿה: אָפֿילו קיין יום־טובֿ איז פֿאַר אונדז ניטאָ . . .
גאַנץ מצרים איז הײַנט בײַן נילום דאָ —
אַזוי אַ הויליקער יום־טובֿ ווי הײַנט — אַ שפּאָס!
עס קערט דאָך נאָראָד, פֿול די גאַס,
און מיר זײַנען ווי דער אייזל — רק טו און טו,
סײַ וואָך סײַ יום־טובֿ גיט ער קיין רו!
עלוקה: דער ווירט האָט דאָך אונדז געהייסן צום פּאַראַד גיין,
נאָר דאָס וואָקסט אָלץ פֿון דעם עבֿרי אָליין —
צײַט דער ווירט האָט אים אין הויז געבראַכט,
איז מען געשפּאַנט אין סאָכע טאָג ווי נאָכט.
און ער איז שוין דער גאַנצער ווירט אין הויז!
שלעכט, אַ ווײַטער האָפֿענונג צו ווערן פֿון אים לויז . . .

זליכה קומט אַרײַן, האַלט די האַנט בײַן שטערן.

זליכה: וואָס גייט איר ניט צום פּאַראַד? וואָס זאָמט איר אײַך?
מע וועט דאָך שוין די מיידל אַוועקפֿירן צום טײַך;

איך וואָלט אויך געגאַנגען, נאָר איך קען הײַנט ניט גיין —
די קאָפּ טוט מיר ווי, איך בליַיב דאָ אַליין.
איך וועל טרינקען א גלעזל קאַפּע,
און וועל מיר דאָ צושפּאַרן אויפֿן זאָפּע.

עלוקה און עזובה לויפֿן אַרויס.

זליכה (אַליין): איצט איז די צײַט, איצט איז די גליקלעכע שעה —
אַלע זײַנען אַוועק, קיינער איז ניטאָ . . .
אָ, אויף די פֿליגל פֿון ווינט וואָלט איך געפֿלויגן,
נאָר דיר איין מאָל צו זען מיט די אויגן! . . .
דו, יוסף, קענסט לעשן מײַן פֿײַער וואָס ברענט,
מײַן לעבן, מײַן טויט איז בײַ דיר אין די הענט! . . .

זי כאַפּט זיך אויף פֿון זאָפּע, רייכערט זיך אויס מיט אַלאַעך־האַלץ,
קלינגט אָן מיטן גלעקל. יוסף לויפֿט אַרײַן.

יוסף: וואָס ווינטשט איר, מאַדאָם?
זליכה: זיץ, יוסף! הײַנטיקע נאַכט קען איך ניט שלאָפֿן,
טוויזנטער געדאַנקען זײַנען מיר איבערגעלאָפֿן:
די וועלט מיט איר פֿירונג, ווי איך האָב באַקלערט,
זע איך אײַן, עס איז אַלץ פּונקט פֿאַרקערט —
וווּ דער מענטש שטרעבט זיך נאָך א ציל,
לאָזט זיך אוים פֿאַרקערט ווי ער וויל.
דער שלעכטער טיפֿאָן ער טוט עס אויף,
ער קערט אום דעם גליק מיט די פֿים אַרויף;
ער הערט קיין רײַכע, ער שעצט קיין קענער,
פֿאַראַכטעט פֿרויען, פֿאַרהאַסט מענער.
דער קלוגער האָט קיין ברויט, אויך קיין גוטע־פֿרײַנד,
דער נאָר האָט גוטע־בריידער, זײַן געזיכט שײַנט;
דער אַרעמטלעכער מאַן איז אייביק געדריקט,
דער דיב, דער רוצח איז אייביק באַגליקט . . .
די שיינע פֿרוי איז צו אַן אַלטן מאַן געצוווּנגען,
דער שיינער קנעכט איז צום העסלעכן הער פֿאַרדונגען;
ער ליבט נאָר דעם דיב, דעם נאָר, דעם רײַכן,
מיר אָבער קענען דאָך די זאַך פֿאַרגלײַכן!
ווען מיר זאָלן ביידע א פּאַרטי שלים,
דאָן וועלן די שיינע די פֿריידע גענים . . .

זליכה נעמט זײַן האַנט צום מויל.

דַיִן שיינע געזיכט, וועלכע לַיכט אַ פּראַכט,
האָט בַּי מיר טיף אין האַרצן אַ נעסט געמאַכט;
ענטפֿער מיר, יוסף, דעם וואָרט „יא" דעם זיסן,
דען מַיַן הערץ וועלט מיר אויף שטיקער צעריסן! . . .

יוסף קערט אָפּ זַיַן געזיכט, שטייט אויף און וויל גיין.

יוסף: אַיַער אייגענע פֿאַנטאַזי מאַכט אַיַך קראַנק,
נאָר אַיַער מי איז אומזיסט, נאָך מַיַן געדאַנק.

זליכה וועלט צאַרנדיק, כאַפּט אים בַּיַן מאַנטל פֿעסט.

זליכה: איצט, יוסף, איצט איז געקומען די צַיַט:
קלַיַבט אַיַך אוים — צי פֿריד צי שמַריַט!
געגנוג שוין מיט אַיַך פּאָליטיק צו שפּילן,
קורצע וועלטער: איר טוט מַיַן ווילן?

יוסף רַיסט זיך צו אַנטלויפֿן. זליכה האַלט אים פֿעסט בַּיַן מאַנטל.

יעצט העלפֿט קיין תירוצים באַין־אויפֿן,
דו וועסט שוין איצט פֿון מיר ניט אַנטלויפֿן! . . .

יוסף ציט אַרויס מיט אימפּעט די הענט פֿון אַרבל, לויפֿט אַרויס דורכן טיר. זליכה בלַיַבט שטיין מיט זַיַן קלייד אין האַנט, פֿאַרקלעמט און דערשראָקן.

ניין, אומגליקלעך מאַך איך אים הַיַנטיקן טאָג —
אין קיטן שמיד איך אים! פֿוילן אין אַסטראָג!
דען די זעלביקע קיטן קען איך געניסן,
וועלן פֿוטיפַֿר זאָל זיך די וואַרהייט דערווייסן . . .

עלוקה און עזובה: אוי־וויי, וואָס הַיַנט האָט זיך בַּיַן נילום געטאָן!
מע האָט דעם קעניג געטראָגן אויפֿן טראָן,
די מיידל וואַרפֿט ער אַרַיַן מיט זַיַן האַנט אַליין,
אַלע באַאַמטע זַיַנען געווען, גרוים און קליין,
מוזיק האָבן געשפּילט, די פּריסטער — געזונגען,
מיט פּויקן געקלאַפּט, מיט גלאָקן געקלונגען,
און די חרטומים מיט די כּהנים . . .

פּלוצלינג ווערן זיי ערשטוינט פֿון אַ פֿירכטערלעכן געשריי, וואָס זליכה האָט פֿון האַרצן אויסגעשריגן.

זליכה: אוי! . . . שלעכט! . . . איך בלַיַב . . . ניט גוט . . .
אַ חרטום! . . . גיכער! . . . לאָזן בלוט . . .

די דינערין: ליבסטע מאדאם, וואס איז אײַך געשען?!
וויי, וואס איז דאָ געווען?!
זליכה: אין אוממאכט בלײַב איך, שלעכט איז מיר, שלעכט!
דער פּאַרפּלוכטער עבֿרי, דער פּאַלשער קנעכט!
עלוקה: איך האָב באַלד פּאַרשטאַנען, אז דאָ האָט וואָס געטראָפן,
קוקנדיק ווי יוסף איז פון שטוב ארויסגעלאָפן . . .
זליכה: אָט ליגט נאָך זײַן מאַנטל, אָט ליגט נאָך זײַן קלייד . . .
אוי, איך וואָלט אײַך דערציילן אַלע זײַנע רייד!
אז ער איז שוין אין גאַנצן דער ווירט — אוי, איך בלײַב!
ווילט זיך אים שוין זליכהן פּאַר א וויַיב! . . .

די דינערין קוקן זיך ביידע אָן מיט פּאַרוווּנדערונג און מיט אַ פּאַר־שטעלטן געלעכטער.

זליכה: איך בין שוין איינזאָם אויפן זאָפּע געלעגן,
איך זע — דער עבֿרי שטייט מיר אַנטקעגן!
נעמט זיך וויצלען אזוי מונטער, פּרים,*
עס האָט מיך געמומען טרייסלען הענט און פּיס!
טוט נאָך אוים די קלייד . . . די פּאַרשײַטע אייגן**. . .
און ווייל זיך נעבן מיר אויפן זאָפּע לייגן! . . .
עזובֿה: עס גייט אים וואָס אָפּ? וואָס פּעלט אים מער?
אָט ווייל ער שוין זײַן אין גאַנצן דער הער! . . .
זליכה: איך האָב געמומען שרײַען: „ראַטעוועט מיר!"
אָט איז ער פון פּחד אַנטלאָפן דורכן טיר;
אָבער צי וועט עס מײַן מאַן גאָר וועלן גלייבן?
דער יונג איז דאָך בײַ אים אזוי געהייבן!***
בעט איך אײַך, קינדער, פּאַלגט נאָר מיך,
וועט איר פון אים פּטור ווערן אויף גיך:
אז דער ווירט וועט קומען, זאָלט איר אים זאָגן,
דאָס איר האָט פּיל מאָל געוואָלט פּאַר אים קלאָגן,
וואָס יוסף האָט אײַך אויך דערצו אָנגערעדט,
מיט גוטן, מיט בייזן, מיט פּעס, מיט געשפּעט.
און אויף איצט זאָלט איר זײַן עדות צוויי,
אז איר האָט זעלבסט געהערט מײַן געשריי.
אוי, מײַן קאָפּ! איך דערהאַלט ניט, שלעכט!
מיט אַלע קרעפּטן האָב איך מיר קעגן אים געפּעכט!

עס קומט אָן פּוטיפּר, גייט צו צום זאָפּע. די דינערין טרעטן אָפּ.

* = פּריש. ** = אויגן. *** = געהויבן.

זליכה: דאָס האַרץ איז מיר שוואַך, אוי, איך בליַיב!
גיי, זע וואָס טוט זיך שוין מיט דיַין ווַיב . . .
פּוטיפֿר (מיט האַסט): וואָס איז שוין דאָ געווען? זאָג שוין, זאָג!
א ווַיילע זיך פֿאַרזאַמט, איז שוין א נַיער קלאָג!
זליכה: דעם עבֿרי, דעם קנעכט, מאַכסטו דאָך פֿאַר א באַלעבאָס,
גיב אים שוין דיַין ווַיב אויך, ער פֿאַרלאַנגט דאָך דאָס! . . .

פּוטיפֿר בלַיבט שטיין פֿאַרוווּנדערט און ערשטוינט.

זליכה (מיט געווייַן): קיין אַנדער קנעכט קען מען אין מצרים ניט באַקומען,
אז ער האָט דעם עבֿרי אין הויז געבראַכט?
ער גייט נאָך צום נילום זען די קרוקאָדעלן,
פֿרעגט: וואָס קען אים דער שטוביקער קרוקאָדעל פֿעלן?
פּוטיפֿר: וואַר איז דער קרוקאָדעל? מאַגסט דאָך זאָגן,
גליַיך וועַרט ער בַיי מיר טויט געשלאָגן!
זליכה: איך האָב דאָך דיר געזאָגט וואַר און וואָס!
אָט אז מע מאַכט א שקלאַף פֿאַר א באַלעבאָס . . .
פּוטיפֿר (צו די דינסטן): גיכער פֿירט אים אַריַין!
גליַיך וועט זיַין ענדע זיַין!

די דינערין לויפֿן אַרויס, גליַיך פֿירן זיי אַריַין יוסֿפֿן. אָסנת קומט נאָכהער, פֿאַרבראַכן די הענט, פֿון איר געזיכט פֿליסן טרערן.

פּוטיפֿר (צו יוסֿפֿן): אַזוי, עבֿרי? אַזוי פֿירט מען א וועלט?
וואָס האָט דיר פֿאַרט בַיי מיר געפֿעלט?
האָסט געהאַט עסן, האָסט געהאַט געלט,
האָסט ניט געווּוסט פֿון הונגער, פֿון קעלט!
נאָר אַזוי האָט זיך דיר פֿאַרוועלט?!
דו האָסט זיך נאָר ניט פֿאַרגעשטעלט,
אז דו ביסט א שקלאַף, געקויפֿט פֿאַר געלט?
גייסט צו מיַין פֿרוי אין איר געצעלט?! . . .
יוסֿף: גאָט פֿון הימל, נאָר דו וויסט ריכטיק!
פּוטיפֿר: קענסט נאָך זיַין אַזוי נידערטרעכטיק?!
עלוקה, עזובה: הער מיניסטער, מיר האָבן ביז יעצט פֿאַרהיילן•
אונדזערע צרות פֿאַר אַיך צו דערציילן . . .
ער האָט פֿיל מאָל געוואָלט אונדזער ארנטלעכקייט באַרויבן . . .
פֿאַר וואָס זאָלט איר איצט די ווירטין ניט גליבן?

• = פֿאַרהוילן.

פּוטיפֿר: רופֿט מיר הרנפֿרן אהער
און חייל מיט געוועך!

עלוקה און עזובה לויפֿן אַרויס פֿריילעך. אָסנת פֿאַלט דעם פֿאָטער צו די פֿיס.

אָסנת: שטראָף ניט, פֿאָטער, איידער דו די וואָרהייט ווייסט!
אויף אומשולדיקע בלוט געפֿינט מען נאָכהער קיין טרייסט!
זעץ אים אין תּפֿיסה, ביז עס וועט זיך די וואָרהיים דערגיין,
דערנאָך מאָגסטו אים טאָן וואָס דו ווילסט אליין . . .
אָבער חלילה, פֿאָטער, אים שוין צו הענגען!
א, יעקבֿ, מע וויל דיין קינד אומברענגען!

אָסנת פֿאַלט אין אוממאַכט. פּוטיפֿר כאַפּט איר מינטערן.

פּוטיפֿר (מיט געשריי): ווויי איז מיר! מיין קינד איז פֿאַרביי!

יוסף לויפֿט צו, מינטערט איר אָפּ. אָסנת עפֿנט די אויגן.

אָסנת: וואָס ראַטעוועט איר מיר? דער טויט איז מיר גוט,
איידער צו זען אומשולדיקעם בלוט! . . .
זליכה (צו אָסנת): פֿאַר דעם פֿאַרפֿלוכטן עבֿרי וואָס נעמסטו זיך אָן?
ווער דען? דיין מוטער האָט עס געטאָן?
רעכנסט דיין מאַמען חלילה אין אזוי א גראָד?
טאָ וואָס ביסטו, אז דיין מוטער איז אין חשד?
אָסנת: איך רייד דאָך קיין וואָרט, איך פֿאַרלאַנג נאָר געדולד,
פֿילייכט האָט יוסף אין דעם גאָר קיין שולד!
ער האָט יעצט קיין לשון, פֿאַרלאָרן זיין שפֿראַך,
נאָכהער וועט מען וויסן אויף ריכטיק די זאַך . . .

עס קומט אַרײַן חרנפֿר, נאָך אים פּאָליציאַנטן מיט הוילע דעגנס. איינער פֿון זיי האַלט אײַזערנע קייטן.

פּוטיפֿר (מיט כּעס צו חרנפֿר, ווײַזנדיק אויף יוסף):
דעם פֿאַרפֿלוכטן עבֿרי נעמט צו פֿון מיין שטוב,
שמידט אים אין קייטן און וואַרפֿט אים אין גרוב!

די פּאָליציאַנטן לויפֿן צו, וואַרפֿן אַנידער יוסף אויף דער ערד, שמידן אים הענט און פֿיס. אָסנת לויפֿט צו צום פֿאָטער.

אָסנת: איך באַשוער דיך, פֿאָטער, מיט וואָס דיר איז ליב,
אז דו זאָלסט יוסף ניט וואַרפֿן אין גרוב —
ער וועט ניט אויסהאַלטן דעם ערשטן טאָג!
א, זײַנע קייטן — אפֿשר צען פּוד וואָג!

ליבערשט זעץ אים אַרײַן אין אַסטראָג!
אָ, יעקבֿ, ווי גרויס איז דײַן קלאָג! . . .

די גובערנאַנטין לויפֿט אַן אויף די געשריי פֿון אַסנת. זי פֿאַלט פֿוטיפֿאַרן צו די פֿיס.

די גובערנאַנטין: מײַן ליבער הער! איר מוזט מיר פֿערצײַען,
1760 ווי לאַנג איר עס אײַער קינד אַזוי יעמערלעך שרײַען?
אָ, דאָס קינד האָט זיך איר שוואַכע האַרץ צעריבן!
הייסט, ער זאָל זײַן אין אַסטראָג אַרעסטירט —
פֿון שוועָרע קייטן, פֿון אײַזערנע שרויפֿן,
קען מען אויך פֿון אַסטראָג ניט אַנטלויפֿן . . .

זליכה (מיט אַלע קרעפֿטן): העגנען זאָל מען אים! אוי, איך בלײַב,
אָבער ער פֿאַלגט די טאָכטער, ניט די ווײַב . . .

אסנת (צו זליכה): ליבסטע מוטער, לעש אָפּ דײַן צאָרן!
ערווועק דײַן רחמנות אויף זײַנע יונגע יאָרן!

פוטיפֿר (צו חרנפֿר): איך טו עס נאָר צוליב די גובערנאַנטין,
1770 זעצט אים, ווו דעם קעניגס אַרעסטאַנטן.

די פֿאַליציאַנטן נעמען יוספֿן. אָסנת באַגלייט אים מיט טרערן, פֿאַרבראָכן די הענט. די גובערנאַנטין ווישט די אויגן. עלוקה און עזובֿה פֿאַטשן מיט די הענט. יוסף שרײַט אויס: „אָ גאָט"! מע פֿירט אים אַרויס. דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט.

ענדע אַכטע סצענע און אויך צווייטער אַקט

דריטער אַקט

נײַנטע סצענע

די תּפֿיסה־הויז. אין צען יאָר אַרום. פֿון פֿרימאָרגן. תּחרע, עזמוות, נאָך אייניקע תּפֿוסים געשמידט אין קייטן.

תּחרע: די געדאַנקען טומלען מיר דעם הײַנטיקן פֿרימאָרגן,
איך הער ניט אויף צו דאגהן, צו זאָרגן.
עזמוות: איך בין עפּעס אויך פֿאַרקלערט, פֿאַרטראַכט,
דען מיך טרוימט וואָס הײַנטיקע נאַכט.
תּחרע: אָט דאָס האָט מיך הײַנט געשלאָגן מײַן מוט,
מיך טרוימט אויך, אָבער צי שלעכט צי גוט —
דאָס קען איך ניט ווײַסן, נאָר דאָס האַרץ שרעקט,
אָבער הין צי הער — זאָל שוין זײַן געעקט!
איינער פֿון די תּפֿוסים:
שיקט נאָך אַ חרטום, וועט ער אײַך פֿותר זײַן!
תּחרע: אַהער לאָזט מען קיין חרטום ניט אַרײַן.

דער תּפֿוס: אָט פֿאַרגעסט אײַך אָן טרוים און זײַט פֿריילעך!
עזמוות: אויסער דעם, איז גוט צו זײַן פֿאַרהאַסט פֿון מלך,
א יאָר אָפּצוזיצן, ווי מיר קוועלן זיך דאָ?
אָפֿילו קיין פֿרײַע לופֿט איז פֿאַר אונדז ניטאָ . . .
ניט אונדז שײַנט די זון, ניט אונדז פֿרייט דער פֿרילינג,
אונדזער לעבן איז ניט ווערט קיין שילינג . . .
דער תּפֿוס: דער וואָס איז נאָך פֿון פּעבל געבאָרן —
וואָס ווערט ער אָן, וואָס האָט ער פֿאַרלאָרן?
עסן האָט ער (חרנפֿר האָט קאָרן),
קאַלט איז אים ניט, ער ווערט ניט פֿאַרפֿאָרן,
צו צרות איז ער פֿון דער יוגנט געשוואָרן,
דאָך איז אים שווער צו לײַדן דעם צאָרן!
מיר, וועלכע זײַנען געווען גענעראַלן,
זאָלן מיר אַזוי זײַן אויף אייביק פֿאַרפֿאַלן —
אין קייטן געשמידט, פֿאַרשפּאַרט אין גרוב,
דאָס איז אונדזער בעסט און דאָס איז אונדזער שטוב!
א חנס! אָמון! פּי־בֿסת! און!
צו אונדזערע צרות זאָגט א מאָל „שוין"!

אָסנת קומט אַרײַן, קוקט זיך אום.

אָסנת: יוסף איז ניטאָ? וווּ קען ער עס זײַן?
תּפֿוס: גלײַך, גלײַך קומט ער אַרײַן.
תּחרע: עס גיט וואָס ניַיעס? וואָס הערט זיך אין שטאָט?
אַך, פֿאַרוואָגלט איז מען פֿון לײַט און פֿון גאָט . . .
אָסנת: מע פּוצט די גאַסן, פֿריילעך אומעטום,
דעם קעניגס געבורטסטאָג איז אין דרײַ טעג אָרום.
עזמוות: דעם טאָג איז ער פֿרײַוויליק אַם בעסטן,
געווים וועט זײַן ניַיע מאַניפֿעסטן.

יוסף קומט אַרײַן. אָסנת נעמט אומגעדולדיק יוספֿן אָן אַ זײַט.

אָסנת: ליבער יוסף, מײַן פֿעטער, מײַן פֿרײַנד,
א טרויעריקע נאָכריכט ברענג איך הײַנט:
זליכה איז געשטאָרבן, וואָס האָט מיך ערצויגן . . .
יוסף: אײַער מוטער? וואָס האָט אײַך געבאָרן? ערצויגן?
אָסנת: זי איז ניט מײַן מוטער, איר הערט א סעקרעט?
זי האָט אַלעס אָנטדעקט אויף איר טויטע בעט:
די אָראַביער האָבן מיר צו איר געבראַכט,
און זליכה האָט מיר פֿאַר א פֿינדלינג באָטראַכט.

דרעי יאָר בין איך דאָן געווען אַלט,
זיי האָבן מיר געפֿונען אין וואַלד;
זליכהן איז געפֿאַלן מײַן געזיכט, מײַנע אויגן,
און האָט מיר געקויפֿט און בײַ זיך ערצויגן.
אויף מײַן האַלדז העגגט דאָן דער זעלביקער צעטל,
פּוטיפֿר עפֿנט, לייענט די בלעטל,
אָך, ווי ערשטוינט איז ער געוואָרן
צו זען, פֿון וואָסער פֿאַמיליע איך בין געבאָרן . . .

יוסף (ערשטוינט): וואָס הייסט? איר זײַט ניט זליכהם קינד?
און איר וויסט אײַער שטאַם? א, זאָגט שוין געשווינד!

אָסנת (מיט געווייז): איך בין פֿון כּנען, מיט אײַך פֿון איין מדינה,
מײַן מוטער איז — אײַער שוועסטער דינה! . . .

יוסף: א גאָט!

אָסנת: און דעם צעטל האָט דער זיידע יעקבֿ געשריבן,
בשעת ער האָט מיר פֿון הויז פֿאַרטריבן:
„ווער עס היראָטעט אָסנתן איצונד,
דער האָט פֿאַר א וויב יעקבֿם קינד". . .

יוסף: א הימל!

אָסנת (פֿאַלנדיק אין די אָרעם פֿון יוסף):
איר זײַט מײַן אָנקל, א ברודער פֿון מײַן מוטער!
א ליבער יוסף, מײַן פֿרײַנד מײַן גוטער!

יוסף: מיר זײַנען שוין בויידע פֿון כּנען פֿאַרטריבן,
אין דער פֿרעמד פֿאַרוואָרפֿן, עלנט געבליבן . . .

עס ווערט זיי ביידן איבל. די תּפֿוסים אַלע לויפֿן צו. חרנפֿר לויפֿט אַרײַן.

חרנפֿר: וואָס איז אײַך, יוסף, מײַן פֿרײַנד מײַן טרײַער?!

יוסף (קומענדיק צו זיך): גאָרנישט, גאָרנישט, שוין עטוואָס פֿרײַער.

חרנפֿר (צו יוספֿן): וואָס קימערט אײַך אָזוי זליכהם טויט?*

דורך איר זיצט איר דאָך געשמידטערהיים!
איך וויים, אַז זי האָט זיך געווען מתוודה,
אויף דעם וואָס מיר וויסן עס בוודאי,
אַז אין אײַער שטראָף האָט איר קיין חטא —
זי האָט אַלעם ערציילט אויף איר טויטע בעט . . .

אָסנת: מיר וויסן דאָך, אַז פּוטיפֿר וויים עס לאַנג,
אײַער זיצן תּפֿום טוט אים באַנג;

* = טויט.

זײַן געווײסן דריקט אים, דאָס האַרץ טוט אים פֿרעסן,
ד׳רום שיקט ער דאָך אײַך פֿון זײַן הויז עסן.
נאָר ער איז געצוווּנגען דאָס צו פֿאַרדעקן,
דען פֿאָר איר פֿאַמיליע טוט ער זיך שרעקן;
לאָזט ער אײַך לויז און דעם מישפּט אָנטדעקן,
וועט מען דאָך דערמיט איר נאָמען פֿאַרפּלעקן . . .
ד׳רום האַלט ער די שטריק פֿון ביידע עקן . . .
חרנפֿר: לײַדעט, יוסף, גאָטט שטעקן!
פֿילײַכט וועט זיך א הילף ערוועקן,
און גאָט וועט אײַך זײַן האַנט אויסשטרעקן?

יוסף קוקט זיך אַרום, ׳זוי וי ער וויל וואָס ריידן אַ סוד.

יוסף (צו חרנפֿר): איך האָב געוואָלט מיט אָסנתן וואָס ריידן,
פֿילײַכט קענט איר די תּפֿוסים פֿון מיר שיידן?
חרנפֿר (צו די תּפֿוסים אַלע): גייט אײַך, קינדער, אויפֿן הויף אַרויס!

תּחרע און עזמות און אַלע תּפֿוסים גייען אַרויס, און חרנפֿר אויך.

יוסף: נאָר מיך וווּנדערט אויף מײַן פֿאָטער איצונד:
ווי לאָזט ער עס אַרוים פֿון דרײַ יאָר א קינד
אין גאָטעס וועלט — עלנט, אַליין? . . .
אָסנת: דעם זיידנס פּוונה קען איך ניט פֿאַרשטיין.
יוסף (פֿאַרטראַכט): יא, יא! זײַן פּוונה איז ניט צו פֿאַרשטיין —
ווי שיקט ער מיר צו מײַנע ברידער אַליין?
וואָס ער וויים ווי שטאַרק עס איז זייער שינאה,
זיי וואָלטן מיר געשטאָכן דורך זייער קינאה!
און דער פֿאָטער וויסט דעם סוד פֿון דעם,
און שיקט מיר דאָך צו זיי קיין שכם . . .
אָסנת: איר האָט דאָך ערציילט וואָס מיט אײַך פּאַסירט,
אַז די שינאה פֿון די ברידער האָט אײַך איבערגעפֿירט.
יוסף: בײַ אונדז איז די זיטע פֿון אייביקע יאָרן,
אַז דער בכור, וואָס איז צום ערשטן געבאָרן,
באַזיצט אין דער פֿאַמיליע א מאָנאַרכישן שטאַנד:
דער ריכטער, ער שטראָפֿירט ווי א קעניג אין לאַנד.
און דער פֿאָטער טוט אים אַן א קלייד פֿאַרן לעבן,
צום באַווײַז, אַז די הערשאַפֿט איז דעם בכור אַוועקגעגעבן;
און וויל מײַן פֿאָטער האָט אַן ראובֿנען דערקענט,
אַז ער איז צו הײַלנד, ער פֿלאָמט, ער ברענט,

ד׳רום גיט ער מיר די הערשאַפֿט, די בכורה, —
רחלם אַ קינד, רחלם בכור, די ערשטע געבאָרענע פֿרי . . .
אַ זײַדענע העמדל צום סימן גיט ער מיר איבער,
בכן, אַז איך שטײַג מײַנע ברידער אַריבער,
און נאָך זײַן טויט בלײַב איך דער פֿירער,
דער ריכטער בײַ די ברידער, דער גאָנצער רעגירער.
ווי ווײַל מײַנע ברידער האָט דאָס זייער געברענט,
נאָר וואָס האָבן זיי דען מאָכן געקענט?
איך וואָר אונטערן שוץ פֿון מײַן פֿאָטערס הענט.
איך האָב פֿון מײַן הערשאַפֿט שטענדיק געטראַכט,
ביז דאָס פֿלעגט מיך טרוימען בײַ נאַכט;
איך האָב אײַך דאָך דערציילט ווי עס איז דערגאַנגען
בײַ דעם טרוים פֿון די גאַרבן — זיי וואָלטן מיך געהאַנגען!
נאָר מײַן צווייטן טרוים, בשעת זיי הערן,
מיט די זון, מיט די לבֿנה, מיט די עלף שטערן,
דאָ איז שוין דער פֿאָטער גערירט געוואָרן דערפֿון,
דען דאָס מיין איך דאָ אים אין משל פֿון די זון,
אָט דאָ האָב איך שוין זײַן ערע באָרירט,
דען פֿל־זמן ער לעבט, ריכט ער און רעגירט.
צום בײַשפּיל, וען אײנער זאָל צום קעניג קומען
און זאָגן: מיך טרוימט, איך האָב דײַן קרוין צוגענומען —
געווים איז פֿאַר יענעם שוין ווייניק די תּפֿיסה,
דען יענער איז געווים חייבֿ מיתה.
דער פֿאָטער האָט גלײַך אויף מיר מיט פֿעם געשריען:
„ווילסט שוין, זון, בײַ צײַטן אַזוי הויך פֿליען?
דיר איז נאָך ווייניק אויף די ברידער צו וואָלטן,
ווילסטו נאָך הערשן אויף דײַן טאָטן דעם אַלטן?
די ווײַלע, וואָס ער לעבט, איז דיר שוער אויסצוהאַלטן?"
איך האָב פֿאַרשטאַנען די נאַרישקייט דעם אויגנבליק,
אָבער מע קען שוין דעם וואָרט ניט כאַפּן צוריק . . .
און אין אַ מאָנהייט אַרום שיקט ער מיר קיין שכם,
שײַנט מיר, אַז דער פֿאָטער האָט געהאַט אַ מיין אין דעם —
דען מיר איז אַ וווּנדער אַ גרייסער,*
מײַן פֿאָטער איז דאָך אַ טרײַער, אַ הייסער,
איבער הויפּט מיר ליבט ער ווי זײַן לעבן,

---

* = גרויסער.

אז ער האָט מיר די בכורה איבערגעגעבן;
טאָ ווי שיקט ער מיר צו מײַנע ברידער?
(אָ, נאָך יעצט ציטערט מיר מײַנע גלידער!)
סטײַטש, פֿיל מאָל האָט ער באָמערקט,
אז זייער שׂינאה איז געשטערקט,
זייער קינאה ווי פֿײַער ברענט —
און גיט מיר איבער צו זיי אין די הענט?
ניין, ער שיקט מיר נאָר ד׳רום קיין שכם,
ווײַל איך האָב מיך פֿאַרזינדיקט קעגן עם;
ד׳רום שיקט ער מיר, ווו זיי ווײַדן די שאָף,
אז איך זאָל פֿון זיי באָקומען מײַן שטראָף . . .
אָסנת: וואָרום האָט איר ביז יעצט אָזוינס ניט געקלערט?
יוסף: ווײַל איך האָב פֿון אײַער געשיכטע געהערט,
אז ער לאָזט אײַך אַרויס פֿון דרײַ יאָר אַ קינד,
איז עס מיר אויפֿן זינען אַרויף איצונד.
נאָר . . . שאָ! מע גייט . . .

די אַלע תּפֿוסים קומען אַרײַן.

אָסנת: זעט, יוסף, וואָס איז מיט די צוויי געשעפֿטן,
וואָס זיי זײַנען אָזוי אומעטיק, בײַ זיך געפֿאַלן?
יוסף: איך וועל צוגיין צו זיי, מאָכן זיי מוט,
מע מוז טרייסטן דעם צווייטן, ווען עס איז ניט גוט.

(צו תּחרע און עזמוות)

וואָס זיצט איר ׳זוי אומעטיק, מײַנע הערן?
פֿילײַכט איז מעגלעך, איר זאָלט מיר ערקלערן?
עזמוות (מיט פּעם): ווי ערוואָגסטו דיך, יונג, צו פֿרעגן?
טויט שלאָג איך אים, וועו איך האָב דאָ מײַן דעגן! . . .
יוסף: פֿערצײַעט מיר, מײַנע הערן,
איך וויל עס אײַך מיט גוואַלד ניט באַשווערן;
געווים בין איך אַ דינער, דאָס זײַט איר געוואָרן,
איך פֿרעג נאָר, וואָרום זעט איר אוים שלעכט?
אַ מאָל איז ריינע וואַסער אין אַ נידעריקן ברונען,
אַ מאָל קען מען אַ טרייסט בײַ אַ דינער אויך געפֿינען.
אָסנת: אַך גאָט אין הימל, ווי קענסטו זײַן אָזוי קאַלט?
קוק אַראָפּ אַהער, ווו יעקבֿס קינד האַלט!

תחרע (צו יוספֿן): האָסט פֿיליַיכט די קענטניסע צו צייַטן
צו פֿאַרשטיין טרוימען, וואָס זיי באַדײַטן?
יוספֿ: גאָט קען אויך אַ דינער אַ שׂכל ערוועקן,
וואָס קיין חרטום וועט דאָס ניט אַנטדעקן.
תחרע: הײַנט פֿאַר טאָג טרוימט מיך אַ טרוים,
אַז איך שטיי בײַ אַ ווײַנשטאָק־בוים . . .
דרײַ צווײַגן גייען פֿון בוים אַרויס . . .
פֿאַר מיר אין די אויגן וואַקסן קנאָספֿן אויס . . .
גלײַך הייבן אָן ווינאָגראָדן צו בלײַען,
און וועלן שוין צײַטיק, גאָר אָן שום באַמײַען! . . .
דעם קעניגס בעכער האַלט איך גאַנץ פֿרײַ,
איך גיב אַ קוק — דער קעניג שטייט דערבײַ . . .
איך קוועטש אויס די ווײַנטרויבן אין בעכער אַריַן,
און דערלאַנג דעם קעניג אַ בעכער ווײַן . . .
די זעלבע מינוט האָב איך מיר אויפֿגעוואַכט,
איך בין שטאַרק פֿון דעם טרוים פֿאַרטראַכט.
ד׳רום בין איך אומעטיק די גאַנצע צײַט,
דען איך קען ניט וויסן וואָס דער טרוים באַדײַט.
יוספֿ (נאָך אייניקע מינוטן פֿויזע):
מיט די הילף פֿון גאָט באַקום איך אַ וועג:
די דרײַ צווײַגן זײַנען דרײַ טעג —
צײַט דרײַ טעג קומט איר אויפֿן פֿאַריקן שטאַנד,
און ערלאַנגט דעם בעכער דעם קעניג אין האַנט.
נאָר איך וואָלט אײַך בעטן פֿיל־וויניק,
מיך צו דערמאָנען פֿאַר דעם קעניג,
און מיך פֿון דער תּפֿיסה מאַכן לויז
(דער קעניג קען מיר פֿון פּוטיפֿרס הויז);
פּוטיפֿר זעלבסט וועט זאָגן איצונד,
אַז איך בין אומשולדיק, איך האָב קיין זינד.

די אַלע תּפֿוסים גייען נעענטער צו.

אסנת: איך בין זעלבסט פּוטיפֿרס קינד,
וויים איך געווים, אַז ער האָט קיין זינד.
זײַן אומגליק האָט אים נאָך מצרים געפֿירט,
שוין צען יאָר, אַז ער זיצט אַרעסטירט.
ער האָט שוין פֿיל געליטן אין זײַנע יונגע יאָרן,
דענקט ניט, אַז ער איז אַ קנעכט פֿון געבאָרן,

מע האָט אים געשטוילט פֿון עבֿרים־לאַנד!
א, די עלנטע שיף גייט צו שטראַנד . . .

זי ווייגט. די תּפֿוסים אַלע באַדויערן אים.

תּחרע: וועט דיין באַשיידונג אַרויסשיינען העל,
און איך קום צוריק אויף מיין פֿאַריקע שטעל —
דערמאָן איך דיר ביין קענig אין הויז,
און גליַיך וועלסטו פֿון געפֿענגעניש לויז!
עזמוות: וועג דו ביסט אזוי קלוג, דיינע געדאַנקען אזוי הויך,
קענסטו פֿיליַיכט באַשיידן מיין טרוים אויך?
אסנת (מיט א שמייכל): ער קען דאָ א גאַנצער חרטום ווערן!
יוסף: וואָס האָט אַיך געטרוימט?
עזמוות: מיך טרוימט זיך אויך א גאַנצן געשעפֿט אַף:
דריַי קערב מיט געבעק האָלט איך אויף מיין קאָפּ;
פֿון אויבן אויף די קערב פֿאָלן אַן פֿייגעלעך,
און פּיקן אַלע מיט זייערע שנאָבעלעך.

יוסף שוויגט.

עזמוות: וואָס שווייגסטו?
תּחרע: רייד!
יוסף: זאָגט מיר צו אויף אַיַיער הן,
אז מיר וועט דערפֿון קיין בייזס געשען.
אַלע: זאָג, זאָג די באַדייטונג קלאָר,
דיך וועט ניט קרימען א האָר!
יוסף: די דריַי קערב איז דריַי טעג,
נאָכן ערקלערן צייַט דריַי טעג . . .
עזמוות: זאָג!
יוסף: צייַט דריַי טעג וועט איר . . .
עזמוות: זאָג, זאָג!
יוסף: וועט איר געהאַנגען ווערן —
און די געבעק איז א באַווייַז,
אז איר וועט זיין פֿאַר פֿייגלעך א שפּיַיז . .
עזמוות (מיט צאָרן): וואָלט איך איצט געהאַט מיין שווערד,
וואָלט איך זיין קאָפּ געשטירצט צו דער ערד!
יוסף (צו אַלעמען): אויף דריַי טעג, איך בעט אַיַיך, לאָזט מיר אַף,
אויב פֿאַלש וועט זיין — גיב איך מיין קאָפּ . . .

אַלע לויפֿן צו אים שלאָגן. אָסנת שרייט פֿירכטערלעך. חרגפֿר לויפֿט אַרײַן.

חרנפֿר: וואָס איז דאָ?
אלע: יאָ, יאָ, דריי טעג מוז מען אים ציִען געבן,
וועט זיין ניט וואָר — פֿאַרשפּילט ער זיין לעבן!
אסנת (צו יוסֿפֿן): ווויי איז מיר! צו וואָס האָט איר דאָס געדאַרפֿט?
אז יעדער אויף אײַך זיין דעגן שאַרפֿט?

חרנפֿר נעמט יוסֿפֿן בײַן האַנט און גייט מיט אים אַרויס. אָסנת גייט אים נאָך מיט שרעק.

חרנפֿר: קומט, ליבער פֿרײַנד, זײַט נעבן מיר,
די דריי טעג זײַט אין מײַן קוואַרטיר!

דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט.

ענדע נײַנטע סצענע און אויך דריטער אַקט

פֿערטער אַקט

צענטע סצענע

אין דריי יאָר אַרום. דער קעניגלעכער זאַל. דער קעניג אויפֿן שטול; די קעניגין בײַן זײַט. פֿיל געוועלטיקע שטייען אַרום. די וואָך בײַן טיר.

פֿרעה: תּחרע! האָט דער עבֿרי גלײַך די באַדײַטונג געטראָפֿן?
תּחרע: גלײַך! דריי טעג זײַנען קוים פֿאַרלאָפֿן,
קום איך אויף מײַן שטעל דעם קעניג באַדינען,
און ער האָט זיין אָרט אויפֿן גאַלגאַן געפֿונען.
פֿרעה: פֿון דעם אַלטן עבֿרי האָב איך אויך געהערט,
אַז ער איז געווען פֿיל אויפֿגעקלערט.
חדורם (אַן אַלטער געוועלטיקער):
מע האָט דערציילט, וואָס מיט אים האָט פּאַסירט,
וואָס ער האָט מיט פֿרעה דעם ערשטן געפֿירט;
אויך מיט אַבֿימלך, דער קעניג פֿון גרר,
אויך מיט נמרוד, מיט זיין גאַנצן דור,
זיין שטרײַט מיט כּדרלעומר, תּדעל, אריוך, אַמרפֿל,
ווי ער באַזיגט זיי, מאַכט זיי נידעריק, שפּל.
צוליב זײַנעם א פּלימעניק מיט דעם נאָמען לוט,
שטרײַט ער מיט זיי און האָקט ווי אין קרויט;
און קיין גרויסע מיליטער וואָר בײַ אים דאָ,
נאָר דריי הונדערט מיט אכצן מאַן . . .

פּ ר ע ה: שטאַמט דער עבֿרי פֿון דעם אַבֿרמען אַרויס,
דאַן מאַך איך אים געשטיגן און גרויס.

עס עפֿנט זיך די טיר. מע פֿירט אַרײַן יוספֿן. יוסף בוקט זיך צו דער ערד.

י ו ס ף: גאָט פֿון אַבֿרהם, וועלכער „אמת" איז דײַן זיגל,
באַשיץ דעם קעניג אונטער דײַנע פֿליגל!
פּ ר ע ה: דער אַלטער אַבֿרם, וואָס ווער ס מאָל הער,
איז ער עטוואָס פֿאַרוואַנדעט מיט דיר?
י ו ס ף: מײַן פֿאָטערס אַן עלטער-פֿאָטער.
פּ ר ע ה (צו די געווערלן): שוין לאַנג, אַז אַבֿרם איז הער געווען?
ה ד ו ר ם: צוויי הונדערט זעקס יאָר, אַז דאָס איז געשען.
פּ ר ע ה: יונגער עבֿרי, דײַנע עלטערן וואָרן אַלע קלוגע לײַט,
פֿילײַכט וועט איר טרעפֿן, וואָס מײַן טרוים באַדײַט?
י ו ס ף: אויסער מיר! דעם מענטשנס פֿאַרשטאַנד איז גאָנץ ווייניק,
גאָט קען אַנטוואָרטן די פֿריד פֿון קעניג.
פּ ר ע ה: הײַנט פֿאַר טאָג, איך שלאָף מיך שטיל,
טרוימט מיך, אַז איך שטיי בײַ דעם טײַך ניל . . .
איך זע פֿון טײַך גייען זיבן קי אַרויס . . .
פֿעט און געזונט . . . דיק און גרויס . . .
און זײַנען אויפֿן לאַנקע פֿאַרבליבן . . .
באַלד זײַנען אַרויס פֿון טײַך נאָך זיבן,
דאַרע, קוואַרע, די ערגסטע אויף דער וועלט,
און האָבן זיך אויך דאַרט אַנידערגעשטעלט . . .
נאָר די דאַרע האָבן באַלד די פֿעטע אײַנגעשלונגען,
און בלײַבן דאָר ווי פֿרײַער, אַן געדערעם, אַן לונגען . . .
איך האָב מיך אויפֿגעוואַכט דעם אויגנבליק,
ניט פֿיל דויערט — און איך שלאָף אײַן צוריק.
עס שטעלט זיך מיר פֿאָר, אַז זיבן דיקע זאַנגען
זײַנען אַלע פֿון אײַן ראָר אַרויסגעגאַנגען . . .
און באַלד שפּראָצן זיבן מאָגערע זאַנגען אַרויס —
פֿראָסט הוילע הײַטלעך, וואָס דער ווינט שלאָגט זיי אויס . . .
און שלינגען אײַן די פֿעטע זאַנגען . . .
דעם באַדײַטונג דערפֿון וואָלט איך פֿאַרלאַנגען,
די חרטומים זײַנען שוין דאָ בײַ מיר געווען,
נאָר קיין ריכטיקע באַדײַטונג האָב איך פֿון זיי געזען;
איך היים זיי אַרויסשמײַסן דורכן טיר,

איך האָב באַלד געשיקט נאָך דיר.
י ו ם ־ ט ּ ו ב : קעניגלעכע מאיעסטעטן! ביידע טרוימען זײַנען נאָר איינע,
ד׳רום טרעפֿן זיי ניט די באַדײַטונג די ריינע;
וואָס גאָט מאַכט, ווײַזט ער דעם קעניג אַפֿריער,
דען דער טרוים איז בײַ גאָט אַלעם קוריער.
ער ווײַזט דעם קעניג, דען זיי זײַנען אין שטאַנד
פֿון הונגער, פֿון נויט צו באַשיצן דאָס לאַנד —
די קי, די זאָנגען, ביידע דיק און פֿעט,
באַדײַטעט אויף זיבן יאָר זעט.
ד׳רום איז דער טרוים געווען בײַן טײַך,
דען ער באַפֿײַכטעט די ערד, זעטיקט אָרעם און רײַך;
די מאָגערע קי, די זאָנגען די דאָרע,
אויף זיבן יאָר הונגער באַדײַטעט דאָס, קעניג פּרעה!
זיבן יאָר קומען אָן, אַזוי האָט גאָט געבאָטן:
די פֿי וועלן פֿעט זײַן, די זאָנגען געראָטן.
נאָך דעם קומט גלײַך זיבן יאָר הונגער,
די פֿי וואָס דאָרער, די זאָנגען וואָס גרינגער,
אז עס וועט ניט קענטיק זײַן אין לאַנד צו זען,
אז א מאָל איז א זעט געווען . . .
ד׳רום זײַנען דאָפּל ביידע טרוימען,
צום באַווײַז, אז גאָט טוט עס גלײַך באַשטימען;
יעצט מוז דער קעניג זוכן א מענטש מיט פֿאַרשטאַנד,
אז ער זאָל תּבואה קלײַבן פֿון דאָס גאַנצע לאַנד.
מאַגאַזינען מוז איבעראַל געמטרויעט ווערן,
פֿון דעם דאָס פֿאָלק פֿון הונגער צו ערנערן;
מיט אַלערליי מיטלען די געטרײַדע צו היטן,
זאָנסט ווערט מצרים אין הונגער פֿאַרשניטן.
פ ר ע ה : וואָס זאָגט איר, מײַנע הערן, אויף דעם יונגן־מאַן?
איז דען אין מצרים זײַן גלײַכן פֿאַראַן?
ת ח פ נ ם (די קעניגין): זײַנע ווערטער ווי פּערל, געוווּיגן מיט וואָג,
ווי די זון שײַנט אין מיטן העלן טאָג;
איך דענק ווער עס ברענגט מיר דעם בריוו אַרײַן,
דער מוז זעלבסט צוריק דער שליח זײַן . . .
פ ר ע ה (צו יוסף): וועז גאָט פֿון הימל גיט דיר דאָס צו פֿאַרשטיין,
האָב איך קיין אַנדער פֿאַרוואַלטער נאָר דיר אליין —
גאַנץ מצרים גיב איך איבער צו דיר,

פֿון יעצט אָן ביסטו דער צווייטער פֿון מיר;
אויסער מיר שטול ביסטו דער איינער,
איבער דיר זאָל ניט באַהערשן קיינער!

פּרעה נעמט אַראָפּ פֿון זיין האַנט דעם רינג.

פּ ר ע ה (צום דינער): די גאָלדענע קייט טראָג אַריין!

דער דינער לויפֿט און טראָגט אַרײַן די קייט.

פּ ר ע ה: קום נעענטער, אַבֿרהמס זון! אָט האָסטו דעם רינג —
פֿון הײַנט אָן ביסטו דער הערשער אויף אַלצדינג!
און די גאָלדענע קייט אויף דעם האַלדז טראָג,
דאָס יעדער מוז פֿאַלגן דײַן פֿאַרזאָג.
אויף מצרים אַ הערשער וועל איך דיר זעצן,
איר, מײַנע הערן, מוזט אים ערן און שעצן!

2115

די הערן אַלע נייגן זיך צו יוסֿפֿן. יוסף הייבט אויף די הענט צום הימל.

י ו ס ף: גאָט פֿון אַבֿרהם, ווי גרוים דו ביסט!
הייבסט אויף אַרעמע, עלנטע פֿון מיסט,
און שטײַגסט זיי אויף ביז הימל גרוים.
אויף די עלנטע אָסנת קוק מיט חן,

2120

די צוויי קערפּערן זאָלן צוזאַמען גיין!
זאָל זי אויך געניסן פֿון מײַן גליק איצונד,
דען זי איז דאָך אויך אַבֿרמס אַ קינד.

די קעניגין אַלס זי האָט אײַנגעהאַרכט זיין געבעט צו גאָט.

ת ח פּ נ ס (די קעניגין): ווער איז אָסנת? איר האָט אַ פֿרוי?
י ו ס ף: איך האָב קיין פֿרוי, נאָר אָסנת ווער מײַן פֿרײַנד דער בעסטער,

2125

זי איז אַ טאָכטער פֿון מײַן שוועסטער;
פּוטיפֿר האָט איר ערצויגן ביז איצונד,
אָסנת רעכנט זיך פֿאַר פּוטיפֿרס קינד.
נאָר וועז זליכה ליגט אויף איר טויטע בעט,
האָט זי אָסנתן אַנטדעקט דעם סעקרעט,

2130

דאָס זי איז יעקבֿס אָן אייניקל, פֿון פּנען געבאָרן,
און זי איז אַלס פֿינדלינג ערצויגן געוואָרן!
אין פּוטיפֿרס הויז, וועז איך בין אַנגעקומען,
האָט אונדז גאָטעס האַנט ביידן צוזאַמענגענומען;
איך רוף איר „פֿרײַנדין" און וויים ניט ווי אזוי,

און זי באַפֿײַכטעט מײַן האַרץ ווי פֿון הימל דער טוי.
א גאָט, די פֿאַרוועלקטע בלום זאָלסטו ערפֿרישן,*
זאָל זי מיט מיר גלײַך דײַן הילפֿע גענישן.

תּחפּנס (די קעניגין צו אירע דינער):
ברענגט אַהער אָסנת און פּוטיפֿרן אין מײַן קאַראַט.

(צו יוסקן)

זעט, יוסף! איך ערפֿיל אײַער געבעט צו גאָט . . .

די דינער לויפֿן אַרויס.

פּרעה (צו זײַנע דינער): פֿירט דעם יונגן הערן אַרײַן דאָ אין חדר,
ציט אים אָן וויצעקעניגשע קלײדער.

די דינער פֿירן יוסקן מיט ערע אַרויס.

תּחפּנס: אין אָסנת מיט יוסקן, אין די צוויי אָבֿרמס קינדער,
זעט מען איינס פֿון די גרויסע גאָטעס ווונדער . . .
פּרעה: ווי זייערע הערצער איז געבונדן געווען,
ניט וויסנדיק אַליין פֿאַר וואָס, פֿאַר וועמען!
תּחפּנס: דאָ אין זאָל וועל איך די פּאַרטיי שליסן,
זאָלן אָבֿרמס צוויי אייניקלעך נחת געניסן! . . .

די מוזיק קומען אַרײַן, פֿאַנגען אָן צו שפּילן. אין צען מינוט אַרום
קומט אַרײַן פּוטיפֿר, פֿירט אָסנתן פֿאַרן האַנט.

פּרעה (צו פּוטיפֿר): דו האָסט אָסנתן אַלס קינד ערצויגן,
טאָ זע איצט נחת מיט דײַנע אויגן . . .

פּוטיפֿר קניט זיך פֿאַרן קעניג. די דינער פֿירן יוסקן אַרײַן, געקלײדט
זייער רײַך. פּוטיפֿר וערט ערשטוינט.

תּחפּנס (צו אָסנת): אָסנת, פֿאַרלאַנגסט צו הייראַטן פֿאַר דיזן הערן?
ער איז א וויצעקעניג, מוז איך דיר ערקלערן!

אָסנת פֿאַלט די קעניגין צו די פֿיס.

אָסנת: קעניגלעכע מאיעסטעטין! זאָלן די קערפּערן זײַן געקניפּט,
וואָס זייערע זעלן זײַנען שוין פֿון לאַנג געליבט!

דער קעניג זעלבסט גייט פֿון זײַן שטול אַראָפּ, נעמט אָסנתן פֿאַר
איין האַנט, יוסקן פֿאַר די צווייטע, בינדט זיי צוזאַמען.

פּרעה: גאָט זאָל דעם בונד אויף עוויג בינדן,
זעליקייט און גנאָדע זאָלט איר בײַ אים פֿינדן!

* = דערפֿרישן.

תחפּנס: אײַער לעבן זאָל זײַן זים און בארוט,
ליבט זיך עוויג ווי די יעצטיקע מינוט!
אסנת: אָ גאָט! אין דעם אויגנבליק
זע איך מײַן טרויס פֿון צוועלף יאָר צוריק:
דער לייב האָט מיר אויף זיך אויפֿגעהייבן,*
און אַרײַן מיט מיר אין שטײַג פֿון די לייבן! . . .
פּרעה (צו פּוטיפֿרן): קיין שעכטמײַסטער ביסטו מער שוין,
נאָר אַן אייבערפּריסטער בײַ די קירכע און!

(צו יוספֿן)

וויַל אַלע געהיימניסע איז פֿאָר אײַך אָפֿן,
ד׳רום זאָל מען אײַך „צפֿנת פּענח״ רופֿן.
די זינגער: פֿרייַע דיך, מצרים-לאַנד,
יוסף פֿירט דיך פֿאָרן האַנט!
אַברהמס קינדער ווערן אייניק,
דער פֿאַרבינדער זינד דער קעניג.
דער קאָר מיט די מוזיק:
זינגט און לויבט דעם גרויסן גאָט,
וואָס זײַנע וווּנדער באַוויזן האָט!
די זינגער: די חרטומים מוזן גרײַזן,
נאָר יוסף מוז די וואָרהייט ווײַזן;
דאָן וואָר יוסף דער גרוים-מיניסטער,
און פּוטיפֿר — דער אייבערפּריסטער.
דער קאָר מיט די מוזיק:
זינגט און לויבט דעם גרויסן גאָט,
וואָס זײַנע וווּנדער באַוויזן האָט!
די זינגער: קוק, אַברהם, דו הייליקע זעלע!
בענטש די קינדער פֿון דײַן קווּעלע,
גיב זיי נחת פֿאָר דעם צער!
לעבט אין פֿרידן, יונגע פֿאָר!
אלע: לעבט אין פֿרידן, יונגע פֿאָר, הורא!

ענדע צענטע סצענע און אויך פֿירטער אַקט

---

* = אויפֿגעהויבן.

פּינפּטער אַקט

עלפֿטע סצענע

אין גיין יאָר אַרום. יוספֿס פּריאָמזאָל. יוסף, אָסנת, מנשה — אַלט אַכט יאָר, אפֿרים — אַלט זעקס יאָר.

אָסנת: ווי איז דאָס פֿאַרט צוגעגאַנגען?
יוסף: איך האָב דאָך דיר שוין לאַנג ערקלערט,
זו צייט דער הונגער איז געשטאַרקט
(און אין פּנען איז נאָך צען מאָל מער!),
האָב איך גלייך געווווסט, זיי מוזן קומען אהער . . .
ד׳רום האָב איך געלאָזט אויסרופֿן,
אז וואָר עס וויל אין מצרים תּבֿואה קויפֿן,
מוז קומען אַליין, ניט שיקן קיין קנעכט;
אויף צוויי אייזלען איינער האָט אויך קיין רעכט,
און מיט תּבֿואה טאָר קיינער קיין האַנדל טרייבן,
און איטלעכער מוז בײַן טויער זײַן נאָמען פֿאַרשרײַבן!
מיט א מאָל, אייערנעכטן בײַ נאַכט,
האָט מען מיר דעם רייסטער געבראַכט,
די נעמען פֿון מײַנע ברידער האָב איך דאָרט באַטראַכט —
גלייך פֿאַרזאָג איך, אַלע שפּײַכערן זאָלן וואַרן פֿאַרמאַכט,
אויסער איינעם — זאָל מען לאָזן אָפֿן.
דרײַ טעג אָבער איז שוין פֿאַרלאָפֿן,
און זײַנען צום שפּײַכער נאָך ניט געקומען!
דער רייסטער וויזט פֿאַרט זייערע נעמען,
ד׳רום שיק איך הײַנט אין דער פֿאַליציי,
מע זאָל לויפֿן אין די גאַסן אויפֿזוכן זיי.
אָסנת: נו, ווי דענקסטו, יוסף מײַן לעבן?
ווילסט זיך צו זיי צו ערקענען גאָבן?
יוסף: ניין, פֿרייַער וויל איך דערגיין מיט געדולד,
וואַר עס האָט אין מײַן פֿאַרקויפֿן א שולד —
צי מײַן פֿאָטער זאָלבסט, וויל איך האָב זײַן ערע באַרירט
דורך מײַנע טרוימען, וואָס איך האָב אויף אים רעגירט,
בכן שיקט ער מיך צו זיי, איך זאָל וואַרן שטראַפֿירט,
דען זײַן האַנט האָט נאָך נימאָלס קיין מענטשן איבערגעפֿירט?
אָדער די ברידער אַליין וואָס פֿלעגן שטענדיק אויף מיר לויערן,
האָבן מיר זאָלבסט פֿאַרקויפֿט, און דער פֿאָטער מוז טרויערן?

יעצט, אַז זיי קומען זעלבסט צו מיר אין האַנט,
ווען איך עס זען צו דערגיין מיט פֿאַרשטאַנד,
און וועל מיט זיי אַנציען זייטיקע אינטערעסן,
כּדי איך זאָל קענען דעם אמת אויספֿרעסן . . .
דאַן וועל איך שוין זען צו דערגיין,
צי זיי האָבן מיר פֿאַרקויפֿט, צי דער פֿאָטער אליין.
און ד'רום האָב איך ביז יעצט צום פֿאָטער ניט געשריבן,
דען איך בין פֿון אים זעלבסט מיט האַס פֿאַרטריבן.

(צו מנשהן)

קום אַהער, מנשה, מײַן יונגעס קינד!
די שטעלע פֿון אַן אַדוואָקאַט וועסטו באַטרעטן איצונד;
איך וועל מיך מאַכן, דאָס איך פֿאַרשטיי קיין העברעיִש,*
וועסטו מיר אין עגיפּטיש איבערזעצן זייערע דעות.

עס הערט זיך טריט פֿון מענטשן מיט געוועהר.

יוסף (צו אַסנתן): אַסנת לעבן! דײַן צארטעס געפֿיל פֿאַרטראָגט קיין שמאַרץ,
גיי דיר אַרײַן אין זאָל, איך מוז מיר מאַכן האַרץ.

אַסנת בלײַבט דאָך שטיין. עס קומען אַרײַן די צוויי זין פֿון יעקבֿ פֿאַרוואָכט אַרום. די פֿאָליציאַנטן מיט צוויי באַאַמטע בלײַבן שטיין פֿון דער זײַט. די ברידער נייגן זיך אַלע צו דער ערד.

יוסף (צו אַסנתן אין דער שטיל):
דעם טרויס פֿון די גאַרבן זע איך דאָ פֿאַרגעשטעלט.
אַסנת: אַבער דער עלפֿטער — בנימין — פֿעלט.
יוסף (הויך): נאָך וואָס קומט אויר? פֿון וואַנען זײַט איר געבאָרן?

מנשה זעצט איבער אין העברעיִש.

די ברידער: מיר קומען פֿון כּנען, אַהער קויפֿן קאָרן.
יוסף: אַז איר קומט אין מצרים קאָרן קויפֿן,
וואָס לויגט אײַך אין די הינטערגאַסן צו לויפֿן?
שוין דריטן טאָג, אַז איר זײַט דאָ,
איך פֿרעג אין מאַגאַזין — זײַט איר ניטאָ! . . .
און יעצט קומט איר אויך ניט אַליין אַהער,
איך מוז נאָך אײַך שיקן חייל מיט געוועהר!
אָן אײַער געזיכט איז לײַכט צו דערקענען,
אַז איר ברויכט קיין קאָרן, איר זײַט נאָר שפּיאָנען!

* = העברעיִש.

אָבער אײַער ראָט גילט אײַך ניט,
איר האָט אײַך נעבעך אומזיסט באָמיט . . .
יהודה: הער ווײַסקעניג, איר אירט אײַך אין זען —
אייניקלעך פֿון אַברהם העברי זײַנען נימאָלס קיין שפּיאָנען געווען!
מיר זײַנען אַלע פֿון אײַן פֿאָטער געבאָרן,
וואָלטן מיר זײַן שפּיאָנען, טאָ ווי לאָזט ער אונדז פֿאָרן?
אויף דעם איין קינד וואָס פֿעלט אים, קלאָגט ער אַן רחמנות,
וועט ער נאָך שטעלן צען קינדער אין ספֿנות?
יוסף (צו עבֿדון): ווײַז פֿון די טויערן די צעטלעך,
לייען דאָ איבער די בלעטלעך!

עבֿדון האָלט אַ בלאַט אַ גרויסע פֿון אַ בוים, וועלכע עס נענט זיך פּאַפּירוס (דאָס גילט אין יענע צײַטן צום שרײַבן).

עבֿדון (לייענט): ראובֿן דורך דעם טויער,
שמעון דורך דעם צווייטן,
לוי דורך דעם דריטן,
יהודה דורך דעם פֿערטן.
יוסף: גענוג! וועלכע פֿון אײַך איז מוער
וואָלט זיך צוואָנציק טויערן —
נו, פֿרעג איך אײַך אַן,
וווּ וואָלט איר דאָמאָלס געטאָן? . . .
צען בריידער גייען קויפֿן קאָרן,
פֿלוצלינג זײַנען זיי צעשפּרייט געוואָרן —
אַלע דורך פֿאַרשיידענע טויערן,
און דרײַ טעג טוט נאָך דויערן,
ביז איך מוז זיי שיקן זוכן —
איז דאָס דען ניט אויף שפּיאָנערײַ אַ צייכן?!
יהודה: הער ווײַסקעניג! מיר האָבן קיין מלוכה צו פֿירן,
וואָס לוינט אונדז צו קומען מצרים צו שפּיאָנירן?
מיר זײַנען צוועלף בריידער, איינער איז צו הויז געבליבן,
איינער איז ניטאָ — וואָס דער פֿאָטער פֿלעגט אים ליבן.
מיר האָבן געווייַדעט די שאָף, שוין הײַנט צוויי און צוואָנציק יאָר,
דער פֿאָטער שיקט אים —אונדז וווּרן געווואָר,
איז ער אויף דעם וועג פֿאַרפֿאַלן געוואָרן;
נאָר אַראָביער זײַנען דאָרטן פֿאָרבײַ געפֿאָרן,
פֿירן געווירץ קיין מצרים צו קומען,
קלערן מיר, פֿילײַכט האָבן זיי אים גענומען?

ד׳רום זײַנען מיר אַרײַן אין באַזונדערע טויערן,
מיר זאָלן דאָרטן אונדזער ברודער לויערן;
מיר האָבן אים אויך אין די גאָסן געזוכט —
פֿילײַכט געפֿינען מיר אים, האָט זיך אונדז געדוכט.
יוסף (צו די הערן): איך פֿרעג אײַך, מײַנע הערן געזעראָלן!
ווי ווערט עס פֿאָרט א ברודער פֿאַרפֿאָלן?

(צו די ברידער)

וואָס איז גראָד מצרים צו אַלע פֿורעניות מוכן,
וואָס גראָד אַהער קומט איר אים זוכן?

(צו די וואַך)

פֿירט זיי דאָ אַרײַן אין צווייטן צימער!

די פֿאָליצאַנטן פֿירן די ברידער אַרויס. יוסף ווינקט צו די אַדיו־טאַנטן זיי זאָלן אויך אַרויסגיין.

אסנת: מיך וווּנדערט זייער אויף דיר מיט דײַן שטרײַט:
דערזעסט דײַנע ברידער קומען פֿון ווײַט,
און האָסט זיי ניט געזען ׳זוי א לאַנגע צײַט —
פֿלוצלינג האָסטו דײַן רחמנות פֿאַרשפּאַרט,
מאַכסט זיי בילבולים, רעדסט אזוי האַרט!
איך האָב זיך ניט געקענט פֿון טרערן אײַנהאַלטן,
ווען זיי האָבן דערמאָנט דײַן טאַטן דעם אַלטן . . .
א יוסף, דײַן כאַראַקטער — ווי זיס, ווי גוט!
אָבער ווי פֿירכטערלעך בײַ דײַן שטרענגן מוט!
א, דײַן הערשאַפֿט ווי גוט דו קענסט,
דו ביסט ווי א פֿלאָם: דו ווּאַרעמסט און ברענסט —
איך וויים ניט, ווי קען מען ׳זוי פֿיל טרערן צווינגען?
דאָס האַרץ איז מיר שיער ארויסגעשפּרונגען . . .
א, וואָס פֿאַר א העלדן, וואָס פֿאַר א פּאַרשוינען!
אַך, ווען זיי וואָלטן אין מצרים ווויינען!
ווי גליקלעך וואָלט איך געווען,
מײַן מוטער מיט די אויגן צו זען! . . .

אָסנת און יוסף ווייגען ביטערלעך.

יוסף: זײַ רויק, אָסנת, ווײַש אָפּ דײַנע טרערן!
מע מוז די זאַך אויף ריכטיק ערקלערן:
איך לאָז זיי נאָך פֿירן אין תּפֿיסה מיט די וואַך,
כּדי צו מאַכן זיי שטרענגער די זאַך;

דאך וועל איך נאר פֿאַרהאַלטן שמועסן אליין,
אַלעמען וועל איך הייסן אהיים גיין.
איך וועל נאך הייסן בנימינען טראַנספֿאַרטירן —
פֿון אים וועל איך די ריינע ווארהייט אויספֿירן;
דען בײַן פֿאַרקויפֿן ווער ער ניט דערבײַ,
וועט ער זיך ניט פֿירכטן צו זאָגן דעם אמת פֿרײַ.
עם וועל איך אַנטדעקן, דאָס איך בין יוסף אליין,
ער וועט מיר זאָגן, צי דער פֿאָטער וויים צי ניין;
דען פֿון די בריידער איז קיין סכּרא ניט צו אַנטדעקן,
וואר וויל עס זײַן אייגענעם נאָמען פֿאַרפֿלעקן?
בכן וועל איך הייסן ברענגען מײַן ברודער בנימין,
אוי, מײַן האַרץ צעגייט מיר, וועז איך דערמאָן זײַן נאָמען —
מײַן ברודער פֿון איין מוטער, מײַן ליבֿ, מײַן אכר!
גייענדיק קיין מצרים, באַזוך איך נאָך די מאַמע קבר;
די וועלט־מוטער וואָס איך האָב פֿון איר קבר געהערט,
וועז איך בין געלעגן אין אוממאַכט אויף דער ערד,
קומען מיר יעצט פֿאַר די אויגן פֿאַר,
אוז איר הבטחה זע איך איצט קלאָר:
„מע פֿירט — זאָגט זי — די קאַלב אליין,
וועט שוין די מוטער ממילא נאָכגיין."
א הייליקער פֿאָטער, דײַן שײַן, דײַן ליכט!
ווי דערלעב איך צו זען דײַן געזיכט?!
אבער אַנע צײַט איז קיין צײַט —
א הערשער מוז פֿירן מיט געדולדיקײַט,*
אַנע געדולד מוז דער חכם אויך גרײַזן,
נאָר די געדולד מוז די ווארהייט וויַזן . . .

אסנת: וועסט נעמען בײַ זיי פֿאַר די תּבֿואה געצאָלט?
יוסף: חלילה! איידער זיי פֿאַרן צוועק,
היים איך די געלט לייגן אין זייערע זעק . . .

(צו מנשה)

רוף זיי אַרײַן!

די בריידער קומען אַרײַן.

(צו די בריידער)

איך האָב מיך באַראַטן מיט מײַנע מיניסטאָרן,
דאָס איינער זאָל פֿון אײַך צו הויז פֿאָרן

* = געדולדיקייט.

און אײַער יינגסטן ברודער ברענגען אהער,
צו פֿרובירן וואָס מיט אײַך איז דער מער.
דערווײַל, עבֿרים, מוזט איר זיצן פֿאַרוואָכט,
ביז אײַער ברודער וועט ווערן געבראַכט;
אויב בײַשטיין בײַ די פֿראָבע וועט איר ניט קאָנען,
שוועך איך בײַן קעניג, דאָס איר זײַט שפּיאָנען!

די פֿאָליציאַנטן פֿירן זיי פֿון שטוב אַרויס. אָסנת ברעכט די הענט.
יוסף פֿאַרשטעלט דאָס געזיכט און וויינט. דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט.

ענדע עלפֿטע סצענע

זעקסטער אַקט

צוועלפֿטע סצענע

אין פֿיר מאָנאַטן אַרום

דער פּריאָמזאַל. עס עפֿנט זיך די טיר. עס קומען אַרײַן אַלע ברידער פֿון יוסף, בנימין אויך אונטער זיי. קוקן זיך אַרום, אָן קיינער איז ניטאָ.

יהודה: עס איז ניט אומזיסט,
וואָס ער לאָזט אונדז צו זיך אהיים פֿירן!
מיר האָבן שוין געטאָן, וואָס ער האָט געלוסט —
בנימינען אויך געבראַכט צו טראָנספּאָטירן;
אײדער דער פֿאָטער האָט מיר אים געטרויט,
איז אונדז אָנגעקומען שווער, גלײַך מיטן טויט . . .
דעם הייסן קומען אין הויז איז א גרויסע ראָיה,
אָז ער זוכט שוין אויף אונדז בילבולים נײַע . . .
געווויס פֿאַר די געלט, וועלכע מיר געפֿינען אין די פּעק,
וואָס ער הייסט עס מיט פֿליַים צוריקלייגן אין די זעק . . .
א פּלל, ברידער, מיר האָלטן שלעכט!
מיר בליַבן אין מצרים אויף אייביק קנעכט . . .

ראובן: אָז יוסף איז דורך אונדז אין מצרים א קנעכט,
איז דאָס א פּנים בײַ אײַך רעכט?
און ווי עס קומט צו אונדז, איז שוין ניט גוט . . .
יוסף איז פֿון אײַזן, מיר — פֿון פֿלייש און בלוט . . .
ליבערשט וואָלט איר דאָמאָלס פֿילן זײַנע שמערצן,
ווי אים איז געבעך געווען אויפֿן הערצן!
ניין, ברידער, איר זאָלט נאָר ניט דאגהן —

יוסֿפֿם בלוט וועט געווים ניט שווײַגן . . .
י ש ש כ ר : זע, ברודער, ווי דו רעדסט ווי אַ קינד,
צי פֿאַר אונדזערע קערפּער זאָרגן מיר איצונד?
מיר האָבן דאָך צו הויז אַ פֿאָטער מיט אַ געזינד,
זיי נעבעך בלײַבן ווי מעקענע אויפֿן ווינט!
ווען מע זאָל אונדז איצט קיין תּבֿואה ניט געבן,
אין אַ חודש ערום — פֿון וואָנען וועלן מיר לעבן?
שלעכט, ברידער! . . . שא . . . מע גייט . . .

סלוא קומט אַרײַן.

ס ל ו א : וואָס גייט איר ניט אין זאָל? וואָס שטייט איר פֿון פֿאָרנט?
וואָס זײַט איר אזוי פֿאַרקימערט, פֿאַרצאָרנט?
י ה ו ד ה : איך בעט אײַך, ליבער הער,
וואָס איז מיט אונדז דער מער?
דעם ערשטן מאָל ווי מיר האָבן די קאָרן גענומען,
און מיר זײַנען אונטער וועגנם אין אַ קרעטשעם געקומען,
מיר כאַפֿן זיך צו אונדזערע זעק —
די געלט מיטן וואָג ליגט אין די פּעק!
יעצט ברענגען מיר די געלטן ביידע, —
פֿאַר יענע און פֿאַר פֿרישע געטרייַדע.
מיר ווייסן זיכער ניט, וואָס קען דאָס זײַן:
וועך לייגט אונדז די געלט אין די פּעק אַרײַן?
ס ל ו א : פֿירכטעט ניט, פֿרײַנד! פֿון גאָט איז עס געווען,
עס וועט אײַך חלילה קיין בייזס געשען!
גאָט גיט זײַנע קנעכט, וועלכע אים דינען,
זיי זאָלן געלט בײַ זיך אין די פּעק געפֿינען;
אײַער ברודער איז שוין אויך לויז,
גלײַך קומט ער אהער אין הויז.
איר זײַט הײַנט געלאָדן בײַ מײַן הערן צום טיש,
זאָרגט ניט, לוסטיק זײַט, מונטער און פֿריש!
אָט האָט איר וואָסער, וואַשט ערום די פּנים,
אײַערע אייזלען שטייען אונטן? אוי, אַ רחמנות אויף זיי!
איך היים זיי שוין דערלאָנגען היי.

סלוא גייט אַרויס.

י ה ו ד ה : וואָס זאָגט איר אויפֿן אַדיוטאַנט? ווי פֿרײַנדלעך, ווי פֿײַן!
הלוואי דער ויצעקעניג זאָל ניט ערגער זײַן . . .

י ש ש כ ר: זאָל שוין גאָט געבן, פֿאַר אונדזער צער,
מיר זאָלן שוין האָבן נחת דערפֿאַר!

שמעון קומט אַרײַן.

א ל ע: גאָט העלף דיר! וואָס מאַכסטו, ברודער?
געלויבט איז גאָט, אַז מע זעט זיך ווידער!
ש מ ע ו ן: אַז אַלע תּפֿוסים וואָלט געווען ווי מיר,
וואָלטן זיי מיט פֿליִם גנבֿענען, צו זיצן אין מײַן קוואַרטיר . . .
ז ב ו ל ו ן (צו די ברידער): זײַן געזיכט, ברידער, זעט —
קיין בייז אויג — ווי דיק, ווי פֿעטע!
ש מ ע ו ן: איר קלערט בוודאי אויף דאָס געוויסע,
אַז איך האָב תּענית׳ים געפֿאַסט אין תּפֿיסה?
וואָלט איר נאָר זען וואָס פֿאַר אַ קעסט —
מע האָט מיר געטראָגן עסן פֿון דאָס בעסטע!
וואָלט איר זיך פֿאַרזאָמט נאָך אַ פּאָר וואָכן,
וואָלט איך שוין פֿון טיר ניט אַרויסגעקראָכן . . .

ענדע צוועלפֿטע סצענע

דרײַצנטע סצענע

דער גאַסטזאַל פֿון יוסף. דרײַ טישן געגרייט צום עסן. אייניקע אַדיוטאַנטן גייען אַרום איבערן זאַל, רײַדן צעווישן זיך. אייניקע חרטומים זיצן אויף שטולן. יוסף גייט אַרײַן, זײַן קנעכט נאָך אים.

י ו ס ף (צו עבֿדון): רוף אַרײַן די עבֿרים!

עבֿדון גייט אַרויס. די ברידער קומען אַרײַן, נייגן זיך צו דער ערד. יהודה טראָגט אין האַנט אַ קאָרב מיט אַלערלײ פֿרוכט פֿון כּנען, אין די צווייטע האַנט — אַ בריוו.

י ו ס ף: וואָס מאַכט איר, עבֿרים? אײַער פֿאָטער וואָס מאַכט?
האָט איר אײַער יינגערן ברודער געבראַכט?

בנימין גייט צו, נייגט זיך צו יוספֿן.

י ו ס ף: אָט דאָס איז אײַער ברודער-לעבן?

(צו בנימין)

גאָט זאָל דיר גנאָדע געבן!

יהודה דערלאַנגט יוספֿן די קאָרב מיט דעם בריוו.

י ה ו ד ה: אונדזער אַלטער פֿאָטער שיקט עם דעם הער וויצעקעניג אַליין,
נעמט עם אָן מיט חן, ווי אויך זי איז קליין!

יוסף נעמט עס צו מיט דעם בריוו. די קאָרב גיט ער דעם קנעכט. ער עפֿנט דעם בריוו און לייענט „פֿון מיר יעקבֿ בן יצחק בן אַבֿרהם העבֿרי". . . יוסף ערקענט דעם פֿאָטערס האַנט, ער קען זיך ניט אײַנהאַלטן פֿון געוויין.

יוסף: גאָנץ רעכט, זייער שיין!

מאַכט אַ באַוועגונג.

גלײַך קום איך אַרײַן!

ער גייט אַוועק אין זײַן גאַבינעט. די דינער ענדיקן גרייטן צום טיש. אין אייניקע מינוטן אַרום קומט יוסף אַרײַן.

יוסף: נו, וואָרום זעצט איר אײַך ניכט בײַן טיש?

די אַלע אַדיוטאַנטן און די חרטומים זעצן זיך אויף אַ באַזונדער טיש. אויף אײַן טיש זעצט זיך אָסנת, יוסף, מנשה, אפֿרים.

יוסף: וואָרום זעצט איר אײַך ניט, עבֿרים?

יוסף גייט צו און זעצט די בריידער אויף דעם דריטן טיש, יעדערן נאָך זײַן עלטער. די בריידער ווונדערן זיך זייער. יוסף זעצט זיך נעבן אָסנת. זיי עסן. נאָך דעם עסן ווערט דערלאַנגט ווײַן. מע גיסט אָן אין בעכער. דער דינער דערלאַנגט די עבֿרים אַ טאַץ מיט עלף בעכער ווײַן.

יוסף: טרינקט, עבֿרים!

ישׂשכר: שוין צוויי און צוואַנציק יאָר וועט די געשיכטע זײַן, אַז מיר היטן זיך צו טרינקען ווײַן.

יוסף: געווים צוליב אײַער פֿאַרלאָרענעם ברודער?

זאָרגט ניט, גאָט וועט אײַך אים ווײַזן ווידער!

ראובֿן: גאָט וויים, ווען דאָס וועט אַ מאָל זײַן!

2425 דערווײַל גייט נעבעך דער פֿאָטער אײַן . . .

יוסף: ווען גאָט וויל — איז הײַנט אַדער מאָרגן,

טרינקט, עבֿרים, געגוג שוין זאָרגן!

זיי טרינקען אַלע. עס ווערט דערלאַנגט נאָך עלף בעכער ווײַן. אַלע טרינקען פֿאַר געזונט. יוסף האַלט דעם בעכער אין האַנט.

יוסף: נו, פֿאַר געזונט אײַער אַלטן פֿאָטער!

די בריידער מיט די בעכער אין האַנט.

די בריידער: פֿאַר געזונט דעם קעניג פֿון מצרים!

2430 פֿאַר געזונט דעם הער וויצעקעניג!

פֿאַר געזונט די קעניגלעכע מאַדאָם!

פֿאַר געזונט זייערע קעניגלעכע קינדער!

אָסנת (מיטן בעכער אין האנט): איר האָט צו הויז שוועסטער אויך?
די ברידער: נאָר אייַנע.
אָסנת: נו, פֿאַר געזונט אַיַער שוועסטער!

אַלע טרינקען.

יוסף (צו די חרטומים און אַדיוטאַנטן):
פֿון אַבֿרהם דעם עבֿרי האָט איר דאָך געהערט פֿון ווייַט,
זײַנע אייניקלעך זײַנען דיזע לייַט.
בקבקר (א חרטום): א, מע דערמאָנט אים אומעטום אַנטציקטערהייט!
שוין לאַנג, ליבסטע פֿרײַנד, אז אַבֿרהם איז טייט?*
די ברידער: שוין הונדערט מיט פֿופֿצן יאָר.
דער חרטום: איך וואָלט עס ווען פֿאַרשטיין אויף קלאָר,
זײַן סיסטעם מיטן גלויבן צו ווערן געוואָר.
ישכר: יעדער זאָך אויף דער וועלט, אז מיר קוקן צו,**
שטימט עס צוזאַמען מיט א גאַנצע האַרמאָניע;
וען פֿון די אַלע וואָלט איינע געפֿעלט,
וואָלט איין מינוט ניט אַיַנשטיין די וועלט.
די זון שטימט מיט וואָסער, ווינט און ערד,
און אַזוי יעדער זאָך פֿונקט פֿאַרקערט,
דאָס אַליין איז גענוג א באַוויַז, א סימן —
וויַ באַלד די אַלע מוזן צוזאַמען שטימען,
אז איין גאָט די וועלט פֿירט און רעגירט,
וען ניט — וואָלט דאָס אַלעס צוזאַמען ניט געהאַרמאָנירט.
ער גיט דעם קראַפֿט, אין יעדער זאָך באַזונדער,
זיי זאָלן ערפֿילן גאָטעס ווונדער;
און ווי ער האָט זיי פֿון אָנפֿאַנג געשטעלט,
היטן זיי דעם גאַנג, נאָך איינס ניט געפֿעלט:
די זון היימט ער לייַכטן — זי לייַכט,
דעם רעגן פֿייַכטן — ער פֿייַכט,
דעם בוים היימט ער בלײַען — ער בליט,
די פֿויגל היימט ער פֿליַען — זי פֿליט,
דעם ווינט היימט ער ווייען — ער ווייט,
דעם טײַך היימט ער גיין — ער גייט.
ד׳רום שרײַט מײַן זיידע אויף די פֿאַרשטאַפּטע מוחות,
וואָס פֿאַרגעטערן די שלוחים, דינען צו די פּוחות —
דעם קראַפֿט, די נאַטירלעכקייט וואָס יעדער זאָך האָט,

* = טויט. ** = צו.

דערצו דינען זיי, דאָס רופֿן זיי „גאָט";
און פֿאַרשטייען ניט, אַז דאָס זײַנען נאָר קנעכט,
אָן גאָט קענען זיי ניט טאָן ניט גוט, ניט שלעכט . . .
און די מענטשן פֿאַרקוקן זיך אויף די באַשעפֿע ווי שיין,
2470 און פֿאַרגעסן דערווײַל אָן באַשעפֿער אַליין . . .
מע זעט ניט אין הימל אַזוי פֿיל שטערן בײַ נאַכט,
ווי פֿיל געטער זיי האָבן שוין אויסגעטראַכט! . . .
און האָבן קיין געדאַנק צו פֿאַרשטיין מיט א זין,
אַז אַלע רעדלעך דרייט איין מאַשין;
2475 פֿון איין קראַפֿט מוזן אַלע רעדלעך גיין,
און די איין סיבה, דאָס איז גאָט אַליין!
ער פֿאַרלאַנגט קיין מענטשן פֿאַר קרבנות,
נאָר אײנער אויפֿן צוויטן זאָל האָבן רחמנות;
אָט דאָס האָט אַברם מיט זײַן שׂכל געזען,
2480 דערנאָך איז אים זײַן גאָט צו הילף געווען —
אַלע געהיימניסע האָט ער אים אַנטדעקט,
אַלע פֿאַרבאָרגנהייט האָט ער אים אַנטפלעקט;
און מיר זײַנען פֿון אים דער פֿערטער דור,
וואָס מיר לערנען זײַן גלויבן קלאָר.

י ו ס ף (צו די חרטומים):

2485 וואָס זאָגט איר, אײַער מיינונג אויף דעם איבעראַל?

ד י ח ר ט ו מ י ם: דער גלויבן איז געשעפט פֿון א פֿילאָזאָפֿישן קוואַל!

י ש ׂ ש כ ר: איין ספֿר איז פֿון מײַן זיידן געבליבן,
וועלכער איז מיט גרויס פֿאַרשטאַנד געשריבן;
פֿון אַלע געהיימניסע פֿון דעם גלויבן,
2490 פֿון די גאַנצע באַשעפֿע פֿון אונטן ביז אויבן.
איבער הויפּט געפֿינט מען דאָרט צו לעזן,
דאָס גאָט איז ניט קיין קערפּערלעכער וועזן —
ער האָט ניט קיין גוף, וואָס אים דערהאַלט,
קיין אָדערן, קיין גלידער, אויך קיין געשטאַלט,
2495 קיין בריית, קיין הייך, קיין מאָס, קיין אָרט,
און איז פֿול אומעטום, דאָ און דאָרט!
עס איז ניטאָ קיין אָרט אין דעם גאַנצן רוים,
אין ווינט, אין פֿײַער, אין ערד, אין בוים,
וואָס דאָרט טוט זיך גאָט ניט געפֿינען,
2500 אָבער עס זעען קיין אויגן, נאָר דער זינען!

די זעלבע לערע האָט דער זיידע פֿאַרן לעבן
זײַן זון, אונדזער זיידן, איבערגעגעבן.
יוסף: יאָ, יאָ, געווים איז די ווערטער זייער ריכטיק,
זייער ערהאַבן, אמת, ריכטיק!

יוסף און אַלע שטייען אויף פֿון טיש. אַלע גייען אַרויס אין דעם צווייטן זאַל, נאָר יוסף און אָסנת בלײַבן.

אָסנת: ווײַז נאָר דעם בריוו פֿון מײַן זיידן!
יוסף (אלס ער דערלאַנגט דעם בריוו):
אָ, זײַן ביטער האַרץ טוט ער זיך דאַרט אויסרעידן.
אָסנת (לייענט): „צום אַלער דורכלויכטיקסטן פֿירשט און הערשער
אויף דאָס לאַנד מצרים ׳צפֿנת פּענח׳,
גאָט, באַגליק אים אין אַלע זײַנע וועגן, אָמן!
ווי ערשטוינט בין איך געווארן צו הערן פֿון מײַנע קינדער,
דאָס דער הער באַשולדיקט זיי מיט דעם נאָמען ׳זינדער׳. . .
עס ווונדערט מיר זייער — איך האָב געהערט,
אז דער הער וויצעקעניג איז פֿיל אויפֿגעקלערט —
זאָל דער הער אָן זיי ניט דערקאַנען,
אז זיי זײַנען ניט קיין שפּיאָנען?
און דאָן לאָזט איר איינעם אין תּפֿיסה פֿירן?
און הייסט מײַן יינגסטן זון צו אײַך טראַנספּאָרטירן,
וועלכע זײַן מוטער האָט מיר נאָר צוויי געבאָרן,
איינער פֿון זיי ביידן איז פֿאַרלאָרן געוואָרן,
וואָס איך וועל אייביק אויף אים טרויערן,
ביז צו מײַן קבֿר וועלן די טרערן דויערן . . .
נאָר זײַן ברודער איז מיר פֿאַרבליבן,
מיט אים האָב איך נאָך מײַן צער פֿאַרטריבן;
ביטער שווער איז צו שיידן זיך מיטן לעבן,
נאָך שווערער איז מיר דעם קינד צוועקצוגעבן!
איך בעט דעם הער וויצעקעניג מיט רחמנות זיך צו באַגיין,
חלילה אז ניט — בין איך געגייט צו קומען אליין,
און וועל מײַנע הייסע טרערן גיסן פֿאַר זײַן שטול,
דען דאָס האַרץ איז מיר מיט שמערצן פֿול.
און אויב עס וועט ניט העלפֿן מײַנע טרערן, מײַן ריידן,
האָב איך נאָך א מיטל בירושה פֿון מײַן זיידן:
איך בעט צו גאָט! מיט טרערן, מיט ברומען,
מוז מיר גלײַך זײַן הילף פֿון הימל קומען!

הונדערט דרײַסיק יאָר איז מיר יעצט געווען,
צרות האָב איך געהאַט — מער פֿון מײַנע יאָרן;
און אז איך רוף צו גאָט, וועז איך בין געדריקט,
האָט ער מיר אויביק זײַן הילף געשיקט! . . .
נעמט ניכט איבל, פֿילײַכט באַריר איך זייער גרויסע ערע,
דען דאָס רעדט מײַן הארץ די שווערע . . .
מײַן קאָפּ איז פֿאַרדרייט, מײַן הארץ — פֿאַרביטערט,
מײַן קערפּער — געבויגן, מײַנע אַבֿרים ציטערט.
גאָט! באַהיט דעם הערן פֿון אזעלכע אומגליקן,
אין אלע זײַנע וועגן זאָל דער הער באַגליקן,
און גאָט זאָל אים מיט זײַן פֿאַמיליע געבן
געזונט און גליק און לאַנגעם לעבן!

פֿון מיר יעקבֿ בן יצחק בן אַברהם העברי"

אָסנת פֿאַלט אין די אָרעמס פֿון יוסף.

ענדע דרײַצנטע סצענע

פֿערצנטע סצענע

יוסֿפֿ לוסטגאַרטן. דער גאַרטן צעטיילט זיך אויף העלפֿט. אין מיטן שטייט אַ וואַנט. יוסף, בנימין, עבֿדון.

יוסף: דערציילט מיר, וואָס האָט מיט אײַער פֿאָטער פּאַסירט,
וויסנד וואָס איך האָב מיט זײַנע קינדער דיספּוטירט?
בנימין: מײַן פֿאָטער וואר עם טאָקע א גרויס וווּנדער:
עם פֿאַרן דאָך נאָך געטרוידע פֿון אלע לענדער,
דאָך באַרירט ער קיינעם, אויסער זיי אליין,
וואָס זייער אַרנטלעכקייט קען יעדער פֿאַרשטיין!
הויפּטזעכטלעך וווּנדערט אים דעם הערנם פֿאַרלאַנגען,
דאָס זיי שאָפֿן, מיר אַהער צו ברענגען.
יוסף: באַלד — באַלד וועט איר עס זען פֿאַרן שײַן,
מײַן כּוונה וואָס איך האָב דערײַן,
מײַנע פֿרײַעריקע רייד וויל איך איצט זײַן מקיים.

ער באַדעקט זיך.

איר זאָלט וויסן, אז אײַער ברודער איז אין מצרים!
דער קעניג האָט אים פֿאר א דינער געגומען,
און ער בעט עם מיר צו שאָפֿן, איר זאָלט אַהער קומען.

בנימין: אך געגעדיקער פֿירשט! פֿילייכט קען עס געשען,
דאָס איך זאָל זיך מיט אים קענען זען?
ד׳רום איך זאָל שטילן דעם פֿאָטערס טרויערן,
דען דער פֿאָטער הערט ניט אויף אים צו באַדויערן . . .
יוסף: ניין, אין מצרים איז שוין פֿון אייביק אַזוי דער רעכט,
אז פֿאָר זיין פֿאַמיליע ווערט ניט געווויזן קיין קנעכט;
ריידן קענט איר מיט אים, נאָר דורך אַ וואָנט,
אויב איר ווילט, שטייט דאָ — איך פֿיר אים צו פֿארן האַנט.

יוסף גייט אַוועק פֿון יענער זײַט וואַנט, וועלכע אויף דער סצענע
זעט מען ביידן. בנימין פֿון איין זײַט, יוסף פֿון דער צווייטער.

יוסף: וואָס מאַכסטו, בנימין? אוי, גאָט דו גרייסער!*
וואָס מאַכט דער פֿאָטער, דער טרייַער, דער הייסער?
וואָס מאַכט אונדזער זיידע? איז ער נאָר געזונט?
איז ער נאָך ביז יעצט, עד־היום בלינד?
בנימין (מיט געווויין): וואָס זשע מאַכסטו? יוסף, מײַן ברודער!
דערצייל מיר דעם גאַנצן געשלידער!
ווי אַזוי ביסטו קיין מצרים געקומען?
מיט וואָסער אורזאַך ביסטו אַהער פֿאַרשווומען?
אַ, אונדזער פֿאָטערס געשריי ברעכט דאָך מויערן!
ער הערט ניט אויף דיר צו טרויערן,
אַ גאָט, נעכטי וואָלט געווען אין וואָנט אַ שפּאָלט,
איך זאָל כאָטש קענען זען דײַן ליכטיקע געשטאַלט!
אַ, צו ריידן מיט דיר האָב איך זיך אויך ניט געריכט,
פֿילייכט איז אויך מעגלעך צו זען דײַן געזיכט?

בנימין לויפֿט אַרום וואַנט צו געפֿינען אַ שפּאַלט.

יוסף: בעט נאָר דעם פֿירשט, ער קען אַלעם באַווייַזן,
ער קען אונדז ביידן פּערזענלעך וויַזן . . .
בנימין: אַ גאָט, שיק ארוים אַ שטורעם פֿון דײַן מעכטיקע האַנט,
אַ, עס זאָל אײַנברעכן די אומגליקלעכע וואָנט!

יוסף גייט צוריק אַרויס, געענגט צו בנימין. בנימין פֿאַלט יוספֿן
צו די פֿיס.

בנימין: געגעדיקער פֿירשט, איך פֿאַל פֿאָר אײַך אַנידער,
ערבארעמט אײַך אויף אונדז זוויי ברידער!
לאָזט זיך אונדז זען די געשטאַלטן,

* = גרויסער.

דען מײַנע קרעפּטן וועלן עס ניט דערהאַלטן! . . .

יוסף: איך וועל עס אײַך טאָן.

בנימין: אָ, איך דאַנק אײַך, מײַן הער!

יוסף (צו עבֿדון): גיי, ברענג זײַן ברודער אַהער!

יוסף גייט מיט עבֿדון ביז הינטערן וואַגן, קערן זיך אום צוריק, עבֿדון פֿירט יוספֿן.

עבֿדון: אָט איז אײַער ברודער!

יוסף: איך בין דײַן ברודער יוסף!

יוסף פֿאַלט אַרויף אויף זײַן האַלדז, קושט און וויינט זייער פֿיל.

יוסף (צו עבֿדון): יעצט גיי צו הויז!

(צו בנימין)

וואָס מאַכסטו, בנימין? מײַן ברודער מײַן גוטער!
ברידער זײַנען מיר, ברידער פֿון איין מוטער!
זעץ זיך דאָ, בנימין! בײַ דעם בוים דעם גרויסן,
ער מאָג אונדזערע סודות הערן און וויסן.

זיי זעצן זיך ביידע אַנידער.

נאָר איידער מיר רעדן, זאָג מיר פֿאַרהער,
דו ווייסט דאָך, אַז מײַנע ברידער פֿאַרקויפֿן מיר אַהער?
זאָלסט מיר זאָגן ריכטיק, די וואַרהייט, מיט געדולד,
צי דער פֿאַטער האָט אויך אין מײַן מכירה אָ שולד?

בנימין (ערשטוינט): מײַנע ברידער האָבן דיר פֿאַרקויפֿט פֿאַר אָ קנעכט?!

אָ גאָט, דאָס איז אַזוי רעכט?!
מײַן פֿאַטער ווייס דאָך ניט ביז איצונד,
אַז זיי פֿאַרקויפֿן יוסף זײַן קינד!

יוסף: זאָג מיר, מיט וואָס זײַנען זיי דאָמאָלס צו מײַן פֿאַטער געקומען?
וווּ האָבן זיי דאָמאָלס אָ תירוץ גענומען?

בנימין: ווויי! די העמדל, וואָס דער פֿאַטער גיט דיר איבער
צום באַווײַז, אַז דו שטײַגסט מײַנע ברידער אַריבער,
ברענגען זיי איר צעפֿליקט, אין בלוט אײַנגעריכט . . .
זײַנען אַרײַן צום פֿאַטער, מיט אָ פֿאַרווײַנטע געזיכט
און זאָגן: „מיר האָבן נאָר געפֿונען די העמדל אַליין,
דערקען, פֿאַטער, דאָס איז יוסיפֿס, צי ניין?"
און דער פֿאַטער שרײַט: „דאָס איז מײַן קינדס, געוואָלד!

חיות־רעות האָבן אים צעריסן אין וואַלד!״

יוסף (מיט טרערן):
אוי, מײַן פֿאָטער האָבן נעבעך געזאָגט זײַן הארץ, זײַנע נירן,
שלעכטע מענטשן זײַנען נאָך ערגער פֿון בייזע טירן . . .

בנימין: ער שרײַט: „וווּ געפֿינט איר עס?! אוי־וויגד!
וווּ ביסטו יוסף, יוסף מײַן קינד?!״
די ברידער ענטפֿערן: „אַז אין וואַלד אָן דער זײַט
דערזעען מיר אַ רויטע זאַך פֿון דער ווײַט,
מיר גייען צו נאָענט, מיר באַטראַכטן דאָס גוט —
2625 די העמדל ליגט צעריסן, אַרום איר איז פֿול בלוט! . . .
מיר זוכן דאָרט ווײַטער אַ גליד צי אַ ביין,
אָבער מיר געפֿינען נאָר אַ סליאָד פֿון בלוט אַליין״. . .
דעם פֿאָטערס אויגן ווי טײַכן פֿליסן,
ער האָט אויף זיך די קליידער צעריסן,

2630 ער האָט דעם הימל געשפּאָלטן מיט זײַן געשריי,
עס האָט הערצער צעבראָכן זײַן „אוי!״ זײַן „ווי!״. . .
און לאַזט זיך ניט טרייסטן ביז דעם הײַנטיקן טאָג —
די הויז איז רק פֿול מיט יאָמער, מיט קלאָג,
שוין צווויי און צוואַנציק יאָר אַז דאָס איז געשען,

2635 און זײַן שרײַען איז ווי עס וואַלט איצטער געווען . . .
אָ, זיי האָבן דיר פֿאַרקויפֿט?! אָ, זייער צאָרן!
און דו ביסט באַלד אַ וויצעקעניג געוואָרן?

יוסף: אוי, ניין! גענוג שטראָמען זײַנען אויף מיר געשוווּמען,
אייַדער איך בין צו דער דרגא געקומען . . .

2640 איך בין שוין אַ קנעכט אויך געווען אונטערדעסן,
איך בין שוין צוועלף יאָר אין תּפֿיסה געזעסן! . . .
אָבער וווּ מײַן שיקזאָל האָט מיך פֿאַרווייט,
האָט גאָטעס אויג מיך באַלד באַגלייט.
איך האָב שוין אויף זיך געהאַט אַ בייזע טיר,

2645 וועלכע מיט ליבע דערשלאָגט זי מיר,
דערקענען אָבער נאָך איינע וואָס פֿילט מײַן שמאָרץ,
און האָט באַפֿײַכטעט מײַן טרוקענע הארץ,
וועלכע אין איר טרוים שרײַט זי: „אוי־וויגד!
וואָס שטעלט מען דעם לייב צווישן די הינט?!״

2650 צום ענדע זײַנען מיר געווואָר געוואָרן,
אַז זי זעלבסט איז פֿון לייבן געבאָרן,

מיט אונדז פֿון איין פֿאַמיליע, פֿון איין מדינה,
זי איז אַ טאַכטער פֿון אונדזער שוועסטער דינה!
דער קעניג זעלבסט מאַכט דעם בונד,
און זי איז מײַן פֿרוי ביז איצונד.

אַסנת קומט אַרײַן אין גאַרטן און פֿירט אפֿרימען פֿאַרן האַנט.
זי זעצט זיך נעבן זיי.

בנימין: אַ יוסף, ערפֿרייעסט מײַן זעלע! ערפֿרישסט מײַן גוף!
ווי בוימל אויף וואַסער שווימט די וואַרהייט ארוף!*
און דאָס איז אונדזער שוועסטערס קינד!?
אַ פֿאַטער — אַהער! האַב נחת איצונד!

יוסף: נאָר זאָג מיר, בנימין, מײַן טײַערער ברודער,
געדענק, איך פֿרעג שוין דעם צווייטן מאָל ווידער,
וואָס מאַכט אונדזער זיידע? האָט ער אפֿשר זײַן שײַן?

בנימין (מיט טרערן): ער איז שוין — ווו מיר וועלן אַ מאָל זײַן . . .

יוסף (מיט געוויין): אַ, ווי איז מיר, מײַן טײַערער זיידע!
איר זײַט דאָס געגאַנגען פֿריילעך צו דער עקידה!
איר, הייליקע נשמה, איר זײַט עס געשטאַרבן?
איר — פֿון בארג מוריה דער הייליקער קרבן!
יא, הייליקער זיידע! איר האָט שוין אײַער שײַן,
ליכטיק איז אײַך אונטער גאָטעס פֿליגל צו זײַן!

בנימין: דער זעלביקער זיידע פֿלעגט קומען אלע טאָג
טרייסטן דעם פֿאַטער פֿון זײַן גרויסן קלאָג;
דען גלײַך ווי דער פֿאַטער האָט באקומען צו ווײַן,
אז חיות־רעות האָבן יוספֿן צעריסן,
האָט ער אָנגעטאָן אַ זאַק, צעריסן זײַנע קלײדער,
פֿלעגט זיצן און טרויערן בײַ זיך אין חדר,
אָט דאָרטן ווו ער פֿלעגט לערנען מיט אײַך —
די הענט פֿאַרבראָכן, טרערן ווי אַ טײַך . . .
דאָס געזיכט פֿאַרטרויערט, די קאָפּ אויף אַ זײַט,
און פֿלעגט שרײַען און טענהן רק אלע צײַט:
„גאָט איז געראָטן אויף אלץ וואָס ער טוט —
מײַנע זינד פֿאַרגיסן די אומשולדיקע בלוט!
אוי, איך האָב דעם שולד, נאָר איך אַליין!
איך האָב אים געהייסן אין ספֿנות גיין,
אָבער ניט די אומשולדיקע קינד!

* = אַרויף.

2685 ווי וואָסער פֿון קוואַל ביסטו ריין פֿון זינד!". . .
און עד־היום און אַזוי לאַז איך אים איצונד,
ער גייט נאָר און שרייט: „יוסף, מײַן קינד!"
אַן אַנדערס מאָל כאַפּט ער זיך אויף פֿון שלאָף
און שרייט: „רחל! רחל! וווּ איז דײַן יונגע שאָף?
2690 צוליב דיר האָב איך געדינט, מײַן עקרת־הבית!
שטיי אויף און זע — דײַן קינד עסן חיות!
אַ! זיבעצן יאָר האָב איך נחת געהאַט,
מיט חכמות, מיט מידות מאַך איך אים זאַט,
וואָס איך האָב געלערנט פֿון שם ועבֿר;
2695 איצט האָט זײַן ליַיב ניט געפֿונען קיין קבֿר,
זײַן פֿלייש עסן ראָבן, קראָעס,
זײַנע ביינער גריזשען חיות־רעות . . ."
א מאָל כאַפּט ער די העמדל מיט בלוט פֿאַרשפּריצט,
זײַנע אויגן פֿאַרקערט, די ציינער פֿאַרקריצט;
2700 די גראָע האָר צעוואָרפֿן, דער ליכטיקער פּנים בלאַס,
און ציטערט מיט שרעק, אַז דאָס ליַיב ווערט אים נאָס!
קושט איר, די העמדל, שרייט רק וואָס העכער:
„אָט דאָס איז געבליבן פֿון רחלען א זכר! . . ."

בנימינען פֿאַרקוועטשט דאָס האַרץ, ער קען ניכט ריידן. אָסנת שפּאַרט זיך אָן אָן יוסלן און ווייניט יעמערלעך. יוסף האַלט די אויגן צום הימל, דאָס האַרץ איז אים פֿאַרשטיינט. בנימין אָטעמט עטוואָס אָפּ, רעדט ווייטער.

און בליַיבט באַלד אין אוממאַכט, לאַזט אַראָפּ די קאָפּ,
2705 מיר לויפֿן באַלד צו, מיר מינטערן אים אָפּ.
אָט אַזוי איז אַוועק צוויי און צוואַנציק יאָרן,
אַז פֿון די פֿריילעכע הויז אין א בית־עולם געוואָרן . . .
יוסף: דאָס איינע איז מיר אָבער א גרויסע פֿליאה —
וווּ איז זײַן חכמה? וווּ איז זײַן נבֿואה?
2710 זײַן רוח־הקודש, וואָס אויף אים איז געווען,
ווי האָט ער עס אַלעם בנבֿואה ניט געזען?
בנימין: וועז ער פֿלעגט זײַן בײַ זײַן פֿריילעכע תנועה,
פֿלעגט ער ווערן באַגײַסטערט מיט הייליקע נבֿואה —
דעז דער פֿריילעכער קערפּער איז צו דער זעלע א ישועה;
2715 אָבער ציַיט דער אומגליק האָט אים געטראָפֿן,
אַז דער קערפּער איז טרויעריק, איז די זעלע פֿאַרשלאָפֿן . . .
יוסף: און קיינער דערציילט ניט דעם פֿאָטער בשום־אופֿן

פֿון דער גאַנצער מכירה? פֿון דעם פֿאַרקויפֿן?
געוואָרפֿן אין גרוב, אַזוי לאַנג געשרויפֿט,
ביז מע האָט אים צו ישמעאלים פֿאַרקויפֿט . . .
בנימין (מיט שרעק):
אין גרוב געוואָרפֿן?! אַזוי איז מיט דיר, ברודער, געגאַנגען?!
יוסף: אָ, אָ גרוב — פֿיל עקדישן, שלאַנגען!
בנימין: און ווי איז מיט דיר אין מצרים דערגאַנגען?
יוסף: דאָס וועסטו וויסן, דערוויַיל איז מיַין פֿאַרלאַנגען —
דיר צו ווייסן געבן מיַין געדאַנק, מיַין קלער,
ביז איך וועל ברענגען מיַין פֿאָטער אַהער.
בנימין: אָבער ווי זאָגסטו ניט אַן צום פֿאָטער אַליין?

די זון גייט שוין אונטער, טונקל ווערט אויפֿן סצענע. יוסף קוקט צום הימל.

יוסף: די זון הייבט שוין אַן אונטערצוגיין,
וועל איך דיר קורץ געבן צו פֿאַרשטיין.
וואָס וועל איך צום פֿאָטער שיקן זאָגן,
אַז איך ווייס ניט דורך וועמען איך ווער געשלאָגן!
דען ווען איך האָב דערציילט דעם טרוים פֿון די זון,
איז דער פֿאָטער געירעט געוואָרן דערפֿון;
זיַין פּנים האָט געבראַנט, זיַין פֿיַער פֿלעגט גליִען,
דען דאָס וויַזט, אַז ער וועט זיך צו מיר קנייען —
וואָרעם וואַר איז די זון, ווען ניט דער פֿאָטער אַליין?
ד'רום הייסט ער מיר צו די ברידער גיין,
דאָס זיי זאָלן אויף מיר נקמה נעמען זאָגט,
דען זיי האָבן דאָך פֿון לאַנג אויף מיר אַ פּנים געהאָגט!
אַזוי האָב איך זיך אַיַינגערעדט, אַזוי האָב איך געקלערט,
טאָ וואָס וועל איך שרַיבן? זיַין פּנים זאָל זיַין געמערט?
דערמיט וועל איך אים נאָר קרענקען, ניט געבן נחת,
דען דאָס זעט אויס, ווי איך טו אים להכעיס —
ער וויל מיך שטראָפֿן פֿאַר מַיַינע זינד,
און איך וועל קומען מיט להכעיס איצונד:
בכן, דו פֿאָטער, מיַין נאָמען פֿאַרלירסט,
דיר אויף להכעיס אָט בין איך אַ פֿירסט!*
בכן, איז בַיַי מיר דער הספּם געבליבן,
ניט אים מצער זיַין — און גאָרניט געשריבן.

* = פֿירשט.

אז איך זע אָבער איצט, אז מײַן געדאַנק איז גאָר פּוסט,
דער פֿאָטער האָט נעבעך פֿון קיין זאַך ניט געוווסט —
יעצט, מאָרגן, גלײַך שיק איך אים זאָגן,
אז „דײַן זון לעבט, הער אויף צו קלאָגן,
נאָך וועמען דו טרויערסט מיט א האַרץ א שוועריק,
קום אַהער, און זע זײַן ערע, —
ווי אויף א גאַנצע לאַנד האָט ער צו שאַפֿן,
פֿאַר אים קנײַען פֿירשטן, גראַפֿן!“. . .
און דער פֿאָטער וועט געווים קומען צו מיר,
דען אונדזער מוטער פֿון קבֿר זאָגט דאָס מיר אַפֿרײַער:
„מע פֿירט — זאָגט זי — פֿאַרוים די קאַלב אַליין,
דאָן וועט שוין די מוטער ממילא נאָכגיין“. . .

בנימין: אונדזער מוטער, עליה השלום,
זאָגט עס דיר אין חלום?

יוסף: ניין, נאָר אויפֿן וואָר
הער איך אירע וועריקע קלאָר!
וועז מײַנע ברידער פֿאַרקויפֿן מיר, איך וואָר ערעסטירט,
האָט מען מיר פֿאַרבײַ איר קבֿר געפֿירט;
און וועז איך בין אין אוממאַכט געבליבן דאָרט ליגן,
האָב איך אָט די תשובה פֿון איר געקריגן!
און אַלץ וואָס איך האָב געליטן אין מײַן יונגע וועלט,
האָט זיך מיר אירע וועריקע אין געדאַנקען פֿאַרגעשטעלט.
נאָר איידער איך וועל נאָך מײַן פֿאָטער שיקן,
וויל איך נאָך א ביסל מײַנע ברידער דריקן —
ניט אוים שׂינאה, חלילה, ניט!
ווי קומט צו מיר! איז בײַ זיי קטטה,
וויל איך איצט זען, אויב אַלע האָבן חרטה . . .
ראובֿן, ישׂשכר, זיי האָב איך זעלבסט געזען קלאָגן,
זיי האָבן זיך אויף די זינד אין האַרצן געשלאָגן;
אין תּפֿיסה האָב איך געהערט די רייד, די דעות,
דען איך האָב מיר געמאַכט, אז איך פֿאַרשטיי קיין העברעיִש.*
ד׳רום וועל איך אויפֿטאָן א זאַך צום לאַכן:
איך וועל דיר מאָרגן פֿאַר א גנבֿ מאַכן,
און איך וועל דיר נעמען פֿאַר א קנעכט צו מיר;
און אויב זיי וועלן זיך שטעלן פֿאַר דיר,

* = העברעיש.

מיט אַלע קרעפֿטן, מיט לײַב, מיט לעבן,
דאָן וועל איך מיר צו ערקענען געבן.
דען דאָס וועט מיר פֿאָר אַ פּראָבע דינען,
אַז זיי האָבן חרטה אויף מײַן מכירה אין זינען;
נאָר דו דײַן ראָלע שפּיל קלוג און גוט,
זײַ מיט מיר פֿרעמד ביז די לעצטע מינוט!

עס וועלט שוין נאָכט. יוסף שטייט אויף פֿון אונטערן בוים, נאָך אים אָסנת מיט אפֿרים. בנימין קושט אפֿרימען.

בנימין: א מײַן שוועסטערס אייניקל! מײַן ברודערס קינד!
ווי טײַער וועסטו זײַן בײַם פֿאָטער איצינד!*. . .
יוסף (צו בנימין): דו האָסט עפּעס קינדער?
בנימין: צען זין זאָלן לעבן,
אַלע נאָך דיר אַ נאָמען געגעבן.
יוסף: דו האָסט נאָך ניט געוווסט וואָס מיט מיר האָט פֿאָסירט,
ווי אַזוי האָסטו זיי מיט אַזעלכע נעמען טיטולירט?
בנימין: דאָמאָלס איז מיר די נעמען אַזוי אין זינען אַרײַן,
נאָר יעצט זע איך, אַז דאָס איז פֿון נבֿואה אַ שײַן!
יעצט זע איך, ווי אַלע צען נעמען איז גלײַך,
פֿונקט ווי עס האָט פֿאָסירט מיט אײַך,
והאַ־ראיה, אַז דער פֿאָטער האָט די נעמען באָטראַכט,
„יוסף מוז לעבן" האָט ער בײַ זיך געטראַכט!
דעריבער איז צו טרייסטן אים געווען שווער,
דען וען ער וואָלט געווווסט, אַז דו לעבסט ניט מער,
טאָ ווי פֿיל איז דער שיעור אַ טויטן צו באַדויערן?
וען יענער איז טויט, וואָס העלפֿט דער טרויערן?
נאָר מיר דוכט, אַז דער זיידע (זײַן זעלע אויבן שוועבט),
האָט געווים געווווסט, אַז זײַן אייניקל יוסף לעבט.
מיט וועלטער פֿלעגט ערווינקען, וען דער פֿאָטער קלאָגט,
נאָר איך פֿארשטיי ניט, פֿאַר וואָס האָט ער ניט אויסגעזאָגט.

אויפֿן סצענע וועלט פֿינצטער. אָסנת וועלט באַגיסטערט, הייבט אויף די אויגן צום הימל. אַלע אירע נערוון וועלן אויפֿגעריבן.

אָסנת: א הייליקער זיידע, מײַן זעלע וועלט פֿון דיר גערירט —
דיך האָט דאָס דײַן פֿאָטער פֿאַר א קרבן געפֿירט!
א בינטל האָלץ אויפֿן פּלייצע, דעם חלף אין האָנט,
איר גייט עס ביידע פֿרייַלעך — צו מוריה־לאַנד! . . .

* = איצונד.

דַיִן פַּאטער בינדט דיר דַיינע הייליקע גלידער,
און לייגט דיר אויפֿן מזבח אַנידער —
זַיִן יצחק, זַיִן טרייסט צו הונדערט יאָר!
און דו זעסט שוין דַיִן טויט אויף קלאָר,
דו ווייסט, ווי דַיִן מוטער לאָזט דיר קאָם אָפּ,
איר נַיינציק־יאָריקן בן־יחיד, איר איין־אויג־אין־קאָפּ!
און דו האָסט נאָך קעגן חלפֿ דַיִן האַלדז אויסגעשטרעקט,
דַיִן טאַטע נעמט שנַיידן, אַט . . . אַט . . . איז געעקט . . . —
דאָ האָבן זיך מלאָכים קוקן געשטעלט,
ווי דער טאַטע מיטן חלפֿ, דער זון די האַלדז אויסגעשטעלט . . .
די אויגן רינען טרערן, דאָס האַרץ קוועלט!
אוי — ער טראָגט שוין! אוי — צום האַלדז ניט ווַיט! . . .
ער לייגט שוין אַרויף . . . אוי — ער שנַיידט!! . . .

אָסנת פֿאַלט אין אוממאַכט.

ענדע פֿערצנטע סצענע

פֿינפֿצנטע סצענע

די וועג פֿון מצרים קיין כנען, צווישן ווייַאַרסט פֿון מצרים. בייַמער פֿון בייַדע זַיטן גאָשטשינעץ. די עלף ברידער פֿון יוסף פֿאָרן אָן, יעדערער פֿירט זַיין אייזל פֿאַרן האַנט, די תּבֿואה אויף די אייזלען געפּאַקט. עס הערט זיך אַ שטימע שרַיִט: „האַלט, עבֿרים! וואַרט! שטייט!"

נפֿתּלי: מיר דוכט, אַז אייַנער צו אונדז שרַיִט.

אַלע שטעלן זיך אָפּ האָרכן. די שטים — נעענטער — שרַיִט: „האַלט! שטייט!"

שמעון: יאָ, ריכטיק, עס הערט זיך אַ קול פֿון דער ווַיט.
זבֿולון: ברידער, די שטים זעט מיר אויס
פֿון דעם אַדיוטאַנט פֿון וויצעקעניגס הויז!
אשר: ברידער, מיר זַיינען נאָך ניט פּטור!
מיר זַיינען נאָך ניט אין דער היים בַיִן פֿאַטער . . .

סלוא קומט אָן. ער רוט עטוואָס אָפּ.

סלוא: פֿון אַ שעה אַז איך שרַיי, און איר קערט אַיך ניט אום — טויב זַיִט איר, עבֿרים? צי שטום?

ער דיכטעט אָפּ.

דער זילבערנער בעכער, וואָס איר האָט געטרונקען,
איז ער ניט געווָארן, אַזוי ווי אַיינגעזונקען!

קיין אַנדערער ווי איר וואָר ניט אין הויז דאָרט —
איר האָט אָבער, עבֿרים, ניט געטראָפֿן דעם אָרט!
דאָס ערשטע, דאָרפֿט איר דאָך פֿאַרשטיין גאַנץ גוט,
אַז מע ניצט אים שטענדיק, וועט מען שפּירן די מינוט;
צווייטנס, באַנוצט מײַן וויסט מיט דעם בעכער צויבערײַ,
און בײַ וועמען גנבֿעט איר? כלעבן אַ שטותערײַ!

די ברידער קוקן זיך אָן מיט פֿאַרוווּנדערונג.

יהודה: ליבסטער הער! איר ערגערט אײַך אומזיסט,
קיין גנבֿים, טרויט אונדז, זײַנען מיר ניסט!*
פֿון פּנען יענע געלט ברענגען מיר צוריק,
בפֿרט נאָך גנבֿענען זילבער אַ שטיק!
געפֿינט איר בײַ וועמען דעם בעכער פֿון הערן,
זאָל יענער צום טויט שטראָפֿירט ווערן!
און מיר אַלע זאָלן זײַן צום הערן קנעכט —
יאָ, מײַן הער? האָב איך רעכט?

סלואַ: אַזוי דאַרף עס זײַן, נאָר איך זאָג „ניין",
אַ קנעכט זאָל נאָר זײַן דער גנבֿ אַליין,
און די איבעריקע אַלע בלײַבן ריין,
און איר קענט אײַך לשלום צו אײַער פֿאָטער גיין.

די ברידער נעמען אַראָפּ די זעק. סלואַ פֿאַנגט אָן צו זוכן פֿון די עלטערע ברידער, ביז ער קומט צו בנימינען. ער שטעקט אַרײַן די האַנט און נעמט אַרויס דעם בעכער, די ברידער פֿאַרבראַכן די הענט און צעריסן די קליידער.

סלואַ (מיט אַ שמייכל):
נו, „אַרנטלעכע" לײַט? וואָס וועט איר יעצט זאָגן?
געווינט האָט אַ ווינט אַהער דעם בעכער פֿאַרטראָגן? . . .
אַברהמס אייניקלעך גנבֿענען? פֿוי, מיאוס!
נו, נו, „ערלעכע" לײַט, מאַכט קיין שהיות!
אַט דאָס איז „שיינע" אורחים . . . אַ גאַט!
נו, נו, גיכער! צוריק, צוריק אין שטאָט!

די ברידער לייגן אַרויף די זעק צוריק אויף די אייזלען. יהודה צו בנימין מיט אַ פֿאַרדריסלעכן צאָרן.

יהודה: אפֿשר ווי דײַן מאַמע מיט די בילדער? ביסט דאָך רחלס זון! . . .
בנימין: גאָט ווייס דעם אמת, אַז איך בין ריין דערפֿון.
ישׂשכר (צו יהודה): וואָס באַשולדיקסטו אַ מענטשן אַ ריינעם?

* = נישט.

מיר האָבן גיט צו באַשולדיקן קיינעם!
מיר וויסן אַליין . . . דער געווינסן דאַרף אונדז פֿרעסן,
גאָט מאָנט אויף פֿריִער-שפּעטער, עס ווערט ניט פֿאַרגעסן . . .

זיי קערן זיך אום צוריק, ביז מע זעט זיי שוין ניט אויפֿן סצענע.

ענדע פֿינפֿצנטע סצענע

זעכצנטע סצענע

יוספֿס גאַסטזאַל. יוסף, אָסנת, מנשה, אפֿרים, אייניקע אַדיוטאַנטן.
סלוא קומט אַרײַן מיט דעם בעכער אין האַנט; נאָך אים — אַלע
זין פֿון יעקבֿ שרעקלעך פֿאַרשעמט. זיי בלײַבן שטיין בײַן טיר.

סלוא: ראָמט אויף די שטוב, אַלץ וואָס איז פֿאַראַנען!
פֿילײַכט וועט זיי נאָך עפּעס געפֿעלן פֿון דאָנען . . .
יוסף: נו, עבֿרים, אַט דאָס וואָס באַדײַט?
אַברהמס אייניקלעך?! „אַרנטלעכע" לײַט . . .
מיר רופֿט מען דאָך „צפֿנת פּענח" דערבײַ,
דאָס אַלע פֿאַרבאָרגנהייט איז מיר אָפֿן, פֿרײַ —
אָן דעם בעכער פֿאַרשטיי איך צויבערײַ!
יהודה: מיר קענען ניט ריידן, גוט אַדער שלעכט,
גאָט מאָנט דאָ אויף פֿון אונדז זײַן רעכט,
מיר אַלע, אַלע פֿאַרבליבן היר קנעכט!
יוסף: חלילה! בײַ דעם וואָס מע האָט דעם בעכער געפֿונען,
יענער פֿאַרבליבט היר אויף צו דינען!
וואָס האָב איך צו אַלעמען? איר קענט אײַך גיין —
די שטראָף דאַרף לײַדן נאָר דער גנבֿ אַליין!
יוסף (צו סלוא וויזנדיק אויף בנימין):
פֿיר אים אַרײַן צו מיר אין הויז.

(צו די בריידער)

איר קענט אײַך גיין, איר זײַט לויז.

סלוא נעמט בנימינען, פֿירט אים אַרײַן אין אַ זײַטיקן צימער.
די בריידער ברעכן די הענט, וויינען שטילערהייט. יהודה טרעט אַפּ
פֿון די בריידער, געזעגנט צו יוספֿס שטול.

יהודה: דורכלויכטיקסטער פֿירשט! ערלויבט מיר צו ריידן,
איר זײַט גלײַך ווי דער קעניג, איך שעץ אײַך ביידן.
דעם ערשטן מאָל, וועט מיר זײַנען געקומען,
האָט מען אונדז אומשולדיק צו אײַך פֿאַרנומען;

פֿון די שטרענגע דאַפֿראָסן, וואָס איר האָט אונדז געפֿרעגט,
האָבן מיר אַלע הינזיכטן פֿון הויז אַיך אַנטדעקט.
ביז איר הייסט דעם יינגסטן ברענגען אַהער,
מיר האָבן אים פֿון פֿאָטער באַקומען גאָנץ שוואַר —
דען צַייט יענער קינד איז אים פֿאַרפֿאַלן געוואָרן,
איז אים דער געבליבן דער טרייסט צו די אַלטע יאָרן,
(דען זייער מוטער האָט נאָר דיזע צוויי געבאָרן,)
דאָן אז דריקט דער הונגער, שוין ניטאָ קיין קאָרן,
האָט דער פֿאָטער אויף מַיינע הענט אים מיר געטרויט,
אָבער זַיין שיידן זיך וואָר שוואַר וויי דער טויט . . .
אז איך האָב אים שוין געזומען, קיין מצרים געבראַכט,
וועלט נייַע בילבולים אויף אים אויסגעטראַכט;
און דער הער פֿאַרלאַנגט אים צו פֿאַרהאַלטן!
קומען מיר אַן אים צו אונדזער טאָטן דעם אַלטן,
וועלן מיר זעלבסט אויפֿן פֿאָטער די מערדער זַיין,
און ער קומט מיט טערן חלילה אין גרוב אַרַיין!
פֿאַרלאַנג איך יעצט פֿון הערן די איינע רעכט:
דאָס איך זאָל פֿאַרבלַייבן אַנשטאָט אים פֿאַר אַ קנעכט.
איך האָב מער קרעפֿטן, איך בין אַ העלד,
איך וועל זיי נוצן אין הויז און אין פֿעלד.

יוסף שטייט אויף פֿון זַיין שטול צום אַוועקגיין.

יוסף (אַלס ער שטייט אויף פֿון שטול):
געגוג שוין פֿלוידערן, איך האָב קיין צַייט,
לאָזט מיך גיין האַנדלען מיט ערלעכע לַיט . . .

יהודה קוקט מיט צאָרן, פֿון זַיינע אויגן שיסן אים בלוט אַרויס.

יהודה: לאָמיר זיך זעגענען אין פֿרידן, וואָלט איך ליבערשט זאָגן,

(וויזנדיק אויף שמעון מיט לוי)

אַט די צוויי מענטשן האָבן די שטאָט שכם דערשלאָגן! . . .

יוסף (מיט אַ געלעכטער צו זַיינע אַדיוטאַנטן):
כאַ-כאַ-כאַ! . . . איינער האָט זיך אַ מאָל באַרימט,
אז ער וועט צעריַיסן אַ לייב בשעת ער ברומט;
אַ סימן — אין וואָלד האָבן זיך מוראַשקעם געשאָטן,
האָט ער זיי אַלעמען מיט איין פֿוס צעטראָטן . . .

(צו די ברידער)

שוטים! אין שכם זײַנען זיי אַלע צו בעט געלעגן,
שוואַכע, קראַנקע, אָן שפּיזן, אָן דעגן,
און בסך־הכּל דרײַ הונדערט מאַן —
אין מצרים איז צוועלף מיליאָן מענטשן פֿאַראַן!
טויזנטער גיבורים, פֿולקן מיליטער,
מעכטיקע קרעפֿטן פֿול מיט געוועלט!
אַ ניין, פֿרײַנד, איר אירט אײַך —
מצרים איז נאָך צו שכם ניט גלײַך! . . .
אָבער פֿאַר וואָס דײַנע ברידער מאַכט עס ניט אויס?
נאָר דו שטעלסט זיך מיט דײַן גרוים מויל אַרויס?
יהודה: דען דער פֿאָטער טרויט מיר אים אויף מײַנע הענט,
אַנדערש אים נעמען האָב איך ניט געקענט;
ד'רום בין איך פֿאַר אים אַן ערב געוואָרן,
זאָנסט לאָזט אים דער פֿאָטער ניט פֿאָרן.
אָבער דער הער וועט געווים מאַכן אַ בײַט,
דען איך וועל אים נוצן אַלע צײַט;
אין אַן אומשלום שטעלט מיך צום שטרײַט —
וועל איך קאָסטן ווי היי, ווי זאָגגען מע שנײַדט!
יוסף (צו זײַנע אַדיוטאַנטן):
איך וואָלט עס טאָן, נאָר עס שרעקט מיך אײַן,
איך פֿירכטע, עס וועט בײַ מיר אין הויז מלחמות זײַן . . .

(יוסף באַדעקט זיך אַ ווײַלע)

איך וועל דעם פֿאָטער באַפֿרידיקן מיט אַן אַנדער זאַך.
יהודה: דורכלויכטיקסטער פֿירשט, לאָזט שוין געמאַך!
געגנוג שוין אונדז צו קרענקען, געגנוג שוין צו שטרײַטן,
דער פֿאָטער וועט זײַן קינד אויף געלט ניט בײַטן.
יוסף: איך דענק ניט צו באַצאָלן אים מיט געלט,
נאָר מיט וואָס — דוכט מיר — ער וואָלט אַליין געוועלט.
יהודה: וואָס איז פֿאַר אַ זאַך?
יוסף (צו זײַנע קנעכט): הייסט אַלעמען אָפּטרעטן, אַליין גייט אויך ארויס,
אויסער די עבֿרים — זאָלן בלײַבן אין הויז!

אַלע גייען אַרויס, מיט זיי אָסנת אויך, אויסער עבֿדון און מנשה.

יוסף: איך קען אײַך ווײַזן אײַער פֿאַרלאָרענעם ברודער.
יהודה: געגנוג שוין צו קערן אונדזער האַרץ ווי אַ רודער!
מיר זײַנען קינדער פֿון שם, ניט פֿון חם —

פֿירכטעט אײַך פֿאַר דעם גאַט פֿון אַבֿרהם! . . .
יוסף: איך בין ערפֿאָרן מיט די הילפֿע פֿון גאַט,
אז אײַער ברודער איז היר אין שטאַט;
און אַזוי ווי איר שטייט דאָ גלײַך,
וועט איר זען אײַער ברודער פֿאַר אײַך!

די ברידער קוקן זיך אַלע אָן מיט גרויס פֿאַרוווּנדערונג.

יוסף (צו עבֿדון): דעם גאַלדענעם טאַץ דערלאַנג אַהער!

עבֿדון לויפֿט אַרויס, טראָגט אַרײַן דעם טאַץ אין אַ שייד. יוסף נעמט דעם שייד אַראָפּ, טראָגט צו דעם טאַץ צום מויל; זאָגט וואָס, אייניקע ווערטער, שטילערהייט; טוט אָן דעם שייד צוריק.

יוסף (צום קנעכט): הענגט אויף דעם טאַץ אויפֿן טיר,
מיט דעם לויטערן זײַט אַנטקעגן מיר!

עבֿדון הענגט אויף דעם טאַץ.

יוסף (צו די ברידער): נענטער צו מיר קומט, ברידער,
פֿון ביידע זײַטן שטעלט אײַך אַנידער!
יוסף (צו עבֿדון): גלײַך ווי איך רייד
נעם אַראָפּ דעם שייד.

עבֿדון כאַפּט דעם שייד אַראָפּ און גייט באַלד אַרויס.

יוסף (צו די ברידער): קוקט זיך אײַן אין טאַץ, אין שײַן, אין דאָס ליכט,
זעט איר דאַרטן אייער ברודערס געזיכט?

די ברידער קוקן אין טאַץ.

די ברידער: ניין!
יוסף: קוקט זיך אָפּאַרשט אײַן אין טאַץ גוט —
זעט איר אייגעם אין אַ גאַלדענע הוט?
אויפֿן האַלדז — אַ קייט, בײַן זײַט — אַ דעגן,
אין אַ ווײַסן טורבאַן, מיט רויטע ברעגן,
אין אַ לאַנגע בלאָע זײַדענע קלייד,
זײַן קינדזשאָל מיט אַ גאַלדענעם שייד?
איר זעט אים ניט? אָך, אַזוי מהודר!
איז דאָס ניט אײַער ברודער?

די ברידער בלײַבן שטיין שרעקלעך ערשטוינט. יוסף ווינקט צו מנשהן, ער זאָל אַרויסגיין.

יוסף (אין דער הייך מיט אַ געוויין): איך בין אײַער ברודער יוסף! איך,

וואָס קיין מצרים פֿאַרקויפֿט איר מיך!
וואָס מאַכט מײַן פֿאָטער? איז ער נאָך בײַ זײַן קראַפֿט?
האָבן אים זײַנע צרות די כּוחות ניט פֿאַרשלאָפֿט?

די ברידער בלײַבן צעדולדעט. קענען קיין וואָרט ניט ענטפֿערן.

יוסף: וואָס זײַט איר ערשראָקן? קומט נעענטער צו מיר!
וווּ איז מײַן בנימין? לאָזט אים אַרויס פֿון טיר!

בנימין לויפֿט אַרויס פֿון טיר. ער פֿאַלט אַרויף יוספֿן אויפֿן האַלדז. [זיי] קושן זיך און ווײַנען זייער פֿיל. די ברידער זײַנען אָן אַ שפּראַך געבליבן.

יוסף (צו די ברידער): זײַט ניט אומרויק, זאָל אײַך ניט פֿאַרדרײסן!
אַזוי איז גאָטעס פֿירונג, מוזט איר ווײַסן:
ער שיקט מיך אַהער אײַך צו שפּײַזן,
דענקט ניט, אַז איר האָט עס געטאָן פֿאַרגרײַזן!
אַזוי איז גאָטעס רצון, אַזוי איז זײַן זינען,
כּדי ער זאָל אײַך פֿון הונגער אָנטרינען;
ער שיקט מיך אַהער, אין קרוין צו זײַן געצירט,
בײַן קעניג — ווי אַ פֿאָטער, אין זײַן הויז — דער ווירט.
גאַנץ מצרים ווערט מיט זײַן צעפֿטער געפֿירט!

אָסנת קומט אַרײַן מיט ביידע קינדער.

אָט די אָסנת, מײַן פֿרוי, וועלכע איר זעט איצונד,
זי איז אונדזער שוועסטער דינהם קינד;
מיט איר האָב איך דיזע צוויי קינדערלעך דערלעבט,
וואָס איך בין צו זיי ווי צום פֿאָטער צוגעקלעפֿט.

בנימין נעמט אָרום מנשה און אפֿרים, קושט זיי זייער פֿיל. יוסף פֿאַלט אַרויף אויף די האַלדז פֿון איטלעכן ברודער באַזונדער, קושט זיי און וויינט זייער פֿיל.

ראובן (אָלם ער קומט עטוואָס צו זיך): אָ גאָט!
ישׂשכר: יוסף לעבט!
יהודה: פֿאָטער!
אשר: אָ, מײַן האַרץ גלייבט מײַנע אויגן ניט!
נפֿתלי: אָ, דעם פֿאָטער ווער זאָגט אָן?
גד: אָ, וואָס זע איך?
שמעון, לוי, זבולון, דן: אָ גאָט דו גרויסער!

דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט

ענדע זעכצנטע סצענע און אויך זעקסטער אַקט

זיבעטער אקט

זיבצנטע סצענע

אַ וואַלד בײַ חברון. פֿאָר טאָג באַגינען. יעקבֿ אַליין געקניט אויף דער ערד.

גאָט, דער קעניג איבער אַלע קעניגרײַך,
אויף דער ערד, אין הימל — ווער איז צו דיר גלײַך!
ביסט פֿרײַער געוועזן, איי עס וואָר נאָך גאָר טעג,
וועסט זײַן שפּעטער, אָן אַ שיעור, אָן אַ ברעג.
דו ביסט פֿון אַלעמען פֿאַרבאָרגן, פֿאַרדעקט —
אין יעטווידער זאָך ביסטו דאָך אַנטפּלעקט;
דער דומער מענטש וועט דיר אייביק ניט געפֿינען,
דיר זײַען קיין הערצער, נאָר דער זינען . . .
מיר זײַען דיך ניט אַפֿילו אין דער ליכטיק,
און אין דער פֿינצטער זעסטו גאָנץ ריכטיק.
די סיבה, די אורזאָך ביסטו פֿון אַלע זאָכן,
אַלץ וואָס דײַן ווילן איז, דאָס קענסטו מאַכן;
און וויַיל בײַ אונדז טויזנטער יאָרן
איז בײַ דיר ווי אַ רגע פֿאַרבײַגעפֿאָרן,
זעען מיר גאָנץ קורץ, און ד'רום
וואָס בײַ דיר איז גלײַך, איז בײַ אונדז קרום . . .
דאָס וואָס בײַ אונדז זעט אויס שלעכט,
וויסטו אַז דאָס איז גלײַך און רעכט —
דען דו קוקסט גאָנץ וויַיט, ביז צום סוף,
אַז דאָס איז אַ טובֿה, ניט אַ שטראָף!
נאָר דו, גאָט, קענסט עס דעם סוד ווײַסן,
וואָס חיות האָבן מײַן קינד צעריסן.
דער מענטש קוקט קורץ, און דו קוקסט וויַיט,
אַנטדעק מיר, גאָט, וואָס דאָס באַדײַט —
שוין צוויי און צוואַנציק יאָר, אַז דאָס טוט דויערן,
אַנטדעק דײַן סוד, איך זאָל ניט טרויערן!
איך וויים דײַן פֿירונג איז גוט און קלוג,
צו מײַנע צרות זאָג שוין „געגוג"! — „געגוג!"*

יעקבֿ בלײַבט שטיין ערשטוינט; ער קוקט זיך אַרום.

געגוג? מײַנע צרות איז שוין גאָר?
אָבער ווער ענטפֿערט דאָס מיר — וויים איך ניט קלאָר.

* דאָס ענטפֿערט אַן עכּא פֿון וואַלד דעם לעצטן וואָרט [צונזערס הערה].

גאָט, דו ענטפֿערסט דאָס? קענסט! ביסט א תקיפֿ!
ערבאַרעם דיך אויפֿ דײַן קנעכט יעקבֿ! — „יעקבֿ!"*
וואָר רופֿט עס מיר? איך מוז לויערן.

ער קוקט זיך אַרום.

וועמען פֿרייט עס מײַן טרויערן? — „טרויערן!"*
טרויערן זאָל איך אויפֿ מײַן פֿײַן?
איך גיב מיר, גאָט, איבער אין דײַן האַנט ארײַן,
דען אַלץ וואָס איך האָב איז דײַן! — „דײַן!"*
מײַן? ניין, צו דיר געהער איך, אייביק און איצונד,
אַלעס, אַלעס, יעדער שאָפֿ, יעדע רינד,
יעדער מינוט לעבן, יעדער קינד! — — — „קינד!"*
א, וואָר דערמאָנט מיר מײַן שמאַרץ?
וואָר פֿאַרגרעסערט די וווּנדן פֿון מײַן הארץ
צו דערמאָנען מיר מײַן קינד יוסקֿ? — „יוסקֿ!"*
יוסקֿ! דײַן געזיכט מיר שטענדיק שוועבט:
דיר צעריסן חיות, אוי, און דײַן טאַטע לעבט! — „לעבט!"*
ער לעבט? ניין, דאָס הייסט קיין לעבן,
איך בין שוין לאַנג צום טויט געגעבן . . .
איך גיי איבער גוואַלד, איך לעב איבער דאַנק,
געבויגן אין צענען, שוואַך און קראַנק.
א, יוסקֿ וואָר מײַן לעבנס-קוועלע,
נו, לעבט א קערפֿער אָן א זעלע?

ער בלײַבט אָן קרעפֿטן.

א, איך האָב קיין קרעפֿטן צו גיין אַהיים,
איך וועל מיך דאָ זעצן אונטער דעם ביים.**

ער זעצט זיך אַנידער, באַדעקט זיך עטוואָס.

וואָס איז דאָרט מיט מײַנע קינדער געווארן?
אין שטוב איז שוין באַלד ניטאָ קיין קאָרן,
זיי האָבן שוין געדאַרפֿט קומען צו פֿאָרן!

ער בלײַבט שטיל.

אַבער וואָר ענטפֿערט דאָס מיר, וואָר?
א פֿרעמדער מענטש?! ווי קומט ער אַהער?
לאַכט וואָר פֿון מיר, וואָן מײַן הארץ איז שוואָר,

* דאָס ענטפֿערט אָן עכא פֿון וואַלד דעם לעצטן וואָרט [צונזערס הערה].
** = בוים.

קען וועל זיך פֿרייען אויף מײַן טרער?
פֿילײַכט דו, גאָט, גאָט מײַן הער —
פֿילײַכט האָסטו דײַן הילפֿע געשיקט
צו ערפֿרייען דײַן קנעכט, וועָן ער איז געדריקט?
און מיט דײַנע וועָרטער האָסטו אים באָגליקט?
דו ענטפֿערסט מיר, גאָט, מיט דײַן שטים פֿון ווײַטן?
דאָרף מען דאָך קלערן, וואָס דאָס טוט באָדײַטן . . .
אויב ניט זיבן וועָרטער האָב איך יעצט געהערט,
וועָן איך בין געשטאָנען בײַן בוים פֿאַרקלערט,
„געגוג — יעקבֿ — טרויערן" אַך, ווי קלוג!
גאָט, דו זאָגסט מיר, אַז טרויערן איז געגוג?
אָבער די לעצטע וועָרטער „דײַן — קינד — יוסף — לעבט",
עפּעס דאָס האָט מיר צום האַרצן ניט געקלעפּט:
שוין צוויי און צוואַנציק יאָר, אַז ער האָט ווי א פֿויגל פֿאַרשוועבט,
בייזע טירן פֿון וואָלד האָבן זײַן פֿלייש צעשלעפּט —
יעצט זאָגסטו מיר אַן, אַז יוסף לעבט? . . .

עס הערט זיך אַ געזאַנג פֿון אַ דאַמענשטים מיט דעם שפּילן פֿון אַ גיטאַרע, הינטערן וואַלד.

אוי, ניין, ניין — פֿון צער, פֿון אָנגסט בין איך פֿאַרדולט!
אָבער — וואָס הער איך עס — מע זינגט, מע שפּילט?
ע! וואָס פֿאַר א זיסער שטים, וואָס פֿאַר א שיינע געזאַנג,
שענער, שענער פֿון די פֿויגלקלאַנג!

יעקבֿ בלײַבט שטיל. ער הערט די ליד הינטערן וואַלד, ווי עס זינגט און שפּילט מיט דיזע וועָרטער.

דעם קוואַל פֿון הילף עפֿנט גאָט;
טרוקענע הערצער, פֿון דאָרטן שעפּט!
ווי גרויס, ווי טיף איז גאָטעס ראָט —
מײַן פֿעטער יוסף לעבט!

פֿון מצרים שפּראָצט די הילף ארויס,
גאָטעס האָנט האָט אים פֿאַרשלעפּט;
א גאָט, די פֿרייד ווי גרויס! —
מײַן פֿעטער יוסף לעבט!

קומט אהער, הייליקע גײַסטער,
צו מײַן זיידן גיכער שוועבט!
גאָט, דו גרויסער, ביסט א מײַסטער —
מײַן פֿעטער יוסף לעבט!

קוקט נאָר, מענטשן, זעט און שפּירט,
3090 ווי קינצלעך דער שפּין זיין שטיבל וועבט!
נאָך קינצלעכער האָט דאָ נאָט געפּירט —
מיין פּעטער יוסף לעבט!

זינגט, איר פּייגעלעך, נאָכטיגאָלן!
צו פּרייד זייט איר ערשט אַ רעצעפּט;
3095 דעם זיידנס טרוים איז ניט פּאַרפּאַלן —
מיין פּעטער יוסף לעבט!

י ע ק ב (מיט פּאַרוווּנדערונג): אַך, די שטים — ווי זים, ווי שיין!
שׂרח? דו ביסט דאָס מיין קינד אַליין?
פּון דיין שטים דערקען איך דיר —
3100 אַהער מיין קינד, נעענטער צו מיר!

עס קומט אַרײַן שׂרח מיט אַ גיטאַרע אין האַנט.

י ע ק ב: זינגסט גאָנץ שיין, מיין ליבעס קינד!
נאָר מיינע ווּנדן רײַסטו אויף איצונד,
דערמאָנסט מיר יוסף, אוי מיר און ווינד!
ש ׂ ר ח: חלילה, איך זאָל דיין הארץ באַשוועָרן,
3105 איך זאָל זיין געזאַנג דיינע טרערן!
מיין ליד איז נאָר אויף פּרייד געגרונדעט,
דיין הארץ צו היילן, וואָס איז פּאַרוווּנדעט.
י ע ק ב: מיין הארץ צו היילן זינגסטו דיין ליד?
אַך, דאָס רײַסט מיר אויף גליד פּאַר גליד!
3110 די ווּנד איז געוואָרן שוין צוגעקלעפּט —
זינגסטו אַ ליד, אַז יוסף לעבט . . .
פּאַר דיר איז אַ ליד, פּאַר מיר — אַ שפּיז,
גאָט ווייס ווּ מיין יוסף איז . . .
דער וואָלד האָט שוין אַן די חיה פּאַרגעסן,
3115 וועלכע האָט מיין קינד אויפּגעגעסן . . .

מע זעט פּון ווײַטן דורך די ביימער קומט אַן דינה.

ש ׂ ר ח: די זיבן ווערטער, וואָס האָט דיר אין וואָלד געקלונגען,
אויך די ליד וועלכע איך האָב געזונגען —
די ביידע איז ריכטיק, קענסטו ווײַסן:
קיין חיות האָבן עס ניט צעריסן!
ד י נ ה (פּאַרשלאָגנדיק שׂרחס רייד): הייליקער פּאָטער, איך זאָג דיר אַן,
מיינע ברידער קומען אַן!

זיי גייען צו דיר אַהער אין וואַלד,
א גליקלעכע בשׂורה ברענגען זיי דיר באַלד . . .

יעקבֿ שטייט אויף מיט האַסט, לויפֿט צו די קינדער. די קינדער
לויפֿן אים אַנטקעגן. יעקבֿ קושט זיי.

יעקבֿ: וואָס זשע מאַכט איר, מײַנע ליבע קינדער?
זײַט איר געזונט, איטלעכער באַזונדער?

ער דערזעט שמעונען. ער פֿאַלט אים אַרויף אויפֿן האַלדז.

יעקבֿ: וואָס זשע מאַכסטו? מײַן אומשולדיקער ערעסטאַנט,
די תּפֿיסה פֿון מצרים איז דיר שוין אויך באַקאַנט?
שמעון (ווײַזנדיק אויף די ברידער):
וען זיי וואַלטן זיך פֿאַרזאַמט נאָך א פֿאָר וואָכן,
וואָלט איך אייביק פֿון תּפֿיסה ניט אַרויסגעקראָכן!
יעקבֿ: וואַרום, מײַן קינד?
שמעון: דען איך וואָלט געוואָרן אַזוי פֿעט און דיק,
אז איך וואָלט ניט קענען אַרוים צוריק . . .
יעקבֿ: מיך וונדערט אויפֿן וויצעקעניג זייער —
אַנפֿאַנג מאַכט ער אײַך אַנגסט און טרויער,
דערנאָך ווערט ער פֿלוצלינג אַזוי גוט;
איך דענק, ער איז א שווינדלער, א פֿלוט.

מע זעט קאַראַטן קומען אָן.

ישׂשכר: אין אַברהמס אייניקלעך איז ניטאָ קיין פֿלוטן,
וואָלטסט דאָס געזען א ביסל זײַן כאַראַקטער דעם גוטן! . . .
יעקבֿ: וואָס הייסט? איז ער דען פֿון אונדזער משפּחה?
נו, זאָל אים גאָט בענטשן פֿון מײַן זיידנס ברכה.

דער קוטשער פֿון יוסֿפֿן געגענט צו יעקבֿ.

דער קוטשער: ליבסטער אַלטער, דער ווייצעקעניג שיקט מיר צו אײַך,
בעטן איר זאָלט קומען קיין מצרים גלײַך!
יעקבֿ: באַדאַנקט אײַער הערן, איך וועל נישט פֿאָרן —
צו שוואַר פֿאַר מיך, פֿאַר מײַנע אַלטע יאָרן . . .
דער קוטשער: ד'רום שיקט אײַך דער ווייצעקעניג קאַראַטן,
איר זאָלט קענען פֿאָרן, עס זאָל אײַך ניט שאַטן.
יעקבֿ: מײַנע קינדער קומען איצט, איך ווייל וואָס מיט זיי רעדן,
ווילט איר מיר שוין פֿון מײַנע קינדער שוידן?
נעכטיקט, פֿרײַנד, מאַרגן פֿאָרט אײַך צוריק,
באַדאַנקט אײַער הערן, ווינטשט אים גליק!

דער קוטשער: פֿאַר די גאַנצע געזינט שיקט מײַן ווירט קאַראַטן,
אַלעמען צו ברענגען האַט ער מיר געבאַטן!
יעקב: וואַס האָבן מיר בײַ אים אַזוי פֿיל פֿאַרדינט,
אַז ער הייסט צו זיך ברענגען מײַן גאַנצע געזינט?
ישׂשכר: ער מיינט נאָר אונדזער טובֿה, ווי עס שײַנט,
דען ער איז מיט אונדז אַ נאָענטער פֿרײַנט.
יעקב (מיט פֿאַרוווּנדערונג): אַ פֿרײַנט איז ער אונדזערער? ווי אַזוי?
ישׂשכר: וויַל דײַן דינהם טאָכטער איז זײַנע אַ פֿרוי —
יעקב (ערשטוינט): די קליינע אָסנת? די דרײַיאָריקעם קינד
3160 איז אַ ווּיצעקעניגין צו מצרים איצונד?
דינה: און דער ווּיצעקעניג זעלבסט, דער אַדל געבאָרענער,
איז מײַן ברודער יוסף, דײַן זון דער פֿאַרלאָרענער.
יעקב (מיט געווּיין): וואַס לאָכט איר, קינדער, פֿון מיר?
מײַן האַרץ שפּרינגט מיר אַרויס שיער!
נפֿתּלי: חלילה, פֿאָטער, מיר זאָלן דיר קרענקען!
מיר ווילן דיר ריכטיק מיט אַ בשׂורה באַשענקען.
אַלע: יוסף לעבט! זאָלן מיר לעבן אַזוי!
און דינהם טאָכטער איז זײַן פֿרוי!
אויף גאַנץ מצרים האָט ער צו באָטן,
3170 און ער שיקט עם דיר די קאַראַטן! . . .

(זיי ווײַזן אויף דעם קוטשער אַחישחר)

אָט בײַ דעם הערן קענסטו פֿרעגן,
ווער עס שיקט די פֿערד און ווּעגן . . .
יעקב (צום קוטשער): אַ ליבסטער הער, ווער האָט אײַך אַהער געשיקט?
און ווי האָט ער די ווערטער אויסגעדריקט?!
אחישחר (דער קוטשער): דער הער ווּיצעקעניג מיט זײַן פֿרוי
פֿאַרזאָגן מיר מיט די ווערטער אַזוי:
„פֿאָר קיין פּנען מיט מײַנע ברידער,
ברענג מײַן פֿאָטער צוריק מיט זיי ווידער!"
יעקב (מיט אַ געשרייַ): אַ גאָט!

ער פֿאַלט צו דער ערד. אַלע לויפֿן צו באַרויקן אים.

שׂרח: ווויי איז מיר! מײַן זיידע איז אין אוממאַכט געבליבן!
זײַן פֿרייד האָט אים זײַן לעבן פֿאַרטריבן!
דינה (פֿאַלנדיק אויפֿן פֿאָטער): באַרויק דיך, פֿאָטער, אוי ווויי איז מיר!
ער איז געבליבן! ער גיט זיך ניט אַ ריר!

די קינדער אַלע לויפֿן צו, הייבן אים אויף; באַגיסן אים מיט זייערע טרערן. יעקבֿ קומט עטוואַס צו זיך, די קינדער זעצן אים אַנידער נעבן אַ בוים.

יעקבֿ (מיט אַ פֿריידן־געשריי): אָ גאָט, מײַן קינד יוסף לעבט!! . . .

ער שפּאַרט זיך אָפּ אָן בוים פֿון שוואַכקייט.

אַלע: ער לעבט, ער לעבט און איז גרוים אין שטאָנד!
ער איז דער צווייטער פֿון פֿרעהס האָנט,
אַ וויצעקעניג אויף מצרים-לאַנד! . . .

יעקבֿ: אָ, געגנג פֿאַר מיך! מײַן יוסף לעבט!

אַלע: און יוסף בעט דיר צו אים צו רײַזן,
זײַן גליק, זײַן גרויסקייט דיר צו ווײַזן,
ער וועט דיך צו דײַן עלטער שפּײַזן.

יעקבֿ: מײַנע טרוימען זע איך דעם אויגנבליק
פֿון צוויי און צוואַנציק יאָר צוריק!
אָ, ווי ריכטיק זיי פֿלעגן ווײַזן —
יוסף וועט מיך צו דער עלטער שפּײַזן!

יעקבֿ קניט זיך אויף דער ערד, פֿאַרשפּרייט די הענט צום הימל.

גאָט פֿון אַבֿרהם, וואָס דו זיצסט אויבן,
איך האָב קיין וועלט דיך צו לויבן!
קעגן דײַן פֿירונג וועל קען זיך קליגן —
מיר זײַנען קינדער פֿון די וויגן . . .
מיר זײַנען דום, מיר זײַנען בלינד,
ווי אַ פֿריש געבאָרענער קינד . . .
יוסף וועלט פֿון מיר פֿאַרלאָרן,
קלאָג איך צוויי און צוואַנציק יאָרן;
און דו פֿירסט אים קיין מצרים,
מײַן זיידנס הבטחה צו זײַן מקיים —
יעצט פֿאַרשטיי איך וואָס דאָס באַדײַט,
וואָס איך הער דאָ פֿריער אַ שטימע שרײַט,
און וואָס איך רייד דאָ אויף אַן אָרט,
ענטפֿערט דער וואַלד אויף יעדער וואָרט:
„געגנג, יעקבֿ, טרויערן —
דײַן קינד יוסף לעבט!"
גאָט, דײַן שטימע ברעכט אײַן מויערן,
די הייליקע געפֿילן ווען דו מיר וויַזסט —
די נבֿואה וויַטער אויף מיר שוועבט;

וועט איך באַגיסטערט פֿון דיר גיסן.
ציט עס טרעפֿט מיר די גרויסע שרעק,
איז דיר נבֿואה פֿון מיר אַוועק;
ווי דו האָסט מיר איצט ערפֿרייט,
מיט נבֿואה האָסטו מיר באַקליידט!
גאָט פֿון אַבֿרהם, וואָס דו זיצסט אויבן,
איך האָב קיין וועגטער דיך צו לויבן,
דיך לויבט מײַן האַרץ און מײַן געפֿיל,
פֿאַר דיר אַ לויב איז — שווײַגן שטיל . . .

יעקבֿ שטעלט זיך אויף די פֿיס.

זינג, מײַן זעלע, זינג צו גאָט,
וואָס זײַנע וווּנדער באַווײַזן האָט!
ער גיט דיר פֿרייד פֿאַר דײַן לייד,
ער טוט דיר אָן אַ נבֿואה־קלייד.

דינדער: האָפֿט צו גאָט אייביק, ברידער,
האָפֿענונג איז אַ גוטער רעצעפּט!
גאָט ערפֿרייעט דעם טאָטן ווידער,
ער זאָגט אים אָן, אַז יוסף לעבט . . .

יעקבֿ: זינגט צו גאָט, איר הויכע שטערן,
אויך די זון מיט די לבֿנה!
איר זעט פֿרִיער מײַנע טערן,
פֿרייעט אײַך איצט מיט מײַן מתּנה!

דינדער: האָפֿט צו גאָט אייביק, ברידער,
האָפֿענונג איז אַ גוטער רעצעפּט!
גאָט ערפֿרייעט דעם טאָטן ווידער,
ער זאָגט אים אָן, אַז יוסף לעבט.

יעקבֿ: רחל, רחל, מײַן געליבטע,
קום אהער, ווו דײַן זעלע שוועבט!
ערפֿרייע דײַן האַרץ די באַטריבטע,
דײַן בן־פּורת האָט אָפּגעלעבט . . .

אלע: זינג, מײַן זעלע, זינג צו גאָט,
וואָס זײַנע וווּנדער באַווײַזן האָט!

דער פֿאָרהאַנג פֿאַלט

ענדע

צונוערס אויטאָביאָגראַפֿיע

מײַן אייגן לעבן

די נײַע פּעריאָדע

איך בין געבאָרן געוואָרן אין ווילנע, רוסלאַנד, מיטוואָך בײַ נאַכט, דעם צווייטן חשון אין יאָר תרא (דעם 28סטן אָקטאָבער 1841).

פֿאַר פֿילע פֿון מײַנע לעזער, איבער הויפּט פֿאַר דעם יונגן דור, וועט געוויס זייער אינטערעסאַנט זײַן באַקאַנט צו ווערן מיט דער עפּאָכע, אין וועלכער איך האָב צום ערשטן מאָל דערזען דאָס ליכט פֿון דער וועלט, אין וועלכער איך האָב דורכגעמאַכט מײַן קינדהייט און מײַן ערשטע יוגנט, און וועלכע האָט געהאַט אַ גרויסן אײַנפֿלוס אויף מײַן אַנטוויקלונג און אויף מײַן גאַנצעס לעבן.

יענע עפּאָכע איז אין אונדזער יידישע קולטור־געשיכטע באַקאַנט מיט דעם נאָמען: „די נײַע פּעריאָדע". ביז יענע צײַט איז דער רוסישער, רומענישער און גאַליציאַנישער יידנטום צעטיילט געוואָרן אין צוויי קלאַסן. אײַן קלאַס, דער קלענערער, האָט פֿאַרגעשטעלט אונדזער גײַסטיקע אַריסטאָקראַטיע. דאָס זײַנען געווען יענע יידן, וואָס האָבן פֿאַרבראַכט זייער גאַנצעס לעבן על התּורה ועל העבֿודה. זיי האָבן דעם יידנטום געגעבן די רבנים, דיינים, שוחטים, מגידים, ראָשי־ישיבֿות, חזנים, מלמדים און אַלע אַנדערע פֿאַרטרעטער פֿון די כּלי־קודש. דער צווייטער קלאַס, דער גרעסערער, איז געווען דער המון, די גרויסע מאַסע בעלי־מלאָכות, אַרבעטער, קליינע סוחרים, קרעמער, שענקער, יישובֿניקעס און דער גלײַכן, יענע גרויסע מאַסע וואָס האָט זיך אַרומגערינגלט מיט אַ דיקע וואַנט פֿון פֿאַנאַטיזמוס און אַבערגלויבן און האָט צו זיך ניט אַרײַנגעלאָזן קיין שטראָל פֿון השׂכּלה. דאָס גאַנצע יידנטום אין רוסלאַנד, רומעניען און גאַליציען האָט זיך געלעבט אָפּגעזונדערט און אָפּגעשלאָסן פֿון דער איבעריקער וועלט, און קיין פֿרעמדעס האָט אין זייער גבֿול ניט געטאָרט אַרײַנקומען. דיזע אָפּשליסונג האָט דאָמאָלט די יידן געדינט אַלס שוצמויער קעגן דעם אײַנפֿלוס פֿון די קריסטן, וואָס זײַנען צו יענער צײַט געשטאַנען אויף דער נידעריקסטער מדרגה פֿון גײַסטיקער אַנטוויקלונג. די יידן האָבן זייער שטאַרק מורא געהאַט פֿאַר דיזן אײַנפֿלוס, ווײַל זיי האָבן געווּסט, דאָס ער קען זיי נאָר שאַדן אין מאַטעריעלן און גײַסטיקן הינזיכט.

ווי שטאַרק און דיק די מויער, מיט וועלכער די יידן האָבן זיך אָפּגעשלאָסן פֿון דער איבעריקער וועלט, איז ניט געווען, האָבן זיך דאָך אַרײַנגעגנבֿעט אייניקע ליכטיקע שטראָלן אין דער יידישער געטאָ און האָבן דורכגעדרונגען די הונדערט־יאָריקע פֿינצטערניש. דיזע ליכטיקע שטראָלן זײַנען געקומען פֿון די מערב־לענדער, ווו יידישע השׂפּלה און יידישע ווײַסנשאַפֿט איז שוין געשטאַנען אויף אַ הויכע מדרגה. ווי קאָנטרעבאַנד זײַנען אין רוסלאַנד אַרײַנגעשמוגלט געוואָרן די ווערק פֿון נפֿתּלי־הערץ ווײַזל, שלום־יצחק ראָפּאָפּאָרט, שלום הכּהן, נפֿתּלי קעלער, מאיר לעטעריס, שמואל־דוד לוצאַטא, יצחק אייכעל, שמעון פֿרידלענדער, מענדל ברעסלוי, זײַנוול פֿרידלענדער, יוסף האַלטערן[?], דוד פֿרידלענדער און אַנדערע חכמי־ישׂראל פֿון יענער צײַט, און האָבן געלייגט דעם ערשטן גרונטשטיין פֿאַר דער נײַער פּעריאָדע אין דאָס יידישע לעבן און יידישע

אַנטוויקלונג אין רוסלאַנד, רומעניען און גאַליציען. יידישע יונגע־לײַט פֿלעגן זיך פֿאַרשליסן בחדרי־חדרים און פֿלעגן לערן די העברעיִשע צײַטשריפֿטן ווי דעם בכורי־העתים, די מאַספֿים, דעם כרם חמד א״אַ, און דאָס האָט זיי די אויגן געעפֿנט. זיי האָבן אײַנגעזען, אַז אמונה און חכמה, תורה און השׂכלה קענען גיין האָנט אין האָנט, און איינע קען ניט שאַטן די צווייטע, פֿאַרקערט די השׂכלה קען נאָך אָפֿרייניקן די אמונה פֿון יענע הבלים, וואָס האָבן זיך צוגעקלעפּט צו איר ריינעם קערפּער אין דעם משך פֿון די פֿרי־ערדיקע פֿינצטערע דורות. אָבער די עלטערן פֿון די יונגע־לײַט האָבן פֿון אַזאַ ערלעכן קאַמפֿראָמיס ניט געוואָלט וויסן; יעדע לופֿטצוג, וואָס איז געקומען פֿון דרויסן, האָבן זיי באַטראַכט פֿאַר אַ מין גיפֿט, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די לאַנגע און שווערע מלחמה צווישן די עלטערן און זייערע קינדער, יענע מלחמה וואָס איז אין אונדזער געשיכטע באַקאַנט אונטער דעם נאָמען: „מלחמת האור עם החושך", די מלחמה צווישן ליכט און פֿינצטערניש, און וואָס האָט געפֿאַדערט אַזוי פֿיל יידישע קרבנות.

דער קליינער הויפֿן פֿון די ערשטע יידישע משׂכילים אין רוסלאַנד איז פֿון אַלע זײַטן אַרומגערינגלט געוואָרן פֿון אַ שטאַרקן און מעכטיקן פֿײַנד. מע האָט אויף זיי געשאָסן מיט קללות און מיט חרמות, מיט אויסשליסן פֿון די קהילות און זייער אָפּט האָט מען אַ גרויסע צאָל פֿון זיי אָפּגעגעבן פֿאַר סאָלדאַטן. די שפּאַלטונג צווישן עלטערן און קינדער איז מיט יעדן טאָג געוואָרן אַלץ גרעסער און טיפֿער. די יידישע יוגנט האָט געליטן שרעקלעכע פֿאַרפֿאָלגונגען, אָבער זיי האָבן ניט געוויַיכט פֿון שלאַכטפֿעלד. זיי האָבן מלחמה געהאַלטן פֿאַר אַ הייליקן אידעאַל: פֿאַר אַ ריינע, געלײַטערטע אמונה און פֿאַר אַ ליכטיקע השׂכלה. זיי זײַנען געווען די מאָדערנע מאַקאַבעער פֿון יענער צײַט. זיי האָבן אויפֿגעהויבן די פֿאָן פֿון יידישן נאַציאָנאַליטעט און האָבן זי געטראָגן פֿון שטאָט צו שטאָט, פֿון דאָרף צו דאָרף. כּמעט אין יעדער שטאָט און שטעטל האָבן זיך געפֿונען אַ פֿאָר פֿון די דאָזיקע גיבורים, וואָס האָבן באַקומען אַ גרויסן אײַנפֿלוס אויף דער יוגנט, און דורך דיזן אײַנפֿלוס איז די אַרמיי פֿון די משׂכילים אַלץ גרעסער געוואָרן. יצחק ערטער, יצחק־בער לעווינזאָן, אַבֿרהם־בער הפּהן לעבענזאָן, מתּתיהו סטראַשון, מרדכי פֿלונגיאַן, מרדכי נעמזער, אַבֿרהם מאַפּו, קלמן שולמאַן, חיים־זעליג סלאָנימסקי, יעקבֿ אייכענבוים, אליעזר צווייפֿל און נאָך פֿילע אַנדערע — זײַנען געווען די ערשטע בלומען, וואָס האָבן אויפֿגעבליט אין דעם שיינעם גאָרטן פֿון דער רוסיש־יידישער השׂכלה. זייער געווייַנטלעכער נאָמען איז דאָמאָלס אונטער די יידן געווען „די בערלינטשיקעס". ניט דערפֿאַר וואָס זיי זײַנען געבאָרענע בערלינער (זיי זײַנען אַלע געבוירן אין רוסלאַנד), נאָר דערפֿאַר וואָס זיי האָבן אָנגענומען די דײַטשע השׂכלה, דאָס הייסט די ריכטונג פֿון די יידישע משׂכילים אין דײַטשלאַנד.

אין דער פֿאַמיליע, אין וועלכער איך בין געבאָרן געוואָרן, איז ניט געווען קיין אײַנציקער פֿאַרטרעטער פֿון דער נייַער עפּאָכע. מײַן פֿאַמיליע איז געווען אין דעם „פֿײַנדלעכן" לאָגער און האָט געהאַלפֿן פֿירן די מלחמה קעגן דעם יונגן „שׂונא". מײַן פֿאָטערס עלטער־פֿאָטער, ר׳ אליהו זונזער, איז געווען אַ תּלמיד פֿון דעם ווילנער גאָון, ר׳ אליהו ז״ל (ער ליגט אויף דעם ווילנער אַלטן בית־עולם, ניט ווײַט פֿון דעם גאָון ז״ל). זײַן זון, מײַן זײדע, ר׳ עקיבֿא זונזער, איז כּל־ימיו געווען אַ קרעמער אין דער בשׂמים־קראָם פֿון ר׳ יצחק דאַנציג, דער זון פֿון חיי־אָדם ז״ל. מײַן זײדעס ברודער, ר׳ מרדכי־הערץ זונזער, איז געווען אַ מורה־הוראָה אין אַנטאַקאַליע, אַ פֿאַרשטאָט פֿון ווילנע. זײַן פֿרוי שׂרה איז אין ווילנע באַקאַנט געווען מיט דעם נאָמען „שׂרהלע די זונזערקע". מײַן זײדע ר׳ עקיבֿא ע״ה האָט געהאַט צוויי זין: ר׳ אליהו־מרדכי זונזער און פֿײַוול זונזער

(מײַן פֿאָטער ע״ה). ר׳ אליהו־מרדכי צונזער איז געווען אַ גרויסער חריף און נאָך אַ גרעסערער מתמיד. ער האָט אין זײַן לעבן דרײַצן מאָל אויסגעהאַט דעם ש״ס. ער איז פֿלוצלינג געשטאָרבן, ווען ער איז ערשט עטלעכע און דרײַסיק יאָר אַלט געווען. מײַן פֿאָטער, ר׳ פֿײַוועל צונזער ע״ה, האָט ניט געהאַט קיינע פֿעיקייטן צום תּלמוד, ווי זײַן ברודער אליהו־מרדכי, און דערום האָט אים זײַן פֿאָטער געלאָזט לערנען אַ מלאָכה. ער האָט דערבײַ אין זינען געהאַט דעם כּלל פֿון דעם ווילנער גאָון ז״ל, וואָס האָט תּמיד געזאָגט, אַז ווען אַ יידישער יונגער־מאַן האָט ניט קיין פֿעיקייטן צום לערנען, זאָל ער בעסער ווערן אַן ערלעכער בעל־מלאָכה. מײַן פֿאָטער איז געווען אַ סטאָליער און אַן אמתּער קינסטלער אין זײַן פֿאַך. אָבער ניט קוקנדיק אויף זײַנע פֿײַנע אומגנות, האָט ער תּמיד געלעבט אין גרויס דחקות און נויט. זײַנע שבתּים און ימים־טובֿים פֿלעגן אים אָנקומען שוואָר ווי קריעת־ים־סוף און כּמעט תּמיד נאָר ווי דורך אַ נס. ווען די נויט איז געווען זייער גרויס און עס איז גאָר קיין אויסזיכטן ניט געווען עטוואָס צו פֿאַרדינען אויף שבת אָדער אויף יום־טובֿ, פֿלעגט ער פֿלוצלינג געפֿינען ווערן צו אַ פּריץ, און פֿלעגט בײַ אים באָקומען אַ באָשטעלונג אויף אָרבעט. אָזעלכע „ניסים״ פֿלעגט אים זיך טרעפֿן נאָר דערפֿאָר, ווײַל ער איז געווען אַ קינסטלער אין זײַן פֿאַך; די אָנדערע בעלי־מלאָכות אין ווילנע האָבן אין יענער צײַט נאָך פֿיל עלנטער פֿון אונדז געלעבט.

אָבער יענע יאָרן פֿון אַרמוט און עלנט זײַנען פֿאָר אונדז נאָך ניט אָזוי שרעקלעך געווען ווי די ביטערע צײַט, וואָס איז שפּעטער איבער אונדזער פֿאַמיליע געקומען. איך בין שוין אַלט געווען זיבן יאָר און בין שוין געווען אַ ישיבֿה־בחור אין ראָמטלעס קלויז. מײַן פֿאָטער האָט געהאַט אַרבעט בײַ דעם בנין פֿון דעם וואַיענעם האָספּיטאָל אין אָנטאָקאָליע, ווו ער פֿלעגט אַרבעטן אַ גאָנצן טאָג און ווו ער פֿלעגט מוזן נעכטיקן. איין מאָל, דאָס איז געווען אין יאָר תּרח, חנוכּה צו דער צווייטער ליכטל, איז מײַן פֿאָטער געקומען פֿון דער אַרבעט, האָט אָפּגעדאָוונט מעריבֿ, האָט געבענטשט חנוכּה־ליכט און האָט אָפּגעגעסן אָוונטברויט. נאָך דעם בענטשן האָט ער מיך פֿאַרהערט און האָט זיך אויסגעקליבן צו גיין ווי תּמיד אויף נאָכטלאָגער אין האָספּיטאָל אין אָנטאָקאָליע. ער האָט מיט זיך געגומען אַ פּאָר שטיקלעך ברויט און עטלעכע קאָרטאָפֿליעס און איז אַוועקגעגאַנגען. ווי גרויס איז אָבער געווען אונדזער שרעק, ווען מען איז אויף מאָרגן געקומען פֿרעגן פֿון האָספּיטאָל, פֿאָר וואָס איז ר׳ פֿײַוועל צונזער די נאָכט ניט געקומען נעכטיקן ווי אַלע מאָל. מיר האָבן באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז מיט אים האָט זיך געווויס געטראָפֿן אַן אומגליק. אַ גרויסע צאָל מענטשן זײַנען אַרויס אים זוכן, און מע האָט אים געפֿונען ליגנדיק אַ טויטן אין שניי אויף דעם הויף פֿון האָספּיטאָל. מע האָט אים געהאַלטן דרײַ טעג און דאָן האָט מען אים געפֿאַלמעסט. מע האָט אויסגעפֿונען, אַז גייענדיק צום האָספּיטאָל איז ער אין וועג קראַנק געוואָרן און שוין קיין כּוח ניט געהאַט צוריקצוגיין, ביז ער איז געפֿאַלן אין שניי און איז אַן הילף געשטאָרבן. אונדזער פֿאַמיליע איז געבליבן אַן דעם איינציקן שפּײַזער, און פֿון דאָמאָלס אָן איז פֿאָר אונדז יעדער טאָג געוואָרן אַ נײַער ריזיג אין אַ לאָנגע קייט פֿון שרעקלעכע צרות.

ווען מײַן פֿאָטער איז געשטאָרבן, איז ער אַלט געווען 45 יאָר. ער האָט איבערגעלאָזן מײַן מוטער, די ווייסטע אַלמנה, מיט דרײַ עלנטע יתּומים. איך בין דעמאָלס אַלט געווען זיבן יאָר, מײַן ברודער עקיבֿא — דרײַ יאָר און אַ קליין שוועסטערל פֿון אַ יאָר און אַ האַלב. אונדזער דלות איז שוין דעמאָלס געווען אָזוי גרויס, דאָס קומענדיק נאָך דער קבֿורה צוריק פֿון בית־עולם, האָבן מיר שוין ניט געהאַט וואָס צו עסן און הונגעריקערהייט האָבן מיר זיך געלייגט שלאָפֿן. אויף מאָרגן איז אָנגעקומען מײַן מוטערס אַ שוועסטער, אויך אַן אָרעמע

פֿרוי, און האָט אונדז אַלעמען צוגענומען צו זיך. זי האָט מײַן מוטער פֿאַרשאַפֿט אַרבעט און „פֿאַרדינסט". זי האָט איר אויסגעלערנט ווי פֿונאַנדערצוטראָגן מילך צו די בעלי־בתּים. צוליב דעם האָט די מוטער געדאַרפֿט אויפֿשטיין אום פֿינף דעם זייגער אין דער פֿרי. אין אָנפֿאַנג האָט זי דערפֿון פֿאַרדינט פֿינף גראָשן אַ טאָג; שפּעטער האָט זי שוין עטוואָס מער פֿאַרדינט, אָבער נאָך אַלץ ניט גענוג זאָל צו ווערן מיט ברויט. ערשט דאָן, ווען די קליינע שוועסטערל איז געשטאָרבן און עס איז געווארן מיט אַן „עסערקע" וויניקער, איז אונדז אויס־געקומען צו גרעסערע חלקים ברויט . . .

מײַן ערשטע יוגנט

ווען איך בין אַלט געווארן פֿינף יאָר, האָב איך אָנגעהויבן צו גיין אין אַ חדר, און מײַן פֿלײַס צום לערנען איז געווען אַזוי גרויס, דאָס אין איין ווינטער בין איך דורכגעגאַנגען סידור און חומש און האָב אָנגעפֿאַנגען גמרא. צו זעקס מיט אַ האַלב יאָר האָט מיך מײַן פֿאָטער ע״ה אַרײַנגעבראַכט אין דער ווילנער באַרימטער ישיבֿה, וואָס איז באַקאַנט געווען אונטער דעם נאָמען „ראָמײַלעס קלויז", וווּ עס האָבן געלערנט עטלעכע הונדערט יונגערע און עלטערע ישיבֿה־בחורים בײַ די פֿיר ראָשי־הישיבֿה ר׳ שמואל־איסר, ר׳ הערצעלע, ר׳ סענדער און ר׳ מרדכי מעלצער ז״ל. דער לעצטער דערמאָנטער איז שפּעטער געווארן קאַלוואַריער רב.

די אײַנציקע קוועלע פֿאַר חיונה כּמעט פֿאַר אַלע ישיבֿה־בחורים איז געווען עסן טעג בײַ רײַכע און בײַ אָרעמע בעלי־בתּים, יעדן טאָג בײַ אַן אַנדער בעל־הבית און אויף דעם אופֿן האָט יעדער ישיבֿה־בחור איבער זיך געהאַט זיבן בעלי־בתּים, זיבן בעל־הביתטעס מיט זיבן דינסטמיידלעך. מערקווירדיק איז דער פֿאַקט, דאָס זייער אָפֿט פֿלעגן די איין און צוואַנציק נפֿשות ניט קענען — אָדער ניט וועלן — זאָט מאָכן דעם אײַנציקן נפֿש פֿון דעם הונגעריקן ישיבֿה־בחור. ניט אַלע ישיבֿה־בחורים זײַנען אַזוי גליקלעך געווען צו האָבן אַלע זיבן טעג פֿון דער וואָך; עס זײַנען אויך געווען אַזעלכע, וועלכע עס האָט געפֿעלט אַ טאָג און אָפֿט מאָל גאַנצע צוויי טעג.

אָבער דיזע אומגליקלעכע האָבן געהאַט אַ מלאך־מושיע אין דער געשטאַלט פֿון אַ מענטשן. דאָס איז געווען יענער הייליקער, וואָס איז באַקאַנט מיט דעם נאָמען ר׳ שמעון קאַפֿטאָן. ר׳ שמעון קאַפֿטאָן ז״ל איז געווען די מערקווירדיקסטע פֿערזאָן אונטער די ווילנער יידן. זײַן לעבנסצוועק איז געווען צו פֿאַרזאָרגן די אָרעמע ישיבֿה־לײַט, וועלכע עס האָט געפֿעלט אַ טאָג, מיט עסן און מיט אָנדערע הצטרכות. פֿון פֿיר דעם זייגער פֿאַר טאָג ביז צוועלף דעם זייגער בײַ נאַכט פֿלעגט ער שטיין אין דער יידישער גאַס מיט אַ גרויסע פּושקע אין די הענט און פֿלעגט זאַמלען נדבֿות פֿאַר „זײַנע קינדער" (אַזוי האָט ער געוווּנען פֿון אַ מלאָכה. פֿון צוועלף דעם זייגער בײַ נאַכט ביז פֿיר דעם זייגער פֿאַר טאָג פֿלעגט ער רײַבן שמעקטאַבאַק פֿאַר אַ ווילנער טאַבאַק־מאַכער. קיין מענטש האָט ניט געוווּסט, וווּ ער איז געבאָרן און פֿון וואַנען ער האָט זיך גענומען. מע האָט אים תּמיד געזען אין אַ לאַנגן קאַפֿטן פֿון גרויען לײַוונט, וואָס האָט געגרייכט ביז דער ערד, מיט פֿיר כּנפֿות און מיט ציצית. ער האָט מיט קיינעם ניט געערעדט און אויף אַלע פֿראָגן האָט ער קיין ענטפֿער געגעבן. אויך די קריסטן האָבן פֿאַר אים גרויס רעספּעקט געהאַט און האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַ הייליקן. אין יענע צײַטן זײַנען כּמעט אַלע ווילנער יידן גרויסע בעלי־צדקות געווען, אָבער ר׳ שמעון קאַפֿטאָן ז״ל האָט מען די נדבֿות מיט מער חשק און מיט מער הערצלעכקייט געגעבן. יעדער

אייגער האָט געגלייבט, אַז ער גיט עס „גאָט אַליין", און איז זיכער געווען, אַז זיין נדבֿה וועט אָנקומען צום ריכטיקן פּלאַץ. עס איז דערום קיין וווּנדער, דאָס ער האָט בײַ די ברויטבעקער געהאָט אַ גרויסן קרעדיט. ער פֿלעגט בײַ זיי נעמען גרויסע לאָבנס ברויט און פֿלעגט עס אַוועקטראָגן אין יענע ישיבֿות און קלויזן, אין וועלכע ער האָט געהאָט אייניקע הונגעריקע ישיבֿה־בחורים, וויל עס האָט זיי געפֿעלט אַ טאָג אָדער צוויי טעג אין דער וואָך. עס זײַנען אויך געווען אַזעלכע אָרעמע ישיבֿה־בחורים, וועלכע האָבן ניט געהאָט בײַ וועמען שבת צו עסן, און פֿאַר זיי האָט ער געזאָרגט אויף אַן אָריגינעלן אופֿן: יעדן שבת נאָך דעם עסן פֿלעגט ער זיך אַוועקשטעלן אויף דעם ווילנער שולהויף מיט אַ גרויסע כּלי און מיט גרויסע הילצערנע לעפֿל אין די קעשענעס און פֿלעגט זאַמלען שבתדיקע מאכלים פֿאַר זײַנע הונגעריקע ישיבֿה־לײַט. דאָס איז שוין אין ווילנע אַזוי גוט באַקאַנט געווען, דאָס יעדער בעל־הבית בײַ וועמען עס איז עטוואָס איבערגעבליבן פֿון דעם שבתדיקן טשאָלנט, האָט די שיריים אַוועקגעטראָגן אויפֿן שולהויף צו ר׳ שמעון קאַפּטאַן ז״ל, וועלכער האָט דאָס באַלד צעטיילט אונטער די אָרעמע ישיבֿה־לײַט. נאָך ביז הײַנטיקן טאָג קען איך מיך ניט דערמאָנען אַן דיזן הייליקן אַן טערערן אין די אויגן, און עס קומט מיר אין די געדאַנקען די פֿראַגע: וועלן מיר יידן האָבן נאָך אַזאַ הייליקן, נאָך אַזאַ צדיק תּמים, ווי ר׳ שמעון קאַפּטאַן ז״ל איז געווען?

איך האָב געהערט צו דער קאַטעגאָריע פֿון בעלי־בתישע קינדער. אַז איך זאָל עסן טעג, האָט מײַן מוטער געראַטנט פֿאַר אַ גרויסן בזיון, און דערום האָט זי מיך געהאַלטן אויף אייגענע שפּײַז, כאָטש איך האָב בײַ די אייגענע שפּײַז אַ סך מער געהונגערט פֿון אָנדערע טעגעסער. יעדן זונטיק אין דער פֿרי, ווען איך פֿלעג דאָרפֿן אַוועקגיין אין דער ישיבֿה אויף אַ גאַנצע וואָך, פֿלעגט זי מיר מיטגעבן אַ לעבל ברויט מיט פּינף גראָשן געקאָכטע אָרבעס צום ברויט, און דער געקאָכטער אָרבעס האָט בײַ מיר פֿאַרטראָטן די שטעלע פֿון אַלע מעדני־מלכים. עס איז גאָנץ נאַטירלעך, אַז אַזאַ אָרעמע שפּײַז האָט אַזאַ יינגל ווי איך, וואָס איז אויפֿגעאָדעוועט געווארן אין יראת־שמים, וויניק געקימערט. איך האָב שוין דאָמאָלס די וועלט געהאַלטן נאָר פֿאַר אַ פֿאַרצימער, ווו דער יִד איז זיך מכין אָרײַנצוקומען אין דעם פּײַנעם „זאָל", און דאָרטן, אין יענעם „זאָל" וועט שוין זײַן אי אַ חלק לוויתן, אי אַ קאָטלעט פֿון שור־הבר, אי אַ גלעזל ווײַן פֿון דעם יין־המשומר און נאָך אַנדערע נאַשעריײַן.

יעדן דאָנערשטיק בײַ נאַכט איז תּמיד געווען דער מישמור, דאָס הייסט מע האָט די גאַנצע נאַכט ניט געדאַרפֿט שלאָפֿן און איבערחזרן די גמרא, וואָס מע האָט געלערנט אַ גאַנצע וואָך. אַ שווערע שטיקל אָרבעט! אָבער פֿאַר אַזאַ פֿייערדיקן מתמיד ווי איך בין געווען, איז דאָס געווען אַ קלייניקייט. יעדן פֿרײַטיק אין דער פֿרי פֿלעג איך עולה־רגל זײַן אין אַנטאָקאָליע צו מײַן מוטער אויף שבת.

די שבתים און די ימים־טובֿים, וועלכע איך האָב פֿאַרבראַכט צוזאַמען מיט מײַן מוטער און מיט מײַן יינגערן ברודער עקיבֿא, האָבן מיר אויך קיין פֿאַרגעניגן פֿאַרשאַפֿט. איך האָב געזען, אַז אום מיך זאָל צו מאַכן, גיט זי מיר אַוועק איר לעצטן ביסן און אַליין בליבט זי הונגעריק. דערום האָב איך מיר באַשלאָסן מער ניט צו עסן בײַ מײַן מוטער. דער ראָש־הישיבֿה, בײַ וועלכן איך האָב געלערנט, האָט מיר זייער געשאָלעוועט, און וויל ער האָט מורא געהאַט, אַז דער הונגער און די גרויסע דחקות וועלן מיך צווינגען אַרויסצוטרעטן פֿון דער ישיבֿה, האָט ער באַווויגן די פֿרוי שׂרה גאָרדאָן, מײַנע אַ ווײַטע קרובֿה, אַז זי זאָל מיך אונטער־שטיצן. יענע גוטע פֿרוי האָט אים געפֿאַלגט און האָט מיר אָנגעדונגען קעסט

פֿאַר צען גילדן אַ חודש, בתנאי, אַז איך זאָל זיצן און לערנען. דאָס האָט געדויערט צוויי יאָר צײַט.

אין יענער צײַט האָט אויסגעבראַכן דער קרימער קריג, יענע שרעקלעכע קריג (אין די יאָרן 1853—1856) וועלן ניקאָלײַ דער ערשטער האָט זיך געשטעלט קעגן טערקײַ, ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך און סאַרדיניען. רוסלאַנד האָט איר גאַנצע אַרמיי צוזאַמענגעצויגן אַרום סעוואַסטאָפּאָל און האָט אַנגעשטרענגט אַלע אירע קרעפֿטן די פֿעסטונג פֿון סעוואַסטאָפּאָל צו פֿאַרטיידיקן. אין יענער צײַט האָט רוסלאַנד נאָך ניט געהאַט קיינע אײַזנבאַנען, דערום זײַנען פֿמעט אַלע טראַנספֿאָרטן און אַלע פּאָדריאַדן, וואָס מע האָט געדאַרפֿט אויספֿירן צום קריג, איבערגעגעבן געוואָרן אין יידישע הענט. דאָס האָט אין גאַנץ רוסלאַנד שטאַרק אויפֿגעהויבן די פֿרנסה און אַזוי אויך בײַ אונדז אין ווילנע. בעלי־מלאָכות און אַרבעטער האָבן אַנגעהויבן געשמאַק צו פֿאַרדינען, און דורך דעם האָבן זיך זייער פֿיל יידן, וואָס האָבן זיך פֿריִער געשעמט מיט מלאָכה, געגומען לערנען פֿאַר־שיידענע מלאָכות.

ווי יונג איך בין נאָך דאָמאָלט געווען, איז מיר דאָך אין די געדאַנקען געקומען דער תּלמודישער מאמר: „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות". איך האָב איינגעזען, אַז טויזנט יידן דאַרפֿן נאָר איין רב, אָבער אַ בעל־מלאָכה דאַרפֿן אַלע טויזנט, און דערום האָב איך מיר באַשלאָסן צו לערנען אַ מלאָכה. אַ פֿראָסטע, גראָבע מלאָכה האָב איך ניט געוואָלט לערנען, און איך האָב מיר אויסגעקליבן די מלאָכה פֿון אַ שמוקלער אַדער אַ העפֿטער, וואָס מאַכט די מיט גאָלדענע פֿעדעם אויסגעהאַפֿטע קאַלנערס פֿאַר מיליטערישע און ציווילנע באַאַמטע. איך בין דעמאָלט אַלט געווען צען יאָר, און ווי דער שטייגער איז געווען אין יענע צײַטן, האָב איך מיך געמוזט שטעלן לערנען די אַרבעט בײַ אַ שמוקלער אויף זעקס יאָר, בתנאי, אַז נאָך דעם משך פֿון די זעקס יאָר, מוז ער מיר אויסצאָלן צוואַנציק רובל. מע האָט אָפּגעשריבן אַ קאָנטראַקט אין דער צײַט, איך האָב אויף דעם קאָנטראַקט אונטערגעשריבן מײַן נאָמען און איך האָב מיר געגומען לערנען די שמוקלערײַ.

אין אַ יאָר אַרום האָב איך די שמוקלערײַ אַזוי געקענט, דאָס אַלע אַנדערע העפֿטער אין ווילנע האָבן מיך געהאַלטן פֿאַר אַ קינסטלער אין דער מלאָכה. ביסלעכווײַז האָב איך פֿון מיר אָפּגעטרייסלט דעם ישובֿישן שטויב, די קלויזנערשע געדאַנקען און הנהגות, איך האָב שוין זיך בעסער צוגעקוקט צו דעם געווײַנלעכן פֿראָזישן לעבן, און האָב שוין אַנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אַז עס זײַנען דאָ אויף דער וועלט נאָך פֿיל נוצלעכע זאַכן, וואָס דער מענטש דאַרף קענען, און איך האָב צו זיי גרויס חשק באַקומען. עס איז מיר שוין דעמאָלט קשה געווען דער אומשטאַנד, פֿאַר וואָס האַלט מען יענע יונגע־לײַט וואָס לערנען דעם תּנך פֿאַר אָפּיקורסים? פֿאַר וואָס וועלן אַזוי פֿאַרפֿאָלגט יענע יונגע־לײַט, וואָס קענען לשון־קודש? דאָס איז דאָך די שפּראַך פֿון אונדזערע הייליקע פּהנים, לוויים און נביאים! דאָס איז דאָך די שפּראַך, אין וועלכע משה רבינו האָט פֿאַר אונדז די תּורה געשריבן! שטילערהייט, און אין דער צײַט וועלן איך בין פֿרײַ געווען פֿון דער אַרבעט, האָב איך אַנגעהויבן לערנען תּנך און בין אים קלאָר געוואָרן אויסווייניק. איך האָב די גאָלדענע שורות פּשוט געשלונגען ווי אַ הונגעריקער און זיי האָבן מיך באַגיסטערט אין העכסטן גראָד. דעם ערשטן פֿאַעטישן פֿונק אין מײַן נשמה האָט אַנגעצונדן דער תּנך. אין יענע איינזאַמע און שטילע שטונדן האָב איך מיך געלערנט שרײַבן און רעכענען ביז אַלגאַברע. אום מײַן וויסן צו פֿאַרגרעסערן, האָב איך מיך אויך געגומען צו די פּראָדוקטן פֿון דער נײַער יידישער „טרייף־פּסולס". דעם גרעסטן אײַנדרוק האָט דעמאָלט אויף מיר געמאַכט

ר׳ נפֿתלי־הערץ ווײזל מיט זײנע ספֿרים אין פּראָג און מיט זײנע שירי־תּפֿארת. דעם ערשטן שיר, וואָס איך האָב געשריבן, איז געווען דער שיר „ציון מכלל יופי״ אין לשון־קודש. איך האָב אים געשריבן תשעה־באָב אין יאָר תריג. נאָך הײנט ווערט דײזער שיר געזונגען אין פֿילע ייִדישע הײזער אין דער ליטע.

עס איז מיר אָבער בײ מײן בעל־הבית, דעם שמוקלער, זייער שלעכט געווען; און ווײל איך בין געבונדן געווען מיט אַ קאָנטראָקט, האָב איך אויף אַן אָנדער פּלאַץ ניט געקענט אָנקומען, און מער לײדן האָב איך שוין ניט געקענט, דערום האָב איך פֿאַרלאָזן ווילנע און בין צו פֿוס אַוועק נאָך דער שטאָט בויסק אין קורלאָנד, און האָב דאָרטן צוויי יאָר געאָרבעט בײ אַ שמוקלער. און ווײל איך האָב מיך אין גאָנצן ניט געוואָלט אָפּרײַסן פֿון לערנען, האָב איך בײ נאַכט געלערנט בײ ר׳ יאָנקעלע בויסקער, דער רב פֿון שטאָט. צו דער זעלביקער צײַט האָב איך אויך פֿלײַסיק געלעזן די ווערק פֿון אַברהם מאַפּו, פֿון מרדכי־אַהרן גינזבורג, פֿון קלמן שולמאַן און פֿון אַנדערע ליטעראַטן און האָב מיר ערוואָרבן אַ גרויסע ידיעה אין דער העברעיִשער שפּראַך.

די יונגע קרבנות

די ייִדישע ליידנס־געשיכטע איז אַ בוך, וואָס יעדער בלאָט האָט אויף זיך אַ גרעסערן אָדער אַ קלענערן בלוטפֿלעק. דיזע בלוטפֿלעקן שטעלן פֿאָר די פֿינצטערע פּעריאָדן אין דער ייִדישער געשיכטע. מיט שרעקן דערמאָנען מיר די צײַטן, ווען מע האָט אין מצרים נײַ־געבוירענע קינדער געוואָרפֿן אין דעם טײַך נילוס, ווען די באַרבאַרישע כּשדים האָבן אויף שטיינער צעשמעטערט די קעפּ פֿון ייִדישע עופֿעלעך, ווען אַנטיוכוס און טיטוס האָבן טויזנטע ייִדישע קינדער פֿאַרקויפֿט פֿאָר שקלאַפֿן, און ווען די שפּאַנישע אינקוויזיטאָרן האָבן זיי הונדערטערווײַז געבראָטן אויף דעם פֿײַער פֿון די אויטאָדאָפֿעס. אָבער דעם גרעסטן בלוטפֿלעק אין אונדזער געשיכטע שטעלט פֿאָר יענע שרעקלעכע פּעריאָדע אין די צײַטן פֿון קיזער ניקאָלײַ דעם ערשטן, ווען יונגע ייִדישע קינדער זײַנען מיט געוואָלד אַרויסגעריסן געוואָרן פֿון זייערע עלטערנס אָרעמס און זײַנען אָפּגעגעבן געוואָרן פֿאָר סאָלדאַטן. ווען מיר גייען דורך די אינצלהייטן פֿון דיזן ווילדן באַרבאַריזמוס, וואָס האָט ניט זײַן גלײַכן אין דער אַלגעמיינער וועלט־געשיכטע, ווערט דאָס בלוט אין אונדזערע אָדערן פֿאַרפֿראָרן פֿאָר שרעק. יענע מוטערס, בײ ווען מיר דאָס בלוט פֿון מיצרים, די כּשדים, די רוימער און די שפּאַנישע גלחים האָבן אַוועקגענומען די קינדער, האָבן זיך וויניקסטנס געקענט טרייסטן מיט דעם געדאַנקען, דאָס זייערע קינדער זײַנען באָפֿרײַט געוואָרן פֿון שווערע און לאַנגע ליידן דורך אַ גיכן טויט. די ייִדישע מוטערס אין די צײַטן פֿון קיזער ניקאָלײַ דעם ערשטן האָבן אָפֿילו דיזן „טרייסט״ אויך ניט געהאַט. מע פֿלעגט בײ זיי מיט געוואָלד אַוועקרײַסן זייערע עופֿעלעך, מע פֿלעגט זיי פֿאַר־טרײַבן אין די ווײַטע שנייפֿעלדער פֿון סיביר אָדער אין די סטעפּעס פֿון קאַוקאַז. מע פֿלעגט זיי איבערגעבן צו באַרבאַרישע מוזשיקעס אָדער צו ווילדע קאַזאַקן, וואָס האָבן זיי געדאַרפֿט ערציִען פֿאָר סאָלדאַטן, און די מוטערס האָבן זיי שוין מער ניט געזען. אַ טייל פֿון דיזע ייִדישע קרבנות האָט מען מיט געוואָלד אָפּ־געשמדט און זײַנען פֿאַרבליבן אין יענע ווײַטע געגנטן, און אַ צווייטער טייל פֿון זיי, וואָס האָבן זיך ניט געלאָזט שמדן, זײַנען פֿאַרקנוטעוועט געוואָרן אָדער דערטרונקען געוואָרן אין די טײַכן.

צו אונדזער אייביקער שאָנדע מוזן מיר נאָך צוגעבן, אַז דיזער ווילדער באַרבאַריזמוס האָט געשטאָמט פֿון אונדז ייִדן אַליין. אונדזערע אייגענע מנהיגים און ראָשי־הקהל פֿון יענער צײַט זײַנען געווען די תּלינים פֿון די ייִדישע קינדער.

און ווײַל דיזע בלוטיקע עפֿאָכע האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין מײַן לעבן, ווײַל איך זיי אַ ביסל אויספֿירלעכער באַשרײַבן.

אין יענע צײַט האָבן די יידן אין רוסלאַנד געהאַט אַ מין אייגענע אויטאָנאָמיע. יעדע יידישע קהילה האָט געהאַט אירע אייגענע יידישע מנהיגים מיט אַ ראָש־הקהל, וואָס איז געווען דער עלטסטער איבער די דאָזיקע מנהיגים. געווײַנלעך האָט יעדע קהילה געהאַט אַזעלכע 24 מנהיגים, וועלכע מע האָט גערופֿן „דעפּוטאַטן", און דער ראָש־הקהל איבער זיי איז געווען דער „איזבאָרשטשיק". דיזע דעפּוטאַטן מיט דעם איזבאָרשטשיק זײַנען געווען די פֿאָראַנטוואָרטלעכע פֿערזאָנען פֿאַר דער רעגירונג. זיי האָבן געדאַרפֿט אײַנמאָנען דעם „קאָפּשטײַער" און אַנדערע אָפּצאָלונגען (פּאָדאַטקעס), וועלכע די רעגירונג האָט אַרויפֿגעלייגט אויף די יידן, און זיי האָבן געדאַרפֿט צושטעלן די געניטע צאָל יידישע רעקרוטן צו דער אַרמיי. פּאָדאַטקעס זײַנען געווען צווייערליי: סתּם קאָפּגעלט און ליכטגעלט („סוועטשנוי זבאָר"). די סומען פֿון דעם קאָפּגעלט פֿלעגט די רעגירונג צונעמען פֿאַר זיך און דער „סוועטשנוי זבאָר" איז פֿאַרוועגדעט געווארן אויסצוהאַלטן די צוויי ראַבינער־שולן אין ווילנע און אין זשיטאָמיר, וואָס האָבן די רוסישע יידן פֿאַרזאָרגט מיט „געבילדעטע רבנים". אין יענע שולן האָט מען די תּלמידים, חוץ ריין יידישע געגנשטענדע, אויך געלערנט רוסיש, געאָגראָפֿיע, וועלט־געשיכטע, מאָטעמאָטיק און אַנדערע וויסנשאַפֿטן. דיזע שולן זײַנען בײַ דעם מון פֿון יענער צײַט שטאַרק פֿאַרהאַסט געווען, און די לערען האָט מען געהאַלטן פֿאַר אַפּיקורסות.

על־פּי רובּ זײַנען די דעפּוטאַטן און די איזבאָרשטשיקעס געווען האַרטע און האַרצלאָזע מענטשן, וואָס האָבן פֿאַר דעם מון ניט געזאָרגט און האָבן נאָר געזוכט זייער אייגענעם פּראָפֿיט. אויסער די באַשטימטע סומען פֿאָדאַטקעס, וואָס די רעגירונג האָט אַרויפֿגעלייגט אויף די יידן, האָבן זיי דעם אַרעמען עולם נאָך באַלאַסטיקט מיט אַנדערע אָפּצאָלונגען, אום זייערע קעשענעס אָנצופֿילן. ווי דער שטייגער איז בײַ אַלע נידעריקע מענטשן, פֿלעגן זיי חנפֿען די גבֿירים און די רײַכע בעלי־בתּים, און פֿון דעם אַרעמען המון פֿלעגן זיי שינדן די הויט מיט גרויס אַכזריות. די צײַט ווען זיי פֿלעגן די פֿאָדאַטקעס אײַנמאָנען, איז תּמיד געווען אַ בהלה אין שטאָט. זיי פֿלעגן אָנקומען מיט פּאָליצייסקע און מיט קאָזאַקן אין די אַרעמע הײַזער און פֿלעגן צונעמען אַלץ וואָס זיי האָבן געפֿונען אין הויז. אַרויסרײַסן די קישנס פֿון אונטער אַ קראָנקן, אָדער צונעמען פֿרײַטיק פֿאַר נאָכט די לײַכטער צוזאַמען מיט די בענטשליכט — איז בײַ זיי געווען אַ געלעכטער . . . די זאַכן פֿלעגן אַלס משכּנות אַוועקגעטראָגן ווערן אין קהל־שטיבל, וואָס איז דעמאָלס געווען אַן אייביקער ברונעז פֿון יידישע טרערן, דער לעבעדיקער בית־עולם אויף וועלכן גרויס און קליין פֿלעגן קומען קלאָגן און ווײַנען.

נאָך גרעסער און שרעקלעכער זײַנען געווען די אַכזריות פֿון די דעפּוטאַטן און פֿון די איזבאָרשטשיקעס בײַ דער רעקרוטירונג. די דאָזיקע „פֿײַנע יידן" אין די לאָנגע כאַלאַטן מיט די „הייליקע" שטרײַמלעך אויף די כשר געגאָלטע קעפּ, פֿלעגן דעמאָלס פֿאַרוואַנדלט ווערן אין רײַסנדע וועלף, אין בלוטדורשטיקע טיגערס. אויך אין דעם פֿאַל, ווי בײַם נעמען פּאָדאַטקעס, זײַנען די גבֿירים און די רײַכע בעלי־בתּים פֿון זיי געהנפֿעט געווארן; זייערע קינדער האָט מען פֿאַר רעקרוטן גישט ענומען, און דער אײַנציקער שׂעיר גבֿירים לעזאָזל איז געווען דער אַרעמער הילפֿלאָזער המון. ער, דער אַרעמער המון, האָט געדאַרפֿט אַוועק־געבן זײַנע קינדער, אום די צאָל פֿון די רעקרוטן פֿול צו מאַכן.

ווילנע האָט אין יענער צײַט אין איר „סקאָזקע" (צענזוס פֿון די בירגער) געהאַט אומגעפֿער 25,000 פֿוליעריקע יידן. דער קיזערלעכער אוקאַז צו נעמען רעקרוטן פֿלעגט על־פּי רובּ זײַן צען רעקרוטן פֿון יעדע טויזנט מענטשן. ווילנע

האָט פֿון יידן אליין געדאַרפֿט צושטעלן ביז דעם ערשטן נאָוועמבער 250 יידישע רעקרוטן.

רעקרוטן פֿלעגן געוואָרן אין דעם עלטער פֿון 18 ביז 21 יאָר. דער איזבאַרשטשיק האָט יעדן יידישן בחור געקענט מאַכן פֿאַר יינגער אַדער עלטער, ווי אים האָט געפֿאַסט צום עסק. די צייט פֿון דינסט איז געווען 25 יאָר ווירקלעכער דינסט („דייסטוויטעלנאַיע סלוזשבאַ"). יעדן צענדליק רעקרוטן האָט מען אָנגעקוקט געגעבן צו אַ „דיאַדקאַ", דאָס הייסט אַן עלטערער סאָלדאַט, וואָס האָט זיי געדאַרפֿט אויסנדערלן צום דינסט. דער דיאַדקאַ האָט געהאָט דאָס רעכט צו טאָן מיט זיינע „תלמידים", וואָס זיין הארץ האָט געלוסט. ער האָט געקענט דערלאַנגען דעם רעקרוט אַזאַ זעץ אין באַק, דאָס עס פֿלעגן אים אַרויספֿאַלן פֿינף ציין אויף איין מאָל. אויף דעם איז ניט געווען קיין קלאָגער און קיין ריכטער. פֿאַר באַקלאָגן זיך פֿאַר אַ העכערן באַאַמטן האָט דער אומגלילקלעכער רעקרוט באַקומען פֿייער־דיקע שמיץ מיט ריטער. די גאַנצע דינסטצייט איז געווען אַ צייט פֿון הונגער, מאַנגל, נויט און קלעפּ. דעם צוגיפֿגעקליקלטן שינעל (פּלאַשטש), די פֿאַר זאַפֿאַסנע שטיוול, דעם שוועָרן ביקס מיט דעם שוערן פּאַטראָנטאַש און די בלעכענע כּלי מיט וואַסער, אַלץ צוזאַמען אין דער געוויכט פֿון 30 פֿונט, האָט ער שטענדיק געמוזט טראָגן אויף זיך, וועָן ער איז געשטאַנען אויף דעם עקסערציר־פּלאַץ, אַדער וועָן מע האָט אים אַוועקגעשטעלט אויף דער וואַך. זייער אָפֿט פֿלעגט ער מיט דער שוועָרער משא מוזן מאַכן דעם שטורעממאַרש („ביעגאָם מאַרש"). אַלע זינען גלידער זינען תמיד געווען צעשלאָגן און באַדעקט מיט וווּנדן. אַלע האָבן אים געשלאָגן — פֿון דעם נידעריקסטן אונטעראָפֿיציר ביז דעם ראָטנעם קאָמאַנדיר. די שפּיזן איז געווען אַזוי שלעכט, דאָס קיין הונגעריקער הונט וואָלט עס ניט אָנגערירט. אַ וואָרעם, וואָס קריכט אום אויף דער ערד, האָט מער וועָרט געהאַט ווי אַ רעקרוט, בפֿרט נאָך אַ יידישער רעקרוט. פֿאַר די קלענסטע זינד האָט מען אים באַשטראָפֿט מיט אַרעסט אין אַ פֿינצטערן קאַרצער אָדער מיט ריטער. דער יידישער רעקרוט האָט אַ יידן קיין מאָל אין די אויגן ניט אָנגעזען. פֿון שבת און יום־טובֿ האָט ער ניט געווּסט, ווּבל מע פֿלעגט אים פֿאַרטרייבן אין יענע ווינטע גובערניעס, ווּו יידן טאָרן ניט ווינענן. וועָן די יידישע מוטער וואָלט געהאַט די ברירה, וואָלט זי איר קינד בעסער געלאָזט באַגראָבן לעבעדיקער־הייט, איידער אַוועקצוגעבן צו אַזאַ קנייזערלעכן דינסט.

וועָן עס האָט אויסגעבראָכן די קרימער קריג, און רוסלאַנד האָט געדאַרפֿט שטעלן אין פֿעלד אַ גרויסע אַרמיי, איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַן אוקאַז, דאָס יעדער יונגער מענטש, וואָס איז ניט פֿאַרהיראָט, מוז ווערן אַ סאָלדאַט. אום זיך צו ווערן קעגן דעם ביטערן אוקאַז, זינען די יידן געפֿאַלן אויף אַ המצאָה: פֿדי זיך אויסצוקויפֿן פֿון וואָיענע סלוזשבע, האָבן זיי חתונה געמאַכט גאַנץ יונגע קינדער. דיזע פּעריאָדע איז אונטער די רוסישע יידן באַקאַנט געווען אונטער דעם נאָמען „די בהלה". מע פֿלעגט חתונה מאַכן אַכט־אַדער צען־יאָריקע יינגלעך מיט אַכט־ און צען־יאָריקע מיידלעך, און אויף דעם אופֿן האָבן זיי זייערע קינדער באַפֿרייט פֿון דינסט. דאָס האָט אָבער געפֿירט דערצו, דאָס קהל האָט ניט געהאַט ווועמען אָפּצוגעבן פֿאַר סאָלדאַט, ביז עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דער אוקאַז פֿון די „קאַנטאָניסטן", דאָס הייסט יענער אוממענטשלעכער אוקאַז, וואָס האָט ערלויבט צו נעמען פֿאַר סאָלדאַט קינדער פֿון אַכט ביז אַכצן יאָר. ביז אַכצן יאָר פֿלעגט מען זיי ערציען און פֿון אַכצן יאָר האָבן זיי ערשט געדאַרפֿט דינען גאַנצע 25 יאָר.

די קאַנטאָניסטן, דאָס הייסט די קינדער פֿון אַכט ביז אַכצן יאָר וועלכע מע האָט פֿריער געדאַרפֿט אויסהאָדעווען, פֿלעגט מען אַוועקשיקן אין טיף רוסלאַנד, אין סיביר אָדער אין קאַווקאַז, און מע פֿלעגט זיי אַוועקגעבן צו די מוזשיקעס

אין די דערפֿער. דער קאַנטאַניסט איז די גאַנצע צייט געווען דעם מוזשיקס אייגנטום. ער האָט מיט אים געאַרבעט ווי מיט זײַן פֿערד, נאָר מיט דעם אונטערשייד דאָס ווען זײַן פֿערד איז געפֿאַלן, האָט עס דער מוזשיק באַטראַכט אַלס געלטפֿאַרלוסט, אָבער אַז דער יידישער קאַנטאַניסט איז בײַ אים געשטאַרבן פֿון הונגער, פֿון קעלט, פֿון אַ קראַנקייט אָדער פֿון קלעפּ, האָט ער זיך אַפֿילו נישט אַ קרים געטאָן. קיינער האָט פֿון אים זײַן בלוט ניט געמאַנט און קיינער האָט פֿון אים דעם נפֿש ניט געפֿאָדערט. פֿאַרשאַרט אין דער ערד און אַ סוף! דאָס אומגליקלעכע קינד האָט ניט געהאַט ווער עס זאָל אים ווַאשן און קאַמען, און ווען ער איז פֿון שמוץ פֿאַרקרעציקט געוואָרן, האָט דער מוזשיק מיט אים געמאַכט אַ קורצן פּראָצעס: ער פֿלעגט אים אַרײַנוואַרפֿן אין טײַך און דערטרינקען. ער האָט אויך ניט געהאַט וואָס צו זשאַלעווען — אויף זײַן פּלאַץ האָט ער צו יעדער צייט געקענט באַקומען צען אַנדערע יידישע קינדער. די רוסישע גלחים פֿון די דערפֿער האָבן דאָס אָנגענומען פֿאַר אַ באַזונדערע מיצווה די יידישע קינדער צו שמדן, אין ווייל איז געווען יענעם אומגליקלעכן יידישן ינגל, וואָס האָט ניט געוואָלט קושן דעם צלם און עסן חזיר! מע האָט אים אַזוי לאַנג געמאַטערט און געפּײַניקט מיט אַלערלייַ יסורים, ביז דער טויט האָט אים באַפֿרײַט פֿון זײַן עלנטן לעבן . . .

נון, קען מען זיך לײַכט פֿאָרשטעלן, ווי גרויס מײַן שרעק און מײַן פֿאַר־צווייפֿלונג איז געווען, ווען איך האָב פֿלוצלינג פֿון מײַן מוטער באַקומען אַ בריוו מיט דער בייזער בשׂורה, דאָס מײַן יינגערער ברודער עקיבֿא צונזער איז אָפּגעגעבן געוואָרן פֿאַר אַ סאָלדאַט! ער איז דאָמאָלס נײַן יאָר אַלט געווען, און איך בין דאָמאָלס גראָדע בר־מיצווה געוואָרן. דיזער בליץ פֿון לויטערן הימל האָט מיך אין גאַנצן פֿאַראַליזירט. איך האָב פֿאַרלאָרן די לוסט צו דער אַרבעט, און מײַן האַרץ האָט מיך געצויגן צוריק צו מײַן אומגליקלעכער מוטער, וואָס איז איבער־געבליבן אין גרויס יאָמער און עלנט. ניט האָבנדיק אַ גראָשן געלט אויף הוצאָות, האָב איך די ווײַטע שטרעקע פֿון בויסק ביז ווילנע געמאַכט צו פֿוס.

מיט אַ שטורעם הייסע טערערן האָט מיך מײַן אָרעמע מוטער צוגעדריקט צו איר ברוסט. „איצט ביסטו מײַן אײַנציקער, מײַן אײַנציקער! מער האָב איך קיינעם ניט אויף דער וועלט!“ האָט זי געיאָמערט. דאָן האָט זי מיר דערציילט פֿון דעם אומגליק. עס איז געווען בײַ נאַכט. מײַן ברודער עקיבֿא איז געזעסן אויף איר שויס און זי האָט מיט אים געלייענט קריאת־שמע, ווי תּמיד אײדער זי פֿלעגט אים לייגן שלאָפֿן. פֿלוצלינג זײַנען אָנגעקומען די כאָפּערס. ווי אַ טיגערין, בײַ וועלכע מע וויל אַוועקנעמען די קינדער, האָט זי זיך געוואָרט. מע האָט אים אַוועקגעטראָגן, וועג זי איז אַ צעשלאָגענע און אַ האַלב־טויטע געלעגן אויף דער ערד. אַ קורצע צייט נאָך דעם, האָט מען אים אָנגעטאָן אַ גראָבן שינעל, און מע האָט אים צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע קינדער אַוועקגעשיקט נאָך סיביר . . .

נאָך די געזעצן האָט מען מײַן ברודער נישט געטאָרט אָפּגעבן פֿאַר אַ סאָלדאָט. מיר זײַנען נאָר צווויי קינדער געווען אין דער פֿאַמיליע, און דאָס געזעץ האָט פֿאַרלאַנגט, אַז נאָר אַ פֿאַמיליע וואָס באַשטייט פֿון דרײַ און מער מיטגלידער דאַרף אײנעם שיקן דינען אין דער אַרמיי. אָבער ווער האָט אין יענער צייט געקוקט אויף געזעץ און ישׂרא? מיט די אָרעמע־לײַט האָט מען געטאָן וואָס מע האָט געוואָלט . . . די רײַכע פֿלעגן זייערע קינדער אויסקויפֿן מיט געלט, און די קינדער פֿון די אָרעמע האָבן געמוזט אַוועקגעבן זייערע קעפּ פֿאַר די רײַכע . . .

דער טײַוול כאָפּט דעם „מלמד"

נאָנטע צרות מאַכן פֿאַרגעסן די ווײַטע — פֿיל צײַט צו באַווײַנען מײַן פֿאָר־לאָרענעם ברודער האָבן מיר מײַנע אייגענע צרות ניט פֿאַרגונען. איך האָב באַלד אײַנגעזען, אַז איך מוז ווידער פֿאָר זיך אַליין זאָרגן, וויבל מײַן ארעמע מוטער איז ניט אימשטאַנד געווען מיך אויסצוהאַלטן. איך מוז מיר מײַן ברויט פֿאָר־דינען. די שמוקלערײַ האָב איך שוין דעמאָלס זייער גוט געקענט, אָבער איך האָב מיך ניט געקענט שטעלן צו דער אַרבעט בײַ אַ שמוקלער, איבער דעם קאָנטראָקט וואָס האָט מיך געהאַלטן פֿאַרבונדן צו דעם ערשטן שמוקלער אויף גאַנצע זעקס יאָר. דערום האָב איך מיך אַנטשלאָסן צו וואַנדערן מיט דער האָפֿענונג, אפֿשר וועל איך געפֿינען מײַן גליק אין אַן אַנדער שטאָט. איך האָב מיך געזעגנט מיט מײַן מוטער און בין אַוועק צו פֿוס איבער דער גרויסער וועלט . . .

ראָש־חודש אלול (תריד) בין איך נאָך לאַנגן וואַנדערן אָנגעקומען אין דער שטאָט באָברויסק, מינסקער גובערניע. ווי עס איז געווען צו ערוואַרטן, האָב איך דאָרטן נישט געפֿונען קיין שמוקלער, בײַ וועלכע איך זאָל קענען אַרבעטן און פֿאַרדינען מײַן ברויט. עטלעכע טעג בין איך אַרומגעגאַנגען אין די באָברויס־קער גאַסן און האָב געזוכט דעם נעכטיקן טאָג. ענדלעך האָב איך דעם „נעכטיקן טאָג" געפֿונען אין דער געשטאַלט פֿון דעם חזן יואל איהומענער (אַ חזן מפֿורסם אין יענער צײַט) וואָס פֿלעגט אַלע יאָר קומען דאָוונען מוספֿים אין באָברויסק. „ווען ניט קיין אַרבעט בײַ אַ שמוקלער, פֿאָר וואָס ניט עפּעס וואָס פֿאַרדינען בײַ אַ חזן?" האָב איך מיר געטראָכט און בין אַוועקגעגאַנגען צו יואל איהומענער. ער האָט מיך פֿאַרהערט און האָט געפֿונען, אַז איך האָב אַ פֿײַנע שטימע און אַ גוטן געהער, דאָס הייסט אַ חוש־השמיעה. ער האָט מיך צוגענומען פֿאָר אַ משורר פֿאָר דעם פּרײַז פֿון צוויי רובל (הערט אַ גליק!) איבער אַלע ימים־טובֿים. קעסט האָט ער מיר פֿאַרזאָרגט בײַ דעם גבאי פֿון שול, מיט די ערלויבעניש די גאַנצע צײַט צו שלאָפֿן אין שול אויפֿן באַנק.

אין יענער צײַט האָב איך פֿאַרפֿאַסט מײַן ליד „דאָס ליכט" און באַלד נאָך דעם אַ צווייטע ליד מיט דעם נאָמען „ר' תחנון". דאָס ליד „ר' תחנון" האָט געהאַט אַ גרויסן ערפֿאָלג. דאָס פֿאַלק האָט עס אויפֿגעכאַפּט ווי אַן אָבֿ־טובֿ און מע האָט עס איבעראַל געזונגען מיט פֿאַרגעניגן. די נאָכט פֿון שמחת־בית־השואבֿה האָבן מיר זייער פֿרײַלעך פֿאַרברענגט בײַ דעם גבאי אין הויז און שפּעטער אין שול. מע האָט געזונגען אין קאָר מײַן ליד „ר' תחנון" און אַלע חסידים זײַנען פֿון מיר, דעם יונגן מחבר, נתפּעל געווען. די אַלגעמיינע פֿרייד האָט מיך אָבער זייער וויניק באַירט, און מיט דעם פּבֿוד האָב איך מיך אויך גיט געקענט טרייסטן. די פֿראָגע, וואָס וועט מיט מיר זײַן נאָך יום־טובֿ, איז מיר געשטאַנען פֿאָר די אויגן ווי אַ פֿינצטערער וואַלקן.

די ימים־טובֿים האָבן זיך געענדיקט, דער חזן האָט מיר באַצאָלט די צוויי רובל און האָט מיר געהייסן גיין. וווהין? דאָס האָבן מיר ביידע ניט געוווסט. און פֿאַרקערט, וואָס איז מיר געווען דער חילוק וווהין? די וועלט איז געגנג גרויס, און יידן זײַנען דאָ, אָן אַן עין־הרע, אַ סך — וואָס מאַכט מיר אויס, וווהין איך וועל גיין? . . .

עס איז שוין אָבער זייער קאַלט געווען נאָך די ימים־טובֿים, און איך האָב אויף מײַן לײַב נאָר געהאַט מיט געלט (די צוויי רובל פֿון יואל איהומענער), האָב איך געהאַט אַ קאַפּיטאַל מיט געלט (די צוויי רובל פֿון יואל איהומענער), האָב איך מיר געקויפֿט אויפֿן מאַרק אַ פֿוטער. מענטשן מיט שוואָכע נערוון קענען חלילה חלשן פֿאָר שרעק פֿון דעם וואַרט „פֿוטער", דערום אײַל איך מיך זיי צו באַרויקן

מיט דער ערקלערונג, אז אין יענער צייט האָט אַ פֿוטער געהייסן „פֿוטער" נאָר דערפֿאַר, ווײַל דער בגד האָט נאָר געהאָט אַ פֿוטערנעם קאָלנער; די איבעריקע חלקים פֿון דעם זאָגענאַנטן פֿוטער האָבן אַ האָר אין זייערע אויגן ניט געזען . . . עס זײַנען דאָמאָלס געווען „פֿוטערס", וואָס האָבן אָפֿילו אַ פֿוטערנעם קאָלנער אויך ניט געהאָט, נאָר אַ „לעתיד־לבוא־קאָלנער", דאָס הייסט אַ קאָלנער, וואָס האָט געהאָט די אָפּענונג, אַז ער וועט בעזרת־השם ווען עס איז באַדעקט ווערן מיט אַ שטיקל קאַץ אָדער פֿוקס . . .

אין עטלעכע טעג אַרום, ווען איך האָב שוין אַרומגעשטאָלצירט אין די באָברויסקער גאַסן אין מײַן „פֿוטער", האָב איך מיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט אַ יישובֿניק, וואָס האָט געווינט אין אַ דאָרף פֿינף וויערסט פֿון שטאָט. ער האָט געזוכט אַ מלמד פֿאַר זײַנע קינדער. איך האָב זיך אים אָנגעבאָטן אָנצונעמען די שטעלע און בין מיט אים באַלד אייניק געוואָרן. מײַנע שכירות זײַנען געווען 25 רובל פֿאַר דעם גאַנצן זמן (זעקס חדשים), מיט דעם רעכט צו שלאָפֿן אויף דעם וואַרעמען אויוון.

עס איז אַ כלל אין דער וועלט, אַז דער יִיד עסט, כּדי ער זאָל קענען לעבן; בײַ דעם קריסט איז דער כלל פֿאַרקערט: ער לעבט, כּדי ער זאָל קענען עסן. מײַן נײַער בעל־הבית האָט זיך אויסגעזוכט נאָך אַ נײַעם כלל: ניט עסן און ניט לעבן, גיט לעבן און ניט עסן — אָט אַזוי זיך אָפּשטופֿן די ביסל יאָרן! און צום „אָפּשטופֿן" איז שוין געווג אַ שטיקל ברויט געבאַקן פֿון מעל, וואָס זײַנען געמאַכט פֿון האָבער און געשטן, מיט אַ טעלערל קרופֿניק (גרויפֿן), אין וועלכן מע פֿלעגט אַריינגיסן עטלעכע טראָפֿנס אייל, כּדי פֿעט צו מאַכן די צרות . . . די גאַנצע וואָך פֿלעגט קיין פֿלייש אין הויז ניט אַריינקומען, און מע פֿלעגט די וואָכעדיקע טעג אָפּשטופֿן מיט דעם לחם־הקלוקל און מיט דעם דינעם קרופֿניק, אין וועלכן אָפֿילו די יידישע כאָפערס פֿון יענער צייט, וואָלטן שוואָר געקענט כאָפּן אַ גרויפֿ; נאָר צוליב דעם „עונג־שבת" פֿלעגט דער יישובֿניק ברענגען פֿון שטאָט אַ שעפּסענע קעפּל, און פֿון דעם דאָזיקן קעפּל פֿלעג איך מיך אויך קווישן מיט אַ מאָגערן ביינדל. דעם זעלבן אייל, מיט וועלכן מע פֿלעגט וויך מאַכן די יסורים פֿון עסן, האָט מען אויך פֿאַרוועגדעט צו באַלייכטן די הויז, און פֿאַר אַזאַ ליכט פֿלעג איך זיצן גאַנצע זעקס שעה אין טאָג און הייזעריק ווערן שרײַענדיק מיט מײַנע דרײַ „מופֿלגים", וואָס זײַנען אין לערנען ניט העכער געשטאַנען פֿון די קינדער פֿון די מוזשיקעס אין דאָרף. עס איז גאָנץ נאָטירלעך, דאָס נאָך אַזאַ שווערע האָרוואָניע, נאָך זעקס שטונדן „אָקערן" און „בראָנעווען" מיט דרײַ „אָקסן", פֿלעגט מיר דער קרופֿניק שמעקן ווי מאַרצעפּאַנעס און איך פֿלעג אים כאָפּן ווי דעם צנצנת־המן . . .

בינו־לבינו זײַנען אויף מיר מײַנע קליידער צעריסן געוואָרן, און ווײַל עס זײַנען דאָמאָלס געשטאַנען 25־גראָדיקע פֿרעסט, בין איך שיער קראַנק געוואָרן פֿאַר קעלט. אום זיך אַ ביסל בעסער באַקליידן, האָב איך בײַ מײַן בעל־הבית אָנגעהויבן צו מאָנען מײַנע שכירות. עטלעכע מאָל האָט ער זיך פֿון־מיר אַרויס־געדרייט מיט פֿוסטע תירוצים; פֿסח־צײַט האָט ער מיר אָנגעזאָגט די בשׂורה, אַז ער וויל מיך האַלטן אויף אַ צווייטן זמן, און דאַן וועט ער מיר שוין געבן געלט וויפֿל איך וועל באַדאַרפֿן. ניט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, בין איך בײַ אים געבליבן און בין די גאַנצע צײַט אַרומגעגאַנגען נאָקעט־און־באָרוועס. חול־המועד פּסח האָב איך אָנגעשריבן מײַן ליד „דאָס אויג", אין וועלכן איך האָב געזונגען פֿון מײַנע אייגענע צרות.

אויף שבֿועות האָט ער מיך אויך אָפּגעפּטרט מיט פֿוילע תירוצים, און נאָך שבֿועות, ווען איך האָב בײַ אים אָנגעהויבן שטאַרק צו מאָנען מײַן געלט, איז ער געפֿאַלן אויף אַ „קלוגע המצאָה" וויַ אַזוי פֿון מיר לויז צו ווערן. ער איז

אַוועקגעפֿאָרן אין באָברויסק, איז געקומען צו באָברויסקער קהל און האָט ערקלערט, אַז אויב מע וועט אים גוט באַצאָלן, וועט ער זיי געבן אַ „נפֿש". מע האָט אים באַצאָלט 25 רובל, און מע האָט אים מיטגעגעבן אַ כאַפּער מיט צוויי קאָזאַקן, וואָס זאָלן מיך ברענגען צום איזבאָרשטשיק.

ניט וויסנדיק וועלכע ספּנה עס שוועבט איבער מײַן קאָפּ, האָב איך מיר אויפֿגעזוכט מײַן ווינקל און האָב מיר געלייגט שלאָפֿן. פֿלוצלינג, האָב איך דערפֿילט ווי אַ גראָבע האַנט לייגט זיך אַוועק אויף מײַן יונגן קערפּער און טרייסלט מיך. איך האָב מיך אויפֿגעכאַפּט און געעפֿנט די אויגן. איך האָב פֿאַר מיר דערזען דרײַ פֿרעמדע מענטשן. איינער פֿון זיי האָט געהאַלטן אַ לאָמטערנע און האָט מיר אַרײַנגעלויכטן אין די אויגן.

— וואָסווילט איר? — האָב איך געפֿרעגט.

— גאָרנישט, זונעלע! . . . שטיי אויף! — האָט מיר דער כאַפּער געענטפֿערט.

— אויפֿשטיין? צו וואָס?

— דו וועסט מיט אונדז פֿאָרן אין שטאָט!

— נאָ, דו וועסט שוין זען! טו זיך אָן, בחורל, אָבער געשווינד!

— איך וויל נישט, איך וויל נישט פֿאָרן!

אַ פּײַערדיקער פּאָטש האָט מיך פֿאַרטומלט. מע האָט מיך אײַנגעוויקלט אין מײַנע צעריסענע קליידער, מע האָט מיך אַרײַנגעוואָרפֿן אין אַ וואָגן, און מע האָט מיך געבראַכט אין באָברויסק.

דאָרטן האָט מען מיך אײַנגעשלאָסן אין דער קאַזאַרמע . . .

אין דער קאַזאַרמע

מיט דעם צוועק אויסצורוימען די „נעלמים", דאָס הייסט יענע יידן וואָס זײַנען ניט פֿאַרשריבן געווען אין דער סקאָזקע, האָט צאַר ניקאָלײַ דער ערשטער אַרויסגעגעבן אַן אוקאַז, וואָס האָט ערלויבט אָפּצוגעבן פֿאַר אַ סאָלדאַט יעדן יידישן נעלם. אַ נעלם האָט געהייסן דער, ווער עס האָט ניט געהאָט קיין פּאַס־פּאָרט, און עס איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז די ניט־פֿאַרשריבענע אין דער סקאָזקע האָבן קיינע פּאַספּאָרטן ניט געקענט באַקומען. דער אוקאַז האָט יעדן איינעם געגעבן דאָס רעכט צו כאַפּן אַ יונגן־מאַן אָדער אַ יינגל, וואָס האָבן קיינע פּאַספּאָרטן געהאַט, און אָפּגעגעבן פֿאַר סאָלדאַטן פֿאַר זײַן פֿאַמיליע אָדער פֿאַר אַן אַנדערער פֿאַמיליע.

פֿאַר די קהלשע מאַכערס פֿון יענע פֿינצטערע צײַטן, וואָס האָבן תּמיד געזוכט פֿעט צו ווערן פֿון יידישע בלוט, האָט דיזער אוקאַז געגעבן אַ נײַע קוואַל פֿון פֿרנסה. יעדע יידישע קהילה האָט אַרויסגעשיקט אירע כאַפּערס אויף אַלע וועגן און טראַקטן, ווו זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין די דערפֿער און אין די קרעטשמעס, און האָבן געלויערט אויף זייערע קרבנות. אין זייערע הענט זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן אַלע אומגליקלעכע יידישע יונגע־לײַט און קליינע בחורימלעך, וואָס האָבן ניט געהאָט קיינע פּאַספּאָרטן. אָנדערע, וואָס האָבן געהאָט פּאַספּאָרטן, האָבן זיך אויך ניט געקענט אַרויסדרייען פֿון זייערע הענט. זיי פֿלעגן די פּאַס־פּאָרטן אײַנפֿאַך צעריסן און פֿלעגן צונעמען אַלס נעלמים.

די געכאַפּטע פֿלעגט מען בינדן ווי שעפּסן, ברענגען אין שטאָט און אײַנשליסן אין דער קאַזאַרמע. דאָרטן פֿלעגט מען זיי האַלטן וואָכן לאַנג, ביז דער פּריאָם (רעקרוטירונג) פֿלעגט זיך עפֿענען. מיט דיזע אומגליקלעכע האָט מען נישט שטאַרק מדקדק געווען. זײַנען זיי געווען שוואַכע, קראַנקע, אָדער זיי האָבן נאָך אַ מום געהאַט, איז אויך רעכט געווען. מע האָט זיי אַנגענומען פֿאַר סאָלדאַטן, אַנגעטאָן די סאָלדאַטסקע שינעלן און מאַרש דינען דעם קײַזער! מע האָט די

דאָזיקע נפֿשות אָפּגיעבן פֿאַר יענע פֿאַמיליעס, וואָס האָבן באַצאָלט אַ גוטן מקח, און די דעפּוטאַטן מיט דעם איזבאַרשטשיק האָבן זיך צעטיילט מיט דעם געלט. אויך פּריוואַטלײַט האָבן דאָס געמאַכט פֿאַר אַ געשעפֿט. זיי פֿלעגן כאָפּן קליינע קינדער און פֿלעגן זיי פֿאַרקויפֿן צו די קהלשע מאַכערס. די פּעריאָדע איז בײַ אונדז יידן באַקאַנט מיט דעם נאָמען: די צײַט פֿון די „פּוימענעס", דאָס הייסט די צײַט פֿון כאָפּן. אין יענע פֿינצטערע צײַט האָבן בײַ אונדז טאָג־טעגלעך פֿאַסירט הונדערטער „מכירת־יוסֿלעך". די קלענערע רבנים פֿון די קליינע שטעטלעך האָבן צו דיזער רציחה געגעבן זייער הסכמה מיט דעם „פֿשט", אַז די קינדער פֿון זייערע אייגענע שטעטלעך איז „מער מיצווה" צו פֿאַרהיטן ווי פֿרעמדע קינדער פֿון פֿרעמדע שטעט. די גרעסטע רבנים האָבן אין דער שטיל פֿאַרגאָסן טרערן איבער די עפֿנטלעכע רציחות, אָבער זיי האָבן געמוזט שווײַגן איבער דרײַ טעמים. ערשטנס, איז דאָס געווען אַ קיצערלעכער אוקאַז. צווייטנס, האָבן זיי מורא געהאַט פֿאַרן איזבאַרשטשיק מיט די דעפּוטאַטן, וואָס האָבן זיי געקענט אָפּזאָגן פֿון די רבנות, ווען זיי וואָלטן זיך אַוועקגעשטעלט קעגן די בלוטיקע רציחות. און דריטנס, האָבן זיי מורא געהאַט פֿאַר די מוסרים, וואָס האָבן זיי געקענט פֿאַרמסרן בײַ דער נאַטשאַלסטוואָ, און דער רעזולטאַט פֿון אַזעלכע מסירות וואָלט תמיד געווען — סיביר. יענע צײַט איז געווען אַ צײַט, ווען מענטשן האָבן אײַנגעשלונגען מענטשן גאַנץ אָפֿן און מיט דער הסכמה פֿון דער רעגירונג.

און אײַנער פֿון דיזע אומגליקלעכע קרבנות בין איך אויך געווען, ווען איך בין אַלט געווען פֿערצן יאָר.

איך בין געזעסן אין אַ קאַזאַרמע גאַנצע פֿינף וואָכן; קהל האָט געוואָרט אויף דעם „פּריאָם". אויסזיכטן אויף לויז ווערן האָב איך ניט געהאַט. ווי אַזוי? מאַין יבֿוא עזרי? מיט וואָס פֿאַר אַ נס? די אַרעמע שעפּסעלעך, וואָס ליגן געבונדן אין שלאַכטהויז, קענען נישט האָפֿן צו בלײַבן לעבן. צי זיי וועלן זײַן טריפֿה אָדער כשר, צו דער שחיטה מוזן זיי גיין. מיט מיר איז אויך געווען דער זעלביקער פֿאַל: צי מע וועט מיר אָפּגעבן על־פּי זאָקאָן אָדער קעגן זאָקאָן, אַ סאָלדאָט וועל איך שוין זײַן אין יעדן פֿאַל . . . פֿיל יאָרן וועל איך דאָרפֿן דינען אין די קאַנטאָניסטן. מע וועט מיר אַוועקגעבן צו אַ מוזשיק אין אַ דאָרף פֿאַר טויזנטע מײַלן וויַט אין סיביר, דאָרטן וועל איך מוזן פֿיטערן חזירים, האָקן האָלץ אין וואַלד, פֿלעכטן פֿאַר אים לאַפּטשעס און פֿאַר יעדע קלייניקייט געשלאָגן ווערן מיט גרויס אַכזריות . . . וועל איך אַרויסגיין אַ גאַנצער פֿון דעם דאָזיקן חיבוט־הקבֿר, וועט זיך ערשט פֿאַר מיר אָנפֿאַנגען דער ריכטיקער גיהנום מיט אַלע זײַנע שרעקן: דער „דיאַדקאָ", די רוסישע קאַזאַרמע, דער מושטיר, די מאַרשן מיט 30 פֿונט משׂא אויף די פֿלייצעס, די פֿײַערדיקע שמיץ, די שרעקלעכע קלעפּ און נאָך טויזנט אַנדערע „תענוגים" פֿון דעם מין. מער פֿון אַלעס האָט מיך דעמאָלס געפּײַניקט דער געדאַנקען, ווען איך פֿלעג מיך דערמאָנען מײַן אומ־גליקלעכע מוטער, די עלנטע און וויסטע אַלמנה. איין און צוואַנציק פֿינצטערע יאָרן האָט זי אָפּגעלעבט מיט איר מאַן, און ווען אַ בייזער צופֿאַל האָט דעם שפּײַזער פֿון איר אַוועקגעריסן, איז זי געבליבן מיט די צוויי יתומים. זי האָט זיך מיט זיי געקענט טיילן נאָר אין לײַדן, וויַל פֿרײַדן האָט זי קיין מאָל ניט געהאַט . . . איר אײַניציקער טרייסט זײַנען איר געווען די צוויי יתומים און ביידע האָט מען פֿון איר אַוועקגערויבט! . . . חיה רעה אכלתם! און ווער? ניט קיין ווילדע חיות אין וואַלד, נאָר אייגענע מענטשן — מענטשן מיט הערצער פֿון וועלף . . .

מיט אַזעלכע געדאַנקען האָב איך זיך אַרומגעטראָגן די גאַנצע צײַט וואָס איך בין געזעסן מיט נאָך אַנדערע יידישע קרבנות אין דער פֿינצטערער קאַזאַרמע.

די דאָזיקע געדאַנקען האָבן אויפֿגעוועקט מײַנע געפֿילן און איך האָב דאָמאָלס, זיצנדיק אין דער קאָזאַרמע, אָנגעשריבן מײַן לידל: „די פּוימענעס", וואָס האָט אין זיך 108 פֿערזן. די טעמע צו דעם לידל האָב איך געזומען פֿון דעם נבֿיא חגי. חגי הנבֿיא איז געקומען צו די כּהנים און האָט זיי געפֿרעגט:

— ווערט אַ מענטש אָדער אַ בגד אויך הייליק, ווען דער מענטש אָדער דער בגד רירט זיך אָן די הייליקע פּלייש פֿון קרבנות?

— ניין, ער ווערט ניט הייליק! — האָבן די כּהנים געענטפֿערט.

— און ווערט אַ מענטש אָדער אַ בגד אומריין, ווען זיי באַרירן אָן אומריינע זאַך? — האָט דער נבֿיא ווײַטער געפֿרעגט.

— יאָ, געוויס ווערן זיי אומריין! — האָבן די כּהנים געענטפֿערט.

— אַזוי איז דאָס גאַנצע פֿאָלק! — האָט חגי מיט שמערץ אויסגערופֿן — קיין גוטע, קיין ריינע, קיין הייליקע זאַך קלעפּט זיך אָן זיי נישט אָן, נאָר די אומריינע זאַכן קלעפּן זיך צו זיי צו, דאָס הייסט לעבנדיק צווישן פֿרעמדע פֿעלקער, לערנען זיי פֿון זיי ניט די גוטע מעשׂים, די פֿיינע זיטן, זיי לערנען זיך פֿון זיי אויס נאָר די שלעכטע, די אומריינע!

די גזירה פֿון די „פּוימענעס" איז געווען אַ פֿראָבע פֿאַר אונדזערע יידן פֿון יענעם דור, אָבער זיי האָבן דעם נסיון זייער שלעכט אויסגעהאַלטן . . . מיט דעם וואָס זיי האָבן זייערע אייגענע ברידער געכאַפּט און פֿאַרקויפֿט אין שמד אַרײַן און צו אייביקע צרות, האָבן זיי אויפֿגעדעקט פֿאַר דער וועלט דעם וואָרן כאַראַקטער פֿון זייערע מנהיגים . . .

דאָס איז אין קורצן דער אינהאַלט פֿון מײַן ליד „די פּוימענעס", אָדער „געשטאַנען צום מישפּט און אַרויס שולדיק". ניט אין מײַן אייגענעם בלוט האָב איך געטונקט מײַן פֿעדער, ווען איך האָב זי געשריבן, נאָר אין דעם בלוט פֿון אַלע מײַנע אומגליקלעכע ברידער; ניט מײַן שמערץ אַליין קלינגט דורך אירע פֿערזן, עס הערט זיך אין איר דער פֿאַרצווייפֿלטער יאָמער־געשריי פֿון דעם גאַנצן כּלל־ישׂראל . . .

און ווי טרויעריק, ווי האַרצריײַסנד איז געווען דאָס בילד פֿון דער קאָזאַרמע! אַכציק עלנטע, בלייכע, אויסגעדאַרטע, אויסגעהונגערטע, האַלב־נאַקעטע נפֿשות ליגן אויף דער ערד אויף אַ הײַפֿעלע שמוציקע שטרוי . . . דער גרעסטער טייל פֿון זיי זיצנען דורך אַ טיראַנישע האָנט אַוועקגעריסן געוואָרן פֿון זייערע מוטערס, און וואָס פֿאַרשטייען נאָך גאָר ניט דעם טיפֿן עלנט, וואָס ערוואַרטעט זיי אין דער צוקונפֿט. אויך דאָ אין דער קאָזאַרמע, ניט וויסנדיק זייער פֿיינצטערן גורל, לאָכן זיי, שטיפֿן זיי, און שפּילן זיך אייגער מיט דעם אַנדערן. נאָר די עלטערע, קוקנדיק אויף זיי, פֿאַרגעסן זייערע אייגענע צרות און פֿאַרגיסן טרערן. צוויי מאָל אין טאָג עפֿענען זיך די אײַזערנע טירן, און עס קומען אַרײַן די מלאָכי־חבלה פֿון די קהלשע מאַכערס און ברענגען עטלעכע לעבלעך ברויט און אַ פּאָר טעפּ זופּ, וואָס איז צו שמוציק אַפֿילו פֿאַר הינט. וואָגט אימעצער עפּעס וואָס צו פֿאַרלאַנגען און צו בעטן, ווערט ער אָנגענומען פֿאַר די האָר און צוריק־געשלײַדערט צום וואָנט מיט אַזאַ רציחה, דאָס די יונגע ביינדעלעך טרייסלען זיך און קנאַקן.

— איך וויל צו מײַן מאַמען! — צעווײנט זיך אַ קינד אויפֿן קול.

— דו וועסט איר שוין זען אויף יענער וועלט! האָב נאָר געדולד! — ענטפֿערט אים דער יידישער אָנטיוכוס און צעלאַכט זיך.

— לאָזט מיך אַהיים! איך וויל צוריק אַהיים! — יאָמערט אָן אָנדער עופּעלע.

— וואָרט נאָך עטלעכע טעג! — ברומט דער מענטשלעכער טיגער.

— דו וועסט שוין האָבן אַ גרויסע הימ! . . . זי ציט זיך פֿון באָברויסק ביז אַרכאַנגעלסק . . .

עס ווערט נאַכט. אָלע לייגן זיך אויף דער ערד און לייענען קריאת־שמע. אַנדערע, די עלטערע, זאָגן תהילים אויסווייניק, ביז זיי ווערן אַנטשלאָפֿן . . . אַ גאַנצע סטאָדע שעפֿסן וואָס ווארטן אויף דער שחיטה . . . זיי ליגן אייגער אויף דעם אַנדערן אויף דעם שמוציקן שטרוי — איין אומגליק, איין יאָמער און עלנט האָט די פֿרעמדע פֿאַראייניקט אין איין קערפּער. פֿון מינוט צו מינוט רייסט זיך אַרויס אַ שוועכער זיפֿץ פֿון דער ברוסט פֿון אַן עלטערן. די גאַנץ יונגע שלאָפֿן גאַנץ רויק, און אַ גליקלעכער שמייכעלע שוועבט אום אויף זייערע בלייכע פּנימלעך. וואָס חלומט זיך זיי? געוויס, אַז זיי זיצן בײַ זייער מוטער אויפֿן שויס, און די צערטלעכע מוטער קאָמט זיי און מאַכט לאָקן פֿון זייערע האָר! . . .

צווישן די 80 פֿוימעניקעס, וואָס זײַנען מיט מיר געזעסן אין קאַזאַרמע, זײַנען געווען אייניקע מיט זייער גוטע שטימען צום זינגען. איך האָב צוזאַמענגעשטעלט אַ קאָר פֿון צען פֿוימעניקעס און האָב מיט זיי אײַנגעשטודירט מײַן ליד „די פֿוימענעס". מיר פֿלעגן עס זינגען עטלעכע מאָל אין טאָג און קיין אויג פֿלעגט דערבײַ נישט בלײַבן טרוקן און קיין האַרץ פֿלעגט ניט בלײַבן אומגעריר, ווען די טרויעריקע מעלאָדיע צוזאַמען מיט די ווערטער פֿלעגן זיך צעגיסן איבער דער קאַזאַרמע. אַפֿילו די מלאַכי־חבלה מיט די שטייגערנע הערצער, מיט די אײַזערנע נערוון, וואָס האָבן טאָג און נאַכט איבער אונדז געוואַכט, פֿלעגן אויך מיט אונדז מיטווייגען.

עס איז אַוועק דער תשעה־באָב און עס איז געקומען די נאַכט, וואָס אויף מאָרגן האָט מען שוין געדאַרפֿט פֿירן צו דער שחיטה, צום פֿריאָם.

די באַפֿרייונג

אַז די ישועה איז אונדז פֿיל נעענטער ווי מיר האָבן גערעכנט, דאָס האָט קיינער פֿון אונדז ניט געוווסט.

אום פֿורים תרטו (1855), דאָס הייסט אומגעפֿער מיט אַ האַלב יאָר פֿריִער אַיידער מע האָט מיך געכאַפּט און אַלס פֿוימעניק אײַנגעשלאָסן אין דער באַב־רויסקער קאַזאַרמע, איז קײַזער ניקאָלײַ דער ערשטער פֿלוצלינג געשטאָרבן. אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז אַרויף אויף דעם רוסישן טראָן און מיט דעם איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן דער פֿאַריזער טראַקטאַט. דער קרימער קריג האָט זיך געענדיקט. איינער פֿון די ערשטע אוקאַזן, וואָס קײַזער אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט אַרויסגעגעבן, איז געווען אַרויסצולאָזן פֿרײַ פֿון די קאַזאַרמעס אַלע פֿוימעניקעס.

אַרום איינס דעם זייגער בײַ נאַכט, ווען מיר האָבן געשלאָפֿן אין דער קאַזאַרמע, האָט אונדז אויפֿגעוועקט אַ גרויסער טומל אויף דער גאַס. דער טומל איז אַלץ געקומען נעענטער און נעענטער צו אונדז, און באַלד האָבן מיר דערהערט ווי מע קלאָפּט אין אונדזערע אײַזערנע טירן און לאָדנס.

— קינדערלעך, שטייט אויף! אַ ישועה! איר זײַט פֿרײַ, פֿרײַ! — האָט איינער געשריִען.

— אַן אוקאַז פֿון קײַזער, אַז מע זאָל אײַך אַרויסלאָזן! — האָט געשריִען אַ צווייטער.

— לויבט גאָט, קינדערלעך! זאָגט הלל! — האָבן עטלעכע קולות געשריִען אויף אין מאָל.

די דאָזיקע בשׂורה איז פֿאַר אונדז געווען ווי דער קול פֿון שופֿר, וואָס וועט אויפֿוועקן די טויטע צו תּחית־המתים. מיט אַ פֿריידן־געשריי זײַנען מיר אויפֿ־געשפֿרונגען פֿון אונדזער וויסטן לאָגער, מיר האָבן זיך געוואָשן און מיר האָבן זיך געשטעלט זאָגן הלל. איך בין געווען דער חזן, און מײַן קאָר האָט מיך באַגלייט. נאָך הלל האָבן מיר זיך אַלע גענומען פֿאַר די הענט, און מיר האָבן

געטאַנצט אַ יידישן קאַרעהאַד. דאָס איז געווען אַ טראַגיקאָמישע סצענע, בײַ וועלכע מע האָט געמוזט לאַכן און ווײַנען. נאָך דעם טאַנץ האָב איך אָנגעשריבן מײַן ליד „די ישועה", און האָב צו איר קאָמפּאָנירט אַ פּײַנע מעלאָדיע.

אויף צען דעם זייגער אין דער פרי איז באַשטימט געווען אונדזר אַרויסצוליאַזן פֿון דער קאַזאַרמע. דער באַבאַרויסקער גבֿיר ר׳ יצחק ראַבינאָוויץ האָט געשאָנקען פּערציק רובל אויף דעם בית־המדרש פֿאַר דער מיצווה צו עפֿענען די טיר פֿון דער קאַזאַרמע. שוין אַ צײַט פֿרײַער האָבן זיך אַרום דער קאַזאַרמע פֿאַרזאַמלט מענער און פֿרויען, יונגע און אַלטע, און האָבן מיט גרויס אומגעדולד געוואַרט אויף דעם מאָמענט, ווען די קאַזאַרמע וועט זיך עפֿענען און מיר וועלן אַרויסגיין פֿרײַ. יעדער אינער פֿון זיי האָט געבענטשט און געלויבט דעם גוטן קײַזער אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, וואָס האָט אַרויסגעגעבן דיזן מאַנפֿעסט און וואָס האָט מבֿטל געווען אַ סך ביטערע גזירות פֿון זײַן פֿאָטער.

עס איז געקומען דער גליקלעכער מאָמענט. מיט דער ברכה „ברוך מתּיר אַסורים" האָט דער גבֿיר ר׳ יצחק ראַבינאָוויץ אויפֿגעשלאָסן די טיר, און דער גאַנצער עולם האָט זיך אויף אַיין מאָל אַ שפּאַר געטאָן אין דער קאַזאַרמע. דער שטאָט־חזן האָט געמאַכט מי־שברך דעם קײַזער און האָט געזונגען דעם קאַפּיטל מה פֿון תּהילים. דאַן האָט מען מיך מיט מײַן קאָר אַרויפֿגעשטעלט אויפֿן טיש, און מיר האָבן געזונגען מײַן ליד „געשטאַנען צום מישפּט און אַרויס שולדיק". עס איז אונטער דעם פֿאָלק אויסגעבראָכן אַ גרויס געווײַן, אָבער דאָס ליד האָט נאָך אַ צווייטע ווירקונג געהאַט. דער עולם איז פֿון דאָס ליד אַזוי שטאַרק אויפֿ־גערייצט געוואָרן אויף די קהלשע מאַכערס, דאָס מע וואָלט זיי געווויס צעריסן אין שטיקער, ווען זיי וואָלטן דאָ דערבײַ געווען. יענע זײַנען אָבער קליגער ווי פֿרימער געווען און האָבן זיך באַהאַלטן. אויף דעם פֿאַרלאַנג פֿון די בעלי־בתּים האָב איך זיי נאָך צוויי פֿון מײַנע לידער געזונגען: „די ישועה" און דאָס ליד „בעסער נעמען אײַדער געבן", וואָס האָט געשילדערט מײַן בעל־הבית, דעם יישובֿניק, וואָס האָט מיך פֿאַרקויפֿט צו קהל פֿאַר 25 רובל, אַנשטאָט מיר צו באַצאָלן מײַנע שכירות. דיזעס ליד האָט בײַ דעם עולם אַרויסגערופֿן אַ שטורעם פֿון ווילדן צאָרן. עס האָבן זיך געפֿונען אַ סך בעלנים, וואָס האָבן געוואָלט לויפֿן אין יענעם דאַרף צום יישובֿניק און פֿון אים נעמען ביטערע נקמה, אָבער דער גבֿיר ר׳ יצחק ראַבינאָוויץ האָט זיי אײַנגעשטילט און האָט זיי געגעבן זײַן ערנוואָרט, אַז ער וועט זיך מיט יענעם עוכר־ישׂראל אָפּרעכענען. דאַן האָט מען פֿאַר אונדז געעפֿנט די טיר און מיר אַלע אַכציק געפֿאַנגענע זײַנען זינגענדיק אַרויסגעגאַנגען פֿון דער קאַזאַרמע. מיך האָט דער גבֿיר ר׳ יצחק ראַבינאָוויץ אַריינגענומען אין זײַן קאַרעטע און האָט מיך אַוועקגעפֿירט אין זײַן הויז.

שוין אין די ערשטע צוויי וואָכן, וואָס איך בין געווען בײַ דעם גבֿיר אין הויז, בין איך אויך געוואָרן אַ שטיקל „גבֿיר". איך האָב מיך זייער שיין אויסגעקליידט און איך האָב נאָך געהאַט אַ קאַפּיטאַל פֿון הונדערט רובל אין מזומן. מײַן „עשירות", פֿונקט ווי מײַנע צרות, האָב איך אויך באַקומען אויף אַ מערקווירדיקן אופֿן. קודם־כל האָט דער גבֿיר ר׳ יצחק ראַבינאָוויץ געשיקט רופֿן דעם יישובֿניק, בײַ וועלכן איך האָב געקנעלט מיט זײַנע דרײַ „גאונים", און נאָך דעם ווי ער האָט אים מכבד געווען מיט עטלעכע פֿײַערדיקע פּעטש, האָט ער אים געהייסן מיר באַצאָלן די פֿופֿציק רובל שכירות, וואָס האָט מיר געקומט פֿאַר צוויי זמנים, און די 25 רובל, וואָס ער האָט געגומען פֿאַר מײַן „נפֿש" בײַ קהל. דער פּײַנער מאַן האָט געטענהט, אַז ער איז אַרעם און קען דאָס ניט באַצאָלן, אָבער דאָס האָט אים נעבעך ניט געהאָלפֿן. דער גבֿיר האָט צו אים געשיקט אַ פֿאָר קאַזאַקן, און מע האָט בײַ אים צוגענומען אַלץ, וואָס מע האָט אין זײַן הויז געפֿונען. אַ פֿאָר טעג שפּעטער איז דער יישובֿניק געקומען מיט די 75 רובל און האָט אויסגעלייזט

זײַנע זאַכן. איך בין מיט אײַן מאָל געווארן אַ „גבֿיר" מיט אַ קאַפּיטאַל פֿון 75 רובל! צו יענער צײַט און אין מײַן לאַגע האָב איך געגלייבט, אַז איך בין אַ האַלבער ראַטשילד. אויסער דעם האָב איך נאָך באַקומען קליינע סומען געלט פֿון די געסט, וואָס פֿלעגן קומען צום גבֿיר, און פֿאַר וועלכע איך פֿלעג זינגען מײַנע דרײַ לידער, וועלכע איך האָב פֿאַרפּאַסט אין דער קאַוואַרמע.

ווען מע האָט מיך געכאַפּט פֿאַר אַ פּוימעניק, האָט זיך דערפֿון דערוווּסט אַ ווילנער ווײַבל, וואָס איז גראַדע געווען אין באַברויסק, און זי האָט וועגן דעם געשריבן צו מײַן מוטער אין ווילנע. אין אַ געוויסן פֿרימאָרגן, ווען איך בין שוין געווען בײַ דעם גבֿיר אין הויז, האָט מיר דער משרת געזאָגט, אַז אַ פֿרעמדע פֿרוי מיט אַ פֿרעמדן יידן ווילן מיך זען, און זיי וואַרטן אויף מיר אין דרויסן. ווי גרויס איז געווען מײַן פֿרייד, ווען איך בין אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס און האָב דאָרטן געפֿונען מײַן מוטער און מײַן פֿעטער אַבֿרהם־לייבן! מיט אַ פֿריידן־געשריי און מיט אַ ים טרערן אין די אויגן האָט זיך מײַן מוטער אויף מיר געוואָרפֿן און האָט מיך אַ לאַנגע צײַט ניט אַרויסגעלאָזן פֿון אירע אָרעמס. גלײַך ווי זי האָט באַקומען דעם בריוו פֿון דער ווילנער ווײַבל, האָט זי בײַ זיך מיטער אויף מיר קהל פֿאַר מיר אַרויסגענומען אַ פּאַספּאָרט און איז די שטרעקע פֿון פֿופֿציק רוסישע מײַלן געגאַנגען צו פֿוס נאָך באַברויסק, אום מיך צו באַפֿרײַען. מײַן גוטער פֿעטער אַבֿרהם־לייב האָט מורא געהאַט איר צו לאָזן אַליין אין אַזאַ ווײַטן וועג, דערום איז ער אויך מיטגעגאַנגען די גאַנצע פֿופֿציק מײַל. אַכט טאָג האָבן מיר נאָך דעם פֿאַרבראַכט בײַ דעם גבֿיר אין הויז, דאָן האָבן מיר ענדלעכן אַפּשיד און מיר זײַנען אַוועקגעפֿאָרן פֿון באַברויסק.

מיר זײַנען געקומען אין דער שטעטל סאַמאָכוואָלאָוויץ און מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אַכט טעג בײַ מײַן מוטערס שוועסטער מאַריאַשע־חנה. מײַן מומע האָט גרויס חשק באַקומען מיך צו האָבן פֿאַר אַן איידעם, ווײַל איך בין שוין געווען אַ „באַוואַרנטער" פֿון סאָלדאַטן, און צו יענער צײַט איז דאָס געווען אַ גרויסער יחוס. מײַן מוטער האָט מסכים געווען צו דעם שידוך, און איך בין געוואָרן אַ חתן מיט מײַן מומעס טאָכטער רחל. די חתונה האָט מען אָפּגעלייגט אויף צוויי יאָר.

איך בין צוריק געקומען אין ווילנע צו מײַן מוטער אין הויז, און דאָס ערשטע וואָס האָט מיך אין איר הויז באַגריסט איז ווידער געווען דער אַלטער דלות, וואָס איז דאָרטן נאָך אַלץ געזעסן ווי דער מלך־אַבֿיון אויף זײַן פֿינצטערן כּסא־המלוכה. עס איז מיר ווידער קלאָר געוואָרן, אַז איך האָב ניט ווער עס זאָל פֿאַר מיר זאָרגן, און אַז איך מוז מיר דאָ שטעלן צו דער אַרבעט בײַ אַ שמוקלער, אָבער אין ווילנע האָב איך דאָס ניט געקאָנט טאָן, ווײַל דער קאָנטראַקט מיט דעם ערשטן שמוקלער איז נאָך אַלץ געהאַנגען ווי אַ חלף איבער מײַן האַלדז. איך האָב קיין אַנדערע ברירה ניט געהאַט: איך האָב ווידער געמוזט מײַן מוטער פֿאַרלאָזן און בין געפֿאָרן זוכן אַרבעט אין קאָווענע, פֿערצן רוסישע מײַל פֿון ווילנע.

די גאָלדענע עפּאָכע

אין קאָווענע האָב איך מיך געשטעלט אַרבעטן בײַ אַ שמוקלער, און בײַ נאַכט פֿלעג איך גיין לערנען אין ר׳ ישׂראל סאַלאַנטערס מוסר־שטיבל אין יאַטקעוואָס. דאָס איז געווען די צײַט, ווען עס האָט זיך אָנגעפֿאַנגען די גאָלדענע עפּאָכע פֿאַר די רוסישע יידן. קיזיער אַלעקסאַנדער דער צווייטער, גלײַך ווי ער איז אַרויף אויף דעם רוסישן טראָן, האָט אײַנגעזען, אַז זײַנע יידישע אונטערטאַנען באַאיצן זייער פֿיל נאַטירלעכע מעלות און פֿעיקייטן, פֿון וועלכע דאָס לאַנד קאָן זייער פֿיל פּראָפֿיטירן, ווען מע זאָל זיי נאָר געבן די מעגלעכקייט דיזע מעלות

און פֿעיקייטן אויסצונוצן. ער האָט פֿאַר זיי אויפֿגעעפֿנט אַלע שולן, גימנאַזיומס און אַקאַדעמיעס, און אין אַ קורצע צייט האָט רוסלאַנד געהאַט אַ גרויסע צאָל יידישע דאָקטוירים, אינזשינערן, יוריסטן, טעכניקער, כעמיקער, מעכאַניקער, אַרכיטעקטן אאַז"וו. פֿילע פֿון זיי האָבן זיך ערווארבן אַ וועלט־באַרימטן נאָמען און האָבן זייער פֿיל בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פֿון דער רוסישער וויסנ־שאַפֿט. אין אַלע צווייגן פֿון וויסנשאַפֿט, קונסט און ליטעראַטור זענען געווען אַ מאַסע יידישע פֿאַרטרעטער. אין מיליטער און שטאַטסדינסט האָבן יידישע דאָקטוירים, אינזשינערן, יוריסטן און טעכניקער באַקומען שטעלן און האָבן געשטיגן אין ראַנג גלייך מיט די קריסטלעכע באַאַמטע. אין די גרויסע רוסישע צייטונגען און זשורנאַלן זענען געווען זייער פֿיל יידישע מיטאַרבעטער און אין די טעאַטערס און אָפּערע־הײזער — יידישע שוישפילער און זינגער. אַלעק־סאַנדער דער צווייטער האָט די געבילדעטע יידן מער בירגערלעכע רעכטע געגעבן, און אָפֿילו יידישע בעלי־מלאָכות און האַנטווערקער האָט ער געגעבן דאָס רעכט זיך צו באַזעצן און וווינען אין גאַנץ רוסלאַנד. עס איז נאָר אַ שאָדן, וואָס ער איז געבליבן שטיין אויפֿן האַלבן וועג און האָט די רוסישע יידן נאָר האַלבע בירגערלעכע רעכטע געגעבן; ווען ער וואָלט נאָך וויטער געגאַנגען און וואָלט פֿון זיי אין גאַנצן אַראָפּגענומען די אַלטע אויסנאַמס־געזעצן, ווען ער וואָלט זיי אין גאַנצן גלייך געמאַכט מיט אַלע אַנדערע רוסישע בירגער, וואָלט ער די אייביקע „יוד־פֿראַגע" פֿון רוסלאַנד מיט אין מאָל אָפּגעשאַפֿט.

דאָס געדריקטע און געטרעטענע יידישע פֿאָלק, די אינגעבויגענע יידן צו דער ערד, אונטער דער לאַסט פֿון שווערע גזירות פֿון פֿריערדיקע צייטן, האָבן שוין געקענט אויפֿהייבן דעם קאָפּ און אַ ביסל פֿרייער אָפּצײַען דעם אָטעם. אַ שטראַל פֿון ליכט איז אַרײַנגעפֿאַלן אין די פֿינצטערע געטאָס, און דיזער שטראַל האָט די יידן אויפֿגעוועקט צו אַ נײַעם לעבן. מע האָט זיך גענומען מיט גרויס חשק צו דער בילדונג, מע האָט אָנגעהויבן סיסטעמאַטיש צו לערנען פֿאַרשידענע וויסנשאַפֿטן, מע האָט אָנגעהויבן צו אָנטוויקלען די געבאַרענע מעלות און פֿעיקייטן, און פֿרייער פֿאַר אַלץ אַרונטערצורײַסן די דיקע מויערן פֿון אָבערגלויבן און פֿאַנאַטיזמוס, וואָס האָבן גאַנצע יאָרהונדערטער דעם רוסישן יידנטום אַרומגערינגלט פֿון אַלע זײַטן. די פֿיאָנערן, וואָס האָבן זיך געמומען אַרויסצוראַמען דעם יידישן גאָרטן פֿון די אַלטע דערנער און אין אים אײַנצו־פֿלאַנצן דעם עץ־הדעת, זענען געווען די יידן פֿון די גרויסע שטעט. די יידן פֿון די קליינע שטעטלעך זענען נאָך געבליבן פֿאַרגליווערט אין זייער אַלטן פֿאַנאַטיזמוס, און ניט נאָר וואָס זיי האָבן פֿון בילדונג און השׂכּלה ניט געוואָלט וויסן, זיי האָבן דאָס אויך באַטראַכט פֿאַר אַ מין עבֿודה־זרה און האָבן נאָך רודף געווען אירע אָנהענגער. יענער בחור אָדער יונגער־מאַן, וואָס האָט געלערנט די רוסישע שפּראַך אָדער געלעזן די נײַע השׂכּלה־ספֿרים, איז געקרוינט געוואָרן מיט דעם נאָמען אַפּיקורס. פֿילע פֿון די דאָזיקע יונגע־לײַט זענען געפֿאַלן אַלס קרבנות אויף דעם מזבח פֿון דער השׂכּלה . . .

ווי יונג איך בין נאָך דאָמאָלס געווען, האָט דיזער שינוי אויף מיר דאָך געמאַכט אַ גרויסן רושם. זעענדיק ווי דאָס יידישע פֿאָלק בליט אויף אין השׂכּלה ווי אַ שיינע בלום און לאָזט פֿונאָנדער אירע יונגע בלעטער, האָב איך מיט וואַרע קינדערשע באַגײַסטערונג פֿאַרפֿאַסט מײַן ליד „די בלום" אין זשאַרגאָן און אין לשון־קודש, וועלכע פֿאָנגט זיך אָן מיט די ווערטער: „על אם הדרך שמה מתגוללת, שושנה חכלילת עינים" אאַז"וו. אין דער דאָזיקער ליד האָב איך דעם קיזער אַלעקסאַנדער דעם צווייטן פֿאַרגעשטעלט פֿאַר אַ מלאך, וואָס האָט געפֿונען אין מיסט אַ בלום, וואָס איז אויסגעריסן געוואָרן פֿון ציונס גאָרטן, און זעענדיק ווי אַלע טרעטן זי מיט די פֿיס, האָט ער אויף איר רחמנות געהאַט און האָט זי אויפֿ־

געהויבן. ער האָט פֿון איר אַרונטערגעווישט דעם שטויב, האָט זי באַלעבט מיט פֿרישן וואַסער, האָט זי אײַנגעפֿלאַנצט אין אַ בלומענטאָפּ און האָט זי אַוועקגע־שטעלט אין זײַן גאָרטן צווישן צוויי אַנדערע בלומען.

חוץ דיזעס ליד האָב איך דאָמאָלס אין קאַוונע פֿאַרפֿאַסט נאָך פֿילע אַנדערע לידער, ווי צום בײַשפּיל: „דער זייגער", „די אַכסניא", „דער פֿראָם", „די וואַלוועלע בראַנפֿן", „דער זומער מיט דעם ווינטער", „דער יִשובֿניק מיט דעם שטאָטמאַן" און פֿילע אַנדערע. באַוווּנדערט האָט מען מײַנע לידער דערפֿאַר, וואָס די מעלאָדיע פֿון יעדעם ליד איז פֿאַראַנטוואָרטלעך געווען צו דעם טעקסט; זי האָט געמוזט שטימען צו די ווערטער. דער עולם האָט באַקומען גרויס חשק צו מײַנע לידער, און מע האָט זיי איבעראַל געזונגען. גאַנץ קאַוונע האָט געריסן ווען גענג יינגל, דעם שמוקלער, וואָס מאַכט אַזעלכע פֿײַנע לידער, און כּמעט יעדן אָוונט האָט מען מיך אײַנגעלאַדן אין אַן אַנדער געזעלשאַפֿט, וווּ איך האָב פֿאַרגעטראָגן מײַנע לידער. אַרום יענע הײַזער, וווּ איך האָב מײַנע לידער געזונגען, פֿלעגן שטיין הונדערטער מענטשן און אַזוי לאַנג צוהערן, ביז זיי האָבן זיך אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק. באַלד האָב איך אײַנגעזען, אַז דער פֿאַרטראָג פֿון מײַנע לידער ברענגט מיר אײַן אַ סך מער ווי די שמוקלערײַ. פֿון וועלכע איך האָב העכסטנס דרײַ רובל אַ וואָך געקענט פֿאַרדינען, און האָב מיך אַנטשלאָסן די שמוקלערײַ אַוועקצוואַרפֿן.

איך וויל מיך אַליין ניט רייכערן קיין קטורת און וויל דורכויס ניט באַהויפּטן, אַז מײַן ערפֿאָלג אַלס פֿאָלקסדיכטער האָט געשטאָמט פֿון די מעלות פֿון מײַנע לידער אַליין; וועגן דעם האָט נאָר די ערלעכע קריטיק צו אורטיילן, אָבער דאָס איז זיכער, אַז דעם ערפֿאָלג האָב איך צו פֿאַראַנקען דעם אומשטאַנד, דאָס צו יענער צײַט בין איך אין רוסלאַנד געווען אַ חד־בדרא, דאָס הייסט, איך בין געווען דער ערשטער אין רוסלאַנד, וואָס האָט פֿאַרפֿאַסט לידער צוזאַמען מיט געזאַנג. אין גאַליציען איז שוין אַפֿילו דאָמאָלס געווען וועלוול זבאַרעזשער (ערנקראַנץ) און בערל בראָדער, אָבער זייערע לידער זײַנען נאָך דאָמאָלס אין רוסלאַנד, און איבער הויפּט אין ליטע, ניט אַנגעקומען. רוסלאַנד האָט נאָך דאָמאָלס קיין אײַנציקן אײַזנבאַן ניט געהאַט, און דער פֿאַרקער מיט גאַליציען איז געווען זייער קליין. אין יענער צײַט האָט מיכל גאָרדאָן שוין אויך פֿאַרפֿאַסט אייניקע זשאַר־גאָנישע לידער, אָבער ער האָט געווויינט אין פֿאָלטאָוע, און פֿאָלטאָוע איז צו יענער צײַט ווײַט געווען פֿון ליטע ווי הײַנט אַמעריקע פֿון אירלאַנד. צו יענער צײַט האָבן די רוסישע יידן חוץ מײַנע לידער קיינע אַנדערע ניט געהאַט, און אין דעם ליגט אַ גרויסער טייל פֿון מײַן ערפֿאָלג.

אין קאַוונע האָב איך פֿאַרבראַכט אַ יאָר צײַט און מײַן ערפֿאָלג איז שוין געווען אַזוי גרויס, דאָס איך האָב שוין געקענט עקסיסטירן אָן דער שמוקלערײַ. איך בין צוריקגעפֿאָרן נאָך ווילנע, וווּ מײַנע לידער האָבן מיר שוין געמאַכט אַ גוטן נאָמען, און איך האָב אַנגעהויבן צו גיין אויף חתונות אַלס בדחן. דאָס איז געווען אין יאָר 1861 און דאָמאָלס האָב איך אָפּגעדרוקט מײַן ערשטע וווּרק שירים חדשים. אין דעם זעלביקן יאָר האָט מען אַנגעהויבן צו בויען די אײַזנבאַן פֿון פּעטערבורג נאָך ווארשע איבער ווילנע, און איך האָב אַנגעשריבן מײַן ליד „די אײַזנבאַן". אַ צווייטע ליד מיט דעם זעלביקן נאָמען האָב איך אַנגעשריבן זעכצן יאָר שפּעטער אין מינסק.

אין אַנפֿאַנג האָט מיר מײַן נײַער געשעפֿט זייער וויניק אײַנגעבראַכט, צוליב צוויי אורזאַכן: ערשטנס, ווײַל נאָר אַרעמע מענטשן פֿלעגן מיך אײַנלאַדן אויף חתונות, און איך פֿלעג מוזן גיין פֿאַר אַ קליינעם פּרײַז. און צווייטנס, ווײַל צום פֿאַרטראָגן מײַנע לידער האָב איך געמוזט האָבן די באַגלייטונג פֿון מוזיק. די קלעזמער, וואָס פֿלעגן מיך באַגלייטן בײַ דעם פֿאַרטראָג, פֿלעגן בײַ מיר אַרויס־

נעמען פֿון די קעשענעס מײַן גאַנצן פֿאַרדינסט. האָבן זיי דאָס ניט געקענט אויספֿירן אויף דער חתונה גופֿא, פֿלעגן זיי מיך איבערפֿאַלן אין גאַס, ווען איך פֿלעג גיין צוריק פֿון דער חתונה, פֿלעגן מיך צושפּאַרן צו אַ וואַנט און פֿלעגן בײַ מיר מיט געוואַלד אָוועקנעמען דאָס געלט! שפּעטער האָט זיך מײַן לאַגע פֿאַרבעסערט. מע האָט מיך אָנגעהויבן אײַנצולאַדן אויף רײַכע חתונות, און מע האָט מיר שוין גוט באַצאָלט. צו יענער צײַט האָט יעדע קאַמפּאַניע כּלי־זמרים געהאַט איר אייגענעם בדחן, און די גבֿירים האָבן געוואָלט זייערע חתונות נאָר יענע כּלי־זמרים, וועלכע זײַנען געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט מיר.

אײדער מײַנע לידער האָבן קונה־שם געווען אין דער וועלט, האָט משה וואַרשעווער געשריבן ווי אַ ליכטיקער שטערן אויף דעם בדחנישן הימל. ער פֿלעגט אײַנגעלאַדן ווערן אויף אַלע גבֿירישע חתונות און פֿלעגט פֿאַרדינען אי אַ סך כּבֿוד אי אַ סך געלט. מיט מײַן אויפֿשטײַגן אויף דעם זעלביקן „הימל" בין איך אים געשטאַנען ווי אַ ביין אין האַלדז, איך בין אים געוואָרן אַ געפֿערלעכער קאָנקורענט. ער האָט פֿרובירט פֿאַרשידענע מיטלען מיך בײַצוקומען, אָבער ער האָט מיט זיי קיין ערפֿאָלג ניט געהאַט, ביז ער האָט אויסגעפֿונען אַ פֿלאָן, מיט וועלכן ער האָט מיך אַרײַנגעכאַפּט אין נעץ.

ער האָט מיר דורך מענטשן, זײַנע גוטע־פֿרײַנד, אײַנגערעדט, אַז איך זאָל דעם געשעפֿט מיט אים מאַכן שותפֿות. איך האָב מיך געלאָזט אײַנרעדן און האָב מיט אים אָפּגעשלאָסן אַ קאָנטראַקט. וואָס עס איז אין קאָנטראַקט געשטאַנען — האָב איך ניט געווּסט. ערשט שפּעטער בין איך געוואָר געוואָרן, אַז ער האָט אין קאָנטראַקט אײַנגעשריבן אַ פֿונקט, דאָס איך דין בײַ אים אויף אַ טערמין פֿון דרײַ יאָר פֿאַר אַכט גילדן אַ וואָך שכירות־געלט. איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך דאָס איך בין פֿון אים אָוועק, און נאָר דאָס האָט ער געוואָלט — ער האָט מיך אָנגעקלאָגט פֿאַר „ברעכן דעם קאָנטראַקט" מיט דער ערקלערונג, אַז דאָס געלט וואָס איך וועל דאַרפֿן באַצאָלן שטראָף, שענקט ער אָוועק פֿאַר די פֿאַרוווּנדעטע סאָלדאַטן (עס איז דאַמאָלס גראַדע געווען דער פֿוילישער מיאַטעזש). עס האָט זיך דאַמאָלס פֿאַר מיר אָנגעהויבן די ביטערסטע צײַט פֿון מײַן יוגנט. פֿלעג איך גיין אויף אַ חתונה, פֿלעגט משה וואַרשעווער קומען מיט פֿאָליציי און פֿלעגט מיך צונעמען פֿון דער חתונה. עס איז אַזוי געקומען, דאָס מע האָט מיך אויפֿ־געהערט צו לאַדן אויף חתונות, ווײַל די חתונות פֿלעגן פֿאַרשטערט ווערן דורך דעם אָנפֿאַל פֿון משה וואַרשעווער מיט אַ פּריסטאָו און מיט דעסיאַטניקעס! איך בין געבליבן אָן פּרנסה, און דאָס ביסל וואָס איך האָב פֿאַרדינט, פֿלעגט בײַ מיר צונעמען מײַן אַדוואָקאַט שלמה פּרודזשאַנסקי, כּמנהג האַדוואָקאַטן . . . טאָג־טעגלעך פֿלעגט מען מיך שלעפּן ווי אַ פֿאַרברעכער אין פֿאָליציי און יעדן טאָג האָב איך געהאַט נײַע צרות.

נאָך מײַן חתונה

עס איז מערקווירדיק ווי אָפֿט מיר באַקומען הילף אין אונדזער לעבן, ווען מיר געפֿינען זיך אין דער גרעסטער נויט און פֿאַרצווייפֿלונג, און מיר זײַנען זיך שוין אין גאַנצן מיאש פֿון יעדער הילף. אין דער צײַט ווען איך האָב מיך געצאַפּלט אין משה וואַרשעווערס אײַזערנע הענט און האָב קיין שום אויסזיכט ניט געהאַט פֿון זײַנע הענט זיך אַרויסדרייען, האָט זיך מיט מיר געטראָפֿן אַ פֿאָקס, וואָס האָט מיך אַרויסגעפֿירט מעבֿדות לחרות.

מיט אַ צײַט פֿרײַער האָט אויסגעבראָכן דער פּוילישער מיאַטעזש, און גראַף מוראַוויאָוו האָט אײַנערגענומען די שטעלע פֿון געניראַל־גובערנאַטאָר איבער די פֿיר גובערניעס ווילנע, קאָווונע, גראָדנע און מינסק. זײַן רעזידענץ איז געווען ווילנע, און פֿון דאָרטן זײַנען אַרויסגעקומען אַלע באַפֿעלן און אוקאַזן, וואָס

זײַנען נוגע געווען צום פּוילישן מיאַטעזש. עס האָט זיך אָנגעפֿאַנגען דער קריג מיט די פּאָליאַקן, און בלוט האָט געפֿלייצט אין שטראָמען.

איך בין נאָך דאָמאָלס אַזוי יונג געווען, דאָס איך האָב ניט געקענט אורטיילן, ווער עס איז דער גערעכטער אין דעם בלוטיקן סיכסוך, און מײַנע קינדערשע געפֿילן האָבן מיך נוטה געווען אויף דעם צד פֿון דעם שטאַרקערן. איך האָב סימפּאַטיזירט מיט רוסלאַנד, און באַגײַסטערט פֿון דער דאָזיקער סימפּאַטיע, האָב איך פֿאַרפּאַסט אַ ליד אונטער דעם נאָמען „דער פּוילישער מיאַטעזש". דיזעס ליד האָב איך געזונגען אויף די ייִדישע חתונות, צו וועלכע מע האָט מיך אײַנ־געלאַדן, און דער עולם האָט פֿון איר פֿיל פֿאַרגעניגן געהאַט.

נון, האָט זיך געמאַכט, דאָס איך האָב איין מאָל דאָס זעלביקע ליד פֿאַרגע־טראָגן אויף אַ גבֿירישע חתונה אין ווילנע, צו וועלכע עס איז אײַנגעלאָדן געווען אַ רוסישער פּאָלקאָוניק. ער האָט געבעטן מע זאָל אים מײַן ליד איבערזעצן פֿון זשאַרגאָן אין רוסיש, און אַז מע האָט אים איבערגעגעבן די רוסישע איבער־זעצונג, האָט ער עס פֿאַר נייטיק געפֿונען צוצושטעלן דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר גראַף מוראַוויאָוו. דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר איז מײַן ליד זייער שטאַרק געפֿעלן און האָט מיר דערפֿאַר געשיקט אַ פּרעזענט פֿון 25 רובל דורך יענעם פּאָלקאָוניק. שפּעטער, ווען דער ווילנער גבֿיר ר׳ יודל אָפּאַטאָוו ע״ה איז געקומען באַזוכן דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר, מיט וועלכן ער איז געשטאַנען אין פֿרײַנדשאַפֿט־לעכע באַציִונגען, האָט מיך גראַף מוראַוויאָוו פֿאַר אים זייער שטאַרק געלויבט און האָט אים אויף מיר אויפֿמערקזאַם געמאַכט.

באַלד נאָך דעם האָט זיך געפֿונען די געלעגנהייט, וואָס האָט מיך באַקאַנט געמאַכט מיט דעם גבֿיר ר׳ יודל אָפּאַטאָוו ע״ה, וואָס האָט דאָמאָלס דורך זײַן גרויסן אײַנפֿלוס געהאָט די גרעסטע מאַכט אין ווילנע. ער האָט חתונה געמאַכט זײַן טאָכטער מיט ר׳ אַבֿרהמעלע פּרנס און האָט מיך אײַנגעלאָדן צו דער חתונה. מײַנע לידער און מײַן פֿאַרטראָג זײַנען אים אַזוי שטאַרק געפֿעלן, דאָס ער האָט זיך מיט מיר אַרײַנגעלאָזן אין אַ פֿרײַנדלעכן געשפּרעך. איך האָב פֿאַר אים אויסגעגאָסן מײַן ביטער הארץ און האָב אים דערציילט די ביטערע רדיפֿות, וואָס איך האָב אויסצושטיין פֿון משה וואַרשעווער איבער אַ פֿאַלשן קאַנטראַקט. ר׳ יודל אָפּאַטאָוו ע״ה האָט מיר פֿאַרשפּראָכן צו העלפֿן און האָט וואַרט געהאַלטן. אַ קורצע צײַט שפּעטער איז יענער קאַנטראַקט ערקלערט געוואָרן אַלס אומגילטיק, און משה וואַרשעווער האָט געמוזט פֿאַרלאָזן ווילנע.

איך האָב שוין פֿרײַ אָפּגעאָטעמט און האָב שוין אָנגעהויבן גוט צו פֿאַרדינען, אָבער מיט יעדן טאָג איז אַלץ נעענטער געקומען דער טערמין פֿון מײַן חתונה. מײַן שוועער, ר׳ הלל דער חסיד, האָט דורכויס געוואָלט, אַז די חתונה זאָל זײַן גלײַך נאָך יום־כּיפּור און האָט מיך אײַנגעלאָדן די ימים־נוראים צו פֿאַרברענגען בײַ אים אין סאַמאָכוואַלאָוויץ.

אויף מאָרגן נאָך יום־כּיפּור, 1862, איז געווען מײַן חתונה. איך בין שוין דאָמאָלס אַלט געווען 23 יאָר, און אין שטעטל האָט מען מיך געהאַלטן פֿאַר אַן אַלטן בחור. נאָך דער חתונה האָט מײַן שוועסטער פֿאַר נייטיק געפֿונען מיך פֿאַרצו־שטעלן פֿאַר דעם קוידענאָווער רבין און איז מיט מיר געפֿאָרן אויף שבת אין קוידענאָו. ער האָט וואַרשײַנלעך געוואָלט ווײַזן דעם צדיק מיט וואָס פֿאַר אַ תּכשיט אַן איידעם דער רבונו־של־עולם האָט אים מזכּה געווען. דעם אײַנדרוק, וואָס דער חסידישער רבי פֿון קוידענאָו האָט אויף מיר געמאַכט, האָב איך באַשריבן אין מײַן הומאָריסטישע ליד „דעם רבינס שליסעלע". פֿון דעם דאָזיקן ליד האָט זיך מײַן שוועסטער אַרומגעזען וואָס פֿאַר אַ טייַערע מציאה ער האָט אײַנ־געהאַנדלט, און האָט מיך שוין ניט מער געפֿירט צו זײַן צדיק. צוויי חדשים נאָך מײַן חתונה בין איך צוריק אַוועקגעפֿאָרן נאָך ווילנע.

אין יענער צייט האָב איך מיך אַ ביסל ערנסטער געזומען צו פֿאָרפֿאָסן לידער. פֿון די לידער וועלכע איך האָב דאַמאָלס פֿאָרפֿאָסט, האָבן זיך אויסגע־צייכנט די לידער: „דער רובל", „דער אײזערנער שראַנק", „די קימפֿעטאָריך" און „יעקעלע באַס" (אין אַ באַזונדער ביכל פֿון 130 פֿערזן). מײַן נאָמען האָט זיך אַנגעהויבן צו הערן גאַנץ וויט, און מע פֿלעגט מיך שוין נעמען אויף חתונות אין גראָדנע, ווארשע, דינאַבורג, ווימעבסק, קאָוונע, מינסק, אאַז״ו. צו יענער צייט האָט מען שוין אויסגעבויט די „ליבאַוער־ראָמען־אײזנבאַן". דאָס האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט אַנצונעמען חתונות אין ווײַטע מקומות, און דורך דעם האָט זיך מײַן פֿרנסה אַ סך פֿאַרגרעסערט. איך מוז דאָ אויפֿמערקזאָם מאַכן, אַז די מעלאָדיען צו מײַנע ערשטע לידער זײַנען מיר אַליין ניט געפֿעלן געווען, ווײַל איך האָב מיך צום גרעסטן טייל באַגנוצט מיט די מאָטיוון פֿון די חזנים פֿון ווילנער שול, און זיי זײַנען דאָמאָלס ניט געווען קיין מפֿורסמים אין דער מוזיק. אין מײַנע קינדערשע יאָרן איז געווען דער ווילנער חזן אַ געוויסער „אַרטשיק דער חזן". ער איז אַפֿילו געווען אַ ברודער פֿון דעם גרויסן סלוצקער חזן, וואָס איז באַקאַנט מיט דעם נאָמען „פֿידעלע חזן". אָבער זײַן טאַלאַנט האָט ער ניט געהאַט. איידער ער איז געוואָרן אַ חזן, איז ער געווען אַן אינפֿאַכער פֿײַקלער. ניט האָבנדיק וואָס בעסערס, האָב איך צו מײַנע לידער אַדאַפּטירט זײַנע מעלאָדיען, דערום זײַנען מײַנע ערשטע לידער אַזוי אוממעלאָדיש געווען. שפּעטער האָבן שוין מײַנע לידער אַ בעסערן קלאַנג געהאַט, און דאָס האָב איך צו פֿאַרדאַנקען דעם גרויסן חזן ר׳ חיים וואַסערצוויג אַדער ר׳ חיים לאָמזער, וואָס האָט איבערגענומען די ווילנער חזנות. ער איז געווען אַ גרויסער קאָמפּאָזיטאָר און זײַן ספֿר שירי מקדש האָט געהאַט אַ גרויסן ערפֿאָלג בײַ די וואָס ליבן די רײַנע ייִדישע מוזיק. די מעלאָדיען פֿון מײַנע שפּעטערדיקע לידער האָב איך געשריבן אין זײַן גײַסט.

*

איך קען ניט פֿאַרבײַגיין אַ מערקווירדיקן צופֿאַל, וואָס האָט מיט מיר פּאַסירט אין יענער צייט, און וועלכן איך קען קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן. עס איז מיר געבאָרן געוואָרן אַ קינד, אַ ייִנגל, און ווײַל מײַן פֿרוי האָט אים אַליין ניט געקאָנט זייגן, האָבן מיר אים אַוועקגעגעבן צו אַן אַם אין דער שטאָט מערעץ, 12 מײל פֿון ווילנע. יעדן חודש פֿלעגט מיר אַנקומען אַ בריוו מיט דער בקשה, איך זאָל אַרויסשיקן די שכירות פֿאַר דער אַם און חפּצים פֿאַר דעם קינד, ווי קישעלעך, ווינדעלעך, וויקעלעך און דער גלײַכן. אַגבֿ־אורחא פֿלעגט מיר די אַם אויסרעכענען אין דעם בריוו די גרויסע מעלות פֿון מײַן יורש־עצר. נאָטירלעך איז ער אין אירע אויגן געווען אַ מושלם בכל המעלות: שיין ווי יוסף הצדיק, אַ גיבור ווי שמשון, קלוג ווי שלמה המלך, אַן ענו ווי הלל הזקן און אַ צדיק ווי רבינו הקדוש. וואָס איז דער וווּנדער, אַז פֿאַר אַזאַ געראָטענעם פֿון אַ קינד פֿלעגט איך געבן מער ווי די אַם האָט פֿאַרלאַנגט?

ויהי היום, איז צו מיר אין ווילנע אַרײַנגעקומען אַ יונגער־מאַן און האָט געבעטן אַ נדבֿה. איך האָב אים געגעבן און האָב אים געפֿרעגט, פֿון וואַנען ער איז.

— פֿון מערעץ! — האָט ער מיר געענטפֿערט.
— קענט איר אין מערעץ גרשון דעם צעסלערס?
— אַ, איך קאָן אים זייער גוט — ער איז מײַנער אַ שכן!
— און וואָס מאַכט דער ייִנגעלע, וועלכן זײַן ווײַב האָט געבומען אויסצוזייגן?
— איר מיינט די מיידעלע?
— נײַן, איך מיין דעם ייִנגעלע, ר׳ קרובֿ!
— איר מוזט אַ טעות האָבן, האָט ער מיר געענטפֿערט, גרשון דעם צעסלערס

וויב האָט טאָקע געזומען בײַ ר׳ אליקום בדחן אין ווילנע אַ יינגעלע צום אויס־זייגן, אָבער מיט דעם יינגעלע האָט זיך, ניט דאָ געדאַכט, ניט פֿאַר קיין יידן געדאַכט, געטראָפֿן אַן אומגליק. וועז זי איז מיט דעם קינד צוריקגעפֿאָרן פֿון ווילנע, איז זי אין וועג אַנטשלאָפֿן געוואָרן, און דאָס קינד האָט זיך פֿון אירע הענט אַרויסגעגליטשט און איז אַראָפּגעפֿאַלן אויפֿן טראָקט. וועז זי האָט זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון שלאָף און האָט זיך אַרומגעזען, אַז זי האָט דעם יינגעלע פֿאַרלאָרן, האָט זי זיך מיט דעם פֿורמאַן צוריק אומגעקערט זוכן דאָס קינד. ניט וויט פֿון אַ וואַלד האָבן זיי דערזען ווי אַ וואָלף עסט דאָס קינד. די אַם איז שוין ניט געפֿאָרן קיין מערעץ, נאָר זי האָט זיך צוריקגעקערט אין ווילנע, און דאָרטן האָט זי דורך אַ מעקלערקע באַקומען אַ מיידעלע צום אויסזייגן, און דאָס איז די מיידעלע, פֿון וועלכע איך זאָג אײַך!

מיין פֿרוי עליה השלום האָט געחלשט, און אַז מע האָט זי אָפּגעמינטערט, האָט זי געווויינט, געשריען און זיך געריסן די האָר פֿון קאָפּ. צו לעצט האָבן מיר אויף זיך מצדיק־הדין געווען און מיר האָבן זיך באַרויקט.

וועז ניט יענער יונגער־מאַן, וואָס איז צו אונדז געקומען בעטן אַ נדבֿה, וואָלטן מיר נאָך אַ לאַנגע צײַט געהאַט צו שיקן אַמגעלט, קישעלעך, ווינדעלעך און קליידלעך, און נאָך אַ לאַנגע צײַט וואָלטן מיר זיך אַליין געפֿרייט מיט די מעלות פֿון אונדזער געראָטענעם יינגעלע . . .

*

דער פֿוילישער מיאַטעזש האָט זיך מיט יעדן טאָג ווײַטער און ווײַטער פֿאַרשפֿרייט. עס איז דאָמאָלס געווען אַ וואַרע שרעקנסצײַט אין גאַנץ ליטע און פֿוילן. טאָג־טעגלעך האָט מען געזען ווי די מיאַטעזשניקעס ווערן געהאַנגען, געשאָסן אָדער פֿאַרשיקט אין די ווײַטע גובערניעס פֿון סיביר. אָבער אויף דער אַנטוויקלונג פֿון דעם יידישן גייסט און פֿון דער השׂכּלה האָט דער פֿוילישער מיאַטעזש קיין שלעכטן אײַנפֿלוס ניט געקענט האָבן. די רוסישע יידן זײַנען זיך געשטאַנען פֿון ווײַטן און האָבן זיך ניט געמישט אין דער פֿאָליטיק. זיי האָבן דאָמאָלס אָנגעוועגדעט אַלע זייערע קרעפֿטן זיך וואָס מער צו בילדן, וואָס מער זיך צו ציוויליזירן נאָך דעם אײראָפּעיִשן גייסט, נאָך דעם גאַנג פֿון דער צײַט. דאָמאָלס האָבן אָנגעהויבן צו ערשײַנען די ערשטע יידישע צײַטונגען אין רוס־לאַנד, ווי דער המליץ און דער הכּרמל אין לשון־קודש (דער המגיד האָט שוין מיט אַ פּאָר יאָר פֿריִער אָנגעהויבן צו ערשײַנען אין ליק, פּרײַסן) און דער קול־מבשׂר אין זשאַרגאָן. דיזע אַלע צײַטונגען און אַ גאַנצע מאַסע נײַע השׂכּלה־ספֿרים האָבן זייער ציל ניט פֿאַרפֿעלט. דורך זייער אײַנפֿלוס האָבן די רוסישע יידן אָנגעהויבן פֿײַנער צו דענקען, פֿײַנער צו פֿילן און פֿײַנער צו לעבן. אויך אויף מיר האָט דאָס אַלעס אַ גרויסן אײַנדרוק געמאַכט און איך האָב מיך נאָך פֿלײַסיקער געזומען צו דער יידישער השׂכּלה.

מײַן אומגאַנג מיט משׂכּילים

נאָך מײַן חתונה און פֿאַרדינענדיק מײַן חיונה דורך אייגענער קראַפֿט, בין איך שוין אין גאַנצן געוואָרן אַן אומאָפּהענגיקער מענטש, און האָב מיר געקענט לעבן נאָך מײַנע אייגענע געפֿילן און נאָך מײַנע אייגענע נייגונגען. איך האָב קיינעם ניט געדאַרפֿט אָפּגעבן דין־וחשבון איבער מײַנע מעשׂים און האָב פֿאַר קיינעם קיין מורא געהאַט.

און מײַנע געפֿילן און נייגונגען האָבן מיך געצויגן צו יענעם גרויסן ליכט, וואָס האָט שוין דאָמאָלס דורכגעדרונגען אַלע פֿינצטערע ווינקעלעך פֿון דעם רוסישן יידנטום. ווילנע האָט באַקומען דעם נאָמען „ירושלים דליטא", דאָס

הייסט די ליטווישע ירושלים, ווײל זי איז אין יענער צײט געווען די רעזידענץ, ווו עס איז געשטאַנען דער גאָלדענער טראָן פֿון יידישע תורה און חכמה. אַ געוואָלדיקע קראַפֿט האָט מיך געצויגן צו די יידישע גײסטיקע ריזן, וואָס האָבן ניט אויפֿגעהערט צו אַרבעטן פֿאַר זייער פֿאָלק אין אַלע צוויגן פֿון יידישער וויסנשאַפֿט. איך בין באַקאַנט געוואָרן מיט די גרעסטע פֿון זיי אין בין בײַ זיי געווען אַ שטענדיקער אײַנגייער. דאָס איז געווען אַ בוקעט צוזאַמענגעשטעלט פֿון די שענסטע יידישע בלומען: ר׳ צבי־הירש קאַצענעלענבויגען (באַקאַנט אונטער דעם נאָמען „קבּ הישר״), זײַן זון ר׳ חיים־לייב קאַצענעלענבויגען, אָדם הכּהן (אַברהם־בער לעווינזאָן, אָדער איינפֿאַך: „בערל מיכיילישקער״), מרדכי פֿלונגיאַן, מתּתיהו סטראַשון, יצחק שערעשעווסקי, אײַזיק בן־יעקבּ, שמואל־יוסף פֿין, קלמן שולמאַן, אײַזיק־מאיר דיק, יהושע שטיינבערג און נאָך פֿילע אַנדערע. מיר פֿלעגן זיך כּמעט יעדן שבת־נאַכט צו שלוש־סעודות פֿאַרזאַמלען בײַ ר׳ הירש קאַצענעלענבויגען, און אין ווינטערצײַט פֿלעגן מיר דאָרטן פֿאַרברענגען גאַנץ אָפֿט ביז גרויסן טאָג. דאָרטן איז געווען דער לעבעדיקער קוואַל פֿון תּורה און חכמה און דאָרטן איז באַשאַפֿן געוואָרן דער גרעסטער טייל פֿון די נײַע ביאורים אויף תּנך און די אַגדות פֿון תּלמוד. בײַ דיזע פֿאַרזאַמלונגען פֿלעגן פֿאַרגעלעזן ווערן די בריוו פֿון די אויסלענדישע יידישע משכּילים, ווי צום בײַשפּיל: שמואל־דוד לוצאַטאָ (שד״ל), גײַגער, ראַפֿאָפּאָרט און אַנדערע, וואָס זײַנען געשטאַנען אין גײַסטיקער פֿאַרבינדונג מיט די ווילנער משכּילים. דאָרטן איז געווען דער גרויסער און טיפֿער גײַסטיקער ברונען, פֿון וועלכע איך האָב געזעטיקט מײַן דורשט צו השׂכּלה. דאָרטן זײַנען באַשאַפֿן געוואָרן די באַרימטע מאַנאַטשרייפֿטן און יאָרביכער, וועלכע זײַנען אין אונדזער ליטעראַטור באַקאַנט מיט דעם נאָמען פּרחי־צפֿון. אויך איז דאָרטן געווען דער לעבעדיקער קוואַל פֿון דער ריינער יידישער הומאָריסטיק. די וויצן און אַנעקדאָטן, וואָס זײַנען דאָרטן געזאָגט געוואָרן, געפֿינט מען אין דער זאַמלונג פֿון בן־יעקבּס עפּיגראַמען. דער גרעסטער טייל פֿון זיי זײַנען איבערגעגעבן געוואָרן מינדלעך פֿון אייגעם צום צווייטן.

איך געדענק נאָך אַ וויץ, וואָס איז מיר עד היום הזה איבערגעבליבן אין מײַנע געדאַנקען: אָדם הכּהן האָט פֿורים געשיקט שלח־מנות צו ר׳ חיים־לייב קאַצענעלענבויגען מיט אַ שיר וועלכן ער האָט אָנגערופֿן: „שמש, ירח וכוכבּ״, דאָס הייסט: זון, לבֿנה און שטערן, און האָט דערבײַ אויסגערעכנט די גרויסע אַרבעט פֿון די דרײַ משהס: משה רבינו האָט ער פֿאַרגליכן צו דער זון, משה בן מימון (רמב״ם) צו די לבֿנה און משה מענדעלסאָן צו אַ שטערן. (דער שיר געפֿינט זיך אין שׂפת קדש.)

ר׳ חיים־לייב קאַצענעלענבויגען האָט אים צוריקגעשיקט שלח־מנות אויך מיט אַ שיר, אין וועלכן ער האָט אים אָנגעוויזן אויף די אַרבעט פֿון אָנדערע דרײַ משהס: משה קורדיווירו, משה די־ליאון און משה איסערלש, און האָט דעם שיר (קעגן דעם שיר: „שמש, ירח וכוכבּ״) אַ נאָמען געגעבן: „חשך, ענן וערפּל״, דאָס הייסט: פֿינצטערניש, וואָלקן און נעפּל. נאָטירלעך האָט מען דעם שיר ניט געקענט דרוקן, מע וואָלט דעם מחבר פֿון אָזאַ שיר עפּעס טייַנען.

אין מײַנע יינגלשע יאָרן, ווען מיר האָבן געווויינט אין ווילנע אין יאָטקעגאַס, אין קאַכּעלס הויף, האָבן דאָרטן געווויינט נאָך צוויי שכנים, און זייערע יינגלעך זײַנען געווען מײַנע חבֿרים. איינער פֿון זיי האָט געהייסן מאַטעס (מתּתיהו) דער שענקער, און פֿון זײַן יינגסטן יינגל מאָטקע איז שפּעטער אויסגעוואַקסן געוואָרן דער וועלט באַרימטער סקולפּטאָר מאַרק אַנטאָקאָלסקי. דער צווייטער שכן האָט געהייסן יאָשע דער חזן, און זײַן יינגל לייבקע איז שפּעטער אויסגעוואַקסן דער באַרימטער ליטעראַט ל. קאַנטאָר, דער אָבערראַבינער פֿון ליבאַו און דער

אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר פֿון דער העברעישער צייטונג היום אין פּעטערבורג. מיר אַלע דרײַ זײַנען געווען גרויסע קונדסים, און דורך אונדזערע קונדסעריײַען אין קאָכאלס הויף פֿלעגן מיר זייער אָפֿט פֿאַרדינען געזונטע קלעפּ פֿון די שכנים. שפּעטער, ווען מיר זײַנען שוין גרויס געוואָרן, האָבן מיר זיך נאָך אייניקע מאָל באַגעגנט אין פֿאַרשידענע שטעט.

אין אונדזערע קינדערשע יאָרן האָבן מיר אַלע דרײַ — איך, מאָרק אַנטאָקאָלסקי און לעאָן קאָנטאָר — זייער פֿיל געליטן פֿון דעם פֿינצטערן פֿאַנאַטיזמוס פֿון יענעם דור. פֿון די פֿערציקסטע ביז די פֿופֿציקסטע יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט איז אונדזער ירידישער המון פֿאַרזונקען געוואָרן אין א ים פֿון פֿאַנאַטיזמוס און אַבערגלויבן. דעם נאָמען „אַפּיקורס" האָט מען זיך אין יענער צײַט זייער לײַכט געקענט ערוווערבן: עס איז געניג צו טראָגן א נאָזטיכל אין קעשענע אום שבת, צו לעזן א ביכל פֿון די נײַע השׂכלה־ספֿרים אָדער צו באַגיין אַן „עבֿירה" פֿון דעם מין — און מע איז שוין געקרוינט געוואָרן מיט דעם נאָמען אַפּיקורס. איז מען שוין געשטעמפּלט געוואָרן מיט דעם נאָמען אַפּיקורס, איז מען געוואָרן א „פֿרײַער מענטש", דאָס הייסט יעדער איינער האָט מיט אים געקאָנט טאָן וואָס זײַן הארץ האָט געלוסט. די דאָזיקע „אַפּיקורסים" זײַנען געווען כשרע מציאות פֿאַר די קהלס־לײַט און פֿאַר זייערע כאַפּערס. מע האָט זיי אויפֿגעלויערט ווי די האָזן אין פֿעלד, געכאַפּט און אַן א שום טענה אַפּגעגעבן פֿאַר סאָלדאָטן. די „פֿרומע" ראָשי־הקהל האָבן געהאָט דעם פּרינציפּ: „בעסער זאָל גיין אַן אַפּיקורס דינען דעם קייסער, אַלס אַן ערלעך קינד". דעם תּענוג צו זײַן א סאָלדאָט אין די צײַטן פֿון ניקאָלײַ דעם ערשטן האָב איך שוין באַשריבן אין די פֿריערדיקע קאַפּיטלעך. אַפֿילו די, וואָס זײַנען על־פּי נס ניט אָפּגעגעבן געוואָרן פֿאַר סאָלדאָטן, זײַנען תּמיד געווען ווי אין חרם, און קיין „גוטער" און „פֿרומער" יידּ האָט מיט זיי קיין מגע־ומשׂא געהאָט. אזא באַהאַנדלונג האָבן זיי געהאָט ניט נאָר פֿון פֿרעמדע, אַפֿילו זייערע אייגענע עלטערן און קרובֿים האָבן זיי פֿאַר־פֿאָלגט מיט כל־מיני רדיפֿות: מע פֿלעגט זיי אַנטאָן כל־הנגישות, מע פֿלעגט זיי שלאָגן גאָר אַן רחמנות, מע פֿלעגט זיי ניט געבן עסן, און זייער אָפּט פֿלעגט מען זיי אַרויסטרײַבן פֿון הויז. די מוטערס פֿון די אומגליקלעכע פֿלעגן זיי באַווײַנען ווי מע באַווײַנט טויטע.

דער גרויסער גאון און צדיק ר׳ ישׂראל סאָלאַנטער, ווען זײַן זון איז אַוועק־געפֿאָרן אין בערלין שטודירן מעדיצין, האָט אויסגעטאָן די שיך און האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דער ערד זיצן שיבעה. אז מאָטעס דער שענקער האָט זיך דערוווּסט, אז זײַן יינגל מאָטקע (מאָרק אַנטאָקאָלסקי) גנבֿעט זיך אַרויס פֿון חדר, וווּ ער האָט געלערנט גמרא מיט די מפֿרשים, פֿאַרקלײַבט זיך שטילערהייט אויפֿן בוידעם און שניצט דאָרטן „צאַצקעס" און „געטשקעס" — האָט ער אים געבראָכן די ביינער מיט די גרעסטע אַכזריות. איין מאָל, געפֿינענדיק אים אויפֿן בוידעם שניצנדיק פֿיגורן, האָט ער אים פֿון דאָרטן אַראָפּגעשלעפּט און שרײַענ־דיק: „רשע! עס שטייט דאָך בפּירוש געשריבן 'לא תעשׂה לך פּסל וכל תּמונה'!" האָט ער אים אין ברענענדיקן פֿראָסט געשטעלט אין הויף ביים פֿלומפּ, און האָט אים געצוווּנגען א לאָנגע צײַט וואָסער צו פּאָמפּען. דער גרויסער זשעני איז דאָמאָלס שוין ניט פֿאַרפֿוירן געוואָרן. דעם זעלביקן גורל, די זעלביקע צרות און נגישות האָט אויך געמוזט איבערטראָגן מײַן חבֿר לייבקע (לעאָן קאָנטאָר). האָט זײַן פֿאָטער בײַ אים געפֿונען „קאָנטרעבאַנד" (א ביכל אין לשון־קודש, אין רוסיש אָדער אין דײַטש), האָט ער פֿון אים געהאָט אי קאָלט אי וואָרעם . . . וואָס איז שייך צו מיר, איז מײַן לאָנג נאָך טויזנט מאָל ערגער געווען: איך בין געווען א יתום, און דערצו נאָך אַן אָרעמער יתום. איך בין תּמיד געשטאַנען אין גרויס סכנה און האָב מיר געמוזט היטן פֿון מײַנע חבֿרים.

מיט אַזאַ אַרעמען און שוצלאָזן „אַפּיקורס" ווי איך, וואָלטן די ראָשי־קהל געמאַכט אַ קורצן פּראָצעס: מע וואָלט מיר אָפּגעאָלט אַ האַלבן קאָפּ (ווי דער מינהג איז דאָמאָלס געווען), מע וואָלט מיר אָנגעטאָן אַ סאָלדאָטסקע זשופּיצע און מע וואָלט מיך אַוועקגעשיקט, ווי מען ברודער עקיבֿא, צו אַ מוזשיק אין קאָמטשאָטקע אָדער אין דאָגעסטאָן, און גיי שרי חי וקים! וועז איך פֿלעג דאָרפֿן גיין צו די אויבן דערמאָנטע משפּילים, פֿלעג איך מיך גנבֿענען דורך זיבן וועגן, כדי קיין אויג זאָל מיך ניט זען . . .

ווילד און משונהדיק זײַנען אויך געווען די קליידער, וואָס די יידישע מענער און פֿרויען האָבן געטראָגן אין יענע צײַט. די קליידער זײַנען געמאַכט געווארן נאָך דעם אַזיאַטישן מוסטער. דער אונטערראָק פֿון די מענער איז געווען אַ זשופּיצע, אַ מין לאַנגע קאָפֿטע וואָס האָט געגרייכט ביז דער ערד, מיט אַ פּאָס פֿון סאָמעט אָרום האַלדז, וואָס האָט זיך געצויגן איבער די לאָצן און איבער די פּאָלעס ביז אונטן. דער אייבערשטער בגד האָט געהייסן „קובע" בײַ די איינפֿאַכע און געמיינע בעלי־בתּים; בײַ די רײַכע יחסנים און לומדים האָט דער זעלבער בגד געהייסן „דעליע". דאָס איז געווען אַ מין בגד, וואָס זײַנען אַרבל האָבן געגרייכט ביז דער ערד און וואָס זײַנען פֿון דעם טרעגער קיין מאָל ניט אָנגעטאָן געווארן; זיי האָבן זיך נאָר נאָכגעבאָמבלט ווי צוויי פֿליגלען פֿון אַ קראָנקע גאָנדז. היטלען זײַנען געווען על־פּי רובּ געמאַכט פֿון פֿוטער און פּעלץ, אָבער מיט פֿאַרשידענע פֿאַרמעס און נעמען. עס זײַנען געווען „אויער־היטלען", „שטרײַמעלעך", „חבדני־צעס", „בריסטלעך", „האָלבע־לבֿנה־היטלען" און נאָך אַנדערע, אָבער יעדער קלאָס יידן האָט זיך געהאַט זײַן אייגענע היטל. אַ בן־תּורה, למשל, האָט תּמיד געטראָגן אַ שטרײַמל, אַ חסיד — אַ חבדניצע; דער פֿראָסטער עולם האָט געטראָגן די אַנדערע סאָרטן היטלען. די תּחתּונים זײַנען תּמיד געווען פֿון געלן נאַנקין, גאָנץ קורצע און צוגעבונדן מיט בענדלעך איבער די זאָקן. פֿון שטיוול האָט מען דאָמאָלס נאָך ניט געווווסט. מע האָט געטראָגן פּאָנטאָפֿל אָדער שיך, באָשלאָגן מיט גרויסע טשוועקעס. יעדן פֿרײַטיק, וועז מע פֿלעגט גיין אין מרחץ, פֿלעגט מען זיך לאָזן אָפּגאָלן די קעפּ לכבֿוד שבת; מע פֿלעגט נאָר איבערלאָזן אַ פּאָר לאַנגע פּאות. די מהדרים פֿלעגן טראָגן צו צוויי פּאות אויף יעדער זײַט פּנים.

די פֿרויען, אָפֿילו די גאָנץ יונגע, פֿלעגן אויך גיין מיט געגאָלטע קעפּ. זיי פֿלעגן טראָגן אַ הײבל מיט אַ שלייער קונציק אויסגעשליירט און פֿון אויבן אַ פּאָטשיילע מיט אַ גרויסן קנופּ פֿון פּאָרנט. אויפֿן לײב פֿלעגן זיי טראָגן אַ לײבל מיט אַ זאָלעשקע פֿון פּאָרנט אויפֿן האָרצן, קורצע פּאָנטאָפֿל מיט הויכע קאָרקעס. גאָר פֿון אויבן האָבן זיי געטראָגן אַ ווײַסע לײַלעך, וואָס האָט געגרייכט ביז דער ערד. פֿון פּאָרנט פֿלעגט דער לײַלעך צוגעשפּיליעוועט ווערן מיט אַ שפּילקע אונטער דער מאָרדע. עס זײַנען אויך געווען נאָך אַנדערע, ווילדע פֿאָרמעס פֿון קליידער, און זיי זײַנען דאָמאָלס פֿאָרהיליקט געווארן.

שפּעטער, וועז עס איז אָנגעקומען דער אוקאז, אַז די רוסישע יידן זאָלן זיך קליידן אַיראָפּעיש, האָט מען דאָס באָטראַכט פֿאָר אַ ביטערע גזירה, מע האָט גוזר־תּענית געווען און מע האָט מתפּלל געווען צו גאָט, אַז ער זאָל מבֿטל זײַן די גזירה. עס האָט אָבער קיין זאָך ניט געהאָלפֿן. די פֿאָליציי האָט דעם ענין געמוסמען אין אירע הענט, און אין אַ קורצע צײַט זײַנען די רוסישע יידן „אייראָפּעער" געווארן . . .

רוסיפֿיצירונג און אַסימילאַציאָן

עס איז אַ כּלל־גדול אין תּורת־האכילה (די לערע פֿון עסן) דעם מאָגן ניט צו איבערלאָדן אויף איין מאָל מיט אַ סך שפּיזן, ניט האָסטיק צו עסן, און איבער

הויפט — אויסצוקלײבן געזונטע און לײכט פֿאַרדײלעכע שפּײַזן. דיזער כּלל איז נאָך וויכטיקער פֿאַר דעם הונגעריקן, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַ לאַנגן תּענית. דער מוז נאָך פֿאַרזיכטיקער זײַן. באַקומט ער צו עסן, דאַרף ער זיך אויסקלײבן די געזונטע און לײכטע שפּײַזן, אין אָנפֿאַנג דאַרף ער וויניק עסן, ער דאַרף זײַן מאָגן לאַנגזאַם געווײנען צום עסן, ביז דער מאָגן באַקומט די קראַפֿט צו פֿאַרדײַען. טוט ער דאָס ניט, פֿאַרדאַרבט ער דעם מאָגן, דאָס עסן ווערט פֿאַר אים גיפֿט, און באַקומט אַ קראַנקייט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָרן, פֿון וועלכע קיין דאָקטאָר קען אים ניט היילן.

דער זעלביקער פֿאַל איז געווען מיט אונדזערע רוסישע יידן אין דער צײַט־פֿעריאָדע פֿון 1860—1880. לאַנגע יאָרהונדערטער האָבן זיי דורכגעמאַכט אַ גײַסטיקן תּענית. די רעגירונג האָט פֿון זיי אָפּגעשלאָסן יעדן שײַן און יעדן פֿונק פֿון וועלטלעכער השׂפּלה. זיי זײַנען געווען ענג צוזאַמענגעפּאַקט אין זייערע ענגע און פֿינצטערע געטאָס, זיי האָבן נאָר געווואָסט פֿון זייערע קרעמלעך, שענקעלעך און ישׂיבֿות און קלויזן פֿון איין זײַט, און פֿון זייערע קרעמלעך, שענקעלעך און קרעטשמעלעך פֿון דער אַנדערער זײַט. אַז אויף יענער זײַט פֿון זייער תּחום געפֿינט זיך אַ גרויסע וועלט, אַ פֿרײַע וועלט, פֿול מיט בילדונג און ציווילי־זאַציאָן, האָבן זיי נאָר געהערט. אַ גרויסע צאָל פֿון זיי האָבן זיך געריסן דורכצובערכן דעם גרענעץ און אַרײַנצוטרעטן אין יענע לעבעדיקע און ליכטיקע וועלט, אָבער דער קאָזאַק מיט דער נאַגײַקע אין האָנט האָט זיי צוריקגעטריבן . . .

און דער הונגער נאָך בילדונג און ציווילי־זאַציאָן איז מיט יעדן טאָג אַלץ גרעסער געוואָרן און האָט דערגרייכט דעם העכסטן גראַד. פֿינף מיליאָן רוסישע יידן האָבן זייערע ענט אויסגעשטרעקט צו דער רעגירונג און האָבן זיך געבעטן תּחנונים: „לאָזט אונדז אײַבערגיין דעם גרענעץ! גיט אונדז לופֿט, גיט אונדז ליכט! מיר גייען אויס פֿון הונגער, מיר פֿאַרשמאַכטן!“. . . און דער קאָזאַק האָט זיי תּמיד געענטפֿערט: „נאָזאַד! עד פּה תּבוא ולא תוסיף: דאָ איז דײַן גרענעץ — ווײַטער קיין טריט!“. . .

און מיט איין מאָל — ויהי אור! אַלעקסאַנדער דער צווייטער, גלײַך ווי ער איז אַרויף אויף דעם טראָן, האָט אין דער געטאָ אויסגעהאַקט אַ בריי־טע טיר, און אַלע רוסישע יידן, סײַ יונג סײַ אַלט, סײַ זכר סײַ נקבֿה, האָבן זיך אַ שפֿאַר געטאָן מיט איין מאָל צו דער פֿרעמדער השׂפּלה, וואָס איז געשטאַנען מחוץ למחנה. אַלע האָבן זיך געוואָרפֿן צו דעם זיסן מאכל און מע האָט זיך געגנומען אָפּפֿאָסטן פֿון דעם גײַסטיקן תּענית, וואָס האָט געדויערט אַזאַ לאַנגע צײַט.

און דאָ האָט פֿאַסירט דאָס זעלביקע, וואָס פֿאַסירט תּמיד נאָך אַ לאַנגן תּענית: די קליגערע האָבן זיך געגנומען צו די שפּײַזן מיט מער יישוב־הדעת. זיי האָבן אויסגעקליבן יענע אַרטיקלען, וואָס זײַנען געזינטער און וואָס זייער מאָגן קען צוגענעמען און פֿאַרדײַען. די הארטע, ניט־פֿרישע און ווערעמדיקע שפּײַזן האָבן זיי ניט אָנגערירט. דער עיקר איז געווען אויסצוקלײבן די פֿשׂרע שפּײַזן, יענע מאכלים וועלכע דער יידישער מאָגן קען פֿאַרדײַען. דער פֿרינציפּ בײַם עסן איז געווען: די אײגענע תּורה מיט דער פֿרעמדער השׂכלה צו פֿאַראײניקן. זיי האָבן געווואָסט, אַז אונטער יענע מאכלים געפֿינען זיך אַ סך וועראַמדיקע און שעדלעכע, נאָר זיי זײַנען גוט צוגעפֿראָווט מיט כּל־מיני בשׂמים, כּדי מע זאָל זייער שעדלעכקייט ניט אויסגעפֿינען, אָבער די וואָס האָבן נאָך ניט פֿאַרלאָרן דעם געבאָרענעם שטאַרקן יידישן חוש־הריח, האָבן תּמיד געקאָנט אונטערשיידן די געזונטע פֿון די שעדלעכע, און דערפֿאַר זײַנען זיי געבליבן געזונט און שטאַרק (אמתע יידן) עד היום הזה.

אַנדערע (און דאָס איז געווען די מערצאָל פֿון די רוסישע יידן) האָבן פֿון דעם פֿרעמדן טיש געגנומען ווי עס גייט, ניט געקוקט צי כּשר צי טריפֿה, צי

פֿריש צי אַלט־געבאַקן, צי גאַנץ צי ווערעמדיק — אַבי אָנפֿילן די קישקע! גראָדע די שעדלעכע מאכלים, די צוגעפֿראָווטע מיט אַ סך פֿעפֿער און צימרינג, האָט זיי נאָך בעסער געשמעקט. זיי האָבן עס געשלונגען האַסטיק, מיט גרויס אַפּעטיט, און האָבן פֿון דעם באַלד באַקומען שטאַרקע לײַבשמערצן. די, וואָס זײַנען אַ ביסל קליגער געווען, האָבן באַלד געמומען אַ ברעכמיטל, האָבן אויסגעבראָכן די שעדלעכע מאכלים און זײַנען ווידער געזונט געוואָרן. אָבער אַ גרויסע טייל זײַנען „געשטאָרבן", און נאָך אַ גרעסערע צאָל זײַנען פֿאַרבליבן חולאים מסופּנים לעולם־ועד . . .

די „קראַנקע" פֿון אונדזערע רוסישע ברידער, וואָס האָבן איבערגעלאָדן זייערע מאָגנס מיט די פֿרעמדע שעדלעכע שפּײַזן, האָבן געגלייבט, אַז זיי קענען האָבן אַ גאולה־שלימה, ווען זיי וועלן זיך רוסיפֿיצירן, דאָס הייסט ווען זיי וועלן אָוועקווואַרפֿן די אַלטע ייִדישע קולטור און וועלן אָננעמען די רוסישע זיטן מיט די רוסישע מינהגים, אַז זיי וועלן אויפֿהערן צו לעבן ייִדיש און וועלן פֿירן אַ רוסישן לעבן. אויך אַ גרויסע צאָל פֿון די ייִדישע ליטעראַטן אין יענער צײַט האָבן אויך אַזוי געגלייבט און האָבן געריכטן, אַז דורך דעם וואָס די ייִדן וועלן זיך רוסיפֿיצירן און אָננעמען די וועלטלעכע ציוויליזאַציאָן, וועט מען זיי דערפֿאַר געבן גלײַכע און פֿולע רעכטע מיט אַלע אָנדערע נאַציאָנען צו גלײַך. די דאָזיקע ליטעראַטן זײַנען פֿאַרבלענדט געוואָרן מיט דעם ביסל פֿרײַהייט, וואָס אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט געשאָנקען די רוסישע ייִדן. אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט מיט דעם פֿאַרפֿאַלגט דעם זעלביקן ציל ווי זײַן פֿאָטער ניקאָלײַ דער ערשטער. דער ציל איז געווען צו רוסיפֿיצירן די רוסישע ייִדן. דער אײַנציקער אונטערשייד איז נאָר געווען דער, דאָס ניקאָלײַ דער ערשטער האָט דאָס אָנגעהויבן מיט אײַזערנע הענט און אַלעקסאַנדער דער צווייטער — מיט זײַדענע הענטשקעס. ניקאָלײַ האָט דאָס געוואָלט דורכפֿירן מיט בלוטיקע אוקאַזן און אַלעקסאַנדער — מיט אַ מילדער פֿאָליטיק. בײַדע, אי ניקאָלײַ דער ערשטער אי אַלעקסאַנדער דער צווייטער, האָבן ניט געווּוסט אָדער האָבן פֿאַרגעסן דעם שפּרוך, וואָס פֿרידריך דער גרויסער האָט געזאָגט וועגן ייִדן: „דראַנג מאַכט די יודען פֿאַר יודען, פֿרײַהייט פֿון אַ מילדער פֿאָליטיק. בייַדע, אי ניקאָלײַ דער ערשטער אי אַלעקסאַנדער דער יודען פֿאַר קריסטן". ווי ווײַט דיזער שפּרוך איז אמת, האָב איך מיך אַבערצײַגט מיט מײַנע אייגענע אויגן. איך האָב געזען, אַז נאָך אַלע ביטערע אוקאַזן פֿון ניקאָלײַ דעם ערשטן, זײַנען די ייִדן געבליבן ייִדן, און די ייִדישקייט איז געבליבן בתקפֿה. און איך האָב אויך געזען ווי ווײַט די מילדע פֿאָליטיק פֿון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן האָט געשאַט די ייִדישקייט. אין די צײַטן פֿון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן האָבן זיך אַ סך מער ייִדן געטויפֿט ווי אין די ביטערע צײַטן פֿון ניקאָלײַ דעם ערשטן, און די, וואָס האָבן זיך ניט געטויפֿט, זײַנען פֿאַרבליבן ייִדישע קאַריקאַטורן . . .

די זאָגענאַנטע „ייִדישע אַריסטאָקראַטיע" אין רוסלאַנד, און איבער הויפּט די רײַכע ייִדן פֿון יוזשני־קרײַ (דרום־רוסלאַנד), פֿון פּעטערבורג, מאָסקווע און כאַרקאָוו, האָבן זיך אָנגעהויבן צו רוסיפֿיצירן אויף אַ משונהדיקן אופֿן. זיי האָבן פֿון זייערע הײַזער און פֿון זייער פֿאַמיליען־לעבן דערווײַטערט אַלץ וואָס האָט אויף זיך געטראָגן דעם שטעמפּל פֿון ייִדישקייט. זיי האָבן צעבראָכן אַלץ וואָס עס איז פֿון טויזנטער יאָרן בײַ ייִדן געווען הייליק, ליב און טײַער. זיי האָבן ווי אמתע אָפֿן נאָכגעקרימט די קריסטן אין זייערע זיטן און מינהגים. צו דעם קריסטלעכן יום־טובֿ „ראָזדזשעסטוואָ כריסטאָווא" (קריסמעס) פֿלעגן זיי אויך אָוועקשטעלן און אָנצינדן אין זייערע הײַזער יאָלקעס (קריסט־בײַמער). די ייִנגערע קינדער האָבן גאָר ניט געווּוסט, אַז זיי שטאַמען פֿון ייִדן (ווי דער פֿאָל איז געווען בײַ די ערשטע פֿאַרראָמען, ווען די קינדער האָבן געפֿרעגט זייערע עלטערן: „פֿאַר וואָס שלאָגט מען אונדז? זײַנען מיר דען אויך ייִדן?"). ווי ניט־

פֿרום די מוטער איז געווען, האָבן זי אירע קינדער תּמיד געדרוקט מיט דעם שאָנדנאָמען „זשידאָווקאַ". דער פּאָטער פֿלעגט זיך שעמען עפּנטלעך צו ריידן אַדער צו פֿאַרקערן מיט ייִדן. זיינע באַקאַנטע און „פֿרײַנד", וואָס פֿלעגן פֿאַרקערן אין זײַן הויז, זיינען תּמיד געווען נאָר קריסטן. פֿילע פֿון זיי האָבן קיינע ייִדן, אַפֿילו די פֿעיקסטע פֿון זיי, ניט אַרײַנגענומען אַלס פֿריקאַשטשיקעס און משרתים אין זייערע געשעפֿטן. די דאָזיקע „ייִדן" פֿלעגן אויף דעם ייִדנטום אַ סך מער רישעות אָנרײַדן, ווי אַנדערע קריסטלעכע אַנטיסעמיטן! דאָס זיינען געווען די רוסיפֿיצירטע ייִדן, וואָס האָבן זיך ניט געטויפֿט, און דאָס האָבן מיר געהאַט צו פֿאַרדאַנקען אַלעקסאַנדער דעם צווייטן מיט זײַן מילדע פּאָליטיק און מיט זײַן פֿריִהייט, וואָס ער האָט אונדז געשענקט.

אונדזערע ליטעראָטן, די זאָגענאַנטע „נביאים פֿון דור", האָבן דאָס ליידער ניט פֿאַרשטאַנען און האָבן אײַנגערעדט דאָס פֿאָלק, אַז באַלד־באַלד קומט די גאולה שלימה, אַז באַלד־באַלד גיט מען זיי אין אַלע פֿינף טיילן פֿון דער וועלט גלײַכע רעכט מיט אַלע נאַציאָנען צו גלײַך, אַז אַלע פֿעלקער שלאָגן זיך אין האַרצן אָשמנו פֿאַר די זינד, וואָס זיי זיינען באַגאַנגען קעגן די ייִדן אין די פֿריערדיקע דורות. און כּדי די גאולה מקרב צו זײַן, האָט מען אָנגעשריבן אַ גאַנצע ליטעראָטור, וואָס איר אײַנציקער ציל איז געווען אויסצורײַסן די אַלטע ביימער, די אמתע אַרזי־הלבנון פֿון דעם ייִדישן גאָרטן און אויף זייער פּלאַץ אײַנפּלאַנצן נײַע ביימעלעך, נײַע פּלאַנצונגען, וואָס האָבן מיט דעם ייִדנטום קיין שום שײַכות ניט געהאַט. האָבן זיי געשריבן אַ ייִדישן ראָמאַן, איז בײַ זיי תּמיד העלענע אויסגעקומען אַ מלאך פֿון הימל, און שׂרה — אַ פּראָסטע סעדיכע פֿון חזיר־מאַרק; האָבן זיי געשריבן אַ דראַמע, איז יאָסל תּמיד אַרויסגעקומען אַ פֿאַרדאָרבענער מענטש, און אָסיפּ — סײַ קערפּערלעך סײַ גײַסטיק אַ מושלם בכל המעלות. אַן ערלעכער און פֿרומער ייִד האָט בײַ זיי געהייסן אַ פֿאַנאַטיקער, און אַ פּוסטער פֿראָצנט מיט פֿאַמאַדירטע קודרעס און מיט לאַקירטע שיך — אַ פּראָגרעסיסט, אַ געבילדעטער און אַ פֿילאָזאָף . . .

אין מײַנע לידער האָט מען תּמיד געקאָנט הערן דעם טאָן פֿון דער צײַט. איך האָב תּמיד געזוכט צו געבן אין מײַנע לידער אַ טרײַב קאָפּיע פֿון דער עפּאָכע, וועלכע איך האָב דורכגעלעבט. מײַן ציל איז געווען מיט מײַן פֿעדער מער אָדער ווייניקער צו ווירקן אויף מײַנע בריידער, און איך גלייב, אַז דאָס דאָזיקע זײַן דער איינציקער ציל פֿון יעדן ליטעראַט און דיכטער; האָט ער ניט דיזן ציל פֿאַר זיינע אויגן, דאַן זיינען אַלע זיינע ליטעראַרישע פּראָדוקטן ניט ווערט דאָס ביסל טינט, וואָס ער האָט אויף זיי פֿאַרברויכט. אין יענער עפּאָכע פֿון רוסיפֿיצירונג און יאָגד אויף דער פֿרעמדער ציוויליזאַציאָן האָב איך אָנגעשריבן פֿאַלגנדע לידער: „די פֿויגל", „רחל מבכּה על בניה", „דער פּוסטער פֿראָנט", „דער אַלטער פֿאָטער", „די פֿאַרמאַסקירטע וועלט", „די אַלטע וועלט מיט די נײַע וועלט", „צום צען־רובלדיקן בילעט", „די [שרײַב]פֿעדער", „מיר זיינען קינדער", „דער קלוגער אָרעמאַן", „די פֿאַרדאָרבענע בילדונג", „דער ייִדישער [=„גהיימניסע פֿון] ערב יום־טוב" און פֿילע אָנדערע. אין אַלע דיזע לידער האָב איך דעם עולם געוויזן בילדער פֿון זייער אייגענעם לעבן און האָב אים אויפֿמערקזאָם געמאַכט אויף זיינע מאַראַלישע פֿעלערן.

די ערשטע תּקופֿה פֿון דער ייִדישער השׂכּלה אין רוסלאַנד קען מען פֿאַרגלײַכן מיט דעם דור־הפֿלגה — ווי דאָרטן אַזוי אויך דאָ, האָבן אייניקע דעם אָנדערן זיך ניט פֿאַרשטאַנען. האָט אייניקע געזאָגט „ציגל", האָט אים דער אָנדערער געענטפֿערט „האָלץ", די פֿרומע האָבן ניט פֿאַרשטאַנען די משכּילים און די משכּילים האָבן ניט פֿאַרשטאַנען דעם זין פֿון די פֿרומע. דער יונגער דור האָט זיי ביידן ניט פֿאַרשטאַנען. די יונגע בחורים און די גוטע אייִדעמס, וואָס האָבן

זיך מיט אין מאל אַ נעם געטאָן צו דער איראָפּעישער בילדונג, האָבן געגלייבט, אַז אַלע פֿרומע פֿון אַלטן דור, וואָס פֿאַרברענגען זייער צייט על התורה ועל העבֿודה, זײַנען ניט וועלט קיין שאָס פֿולוועלט; אַז די גאַנצע יידישע תורה מיט איר אַלטע זיטן־לערע האָט שוין לאַנג אָפּגעלעבט איר צייט און מע דאַרף איר אַרײַנוואַרפֿן אין שמות־קאָסטן. זיי האָבן אָבער אויך ניט פֿאַרשטאַנען דעם זין פֿון די ערשטע יידישע משפֿילים אין רוסלאַנד, זיי האָבן ניט פֿאַרשטאַנען דעם צוועק פֿון דער השׂכלה און האָבן זיך גאָר ניט געקענט פֿאַרשטעלן די מעגלעכקייט, אַז תורה און השׂכלה זײַנען לעבעלעכע שוועסטער און קענען תּמיד גיין האַנט בײַ האַנט. אונטער דעם וואָרט „בילדונג" האָבן זיי פֿאַרשטאַנען: אָפּשאַפֿן און אויסראַמען פֿון זייער גבֿול אַלץ וואָס טראָגט אויף זיך דעם שטעמפּל פֿון יידישקייט, און ווען יהודה־לייב גאַרדאָן האָט זיי געזונגען אין זײַן שיר: „הקיצה עמי עד מתי תישן", דאָס הייסט „שטיי אויף מײַן פֿאָלק, ווי לאַנד נאָך וועסטו שלאָפֿן", האָבן זיי געמיינט, אַז ער פֿאַרלאָנגט פֿון זיי דאָס זיי זאָלן די גאַנצע אַלטע יידישקייט מבֿער זײַן ווי חמץ און פֿאַרברענען.

אין אַלע שטעט און אין אַלע שטעטלעך האָבן געגומען אַרויסשפּראָצן נײַע „נבֿיאים". פֿופֿצן־אָדער צוואַנציק־יאָריקע יינגלעך, וואָס זייער גאַנצע בילדונג האָט אַ מילב געקענט אַראָפּטראָגן אויף אירע פֿייצעס אַראָפּ־בארג, האָבן זיך געהאַלטן פֿאַר די גדולי־ישׂראל, פֿאַר פֿילאָזאָפֿן און דענקער. וועט עס האָט געקענט אויפֿשרײַבן צוויי־דרײַ שורות אין לשון־קודש, אין רוסיש און אין דײַטש האָט געמיינט, אַז ער איז אַ מופֿת הדור, אַ צינא מלא ספֿרא, אַ קאָרב פֿול מיט חכמה און ליטעראַטור. יעדער איינער פֿון זיי האָט געגלייבט, אַז ער איז מחויב צו זײַן אַ מוכיח אין זײַן פֿאָלק און אים איז געגעבן געוואָרן דער זכות צו היילן די יידישע פֿעלערן. וועט עס וויל האָבן אַ קלאָרן באַגריף פֿון יענע אײַנגעביל־דעטע „געבילדעטע", דאַרף נאָר דורכבלעטערן די צײַטונגען המגיד, המליץ און הפֿרמל פֿון די ערשטע יאָרן. ער וועט זיי דאָרטן געפֿינען, די דאָזיקע „פֿריידיקער", און [=אין] זייער גאַנצע לעכערלעכקייט, און דעם גאַנצן דלות פֿון זייער אינטע־ליגענץ. האָט למשל אַ יונגער שילער פֿון ראָבינער־שול געוואָלט דערפֿריַען זײַן טאַטן דעם שנײַדער אָדער דעם קצב מיט זײַן טיפּע בילדונג, האָט ער אין אײנעם פֿון די דאָזיקע צײַטונגען געלאָזט דרוקן אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער האָט אויסגעגאָסן צען פֿאָמוניצעס אויף די יידישע ישיבֿות און בתי־מדרשים. די דאָזיקע „אַרטיקלען" פֿלעגן זיך תּמיד אָנהייבן מיט אַן אויסגוס פֿון „פֿאָעזיע", מיט אַ גאַנצן מבול פֿון הויכע מליצות און געשוואָלענע פֿראָזן, ווי צום בײַשפּיל: „אַזוי ווי די זון, די לבֿנה און די מיליאָרדן שטערן שפּאַצירן אום אויף דעם טיף בלויען הימל, אַזוי ווי די בלומען עפֿענען אויף זייערע מײַלכעלעך און שיקן זייער ריח־ניחוח צו די וואָלקנס, אַזוי ווי דער פֿאַסטעך פֿירט צוריק אַהיים זײַן סטאָדע בהמות פֿון פֿעלד און די רויטע קי קלינגען צו מיט די גלעקעלעך, וואָס זיי טראָגן אויף די העלדזער, און אַזוי ווי דער ים אוקינוס פֿאַרפֿלייצט אַ האַלבע וועלט מיט זײַנע כוואַליעס אאַז"וו — אַזוי שײַנט, לײַכט, פֿינקלט, גלאַנצט, גלימצערט, שטראָלט די זון פֿון דער בילדונג, און אירע כוואַליעס האָבן אַראָפּגעטראָגן, אַראָפּגעוואָשן, אַראָפּגעשוועמט און אַראָפּגעפֿלייצט דעם גאַנצן הויפֿן מיסט, וואָס די תּלמודיסטן האָבן אָנגעטראָגן אין דעם יידישן לאַגער" אאַז"וו, און ווען איינער פֿון די „נײַע ליטעראַטן" פֿלעגט דאַרפֿן מעלדן פֿון אַ באַד אָדער פֿון אַ מיקווה, וואָס האָט אָפּגעברענט אין זײַן שטעטל, פֿלעגט ער געווייַ־לעך אָנהייבן מיט דעם נוסח: „אַזוי ווי אַלע יידן זײַנען ביז איצט געלעגן ווי די פֿלעדערמײַז אין דער פֿינצטער, און אַזוי ווי איצט שײַנט שוין די זון פֿון בילדונג אין איר גאַנצן גלאַנץ און פּראַכט, שוין אַוועק די פֿינצטערע יאָרן, נישטאָ שוין קיין פֿאַנאַטיזמוס אויף דער גאַנצער וועלט, נישטאָ שוין קיין קינאה

און שׂינאה פֿון איין פֿאָלק צום צווייטן, יידּ און קריסט זײַנען שוין געווארן לײַב־לעכע ברידער" אאז"וו.

דאָס זײַנען געווען אונדזערע „נבֿיאים", וואָס האָבן אונדז געפּרוידיקט רוסיפֿיצירונג און אַסימילאַציאָן אין יענער צײַט. אָבער זיי זײַנען נאָך ניט געווען די ערגסטע; מיר האָבן דאָמאָלס געהאַט נאָך ערגערע — די יידישע אַנטיסעמיטן. מיר האָבן שוין דאָמאָלס געהאַט אַ גרויסע צאָל יידישע ליטעראַטן אין פֿרעמדע שפּראַכן, יידישע דאָקטוירים, יידישע יוריסטן, יידישע אינזשינערן און יידישע מעכאַניקער, וואָס האָבן זיך שוין פֿמעט אין גאַנצן אַסימילירט און האָבן באַקומען מער אָדער ווייניקער גוטע שטעלן אין דער רעגירונג. אום זיכער צו זײַן מיט די דאָזיקע שטעלן, האָט מען געדאַרפֿט חנפֿענען די העכערע קריסטלעכע באַאַמטע און נושׂא־חן זײַן בײַ דעם קריסטלעכן פּובליקום, און דער בעסטער וועג צו געפֿינען לײַטזעליקייט אין די אויגן פֿון די קריסטן איז געווען: אָפּלאָכן, חוזק מאַכן און קריטיקירן דעם אייגענעם יידנטום, די אייגענע טאַטעס און מאַמעס, די אייגענע ברידער און שוועסטער. צו באַקומען אַן אינזלאָדונג אין קלוב און פֿאַר דער גדולה צו טאַנצן אַ קאַדריל מיט אַ שיקסע, האָבן זיי אויס־געריסן כּל דּבר אָסור אויף זייער אייגענעם פֿאָלק, און דאָס, וואָס די יידישע דאָקטוירימלעך, יוריסטלעך און אינזשינערלעך האָבן נאָר געקענט טאָן מיט זייערע מיילער, דאָס זעלביקע האָבן נאָך מיט מער פֿרישקייט געטאָן די „ליטעראַטן" מיט זייערע גיפֿטיקע פֿעדערס. זיי האָבן אַרויסגעגעבן וועלק, אין וועלכע זיי האָבן געשאָפֿן משונהדיקע יידישע טיפּן און כאַראַקטערן, האָבן דעם יידנטום צוגעשפּיליעוועט פֿעלערן, וועלכע עס געפֿינען זיך ניט אין זײַן גבול, און האָבן תּמיד דעם יידן געמאַלט אין די העסלעכסטע פֿאַרבן. צו דיזע קאַטעגאָריע ליטעראַטן האָבן געהערט באַגראָוו און לעוואַנדאָ מיט זייערע ערשטע וועלק אין רוסיש. שפּעטער, וען זיי האָבן דערזען דעם באַנקראָט פֿון דער אַסימילאַציאָן, האָבן זיי אויפֿגעדרייט דעם שוועד קעגן די שׂונאי־ישׂראל און האָבן חוזר־בתשובֿה געווען.

עס זײַנען אָבער אויך געווען אייניקע פֿון די אַסימילאַנטן, וואָס זײַנען ניט אַנטלאָפֿן געוואָרן פֿון דער יידישער פֿאָן, און כאָטש זיי האָבן געגלייבט, אַז די אַסימילאַציאָן און רוסיפֿיצירונג פֿון די יידן וועט זייער לאָגע פֿאַרבעסערן, האָבן זיי פֿאַר דעם אַלטן יידנטום מלחמה געהאַלטן מיט זייער פֿעדער. פּראָפֿעסאָר כוואָלסאָן, אַרשאָנסקי און ד"ר ראָבינאָוויץ (דער אויפֿערזעצער פֿון תּלמוד אין פֿראַנצייז) האָבן מיט זייערע וועלק דעם אַלטן יידנטום פֿאַרטיידיקט פֿון אַלע זײַטן.

קעגן דער רוסיפֿיצירונג און דער אַסימילאַציאָן, און איבער הויפּט קעגן די פֿיבערהאַפֿטע באַוועגונג אונטער די רוסישע יידן פֿאַר די אַלגעמיינע בילדונג, איז אויך אַרויסגעטרעטן דער גרויסער יידישער ליטעראַט שלום־יעקבֿ אַבראַמאָוויטש, אָדער — ווי ער רופֿט זיך מיט זײַן ליטעראַרישן נאָמען — מענדעלע מוכר־ספֿרים. זײַן טענה איז געווען, אַז פֿריִער פֿאַר אַלץ דאַרף מען דעם יידן געבן פֿרייהייט און גלײַכע רעכטע מיט אַלע רוסישע בירגער צו גלײַך, דאָן וועט ער זיך שוין קענען בילדן; אָבער כּל־זמן אַלע וועגן זײַנען פֿאַר אים פֿאַרשלאָסן, און ער דאַרף זאַרגן וועגן זײַן חיונה, קענען אים פֿילאָזאָפֿיע און וויסנשאַפֿט אין קאָפּ ניט קריכן. מיט די מוזשיקעס האָט די רוסישע רעגירונג אַזוי געטאָן: פֿריִער האָט זי זיי באַפֿרייט פֿון דעם שקלאַפֿניאָך, און שולן האָט זי פֿאַר זיי ערשט שפּעטער געבויט. פֿאַר וואָס זאָל די רעגירונג ניט טאָן דאָס זעלביקע מיט די יידן? אין זײַן וועלק די קליאַטשע זאָגט שלום־יעקבֿ אַבראַמאָוויטש: „קיין טאַנץ גייט ניט פֿאַר דעם עסן! פֿריִער גיט די קליאַטשע (די פּנסת־ישׂראל) עסן, דערנאָך וועט איר זי לערנען טאַנצן". ער טענהט ניט צו די יידן,

וואָס קענען זיך ניט העלפֿן; זײַן טענה איז אַדרעסירט צו דער רעגירונג, וואָס קען יאָ העלפֿן די יידן, אויב זי האָט נאָר לוסט דערצו. נאָטירלעך, האָט ער אָזא ווערק ווי די קליאָטשע ניט געקענט שרײַבן אין רוסיש, ווײַל דער צענזאָר וואָלט איר ניט געלאָזט דרוקן; דערום האָט ער זי געשריבן אין איינפֿאַכן יידישן זשאַרגאָן, און האָט מיט דעם איינפֿאַכן יידישן עולם געלערנט, וואָס צו ענטפֿערן בײַ אַ געלעגנהייט אַ קריסטלעכן אַנטיסעמיט, וועלן ער וועט צו אים קומען מיט טענות. ווי מיר איז באַקאַנט, האָט שלום־יעקבֿ אַבראַמאָוויטש געהאָט געניג צרות מיט דער קליאָטשע, ביז עס איז אים געלונגען זי אָפּצודרוקן. אַ לאַנגע צײַט האָט ער זיך מיט איר אַרומגעטראָגן פֿון איין צענזאָר צום צווייטן. קיינער פֿון זיי האָט איר ניט געוואָלט צולאָזן צום דרוק. עפּעס האָט זיי די האַרץ געזאָגט, אַז מיט דער קליאָטשע מיינט ער די רוסישע יידן און מיט דעם בעל־עגלה — דעם רוסישן קנעכט. ענדלעך האָט ער געפֿונען אַ צענזאָר, וואָס איז ניט געווען אַדער וואָס האָט ניט געוואָלט זײַן אָזא גרויסער חכם, און יענער האָט אים געגעבן די ערלויבעניש דאָס ווערק צו דרוקן.

מײַן קומען אין מינסק

אין יאָר 1871 האָט אין ווילנע אויסגעבראָכן די כאָלערע און האָט אין מײַן פֿאָמיליע אָנגעמאַכט אַ גרויסן חורבן. פֿיר טעג פֿאַר תשעה־באָבֿ איז בײַ מיר קראַנק געוואָרן אויף כאָלערע מײַן פֿיריאָריקער זון עקיבֿא, אויף דעם צווייטן טאָג איז אויך קראַנק געוואָרן אויף דער זעלביקער קראַנקייט מײַן עלטערע מיידעלע פּעסיע, און אויף דעם דריטן טאָג — מײַנע אַ יינגערע מיידעלע יענטע־לאה, און אַלע דרײַ זײַנען איינע נאָך דעם אַנדערן געשטאָרבן. איך און מײַן פֿרוי זײַנען געבליבן אין דער גרעסטער פֿאַרצווייפֿלונג.

ר׳ ישׂראל סאַלאַנטער ז״ל האָט מיר געהייסן גלײַך אַוועקפֿאָרן פֿון ווילנע. איך האָב געלאָזט פּאַקן מײַנע זאַכן און געדונגען אַ פֿור, וואָס זאָל אונדז ברענגען אין מינסק. מיר האָבן אויסערווײַלט מינסק איבער צווישׁ אורזאַכן — ערשטנס, האָבן דאָרטן געווויינט די עלטערן פֿון מײַן פֿרוי, און צווייטנס, ווײַל מינסק איז פֿרײַ געווען פֿון דער כאָלערע. ערבֿ תשעה־באָבֿ זײַנען מיר — איך, מײַן פֿרוי און אונדזער קינד, אַ מיידעלע איטע־קיילע — אַרויסגעפֿאָרן פֿון ווילנע. אין מיטן וועג, אַ פּאָר מײַל פֿאַר סמאָרגאָן, איז קראַנק געוואָרן אויף כאָלערע מײַן לעצטער קינד. מיר האָבן זי געבראַכט נאָך סמאָרגאָן, ווו זי איז געשטאָרבן און ווו מיר האָבן זי מקבר געווען.

מיר זײַנען געקומען אין מינסק, אָבער דאָס געזונט פֿון מײַן פֿרוי איז שוין געווען אין גאַנצן צעבראָכן. זי האָט דעם אומגליק ניט געקענט אַריבערטראָגן און האָט באַקומען אַ לונגען־קראַנקייט. זי האָט געהוסט מיט בלוט און מיט שטיקער לונגען. אַ קורצע צײַט נאָך דעם האָט זי מפּיל געווען אַ צווילינג, האָט זי אויסגעהוסט איר לעצטן שטיקל לונג. זי איז געשטאָרבן פֿיר טעג אין אלול תרלב (1872), נאָך דעם ווי זי איז נײַן יאָר מײַן פֿרוי געווען. זי ליגט אויף מינסקער בית־עולם, און אויף איר מצבֿה האָב איך פֿאָלגנדן נוסח אויפֿגעשריבן [דאָ גייט דער נוסח פֿונעם עפּיטאַף].

זעקס וואָכן נאָך מײַן קומען אין מינסק, ערבֿ ראָש־השנה תרלב, האָב איך געשריבן מײַן ליד „לשנת תרלב״ אָדער „דער פֿאַטשטאָוער גלעקל״. אין דעם משך פֿון 1871 ביז 1872 האָב איך געשריבן מײַנע בעסטע און די מערסטע פֿון מײַנע לידער. דער אונערוואַרטעטער און שרעקלעכער אומגליק, וואָס האָט פֿון מיר אַוועקגעריבט מײַן פֿאָמיליע, האָט מיר געעפֿנט מײַן מויל, ווי איובֿן אין זײַן צײַט. אָזוי ווי ער, האָב איך באַקומען אַ דונער נאָך אַ דונער, און נאָך מער פֿון אים בין איך געשטראָפֿט געוואָרן, ווײַל דער טויט האָט אויך מײַן פֿרוי פֿון

מיר אַוועקגעריסן. אין יענעם יאָר האָב איך נאָך געשריבן די לידער: „די אײַזנבאָן", „די פֿאַרשידענע וועלט", „דער סנדק" און דעם גרעסטן טייל פֿון מײַן ווערק „מכירת־יוסף".

ר' יהושע פֿייגעלסאָן, איינער פֿון די וויכטיקסטע תּלמודיסטן און חריפֿים אין יענער צײַט, ווײַל האָט מיט מיר געווויינט אין שכנות און איז געווען מײַן אינטימער פֿרײַנד, איז אויך געווען דער שדכן צווישן מיר און מײַן יעצטיקע פֿרוי פֿייגל. זי שטאַמט פֿון אַ פֿײַנע פֿאַמיליע, וואָס זײַנען געווען לויטער לומדים און יחסנים.

די צווייַ פֿרעמדע און ווילדע ביימער „רוסיפֿיצירונג" און „אַסימילאַציאָן", וועלכע די רוסישע יידן האָבן אײַנגעפֿלאַנצט און געלאָזט וואַקסן אין זייער יידישן גאָרטן, האָבן אָנגעהויבן צו געבן זייער ביטערע פֿרוכט. יידישע יונגע־לײַט האָבן זיך אָנגעהויבן אַרײַנצומישן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, וואָס האָט זיך אין יענער צײַט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער אויך אַרײַנגעכאַפּט אין גאַנץ רוסלאַנד. אין אָנפֿאַנג פֿון דעם יאָר 1872 האָט מען אין ווילנע אין איין נאַכט אַרעסטירט פֿערציק יידישע יונגע־לײַט, וועלכע די פּאָליציי האָט געהאַלטן פֿאַר ניהיליסטן. געוויסע פּאָטאַפּאָוו, וואָס איז דאַמאָלס געווען דער גענעראַל־גובערנאַטאָר פֿון ווילנער אָקרוג, האָט צו זיך אײַנגעלאָדן אויף אַ קאָנפֿערענץ אייניקע פֿאַרשטייער פֿון יידן. עס זײַנען צו אים געקומען ר' מתּתיהו סטראַשון, ר' יאַנקעלע קאָוונער, ר' שמואל פֿיעסקין און ר' יעקעלע ר' זלמן ר' אוריהס. פּאָטאַפּאָוו איז צו זיי אַרויסגעקומען און האָט זיך צו זיי געוויינדט בזה הלשון:

— צו אַלע אײַערע „גרויסע מעלות", וואָס איר יידן באַזיצט, האָט אײַך נאָך געפֿעלט צו זײַן ניהיליסטן אויך! — אַ טויטשערעק איז געפֿאַלן אויף די יידישע פֿאַרשטייער.

— מיר זײַנען ניהיליסטן? — האָט איינער פֿון די פֿאַרשטייער געפֿרעגט.

— יעדן פֿאַלס זײַנען דאָס אײַערע קינדער, האָט זיי פּאָטאַפּאָוו געענטפֿערט, זיי זײַנען דאָס געוואָרן דורך די שלעכטע ערציִונג, וואָס איר גיט זיי!

— אַנטשולדיקט מיר, גענעראַל! — האָט זיך ר' יאַנקעלע קאָוונער אָפּגערופֿן, די זאַך איז ניט ריכטיק! פֿל־זמן מיר אַליין האָבן אונדזערע קינדער ערציִען, זײַנען בײַ אונדז קיין ניהיליסטן ניט געווען; אָבער גלײַך ווי איר האָט געענומען אין אײַערע הענט די ערציִונג פֿון אונדזערע קינדער, זײַנען זיי דאָס געוואָרן.

דיזער ענטפֿער פֿון ר' יאַנקעלע קאָוונער (ר' יעקבֿ באַריט) האָט געהאַט שוועריע פֿאָלגן פֿאַר די רוסישע יידן. געוויסע פּאָטאַפּאָוו האָט דיזן ענטפֿער איבערגעגעבן אין פּעטערסבורג (און אפֿשר נאָך מיט אַ פּאָר פֿעטע פּירושים פֿון זײַן זײַט), און אַ קורצע צײַט נאָך דעם איז אַנגעקומען דער אוקאַז, מע זאָל פֿאַרשליסן די צוויי ראַבינער־שולן אין ווילנע און זשיטאָמיר.

דאָמאָלס האָב איך פֿאַרפֿאַסט מײַן ליד „שולמית" אין יידיש און אין לשון־קודש, און אין איר שפּיגלט זיך אַפּ אַ גרויסער טייל פֿון די יידישע צרות אין יענער צײַט. איך האָב זי געמוזט פֿאַרפֿאַסן אַלס אַלעגאָריע, דאָס הייסט פֿאַר־שטעלט און פֿאַרדעקט, כדי דער צענזאָר זאָל צו איר קיין טענות ניט האָבן און זאָל זי צולאָזן צום דרוק. מיט אַ יאָר שפּעטער האָב איך פֿאַרפֿאַסט מײַן ליד „מה נשתּנה" אין צוויי טייל. מיט איר האָב איך אויפֿמערקזאָם געמאַכט די יונגע מענטשן פֿון נײַעם דור אויף דעם פֿעלער, וואָס זיי באַגייַען מיט דעם, וואָס זיי דערוויַטערן זיך פֿון דער יידישער אמונה, און האָבן געבראַכט דערצו, דאָס קיין פֿאָטער וויל שוין ניט לאָזן בילדן זײַנע קינדער. אין יענעם ליד געפֿינען זיך צום בײַשפּיל אַזעלכע פֿערזן [דאָ גייט אַ 16־שורהדיקער ציטאַט].

פֿילע גרויסע יידישע ליטעראַטן, וועז זיי פֿלעגן דורכפֿאָרן מינסק, פֿלעגן מיך באַזוכן און פֿלעגן זיך מיט מיר אונטערהאַלטן. אין יאָר 1873 האָט מיך

באַזוכט דער גרויסער משפּיל און ליטעראַט ר׳ אליעזר הכהן צווייפֿל. ער האָט בײַ מיר פֿאַרבראַכט דרײַ טעג און דיזע דרײַ טעג זײַנען מיר געבליבן אַלס אַ זיסער זכרון ביז הײַנטיקן טאָג. ער האָט דאָמאָלס געדרוקט זײַן ספֿר סניגור און די צוויי ווערק תּוכחת חיים און מוסר־השׂכל אין ייִדיש.

דעם 8טן יולי 1873 איז מיר געבאָרן געוואָרן מײַן ערשטער זון פֿײַטל. נאָך דעם פֿינצטערן עלנט, וואָס איך האָב דורכגעלעבט די לעצטע צײַט, איז מיר זײַן געבורט געווען ווי אַ מתּנה פֿון הימל. איך האָב באַקומען מער מוט און נײַע האָפֿענונגען.

אין יענער צײַט האָב איך פֿאַרפֿאַסט מערערע פֿון מײַנע לידער, פֿון וועלכע עס האָבן זיך אויסגעצייכנט די לידער: „דער צבֿויאַק", „די לבֿנה", „אַ קרבן פֿאַר ייחוס" און „דער איובֿארשטשיק". די אורזאַכע, וואָס האָט מיך געבראַכט צו שרײַבן דעם ליד „דער איזבֿארשטשיק", איז געווען אַ פֿאַקט, וואָס איז געבליבן אין מײַן ערינערונג. איך בין אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פֿון מינסק נאָך ווילנע צו אַ חתונה. צו דער חופּה־וועטשערע, וועלן איך האָב געהאַלטן אין רעכטן מיטן פֿאַרטראָג, זײַנען אַרײַנגעקומען כאָפּערס מיט קאָזאַקן און האָבן צוגענומען דעם חתן אין דער קעגנוואָרט פֿון הונדערטע מענטשן. דיזער טרויעריקער פֿאַקט האָט מיך זייער געערגערט, און איך האָב מיך קעגן קהל אַרויסגעדריקט מיט אייניקע האַרטע ווערטער. באַלד נאָך דעם זײַנען צו מיר אין דער אַכסניא אַנגעקומען כאָפּערס מיט קאָזאַקן און מע האָט מיך אָפּגעפֿירט אין דער קאָזאַרמע, ווי אַ מאָל אין באַברוישק. איך בין דאָמאָלס שוין צוויי און דרײַסיק יאָר אַלט געווען, און מײַן ברודער עקיבֿא האָט נאָך דאָמאָלס געדינט אַלס סאָלדאַט. מע האָט מיר אָפֿילו ניט לאַנג געהאַלטן, מע האָט מיך אַרויסגעלאָזן פֿרײַ, אָבער מע האָט מיך געוואָרנט, אַז איך זאָל מער ניט וואָגן צו קריטיקירן די מאַכערס פֿון קהל. אַ לאַנגע צײַט האָב איך ווירקלעך געשוויגן, אָבער אין יאָר 1874, וועלן אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט מיט זײַן אוקאַז אָפּגעשאַפֿט דעם אַלטן סיסטעם פֿון רעקרוטירונג, און האָט אײַנגעפֿירט דעם נײַעם סיסטעם, האָב איך אַנגעשריבן דאָס ליד „דער איזבֿארשטשיק" און האָב זי געזונגען בײַ יעדער געלעגנהייט, צו דער גרויסער צופֿרידנהייט פֿון דעם ייִדישן עולם, וואָס איז באַפֿרײַט געוואָרן פֿון די ייִדישע כאָפּערס און פֿון די קהלשע בלוטזויגער.

אין יאָר 1881 האָב איך אין מינסק אויפֿגעפֿענט אַ טוכגעשעפֿט און האָב געגלייבט, אַז איך וועל שוין פּטור ווערן פֿון מײַן ביטערער פּרנסה, אָבער דאָס געשעפֿט איז שלעכט געגאַנגען. אַכצן מאָנאַט האָב איך מיך געפּלאָגט מיט מײַן געשעפֿט, און לסוף האָב איך פֿאַרלאָרן מײַן גאַנצן קאַפּיטאַל און האָב מײַן גע־שעפֿט געמוזט שליסן.

די פּעריאָדע פֿון די ערשטע פֿאָגראָמען אויף ייִדן אין רוסלאַנד קען באַצייכנט ווערן מיט דעם נאָמען: „דער דריטער חורבן". אין דיזער פּעריאָדע האָבן ייִדן געוויס ניט וויניקער געליטן ווי אין די ערשטע צוויי חורבנות.

אין אַנפֿאַנג פֿון יאָר 1881, אין מאָנאַט מערץ, איז געשטאָרבן דער קיזער אַלעקסאַנדער דער צווייטער. אַלע רוסישע ייִדן האָבן הערצלעך באַדויערט זײַן טויט. זײַן טויט האָט געדינט אַלס סיגנאַל פֿאַר די רוסישע אַנטיסעמיטן אָנצו־פֿאַנגען אַ גאַנצע רייע פֿון שרעקלעכע פֿאָגראָמען אויף די רוסישע ייִדן. און שוין פֿיר וואָכן נאָך אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס טויט, דעם 23סטן אַפּריל 1881, איז געווען דער ערשטער פֿאָגראָם אין יעליסאַוועטגראַד. דעם 15טן מײַ האָט זיך דער פֿאָגראָם ווידערהאַלט אין קיעוו, און גלײַך נאָך דעם האָט מען ייִדן געשלאָגן אין פֿילע אַנדערע שטעט. עס האָט אויסגעזען אַזוי ווי די אַנטיסעמיטן האָבן נאָר געוואָרט אויף אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס טויט, אום אָנצופֿאַלן אויף די ייִדן און זיי מאַכן תּחת חרבּ.

שרעק און טרויער האָט געהערשט אונטער די פֿינף מיליאָן רוסישע יידן. זייער גאַנצער מוט איז מיט איין מאָל אַראָפּגעפֿאַלן. יעדער איינער האָט געפֿילט, אַז ער איז ניט זיכער ניט נאָר מיט זײַן פֿאַרמעגן, אויך זײַן לעבן שוועבט אין אַ גרויסער סכנה. די פּאָגראָמען זײַנען פֿאַר זיי געווען אונערוואַרטעט, ווי אַ דונער פֿון לויטערן הימל. אין אָנפֿאַנג האָט יעדער איינער געגלייבט, אַז די פּאָגראָמען שטאָמען פֿון די האַלב ווילדע מוזשיקעס, וואָס האָבן באַקומען לוסט די יידן צו באַראַבוונען, אָבער דאָס איז געווויס קיין פֿון דער רעגירונג. שפּעטער איז שוין קלאָר געוואָרן, אַז דיזע בלוטיקע באַוועגונג קעגן די רוסישע יידן שטאַמט פֿון דער רעגירונג זעלבסט, און זי וואַרפֿט אַרויף די שולד אויף די מוזשיקעס. מע האָט איינגעזען, אַז די רעגירונג וויל ניט באַשיצן קיין יידן קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס. די סאָלדאַטן, וואָס זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן די יידן כלומרשט צו באַשיצן, זײַנען תּמיד אַרויסגעשיקט געוואָרן אויפֿן דריטן טאָג, דאָס הייסט דאַמאָלס, וועז די רויבער האָבן שוין אַלץ אַוועקגעראָבט, צעבראָכן און צעשטאָכן. וועז די סאָלדאַטן זײַנען שוין ענדלעך אָנגעקומען, האָבן זיי די יידן ניט געלאָזט זיך פֿאַרטיידיקן קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס. זיי פֿלעגן די מוזשיקעס אויך ניט שטערן אין זייער בלוטיקער אַרבעט; מע האָט זיי געלאָזן ברעכן און ראַבוונען. דער אָפּיציר פֿלעגט נאָר צו זיי זאָגן: „גאָספּאַדאַ, פּאָ טישע!“ (אַ ביסל שטילער, מײַנע הערן!), מיט אַנדערע ווערטער: שלאָגט, מאַרדעט, רויבט, ברעכט און שטעכט, נאָר מאַכט ניט קיין רעש! . . .

וועז די פּאָגראָמען האָבן זיך פֿאַרשפּרייט איבער דעם גאַנצן יידישן תּחום, און אין אויסלאַנד האָבן זיך אָנגעהויבן קאַלטע און וואַרעמע פּראָטעסטן קעגן רוסלאַנד, האָט דער רוסישער אינלענדישער מיניסטער געלאָזט אָפּהאַלטן קאַנפֿערענצן אין אַלע גובערניעס פֿון דער „טשערטאַ אָסיעדלאָסטי“ מיט דעם צוועק „אויסצוגעפֿינען“ די אורזאַכן פֿון די פּאָגראָמען. ער האָט מיט דיזע קאַנפֿערענצן די אויסלענדישע פּראָטעסטירער געוואָלט באַווײַזן, אַז די רוסישע רעגירונג איז אין די פּאָגראָמען ניט שולדיק, און אַז זיי זײַנען געקומען איבער געווויסע אורזאַכן. צו דיזע קאַנפֿערענצן האָט מען אויך אײַנגעלאָדן יידישע דעלעגאַטן, אָבער זיי האָבן דאָרטן נאָר אַ טרויעריקע ראָלע געשפּילט. די קריסטלעכע דעלעגאַטן זײַנען געווען צום גרעסטן טייל באַוווסטע אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן זיך שוין פֿריִער אויסגעצייכנט מיט זייער ביטערן האַס צו די יידן. בײַ די זיצונגען האָבן זיי אויסגעגאָסן זייער גאַנצע שינאה אויף די יידן און האָבן אויף זיי געמאַכט שרעקלעכע בילבולים. אַלע רוסישע יידן זײַנען ערקלערט געוואָרן פֿאַר שווינדלער, גנבֿים, פּאַראַזיטן און בלוטזויגער, וואָס לעבן נאָר אויף דעם חשבון פֿון דעם רוסישן פֿאָלק, און וויבאַלד דאָס רוסישע פֿאָלק קען שוין מער ניט טראָגן דעם „יידישן יאָך“, דערום מאַכן זיי פּאָגראָמען. מיט אַזעלכע בילבולים האָט מען געזוכט צו פֿאַרשטאָפּן די מײַלער פֿון די אויסלענדישע „שרײַער“. וועז די יידישע דעלעגאַטן האָבן געווואָלט ענטפֿערן און באַווײַזן, אַז די דאָזיקע בילבולים זײַנען פֿאַלש, האָט מען זיי ניט געלאָזט רעדן.

עס איז די רוסישע יידן קלאָר געוואָרן, אַז דער מקור פֿון די פּאָגראָמען און פֿון די אַלע נײַע גזירות, וואָס זײַנען אַרויסגעגאַנגען געוואָרן אויף יידן איינע נאָך די אַנדערע, איז די רעגירונג אַליין. זי שיקט אויפֿרייצער אין די שטעט און אין די דערפֿער, אום די מוזשיקעס קעגן די יידן אויפֿצורייצן, אָבער כּדי זיך אויסצופֿײַנען פֿאַר דער וועלט, פֿלעגט זי לאָזן אַרעסטירן צוויי אָדער דרײַ פֿון אַ גאַנצע באַנדע פּאָגראָמשטשיקעס, און פֿלעגט זיי באַשטראָפֿן מיט אַ טאָג אָדער צוויי טעג אַרעסט. ערשט דאַמאָלס האָבן די רוסישע יידן אײַנגעזען, אַז זיי האָבן פֿון רוסלאַנד גאָרניט צו האָפֿן, אַז זייער איינגנטום און זייער בלוט איז הפֿקר, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די תּקופֿה פֿון אויסניכטערונג. די יידישע אינטע־

ליגענץ, וואָס האָט געגלייבט, אַז די רוסיפֿיצירונג און די מאַדערנע ציוויליזאַציאָן וועט זײַן דער אמתער יִידישער משיח, האָט אײַנגעזען איר ביטערן טעות. זי איז ענדלעך געקומען צו דער איבערצײַגונג, אַז גאָר אומזיסט האָט זי געטאַנצט אויף אַ פֿרעמדן שטריק און געמאַכט משונהדיקע לופֿטקונצן . . .

אויך אַ גרויסער טייל פֿון די יִידישע ליטעראַטן, וואָס האָבן פֿריִער געגלייבט, אַז די יִידישע גאולה קען נאָר קומען דורך דער אַסימילאַציאָן, האָבן אײַנגעזען זייער טעות און האָבן אָנגעפֿאַנגען צוריקצוטרעטן פֿון דעם וועג, וועלכן זיי האָבן אויסגעטראָטן פֿאַר דער יִידישער יוגנט. די ליבע צו זייער פֿאָלק האָט ווידער אויפֿגעוואַכט אין זייער ברוסט, ווען זיי האָבן דערזען, אַז די רוסישע רעגירונג האָסט פֿון גרונטהאַרצן די יִידן, און ניט נאָר וואָס זי פֿאַרשליסט פֿון זיי אַלע בילדונגס־אַנשטאַלטן, זי פֿאַרשטעלט אויך פֿון זיי די וועגן צו ערלעכער פֿרנסה. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע באַוועגונג אין די יִידישע צײַטונגען, מע האָט אָנגעהויבן צו זוכן מיטלען ווי אַזוי זיך צו העלפֿן, ביז עס איז געקומען ד״ר פֿינסקער מיט זײַן וועלט אויטאָעמאַנציפּאַציאָן און האָט אָנגעוויזן די ריכטיקע וועג — די עמיגראַציאָן.

אויך אין דער אידעע פֿון דער אויסוואַנדערונג פֿון רוסלאַנד האָבן זיך די רוסישע יִידן צעטיילט אין צוויי לאַגערן: פּראָקטישע און אידעאַליסטן. די פּראָקטישע האָבן אָנגעהויבן אויסצוווּאַנדערן נאָך אַמעריקע — אַ לאַנד, וואָס האָט זיי אויפֿגענומען מיט אָפֿענע אָרעמס און האָט זיי געגעבן אַלע רעכטע מיט אַלע אַמעריקאַנער צו גלײַך; און די אידעאַליסטן האָבן אויסגעפֿונען, אַז די בעסטע היים איז פֿאַר זיי די אַלטע היים — ציון. אין יענער צײַט האָט דער ענגלישער קריסטלעכער אַריסטאָקראַט סער אָליפֿאַנט זייער שטאַרק אָנגיטירט פֿאַר דער אידעע די יִידן פֿון דאָס נײַ צו באַזעצן אין פּאַלעסטינע, און איז צוליב דיזן צוועק געפֿאָרן נאָך קאָנסטאַנטינאָפּאָל, אום וועגן דעם מיט דעם סולטאַן אונטער־צוהאַנדלען. דאָס האָט געמאַכט די ערשטע ציוניסטישע באַוועגונג און פֿילע יִידישע יונגע־לײַט האָבן אויסגעוואַנדערט נאָך פּאַלעסטינע, וווּ זיי האָבן געגרינדעט די ערשטע יִידישע קאָלאָניעס און האָבן זיך באַשעפֿטיקט מיט ערדאַרבעט.

די ערשטע, וואָס זײַנען באַגײַסטערט געוואָרן מיט דער ציוניסטישער אידעע, זײַנען געווען דער גרעסטער טייל פֿון די יִידישע ליטעראַטן, די קליגערע רבנים און כּמעט די גאַנצע יִידישע יוגנט. די יִידישע גבֿירים, אַ גרויסער טייל פֿון די רבנים און די חסידים מיט זייערע רביים זײַנען געווען שטאַרק קעגנער פֿון דער באַוועגונג. פֿון כּאַרקאָוער אוניווערסיטעט זײַנען אַרויסגעפֿאָרן צוואַנציק יִידישע סטודענטן און זײַנען אַוועק נאָך פּאַלעסטינע. דורכגעפֿאָרן מינסק, האָבן זיי מיך באַזוכט, און איך האָב פֿאַר זיי אָנגעשריבן מײַן ליד „שיבת־ציון״ אין זשאַרגאָן און אין העברעיש. יעצט, ווען איך שרײַב דיזן קאַפּיטל, זײַנען שוין אַוועק צוואַנציק יאָר, זינט איך האָב יענע ליד פֿאַרפֿאַסט, און איך קען מיך ניט אָפּווּנדערן, ווי ריכטיק איך האָב מיט איר געצילט. איך האָב אין דעם ליד די ציוניסטישע באַוועגונג פֿאַרגליכן צו אַ גרויסן טײַך, וואָס פֿאַנגט זיך אָן פֿון אַ גאַנץ קליינעם שטראָמעלע, דין ווי אַ פֿאָדעם, און ווערט אַלץ ברייטער און טיפֿער פֿון זײַטיקע שטראָמען, וואָס פֿליסן אין אים אַרײַן, ביז ער ווערט שוין אַזוי גרויס, דאָס עס קענען אויף אים שווימען די גרעסטע שיפֿן. אַזוי איז עס געווען מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג. אין אָנפֿאַנג איז זי זייער קליין געווען; מע האָט נאָר פֿון איר גערעדט, שפּעטער האָט מען שוין אָנגעהויבן צו טאָן. די ערשטע זײַנען געווען די כּאַרקאָוער סטודענטן. שפּעטער האָט מען שוין וועגן דעם אָפּגעהאַלטן אַ קאָנפֿערענץ אין דרוזגענעק, גראָדנער גובערניע, צו וועלכער ס׳איז געקומען דער גאון ר׳ שמואל מאָהילעווער ז״ל און נאָך אייניקע

רבנים. נאָך גרעסער, נאָך שטאַרקער און נאָך ווירקזאַמער איז די ציוניסטישע באַוועגונג געוואָרן דורך ד״ר טעאָדאָר הערצל ז״ל, ווען ער איז אַרויסגעטראָטן אין דער עפֿנטלעכקייט מיט זײַן ווערק ״דער יודנשטאַט״. ער איז געווען דער גרינדער פֿון דעם מאָדערנעם ציוניזמוס, און ער האָט פֿאַר דער אידעע פֿאַר־אינטערעסירט די גרעסטע מענטשן פֿון אייראָפּע, ווי ד״ר מאַקס נאָרדוי, פּראָפֿעסאָר לאָמבראָזע און פֿילע אַנדערע. ער האָט פֿאַררופֿן די גרויסע קאָנגרעסן פֿון ציוניזמוס קענען נאָר קריטיקירן די מאַטעריעלע זײַט פֿון דער באַוועגונג מיט דער באַהויפּטונג, אַז די גאַנצע ציוניסטישע אידעע איז נאָר אַן אוטאָפּיע, אַז די גרינדונג פֿון אַ יידישע אויטאָנאָמיע אין פּאַלעסטינע איז נאָר אַ חלום, וואָס קען קיין מאָל ניט פֿאַרווירקלעכט ווערן, אָבער זיי מוזן צוגעבן, אַז די ציוניסטישע באַוועגונג האָט שוין פֿון דער מאַראַלישער זײַט זייער פֿיל געווונען. זי האָט כּמעט דאָס גאַנצע יידישע פֿאָלק אויפֿגעוועקט צו נײַעם לעבן, זי האָט אָפּגעריסן די יידישע יוגנט פֿון די אַסימילאַטאָרישע הבלים, אין וועלכע זיי זײַנען פֿריִער פֿאַרזונקען געווען, און האָט זיי צוריקגעגעבן די זעלבסטאַכטונג, פֿון וועלכע זיי האָבן פֿריִער ניט געווווסט. דער ציוניזמוס איז געוואָרן אַ מין צעמענט, וואָס האָט צוזאַמענגעקלעפּט די פֿילע יידישע פּאַרטייען, די צעזייטע און צעשפּרייטע יידישע גלידער אין איין קערפּער. עס איז געבאָרן געוואָרן די יידישע אַחדות, און דאָס אַליין איז שוין אַ גרויסער זיג.

די יידישע ליטעראַטן, וואָס האָבן פֿריִער געהאַלטן מיט זייער פֿעדער דעם יידן שוואַרץ צו מאַכן, די לײַכטזיניקע יידן וואָס זײַנען איבערגעגאַנגען צום קריסטנטום מיט דעם אייניקן צוועק גלײַכע רעכטע מיט די קריסטן צו באַקומען, און יענע אַלע וואָס האָבן געזוכט זייער רעטונג און הילף אין דער אַסימילאַציאָן — האָבן אײַנגעזען, אַז זייערע חשבונות זײַנען פֿאַלשע. די, וואָס האָבן געזוכט דעם יידן שוואַרץ צו מאַכן, האָבן נאָר זיך אַליין שוואַרץ געמאַכט, און אַליין זײַנען זיי אויף קיין האָר ניט חשובֿער געוואָרן בײַ די קריסטן. די משומדים האָבן באַלד אויסגעפֿונען, אַז דער אַנגעזומענער צלם שיצט זיי ניט פֿון באַלייִדיקונגען און רדיפֿות, זיי ווערן נאָך אַלץ באַטראַכט און באַהאַנדלט ווי פֿרעמדע, און די אַסימילאַנטן זײַנען באַלד געוואָר געוואָרן, אַז מיט דעם פֿריִזן פֿון דער יידישקייט האָבן זיי זיך נאָר אייביקע צרות געקויפֿט. זיי האָבן זיך געפֿונען הענגעדיק אין דער לופֿטן צווישן הימל און ערד. זיי זײַנען ניט קיין יידן און ניט קיין קריסטן. זייערע קריסטלעכע ווײַבער האָבן צו זיי ניט קיין ליבע און ניט קיין אַכטונג, און בײַ יעדער געלעגנהייט ווערן זיי פֿון זיי טיטולירט מיט דעם נאָמען „זשיד״. נאָך גרעסער איז געווען די שפּאָלטונג צווישן זיי און זייערע קינדער, וואָס זײַנען זיי געבאָרן געוואָרן פֿון קריסטלעכע פֿרויען, און וועלכע די מוטערס האָבן ערצויגן פֿאַר קריסטן און האָבן אין זיי אײַנגעפֿלאַנצט אַ טיפֿע שׂינאה צו די יידן. די דאָזיקע קינדער פֿלעגן לאָכן פֿון זייערע יידישע טאַטעס און פֿלעגן פֿון זיי חוזק מאַכן בײַ יעדער געלעגנהייט. דאָס אַלץ האָבן זיי אין דעם משך פֿון די לעצטע 25 יאָר אײַנגעזען, און אַ גרויסער טייל פֿון זיי האָבן זיך צוריקגעקערט צום יידנטום.

דער אַוועקגיין פֿון יידנטום איז זייער לײַכט געווען, אָבער דאָס אומקערן זיך

צוריק איז שוין געווען זייער שווער, און עס האָבן זיך דערבײַ אָפּגעשפּילט שרעקלעכע טראַגעדיעס. איך ווייל דאָ נאָר דערמאָנען די שרעקלעכע טראַגעדיעס, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דעם לעבן פֿון אייניקע פֿון אונדזערע באַרימטע ליטעראַטן און קינסטלער בײַ זייער צוריקקערן צום יידנטום. דאָס קען דינען אונדזערע יידישע דראַמאַטורגן אַלס אויסגעצייכנטער שטאָף פֿאַר די יידישע בינע.

דער גרויסער יידישער ליטעראַט לעוו לעוואַנדאָ, וואָס האָט זיך אין זײַן יוגנט אויך ניט געפֿוילט מיט זײַן פֿעדער די יידן פֿאַרצושטעלן אַלס קאַריקאַטורן, האָט אין ווילנער ראַבינער־שול געשטודירט צוזאַמען מיט אַ יונגן־מאַן מיט דעם נאָמען סאָרקין. שפּעטער איז דיזער סאָרקין אַוועק נאָך קיעוו און האָט זיך דאָרטן באַזעצט. ער האָט זיך פֿאַרליבט אין אַ קריסטלעכע מיידל, האָט זיך געטויפֿט און האָט מיט איר חתונה געהאַט. עס זײַנען אים געבאָרן געוואָרן עטלעכע קינדער, אָבער ער האָט זיך באַלד דערפֿילט זייער אומגליקלעך. זײַן קריסטלעכע פֿרוי האָט מיט אים ניט געקענט שטימען, זי פֿלעגט זיך זייער אָפֿט מיט אים קריגן און פֿלעגט אים רופֿן „זשיד". קיין בעסערע באַהאַנדלונג האָט ער אויך ניט געהאַט פֿון זײַנע אייגענע קינדער. זײַן געוויסן האָט אים אָנגעהויבן שרעקלעך צו פּלאָגן, און ער האָט שוין חרטה געהאַט אויף דעם פֿעלשריט, וואָס ער האָט געמאַכט.

ער האָט דאָס אָבער ניט געקענט אַרויסווײַזן עפֿנטלעך, ווײַל אין רוסלאַנד קוקט מען מיט טויזנט אויגן אויף די געטויפֿטע יידן. דאָך האָט ער איבערגעזעצט דעם ספֿר אפּס דמים פֿון ר' יצחק[־בער] לעווינזאָן אין רוסיש, וואָס באַווײַזט מיט קלאָרע ראַיות, אַז די מיינונג, דאָס יידן דאַרפֿן האָבן קריסטלעכעס בלוט אויף פּסח, איז נאָר אַ נידערטרעכטיקער בילבול פֿון שונאי־ישׂראל. צו דיזער איבערזעצונג האָט ער אויפֿגעשריבן א פֿײַערדיקע הקדמה, אין וועלכער עס שפּיגלט זיך אָפּ זײַן גאַנצע יידישע האַרץ און זײַנע ריין יידישע געפֿילן.

ווען עס האָט אין קיעוו אויסגעבראָכן דער שרעקלעכער פּאָגראָם אויף יידן, האָבן זיך זײַנע זין אַוועקגעלאָזן שלאָגן און ראַבעווען די יידן, ווי אַלע אַנדערע פֿון די באָסע־קאָמאַנדע. סאָרקין האָט נאָטירלעך דערפֿון ניט געווווסט. פֿאַר נאָכט זײַנען זײַנע זין צוריקגעקומען אַהיים שטאַרק אָנגעטרונקען און האָבן מיטגעבראַכט גרויסע פּעק מיט פֿאַרשידענע זאַכן, וואָס זיי האָבן אָנגערויבט אין די יידישע הײַזער און קראָמען. די מוטער האָט זיי באַגריסט מיט גרויס פֿרייד און האָט זיי געלויבט פֿאַר די „העלדנטאַטן", וואָס זיי האָבן באַווײַזן.

— וואָס איז דאָס? וואָס איז דאָס פֿאַר זאַכן? — האָט זיי סאָרקין געפֿרעגט און זײַן האַרץ איז שיער געשטאַנדן פֿאַר שרעק.

— אָ, פּאַפּאַשע, האָט אים אייניער פֿון די זין געענטפֿערט, מיר זײַנען יעצט געהייליקט דורך אַ הייליקע זאַך, וואָס מיר האָבן געטאָן!

— מיר האָבן געטאָן, וואָס פֿרומע קריסטן דאַרפֿן תּמיד טאָן! — האָט אים אַ צווייטער זון געענטפֿערט, מיר האָבן זיך נוקם געווען אָן די פֿאַרפֿלוכטע זשידעס, וואָס האָבן אונדזער גאָט געקרייציקט און געמאַטערט אויפֿן קרייץ!

זײַן בלוט איז אין אים פֿאַרגליווערט געוואָרן, אָבער ער האָט געמוזט שווײַגן. ער האָט געווווסט, אַז פֿאַר דעם קלענסטן פּראָטעסט פֿון זײַן זײַט קען ער אַרעסטירט ווערן און פֿאַרשיקט ווערן נאָך סיביר, און די מוסרים וועלן זײַן זײַנע אייגענע קינדער. אָבער דאָס אַלעס איבערטראָגן האָט ער שוין ניט געקענט; ער האָט צוזאַמענגענומען אַ פּאָר הונדערט רובל, האָט זיך שטילערהייט אַרויסגעגנבֿעט פֿון הויז און איז אַוועק נאָך ווילנע צו זײַן אַלטן פֿרײַנד לעוו לעוואַנדאָ, פֿאַר וועלכן ער האָט אויסגעגאָסן זײַן ביטער האַרץ.

צו יענער צייט איז שוין לעוואַנדאַס האַרץ אויך פֿול געווען מיט ביטערער חרטה. און אַז ער האָט זיך פֿרײַנד סאָרקין אויסגעהערט, האָט ער זיך ביטער צעווײַנט. אײַניקע טעג האָט סאָרקין פֿאַרבראַכט צוזאַמען מיט זיך פֿרײַנד לעוואַנדאַ. אַלע טאָג האָבן זיי באַקומען ידיעות פֿון נײַע פֿאָגראָמען אויף ייִדן אין פֿאַרשידענע שטעט. סאָרקין האָט דאָס מער ניט געקענט אויסהאַלטן. ער האָט זיך אײַנגעשלאָסן אין דעם צימער פֿון זיך האָטעל און האָט זיך אויפֿ־געהאַנגען.

די בשׂורה פֿון סאָרקינס זעלבסטמאָרד האָט אויף לעוואַנדאַן געמאַכט אַ טיפֿן אײַנדרוק. ער איז אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ טיפֿער מעלאַנכאָליע, וואָס איז שפּעטער איבערגעגאַנגען אין וואַנזין. ער איז ווילד געוואָרן, האָט צעבראָכן זײַנע מעבל, צעריסן זײַנע ביכער און מאַנוסקריפּטן, און האָט זיך געוואָרפֿן אויף די אַרומיקע מענטשן. זײַנע פֿרײַנד האָבן אים אַוועקגעפֿירט אין פּעטערסבורג, מיט דער האָפֿענונג אַז דאָרטן וועט מען אים קענען קורירן, אָבער מע האָט אים שוין ניט געקענט העלפֿן, און נאָך צוויי יאָר מי און מאַטערניש איז ער געשטאָרבן.

איך האָב דאָמאָלס אויף זײַן טראָגישן טויט פֿאַרפֿאַסט די „עלעגיע לע־וואַנדאַ", וועלכע איז געדרוקט אין זשאַרגאָן און אין רוסיש מיט פּיאַנאַ־באַגלייטונג.

דער ייִדישער באַרימטער מוזיקער, קאָמפּאָזיטאָר און קאָפּעל־מײַסטער פֿון ווילנער שטאָט־טעאַטער, עבֿאַן, איז אויך געפֿאַלן אַלס קרבן אויף דעם מזבח פֿון אַסימילאַציאָן. ער האָט קיין מאָל ניט געוואָלט קומען אין קיין שום באַרירונג מיט ייִדן. ער איז געווען אַ הויזפֿרײַנד בײַ דעם ווילנער גענעראַל־גובערנאַטאָר און האָט תּמיד פֿאַרקערט אין דער געזעלשאַפֿט פֿון דער רוסישער אַריסטאָקראַטיע און פֿון פּוילישע מאַגנאַטן. אין די צײַטן וועגן אַלעקסאַנדער דער דריטער האָט איבערגענומען דעם רוסישן טראָן, האָט מען אים גלײַך דערמאָנט, אַז ער איז ניט מער ניט וויניקער ווי אַ „זשיד". מע האָט אים אָפּגעזאָגט פֿון זײַן שטעלע אַלס קאָפּעל־מײַסטער פֿון ווילנער שטאָט־טעאַטער, און די קריסטלעכע אַריס־טאָקראַטן האָבן פֿאַר אים פֿאַרשלאָסן זייערע הײַזער מיט זיבן שלעסער. דיזע גראָבע צוריקשטויסונג האָט אויף אים אַ שרעקלעכן אײַנדרוק געמאַכט. ער האָט באַקומען די אויסצערונג און איז אַוועקגעפֿאָרן נאָך יאַלטע, אין קרים, אום זיך דאָרטן צו קורירן. דאָרטן האָט קיינער ניט געווסט, אַז ער איז אַ ייִד, און ווען ער האָט שוין געהאַלטן בײַם שטאַרבן, איז צו אים געקומען אַ גלח, פֿאָר וועלכן ער האָט געדאַרפֿט וידוי זאָגן, ווי דער קריסטלעכער מינהג פֿאַרלאַנגט. עבֿאַן האָט דעם גלח ניט אָנגענומען און איז געשטאָרבן. די פֿאָליציי פֿון יאַלטע האָט דורך אַ טעלעגראַמע אָנגעפֿרעגט אין ווילנע, צי איז עבֿאַן אַ קריסט אָדער אַ ייִד. ערשט אין צוויי טעג אַרום איז פֿון דעם ווילנער פֿאָליציי־מײַסטער אָנגעקומען דער ענטפֿער, אַז ער איז אַ ייִד. מע האָט געשיקט רופֿן די פֿאַרשטייער פֿון דער ייִדישער געמיינדע אין יאַלטע, און מע האָט פֿון זיי פֿאַרלאַנגט, אַז זיי זאָלן אים באַערדיקן. די ייִדישע פֿאַרשטייער האָבן זיך ניט געאײַלט דעם טויטן מקבר צו זײַן. זיי האָבן וואַרשׂינגלעך געזוכט ריכטיקע באַווײַזן, אַז ער איז ווירקלעך אַ ייִד, און ווײַל מע האָט דעם טויטן קערפֿער לענגער שוין ניט געקענט האַלטן, האָבן אים די פֿאָליצייסקע אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף אַ מיסטוואָגן, האָבן אַוועקגעפֿירט אויף דעם קריסטלעכן בית־עולם און האָבן אים באַערדיקט גאָר אָן צערעמאָניעס.

דאָס איז געווען דער סוף פֿון דעם גרויסן עבֿאַן, פֿון דעם וועלט באַרימטן קינסטלער, וואָס די גאַנצע וועלט קוויקט זיך נאָך איצט מיט זײַנע אויך מיט זײַנע מוזיקאַ־לישע פֿאַנטאַזיעס, מיט זײַנע וואַלצערס און מיט זײַנע אויסגעצייכנטע קאָמפּאָ־זיציאָנען. אין דעם פֿאַק זאָכן, וואָס מע האָט אָפּגעשיקט אין ווילנע צו זײַנע

יורשים, האָט מען געפֿונען זײַנע מאַנוסקריפּטן, אין וועלכע ער האָט אויסגעגאָסן זײַן ביטער האַרץ, וואָס איז פֿול געווען מיט חרטה אויף די פֿעלערן, וואָס ער איז אין זײַן לעבן באַגאַנגען קעגן זײַן פֿאָלק.

דער גרויסער יידישער ליטעראַט באַגראָוו האָט אויך געהאַט כּמעט אַזאַ סוף ווי עבֿאַן. אויך ער האָט פֿאַר זײַן טויט חרטה געהאַט, האָט פֿאַרדאַמט די אַסימילאַציאָן און איז געשטאָרבן מיט אַ ריינע יידישע האַרץ. אין זײַנע לעצטע יאָרן האָט ער זייער פֿיל פֿאַרטיידיקט די רוסישע יידן מיט זײַן קינסטלערישע פֿעדער און איז תּמיד געשטאַנען אין אַ הייסן קאַמף מיט די אַנטיסעמיטן. אַזעלכע טראַגעדיעס האָבן זיך צו יענער צײַט אָפּגעשפּילט זייער פֿיל . . .

נאָכווייַנישן

פֿון די שרעקלעכע פּאָגראָמען האָט נאָר אַ געוויסער טייל פֿון די רוסישע יידן געליטן, דאָס הייסט יענע יידן, וואָס האָבן דורך די פּאָגראָמען פֿאַרלוירן זייער אייגנטום, מענטשן־לעבן, און בײַ וועמען די געשעפֿטן זײַנען צעשטערט געוואָרן. אָבער פֿון די נאָכווייַנישן האָט געליטן דער גאַנצער כּלל־ישׂראל אין רוסלאַנד. אַנשטאָט די אומגליקלעכע און צעשראָקענע יידן צו העלפֿן און אונטער־צושטיצן, ווי מע האָט מיט רעכט געקענט ערוואַרטן, האָט די רוסישע רעגירונג אַנגעהויבן צו מאַכן ניט־בלוטיקע פּאָגראָמען, וואָס האָבן נאָך מער יידישע בלוט פֿאַרגאָסן אלס די פּאָגראָמען פֿון דער ווילדער באָסע־קאָמאַנדע. אַלעקסאַנ־דער דער דריטער האָט פֿון זיך אַראָפּגעוואַרפֿן די מאַסקע און האָט פֿאַר דער וועלט געוויזן זײַן וואַרעם געזיכט, דאָס געזיכט פֿון אַ פֿאַנאַטישן אַנטיסעמיט. ער האָט עפֿנטלעך ערקלערט, אַז ער האָט פֿײַנט די יידן, און ווען די יידישע פֿאַרשטייער זײַנען צו אים געקומען בעטן רחמים, האָט ער זיי געענטפֿערט: „זאָפּאָדנאַיאַ גראַניצאַ דליאַ וואָס אָטקריטאַ!״ דאָס הייסט „דער גרענעץ אין מערב־זײַט שטייט פֿאַר אײַך אָפֿן (איר קענט גיין)!״ דער נײַער אינלענדישער מיניסטער גראָף איגנאַטיעוו האָט פֿאַרשטאַנען דעם זין פֿון דעם דאָזיקן ענטפֿער, ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז אַלעקסאַנדער וויל ניט האָבן קיין יידן אין זײַן לאַנד, און האָט אָנגעהויבן צו זוכן מיטלען, דורך וועלכע די יידן זאָלן געצוווּנגען זײַן רוסלאַנד צו פֿאַרלאָזן. די מיטלען זײַנען באַלד געפֿונען געוואָרן. ער האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן ביטערע אוקאַזן קעגן יידן, וואָס האָבן בײַ זיי אַוועק־גענומען דעם רעכט פֿון זייער פֿרײַהייט און פֿון זייערע בירגערלעכע רעכטן. די ביטערסטע פֿון זיי זײַנען געווען דער פֿאַרבאָט צו ווינען אין די דערפֿער און דער אוקאַז, אַז נאָר אַ קליינער פּראָצענט יידן זאָלן צוגעלאָזן ווערן אלס סטודענטן אין די אוניווערסיטעטן.

די רוסישע יידן האָבן זיך מיט איין מאָל אויסגעניכטערט פֿון דער אַסימי־לאַטאָרישער שיכּרות, און די „עובֿדי הבעל״ האָבן אַוועקגעוואָרפֿן זייערע אָפּגעטער און געצן. יענע, וואָס האָבן כּמעט גאָר ניט געווווסט, אַז זיי זײַנען „יוצא ירך אַבֿרהם אָבֿינו״, האָבן זיך מיט איין מאָל דערפֿילט פֿאַר יידן און האָבן אָנגע־הויבן צוריקצוקערן אין דעם יידישן לאָגער. די יידישע דאָקטוירים, יוריסטן, טעכניקער און די גאַנצע יידישע זאָגענאַנטע אינטעליגענציע, וואָס האָבן פֿריִער אָפּגילו מיט אַ יידן ניט געוואָלט רעדן יידיש, האָבן אָנגעהויבן צו רעדן מאַמע־לשון, זיי האָבן שוין אָנגעהויבן צו שיקן זייערע קינדער אין די יידישע חדרים און האָבן צוריק אָנגענומען די יידישע מינהגים און זיטן. כּאַראַקטעריסטיש איז דער פֿאַקט, דאָס אייניקע הונדערט יידישע סטודענטן פֿון פּעטערסבורג האָבן פֿאַרלאָזט, דאָס מע זאָל זיי אַרויסשיקן תּפֿילין, וועלכע מע האָט זיי אַרויס־געשיקט פֿון ווילנע. אין מערסטע שטעט האָט מען גוזר־תּענית געווען און מע האָט געזאָגט סליחות, און יעדעס מאָל, ווען מע האָט אָפּגעהאַלטן אַזאַ גאָטעס־

דינסט, זײנען געקומען די אויסגעשטודירטע און די שטודירנדע אין די שולן און האבן מיט אלעמען צו גלײַך פֿאַרגאַסן ימים טערערן.

דער יידישער מיליאָנער בראָן האָראָץ גינזבורג האָט צו זיך אין פּעטערס־בורג פֿאַרופֿן אַן אַסיפֿה פֿון יידישע פֿאַרשטייער, מיט דעם צוועק צו זוכן מיטלען, ווי אַזוי די פּאַגראָמען אָפּצוהאַלטן. צו דיזער אַסיפֿה איז אויך געקומען דער קאָוונער רב ר׳ יצחק־אלחנן ז״ל און אַ דעלעגאַט פֿון מאָהילעוו. וועז מע האָט בײַ דער אַסיפֿה געשילדערט די ביטערע לאָגע פֿון די רוסישע יידן, האָט דער מאָהילעווער דעלעגאַט באַקומען אַ האַרצשלאָק און איז בײַם טיש גע־שטאָרבן.

עס איז בײַ דער אַסיפֿה באַשלאָסן געוואָרן אונטערצוקויפֿן מיט שוחד דעם מיניסטער איגנאַטיעוו, אַז ער זאָל אויפֿהערן צו פֿאַרפֿאָלגן די יידן. דער מיניס־טער איגנאַטיעוו, וואָס האָט תּמיד ליב געהאַט צו פֿאַרדינען אַ רובל פֿון דער זײַט, האָט זיך באַנוצט מיט דער געלעגנהייט אַרויסצוזוכן זײַן גאַנצע רישעות צו די רוסישע יידן. גלײַך ווי ער האָט באַקומען די סומע פֿון בראָן גינזבורגס האַנט, האָט ער זי צוגעשטעלט צו אַלעקסאַנדערן מיט דער ערקלערונג, אַז די יידן האָבן אים געוואָלט אונטערקויפֿן מיט שוחד. בראָן גינזבורג האָט זיך דורך דעם געפֿונען [אין] אַ ביטערע לאָגע. ער האָט געמוזט אַוועק פֿון פּעטערבורג און האָט זיך באַזעצט אין פּאַריז. ער האָט דורך דעם פֿאַרלאָרן אַ העלפֿט פֿון זײַן פֿאַרמעגן. ערשט אין דרײַ יאָר אַרום האָט ער געקענט צוריקקומען נאָך פּע־טערבורג און אויפֿנעמען זײַנע געשעפֿטן.

אַ היפּש צאָל פֿון די כלומרשט יידן, וואָס האָבן שוין לאָנג אַרומגעטאַנצט אַרום דעם מזבח פֿון אַסימילאַציאָן, און בײַ וועלכע עס האָט טיף אין האַרצן געלעבט אַ געפֿיל פֿון ביטערער שׂינאה צו דעם גאַנצן פֿלל־ישׂראל, האָבן זיך אַנגעהויבן צו טויפֿן מאַסנווײַז מיט זייערע ווײַבער און קינדער. דאָס איז ניט געווען קיין אומגליק פֿאַר דעם רוסישן יידנטום, פֿאַרקערט, דער רוסישער יידנטום איז דורך דעם אָפּגעריניקט געוואָרן פֿון אַ סך פּסולת, וואָס האָט געקענט פֿאַר־דאַרבן זײַנע געזונטע קערנער. דערפֿאַר אָבער האָבן זייער פֿיל, וואָס האָבן זיך שוין פֿריער געטויפֿט, אַוועקגעוואָרפֿן די שוואַרצע פֿאָן פֿון קריסטנטום און האָבן זיך צוריק פֿאַרזאַמלט אונטער דעם ליכטיקן דגל מחנה יהודה. דיזע בעלי־תּשובֿה האָבן זיך בײַ יעדער געלעגנהייט זייער ווארעם אָפּגערופֿן אויף דעם שוועלן גורל פֿון די יידן און האָבן אַרויסגעוויזן, אַז די „ירדן־וואַסער״ האָט ניט געהאָט די קראַפֿט אויסצולעשן אין זייערע הערצער דעם יידישן גײַסט. זיי זײַנען דאָך פֿאַרבליבן יידן מיט די גאַנצע טיפֿקייט פֿון זייערע נשמות.

פּראָפֿעסאָר כוואָלסאָן האָט דאָמאָלס געשריבן אין פֿאַרשידענע רוסישע צײַ־טונגען זייער פֿיל אַרטיקלען, מיט וועלכע ער האָט געשטורעמט קעגן די פֿאַגראָ־מען. פֿון זײַנע פֿייערדיקע אַרטיקלען זעט מען אַרויס, ווי שטאַרק זײַן יידישע האַרץ האָט געשטורעמט, וועז זײַנע יידישע בריידער זײַנען געווען אין אַן עת־צרה. דער גרויסער פּאָעט קאָנסטאַנטין שאָפּירא פֿון פּעטערסבורג, וועלכער האָט זיך שוין מיט אַ לאַנגער צײַט פֿריער געטויפֿט, האָט געלאָזט דרוקן זײַנעם אַ העברעיש שיר אין ראָבינאָוויטשעס (שפֿ״ר) יאָרבוך, אין וועלכן ער שרײַבט אויס פֿון זײַן יידישע האַרץ: „אומזיסט האָט מען מיך אָפּגעטונקט אין די ירדן־וואַסער; מײַן האַרץ איז אַ יידישע און וועט אַזוי בלײַבן ביז מײַן לעצטן אָטעם!״ ער האָט דאָס אַרויסגעשריען, כאָטש ער האָט געוווסט וואָס פֿאַר אַ ספּנה דאָס איז פֿאַר אים, וועז די רוסישע קירכע זאָל ערפֿאָרן זײַן גײַסטיקע פֿאַרבינדונג מיט דעם יידנטום. און נאָך פֿילע אַנדערע געטויפֿטע יידן זײַנען דאָמאָלס געוואָרן אמתע בעלי־תּשובֿה.

אין מײַן געדיכט „די פּיראָמידן״ האָב איך געשילדערט יענע מערקווירדיקע

עפֿאַכע, וועָן די אַסימילירטע רוסישע יידן האָבן אײַנגעזען זייער גרויסן טעות און האָבן זיך צוריק אומגעקערט אין זייער אַלטן לאָגער. [וויטעער גייט אַ גרעסערער ציטאַט פֿונעם ליד „דאָס אומשטערבלעכע פֿאָלק".]

אין דעם זעלבן יאָר, אין יולי מאָנאַט 1881, איז מיר געבאָרן געוואָרן מײַן זון טשאַלי. צוויי וואָכן נאָך זײַן געבורט האָט אין מינסק אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפֿה, וואָס האָט חרובֿ געמאַכט אַ האַלבע שטאָט. איך בין דאָמאָלס געווען אויף אַ חתונה אין האָמעל בײַ דעם גביר לעוויאָנאָוו. אויך מײַן הויז אין מינסק האָט זיך אָנגעצונדן, און דער מינסקער פֿאַליצײַ־מײַסטער האָט מיט זײַנע אייגענע הענט אַרויסגעראַטעוועט מײַן פֿרוי מיט דעם צוויי־וואָכעדיקן קינד פֿון פֿײַער. וועָן איך בין צוריקגעקומען פֿון האָמעל, האָב איך ניט געהאַט וווּ אַריינצופֿאָרן, און איך האָב מיך געמוזט מיט מײַן פֿאַמיליע באַזעצן בײַ מײַנעם אַ שוואָגער, וואָס האָט געווויינט פֿינף וויאָרסט הינטער מינסק. ערשט נאָך סופֿות, וועָן מינסק האָט זיך שוין אַ ביסל אָפּגעבויט, זײַנען מיר צוריק אַריין אין שטאָט.

אין מינסק האָט זיך דאָמאָלס געגרינדעט די ערשטע חבֿרה חובֿבֵי־ציון מיט דעם צוועק צו קאָלאָניזירן פּאַלעסטינע. וועָן די חבֿרה האָט שוין גענוג געלט געהאַט, האָט זי אַרויסגעשיקט צוויי דעלעגאַטן צו קויפֿן חלקים ערד אין ארץ־ישׂראל. אָנקומענדיק אין פּאַלעסטינע, האָבן זיי געקויפֿט ערד און האָבן געגרינדעט די קאָלאָניע גדרה, אין וועלכער פֿיר מינסקער יונגע־לײַט — הורוויץ, צוקערמאַן, חפֿץ און סלעפּיאַן — האָבן זיך שפּעטער באַזעצט.

די ערשטע פּיאָנערן צו קאָלאָניזירן פּאַלעסטינע זײַנען געווען די כאַרקאָווער סטודענטן, וואָס האָבן זיך גערופֿן „בילו" (בית יעקבֿ לכו ונלכה). זיי האָבן אויסגעוואָנדערט נאָך פּאַלעסטינע, אָבער די צרות, וואָס זיי האָבן דאָרטן אויסגעליטן, איז גאָר אוממעגלעך צו באַשרײַבן. זיי האָבן געפֿונען אַ וויסטעס לאַנד, אָן אמתן מידבר, וווּ דאָס געלע פֿיבער הערשט אין אַלע צײַטן פֿון יאָר. דרײַ יאָר נאָך אַנאַנד האָבן זיי דאָרטן קיין פֿרישעס ווּאַסער ניט געהאַט. זיי פֿלעגן מוזן זאַמלען דאָס שמוציקע און ליימיקע ווּאַסער, וואָס פֿלעגט איבערבלײַבן אין די גריבער נאָך אַ רעגן. אָלע לעבנס־מיטלען פֿלעגן זיי באַקומען מיט די גרעסטע שווערישקייטן. זייער אָפּט פֿלעגן זיי באָפֿאַלן וועָרן פֿון די ווילדע בעדוינען און אַראַבער, מיט וועלכע זיי האָבן געמוזט פֿירן בלוטיקע שלאַכטן. און דאָך האָט זיי קיין זאַך ניט געקענט אָפּהאַלטן אין זייער שטרעבונג צו זייער הייליקן ציל, און זיי האָבן געלייגט דעם ערשטן גרונטשטיין צו דער קאָלאָניזאַציאָן פֿון ארץ־ישׂראל. אַזאַ גרויסן גײַסט און אַזאַ שטאַרקע ווילנסקראָפֿט האָבן נאָר געקענט אָבער אַזעלכע אײדעלע, אמת ציוויליזירטע און מוטיקע יידישע יונגע־לײַט ווי די מיטגלידער פֿון די בילו. זיי האָבן דורך זייער גײַסט און דורך זייער מוט אויסגעטרעטן אַ ברייטע וועג פֿאַר די שפּעטערדיקע קאָלאָניסטן, און זייערע נעמען וועלן אַריינגעטראָגן וועָרן מיט גאָלדענע בוכשטאָבן אין דער היסטאָריע פֿון דער נײַער יידישער קאָלאָניזאַציאָן אין פּאַלעסטינע. זיי האָבן געליגט דעם ערשטן גרונטשטיין, און הינט געפֿינען זיך שוין דאָרטן ביז דרײַסיק יידישע קאָלאָניעס!

פֿאַר דיזע ערשטע יידישע קאָלאָניסטן האָב איך געשריבן מײַן ליד „די סאָכע" אין יידיש און אין לשון־קודש, וועלכע איז שפּעטער איבערזעצט געוואָרן אין רוסיש און אין דײַטש. אין יענער צײַט האָב איך נאָך פֿילע אַנדערע ציוניסטישע לידער פֿאַרפֿאַסט, ווי צום בײַשפּיל: „דער אַריסטאָקראַט", „צו אונדזער פֿאָטער־לאַנד", „יהודית־קע", „הכנסת־כלה", „מײַנע געפֿילן", „דיינו" און פֿילע אַנדערע, וועלכע זײַנען שטאַרק פֿאַרשפּרייט געוואָרן אונטער דעם פֿאָלק. מע האָט זיי געזונגען און געשפּילט כּמעט אין אַלע יידישע הײַזער, ווײַל מערע פֿון זיי האָב

איך געדרוקט מיט נאָטן פֿאַר פּיאַנאָ. דיזע אַלע לידער האָבן זייער פֿיל בייגעטראָגן צו פֿאַרברייטן דעם ציוניזמוס אונטער דעם פֿאָלק און אויפֿצוווועקן דעם יידישן נאַציאָנאַלן גייסט.

ווי וויט איך האָב געקענט, האָב איך געזוכט צו ווירקן אויף די רבנים און לומדים, מיט וועלכע איך בין געשטאַנען אין אַ שטענדיקן פֿאַרקער, דאָס זיי זאָלן אָננעמען די ציוניסטישע אידעע, אָבער דאָס האָט מיר ערשט דאַן געקענט געלינגען, וען די גרויסע רבנים, ווי ר׳ יצחק־אלחנן ז״ל, ר׳ נפֿתלי־הערש ז״ל, דער וואָלאָזשינער רב, זײַן זון ר׳ חיים בערלין, דער מאָסקווער רב און פֿילע אַנדערע זײַנען געווואָרן הייסע ציוניסטן, אָבער זייער ציוניזמוס האָט ניט געשטימט מיט דעם ציוניזמוס פֿון די משׂכילים. די רבנים האָבן געוואָלט אײַנפֿירן שמיטה אין די קאָלאָניעס, און די קאָלאָניסטן האָבן דאָס ניט געקענט טאָן, ווײַל דאָס וואָלט זיי זייער פֿיל געשטערט אין דער ערדאַרבעט און וואָלט פֿאַר־שלימערט זייער עקאָנאָמישע לאַגע.

אין יאָר 1882, דעם 3טן מײַ, האָט אַלעקסאַנדער דער דריטער אַרויסגעגעבן דעם אוקאַז, וואָס האָט יידן פֿאַרבאָטן זיך צו באַזעצן אין די דערפֿער. עס האָבן אין דערפֿער נאָר געקענט בלײַבן ווויינען יענע יידן, וועלכע האָבן שוין דאָרטן פֿרײַער געווויינט. דיזער אוקאַז איז געווען אַ שאַרפֿע צווייזיטיקע שוועכט פֿאַר די רוסישע פֿאָליציי און אַנדערע באַאַמטע, און כאָטש דער אוקאַז איז געווען ענגונ דיטלעך, האָבן זיי אויף אים געמאַכט פֿאַרשידענע פּשטים און ביאורים, ווי זיי האָבן אַליין געוואָלט. פֿון דיזע פּשטים און ביאורים האָבן די יידן נאָך מער געליטן ווי פֿון דעם אוקאַז אַליין. זייער אָפּט פֿלעגט זיך טרעפֿן, אַז אַ יישובֿניק פֿלעגט מיט זײַן פֿאָמיליע אַוועקפֿאָרן אין שטאָט אויף די ימים־נוראָים און אַז ער פֿלעגט נאָך יום־כּיפּור צוריקקומען אין דאָרף, פֿלעגט אים די פֿאָליציי ניט אַרײַנלאָזן, לערנענדיק דעם פּשט, אַז דאָס הייסט זיך פֿון דאָס ניט באַזעצן אין אַ דאָרף! וועלכע אַ יישובֿניק האָט חתונה געמאַכט אַ טאָכטער מיט אַ יונגן־מאַן פֿון שטאָט און האָט דעם אידעם צו זיך געוואָלט נעמען אויף קעסט, האָט די פֿאָליציי דעם אידעם אין דאָרף ניט אַרײַנגעלאָזן! נאָך ביטערער איז געווען די גזירה פֿאַר די יידן פֿון ליפֿלאַנד. פֿון דאָרטן האָט מען אַרויסגעטריבן אַלע יידן, וואָס האָבן זיך דאָרטן באַזעצט נאָך דעם אוקאַז פֿון 3טן מײַ. די אַרויסגעטריבענע יידן זײַנען געצוווּנגען געווען זיך צו באַזעצן אין די שטעט און שטעטלעך פֿון דער טשערטאַ אָסיעדלאָסטי, ווו עס איז שוין אַן זיי אויך ענגונ ענג געווען. די ענגשאַפֿט איז נאָך גרעסער געוואָרן, דער יידישער דלות איז געוואָקסן מיט יעדן טאָג, די קאָנקורענץ פֿאַר אַ שטיקל טרוקענע ברויט איז אַלץ שאַרפֿער און שאַרפֿער געוואָרן, איינער האָט געדריקט דעם צווייטן, מע האָט געזוכט אַרויסצורײַסן דעם לעצטן ביסן אײַנער בײַם אַנדערן, עס איז געקומען די צײַט, וועלן איין יייד האָט געגעסן דעם צווייטן . . .

מײַן אויפֿוואַנדערן קיין אַמעריקע

איך בין אין דעם פֿאַרלויף פֿון דער צײַט זייער פֿאָפּולער געוואָרן בײַם פֿאָלק, וואָס האָט מיך באַטראַכט אַלס איר אײַנציקן פֿאָלקסדיכטער אין רוסלאַנד. יעדער איינער איז געווען מיך צו הערן, און מײַנע לידער זײַנען געזונגען געוואָרן אין אַלע יידישע קרײַזן. אַ גרויסער טייל פֿון מײַנע לידער, וועלכע איך האָב געדרוקט צוזאַמען מיט נאָטן פֿאַר דער פּיאַנאָ, זײַנען געשפּילט געוואָרן אין אַריסטאָקראַטישע הײַזער. אײַנלאַדונגען אויף חתונות און שׂימחות האָב איך געהאַט פֿאַר הונדערטע מײַלן אין דעם גאַנצן יידישן תּחום. ווו איך בין געקומען, פֿלעגן זיך פֿאַרזאַמלען גרויסע מאַסן מענטשן, אום צו הערן דעם פֿאַרטראָג פֿון מײַנע לידער.

דאָס איז געווען די אײנציקע אורזאַכע, וואָס די רוסישע פּאָליציי האָט אַנ־
געהויבן אויף מיר קרום צו קוקן. די רוסישע רעגירונג האָט תּמיד אַ חשד אויף
יענע פּערזאָנען, וואָס האָבן אַ געוויסן אײנפֿלוס אויף דער מאַסע. מע האָט מיך
אָנגעהויבן באַכצושפּיאָנירן דורך זשאַנדאַרמען און געהיים־פּאָליציסטן. וווּ איך
בין געגאַנגען אַדער געפֿאָרן, האָב איך הינטער מיר געהאַט אַ שפּיאָן. וועגן איך
פֿלעג קומען אויף אַ וואַקזאַל, פֿלעגן זיך די זשאַנדאַרמען איינער דעם אַנדערן
צווינקען מיט די אויגן.

איך האָב אײנגעזען, אַז איך געפֿין מיך אין אַ געפֿערלעכער לאָגע, און האָב
געפֿילט, אַז מײַן פֿרײַהייט איז נאָר אַ פֿראַגע פֿון דער צײַט — הײַנט־מאָרגן
וועט מען מיך אַרעסטירן. אַזעלכע זאַכן גייען צו זייער לײַכט אין רוסלאַנד. עס
קען זיך געפֿינען איינער, וואָס וועט מיך פֿאָר דער רעגירונג פֿאַרמסרן, אַז איך
רייך אויף די מאַסע מיט מײַנע לידער, מע וועט מײַנע לידער אַנדערש מבֿאר
זײַן ווי איך האָב געמיינט, און דאָס וועט שוין זײַן געגוג מיך צו שטעמפּלען מיט
דעם נאָמען „פּאָליטישער פֿאַרברעכער", און וואָס עס ערוואַרטעט אין רוסלאַנד
אַ פּאָליטישן פֿאַרברעכער, איז יעדן איינעם געגוג באַקאַנט . . . פֿילע פֿון מײַנע
פֿרײַנד און באַקאַנטע זײַנען זייער שטאַרק באַזאָרגט געווען וועגן מיר און האָבן
מיך תּמיד געוואָרנט פֿאַרזיכטיק צו זײַן, אָבער ווי קען מען פֿאַרזיכטיק זײַן אין
אַ לאַנד, ווו דער נידעריקסטער פּאָליצייסקער און קלענסטער באַאַמטער איז
פֿאָר זיך אַליין אַ מין קײסזער, אַ מין זעלבסטהערשער, און קען טאָן מיט דעם
אַנדערן דאָס וואָס זײַן באַרבאַרישע האַרץ געלוסט? ער גייט אין גאַס, באַגעגנט
אַ מענטשן, וואָס גייט זיך גאָנץ רויק — און אַרעסטירט אים. אויף דער פֿראָגע:
„פֿאַר וואָס?" ענטפֿערט ער: „דײַן נאָז איז פֿאַרדעכטיק". די רוסישע אָסטראָגן
און פֿעסטונגען, די פֿינצטערע קעלערן פֿון פּעטראָפּאַוועלסקן קרעפּאָסט פֿון
פּעטערסבורג און שליסלבורג און די ווײַטע מידבריות פֿון סיביר און סאַכאַלין
זײַנען פֿול געפּאָקט מיט מענטשן, וואָס האָבן געהאַט דאָס אומגליק ניט צו
געפֿעלן צו ווערן דעם אוריאַדניק אַדער יענעם טשינאָווניק. אַ גרויסער טייל
פֿון דיזע אומגליקלעכע פֿוילן שוין לעבעדיקערהייט מער פֿון צוואַנציק יאָר
אין יענע ווײַטע מידבריות, און ווייסן נאָך עד־היום ניט, וועלכע פֿאַרברעכנס
זיי זײַנען באַגאַנגען.

אין דער לעצטער צײַט פֿון מײַן זײַן אין מינסק האָב איך זייער פֿיל קאָרעס־
פּאָנדירט מיט די חובֿבֵי־ציון פֿון ניו־יאָרק. אין זייערע בריוו האָבן זיי מיר
מיט לעבעדיקע פֿאַרבן געשילדערט, ווי גוט און זיכער די יידישע לאָגע איז
אין אַמעריקע און האָבן מיר פֿאַרזיכערט, אַז איך קען מיך דאָ אויך גרינדן אַ
רויקע און אַ זיכערע היים, ווען איך זאָל מיך אַנטשליסן צו פֿאַרבײַטן די רוסישע
טורמע, וווּ אויך דער פֿרײַער מענטש ווערט באַהאַנדלט ווי אַן אַרעסטאַנט, אויף
דער פֿרײַער אַמעריקע. דיזע בריוו האָבן אויף מיר אַ גרויסן אײנדרוק געמאַכט.
מײַן פֿעסטגעזעצטן פּלאַן אויסצוואַנדערן נאָך ארץ־ישׂראל און צו ווערן אַ
קאָלאָניסט אין דעם הייליקן לאַנד, האָב איך געמוזט אויפֿגעבן; צו אַזאַ שוועכע
אַרבעט בין איך שוין צו אַלט געווען. פּאַלעסטינע דאַרף האָבן אונדזערע יונגע
קרעפֿטן; די, וואָס פֿאָרן נאָר אַהין צו שטאַרבן און מקובר צו ווערן ניט ווײַט
פֿון די אָבֿות, טוען איר קיין טובֿה ניט. זייערע קבֿרים קענען גאָרניט העלפֿן צו
דער „תּחית־האומה". איך האָב ניט לאַנג געטראַכט, האָב געזומען אַ גובער־
נאַטאָרסקן פּאַספּאָרט און, איבערלאַנדיק מינסק, פֿאַמיליע אין מינסק, בין איך
אַוועקגעפֿאָרן נאָך אַמעריקע.

אַ גרויסע צאָל מיטגלידער פֿון די ניו־יאָרקער חובֿבֵי־ציון זײַנען צו מיר
געקומען אין קעסל־גאַרדן און האָבן מיך מקבל־פּנים געווען מיט גרויס כּבֿוד.

איך האָב דאָ געפֿונען אַ גרויסע צאָל לאַנדסלײַט, פֿרײַנד און באַקאַנטע, וואָס האָבן זיך זייער געפֿרייט מיט מײַן קומען. פֿאַר דער ערשטער צײַט האָב איך גענומען קוואַרטיר בײַ מײַנעם אַ פֿרײַנד, דוד דאָווידאָווסקי פֿון מינסק, אַ ייִד אַ למדן און אַ משכּיל. און צווישן וואָכן נאָך מײַן קומען האָב איך געגעבן מײַן ערשטן קאָנצערט אין אַמעריקע, אין טורן־האַל, אין דער פֿערטער סטריט, און האָב געהאַט אַ גרויסן ערפֿאָלג. אין נײַן מאָנאַט אַרום האָב איך צו מיר אַראָפּ־געבראַכט מײַן פֿאַמיליע פֿון מינסק.

פֿאַרנדיק מיטן שיף נאָך אַמעריקע, האָב איך פֿאַרפֿאַסט מײַן ליד „קאָלאָמבוס און וואַשינגטאָן". דאָ אין ניו־יאָרק האָב איך שפּעטער געשריבן די לידער: „דער פּעדלער", „וואָס גלײַכט אַמעריקע", „די דרײַ טויבן", „דער לעצטער טאָוול", „דער וועלטזייגער", „לשנת תּרן", „דער גרינער", „אַ בריוו צו דער מוטער", „די גאָלדענע לאָנד", „פֿאַרזען — פֿאַרשפּילט", „די דרײַ סטיישאָנס", „עבֿדים היינו", „די ׳דזשוויש אַליאַנס׳" און פֿילע אַנדערע. אין סך־הכּל זײַנען געדרוקט געוואָרן צוזאַמען מיט נאָטן ביז 53 קאָלעקשנס פֿון מײַנע לידער. אַ גרויסע טייל פֿון מײַנע לידער זײַנען צײַטלידער, וואָס האָבן געהאָט אַן אינ־טערעסע צו אַ געוויסער צײַט און זײַנען שפּעטער פֿאַרגעסן געוואָרן.

אין יאָר 1890, אומגעפֿער זעקס חדשים נאָך מײַן אָנקומען אין אַמעריקע, האָט מיך אַ מענעדזשער אַרומגעפֿירט איבער אייניקע גרויסע אַמעריקאַנישע שטעט, אום צו געבן מײַנע קאָנצערטן. אין קליוולאַנד (אָהיִאָ סטייט) האָט מיט מיר פֿאַסירט אַ זעלטענער פֿאַקט, וועלכן איך קען קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן:

איך בין אויפֿגעטראָטן אויף דער בינע אין קליוולאַנד און האָב פֿאַרגעטראָגן אייניקע פֿון מײַנע לידער, ווי צום בײַשפּיל: „די פּיראַמידן", „צו די שטערן", „דער נײַנצנטער יאָרהונדערט" און אַנדערע, און האָב באַלד באַמערקט אַ גרויסע אומצופֿרידנהייט פֿון דעם פּובליקום. די אורזאַכע דערפֿון איז געווען די, דאָס אייניער האָט דאָרטן פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דער אמתער אליקום צונזער איז שוין לאַנג געשטאָרבן און איך בין געקומען בלאָפּן דעם עולם מיט אליקום צונזערס נאָמען. נאָך דעם טרויעריקן קאָנצערט, וועלכן איך בין מיט דעם מענעדזשער אַרויסגעגאַנגען פֿון טעאַטער אויף דער סטריט, האָב איך דאָרטן געפֿונען אַ גרויסן קראָוד מענטשן, וואָס האָבן זיך פֿאַרזאַמלט מיט דער „איידעלער" אַבזיכט מיך צו לינטשן . . . דער קראָוד האָט געוואָקסן פֿון מינוט צו מינוט, און מײַן לאַגע איז געוואָרן אַ געפֿערלעכע. איך האָב מיך אומבאַמערקט אַרויס־געגנבֿעט פֿון דער מאַסע און בין אַוועק אויף מײַן קוואַרטיר, אָבער באַלד איז געקומען דער קראָוד און האָט אָנגעהויבן צו רײַסן די טירן מיט די לאָדנס. מײַן רעטערין איז דאָמאָלס געווען די פֿרוי פֿון ר׳ אַבֿרהם קאָטלער. זי האָט מיך פֿערזענלעך געקענט פֿון מינסק. פֿאַר טאָג האָט זי מיך אַרויסגעפֿירט פֿון הויז און האָט מיך געבראַכט צום דיפּאָ. פֿון דאָרטן בין איך אַוועקגעפֿאָרן נאָך ראָטשעסטער.

איך האָב שוין כּמעט אויסגעפֿירט מײַן וועלט, כּמעט אָפּגעלעבט מײַן לעבן. מײַן לעבנס־געשיכטע איז ווי די לעבנס־געשיכטע פֿון דעם גאַנצן כּלל־ישׂראל: וויניק נחת און אַ סך צרות . . .

אָבער וועמען איך גיב אַ קוק אויף מײַנע ייִדישע ברידער דאָ אין אַמעריקע, וועמען איך זע, צו וועלכע ריזן עס זײַנען אויסגעוואַקסן יענע רוסישע שקלאַפֿן, וועמען איך זע, ווי מײַנע ברידער וואַקסן, געדיַינען און גיבן גוטע פֿרוכט אונטער דער ליכטיקער זון פֿון דער פֿרײַער אַמעריקע, און וועמען איך זע, ווי זיי פֿראָגרעסירן און גייען אַלץ ווײַטער אויף די וועגן פֿון אמתער ציוויליזאַציאָן, בילדונג, קונסט און אינדוסטריע — פֿילן זיך אָן מײַנע אויגן מיטן פֿרײַדנטערערן און צוזאַמען

מיט אונדזער גרויסן נביא, רוף איך אויס: „ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך. בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך אמר גאלך ה׳״.

שלוסוואָרט

אום צו כאַראַקטעריזירן די אומנאַטירלעכע לאַגע פֿון אונדזערע יידישע ברידער אין דעם פֿינצטערן רוסלאַנד, מוז איך דאָ דערציילן פֿאָלגנדן פֿאַקט:

אַלעקסאַנדער דער דריטער איז געוואָרן רוסישער קייזער דעם 2טן מערץ 1881, אָבער זײַן קרוינונג איז ערשט געווען אין יולי 1883. אויף דעם פֿאַרלאַנג פֿון דער רעגירונג, מוזן די פֿאַרשטייער פֿון די פֿאַרשידענע געמיינדעס צושיקן צום קייזער אין דעם טאָג פֿון זײַן קרוינונג אַן אַדרעס, אין וועלכן זיי מוזן אויסדריקן זייער ליבע צום פֿאָטערלאַנד און זייער טרייהייט צום רוסישן טראָן. עס איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז קיין געמיינדע וועט ניט וואָגן עובר צו זײַן אויף אַ שטרענגן באַפֿעל פֿון דער רוסישער רעגירונג, בפֿרט נאָך בײַ אַזאַ וויכטיקע געלעגנהייט וויי אַ קרוינונג. ווען אַ געמיינדע וואָלט דאָס געוואָגט צו טאָן, וואָלט די רעגירונג אירע מיטגלידער באַטראַכט אַלס מורדים במלכות, און וואָס רוסלאַנד טוט מיט אַזעלכע „פֿאַרבריכער״, איז שוין געניג באַקאַנט . . . די פֿאַרשטייער פֿון דער ווילנער דומע זײַנען פֿון דרײַ פֿאַרשידענע נאַציאָנאַלן: רוסישע, פּוילישע און יידישע, ווען מע האָט אויסגעשריבן דעם אַדרעס צום קייזער, האָבן די רוסישע און די פּוילישע פֿאַרשטייער געמאַכט יד־אַחת קעגן די יידישע פֿאַרשטייער און האָבן זיי בשום־אופֿן ניט געלאָזט אונטערשרײַבן זייערע נעמען אויף דעם אַדרעס! דער אַדרעס איז אַוועקגעשיקט געוואָרן אָן די אונטערשריפֿטן פֿון די יידישע פֿאַרשטייער . . .

אויף די ווילנער בעלי־בתים איז אָנגעפֿאָלן אַ גרויסער שרעק. יעדער איינער האָט געפֿילט וואָס עס קען קומען, ווען די רעגירונג וועט זיך אַרומזען, דאָס די יידישע געמיינדע האָט ניט צוגעשיקט קיין אַדרעס צו דעם קייזער קרוינונג. מע וועט זיי באַטראַכטן פֿאַר עפֿנטלעכע רעוואָלוציאָנערן, און אַלס רעוואָלוציאָנערן וועט מען זיי באַשטראָפֿן: מע האָט צוזאַמענגערופֿן אַ גרויסע אַסיפֿה, אום זיך צו באַראַטן וואָס צו טאָן. מײַנער אַ קאָזין, אַ געוויסער קאַהאַן, אַ לערער, וואָס איז פֿריער געווען אַ דעלעגאַט פֿון יידן בײַ אַ קאָנפֿערענץ בײַ דעם ווילנער גענעראַל־גובערנאַטאָר, האָט בײַ דער אַסיפֿה פֿאַרגעשלאָגן, דאָס מע זאָל אויפֿ־שרײַבן אַ באַזונדערן אַדרעס ספּעציעל פֿון יידן אַליין און מע זאָל אים אַוועקשיקן אין מאָסקווע צו דער קרוינונג. זײַן פֿאַרשלאָג איז אייגנטימיק אָנגענומען געוואָרן. מײַן קאָזין קאָהאַן האָט זיך אַוועקגעזעצט און האָט אויפֿגעשריבן דעם אַדרעס. ווען ער איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט דעם שרײַבן, האָט ער אים פֿאַרגעלעזן פֿאַר די דעפּוטאַטן און בעלי־בתים. דער אָנפֿאַנג איז געווען מיט די ווערטער:

„ווער קען דאָס אויסרעכענען די טובות און די חסדים פֿון דײַן קייזערלעכער מאַיעסטעט, וואָס דו האָסט געטאָן מיט אונדז יידן, זינט דו ביסט אַרויף אויף דעם טראָן״ אאז״וו.

מײַן בלוט האָט זיך מיר אָנגעצונדן, ווען איך האָב דערהערט די ווערטער „טובות״ און „חסדים״. ווי קען דאָס אַ פֿאָלק פֿאַרלייקענען אירע געפֿילן אין צייט, ווען די ערד איז נאָך פֿײַכט פֿון איר בלוט, וואָס זײַנען ערשט ניט לאָנג פֿאַרגאָסן געוואָרן אין די שרעקלעכע פּאָגראָמען? ווי קען מען דאָס ריידן פֿון טובות און חסדים, ווען מע האָט כּמעט יעדן טאָג אויסצושטיין פֿון נײַע גזירות, פֿון נײַע פֿאַרפֿאָלגונגען און פֿון נײַע אונטערדריקונגען? אַ געפֿיל פֿון ביטערן עקל האָט אָנגעפֿילט מײַן הארץ בײַ דעם געדאַנק פֿון אַזאַ ביטערן גלות, דאָס מע איז געצוווונגען זיך צו חנפֿען צו אַ קייזער, וואָס האָט מיט זײַנע רציחות און שפֿיכות־דמים אַוועקגעשטעלט אין שאָטן אַלע פֿרעהס, אַלע המנס און אַלע

טאַרקוועמאַדעס. איך האָב מיך ניט געקענט אײַנהאַלטן און האָב אויסגעבראָכן אין אַ גרויס געווײַן. אײַנער פֿון די דעפּוטאַטן האָט מיך געפֿרעגט, וואָס איז די אורזאַכע פֿון מײַנע טרערן, און איך האָב אים געענטפֿערט מיט פֿאָלגנדן משל:

„דאָ אין ווילנע האָט געלעבט אַן אַלטע יידענע, אַן אַלמנה וואָס פֿלעגט אַרומגיין מיט אַ קאָשיק געקאָכטע באָב און פֿלעגט עס פֿאַרקויפֿן צו די קליינע קינדער. זי פֿלעגט פֿון דעם דאָזיקן „מיסחר" פֿאַרדינען ביז צוויי גילדן אַ טאָג, און דאָס איז ניט נאָר געווען גענוג געווען זיך מפֿרנס צו זײַן, זי האָט נאָך געקענט אָפּשפּאָרן אַן איבעריקן גראָשן אויף אַ צײַט פֿון אַ נויט. זי האָט געהאַט אַ זון אַ שוסטער, וואָס איז געווען אַ שוואַכער, אַ קראַנקער, און דערצו נאָך אַ בעל־מטופֿל מיט זעקס קינדער. כּמעט יעדן טאָג פֿלעגט זי קומען צו איר זון מיט טענות ותּביעות, דאָס על־פּי דין איז ער זי מחויבֿ מפֿרנס צו זײַן, ווײַל זי איז אַלט און שוואַך און קען שוין ניט האַרעווען. נאַטירלעך האָט ער איר ניט געקענט העלפֿן, ווײַל דער מלך־אַבֿיון איז געווען אַ גאַנצער שׂררה אין זײַן הויז און ער האָט קוים געהאַט גענוג ברויט פֿאַר זײַן פֿאַמיליע. די אַלטע איז אין כּעס געוואָרן, איז געגאַנגען צום פֿריסטאָו און האָט אים דערציילט, אַז זי האָט דאָ אין ווילנע אַ זון, וואָס ווײל פֿון איר ניט וויסן און לאָזט זי אויסגיין פֿון הונגער. דער פֿריסטאָו, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעלן אָפּצושמײַסן אַ יידן, האָט איר מיטגעגעבן צוויי דעסיאַטניקעס מיט דעם באַפֿעל צו ברענגען איר זון אין דער פֿאָליציי און אים אַזוי לאַנג שמײַסן, ביז ער וועט צוזאָגן צו זאָרגן פֿאַר זײַן אַלטער מוטער.

„גייענדיק מיט די דעסיאַטניקעס, האָט זיך אין איר ברוסט אָנגעהויבן צו רירן אַ געפֿיל פֿון רחמנות. סטײַטש? אַן אייגן קינד! מע וועט אים דאָך נעבעך שמײַסן! ווי דרייט מען זיך דאָ אַרויס? באַלד אָבער איז זי געפֿאַלן אויף אַ ׳קלוגע׳ המצאָה: זי האָט די דעסיאַטניקעס אָנגעווײַזן אויף דעם ערשטן בעסטן מאָן, וואָס איז איר געקומען אין וועג, און האָט זיי געזאָגט, אַז דאָס איז איר זון.

„די דעסיאַטניקעס האָבן אים אָנגענומען פֿאַרן קאָלנער, האָבן אים געבראַכט אין דער פֿאָליציי און האָבן אים פֿאַרגעשטעלט פֿאַר דעם ׳אַלמעכטיקן פּריסטאָו׳.

„— איז דאָס דײַן מוטער? — האָט אים דער פּריסטאָו געפֿרעגט, ווײַזנדיק אויף די אַלטע.

„— ניין, הער פּריסטאָו! — האָט דער יונגער־מאַן געענטפֿערט.

„— פֿינף און צוואַנציק שמײַ! — האָט דער פּריסטאָו קאָמאַנדעוועט.

„מע האָט דעם יונגן־מאַן אויסגעציגן אויף דער ערד און די דעסיאַטניקעס האָבן אים אָנגעהויבן אָפּצושײַלן אַחת ואַחת. ווען עס האָט שוין געהאַלטן בײַ פֿופֿצן, האָט אים דער פּריסטאָו ווידער געפֿרעגט:

„— איז דאָס דײַן מוטער?

„— ניין, הער פּריסטאָו! — האָט דער יונגער־מאַן ווידער געענטפֿערט.

„— האַקט ווײַטער! — האָט דער פּריסטאָו אויסגערופֿן.

„צופֿעליקערווײַז זײַנען אַ פּאָר פֿרעמדע יידן דערבײַ געווען, און איינער פֿון זיי האָט צום יונגן־מאַן געזאָגט:

„— דו ביסט דאָך אַ גרויסער שוטה! זאָג בעסער, אַז דאָס איז דײַן מוטער! ווען ניט וועט מען דיך פֿאַרשמײַסן צום טויט!

„דער יונגער־מאַן האָט ענדלעך אײַנגעזען, אַז ער האָט קיין אַנדער ברירה ניט, און האָט אויסגעשריען:

„— יאָ, הער פּריסטאָו! די אַלטע איז מײַן מוטער!

„— אויב אַזוי — האָט דער פּריסטאָו געענטפֿערט — מוזסטו אונטער־שרײַבן אַ פּאַפּיר, אַז דו וועסט דײַן מוטער געבן פֿיר גילדן אַ וואָך צום לעבן!

„דער יונגער־מאַן האָט אונטערגעשריבן אַזאַ פּאַפּיר, און מע האָט אים פֿרײַ גענאָמען.

„אין דער זעלביקער לאַגע ווי יענער אומשולדיקער יונגער־מאַן זײַנען מיר יידן דאָ בײַ אונדז אין רוסלאַנד. פֿאַראַמעמען מאַכט מען אויף אונדז, שמיץ קריגן מיר, פֿאַדאַטקעס מוזן מיר צאָלן, און מיר מוזן נאָך שרײַען: ‚דאָס איז אונדזער מוטער!‘“

מיין משל מיט דעם נימשל האָט געמאַכט אַ גרויסן אײַנדרוק. דער עולם האָט זיך צעווײַנט מיט ביטערע טרערן. ר׳ שמעון סטראַשונער דער גבאי פֿון ווילנער שול און דער גבאי פֿון „צדקה־גדולה“, האָט אַזוי לאַנג געווײַנט, ביז ער האָט געחלשט, און מע האָט אים מיט שוועכע מי קוים דערמינטערט. עס איז אָבער קיין אַנדער ברירה ניט געווען. מע האָט דעם נוסח פֿון דעם אַדרעס ניט געקענט ענדערן און מע האָט אים אַוועקגעשיקט, ווי ער איז געווען.

איך האָב געווואָסט אין וואָס פֿאַר אַ ספּנה איך שטעל מיך מיט אַזעלכע משלים און מיט אַזעלכע פֿרײַע רייד אויף דער רעגירונג. איך האָב געווואָסט, אַז מע זאָל זיך דערוויסן דאָרט, אין די הויכע פֿענצטער, וועלכע געפֿילן און געדאַנקען איך וואָג אָפּן אַרויסצוריידן, וועט מען מיך געוויס ניט שוינען, אָבער איך האָב מיך בשום־אופֿן ניט געקענט אײַנהאַלטן. טאָג־טעגלעך איז מײַן האַרץ איבערגעלאָפֿן מיט בלוט, וועז איך האָב געזען, ווי מײַנע אומגליקלעכע יידישע ברידער ליגן אויף דער ערד ווי די אומשולדיקע לעמער אונטער די חלפֿים פֿון די שוחטים, און מיט אַלע מײַנע חושים האָב איך עפֿנטלעך פֿראָטעסטירט קעגן די רציחות פֿון דער רעגירונג צו אַ גאַנצעם פֿאָלק. די גאַנצע צײַט בין איך געווען אין אַ שטענדיקער אויפֿרעגונג, אין אַ שטענדיקער שרעק; יעדע מינוט האָב איך ערוואַרטעט, דאָס מע קומט מיך אַרעסטירן. אין אַזאַ צושטאַנד האָב איך געלעבט ביז דעם יאָר 1889, וועז איך האָב פֿאַרלאָזן רוסלאַנד.

פֿיל פֿון מײַנע לעזער און פֿרײַנד זײַנען געווויס נײַגעריק צו וויסן דעם שיקזאַל פֿון מײַן ברודער עקיבֿא, וועלכן מע האָט אָפּגעגעבן צו די קאַנטאָניסטן, וועז ער איז אַלט געווען 9 יאָר. איך וויל זייער נײַגירדע באָפֿרידיקן, ווי וויַט עס איז מיר נאָר מעגלעך.

מע האָט מײַן אומגליקלעכן ברודער עקיבֿא אַוועקגעשיקט פֿון ווילנע מיט אַ גאַנצע פּאָרטיע פֿון אַנדערע קאַנטאָניסטן, נאָטירלעך — צו פֿוס, ביז יענסיי אין סיביר. ביז זיי זײַנען אָהין אַנגעקומען, האָט עס געדויערט גאַנצע אַכט וואָכן. אַנקומענדיק אין יענסייסקע גובערניע, האָט מען מײַן ברודער אַוועק־געגעבן אין אַ דאָרף צו אַ סיביריאַק, וואָס האָט געהאָט אַ גרויסע געזינד. פֿל־זמן ער איז נאָך געווען אַ קינד, האָט אים דער סיביריאַק באַנוצט צו פֿיטערן זײַנע חזירים און צו טאָן פֿאַרשידענע אַרבעט אין הויז. וועז ער איז אַ ביסל גרעסער געוואָרן, פֿלעגט ער אים מיטנעמען אין וואַלד, ער זאָל אים העלפֿן האָלץ האַקן. ער האָט אים געגעבן אַ פֿעל זיך צו באַשיצן פֿון די פֿערציק־גראַדיקע סיבירישע פֿרעסט. אָבט יאָר נאָך אַנאַנד האָט ער אים געלאָזט אַרבעטן כּל עבֿודת פּרך. וועז ער איז שוין אַלט געוואָרן זיבעצן יאָר, האָט מען אים ערקלערט פֿאַר פֿול־יעריק און מע האָט אים אַרײַנגענומען אין אַ קאָזאַרמע אין טאַבאָלסק, אום אים די סאָלדאַטסקע סלוזשבע צו לערנען. אין אַ געוויסער נאָבט, וועז ער האָט אין קאָזאַרמע געשלאָפֿן מיט נאָך אַנדערע פֿופֿציק רעקרוטן, איז געקומען אַ רוסישער גלח און האָט אים שלאָפֿעדיקערהייט באַשפּריצט מיט די „הייליקע וואַסער“. וועז ער איז אויף מאָרגן אין דער פֿרי אויפֿגעשטאַנען פֿון שלאָף, האָט מען אים ערקלערט, דאָס ער איז שוין אַ קריסט. מײַן אומגליקלעכער ברודער האָט פֿון דעם ניט געוואָלט וויסן, און האָט זיך פֿעסט געהאַלטן בײַ דעם גלויבן פֿון זײַנע

עלטערן. מע האָט אים געפלאָגט און געמאַטערט מיט אַלערליי ביטערע עינויים און יסורים, אָבער ער האָט דאָס אַלעס געדולדיק איבערגעטראָגן און איז געבליבן בײַ דער יידישער אמונה. איך האָב אים צוגעשיקט אַ פּאָר תּפילין, און ער פֿלעגט זיי אָנטאָן צום דאָוונען אין דער קאָזאַרמע גאַנץ אָפֿן פֿאַר אַלעמען אין די אויגן. צום סוף איז זײַנע פּינטיקער נימאס געוואָרן אים אייביק צו שלאָגן, און זיי האָבן אים געלאָזט טאָן וואָס ער וויל. עטלעכע מאָל האָט אים דער פּאָלקאָוויק געפֿונען בײַם דאָוונען אין תּפילין, אָבער ער האָט זיך געמאַכט ניט־זעענדיק און האָט אים קיין וואָרט ניט געזאָגט.

נאָך דעם קרימער קריג, וועלן אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז געוואָרן קײזער פֿון רוסלאַנד, האָט ער אַרויסגעגעבן אַן אוקאַז, אַז די סאָלדאַטן, וואָס האָבן געדינט פֿופֿצן יאָר פֿאַר ניקאָלײַ דעם ערשטן, זײַנען פֿרײַ פֿון דינסט, און נאָך דעם אוקאַז איז מײַן ברודער פֿרײַ געוואָרן (אין דעם יאָר 1877). אין פּאָלק, אין וועלכן ער האָט פֿריער געדינט, איז ער געווען אַ מוזיקער, און אַז ער איז פֿרײַ געוואָרן, האָט ער צוזאַמענגעשטעלט אַ קאָמפּאַניע מוזיקאַנטן און האָט געגעבן קאָנצערטן אין די גערטנער און אויך געשפּילט אויף בעלער. איך האָב אים אַרויסגעשיקט געלט אויף הוצאות און האָב אים אַראָפּגעבראַכט צו מיר אין מינסק.

ווי גרויס מײַן ליבע איז געווען צו אים, האָב איך דאָך מיט אים ניט געקענט שטימען. ער איז געווען אַ פֿאַרטריקנטער צווײַג פֿון דעם יידישן בוים. ער איז געווען אַ סיביריאַק מיט לײַב און לעבן. אָלע אונדזערע פֿירונגען זײַנען אים פֿרעמד געווען און האָבן אים שטאַרק באַלעסטיקט. איך האָב לאָנג ניט געקענט מיט אים לעבן צוזאַמען. איך האָב אים געגעבן געלט, און ער איז אַוועק צוריק אין סיביר.

פֿון זײַנע בריוו האָב איך ערפֿאָרן, אַז ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ יידישע מיידל און עס זײַנען אים געבאָרן געוואָרן פֿיר קינדער. וועלן ער פֿלעגט דאָרפֿן מאַכן אַ ברית־מילה, פֿלעגט ער מוזן פֿאָרן זעכציק ווייַרסט צוזאַמען מיט דער קימפּעטאַרין און מיט דעם קינד צו אַ מוהל. ער איז געווען אַ פֿרומער יידּ, כאָטש ער האָט אַ וואָרט עבֿרי ניט געקענט.

אין יאָר 1884 איז בײַ אים אַ קינד פֿאַרברענט געוואָרן, און בײַ דער באַערדי־קונג אויף אַ יידישן בית־עולם האָט מען זיך ערשט דערוווּסט, אַז ער האָט אַ יידישע פֿרוי מיט יידישע קינדער און היט יידישקייט. פֿאַר אַזאַ „פֿאַרברעכן" באַשטראָפֿט מען אין רוסלאַנד מיט 18 יאָר קאַטאָרגע. זײַן טענה, דאָס דער גלח האָט אים געטויפֿט אין שלאָף, האָט ניט געהאָלפֿן. מע האָט אים געשמידט אין קייטן און מע האָט אים אַוועקגעשיקט אין טאָבאָלסק אין טורמע. זײַן פֿרוי האָט מיר געשריבן, דאָס זײַן פּראָצעס וועט פֿאַרקומען אין „אָקרוזשנוי סוד" אין טאָבאָלסק, אָבער מער האָב איך פֿון זיי קיין ידיעות ניט באַקומען, און ביז הײַנטיקן טאָג וויס איך ניט, וואָס פֿאַר אַ סוף עס איז פֿון אים געוואָרן . . .

הערות, גלאָסאַר, ביבליאָגראַפֿיע, זוכצעטלעך

הערות צו די לידער

די נומערלעך רעכטס ווײַזן אָן אויף דער שורה פֿון דעם שייכדיקן ליד, וואָס צון איר איז שייך די הערה.

ייִדישע שידוכים

לויט אויט: צונזערס ערשט ליד, אַנגעשריבן אין עלטער פֿון 15 יאָר. דאָס ליד איז בײַם לעבן ניט געווען געדרוקט. די אַלמנה האָט דעם פֿראַגמענט (איין סטראָפֿע פֿון די פֿיר) פֿאַרצייכנט פֿון זכרון און אַזוי איז עס אַרײַן אין טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט ג.

ליד פֿון די אויג

5 . . . אים . . . — דעם מענטש.
7 ע״א: . . . דימענטן . . . ; רומש: . . . דיאַמאַנטן . . . .
18 פֿאַרמאַגט ׳קען, איז בכוח׳.
23 די פֿאַרמע קאַל(י)אַרן איז עד־היום פֿאַרשפּרייט אין טייל רײַסישע ריידענישן.
24 ע״א: אין דעשענעס אין צווײַגן געמאַכט.
41־42 אַן אָנצוהערנס אויפֿן ווערטל ס׳איז נאָר פֿאַרן אויג ׳ס׳איז פֿוץ, גאָרניט, הבל־הבלים׳?
44 מיגלעך אַז ס׳וואָלט געדאַרפֿט זײַן: און פֿאַרגעניגנס . . . .
52 ע״א: וואָלסט.
55 וועגדער ׳ווועגדערלעך׳.

דער אײַזנבאַן

14 שחא, 1885 און 1892: . . . דערצו ניט.
89־90 — דער טעלעגראַף.
93 אין שח, 1865 איז דאָס לעצטע וואָרט פֿון דער שורה אומלייגעוודיק; גיכער וויַ אַלץ זעט עס אויס וויַ פּראָף. אין די שפּעטערדיקע אויסגאַבעס — טראָף.
97 וועגדער ׳ווועגדערלעך׳.

דער זומער מיט דעם ווינטער

20 קענטיק אַ קאַנטאַמינאַציע פֿון עס באַגיסט אים אַ שוויים און עס גיסט זיך פֿון אים טײַכן שוויים.
22 קאַסט ׳שפּײַז׳ אָדער ׳הוצאָה׳.
27 סאָדן איז אַ לעגיטימע רבים־פֿאַרמע, פֿאַרשפּרייט אין טייל ליטוויש־ייִדישע ריידענישן.
43 — די וואַנצן.
110 . . . אים . . . — דעם וועגמאַן.
118 שליטנסווע קען מען באַנעמען וויַ סתם אַ צונויפֿהעפֿט: שליטנס פֿלוס וועג, אָדער וויַ אַ קאַנטאַמינאַציע פֿון שליטוועג און שליטנוועג.

125 בַּאֲשטייט ’שטעלט אַוועק‘.
158 פֿרײַע צײַט ’פֿריילעכע צײַט‘.

ליד פֿון די פֿויגל

5 שח, 1865: . . . אַ פֿויגל פֿליט.
6 רומש: . . . אַ בוים ער בליט.
41 די רבֿים־ענדונג אין פֿייגלעך ווײַזט אויף אַ פֿאַלקס־עטימאָלאָגישן דעמינוטיוו (עלעהיי קאַפּיטלעך).
44, 63 די פֿאָרמע אונטערדריק (ע״א: אונטער דריק) קער זײַן אַ פּאָעטישע ליצענץ פֿונעם גראַם וועגן, אָבער שפּאָרט אינעם אַמאָליקן גאַנג אָפּצוווּאַרפֿן דעם ־ט וואָרט־אויס, פֿ״גל טאָק[ט]. עס קען אָבער אויך זײַן אַז אַדווערביאַלע פֿאָרבינדונג פֿון דריק ’דרוק‘, פֿ״גל אונטער צוואַנג, האַלטן אין צווינגען אין פֿרעם.
78–80 . . . דער וירט . . . — אַלעקסאַנדער ii. די דרײַ שורות — אַן אָנצוהערנס אויף זײַנע רעפֿאָרמען.
101 ע״א: . . . מיט מיר אין לאַנד.
103 ע״א: . . . דער חסרון.
107 — זינט יידן האָבן זייער אמונה.
115–116 אַן אָנצוהערנס אויף שאָול המלכ טויט (שמואל א, 31)? סע שיקט זיך אויך אַן אַנדער פֿונקטואַציע: קאָמע נאָך יענעראָלן, אָבער טירע נאָך געפֿאָלן.
129 . . . איר . . . — דאָס פֿייגעלע.

די אַכסניא

26 . . . פֿאַרשטעלונג . . . — ’אויסגעשטעלט, אָנגעשטעלט‘?
45 . . . ער . . . — דער וועמען מע הייסט גיין.
53 . . . זי . . . — דאָס דריידל.
60, 61 נישט ’באָרגיט‘.
64 פ״גל ליגנט אַדיעקטיוויש געניצט (אַ ליגנטע מעשׂה).
89 דורך ’דורכויס‘.
101 אין דעם ’דערוויילע‘; וועלט ’לעבן‘.

די ליכט

איינס פֿון צונזערס סאַמע ערשטע לידער, לויט אויט: אָנגעשריבן אין 1854.

13 פֿרײַ ’פֿריילעך‘.
20 — ציט מען ליכט?
29–30 — געפֿלאַכטענע הבֿדלה־ליכט.
76 וואָס אַ וויצלע ’וואָס אַ מאָל . . .‘
158 . . . פֿון איר — פֿון דער בהמה.

ליד פֿון ר׳ תּחנון

איינס פֿון צונזערס סאַמע ערשטע לידער, לויט אויט: אָנגעשריבן אין 1854.

35 אינעם אינדערפֿרי, וועז ס׳איז אַ ברית, זינגט מען געוויסע פּסוקים אויס הויך און מיט שׂימחה.

ליד פֿון רובל

1 דאָס וואָרט מיט פֿעלט אין שח, 1865, אָבער ניט אין שח, 1885 און 1892.
64 (א) צאַצקען — אַ כּמו־ליטעראַרישער רבים צי אַ טעות־הדפֿוס?

(ב) אין אַלע אויסגאַבעס: צאַצקען שפּיל, צאַצקין שפּיל אָן אַ קאָמע אַדער מקף; איז ניט קלאָר, צי רעדט זיך וועגן באַזונדערע סובסטאַנטיוון (צאַצקען, שפּיל) אָדער אַ צונויפֿ־העפֿט (צאַצקענשפּיל).

ליד פֿון די וואַלוועלע בראַנפֿן

טיטל אין שחצ, 1867: „די וואַלוועלע משקה".

8 — אַנגעכמורעט.
36 די ויותר — קאָנטאַמינאַציע פֿון יותר און די והותר.
40 ע״א: . . . אַנקענגן . . . .

ליד פֿון זייגער

1 ע״א: . . . גאָלדענע אור (זייגער).
5 ע״א: . . . בורלאַנטן.
114, 115 טאָן, טוען ’אַרבעטן’.
222 [ד]ערקלערט ’אויסגעפֿונען’.

ליד פֿון דעם יעצטיקן פֿירונג

אין דער אינהאַלט־רשימה פֿון ע״א: „די ליד פֿון איצטיקן פֿירונג". טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט שחצ, 1867. יערי פֿאַררופֿט זיך ע״פּ טעות אויף רייזענס לעקסיקאָן, אַז דאָס ליד זאָל האָבן געווען געדרוקט אין שחצ, 1862 — רייזען זאָגט וועגן דעם גאָרניט.

37 — אויפֿן לייפּסקער יריד.

ליד פֿון די נייע־מאָדישע קליידער

וועגן טעקסט און ערשטן אָפּדרוק זען די הערות צו „ליד פֿון דעם יעצטיקן פֿירונג".

6-8 — ברייט קלייד, לויט דער אַמאָליקער מאָדע.
21 ע״א: אַ גראָדע בארלינערנעם לייבל.
25 די גזירה קעגן דער טראַדיציאָנעלער יידישער הלבשה.
40 אויף אַ צאָל ’אַ צאָל די ברייט’.
41 — געטראָגן אַ גאַנץ יאָר.
80 — אונטערצוהאַלטן דעם ברייטן אונטערראָק.

די אַטלעס

7 ע״א: די צייט . . . , אין אַ געביטן אויף די צייטן . . . , מסתמא צוליבן פּרעדיקאַט. סע קען אָבער געמאָלט זיין אַן אַנדער אינטערפּרעטאַציע: די צייט די געמיינע [זאָל] האַלטן מיר אין פּלעץ.
33 קר, 1867: פֿילסטיך; קר, 1892: פֿילסטוך. קר, 1867 פּראָסט; קר, 1892: פּראָס. מיר זיינען משער, אַז ס׳דאַרף זיין פּראָסט.
39 וואַנדערנדיקע אַרעמע־לייט פֿלעגן נעכטיקן אין פּאָליש.
41 קר, 1867: פּראָסט (מיט אַ צירי אַלף), פֿ״גל הערה צו ש׳ 33.
61 וועגן קאָצעביקע און פּאָראַלעלע פֿאָרמעס זען געווען 59, 123.
61, 63, 65 — די לייט פֿון געמיינעם גראָד.
96 . . . אין גוטן אָרט . . . — לאָמבאַרד.
104 פֿ״גל דאָס ווערטל זיך אויסבויען אַ מאַנטל, אַ פּאָר שטיוול.
107 קר, 1867: קבצין.

די אַלטע וועלט מיט די נייַע וועלט

קר: „ויכוח די אַלטע וועלט מיט די נייַע וועלט".

7 פּאָוולוסקן — געמאַכט פֿון אַזאַ סחורה (פּ״גל po(d)włośnik)?
42-39 — גלייבענישן וועגן שפּיצלעך פֿון שדים.
108 אין אַ טלית — אַ באַוויטערע; אָן תּפֿילין — נאָך ניט קיין בר־מיצווה.
133 האָט געפֿעלט 'איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן'.

די בלום

1 קר: וווּ אַלע פֿאָרן, אויף דעם מיטן וועג.

השושנה

העברעיִשע וועַרסיע פֿון „די בלום". טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט גאָל. אַן אַנדער וואַריאַנט איז געווען געדרוקט אין כנור, שירי ציון, ג. (די ווייטערדיקע הערות — לויט אַט דעם וואַריאַנט.)

8 פֿן ברגליכם תרמסוני.
18 רוח צח שאפתי.
20 ועתה ביד נקטפתי.
21 זה קוטף, זה חומס, זה טורף, זה רומס.
26 על אבדן תפארת פרחיה.
37 לפני שנות אלפים הייתי ברוכה.
38 . . . הגברת.
39 בידי אז שרביט המלוכה.
41 מלכים משחתי מגזע יהודה.
43 . . . שכולה וגלמודה.
44 . . . ואין לי מודע וגואל.
46 בקנאת הדת אכלוני.
49 . . . בת־יהודה.
50 ברפש נרמסים פרחיך.
51 בזויה את, שבויה, טרופה, גלמודה.
57 א״ו זעקי לאלהיך / עד ירחם עליך / חכי עד יקבצך ציונה / ויחדש ימיך / כימי עלומיך / ולירושלים תשובי ברינה.

די געהיימניסע פֿון ערב יום־טוב

18 זאָגן 'אָנגרופֿן'.
24-22 — אין באָד אַרײַן.
60 פּ״גל לייגן אין דר׳ערד אַרײַן, לייגן אין דער אַדמה, לייגן אָרצה, באַגראָבן (נײַן איילן אין דר׳ערד), אד״גל.
85 שוים 'שוין'.
119 זעצט 'זעצט די חלה אין אויוון'.
132 פֿרוּרעמניצע — ? (לויטן קאָנטעקסט: אַ חשובֿע פֿרוי.)
159 — אַ פּאַרטאַטש (פּ״גל דעם אויסדריק תּכריכים־שטעך).

דער יישובֿניק מיט דעם שטאָטמאַן

אונטערקעפּל: „אַ ויכוח".

דער פּראָם

9ˉ10 **די שורות וואָלטן בעצם געדאַרפֿט גיין:** די שטראָמען איז די גאַוות / מיט די וועלט־לעכע תאוות.
12 לינג(ו)ע ,פֿאַרבינדראַט צוויזשן צוויי ברעגן, וואָס דער פּראָם איז צו דעם צוגעפֿעסטיקט.
72 א טויזנטער ,אַ טויזנטסטער.

די פֿאַרמאַסקירטע וועלט

3 — אויפֿן סאָציאַלן לייטער.
9 רומש: דאָס געלט פֿליט וויי רויך.
19 האָבן א טענה מיט איז אַ קאָנטאַמינאַציע: האָבן א וויכוח מיט און האָבן א טענה צו.
23 — ס׳איז נאָך ניטאָ קיין מעבל.
28ˉ24 — מע הייבט אָן קויפֿן מעבל.
54 וו ,אויב.
76 — זי איז אַ קעכניע. ע״א: . . . ציגונענעם טאָפּ.
87 ד״ר מ. קאָסאָווער האָלט, אַז דער אָנשטעל פֿון רויף (ע״א) איז אַ סינאָנים צו מאָכן מיט די ריי־פֿן ,מאַכן קונצן, האָנדלען ניט אַרנטלעך, און ער פֿאַררופֿט זיך אויף וועלוול זבאַרעזשערס אָנשטעל פֿון דער קינג. ער איז געוועכט, אַז רויף=רייף. ס׳זעט זיך אָבער נאָך אַ מיגלעכקייט: אָנשטעל פֿון רויף זאָל זיך נעמען ניט פֿון קונצן־מאַכערס, נאָר פֿון די ריי־פֿן, וואָס מע פֿלעגט ניצן אויף אונטערצוהאָלטן דאָס בריטע ניצ־מאָדישע קלייד (פֿ״גל צוגעזערס „ליד פֿון די ניצ־מאָדישע קליידער״: מאַכט אויך דעם הינטן גראָב / און טוט אָן פֿון א באָנדער א ריף . . .). דער אָנשטעל פֿון ריף וואָלט בכן געמיינט ,דער אָנשטעל פֿון ניצמאָדישקייט, פֿון רעכקייט.
108 — דער מאָדע־זשורנאַל.
112 — אויפֿצומאָנען די עלעגאַנטע קליידער, וואָס מע האָט איר אָנטליגן.
133 — זייער אַ קנאַפּע הכנסה.
136 באָדינטן ,(באַ)דינער.
157,148,
158 שכן, שכנים איז דאָ טייטש ,לאָקאַטאָר.
165 שכנים איז דאָ טייטש ,דערבײַ־ווינערס.

פֿאַררעדע (צו קול רנה)

אונטערקעפּל: „צו לעזער און צו דרוקער״.

1 שעה ,צייַט.
15 אין אָנדערן פֿאָך ,פֿון דער אָנדער זײַט, פֿון אַן אָנדער קוקווינקל.
34ˉ25 ס׳איז אונדז ניט געראָטן אָפּצוזוכן אָט די אויסגאָבע.
54ˉ49 — זײַן ליד „דער ייִשובֿניק מיט דעם שטאָטמאַן״.
56ˉ55 — זײַן „די אַלטע וועלט מיט די נײַע וועלט״.
64ˉ59 — זײַן „די פֿאַרמאַסקירטע וועלט״.
63 פֿ״גל פֿוילישׂ־ייִדיש ענצל(ט).
66ˉ65 — זײַן „די געהיימניסע פֿון ערב יום־טובֿ״.
78ˉ77,67 — זײַן „דער פּראָם״.
73 פֿאָך ,מדרגה.

די געדאַנקען פֿאַר טאָג

20 רײַב אויף ,רײַב אָן.
24 ע״א: און דער געטאָ . . .
91 ע״א: . . . אשתין.

מיר זײַנען קינדער

34 ,28 **ע״א:** הולען, הולעט.
36 פֿרעי ,פֿרייליך׳.
157 פֿרעע מוט ,אויפֿגעלייגטקייט׳.

דער קאַרגער מיט יעקעלע באַס

5 **ע״א:** לידען־שרײַבער.
11 איבער דאַנק ,בעל־כּרחו׳.
20 באַהאַנדלען זיך מיט קער זײַן אַ קאַנטאַמינאַציע פֿון באַהאַנדלען און באַגיין זיך מיט.
34 גוט ,איינרײַסער׳ איז אַדער אַ דעריוואַט פֿון גוצוק אַדער אַ סעמאַנטישע ווײַטער־אַנטוויקלונג פֿון גוט ,גוצוקייט׳.
57 פֿראַנצויז ,נאַפּאָלעאָנס קאַמפּאַניע קיין רוסלאַנד אין 1812׳, פּ״גל ניט געריניקט פֿון פֿראַנצויז אָן.
71 קאַסטן ,קאַסע־קאַסטן׳.
117 ווײַץ ,שפּיצל, שטוקע׳.
148 נייטיקן אינטערעס ,אײַליקן ענין׳.
167 **ע״א:** זעהעט.
179 האַרץ ,געוויסן׳.
232 — כּבדהו וחשדהו.
240 — צדקה תּציל ממות.
285 — תּשובֿה צו טאָן.
315 — אַחריות ,סכנה׳.
329 חבֿרישע — פֿון חבֿרה.
371 בילעטן ,פֿאַרבעטונגען׳.
372 געבעטן ,פֿאַרבעטן׳.
399 אייגנטן ,פֿאַרמעגנס׳.
401 זאל ,באַסטצימער׳.

דער קלוגער אַרעמאַן

אַ פֿאַרטײַטשונג פֿון אַד״ם הכּהן לעבענזאָנס „דל מבין״.

37 נישט ,גאָרנישט׳.
143 ,130 שטיצן ,שיצן׳ — אויך אין „מכירת־יוסף״, ש׳ 318; שטיצונג ,שיצונג, שוץ׳.
201 דאָס בילד — אַ דערמאָנונג אינעם פֿרימערדיקן אַ בילד מיט חן.
202 שפּירן ,נאָכשפּירן׳.
252 פּעלט ,פֿאַרשווינדט׳.

דעם רבינס שליסעלע

טיטל אין הב׳ 1869: „דעם גאַליציאַנערס ירושה״; אין הב׳ 1903: „דאָס ליד פֿון חסיד פֿון גאַליציען״; אין אויט: „דעם רבינס שליסעלע״; אין א: „דעם רבינס שליסעלע (דעם גאַליציאַנער חסידס ליד)״.

לויט אויט איז צונזער מיט דעם ליד אויסן געווען דעם קוידענאָווער רבין.

13 טאָן ,אַרבעטן׳.
24 שׂררים איז עד־היום בנימצא אין פּוילישן יידיש (פּ״גל אויך חסרונים).
41 הב: . . . רוסישן . . . . אין אַ ריכטיקער: . . . רוסישן . . . (בהספּם מיט ש׳ 33).
52 . . . דאָ . . . — אין גאַליציע.
97 ריכטיק וויי ,פֿונקט וויי׳.

189־190 מגילת אסתר ו, 11.
191 — די משפחה וואָס איר האָבן געהערט די ציגן.

די שרייבפֿעדער

11 האָרץ 'ברוסט', געמיינט: אייבערשטער טייל פֿון דער שרייבפֿעדער.
12 — די פּען איז אײַנגעטונקען אין טינט.
40 קינצלעך 'וויגדערלעך'.
66 ע"א: . . . מינע די טרייע קער זײַן אַ טעות־התּפֿוס. דער אידיאָמאַטישער אויסדרוק איז פֿרייַע מינע.
235־236 איבערן פֿעלן פֿון ציטיר־צייכנס אין ע"א איז געמאָלט, אַז די שורות זײַנען גיט קיין טייל פֿונעם בעל־שמס זאָג, נאָר צונזערס עצה בנוגע די בעלי־שם.
237 ע"א: קאָמיע־קאָרט (אויך ש' 230: קאָמיעות) — 'אַסטראָלאָגישע טאַבעלע'?
279 ע"א: איז נאָר ניט צו . . .
280 ע"א: און ער קען . . .
285 דער שפּאַניש־פֿאָרמולאָר — דאָס צעטל רדיפֿות אין שפּאַניע?

דער פּוסטער פֿראַנט

29 צונזערס די שטיוול איז צעפֿליקט און אַברהם רייזענס און די שטיוול איז צעריסן — טיפּיש ליטוויש־ייִדישע ניט־מיטשטימונג, פֿ"גל רייזען 22.
51 שע, 1878: פֿאָרטעפּיאַן קער זײַן ניט קיין פֿאַלקס־עטימאָלאָגישע איבעראַנדערשונג פֿון אינטערנאַציאָנאַליזמען, נײַערט פּשוט אַ טעות־התּפֿוס.
76 וואָלט טרעפֿן פּעק 'וואָלטן זיך אַ סך געטראָפֿן'.
84 שע, 1878: קאָרקעוויאַק — אַ מוסרדיקער קאַלאָמבור מיט קרקע?

פֿון חדר זאָגט מען ניט אויס

דאָס אונטערקעפּל „ערשטער טייל" האָבן מיר אויסן געלאָזט — ניטאָ קיין צווייטער טייל.
2 ע"א: . . . דעם רבין זײַן קאַנטשיק . . . — אַדנאָמינאַלער פּאָסעסיווער דאַטיוו. מיר האָבן דעם טעקסט געמוזט צופּאַסן צו דער רומש־וערסיע.
78 ציכטיק מאַכן 'באַשווינדלען', פֿ"גל אויסצואָגן, אָפּצוזאָגן מיטן זעלביקן פּשט.
80 וואָס גייט דאָס דעראָן 'וואָס גייט עס (עמעצן) אָן'.
102 ע"א: דר שאָפּעט — קען מיינען סײַ דער סאָפּעט סײַ דערסאָפּעט 'פֿאַרסאָפּעט'.

קול ממרומים

9 — דעם ייִדישן פֿאַלקס.
33־40 זען הערות צו „מכירת־יוסף", שש' 1470־1481.
65 פּיטאָגאָרוס: צרות — אַ גראַפֿישער גראַם? צי האָט צונזער פֿאַלקס־עטימאָלאָגיש צו־געשטעלט די ליטוויניש ענדונג -וס צום גריכישן נאָמען?
124 שע, 1880 און 1887: געשאַצט, ריין, שיין.
130 קוואַל 'פֿלאָג, מוטשעניע'.

רחל מבכה על בניה

אונטערקעפּל אין א: „(דער מוטער רחלס געוויין)".
12 ע"א: . . . טראָגעדישע . . .
25־26 — דאָס עולה־רגל זײַן צו די שלש־רגלים.

49 מערב־וואנט ‚כּותל־מערבֿי'.
51 אָפּשפּאַרן ‚אַנשפּאַרן' קען מען עד־היום הערן אין טייל רײַסישע ריידענישן.
52 בדרך־כּלל ניצט צונזער די פּאָרמע קרעכצעט, קרעכצען.
64 טוט ‚אַרבעט'.
74 פֿיל ‚וויפֿל'.

דער סנדק

24 פּראַקטיש ‚אין דער פּראַקטיק'.
30 ע״א: . . . צוא קלעמען קען מיינען סײַ צו קלעמען סײַ צעקלעמען.
79 סנדק, 1897: פֿיזיכאַלאָגיע קען מיינען ‚פּסיכאַלאָגיע'.
95 יידן איז אַ פּנים דאָטיוו לשון־יחיד.
100 מאָל ‚מאָלצײַט'.
147 דורך ‚דורכויס'.
156 ניט קלאָר: פֿרײַנד פֿרײַנט — פֿאַראַן דאָך אַ חילוק אין פּשט, פֿ״גל ת׳ 149.
251 ע״א: קענערן.
281 ע״א: אַנשלאָפֿן.
288 . . . לעצטן . . . איז אָדער אַ טעות (שטאָטס לעצטער), אָדער מע מוז משער זײַן אַן עלי׳פּטישן זאַץ: פֿאַרקוועטשט אים דאָס האַרץ, [ווען ער הערט] זייער לעצטן געשריי.
371 ע״א: א־לאָד א קבצן — פֿאַלקס־עטימאָלאָגישע שרײַבונג.
380 פֿיל ‚וויפֿל'.
387־389 — פּראָסטע מלבושים, ד״ה געמיינע לײַט.
433 קעז — טײַטש?
443־450 די דאָזיקע שורות זײַנען כּמעט אידענטיש מיט שש׳ 439־546.
452 ע״א: פֿירכטעכלעכער (ש׳ 286: מיט אַ ר פֿאַרן ל).
474 בנוגע זאָגל (שטאָטס זעגל) פֿ״גל אָדל (שטאָטס אייזל), האָפֿטן; פֿלן[ן]אָסקעז, זשאָדנע.
477־478 בילבול בעתן שוואַרצן טויט (1347־1350).
481־482 אָנצוהערנס אויף די נוסעי־הצלב.
494 צי איז פּאַראַלעל צו געזעלנשאַפֿט אין פֿאָלק פֿאַראַן אויך אַ פּאָרמע געזעלשאַפֿט?
515־518 — סער וויליאַם הערשל (1738־1822)?
519־522 — דושאַקאַמאַ מיעראבעער (1791־1864).
520 (א) זאָל צונזער האָבן געהערט די פּאָרמע דיוול פֿונעם קורלענדער דיטשיש בעת זײַן ווינען אין בויסק?
(ב) ע״א: היגע נאָטן — קעגנטיק אַ „זעצעריזם". צונזער איז געוויזן געגנג באַהאַוונט אין מוזיק (פֿ״גל „מכירת־יוסף", ש׳ 1540־1949; „דער אַריסטאָקראַט", ש׳ 91־92 א״אַ) אויף ניט אַריגינאַלן אין אַזאַ טעות.
524 וועגן יאַריסט זען הערה 64 צו „אליקום צונזער — דער מענטש, זײַן ווערק, זײַן שאַפֿן" אין דער איצטיקער אויסגאַבע.
525 ע״א: קאָנסער וואַטאָריום, פֿ״גל הערה צו ש׳ 520.
555 — די משכּילים.
568 ע״א: . . . מייקעט אויף פֿראַנצויז.
660 ע״א: . . . וו׳ טורמעס . . .
690 די שורה — לויט סנדק, 1897 (און 1879?).
693 טאָלענט ‚מלאָכה'.
695 זען הערה צו ש׳ 524.
741 א פּאָוואָלנעם אָפּיס (וואָרט בײַ וואָרט: ‚אַן אַלגעמיינעם פּרווו') —? אַ מסירה? אַ טעות שטאָטס פּאָוואָלנע אָביסק ‚אַלגעמיינע דורכזוכונג'?
781 פֿיל ‚וויפֿל'.

857 סנדק, 1872: . . . שיר אַ מאַכער . . . ; סנדק, 1897: וואָס פֿיר אַ מאַכער . . .
887 **אפֿשר דאַרף זײַן: . . . לאַפּן און כאַפּן?**
909 דער [מלמד] האָט פֿיל קינדער [אין חדר].
916 סנדק, 1872: . . . ווילאָווסקע הענער.
956 סנדק, 1872: פֿאַרבראַנגט . . .
993-994 — **אָנצוהערנס אויף אַ משל, פֿאַרשפּרייט בײַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער.**
1059 **ס׳איז געמאַלט פֿרילינגס בלוונג — אַ פּאָסטיווער באַהעפֿט, אָדער פֿרילינגס־בלוונג אַ צונויפֿהעפֿט.**

מײַנע לידער

דאָס זענען די אַרײַנפֿיר־גראַמען צום ביכעלע המנגן, און ניט קיין מאַטאָ צו „דער אַלטער פֿאָטער", ווי ס׳האָבן עס ע״פּ טעות באַגומען די רעדאַקטאָרן פֿון א.

דער אַלטער פֿאָטער

פֿולער טיטל: „שכר פרי הבטן, דעם באַלוינונג פֿון קינדער אויף דער עלטער: דער אַלטער פֿאָטער".

2 המגן, 1873: . . . איצונד.
99 — **ביז יעמאָלט ניט געגומען אין מויל אַרײַן.**
102 יונג ׳דינער׳.

זאָגט קדיש נאָך דער וועלט

14 המגן, 1873: . . . פֿון יעדער מויל.
31 דער צווייטער — **דער קאָנקורענט.**
89 בוך ׳בוכהאַלטערישער רעגיסטער פֿון הכנסה און הוצאָה׳.
92 **חובֿות פֿלעג מען אַמאָליקע יאָרן פֿאַרשרײַבן מיט קרײַד אויף טירן, אויף וועגן, פֿ״גל דעם אויסדריק קרײַדן ׳לײַען׳,** יושפּ XXI (1961)**,** 31.
144 מוזיק ׳מוזיקאַנטן׳.

חידה א — אַ רעטעניש

5 אין גיכן ׳אויף גיך׳.
12 קאַלאַמבור צווישן אײַ (פֿון אַן עוף) און אײַ ׳איידער׳.

די שטאָקשפּיל

67 פֿיל ׳וויפֿל׳.

ליד פֿון אײַזנבאַן

אין ס׳רובֿ אויסגאַבעס: „די אײַזנבאַן".

16 דירעקטאָר באַן — **ע״פּ אַנאַלאָגיע מיט** נאַטשאַלניק סטאַנציע **(למשל בײַ** קאַצאַוויטש 120**).**
51 **אָפּטרעטן איז דאָ גענוצט קויזאַטיוו.**
72 **איז** קאָנטראָסטע **אַ רבים פֿאַר** קאָנטראָסט **צי אַן אַדיעקטיוו־פֿורעמונג?**

חידה ג

16 אדונים קשה — **ישעיה יט, 4.**

דער פֿאָטשטאָוער גלעקל

אונטערקעפּל: „ערב ראָש־השנה תרלב.“

55 אויגנבליק ’קוק‘.

85 האָט געפֿעלט ’איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן‘.

93-106 — זײַן פּערזענלעך אומגליק בעת דער כאָלערע 1871.

96 פֿיל ’ווייל‘.

די פֿאַרדאָרבענע בילדונג

3 אב: . . . איז פֿול מיט עבֿירות.

78 קאָנטאַמינאַציע פֿון נייט איר נאָרניט אָן און ס׳ליגט איר ניט דעראָן.

111 ע״א: און אַ רעטאָנדע . . .

145 וועלט . . . מיט מזל אַ פֿאַרדריטע — אַ קאַלאַמבוריש אַנצוהערנס אויפֿן חופּה־מינהג צו דרייען זיך אַרום חתן.

זכר ליציאת מצרים

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט פּ״י.

דער אומגעניטער מלווה

1 צאָלוערטער פֿונעם טיפֿ זיבעציק דרײַ, זיבעציק פֿיר זײַנען עד־היום אַנגענומען אין טייל רײַסיש־ייִדישע רייִדענישן.

1-6 — די כאָלערע־עפּידעמיע 1871 איז אַוועק.

5 שפּאַציר פֿליגן ווערן געניצט מעדיציניש.

6 — מע פֿלעגט לאָזן בלוט ווי אַ רפֿואה קעגן דער כאָלערע.

7 זײַן אָלטן פּקדון — פֿיר קינדער זײַנען צוגעזערן אָפּגעשטאָרבן בעת דער כאָלערע, און די פֿרוי — עטלעכע חדשים שפּעטער.

8 — די צווייטע וויבֿ.

16 צען קינדער — פֿיר קינדער פֿאַר דער כאָלערע, פֿיר — בעת דער כאָלערע, און דער־נאָך אַ טויט געבוירענער צווילינג.

69 פֿאַלשן ’פֿאַלשקייטן, גנבֿישע שטיק‘.

74 הייסטו ’רופֿסטו אָן‘.

109 האַנדלען ’קלייטן, געוועלבן‘.

142 צווי פֿאַן ’פֿאַרפֿאַלן‘: צ׳ פֿ׳ געשטעלט ’אָנגעזעצט‘.

145 — שטאָט אין שול.

135 די טאָכטער — דער טאָכטער (ניט־פֿלעקטירטער דאַטיוו, כאַראַקטעריסטיש פֿאַר ליטוויש־און פּויליש־ייִדיש).

דער אינזערנער שראַנק

3 ע״א: אָן אינזערנער . . .

47 איבער דאַנק ’בעל־כּרחו‘.

52 אָפּוליאַרעס — מעטאַנאַליטישע איבערפֿורעמונג פֿון פּוליאַרעס.

62 נאָגאָלאָנט — קאָנטאַמינאַציע פֿון אָן עלעגאַנט און אַ גאָלאָנט, מיט אַ מעטאַנאַליטישן ג׳ וואָרט־אַיכּן.

72 — מיט אַזאַ פֿײַער לערנט עֶר.

80 ע״א: . . . אינזערנער שראַנק.

92 פֿאַרגעטערטער ניגון ’רעליגיעזער ניגון‘? ’געזונגען מיט התלהבות‘?

93 פֿלן[אָסקען — כאַראַקטעריסטיש פֿאַר טייל רײַסיש־ייִדישע רייִדענישן.

100 זען הערה צו ש׳ 80.

די פֿאַרשידענע וועלט

6 האַנדלט 'קויפֿט'.
57 ע"א: אַדמאַן.
75 קינצלעך 'וווגדערלעך'.
117 מילדיקייט 'מיט אַ ברייטער האַנט', פֿ"גל זײַן אַ מילדער מחותן (אויף יענעמס חשבון).

דער צבֿויאַק

13 פּוילישׁ — די וועלט פֿון די פּריצים.
22 ע"א: קרעצמעל — טעות־הדפֿוס פֿון קרעצמע [=קרעטשמע] אָדער קרעצמעלע [=קרעטשמעלע].
42-48 — אַ רמז אויף אַ קאָנקרעטער פּאַסירונג, פֿ"גל איצטיקע אויסגאַבע, ז' 62.
69-80 זען פֿרײַערדיקע הערה.
89 מיכה ד, 14.
90 ירמיה לז, 15.
91 גיטין נז, א.
113 פֿיל 'וויפֿלי'.

אַ כּמו־הספּד

אַ פּאַראַדיע אויפֿן גראָדנער מגידס אַ הספּד אויף אַ יידן אַ קמצן און אַ באַרײַסער, פֿ"גל ציטראָן 35.

דער איזבאָרשטשיק

1 זינגער, 1884: וווּ קענען מיר קריגן הײַנט.
39-40 — פֿאַרן קוילען הינער גיט מען זיי צו טרינקען, דאָס פֿליקן זאָל אָנקומען גרינגער.
59 — געהאַלטן די מעלקעדיקע בהמה פֿאַר די הערנער.
104 פֿאַרשטיקן 'באַהאַלטן'.

דער וועלט־טעאַטער

1-2 פֿ"גל "All the world's a stage / The men and women are merely players" אין שעקספּירס *As You Like It* (אַקט III, סצענע 7, רעפּליק פֿון זשאַק).
2 ע"א: . . . אַקטאָרן.
23 ע"א: . . . ראָילע . . . — אַזוי איבערן גאַנצן ליד.
40 — דער פֿירהאַנג זאָל פֿאַלן, ד"ה דער אַקט זאָל זיך ענדיקן.
58 ע"א — ניט קלאָר, צי ס'איז נאָר אָדער גאָר.
66 . . . דער וועלט — פֿון דער וועלט.

מה נשתּנה

6 באַנקוען קער זײַן אַ גראָם־פֿורעמונג צו פֿלוען, בעת באַנקוען (ע"א), ש' 11, שפּיגלט אָפּ פֿאַקטישן אַרויסרייד. אַן אַנדער השערה — באַנקוען: פֿליען דאַרף מען גאָר לייענען באַנקעוען: פֿלייען. אמת, קיין פֿלייען (פֿאַר פֿלוען) לאָזט זיך אין די הײַנטיקע ליטוויש־רײַסישע ריידענישן מער ניט אָפּזוכן, אָבער פֿרייער (ד"ה פֿריִער), געשרייען (ד"ה געשריִען), כאָיילע (חלילה) א"א זײַנען פֿאַרשפּרייט עד־היום. מעג מען אפֿשר משער זײַן אויך אַ פֿאַרמע פֿליען?
44 — דעם קליינעם קרעמער.
45 אין מקום — אין דעם שייכדיקן האַנדלס־צענטער (מאָסקוע, וואַרשע).

67 — דירה־געלט.
68 האַנדלען 'קראַמען'.
73 — רעסן פֿון זיך די הויט (פֿ״גל רעסן די הויט 'רעכענען זייער טייער')?
132 ע״א: מעדטלן.
186 אַנצוהערנס אויפֿן עלילת־דם אין טיסאַ־עסלאַר, 1882? (ס'וואָלט געווען אַ סתירה צו דער דאַטירונג וואָס אין אויט: 1873).

מאַי קאָ משמע לן

22 אינציטירן — זאָל עס מיינען אין ציטירן, אַדער איז געמיינט רעציטירן, מיטן טייטש פֿון to recite, ד״ה 'אויפֿציילן'?
25 — רמז אויפֿן דרײַפֿוס־פּראָצעס.
58-49 דער געדאַנק איז געווען פֿאַרשפּרייט בײַ שרײַבערס משכּילים (גאַלדפֿאַדען א״א).

יהודיתקע

אין די ביזאַיצטיקע אויסגאַבעס: יודישקע. ד״ר מ. ווײַנרײַכס השערה, אַז ס'דאַרף זײַן יהודיתקע, ווערט אויסגעטראָגן פֿונעם פֿאַקט, וואָס אין טעקסט רעדט זיך טאַקע עטלעכע מאָל ווען יהודית. טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: דערעיקרשט לויטן וואַריאַנט וואָס אין ווערקער.

1 מינ: וואָס זאָגט איר, אונדזער געסט אָלע — אַ ראַיה אַז דאָס ליד פֿלעגט מען רעציטירן אויף שימחות.
6-5 מינ: האָט זיך אײַנגערעדט, די נאַר, און בײַ זיך באַשלאָסן / אַז דעם פֿאַניעס בחור איז איר חתן.
12-7 פֿעלט אין מינ.
26-25 מינ: נאָר זיך געמאַכט כּלא־ידע אויף אָלע פֿאַרדראָסן / און געשרוען פֿאַר אָלע: 'דער פֿאַניע איז מײַן חתן!'.
28 מיר האָבן רעסטאַוורירט לשון־נקבה בײַם וואָרט מיידל, בהסכם מיטן ו׳ אין מינ און צונזערס היימישן לשון.
42-37 פֿעלט אין מינ. שטאָטס דעם — צווישן פֿערזן: עס איז מיט אַ זאָקאָן / פֿאַרזאָגט פֿון אויבן אַן.
46 פֿעלט אין מינ. דאָס זעלביקע שש׳ 48, 49, 54, 55.
57 זען העדה צו ש׳ 28.
60 באַקריגן קעגן אַ קאָנטאַמינאַציע פֿון קריגן און באַקומען.
62 מינ: . . . ניט זײַן באַגראָבן.
69 מינ: אַז זי איז טאָקע דעם קאַצאַפּס כּלה.
71 מינ: ער שטעלט קריסמעס . . .
75-74 מינ: וואָס ער מאַכט אין קירכע, מאַכט זי עס אין שול / אַ כּלל, איבעראַל איז זי מיט קריסטלעכע מינהגים פֿול.
79-78 מינ: מיט דער שטאָט וווּ דער פּאָטער אַ מאָל געוווינט / דערמאָנט מען אין ציון, — וואָלט זי יענעם פֿאַרשטיינט.
82 מינ: . . . יאָסע, מאָסע, דוואָשע, שאָסע [=סאָס(י)ע].
87-85 מינ: האָט זי געאַפּפֿערט, נאָר קאַצאַפּ זאָל איר ליבן / אָלע הייליקייטן, אָלע וויכטיקייטן / וואָס איז איר געבליבן פֿון די אָלטע צייטן.
93-92 מינ: נו, גייט זעט, וו׳ זי האָט איצטער אַ פּנים / ווען אים האָבן אונטערגעהעצט אירע שׂונאים.
98 ווערקער: . . . זי אַרויסגעטריבן.
104 מינ: . . . אַ שפּאַניאָל אַ חניאָק. טייטש? פֿון לשון חן? ס'איז ניט כניאָק!

110 **מיר האָבן רעסטאָורירט די פּאָרמע** אויפֿן **פּלייצע, בהסכם מיטן וו' אין** מינ, **מיט צונזאָרס דיאַלעקט און מיט זײַן אייגענעם באַנײַ** (למשל „דער סנדק", ש' 840).

114 **פּעלט אין** מינ.

116 **זען הערה צו ש' 28.**

˜120

121 מינ: . . . ווינגערטנער, סאָדן / . . . פּאָבריקן, זאָוואָדן.

˜126

127 **— דאָס בית־המיקדש.**

134 **— די כהנים.**

135 **— פּאָרן כהן־גדול.**

136 **— דער אורים־ותומים.**

153 מינ: די ערשטע אָקאָדעמיעס אין אייראָפּע — פֿון זיי געבויט געוואָרן / אָקספֿאָרד און קאַרדאָוף איז נאָר פֿון זיי געבאָרן / אָלפֿאָנסוסעס לוחות [= **אַבֿרהם בן שמואל זאַקוטאָס לוחות?**], וועלכער א יוד האָט אויף דעם פּאָרבראַכט יאָרן / קאָלומבוסעס פּלאַן א וועג ווי צו אינדיען צו פֿאָרן / איז דאָס אלעס פֿון אירע ברידער ערקלערט געוואָרן.

157 פּאָרבריייטערט **'פּאָרשפּרייט'.**

210 **ע"א:** . . . גוטס־און־הויב . . .

246 דער מוט איז פֿרײַ **'דאָס געמיט איז פֿריילעך'.**

282 מינ: אַרויסגעוואָרפֿן די הייליקע בילדער פֿון חדרים.

˜299

300 מינ: קיין איין אָרט גיט ניט, איך זאָל זיצן זיכער / (אַזוי ווי איך האָב געפֿונען אין מײַן טאָטנס ביכער).

˜301

308 **— באַראַן הירש און די ייקאַ.**

303 מינ: האָט מיר געשדכנט אין אַרגענטינע א דירה / אָדער אין צפֿון־אַמעריקע בײַ די גבֿירה / דאָרט ווינען אויף א דאָרף, אַרבעטן ערד / האָט מיר געשאָנקען א פּאָר ברושעס [?] מיט פֿערד.

˜307

308 מינ: אָבֿ האָט ער אויף מיר געשטעלט א משגיח / א פּשוטער טיפֿול, כאָפּט אים דער רוח!

˜311

314 מינ: אָקערן, זייען, שניידן, דרעשן [=**דרעשן**] / מיר וועט קיין שווערע אַרבעט ניט פֿרעסן / דער איין געדאַנק — איך בין דעם טאָטנס נחלה באַזעסן / דאָס וועט מיר אַלע מי פֿאָרגעסן.

325 מינ: און האָף אַזוי אײַנצוואַרדענען מײַן לעבן / אַז דאָס זאָל א לעקציאָן פֿאַר אַלע וווירטינס געבן / אין פֿאַמיליען־לעבן — מיט איבערגעגעבנהייט און טרײַהייט / אין סאָציאַלן לעבן — מיט גלײַכהייט און פֿרײַהייט / פֿון אַלע געזיכטער אָפּגעוווישט די טערער / יהודיתעס נאָמען צו שאַנדע וועט קיינער ניט הערן / פֿון מיר וועט אַרויס צו אַלע די לערן / וי אַזוי א הויז דאַרף געפֿירט ווערן / איך וועל פּינקטלעך דעם פסוק זײַן מקיים / כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

דער קאָנטראָקט

23, 24,

66 פֿיל **'וויפֿל'.**

98 וו' **'לגבי'.**

99 פֿאַרשווענדערט (פֿ"גל פֿלאָנטערן **אַקעגן** פֿלאָנטערן) **איז ניט קיין גראָם־פֿורעמונג; מיר געפֿינען עס אויך אין מיטן פֿערז** („נאָך דעם נײַסטן זשורנאַל", ש' 96).

107 היות קיסקע איז, וויזט אויס, געוועזן פֿאַרשפּרייט בלויז אויף דער טעריטאָריע פֿון סאַבעסדיקן לשון, איז אַ ספֿק צי איז כדאי דאָס וואָרט צו שרייבן מיט אַ שין בלויז איבער דער עטימאָלאָגיע.
129 מאַקאַריע — די כינעזישע פּאָרט־ און האַנדלס־שטאָט מאַקאַאָ?
141 די יאָרן 'היינטיקע צייטן'.
153,
196 פֿון יאָר 'פֿון יאָר צו יאָר אַלץ . . .'
217 געבליבן 'אָנגענומען אַ החלטה'.
289 געהן זיין 'גאַרן'.

דער אַריסטאָקראַט

6 רומש און פּאָרש: . . . גייסט.
8 רומש און פּאָרש: פּאָרלאָרן מיין שטאָלץ, מיין דרייסט.
9 רומש און פּאָרש: געזוכט פֿרייַנד פֿון פֿרעמדע נאַציאָנען.
15 פּאָרש: קענן מיין פּאָלק און מיין שטאָם אַ זינדער.
39 פּאָרש: אַ נדבֿה אויף אַ רוסישע קאַשטאַלקע.
41 צען, 1888: אין אָם, אַבער ש' 65: די נאָם.
42 פּאָרש: קאַצאַפּעס אין געשעפֿט אומעטום.
52 פּאָרש: אויס ווירטין, אויס וויב, נאָר מאַדאָם.
53 פּאָרש: ביז האַלבן טאָג . . .
55 פּאָרש: דערנאָך ערשט געמאַכט די טואָלעט.
56 פּאָרש: אַרויסגעפֿאָרן מיט שיק, מיט פּאַראָד.
59 פּאָרש: געהיימן איבערשפּאַנען דעם וואָגן.
74־73 פּאָרש: הפֿקר איז אַלץ וואָס איז זיינע / הפֿקר — זיין לעבן, זיין געלט.
92 פּאָרש: קיין אַטקאַז, קיין בעמאָל, קיין דיעז.
114 פּאָרש: און דאָס לעצטע פֿונק לעשט זיך אויס גיך.
116־
124 פּאָרש: אָט האָט ער אַ בישפיל פֿאַר זיך / אַ רייך קינד — און וויס פֿון קיין גלויבן / און מיט שלעכטע חבֿרים שפּאַצירט / פֿלעגט אָפֿט מיך באַגלייטענען, באַרויבן / און האָט די רעגירונג באַרירט / עפּנטלעך געוועדט אויפֿן קיזער / וואָס יעדעס וואָרט שמעקט מיט סיביר / אַז איך פֿלעג מיך געבן אַ בייזער / מיט פּאַראָכטונג אויסגעלאַכט פֿון מיר.
141 פּאָרש: איינזעקטיש — אפֿשר אַ טעות־הדפּוס פֿון אינזעקטיש (פֿון אינסעקט), אַן אָנצוהערנס אויף דערעסן (וויַ אַ זלידנע פֿליג, וויַ אַ וואַנץ)? דער עולם זינגט לידער, וואָס זיי זינגען דעם אַריסטאָקראַט דערעסן.
148 פּאָרש: . . . אַ רעפּאָרמירטע שול.
154 פּאָרש: פֿון גיינערס גערעפּאָרמירטעס הויז.
163־
169 אין פּאָרש — אַנדערש. אַזוי אויך די שש' 173־174, 177־179, 181, 183־186, 203־204, 215־222, 224.

בטוח אני באלה

14 דעם פּריצס.
16 דער — דער פּריץ.
24 טוס 'אַרבעט'.
41 פּאָרליבנדע — קאָנטאַמינאַציע: פּאָרליבטע פּלוס ליבנדע.

דער הספד

אונטערקעפל: „(פֿון העברעישן)". לויט טשאַרלז צונזערן האָט אליקום צונזער זיך אַרומגעטראָגן מיטן געפֿיל, אַז ער האָט דאָס ליד איבערגעזעצט פֿון העברעיש. ער האָט זיך אָבער בשום־אופֿן ניט געקענט דערמאָנען דעם נאָמען פֿונעם מחבר. אין פּב איז דאָס ליד דאַטירט: מינסק תּרמח.

26 געפֿעלט 'פֿאַרפֿעלט'.

דער חילוף

56 — די שטעט אין שול.
100 דורות — דורות לאַנג.
105 — מע באַגייט זיך אָן געלענק?
187˜
189 — אָנצוהערנס אויף לאַסקערס קאַמפֿן מיט ביסמאַרקן.

נאָך דעם נייסטן זשורנאַל

אין צוואַנציק און רומש — אַ היפּש ביסל שפּראַכיקע און סטיליסטישע שינויים לגבי נייע, 1888.

5˜6 צען, 1888: א יונגל רעדט רוס מיט גראַמאַטיק, ליטעראַטור און גריכיש — א פֿראַכט!

דער נייַנצנטער יאָרהונדערט

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: שש' 1˜103 — לויט צען, 1888; שש' 104˜211 — לויט פֿאַרש (פֿעלן אין צען, 1888).

29 רומש: אָך, זאָל שוין . . .
39˜40 — פֿאַראייניקונג פֿון רוים מיט איטאַליע, 1870˜1871.
44 פֿ"גל דעם אויסדריק אויסגיין די קלאַטן.
45 — די ראַבינער־סעמינאַרן איןווילנע און זשיטאָמיר.
84˜86 פֿאַרש: איך פֿרוי דעם דינער וועקן / קריג איך מיט א שטעקן / ער האָט מיר גלעזל דעם קאָפּ געפּלעטשט.
96 ערגער וי דער טויט דאַרף אפֿשר געלייענט ווערן ערגער ווידער טויט (אין טייל רײַטיש־ייִדישע ריידענישן איז ווידער טײַטש אויך 'איידער').
100˜
102 פֿאַרש: איך טרעף שוין ניט גאָר / צו מײַן קאָריאָר / אָך וי איבל, וי סקוטשנע, וי לאַנג איז די נאַכט.
103 פֿאַרש: געקריגן; א: געקראָגן.
123 פֿאַרש: נאַכטלאָגער; א: נאַכטלעגער.
144 אין פֿאַרש איז ראַסכאָדעווען געביטן אויף פֿאַרלעבן.
162 אין פֿאַרש איז פּריטשינע געביטן אויף שינאה.
164˜
167 פֿאַרש: און שפּיר שוין גאָנץ אָפּט א קולאָק / איך האָב שוין קיין מאַכט / פֿון דער שרעקלעכער נאַכט / עס קערט מיר מײַן מוח, פֿון אומגליק, פֿון פּלאָג.
186 — דעם פּלאָם פֿון אמונה און טראַדיציע.
198 ע"א: אָסדיטלען.
207˜
210 וועגן די שורות זען ציטראַן 41.

די סאַבע

דאָס ליד איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיש (זען הערות צו „המחרשה"), אויף רוסיש דורך מ. ריוועסמאַנען, אויף דײַטשיש דורך י. ה. באַנדין. מסתמא צונזערס סאַמע פאָפולערע ליד.

45-44 זען הערות צו „זאָגט קדיש נאָך דער וועלט", ש׳ 92.
55 — אַ גראָשן פֿון צען.

המחרשה

העברעיש וועריסיע פֿון „די סאַבע". טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט מע (צונזערס אייגענע איבערזעצונג). אַ צווייטע פֿאַרטײַטשונג (דורך בר־נש) א״נ „המחרשת" איז געווען געדרוקט אין שירי ציון.

77 געמיינט נספחה?
108 געמיינט זרובבלים האלה?

עלעגיאַ לעוואַנדאַ

אונטערקעפֿל: „טרויער־געדיכט איבער דעם טויט פֿון ר׳ יהודה־לייב לעוואַנדאַ". דאָס ליד איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף רוסיש דורך מ. ריוועסמאַנען.

די קאַנטראַסטן

אונטערקעפֿל: „אַדער שני הפכים בנושא אחד".

3 קענענקסטערעמען קער זיין אַ קאַנטאַמינאַציע פֿון עקסטרעמען און קענענזאַצן.
29 איסכרענאַם — קענטיק אַ זידלוואָרט. טײַטש —? (אַ שײַכות צו יודאַס איסקאַריאָט?).
55 פֿאַרש: אויף תאוות, הולטיען, אויף שיכרות, אויף קאַרטן.
60 אָט דער באַנוץ פֿון אַנשטרענגען זיך איז נאָענט צום תחילתדיקן טײַטש פֿון דעם וואָרט.
106 ניט קלאָר: נאָר געלט אָדער גאָר געלט.
143-
144 פֿעלט אין צען, 1888.
176 . . . איינס . . . — די אמונה אין איין גאָט.

קלוג, איידל און שטיל

49 פֿאַרלירן דעם טאָן, פֿ״גל טאַנגעבער; פֿאָלן פֿון טראָפּ.
134 . . . דער נאַציאָן — פֿון דער נאַציאָן.

ר׳ יעקבֿ משלם

7 ע״א: מאַקלער.
23 ע״א: קאַראָפּקע.
28 ס׳איז אַ ספֿק, צי דאַרף מען דאָס שייכדיקע וואָרט אויסלייגן דזיקע צי דזשיקע.
88 ע״א: סיבה (שטאָטס סוויווע) — פֿאַלקס־עטימאָלאָגישע שרײַבונג?

שיבֿת ציון

אונטערקעפֿל: „בימי זרובבֿל ועזרא". וועגן אויפֿקום פֿון ליד זען ציטראָן 40 און אויט.
49-60 — די בילויים.

הערצן־שליסלען

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט כ״י (דאַטירט חנוכה תרמט). שש׳ 1־32, 145־176, 201־216 פֿעלן אין כ״י, האָבן מיר זיי געגעבן לויט הפּ. שש׳ 241־248 פֿעלן אין כ״י און אין הפּ, האָבן מיר זיי געגעבן לויט פֿא. דער סדר פֿון די סטראָפֿעס לויט א.

8 ניטעס **געביטן אויף** ניט **בהסכם מיט צונזערס דיאַלעקט און זיין אייגענעם באַניץ.**

17־20 פֿא: פֿון דערפֿון וועל איך באַשאַפֿן / בילדער ניט אויסגעהאַקט / איך וועל דיזעס ׳מענטש׳ אָנרופֿן / פֿון אונדז אַלע אַן עקסטראָקט.

29־32 פֿא: אויך וויִ איך וועט זיין גיטס שטרעבן / זוכן חכמה אומגעשטערט / אויך ווי איך וועט ער בײַן לעבן / נאָר טאָן גוטעס אויף דער וועלט.

32 **זען הערה צו ש׳ 8.**

87־88 פֿא: קען איך גלײַך נאָך אים אָפּגרענעצן / פֿון וועלכן שטאַף ער איז געמאַכט.

־105

112 פֿא: זעט דעם באָס, אַז דעם רוצח / דריקט די אַרבעטער אַן סוף / א, זײַן שאָפֿ איז דער מזבח / און די אַרבעטער — די שאָף / קוקט אין אים ווי אין א שפּיגל / נו, איר האָט אים ניט דערקענט? / ער וואָר דאָס דער וואַלף אין טיגל / און דער שעפּסל — זײַנע ׳הענט׳.

123 כ״י: א נאַקער — **מעטאַנאַליז** (ווי נאָל, נאַם) **אַדער פּשוט אַ שרײַבפֿעלער?**

130 פֿא: זיצט אין שאָפֿ, אָפּערייטעד פֿאָר.

132 פֿא: אויף יענער ליידי קוקט זי נאָר.

138 פֿא: אין דיספוטן מישט ער זיך.

140 פֿא: שיט מיט פֿראָזן גלאָט און גיך.

־153

168 **פֿעלט אין פֿא.**

־170

176 פֿא: בעט: ׳רעדאַקטאָר, דרוקט עס אָפּ!׳ / בעט, אַז פֿאַלט שוין צו חלשות / און אין קאָרב גייט אַלץ אַראָפּ / וואָס זשע קריכסטו ווי א וואָרעם / אַז געפֿעלט ניט דיין געדיכט? / קאַקערוטש איז דאָס פֿון פֿאָרעם / איבער גוואַלד אין אויער קריכט.

־177

180 פֿא: טראַנטעס הענגען פֿון דעם שנאָרער / פֿינגער זעט זיך פֿון די שיך / און — א גייער און א פֿאָרער / פֿון מיסטבאַרלעך שפּיזס ער זיך.

־201

207 פֿא: זעט אין קאָרט די ווײַבלס צאָרן / דאָך ווי גלאָט עס גייט איר צונג / זעצט אין טומבס דעם מאָן אויף יאָרן / אָט דעם שווינדזוכטקראַנקן לונג / האָט פֿאָרהער זײַן הערץ צעפּיקלט / יעצט אין קאָרט אים אַנגעגריפֿט / ווי א שלאַנג אַרומגעוויקלט / און די טייטעס אים מיט גיפֿט.

232 פֿא: בײַ דער שעפֿונג מער פּראָצענט.

וואָס געפֿעלט אַמעריקע

19־20 — **לויט דער גזירה פֿון 3טן מײַ 1882.**

39, 63 אַלגעבריע און אַלגעבראַ.

חרטה פֿון חתנס צד

אונטערקעפּל: „א פֿאַרצײַטיקע מעשׂה“.

6 כ״י: . . . שלורעס . . . .

85 **בראשית לד.**

126 דאָס צוויטע וואָרט איז אין כ״י ניט קלאָר לייגעוודיק: קלאָפן, קלאָגן צי קלעבן.
127 צוישן געריטן און תהילים שטייט אין כ״י אַ קורץ וועדטעלע (אי? וי?).

צום באַווינען דעם בראָך, ציון

18-17 — יעקבס חלום.
20-19 בראשית לב, 3, און 21.
33 — דאָס בית־המיקדש.
52 — מערת־המכפלה. די פֿאַרפֿאַלקן: אָדם און חוה, אַברהם און שׂרה, יצחק און רבֿקה, יעקבֿ און לאה.
55 — משה רבינו און אַהרן הכהן.
71 כ״י: . . . פֿאַרשוועכט . . .
91 — פֿון די יידן.
97 — פֿון גלות.
109 דאָס דריטע וואָרט אין דער שורה איז אין כ״י אומלייגעוודיק. זען זעט עס אויס וי „פּתרוס״, מייגען קער עס פּרת (אָדער פּתם).

די דריי טויבן

לויט אויט האָט צונזער דאָס ליד געשריבן אונטער וועגנס קיין אַמעריקע. זייַנע קינדער געדענקען, אַז דאָס משל פֿון די טויבן האָט ער דערציילט ערבֿ זייַן אָפּפֿאָר.

4 נייע, 1902: סעוויליע, בארצעלינע (פֿולער גראָם צו מדינה).
21-17 אין 1481 האָט אָנגעהויבן צו פֿונקציאָנירן די אינקוויזיציע.
40 ,38-101 נייע, 1902: וואָלט דאָך יעדער שוערן / . . . / דאָמען פֿיל און הערן.
124 פֿעלט אין נייע און אין א.
102 אינעם צייטונג־אויסשניט (פֿון הער) וואָס אין יידישן־אַרכיוו איז די שורה אומלייגעוודיק.
105 די גזירה וועגן אַרויסטרײַבן יידן פֿון די דערפֿער (מײַ 3, 1882).

דער וועלטזייגער

אין נייע, 1896, איז געווען געדרוקט אַ וואַריאַנט אונטערן נאָמען „לשנת תּרנד״ (20 פֿירפֿערזן).

2 נייע, 1896: פינקטלעך פֿיר און פֿופֿציק יאָר.
22 צונזערס הערה: „די צוציענדעס קראַפֿט מיט די אָפּשטויסנדעס קראַפֿט, וועלכע יעדער פֿלאַנעט האָט אין זיך״.
80-45 נייע, 1896: וי דו האָסט אַלץ באַשאַפֿן / און באַשאַפֿסט נאָך עד־היום / וועלטן פֿול מיט ים און האָפֿן / אין דעם אומבאַגרענעצטן רוים / וואָר קען צייַלן די מיל־יאָנען / וועלכע שוועבן אויבן שטילן? / וועלכע רעדלעך זיינען זאָנען / וואָס בא־וועגן ערדן פֿיל? / וואָר קען דען דיין זייגער מעסטן / אין זיין לענג און אין זיין בריייט? / און פֿאַרשטיין זיין קראַפֿט דעם פֿעסטן / ,זוי פֿיל דורות צייט ער גייט / וו׳ איז דער אָרט, וואָס פֿאַרמאָגט עס / צו אָנטהאַלטן דיזן נעסט? / און דער מיסטער, וועלכער טראָגט עס / אַזאַ טאַשאור אין זיין וועסט?! / גרויסער קינסטלער! איז ניט מעגלעך / מיר ערלויבן טאָן א בליק / וי די אורן וווערן טעגלעך / פֿאַבריצירט אין דיין פֿאַבריק? / און צוריק מיך לאָזן שוועבן / צו די מענטשן זאָ אויף דר׳ערד / איך זאָל קענען איבערגעבן / אַלע קונסטן, ריין ערקלערט? / און מיין צייט וועל עס וועט קומען / איך וועל דאָרפֿן גיין צוריק / זאָל איך וווערן אָנגענומען / אלס א העלפֿער אין פֿאַבריק / איך זאָל וויסן אַלע קוועלן / אַלע סודות פֿון נאַטור / און זאָל קענען

זעלבסט אויפֿשטעלן / ’זוי אַ קינצלעך טאָשנאור / נאָר דער „י־וואָרט“ וויל איך קריגן / האָסט מיט מיר אַזוי באָשטעלט / דאָן וועל איך מיט פֿאַרגעניגן / נעמען אַפֿשייד פֿון דער וועלט.

אויף דעם אַלטע וועג

טיטל אין פֿאָ: „צוריק, מײַן פֿאָלק, צוריק!“ אין נייע, 1902: „פֿאַרבלאָנדזשעט פֿון וועג אָדער אויף דעם אַלטע וועג“; אין נייע, 1896, אין אַ און אין ג: „אויף דעם אַלטן וועג“ („צו זינגען מיט די מעלאָדיע פֿון ’פֿאַרבלאָנדזשעט פֿון וועג‘“. — דאָס ליד איז קענטיק, געווען בעסער באַווּסט אונטער דעם נאָמען). טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט נייע, 1902; דער טעקסט אונטער די נאָטן (אַזוי רומש): לויט נייע, 1896. דער עלטסטער וואַריאַנט (פֿאָ) האָלט נאָר 5 סטר׳; נייע, 1896 — נאָר 8 סטר׳.

22 נייע, 1896: וי דעם לעבנשטאַנד איז מיט ריזיקע פֿול / דו מוזסט נאָך אין האַנדל
דעם סאַוועסט פֿאַרבייגן / און נאָך אַלעמען בלײַבסטו אַ נול / דו מוזסט מיט דעם
לעבנס־מיטל וי אַ וואָרעם זיך צאַפּלען / די דאָגות פֿאַרדולט דיר דעם קאָפּ / קריכסט
אויף אַ לייטער מיט צעברעכענע שטאַפּלען / און צוואַנציק מאָל פֿאַלסטו אַראָפּ / דעם
קרעמל, דעם שענקל / איז אַ דרײַפּיסיקער בענקל / גרעץ און אַלט ווערסטו דורך
זיי / דאָ שפּילסטו אַ קאָמעדיע / דאָ — אַ טראָגעדיע / מע זעט בײַ דיר סצענעס
אַלערליי / פֿון דעם אמת אין האַרצן / לײַדסטו זעלבסט שמאַרצן / פֿאַר אים גייט
קיין תּירוצים נישט אָן / ער קוקט ריין און ליכטיק / און וויס גאָנץ ריכטיק / וואָס
באַטײַט „ספּעקולאַציאָן“ / טאָ קוק זיך אַרום, דעם האַרץ גיב אַ פֿרעג / ביסט, מײַן
פֿאָלק, צו וויט פֿאַרקאַכן פֿון וועג!

13 פֿאָ: עס בײַטן זיך די קאָרטינעס / אויף דעם בינעס.

23 נייע, 1896: שוין צײַט, אַז דער שכל זאָל דיר קליגן.

25 פֿאָ: נישט האַנדלען און דרייען מיט וי פֿיל פערזאָנען.

30 נייע, 1896: די זאָרג זאָל דאָרט ניט מאַכן איר נעסט.

35 פֿאָ: דאָס האַרץ דאַרף ניט שרעקן / וועקסלעך צו דעקן.

45, 47 נייע, 1896: שוין צײַט, מײַן פֿאָלק, זאָלסט בײַ זיך באַשטימען / . . . / דער ערד, דער חיונה האָט מען בײַ דיר צוגענומען?

49, 51 נייע, 1896: די רוּקייט בארויבט פֿון יעקבֿס געזינדל / . . . / דער קערנדל כאָפּסטו פֿון לופֿט און פֿון שוינדל.

59 נייע, 1896: געלעבט מיט אַ סדר.

63 נייע, 1896: וועגן צאָלן טערמינען.

67 נייע, 1896: שוין צײַט, מײַן פֿאָלק, דו זאָלסט זיך באַראָטן / מיט דעם חומשל, מיט
אירע ריינע שריפֿט / וי פֿון טאָוול ביז טאָוול איז זי פֿול מיט געבאָטן / נאָר וואָס
צו די ערד אַנבעטריפֿט.

67 פֿאָ: שוין צײַט, מײַן פֿאָלק, זאָלסט די אויגן אויפֿהייבן.

69 פֿאָ: זע די געזעצן, וואָס זי האָט דיר געגעבן.

75 נייע, 1896: מאָגסט טרויען דעם רבין / אַז וואָס הייסט גליקלען לעבן / האָט ער
געווּסט ריכטיק דעם ציל.

91 נייע, 1896: דעם עקאָנאָמישן לעבן זוכסטו צו פֿאַראָכטן / און מיינסט, אַז אין לוקסוס
שטייט דער גליק / ביסט שוין אין אומאַרדנונג צו וויט פֿאַרקאַכן.

101

102 נייע, 1896: זעט מען שאַרן / שלעפן פֿון סאָמעט ענייט . . .

106

107 נייע, 1896: דײַנע שׂונאים, וי די קלינגער / טײַטלען מיט די פֿינגער.

111

114 נייע, 1896: שוין צײַט דו זאָלסט וויסן, אַז די שלעכטע צײַטן / עקסיסטירן מערער

נאָר אין דעם קרייז / דעם וועג אַ שטאָט זאָל ניט האָבן פֿעלדער בײַ די זײַטן / פֿון וואַנען וואָלט זי צוען איר שפּײַז?

,112

113 פֿאַ: וו׳ מע קוקט אויף דיר אומעטום / פֿון דײַנע וועגן מאָג זײַן מיט שטעט דורך באַזעסן.

117 **(א) צונזער ניצט אַ מאָל דעם רבים גבֿירן און אַ מאָל — גבֿירים; פֿון גראָם וועגן האָבן מיר דאָ געשטעלט די ערשטע פֿאָרמע. (ב)** נײַע, **1896:** ד׳רום רוט ניט בײַ דיר פֿון מקבלים די טיר; פֿאַ: דערום האָסטו לויפֿערס און מע פֿאָרמאַכט פֿון דיר טירן.

119 נײַע, **1896:** יעטווידער נאָציע.

121 נײַע, **1896:** דאָס איז די הויפּט וואָס די קוקט.

-125

127 פֿאַ: און דערום איזט [=מוזסטו?] וואַנדערן / פֿון איין דאָרף צו דעם אַנדערן / איבער סויט, איבער נאָרד דורך [=דורכויס] פֿאָרשפּרייט.

131 נײַע, **1896:** טאָ קוק זיך אַרום, „עקאָנאָמיע", גיב אַ פֿרעג.

141 **דאָס וואָרט** ברידער **קען מען שטעלן צווישן צאָמעס. דער טײַטש איז דענצטמאָל אַ ביסל אַן אַנדערער.**

167 **דער סדר, וואָס אין** נײַע, **1896, האָט זיך ניט געשיקט** (דעם הויפּט חתנס מעלה).

228 נײַע, **1896:** טאָ קוק זיך אַרום, „עקאָנאָמיע", גיב אַ פֿרעג.

צום פּעדלער

איינס פֿון צונזערס סאַמע פֿאָפּולערע לידער. אין נײַע, **1896: „דער פּעדלער".**

35-36 **— באַגרענעצונגען קענן דער אימיגראַציע פֿון כינעזער אין די פֿס"א (1862 און 1882).**

צום פֿאָלקס־אַדוואָקאַט

1 גײַסטלעך ׳גײַסטיק׳.

10 **— די פֿאָפּולערע נאַטור־ויסנשאַפֿטלעכע אַרטיקלען?**

צום יאָר תרמט

א וואַריאַנט פֿון דעם ליד („תרנח") איז געווען געדרוקט אין א **II. די וויכטיקסטע שינויים:**

2-16 **„תרנח":** זײַן נאָמען איז „דער יאָר תרנח" / דער אינהאַלט דאָרט איז וויכטיק, גרויס / דאָך אַן ווערטער, אַן שפּראַך / פֿון קיין בוכשטאָב איז קיין שפּור / דאָך לעזט יעדער קלאָר אין אים / רעדאַקטירט בײַ דער נאַטור / דער מחבר — „אלהים" / שטענדיק דיזער בוך ערשײַנט / אָלע יאָר — פונקט, ניט פֿאַרפֿעלט / וי דער פֿאָר יאָר, ׳זוי הײַנט / אימער זײַט עס שטייט די וועלט / און ער וועט אויך צוגעשיקט / אָלעמען אַן אונטערשייד / סײַ צו דעם וואָס רײַך, באַגליקט / סײַ צו דעם וואָס זינקט אין לייד.

22 **„תרנח":** דער צווייטער לעזט עס אומבאַטראַכט.

25-32 **„תרנח":** עס קומט אַן דער זשורנאַל אָלע ברואים אַן געצאָלט / דער רעדאַקטאָר האָט קיין כּלל / וועמען פֿײַנט און וועמען האָלט / רויבער, שלעכטע שטײגן אויף / שטילע ווערט געצאָפּט דאָס בלוט / דער זשורנאַל ער הערט ניט אויף / קומט אַן יעדן צום מינוט.

35-36 **„תרנח":** פֿילע קומען, לעבן אויף / פֿילע שטאַרבן זייער גיך.

45-48 **„תרנח":** כ׳וויל נאָך לעזן פֿיל, אַ סך / מיר איז ליב דאָרט יעדע בלאַט / כ׳וועל אײַך דאָנקען פֿאַר תרנח / און וועל האָפֿן אויף תרנט . . .

שוין דער צווייטער טאָוול

„שוין דער צווייטער טאָוול" און „דאָס לעבנסבוך" זײַנען צווי וואַריאַנטן פֿונעם זעלביקן ליד. אין דער איצטיקער אויסגאַבע דרוקן מיר איבער בלויז דעם פֿולערן און עלטערן וואַריאַנט.

21-28 „לעבנסבוך": עס ווערט ערשטוינט און שרײַט „אָ גוואַלד" / ווי איז די גאַלד אָנט־רונען? / דאָס בוך איז שוין צו ענדע באַלד / קיין גאָלד האָב איך געפֿונען / מיר לאָכן פֿון דעם קליינעם קינד / און מיר זײַנען ניט קליגער / מיר טרײַבן אויך די טעג געשווינד / און זײַנען זעלבסטבאַטריגער.

37 „לעבנסבוך": . . . די עלטערצײַט.

41 „לעבנסבוך": מע ווערט ערשטוינט, מע שרײַט „אָ גוואַלד!"

42-44 „לעבנסבוך" — אידענטיש מיט שש' 22-24.

45-68 פֿעלט אין „לעבנסבוך".

69-72 „לעבנסבוך": נאָר דער שׂכל זאָגט דעם פּשט / און מיט פּראַקטיק רעדט דאָס / אַז גאָלד איז דאָ אויף יעדן בלאַט / נאָר קוים די אויג דערזעט דאָס.

עבֿדים היינו

17-24 — רשע וטוב לו צדיק ורע לו.

63 גיטסטלעך ‚ציסטיק'.

פֿאַראַיין „משכיל אל דל"

אָנגעשריבן לכּבֿוד אַ בענעפֿיט־אונטערנעמונג פֿונעם פֿאַראַיין.

13 — צו דער אונטערנעמונג.

אַ בריוו פֿון דער מוטער ציון

טיטל אין פֿאַ: „אַ בריוו פֿון דער מוטער".

אָנגעשריבן לכּבֿוד דעם צוזאַמענקום פֿון די חובֿבֿי־ציון אין ניו־יאָרק, יאַנ' 27, 1891.

33 נײַע, 1896: מאָגט איר זיך אָוודאי דערמיט איבערגעבן.

37 נײַע, 1896: אַז אָנטיסעמיטן, גלײַך ווי דערנער, ווי שפּיזן.

41-50 ניט אַרײַן אין נײַע און אין אָ.

58 נײַע, 1896: די אַלערלײ פֿיבערס איז דאָרטן געפֿעלט.

ניו־יאָרק שלאָפֿט

אָנגעשריבן נאָך דער קאָנפֿערענץ פֿון דער אַליאַנס איזראַעליט אין פֿילאַדעלפֿיע, פֿעבר' 15, 1891.

1-4 — די „אַליאַנס".

31 — אין אַמעריקע.

38 — די דערמאָנטע קאָנפֿערענץ.

50 — די קליינע צאָל ניו־יאָרקער דעלעגאַטן צו דער קאָנפֿערענץ.

59-60 — זעקס דעלעגאַטן פֿון ניו־יאָרק.

די קינות פֿון אַ ריינעם מאַנופֿעקטשורער

פֿ"גל ל. מ., „קינות פֿאַר די באָסעס", מפּ, 1889.

35 הענט ‚אָנגעשטעלטע, אַרבעטאָרעס'.

45, 43 פֿיל 'ווּיפֿל'.

46 קאָם 'קאָמ, קוים'.

55 **זען הערה צו ש' 35.**

120 ע"א: אָלן זיי ווּיסן — קער זיין אַ טעות־הדפוס.

דאָס אומשטערבלעכע פֿאָלק

נייע, 1902: „די פּיראַמידן אַדער דאָס אומשטערבלעכעס פֿאָלק"; נייע, 1896: „דאָס אומשטערבלעכע פֿאָלק (צו זיגמען מיט די מעלאָדיע פֿון 'די פּיראַמידן')". טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט פֿאַרש. אויף דער זעלביקער אויסגאַבע זיינען געבויט אויך די איבערדרוקן אין נייע, 1902, ג, ג. דער וואַריאַנט וואָס אין נייע, 1896, חוץ וואָס די שש' 33־64 פֿעלן דאָרט אין גאַנצן, איז היפשלעך אַנדערשדיק, ווי ס'איז צו זען פֿונעם ווייטערדיקן פֿרוּוול.

16־1 נייע, 1896: ווען מצרים האָט געבויט די פּיראַמידן / טויזנט מאַנומענטן אויסגעשטעלט / האָט דאָמאָלס משה געפֿאַרמירט אַ פֿאָלק יודן / אַ לעבעדיקע פּיראַמידע אויף דער וועלט / פֿאַר זיינע אויגן אַנטשטאַנדן נאַציאָנען / געוואָקסן, געשטיגן, אַ דור נאָך אַ דור / די צייט אַבער האָט זיי צעשאָסן מיט קאַנאָנען / דער יוד איז שטייט פֿעסט שוין ווי־פֿל טויזנט יאָר / ווי זיין סוכהלע אויף איר שוואַכע שטעלע / וואָס שטייט קאָם צו אַ ווענטל צוגעקלעפּט / און זי לאָכט אויס די שטאַרקסטע ציטערדעלע / די סוכהלע האָט זיי איבערגעלעבט / ענדלעך וועט מען זיי ווי די רויזן פֿון פֿעלד אויפֿקלייבן / דען די וואָרהייט איז ווי בוימל — זי זינקט ניט אַראָפּ / און דאָן ווי זיין גלויבן מוז ער אייביק בלייבן / פֿון די מענטשהייט דער גייסט, און גייסט שטאַרב ניט אָפּ . . .

2 פֿאַרש: שטומע . . . ; רומש: אייביקע . . . .

20 נייע, 1902 — עוויגקייט, כאָטש ש' 31 — אייביק. ניכר, אַז לויט צונזערס שפּראַכגעפֿיל איז דער סובסטאַנטיוו געוואָרן אַ נײַ וואָרט פֿון נה"ד אָפּשטאַם. (אמת, אין ש' 37 איז אויך דער סובסטאַנטיוו אין נייע, 1902, אויסגעלייגט ווי דער אַדיעקטיוו.)

35 איז אַסימלירן אַ פֿשוט־פֿאָלקישע פֿאָרמע (ווי מאַטריאָל — אָנווער פֿונעם צווישנקאָנסאָנאַנטישן וואָקאַל אינעם פֿאַראַקצענטיקן טראָפּ)?

62 דורך איז דאָ, ווייזט אויס, ניט קיין טייל פֿון אַ ווערב (זיך דורכשפּיזן, שפּיזט זיך דורך), נאָר איז אָן אַדווערב, 'דורכויס'.

68 נייע, 1902, און פֿאַרש: בעפֿאָל. מיר זיינען משער, אַז דאָ רעדט זיך וועגן באָפֿאָל 'אָנפֿאָל', מחמת באַ־פֿלעג מען אויסלייגן בע־, בי־, ב־. סע קען אָבער געמאָלט זיין אָן אַנדער אויסטייטש: ס'דאָרף זיין ניט בעפֿאָל, נאָר באָפֿעל. די ערשטע השערה ווערט אָבער געשטאַרקט דורכן פֿאַקט, וואָס צונזער ניצט בעפֿאָל 'אָנפֿאָל' אויך אין „מיינע געפֿילן", ש' 57.

86 זיין אייביק אין יאָר — 'זיך אייביק עלטערן'? (פֿ"גל אין די יאָרן 'געגוג אַלט, דערוואַקסן')

89 באָשלאָסן — ניט 'אָנגענומען אַ החלטה', נאָר 'געקומען צום אָן אויספֿיר'.

101־

110 נייע, 1896: די „נייע צייט" [=נאַוואָיע וורעמיא] / זי שרייט / ביסט צו פֿיל איבעראַל / דער „דור" [=וויעק] / שרייט נאָר / דו שטעלסט בדילי־דל / אומעטום אַנטיסעמיטן / יעדער האָלט זיין שפּיז / און דו שטייסט אין מיטן / פֿרעגסט וואָרום דאָס איז . . .

124 צונזער פֿאַרטיטשט דיטשמעריזמען (אין האַלבע לבנות) אַ סך זעלטענער ווי אַמ"ד פֿלעג עס טאָן.

166 נייע, 1896: פֿאַר בילבולים אָן אַ שיעור.

169־

182 נייע, 1896: האָסט, מיין פֿאָלק, אַ פֿעלער / אַ וואָנזין אין זיין קאָפּ / ווי נאָר דיר

וועלכע וויפֿל איך / וועל אים / שפּריגן פֿון סאָכע / קריגסט גלײַך אַ שמיץ.

180 פֿאַרפֿעסטן — אַן אָנגענומען וואָרט אין דער ייִדישער פֿאָלקסשפּראַך פֿאַר אַ שטאַרקן פּראָטעסט.

182 פֿאַרשטיפֿן — אַן אָנגענומען וואָרט אין דער אַמאַליקער ייִדישער פֿאָלקסשפּראַך.

200 ע״א: דעם שערשט.

207

216 נייע, 1896: די שמוץ / ניט־נוץ / פֿאַלט פֿון שופֿל אַף / די ברוד / פֿון יוד / פֿון שופֿל וואַרפֿט אַרויס / דער רײַז / די שפּײַז / פֿאַלט צוריק אין שויס / אַ, ביסטו שמעקסט דיר די רפֿואה / כּמעט צום ברעכן קערט / דערפֿאַר אַבער בלײַבט ריין די תּבֿואה / באַקומסט דעם פֿולן וועדט.

217

233 נייע, 1896: מיט דיר פֿירט זיך די טבֿע / וי מיר בײַן דרעשן שטיי׳ן / מע זעט עס פֿליט די פּלעווע / די תּבֿואה בלײַבט זיך ריין / עס דרייט /עס וויט / אַזוי פֿירט / דײַן הירט / מיט דיר פֿון אייביק אַן / דאָס האַלט / מיט גוואַלד / דיר פֿאַר דײַן נאַציאָן / אַ / פּרווה, מײַן פֿאָלק, אַלע אין איינעם / האַלטן שטאַף דײַן פֿאָן / וועסטו זען אויב דײַנע שכנים / קענען דיר שלעכטס טאָן.

227

230 נייע, 1896: אַז ס׳טרעפֿט איר זעט אָפּט פֿלוטן / אַ קערנדל אַן דער זײַט / זאָלט איר זיך נישט באַמוטן / ער פֿליט ניט אַף וויט.

227

240 **אַן אָנצוהערנס אויף די משומדים (ד. אָ. כוואַלסאָן א״א), וואָס האָבן זיך משתּדל געווען פֿאַר ייִדן, געשריבן אַפּאָלאָגעטישע אַרטיקלען און ביכער אד״גל.**

241

244 נייע, 1896: פֿאַרצווייפֿל ניט אין פֿיבער / און רייד קיין נאַריש וואָרט / די נאַכט מוז דאָך אַריבער / טאָג מוז ווערן פֿאַרט.

אונדזער פּאָעטערלאַנד

מיר האָבן פֿאַר זיך געהאַט פֿיר נוסחאָות פֿון דעם ליד: (א) דעם כ״י וואָס אין יחוא־אַרכיוו (סטר׳ ד, ה, ו, ז. דאָ וויטער וו׳ ו); (ב) דעם וואַריאַנט וואָס איז געווען געדרוקט אין הל א״נ „די ציאָנאַדע״ (דאָ וויטער וו׳ II); (ג) דעם וואַריאַנט וואָס אַ לייענער פֿון דער ייִדישער פּרעסע האָט געהאַט צוגעשיקט דער משפּחה צונזער און וואָס איז דערנאָך אַרײַן אין II, 244, א״ג „אונדזער פּאָעטערלאַנד״ (דאָ וויטער: וו׳ III); (ד) דעם וואַריאַנט וואָס אַמגון הורוויץ האָט אין 1944 פֿאַרצייכנט פֿון זײַן מוטער לאה, די פֿרוי פֿונעם בילועץ צבי הורוויץ און די טאָכטער פֿונעם מינסקער חובבֿי־ציון יהושע־דובֿ בנגסון. צונזער אַליין האָט דאָס ליד אין תּחילת געדרוקט אין „פּאָלעסטינע־מאַרש״ (פֿ״גל ציטאַט 39).

דער טעקסט פֿון סטר׳ ב, ד, ה, ז אין אונדזער אויסגאַבע איז זיך סומך אויף וו׳ ו, סטר׳ א, ג, ו — אויף וו׳ II, סטר׳ ח — אויף וו׳ III, און סטר׳ ט — צום טייל אויף וו׳ III און צום טייל אויף וו׳ IV. דעם צוזונג (חוץ צו די ערשטע דרײַ סטראָפֿעס) האָבן מיר געמומען פֿון וו׳ II.

די סטרוקטור פֿונעם ליד איז אַ פֿאַרשיידנדיקע אין די פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן, לויט אָט דעם שליסל (א מיינט די ערשטע סטראָפֿע פֿון דער איצטיקער אויסגאַבע, ב — די צווייטע אאַז״וו. אַ האַריזאָנטאַל פּאָסיקל מיינט, אַז דאָס ליד איז אין דעם וואַריאַנט ניטאָ):

איצטיקע אויסגאַבע	וו׳ I	וו׳ II	וו׳ III	וו׳ IV
א	—	א	—	—
ב	—	—	א	א
ג	—	—	—	ג
ד	ד	ד	ב	ב
ה	—	ג	—	—
ו	ז	ז	—	ה
ז	ה	ה	ג	ד
ח	—	ו	—	—
ט	ו	ב	ד	—

אין וו׳ II איז פֿאַראַן צונזערס אַ הערה: „אַ בריוו, וואָס [ס׳]האָט געשריבן אַ רומענישער יידֿ, אַן ערדאַרבעטער אין אייגע פֿון די קאָלאָניעס אין ארץ־ישׂראל, צו זײַנע אייגענע גוטע־פֿרײַנד אין רומעניען אין יאָר 1884, אין וועלכן דער רומענישער מיניסטער בראַטיאַנו האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, אַז אַלע רומענישע יידן רעכענען זיך נישט פֿאַר קיין בירגער אין לאַנד און פֿיל פֿון זייערע געלערנטע יידן האָט ער אין גאַנצן פֿון רומעניע אַרויסגעטריבן".

16 נאָציאָנאַליסטיש ‚נאַציאָנאַל געפֿיל'.

17־18 די שורות פֿעלן — צענזור?

49 קאַרפּיראָסטן — ‚קורפּירשטן'?

51־54 — די פֿאַראייניקונג פֿון דײַטשלאַנד אין 19טן י״ה.

53־56 די געשעענישן אין איטאַליע, 1871.

59־61 — אָנצוהערנס אויף דער סערביש־טערקישער מלחמה פֿון 1876 און דער רוסיש־טערקישער מלחמה פֿון 1877/1878.

86 וו׳ II: קיין פֿרעמדער וועט זיי נישט רויבן בײַ אײַך [צענזור].

101 רוסישע מײַלן.

123־

128 וו׳ II: קיין ווינטער איז בײַ מיר נישטאָ / אויף איטאַליער טעמפּעראַטור / שוואָכע הערצער, וועלכע קומען / וועלן באַלד געזונט / דײַנע אַרבעטסלײַטע וועלן / אַרבעטן דעם גרונט.

129 אין די געדרוקטע וואַריאַנטן (II און III): גבֿירים, אין די ניט־געדרוקטע און במילא אויטענטישערע וואַריאַנטן (I און IV): גבֿירן.

132 אין וו׳ I איז ניט קלאָר: דײַנע צי זײַנע.

136 דאָס וואָרט קאָנגרעסלײַט איז אַ ראַיה, אַז וו׳ I איז אַ שפּעטערדיקער, אָנגעשריבן שוין אין אַמעריקע.

165 וו׳ II: איי דײַן שיפֿעלע גייט צו שטראַנד.

169 די אַראַבער אין ארץ־ישׂראל.

177־

182 די בשותפֿותדיקייטן צווישן יידישן און מחמדנישן דת און לוח.

201 דאָס האָרץ, וו׳ II — מסתּמא דעם זעצערס אָדער רעדאַקטאָרס אַ שינוי — האָבן מיר געביטן קריק אויף די האָרץ, בהסכם מיט צונזערס לשון. אַזוי אויך דעם זעצערס אָדער רעדאַקטאָרס וואָלינער־פּאָדאָלישע גיבן, געגיבן.

דער גרינער

38 — דער טעלעגראַף, 1889־1890, רעד׳ א. וואַגמאַן.

69 אויף אַכטע גאַס איז געווען דער קאָנטאָר פֿון „יונײַטעד היברו טשאַריטיס".

91 — די בריוו וואָס ער קריגט פֿון איירלאַנד.

די „דזשוּיש אַליאַנס"

9 גייט — פֿון גייט אַרויס צי אַ טעות־הדפֿוס פֿון גיט 'פֿאַראַן'.
12 דאַרט — די אַלטע היים.
16 אַנטשטוינט (ע"א: ענטשטוינג) — אַ קאַנטאַמינאַציע פֿון דערשטוינט און אַנטשטאַנען (ווערן)? אַדער אַ טעות־הדפֿוס (שטאַטס (ד)ערשטוינט)?
120 — ייקאַ; בארען הירש.
128 — שלאָגט דיר אָפּ פֿון מוט.

די לבֿנה

אונטערקעפל: „איר אַנבליק אויף אונדזער ערד". טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט פֿאַרש; **שש' 81־96: לויט** נייע, **1896.**

7־5 נייע, **1896:** צווישן דיזע וועלטן קוקלט זיך איינע / גרויס ווי אַ ניסל, „ערד" רופֿט מען דאָס / אויף איר פֿויזען מילבן, מילבעלעך קליינע.
14 נייע, **1896:** זעלטן איז יושר בײַ זיי.
27 נייע, **1896:** נאָך זיי גייט אָבמאָן, מערדערײַ.
35 נייע, **1896:** און גלײַך ווי ריטער — די פֿירער געוואָרן.
42־37 נייע, **1896:** די ווערן פֿריצים, די — אונטערטאָנען / איבער טויזנטער שקלאָפֿן — איין אַריסטאָקראַט / דער איינער אויף לוקסוס ברענגט אויס מיליאָנען / די אָקערן, זייען, און — קיין ברויט ניט צו זאָט / אין אַזיען וואָס איך זע זיך אַן / וואָס צעטוט דאַרט אַ שאָל, אַ טיראַן!
49־45 נייע, **1896:** און וווּ נאָר מען אויג ווערט געריכט / גיט מיר אין האַרצן אַ ברען / איר, וואַלקן, פֿאַרדעקט מען געזיכט / איך זאָל די רציחות ניט זען.
68 ביז אַברהמען אָן **קער זיין אַ קאַנטאַמינאַציע:** ביז אַברהמען **און** פֿון אַברהמען אָן.
92־89 **אין די 90ער יאָרן פֿון 19טן י"ה פֿלעג מען זיך אָפּזאָגן צו פֿאַרסטאַכירן יידישע סוחרים צוליב זייער שלעכטן שם אין פּרט פֿון מאַכן שׂריפֿות.**

מיינע געפֿילן

טיטל אין נייע, **1902: „מיינע געפֿילן אַדער דער יידישער דיכטער"; אין** נייע, **1896: „דער יידישער דיכטער"; אין** א: **„מיינע געפֿילן". טעקסט און סדר אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט** נייע, **1902** (נייע, **1896, איז היפּשלעך אַנדערש). די שש' 33־56, 81־104, 193־200, 225־232, 241־248 פֿעלן אין** פֿאַרש.

49 **אין** נייע, **1896, גייען אַרײַן צוויי סטראָפֿעס, וואָס זיי פֿעלן אין דער אויסגאַבע פֿון 1902:** פֿון אַלעס, וואָס איך פֿרוּער האָף / ווי טרויעריק איז דער סוף / עס בלײַבט קאָס אַ מנין / אין פֿאַרגעסטינען / און יעדער שרײַט: „רעטעט מיר!" / געהאָפֿט צו געפֿינען / רו אין פֿאַלעסטינען / לסוף — איז פֿאַרשלאָסן די טיר / פֿון וועסט האָט געבלישטשעט אַ שטערן / דאַרט זאָל אים וואָס בעסער זיין / לסוף לאָזט זיך אויס / נאָך ערגער ווי צו הויז / דער נויט שטיגט אין הימל אַרײַן / דער לעבן איז געמאַטערט / דאָס גענוגט איז געפּטרט / אַוועק די פֿאַרבלענדעטע שטערן.
91־89 — **די עמיגרירן־לענדער.**
139
144 **אין** פֿאַרש **(זיך ניט געדאַרפֿט רעכענען מיט קיין צענזור) זײַנען די שורות אַ סך שאַרפֿער:** דאָ שטייען נאָך קאָזאַקן / די פֿאות אונדז צו האַקן / מע טרײַבט אונדז אין ראָבינער־שול / פּלוצלינג — אַ ווינטער / מע רוקט אונדז אַהינטער — / „אין גימנאַזיום זײַנען יידן צו פֿיל".
209 — **דאָס משל פֿון די ביימער (שופֿטים ט).**

225ˉ

232 פּעלט אין פּאַרש און אין נײַע, 1896.

238ˉ

239 פּאַרש: צי מיך פּון רומענע / און מיט זיי אין קומפּאַניע.

241ˉ

248 פּעלט אין פּאַרש.

245ˉ

248 — אַנצוהערנס אויף יהודה הלויס טויט.

משה מיט זײַן דור

3 פּאַ: נאָכן וואַרט פּאַלאַטש גייט (אין האַלבע לבנות) אַן אָפּטײַטש: 'הענקער' — קענטיק, דעם בעל־מגיהס צי אַרויסגעבערס הוספּה. סע שיקט זיך אָבער ניט: צונזער האָט אין זינען געהאַט (פּרעהס) פּאַלאַץ.

6ˉ3 שמות ב, 11—14

24, 25 אים — דעם יידן.

55 — צו באַגראָבן.

62 דאָס פּעלן פּון זיך קער זײַן אַ היפּערקאָרעקטער פּרוּוו זיך צו באַפּרײַען פּון דער מעדיאַל־רעפּלעקסיוער פּאַרמע לטובת דער מער פּרעמד און במילא מער איידל קליגענדיקער פּאַרמע אַן זיך.

89 רײַדער 'פּירשפּרעכער'.

90 צו צעלויפּט מען פּ״גל הערה צו ש׳ 62.

130 געשטעלט 'אַוועקגעשטעלט'.

צו די שטערן

טיטל אין נײַע, 1896: „פּון הימל צו דר׳ערד״; נײַע, 1902: „צו די שטערן אַדער פּון הימל צו דר׳ערד״; אַ, ג, פּאַרש: „צו די שטערן״. טעקסט און סדר אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט פּאַרש; ש״ש 176ˉ200: לויט נײַע, 1902.

4ˉ1 נײַע, 1896: וועגן אײַך, שטערן, קלער איך זעלטן / וועג איך קוק בײַ נאַכט צום הימל הויך / מע זאָגט אויף אײַך — איר זײַט גאַנצע וועלטן / מיט וועלדער, מיט חיות, מיט מענטשן אויך.

3 פּאַרש: מיט ימים, מיט יבשה . . . ; רומש: מיט ים און יבשה . . . .

15ˉ10 נײַע, 1896: פּון מבול אַן / פּאַנגט זיך אַן / אַ נח מיט דרײַ זין / און פּון זיי / שטאַמען אַלערלײ / פּעלקער, ראַסן, מין.

16 אינדיאַנער 'אינדיער'.

18ˉ16 נײַע, 1896: איין פּאַלק הייסט די צווייטע / שטרײַטן אַן אויפּהער / יעדע שטרײַט מיט גרייטע / פּאַלקן מיליטער.

26 נײַע, 1896: איך וואָלט קאַנען פּלוּמן צו אײַך אויף די שטערן / זען וי איר אין פּילאַזאָפּי האַלט! / וויל איר גאָר קיינער וועגן דעם ניט קלערן / [איין שורה פּעלט] פּון טיגער דעם געזונטן / ביז די פּליג פּון בוים / פּון די טיפּסטע גרונטן / ביז אין הויכן רוים / יעדן מין / זאָגאָר דעם בין / באַשענקט נאַטור — געווער / מאָרד און טויט / איז פּאַרשפּרייט / איבער לאַנד און מער.

די לעצטע 6 שורות — ש״ש 195ˉ200 אין נײַע, 1902.

51 נײַע, 1896: גיט עס בײַ אײַך אויך גוטע און שלעכטע / מענטשן וי טיגער, מענטשן וי שאָף? / האָט איר אויך ריכטער, געזעצטע און רעכטע / דאָס דער באַקומט לוין, דער צווייטער — אַ שטראָף? / איר זײַט פּילנטיכ געבענטשט מיט נאַטירלעכע נאָמנות / איר ריכטעט אין גאָס מיט בושלען צו גלײַך? / אײַער מישפּט איז גלײַך, אַן כאַבאַר, אַן מתּנות? / אַ, גליקלעכע מענטשן, וי וויל איז אײַך!

54 נייע, 1902: גיט אויך אַ זאַשטשיטניק, וואָס מאַכט זיי ריין?

60-62 משפטים כג, 8.

70-75 גאַגאַלס דער רעוויזאָר.

77 נייע, 1896: וו׳ האַלט עס בײַ אײַך ציוויליזאַציאָן.

79 נייע, 1896: וו׳ מיר יונגערהייט, פֿון אַנפֿאַנג אָן.

81 געזיטעט איז אַ כּמו־פֿאַרטיצּיפּ פֿון אַ ניט־עקסיסטירנדיקן ווערב זיטן.

87 נייע, 1896: טרייבט מען אין פֿאַלקסשול.

103 נייע, 1896: אַז „אַשני ווילי מאַשנאָ" — באַקומט דער די סמיכות.

123-

125 נייע, 1896: צום פֿאָן / געהערט דער מאָן / זײַן ווײַב, זײַן קינד, זײַן ערד.

124 — von (אין אַריסטאָקראַטישע פֿאַמיליע־נעמען).

151-

154 נייע, 1896: איז בײַ אײַך אויך געווען אַ שם, יפֿת, חם? / אַ פֿייער פֿון צווייען אויף איינעם גליט / און האָסן שמח קינדער, דערזינקען זיי אין תהום / און רופֿן זיך אָן „אַנטיסעמיט"?

176-

200 פֿעלט אין פֿאַרש.

201-

204 נייע, 1896: איך וואָלט קענען זען אַ מענטש פֿון אײַך, שטערן / וו׳ זעט ער אויס, וו׳ איז ער געבויט? / צו וועלכע עלעמענטע זײנע אַטאָמען געהערן / זען זײַן פֿאַרט לעבן, זײַן עלטער, זײַן טויט.

223 נס איז דאָ געניצט מיטן פּשוט־פֿאָלקישן טייטש ׳נאָך גוט וואָס . . . , אַ מערכה וואָס . . .׳.

232 נייע, 1896: איינס מיט דעם צווייטן די וואָרע בײַטן.

247 אומברענגען פֿון דער וועלט איז די פֿולע פֿאָרמע פֿונעם פֿרעגנאַנטן ווערב אומברענגען.

235-

237 נייע, 1896: צוליב די געלט / איז די וועלט / דורכויס פֿאַרמאַסקירט.

238-

240 נייע, 1896: אויך זאָקאָן / רעליגיאָן / זײַנען פֿאַרשקלאַווירט.

251-

256 ישעיה יא, 6-7; סה, 25.

261-

264 נייע, 1896: אַ ריינע וועלט, ניט פֿאַרשטעלט / נאָר ערלעך, פֿיין און מילד / קיין אָבמאָן / קיין טיראָן / נאָר מענטש אין גאַטעס בילד.

266-

267 ישעיה ב, 4.

270-

275 נייע, 1896: קיין נויט / אין ברויט / קיין טרער אויף אַ געזיכט / נאָר דער גייסט / ער ווייזט / און יעדער טוט זײַן פֿליכט.

בחרבוני קיץ

83 — בלוט־בילבול אויפֿן אינדזל קאַרפֿו (1891).

84 —רדיפֿות אין רומעליע (איראָפּעיזשע טערקיי, חוץ באָסניע, אונגערן און מאָרעע)? צי — רומעניע?

85 די פֿאַרמע גרונדן, געגרונדעט איז גאַנץ פֿאַשפּרייט אין דער פֿאָלקספּראַך.

היופּי והתועלת

טיטל אין אַ: „שיינקייט און נוצן".

ע״א: עוויגקייט, אַבער אייביק (ש׳ 19).
16

39 אין פֿלוג זעט אויגן־בלענדיק אויס ווי אַן אַדיעקטיוו. ס׳קען אַבער אויך זײַן אַ טעות־הדפֿוס (שטאַטס אויגן־בלענדונג).

158־

160 — צונזערס „צום פּעדלער".

161־

164 אידענטיש מיט שש׳ 49־52 פֿון „צום פּעדלער".

דעם פֿאָטערס ראַט

47־48 די צדקה־אַרגאַניזאַציעס.

החלוקה והמחלוקת

דער טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: שש׳ 1—64 — לויט כ״י; שש׳ 65—144 — לויט פֿאַ.

81 פֿאַר ׳במשך פֿון׳.

127 — די וועלט־אויסשטעלונג אין שיקאַגאָ, 1893.

פֿאָלג מיך אַ גאַנג

אַ הערה פֿון דער רעדאַקציע פֿאַ ווײַזט אָן, אַז דאָ רעדט זיך וועגן כאָלערע־באַציל.

די גאָלדענע לאַנד

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: שש׳ 1—16 — לויט פֿוו; שש׳ 17—112 — לויט כ״י.

דרײַ סטאַנציעס

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט אַ.

31 אויפֿגעקלערט ׳זיך דערטראַכט צו, אויפֿגעטאָן׳.

66 אַרדנענן ׳אײַנאַרדענען׳.

142 באַשטרענגונגען — געמיינט באַשרענקונגען? צי פֿון שורש שטראַנג, פֿ״גל אַנשטרענגען, איבערגעשטרענגט?

המהפּכה

טיטל אין נײַע, 1896: „המהפּכה אַדער די קריזוסצײַט אין יאָר תּרנה". פֿאַקטיש איז דאָס ליד עלטער — שוין געווען געדרוקט אין 1893.

73 נײַע, 1896: פֿאַבריק סטאַפּט, שטום — די רעדער.

89 גרויסע אויגן ׳אַמביציעזקייט, גרויסער פֿאַרמעסט׳.

97 — אָנצוהערנס אויף דער פֿראָבלעם פֿון מינצן זילבער־מטבעות — די הויפּט־קאַמפֿ־פֿראַגע צווישן די ברײַען־ און קליוולאַנד־דעמאָקראַטן און דערנאָך צווישן די דעמאָ־קראַטן און רעפּובליקאַנער אין די 90ער יאָרן פֿון 19טן י״ה.

דער יידישער גראַשדאַנסקער בראָק

28 רעפֿארמירט ׳אײַנגעפֿירט׳.

29 פֿאַרבליבן ׳געבליבן אַ הספּם׳.

43 עהעפלאָק — ? אפֿשר — עהעפֿאָקל?
55 קאָם (קאַם, קוים) ’וי באַלד, אויב’. בי אַ ליטוויש־ייִדישן שרײַבער וואָלט מען זיך גיכער געריכט אויף קאָם.
56 פֿון סעקונדע ’פֿון סעקונדע צו סעקונדע אַלץ . . .’
59 פֿון טאָג ’פֿון טאָג צו טאָג אַלץ . . .’
67 אָבער ’אָדער’ איז אין ייִדישע דיאַלעקטן גאַנץ פֿאַרשפּרייט.
109 צוריק ’צוריק געריידט, פֿון דער אַנדער זײַט’.
110 אירע ’זייערע’.
157 האָט געשטעלט ’האָט אײַנגעשטעלט, אײַנגעפֿירט’.
166 פֿיל ’וויפֿל’.
171 — רעפֿאָרם־ייִדן.
172 — טראַדיציאָנעלע ייִדן.

פֿאַרזען — פֿאַרשפּילט

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: שש’ 1—80 — לויט פ״י, שש’ 81—110 — לויט פֿאַרזען. אונטערקעפּל אין פֿאַרזען: „צו זינגען מיט דער מעלאָדיע פֿון ’פּעדלער’”.

3 פֿאַרזען: און זינגען אין לאָדזשן אין חבֿרות פֿאַרשידן.
11 אין פ״י ניט קלאָר צי דרייסטע אָדער פּראָסטע.
16 ערשטן פּאָפּיר — פּראָצעדור בײַם קריגן אַמעריקאַנער בירגערשאַפֿט.
23 וועגן קאָם זען הערות צו „דער ייִדישער גראַזשדאַנסקער בראַק”, ש’ 55.
53 געזיגטן — אַ סעמאַנטישער איבערדרוק: זיגן ’מנצח זײַן, אויספֿירן, דערגרייכן אַ געאַרטן ציל’?

שולמית

אויט דערמאָנט אויך אַ העברעיִשע וועדסיע פֿונעם ליד.

קאָלאָמבוס און וואַשינגטאָן

טיטל אין צוואַנציק, 1898, און אין נײַע, 1902: „אַמעריקאַנער ליד אָדער קאָלאָמבוס און וואַשינגטאָן”; אין ק — „קאָלומבוס און וואַשינגטאָן”.
23 צפֿון — רוסלאַנד. נײַע, 1902: אין אייראָפּע . . .
34 נײַע, 1902: אין דער נײַער לאַנד (פֿרײַע לאַנד וואָלט די צענזור ניט דערלאָזט).
84־83 דער אַרויסרייד כאָטש פֿאַר חיונה איז פֿאַרשפּרייט אין ייִדישע דיאַלעקטן. דער גראַם מיט שיינע איז דעריבער אַ בארעכטיקטער.
114 — די גזירה קעגן ייִדישן טעאַטער, 1883.
117 — די באַאַמטע וויל כאַבאַר.

דיינו

8 דאָס ייִדנטום ’דעם ייִדנטום’.
36 אָפּגעשלאָסן ’אויפֿגעשלאָסן, אָפֿן’.

צו אַנקל סעם

דאָס ליד שפּיגלט אָפּ די אַנטיטראָסט־שטימונגען פֿון די יאָרן 1900־1904.
16־13 — אָנצוהערנס אויף די פֿרעזידענט־וואָלן פֿון 1904.

למשפּטי אתחנן

8 — שחיטות פֿון גאָנטע און זשעלעזניאַק אין אוקראַינע, 1768.
12־9 — קעשענעוער פּאָגראָם.

זמן מתן חרותנו

אונטערקעפל: „צום פֿערטן יולי" (אין ז). אָנגעשריבן אויף דער בקשה פֿון י. בּאַראָנדעס פֿאַר אַן עפֿנטלעכער פֿײַערונג פֿונעם דאָזיקן אַמעריקאַנער נאַציאָנאַלן יום־טובֿ.

טרויערליד אויף דעם טויט פֿון ד״ר הערצל

אונטערקעפל: „פֿאַרפֿאַסט מיט דער מעלאָדיע פֿון צונזערס עלעגיע לעוואַנדאַ״.

23 אין אַ הערה אונטערן טעקסט פֿאַררופֿט זיך צונזער אויפֿן מקור פֿאַר אָט דעם מעטאַ־פֿער: „פּני משה כּפני חמה, פּני יהושע כּפני לבֿנה" (בבֿא בתרא, עה, א).

25־24 נאָך אַן אַנאַלאָגיע צו משה רבינון: הערצל האָט אויך ניט דערלעבט אַרײַנצופֿירן די יידן קיין א״י.

30־29 בראשית יג, 16.

31 שטאָנדפונקט מיטן פֿאָלקס־עטימאָלאָגישן פּשט „פּיעדעסטאַל".

32 — ?

מײַן ליד און דער יידּ

אָנגעשריבן צו זײַן יובֿל־באַנקעט, דעם 30סטן מאַרץ 1905. — מעלאָדיע: „שיבֿת ציון".

צום חתונה־יובֿל

געשאַפֿן לכּבֿוד צונזערס 40סטן חתונה־יובֿל (1912). טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט פֿאָרווּ, אַפּר׳ 13, 1955.

11 די פֿיר קינדער וואָס זײַנען געשטאָרבן בעת דער כאָלערע.

וויזב

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט ז.

4 צי דאַרף דאָ ניט שטיין נקמה (שטאָטס נשמה)?

חידה ד

אין יע, תשטז, פֿאַררופֿט זיך דניאל פּערסקי אויף אַן ערשטדרוק אין הלאום, פּעבר׳ 1903 — דאָרט איז עס אָבער ניטאָ. אין אַ ניט־דאַטירטן צײַטונגס־אויסשניט אין יִוואָ־אַרכיוו וויזט צונזער אָן, אַז ער האָט דאָס רעטעניש געדרוקט אין פֿאָלקספֿרײַנד „מיט 12 יאָר צוריק".

חלק אלוה ממעל

5 ע״א: זיי . . . זיי . . . . כאָטש סע שיקט זיך אויך זײַ וויי דער אימפּעראַטיוו פֿון זײַן, זײַנען מיר גיכער גוטה צו טײַטשן „זיי" ווי אַ שרײַבונג פֿון סײַ.

פֿרויען־כאַראַקטער

אונטערקעפל: „אַן אַפֿאָריזם".

11 ע״א: דאָס ערשטע . . . — ניכּר, אַ טעות־הדפֿוס.

צום אייניקל טשאַרלי (קלמן)

צו זינגען מיט דער מעלאָדיע פֿון „די סאָכע".

די ריכטיקע וועג

טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע: לויט פ״י.

15 אלעס ׳וויַ אַ, מעשׂה״.

31 וואס ׳וויפֿל עס טוט זיך!׳

35-34 מע וואָלט נאָך קאָרק געקענט שטעלן אַ פּינטל. יעמאָלט וואָלט מען ש׳ 35 געדאַרפֿט אָנהייבן מיטן וואָרט די אין קאַנטיקע קלאַמערן.

41 דער וועלט ׳פֿון דער וועלט׳.

55 צו אויסהאַלטן שטאָטס אויסצוהאַלטן איז רעסיש יידיש.

85 זעלבסט באַשאַפֿט איז אַדער אַ סובסטאַנטיוו (׳אַלייגבאַשאַפֿונג׳) אָדער אַן אַדווערב און ווערב זעלבסט באַשאַפֿט (׳באַשאַפֿט אַליין׳).

91 שטשאָט — רעכן־מכשיר.

93 די לאַנד — אַמעריקע.

התּפֿילה

4 ע״א: . . . אין דער שול — ניכר, אַ טעות־הדּפֿוס.

15 לערמאַנטאָוס לידל — לערמאָנטאָוס „מאָליטוואַ״.

הערות צו מכירת־יוסף

באַאַרבעט לויט מכ, 1885.

14 שרח — אַרויסגערעדט [סעראַך].

15 שמה — אַרויסגערעדט [שאַמאַ].

17 טלמון — אַרויסגערעדט [טאַלמוין].

21־23 חמוטל [כאַמוטאַל], עלוקה, עזובה — העברעיִשע נעמען.

24 חרנפר [כאַרנעפֿער] — ביבלישער נאָמען פֿון מיצרישן אָפּשטאַם (׳דער גאָט האָרוס איז גוט׳).

26 תחפנס [טאַכפּנעיס] — נאָמען פֿון דער שוועסטער פֿון אַ מיצרישער מלכּה (מלכים א, יא, 19). ס׳איז אַגב דער נאָמען פֿון אַ שטאָט אין דער דעלטע.

27 הדורם — עכט סעמיטישער נאָמען.

28 תחרע [טאַכרעיאַ] — זעט אויס מיצריש.

29 עזמות [אַזמאָוועס] — עכט העברעיִש־כּנענישער נאָמען (׳גאָט פֿון טויט איז שטאַרק׳); טרעפֿט זיך עטלעכע מאָל אין תּנך.

30 אין דער רשימה העלדן פֿיגורירט יוסף צוויי מאָל (שש׳ 11, 30).

31 אויך אַסנת פֿיגורירט צוויי מאָל אין דער רשימה העלדן (שש׳ 20, 31).

34 סלוא — אַרויסגערעדט [סלוי].

35 עבֿדון — העברעיִשער נאָמען.

36 אחישחר — ׳מײַן ברודער איז דער מאָרגנרויט׳ (דברי הימים א, ז, 10).

51 דאָס בית־מדרש פֿון שם ועבֿר (בראשית רבה סג, יד).

53 פֿאַר ׳בשעת׳.

140 דערהויבן קער דאָ מיינען ׳דערצויגן, אויפֿגעבראַכט׳.

248 מיר האָבן אַרויסגענומען די בינע־אינסטרוקציע („צום קנעכט") וואָס אין ע״א. יעקבֿ האָט זיך דאָך ניט געקענט וועגדן צו שמהן, בעת יענער איז ניט געווען דערבײַ.

318 בנוגע שטיצן ׳שיצן׳, פֿ״גל הערות צו „קלוגער אַרעמאַן" (ש׳ 130).

375 מיר האָבן אין פֿאַרשקלאַווירן ניט געביטן דעם וו־ אויף פֿ־ (שקלאַף) — ס׳קער זײַן צונזערס אַ נעאַלאַגיזם און ער האָט אפֿשר אין זינען געהאַט, מע זאָל עס אַזוי אַרויסרײַדן.

415 ע״א: . . . אומזאָנסט . . . אַזוי אויך שש׳ 572, 573.

596 אַ וועגדונג צו יוסף.

626 ע״א: דער גיט זײַן . . .

בינע־אינסטרוקציע פֿאַר ש׳ 670. ע״א: . . . אַנטוואָרטעט . . .

723 וועלט ׳(דאָס) לעבן׳. אַזוי אויך ש׳ 732.

769 אפֿשר דאַרף זײַן . . . פֿול עקדישן און שלאָנגען.

957 געוואָלט איז בײַם הײַנטיקן טאָג פֿאַררעכנט פֿאַר פּויליש ייִדיש, גוואָלד — פֿאַר ליטוויש ייִדיש. איז צונזערס באַניצן די פֿאָרמע אויף ־ט אַ פֿאַל פֿון רעגיאָנאַלער אַרכאַיזירונג, אָדער איז עס אַ גראַם־פֿורעמונג?

990 וואָס פֿון טאָג — אַ קאָנטאַמינאַציע פֿון וואָס אַ טאָג (אַלץ מער) און פֿון טאָג צו טאָג (אַלץ מער).

1017 צי איז שלעפֿעדיק בנימצא אין ייִדישע רייִדענישן (עלעהיי קאָכעדיק, לאָכעדיק אד״גל)?

ע״א (בהסכם מיט דער ריידשפראך): וועטיך ׳וועט דאך׳.
בינע־אינסטרוקציע פאר ש׳ 1074. עשתורת איז געווען אַ כּנענישע געטין. אַז מע האָט זי רעפרעזענטירט מיט הערנער, האָט צונזער געקערט דרינגען פון תּנכישן שטאָטנאָמען עשתורת קרנים. מיט אַ סך בריסט האָט מען רעפרעזענטירט די קליין־אַזיאַטישע געטין אַרטעמיס אין איר באַוווסטן טעמפּל אין עפֿעסאָס. דאָס ניצן רויזן וואַסער און אַליאַז וויַ קאָסמעטישע אַרטיקלען איז געווען פאַרשפרייט אין אַלטן רוים.
ע״א: מיט טול . . .
די קאַפּ [איז] רונד ׳דער קאָפּ דרייט זיך מיר׳.
אַלעס ׳וויַ אַ מעשׂה־ . . .׳
בינע־אינסטרוקציע פאַר ש׳ 1256. דער גאָט בעל־צפֿון איז אַ כּנענישער; צונזער האָט דעם נאָמען געקערט נעמען פון דער שטאָט בעל־צפֿון אויפֿן מיצרישן גרענעץ. געווען אין מצרים שלאַנגגעטער, אָבער ניט אָמון. פּתום איז דער נאָמען פון אַ שטאָט (פּתום און רעמסס); אינטערעסאַנט אַז דער נאָמען איז פאַקטיש כּולל אַ געטלעכן נאָמען: פּ(ר)־אָתום (׳הויז פון אָתום׳ — איינער פון די נעמען פון דער זון). דעם נאָמען חנס [כאָנעים] האָט צונזער אפֿשר אַרויסגעפֿירט פון תּחפּנס (זען הערה צו ש׳ 26). — סוא [סאָ] איז פאַקטיש דער נאָמען פון אַ מיצרישן מלך. און [אָין] הייסט די שטאָט פון דער זון (העליאָפּאָליס). ס׳לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז צונזער האָט כּהן און אין דער מעשׂה פון יוסף הצדיק געטרעטשט ניט ׳דער כהן פון דער שטאָט און׳, נאָר וויַ דער ׳כהן פון גאָט און׳. פּי־בּסת [פּי־וועסעס] איז פאַקטיש אַ שטאָט אין דער מיצרישער דעלטע, דערמאָנט אין תּנך. דער נאָמען איז טרעטש ׳הויז פון בּסת׳ — אַ באַוווסטע געטין.
ע״א: . . . דאָס געוומען . . . — קער זיך אַ טעות־הדפֿוס.
אומגליק ׳אומגליקלעך׳.
אַזאַ מינהג האָט אין אינדיע טאַקע געגאָלטן שיער ניט ביז אונדזערע טעג.
דורך ׳דורכויס׳.
דאָס מומיפֿיצירן געהויבענע מתים.
די איניציִיר־שבּועות זיינען זייער אַ פאַרשפרייטער מינהג. ס׳לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז אויך די אַלט־מיצרישע פריסטערס האָבן געדאַרפט אָפּגעבן אַזאַ שבּועה.
מדרש רבה, פּרקי דרבי אליעזר כד, און בראשית רבה לח, יט.
האַלטן די וואָג ׳אַכטונג געבן׳.
בראשית רבה לד, כ, כד.
זען הערה צו ש. 1534.
הערן ׳פאַלגן׳.
פֿאַרגלייכן ׳גלייַך מאַכן, פאַרריכטן׳.
צו צרות געשווארן ׳צו די צרות געבונדן וויַ דורך אַ שבּועה, אויך אייביק׳.
פֿרײַוויליק ׳אויפֿגעלייגט׳ (פֿ״גל פֿרײַע מוט, פֿרײַע מינע).
עפּעס שיקט זיך ניט פֿיל־וויניק. אפֿשר איז וויניק דאָ אַ דעריוואַט פון וויינען? יעמאַלט וואָלט דער פֿערז געמיינט: ׳איך וואָלט אײַך געבעטן מיט גרויס תּחנונים׳.
אויפֿגעקערט איז דאָ גענייצט מיטן פשט ׳געלערנט׳, וואָס איז געווען גאַנץ פאַרשפרייט אין 19טן י״ה.
בראשית, וירא, כ.
מדרש רבה, בראשית, פרשה לח.
בראשית, לך לך, יד.

2041 בדרך־כלל האָבן מיר דעם אויסלאָז ־עט געביטן אויף ־ט. דאָ האָבן מיר אָבער געלאָזט
פֿאַרוואַנדעט.
2047 ע״א: אַ קאָמע נאָך אויסער מיר. געמיינט: ׳איבער מײַנע כּוחות׳.
2071 מאיעסטעטן — מאַיעסטעט־רבים.
2108 איבער דיר באַהערשן קער זײַן אַ קאָנטראָמינאַציע פֿון איבער דיר הערשן און דיך
באַהערשן.
2152 מאיעסטעטין איז דאָ אָדער אַ מאַיעסטעט־פֿלוראַל (פֿ״גל הערה צו ש׳ 2071) אָדער
אַ לשון־נקבֿה צו מאיעסטעט — אָסנת רעדט צו דער מלכּה.
2154,
2157 געהויבענער יום־טובֿדיקער סטיל האָט לויט די פֿאַרצײַטיקע השׂגות געמאַנט אַ
דײַטשמעריש לשון. לאָזן מיר דאָ דעריבער די שרײַבונג „עוויג״ פֿאַר אייביק.
2169 זינד ׳זענען׳ איז דאָ געניצט ווי אַ מאַיעסטעט־פֿלוראַל, במקום איז.
2216 אינטערעס ׳ענין׳.
2238 ע״א: דערקענען (געגראָמט אויף שפּיאָנען), מן־הסתּם דעם זעצערס אַ שינוי. אויפֿן
סמך פֿונעם גראָם דערקענען: שפּיאָנען אין שש׳ 2515/2514, האָבן מיר אויך דאָ
רעסטאָווירט דעם פֿולן גראָם. בדרך־כלל ניצט צונזער סיי קענען סיי קאָנען.
2291 מוט ׳שטימונג׳.
2296 העלדן ׳הויכע, שטאַרקע מענער׳.
2340 ע״א: . . . קענען. וועגן דעם גראָם קאָנען: שפּיאָנען זען הערה צו ש׳ 2238.
2376 וואָג ׳די וואָג וואָס מיט איר פֿלעגט מען אָפּוועגן געלט׳.
ביניע־אינסטרוקציע פֿאַר ש׳ 2415. האָנט ׳כּתב׳.
2539 ע״א: . . . רעדעט.
2553 שאָפֿן ׳הייסן׳.
2559 ע״א: שרויפֿן. כאָטש צונזער ניצט ערגעץ אַנדערש אַ וואָרט שרויפֿן (׳פֿײַניקן׳), שיקט
זיך עס ניט אַהער. מיר זײַנען משער, אַז סע דאַרף דאָ שטיין שאָפֿן ׳הייסן עמעצן׳.
2618 די נירן האָט מען פֿאַר צײַטן געהאַלטן פֿאַרן זיץ פֿון געפֿילן.
2684 די קען זײַן אַ טעות־הדפֿוס, שטאָטס דו.
2747 ע״א: פֿירשט.
2818 אַן אָנצוהערנס אויף אַברהמס עלטער ווען יצחק איז געבוירן געוואָרן (בראשית כא, 5).
2821 שׂרה איז אַלט געווען נײַנציק ווען איר בן־יחיד איז געבוירן געוואָרן (בראשית יז, 10).
2908 זיי — יוסף (העפֿלעכקייט־רבים).
2950 איך בין ערפֿאָרן ׳איך האָב זיך דערוווּסט׳.
בינע־אינסטרוקציעס פֿאַר ש׳ 2976. די שרײַבונג צעדולדעט (שטאָטס צעדולט) איז אַ
פֿאַלקס־עטימאָלאָגישע.
3006 אין דער ליכטיק איז אַ פֿאַלקס־עטימאָלאָגישע פֿורעמונג לויטן מישקל אין דער
פֿינצטער.
3041 געדאַרפֿט זײַן פֿאַר מיר שטענדיק שוועבט? אָדער האָט דאָ געוירקט די אַנאַלאָגיע פֿון
דײַן פּנים מיר שטינט, דײַן פּנים מיר לײַכט?
3044 געגעבן ׳איבערגעגעבן׳.
3156
3157 פֿרײַנד ׳קרובֿ׳, פֿרײַנד ׳חבֿר, גוטער־ברודער׳ (ת׳ 149).
3159 אין אָלע מכ׳־אויסגאַבעס: די דרײַ־יאָריקע ס׳קינד. סע קען אָבער געמאָלט זײַן אַן
אַנדער אויסטײַטש: די דרײַ־יאָריקע ס׳קינד, בהספּם מיטן ליטוויש־ייִדישן די ס׳קינד.
3169 באָטן איז אַ קריקפֿורעמונג פֿון געבאָטן.
3183 געבליבן ׳געבליבן חלשות׳.
3215 באַגיטסערס ׳אינספּיריט׳.
3239 ע״א האָט געפֿעלט דאָס וואָרט אַן. מיר האָבן עס צוגעשטעלט, בהספּם מיט ש׳ 3231.

גראַמען ביי צונזערן

(אַן אָפּקלייב)

־אָב — גראָב : יודעפֿאָב
־אָבל — מבול : מחבל
־אָבע — באָבע : גאַרדעראָבע : אָסאָבע
־אָג — פֿאַרזאָג : אָסטראָג : מע מאָג, זאַלאָג : טאָג
־אָד — צד : פֿאַראַד : מאַסקאַראַד : מאַרינבאַד, אַן אַ לאַד : נע־ונד, מאַד : ראַזריאַד
־אָד — געגאָד : גראָד, „מאַרשאַן־דע־מאָד" : ראַסכאָד
־אָדן — פֿקדון : שאָדן, דערטראָגן : נאַלאָגן
־אָדע — אַוודאי : גראַדע
־אָדע — הכבדה : מאָדע : וויגאָדע, מאָדע : מעטאָדע
־אָו — גאָטאָו : דאָס רוב
־אָול — באָול : מגל
־אָול — אָבל : טאָול
־אָוע — טשיקאָוע : פֿאָוע
־אָועד — בית־דוד : כבוד
־אָועס — אָבות : קאַטאָועס : נדבות
־אָוקע — פֿיאָוקע : פֿאָפֿראָוקע
־אָזן — בלאָזן : חזן
־אָזש — קוראָזש : בעלעטאָזש : עקיפאָזש
־אָט — פרט : תרגט, נע־ונד : בלאָט : פֿשט : ניט קיין שטאָט, יודנשטאָט : מאַגנאָט
־אָט — גאָט : ראַשטשאָט, קאַראָט : שטאָט, קלאַפֿאָט : ראָד
־אָטן — (זיך זײַן) מתחתן : טאָטן : משא־ומתן, טאָטן : כאַלאָטן
־אָטן — געבאָטן : טלית־קטן, אַטשאָטן : באַשאָטן, הוגענאָטן : נאָטן
־אָטע — וואָטע : לאָטע
־אָטע — חרטה : קטטה
־אָטער — גובערנאָטער : טעאָטער
־אָטער — טאָטער : פֿאָטער : פּטור
־אָטערן — מאָטערן : פּטרן
־אָטקע — שאָטקע : יאָטקע : פֿאַניע־מאָטקע : האָדקע, כאַלאָטקע : קאָמטשאָטקע, יאָטקע : אַריסטאָקראָטקע
־אָך — לאָז מיך געמאָך : שוואַך : שפּראָך : תנך, אַ סך : תרגח
־אָכים — מלאָכים : שבחים : משולחים
־אָכן — וואָכן : בטחון : פֿאַרקראָכן
־אָכע — מזל־ברכה : סאָכע, בעל־מלאָכה : ערכה
־אָכעס — (זיך זײַן) מיחס : נחת
־אָל — גאָל : קאַראָלינאָל, זאָל : מאָטעריאָל, כלל : קאַפּיטאָל, מעטאָל : קוואָל, איבעראָל : פֿאַרטוגאָל
־אָל — פֿאָל : צאָל, קול : אַ מאָל : זול, ישׂראל : קהל
־אָליעס — כוואָליעס : פֿאָליעס

־אַלן — וואַקזאַלן : בעלן : זאַלן, וואַלן : פֿאַרפֿאַלן
־אָלן — באַצאָלן : נאָלן
־אַלע — (זיין) מגלה : אַלע : קניגע־קאַהאַלע : מכלה
־אַלעווע — זשאַלעווע : יאַלעווע
־אַלעם — חלום : טיוואָלים
־אַלעס — אַלעס : טלית : דלות
־אַלעס — גלות : פּאָלעס [=פּאָליש]
־אַלקע — יאָלקע : קאָשטשאָלקע
־אָם — עלילת־דם : סם : טעם : המון־עם
־אָמע — השלמה : נשמה : מסתמא
־אָם — שטראָם : פּראָם : קראָם : תהום : פּריאָם
־אָמען — דאָמען : פֿאַרקאָמען
־אָמען — עשׂרת בני־המן : קראָמען
־אָן — טיראָן : מאָן : קראָן, אַראָן : מאָן : פֿאַרטעפּיאָן, אַפּטאָן : פּלאָן, סאַראָפֿאָן : פֿאַראָן : אָנמאָן
־אָן — זאַקאָן : זשאַראָגאָן, טאָן : שגעון, לעקציאָן : מאי קאָ משמע לן : אָדעקאָלאָן : דעראָן, אויפֿגעטאָן : וואַשינגטאָן
־אָנג — אונטערגאָנג : דראָנג, פֿאָנג : פֿאַרלאָנג
־אָנד — בײַנאָנד : פֿאָטערלאָנד : (זיין צו) שטראָנד
־אָנדע — קאָמאָנדע : שאָנדע : קוראָנדע
־אָנו — שהחיינו : בחרתנו
־אָנט — זשיראָנט : האָנט : פֿליגל־אַדיוטאָנט, באַשטאָנד : האָנט, בריליאָנט : פֿראָנט
־אָנים — יוונים : עזות־פּנים, נאָראָנים : פּנים
־אָניע — אָכסניא : שפּאָניע : קומפּאָניע
־אָנס — באַלאָנס : פֿינאָנס
־אָנע — אַתה־בחרתנו : סכנה, אַלמנה : כּוונה : הכי קתני
־אָנען — מאָנען : ראָמאָנען
־אָנען — לבֿנון : קראָנען, בראָנען : דערמאָנען
־אָנעס — באָנעס : מתנות, פֿל־הפּסלנות : ישרנות : משכנות, אומברחמנות : פֿל־הליצנות
־אָנצן — אין גאָנצן : פֿלאָנצן
־אָנקער — אַנקער : קראָנקער
־אָס — גאָס : חלילה־וחס
־אָס — דאָנאָס : באַלעבאָס : עטוואָס : באָס
־אָסט — האָסט : פֿאַרראָסט
־אָסטע — באַלעבאָסטע : פּראָסטע
־אָסי — דאָווידס האַראָסי [=האַראָשי] : זה חליפּתי
־אָסן — געגאָסן : גראָסן [=גראָשן] : חתן, לשון : פֿאַרשלאָסן
־אָסע — משא : רש״י
־אָסע — נישקשה : פּרנסה
־אָע — בלאָע : קראָע
־אָעס — נפֿלאָות : טעות : המצאות : רמאות : רעות
־אָף — סוף : עוף
־אָפּט — דינערשאַפּט : פֿאַרשלאָפּט : זאָפּט
־אָפּטער — אָפּטער : האָפּט ער
־אָפּל — אַמרפּל : שפּל
־אָפּן — גראָפּן : שאָפּן
־אָפּן — אָפּן : צפון

־אַפּע — זאַפּע : מנה־יפה
־אַצקע — צאַצקע : קאָזאַצקע
־אַק — באַק : געשמאַק : דוראַק : האַק־און־פּאַק : סיגיאַק : פּסק : פּראַק : קולאַק : שלאַק
־אַק — חוק : שטאַק, גלאַק : סוויסטאַק
־אַקטער — געפּאַקטער : פּאַקטער
־אַקים — עסקים : ראַשי־פּרקים
־אַקל — סך־הכל : ספּיטאַקל
־אַקן — באַקן : האַלדז־און־נאַקן
־אַקן — האַקן : סטראַקן
־אַקסן — אויסגעוואַקסן : עקשן
־אַקע — געשמאַקע : דראַקע
־אַר — שכר : דערפּאַר : רענדאַר : גבר : מאַגן־קאַטאַר
־אַר — האָר : סגי־נהור : פּאָר : נאַבאָר : יאָר : דור : סטאָר : שפּאָר
־אַרבן — געשטאָרבן : קרבן
־אַרג — באַרג : טאָרג
־אַרדין — גאַרדין : גזר־דין
־אַרוועס — באָרוועס : ערבות
־אַרט — אויסגעדאַרט : קמיע־קאַרט
־אַרט — כאָרט : אָרט : קאָרט, וואָרט : ראַפּאָרט
־אַרים — זען ־אַרעם
־אַרן — בולוואַרן : שפּאַרן
־אַרן — געפּאָרן : בזכרון, געוואָרן : נאַבאָרן, יאָרן, קרעדיטאָרן
־אַרע — פּלאָרע : צרה : קלאָרע, עין־הרע : ראַצעמאָרע
־אַרעם — אָרעם : ספּרים
־אַרעס — שטאָרעס : צרות : פּרס
־אַרעץ — עם־האָרץ : פּריץ
־אַשן — גראָשן : קאַלאָשן
־אַשע — דרשה : גישקשה : שירה־חדשה

־ו — ביסטו : דאָווי פּאַרו
־ודע — דודע : כלה נאה וחסודה
־ודער — מהודר : ברודער
־וט — בלוט : פּלוט : פּריוט : רעקרוט
־וטס — שמוץ : גוטס : נוץ
־וטעס — גוט עס : טוט עס
־וי — אַזוי : סטרוי
־ויג — אויג : לויג
־ויד — ארץ־ישראל־בויד : מויד
־ויוים — טובים : מכאובים
־ויוע — טובה : זוללּ־וסובא
־ויז — אײַנפּאָרהויז : קלויז, הויז : פּראַנצויז
־ויט — געבויט : לויט [געוויכט], טויט : קנויט
־ויים — אמוראים : פּלאָים, ברוכים־הבאים : משוגעים
־ויל — מויל : הקול
־וילעם — עולם : גדולים
־ויסע [־ייסע] — גרויסע : משה
־ויעל — ארץ־ישראל : גואל
־ויען — אויפּצובויען : סטרויען

ויפֿן — לויפֿן : אופֿן : הויפֿן
ויצע — זיין יוצא : המוציא
וירע — בורא : בעל־קורא
וישן — גושן : משהן
וך — בוך : דוך : פוך
וכט — פֿרוכט : צוכט
ול — גבֿול : פֿאַר פֿול
ולע — אַ פֿולע : מכולה
ום — אומעטום : בעל־מום
ומע — אומה : פֿרומע
ומען — מזומן : קומען : גומען, קאַסטיומען : בלומען : סומען
ונה — אמונה : קונע
וסע — חברותא : בושה
וסקע — זאַקוסקע : קאַדושקע
וקעס — דופּס : באַשעבאַזוקעס
ור — פֿור : נאַטור : שפּור
ורע — כשורה : צורה : שליורע
ושקע — יושקע : פּושקע

יבל — פֿאַהיבל : שטיבל
יבע — ליבע : מיצוה־סיבה
יגל — ויגל : שפּיגל : ציגל
יגן — ניגון : פֿאַרגעניגן : ויגן
יד — זשיד : יידּ : שמיד : יריד
ידעס — מידות : חסידות : חידוש : ייִדיש [„אידעס"]
יז — מאַרקיז : פּאַריז
יט — גאָט באַהיט : קאָנטרעוויזיט : דעפֿיציט : ניט
יטע — דריטע : פּיתה : ליטע : שליטא
יטקע — בריידקע : ויזיטקע
יי — פֿיי : אַלערליי : היי, ראָסיי : געשריי : קורקעמיי
יי — דאָווידּ : פֿאַרבידּ : פֿלוידערידּ : פּאַפּוגידּ
ייגער — בלוטזויגער : שטייגער
ייִדיק — בודק : ליידיק
ייִדן — בייִדן : גן־עדן : ליידן
ייִדעס — עדות : קודש
ייִדער — קליידער : סדר : חדר : באַריידער
ייִט — ניט־געריכטערהייט : פֿאַרשפּריט
ייִטן — קייטן : קוויטן
ייִטע — בריטע : פּליטה
ייִום — זען ייִעם
ייכל — היכל : שׂכל
ייִכן — אויסצוויכן : טיכן
ייליק — הייליק : חלק
ייִלכל — מיילכל : קיילכל
ייִלן — פֿיילן : פֿרייִלין
ייִלע — שאלה : אַלע וויילע : שרי־מעלה
יינו — משה רבנו : אָבות־אָבות־תינו
יינים — זען יינעם

ייִנג — געמיינג : עד הגה, שיינג : חיונה
ייִנג — הושענה : פַּיינג, דיינג : סטיינג
ייִנגעם — אין איינעם : שכנים
ייִנגן — באַשייינגן : מיינגן
ייִסע — אַתּה־הראת : מהיכי־תּיתי
ייִסע — בור דאורייתא : מעשׂה
ייִע — פּאה : דעה : מטבע : קמיע
ייִע — חיה : העוויה : ראַיה, טרייע : מחיה
ייִעם — זשעלייעם : לחיים : יראת־שמים : ירושלים
ייִען — דיין : רעיון : אָטוועטשיען : שרייען : שמייען : פֿאַרלייען, (אַרויס) בשן ועין
ייִער — מבֿער : פֿייער : משער, געהייער : פֿייער : מצער
ייִפֿעס — מופֿת : שריפֿות
ייִצן — באַהייצן : פֿלייצן
ייִקע — קאַצובייקע : קריייקע
ייִרע — בכורה : פּרי
ייִרעם — בחרם : גורם
ייִרעס — אַפּיקורס : פּירוש, מפּת־בכורות : יורש
ייכט — געוויכט : תּפֿילה־ליכט
ייכטער — דיכטער : געדיכטער
ייכעס — באַריכות : רציחות
ייל — גריל : קראַקאַדיל
יילד — ווילד : געשטילט
יילן — אין שטילן : צילן, ווילן : עירוב־תּבשילין
יילע — טבֿילה : חלילה : סקילה, אַפֿילו : קהילה
ייעס — האַוואַרילעס : רכילות
ייעמען — שטיימען : סימן
ייִן — באַגמאַשין : בערלין
ייִנגער — צינגער : שפּרינגער
ייִנדלען — פֿאַרשווינדלען : קינדלען
ייִנט — געזינט : טינט
ייִנע — השכינה : גרינע : שׂינאה : מאַנטינע, תּחינה : קול רנה
ייִנען — געפֿינען : מאַשינען
ייִנער — דינער : שנער
ייִס — בעל־ברית : געוויס
ייִסט — אומזיסט : אַטעזיסט, פֿליסט : קאַמערציסט
ייִסע — אויף דאַס געוויסע : תּפֿיסה
ייִע — אַדיע : יע
ייִעוו — חיוב : קיעוו
ייִעס — ביוש : מיאוס, נקיות : שהיות
ייִער — קוריער : אַפּריער
ייִפֿער — יום־כיפּור : סיפּור
ייִפֿע — בנזיפֿה : טיפֿע
ייִק — אונטער דריק : פֿאַבריק, בריק : האַלדז־און־געניק
ייִקן — שיקן : תּיקון
ייִקע — דזשיקע : דיקע
ייִקער — ניכר : שטיקער
ייִר — סיביר : שיעור, גבֿיר : באַנקיר, ביר : הינטערטיר

"ירונג — רעגולירונג : סַירונג
"ירט — באַרירט : פּראָדוצירט
"ירל — גבֿירול : טירל
"ירן — דערשפּירן : פֿאַרמאַסקירן : כאַראַקטעריזירן

"עבן — געבן : רבין
"עגל — דגל : נעגל.
"עדעם — פֿעדעם : שׂר של אדום
"עוול — כתבֿל : רבֿל
"עט — געריידט : פּיקעט, בילעט : חטא : לאָרנעט
"עטל — פּשטל : שטעטל : צעטל
"עטלעכע — געטלעכע : עטלעכע
"עטן — בילעטן : בעטן : פֿלאַנעטן
"עטע — סמעטע : פֿעטע
"עטער — בלעטער : דערזעט ער
"עכט — נעכט : קנעכט
"עכטס — געקעכטס : קרעכץ
"על — אַברבנאל : שטעל : אַ תּל, פֿעל : מאַמזעל
"עלן — מאָדעלן : שטעלן
"עלער — קעלער : שמעלער
"עם — בעל־שם : עם : סיסטעם
"ען — געשען : פּלען
"ענט — אַגענט : טאַלענט : פֿאַרבלענדט, וועגט : צעמענט
"ענע — יענע : סצענע
"ענעם — גיהנום : יענעם
"ענען — דערקענען : אין צענען
"עסטע — בעסטע : פּאָד אַרעסטע
"עסן — פֿראָצעסן : פֿאַרגעסן, געזעסן : פּיעסן
"עסער — אַסעסער : פֿעסער
"עפּע — מאַזעפּע : שלעפּע
"עצעם — בעצם : קרעצעם
"עק — אַוועק : וויעק
"עקעך [־עקאָך] — מכלה־מקח : לעקעך
"ער — טעאַטער : מותר, אינזשינער : הין צי הער
"ערדע — דערדע : וועדע
"ערט — ערד : קאָנווערט
"ערטשיק — מאַקעטערטשיק : צעבערטשיק
"ערן — געוועלן : טרערן, בערן : קרן
"ערע — וועגערע : כאָלערע
"ערעץ — תּירוץ : דרך־ארץ : שרץ
"ערק — וועלק : טערק

פֿאַרגלײַכן בײַ צונזערן

(אַן אָפּקלײַב)

אויסגיסן זיך ווי וואַסער
אויסווײַנען זיך ווי דער ביבער
אויסוויַכן ווי דעם פּעסט
אויסזען ווי אַ הון אויף קאַטשענע אייער,
ווי די זשאַבעס אין די בלאָטקעס
אויספוצן זיך ווי אַ בלאַט
אויפֿגיסן זיך ווי די טראָפנס אין איין ים
אויפֿכאַפּן ווי אַן אײַן־טויב
אויפֿלויערן ווי די האָזן אין פֿעלד
אומגעריכט ווי אַ דונער פֿון לויטערן הימל
אַן אַכזר ווי אַ חיה אין וואַלד
אַלט ווי די וועלט
אָנבלאָזן זיך ווי אַן ענדיק
אָנלייגן ווי האָלץ אויף אַ וואָגן
אָנצינדן עמעצן ווי אַ פֿלאַם
אָנקוקן ווי די אָקסן
אַן רחמנות ווי אין שעכטהויז דער שינדער
[אַ סך] ווי די פֿליגן בײַ אַ קריגל סמעטענע,
ווי אין הימל די שטערן

באַווײַנען ווי מע באַווײַנט אַ טויטן
באַטרעפֿן ווי אַ פֿליג אויפֿן וואַנט
באַפֿאַלן ווי די בינען, ווי פֿליגן
באַפֿײַכטן ווי דער טוי
באַפֿלעקן ווי קויט
באַקן ווי שיינע בלומען
באַקוקן ווי פֿערד
ביטער ווי גאַל
בײַסן ווי אַ שלאַנג
בינדן ווי שעפּסן
בלאָזן זיך ווי דער אינדיק קעגן די ווײַב
בלײַבן ווי אַ ברעט אויפֿן ים, ווי מעקענע
אויפֿן ווינט, ווי אַ גולם, ווי אַ שטיין
בלײַבן שטיין ווי אַ גולם, ווי אַ פֿלאָקן
בלייך ווי געשטאַרבן
בלינד ווי אַ פֿריש געבאַרן קינד

ברינען ווי מיט זודיקע וואַסער
ברענען ווי גלוט, ווי האָלץ, ווי פֿײַער
אַ גיבור ווי שמשון
(לויפֿן) גיך ווי אַ העזל, אַ מאַשין
גיסן מיט ווערק ווי מיט רעגן
גליקלעך ווי אָדם אין גן־עדן
געל ווי ליים
געפּעלצט ווי דער בער
געשווינד ווי אַ העזל
געשפּאַנט ווי דער אייזל
גרויזאַם און גיפֿטיק ווי דער טויט
(צוויי פֿאָגן) [גרויס] ווי די בערן, ווי אַ פֿויסט
גרין ווי לויג

דאַר ווי אַ כאָרט, ווי אַ סקעלעט, ווי אַ שטרוי,
ווי טרוקענע שטרוי
דין ווי אַ פֿאָדעם
דרייען ווי אַ מיל, ווי אַ וואַסערמיל, ווי אַ ראָד
פֿון אַ מאַשין

האָבן קיין רו ווי אַ שפּענדל אין טײַך
האַלטן עמעצן ווי אַ פֿויגל אין נעסט
האַנדלען מיט מענטשן ווי מיט שטרוי
(האָבן) אַ האַפּט ווי שפּינוועבעכץ
האַקן ווי אין קרויט
האָרט ווי אײַזן
האָרעווען ווי פֿערד
אַ האָרץ ווי אַ שטיין
הוזשען ווי בינען
היטן ווי אַ כוואַט
היילן ווי בוימל, ווי פּוטער
הערן ווי אין פּוכאַוויץ די מגילה, ווי די קאַץ
(זילבער) וואַלגערט זיך אין די גאַסן ווי
שטיינער
וואַרפֿן (דעם פֿונט פֿלייש) ווי פֿאָר אַ הונט
וואַרפֿן זיך ווי אַ שיף אין די כוואַליעס

וווינען [ענג] וויִ אין מצרים
דער וווקס — וויִ אַ בוים
וויַיט וויִ פֿון אַ הויכן הימל, וויִ פֿון די שטערן
וויַיך וויִ פּוטער, וויִ פּוך
וויַיכלעך וויִ אַ בלום
וויַיס וויִ פּרעזנטע
אַ וועלט וויִ אַ הושענה נאָך סוכּות
וועלטער וויִ פּערל

זויגן וויִ אַ פּיאַווקע
זידן וויִ אַ טאָפּ אויפֿן פֿײַער
זייגן שטיל וויִ דער בער די פֿינגער
זנאַטשען וויִ אין ים אַ טראָפּן
זיצן זיכער וויִ אונטער אַ שלאָס
זיצן אויף שטולן וויִ אַ מלך

טאָן וויִ מיט פֿערד
טאַנצן (אַרום עפּעס) וויִ פֿליגן
טאָפּן וויִ אַן אָקס, וויִ אַן עוף, וויִ אַ פֿערד
טיילן וויִ קיצבֿה
טרינקען עמעצנס בלוט וויִ וואַסער
טרעטן עמעצן וויִ ליים
טרערן וויִ אַ טײַך

כאָפּן וויִ דעם צנצנת־המן
כוואַליעס וויִ טורעמס

לאַנג וויִ יידישער גלות
לויפֿן וויִ אַ פֿאַרסמטע מויז
ליבן וויִ דאָס לעבן
ליגן געבונדן וויִ שעפּסן צום שלאַכט
ליגן וויִ אַ בער אין דער נאַרע
לײַכטן וויִ ברילאַנטן, וויִ גאָלד, וויִ שטערן
ליפּן וויִ אַ בלום
לעבן וויִ בהמות, וויִ אַ שׂרירה

מבֿער זײַן וויִ חמץ
מיויקען און קוויטשען וויִ אַ קאַץ

סמאָטשקען וויִ אַ פּיאַווקע

אַן עניו וויִ הלל הזקן
ערגער וויִ דער טויט

פּאַסן וויִ אַרבעס צו דער וואַנט
פּוצן זיך וויִ אין מאַסקאַראַדן

פֿאַלן וויִ פֿליגן, וויִ דער שניי
פֿאַראַכטן וויִ שטיין, וויִ האָלץ
פֿאַרגיסן בלוט וויִ וואַסער, וויִ טײַכן
פֿאַרוואָגלט וויִ קין
פֿאַראַסקעלט בערד וויִ דער עק פֿון אַ פֿערד
פֿאַרפֿאַלן וויִ אין תּהום
פֿאַרפֿלייצן וויִ אַ טײַך
פֿאַרקויפֿן [מיידלעך פֿאַר וויַיבער]
וויִ שקלאַווינען
פֿאַרשוועדן וויִ אַ בלאָז, וויִ די וואָלקן,
וויִ דער לופֿטבאַלאָן
פֿאַרשוועבן וויִ אַ פֿויגל
פֿאַרשלינגען וויִ דער היישעריק
פֿאַרשפּאַרן זיך וויִ נח אין דער קונע
פֿײַן וויִ דימענטן
פֿינצטער וויִ די נאַכט
פֿלייצן וויִ טײַכן, וויִ ימים, וויִ פֿון אַ קראַן
פֿליסן וויִ טײַכן, וויִ אַ קוואַל
פֿלינק און גרינג וויִ מע רעדט אויס אַ וואָרט
פֿליען וויִ די ווינטן, וויִ אַ טויב, וויִ פֿוך, וויִ
פֿונקען פֿײַער, וויִ מיט פֿליגל, וויִ די
קוילן, וויִ רויך
פֿרום וויִ אַ שעפּסעלע

צאַפּלען זיך וויִ אַ וואָרעם
אַ צדיק וויִ רבינו הקדוש
צירונג [אַ סך] וויִ האָלץ
ציטערן וויִ אַ בלאַט, וויִ די שיף פֿאַרן
שטורעמווינט
צעגיין וויִ וואַקס קעגן פֿײַער, וויִ זאַלץ
צעלייגן מענטשן וויִ הייַ
צעוואָרפֿן וויִ די שעפּסן
צעלעכערן וויִ מיט פֿײַלן
צעפֿאַלן וויִ די בלעטלעך
צערײַבן וויִ אויף מצל, וויִ פֿליגן
צערײַסן וויִ דער וואָלף

קאָכן וויִ אין אַ מיל, וויִ אין אַ קעסל
קאָשען וויִ הייַ
קולות וויִ אין אַ באָד
קוקן וויִ אין אַ שפּיגל
קלאָגן וויִ אַן אָבֿל
קלאָר וויִ קריסטאַל, וויִ אַ שפּיגל
קלוג וויִ דער טאָג, וויִ אַ פּיסקאַל, וויִ שלמה
המלך
קליין וויִ דער וואָרעם
קלינגען וויִ אַ גלאָק
קליידן וויִ דער קיטל צום סדר
קערן (דאָס האָרץ) וויִ אַ רוידער
קריכן וויִ וועלעם אין יוגנן עפּל, וויִ די
וועלעמלעך

רודערן וויִ רעדער
רויט וויִ בוריקעס, וויִ צונטער
רויק וויִ צעמענט, וויִ דער שטילער ים

רוישן ווי אַ מיל
רוען ווי אויף אַ וייכן שטול
(אויסזען) רײַך ווי אַ דימענט אין אַ גאָלדענע רינג
רײַסן ווי אַ טיגער
רײַסן די האָר ווי פֿעדעם

שאַצן ווי בריליאַנטן
שוואַך ווי אַ פֿליג
שוואַך און שלאַף ווי אַ פֿליג
שוואַרץ ווי אַ טאָטער, ווי טינט, ווי די ערד, ווי קויל
שוועבן ווי אַ פֿויגל
שוואַר ווי דער טויט
שטיין ווי אײַזן, ווי אײַזערנע וועגט, ווי אַ ביין אין האַלדז, ווי אַ (ליימענער) גולם, ווי אַ מצבֿה, ווי אַ פֿלאָקן, ווי אַ שמויגער
שטיף ווי דער מויער
שטיל ווי בגבֿה
שטעכן ווי מיט שפּיזן, ווי נאָדלען, ווי נאָלן
שיין ווי די בלומען, ווי יוסף הצדיק
שײַנען ווי די זון אין מיטן העלן טאָג
שלאַף ווי אַ פֿליג
שלעכט ווי דער טויט
שמעקן ווי מאַרצעפּאַנעס
שנײַדן ווי אַ שיינדער
שעמען זיך ווי צו באַזעצנס אַ כּלה
שפּאַנען זיך ווי דער פֿערד אין שפּאַן
שפּאַצירן ווי אין פּאַראַדיס
שפּרינגען ווי די בעק
שרײַען ווי פֿאַרריקט, ווי אַ קראָע, ווי די קאַלעקאָטקעס

אידיאָמען, אַליטעראַציעס, היפֿערבלען, מעטאָנימיעס און מעטאַפֿערן בײַ צונזערן

(אַן אָפּקלײַב)

דער אבֿיון איז באַלעבאַס; אויסגעריסן ווערן; אויסטאָן די בושה; אויספֿירן די ועלט; אויסצאַפֿן די מאַרך; אויסשטעכן לײַטן די אויגן; אויסקרעצקען די מילך פֿון קימפֿעט; אויסראַמען פֿון שטוב ׳צונעמען׳; ניט העלפֿן אויף אַ האָר; אויסגעריסן ווערן אויף זײַן בינטל יאָרן; די חלה וועט ניט סטײַען אויף המוציא; צינען אויפֿן מקח; אויפֿרײַסן לײַטן די אויגן; שלאָפֿן אויף שפּענער; ס׳פֿאַלן אײַן די דמים; זײַן אין גלות ׳אויף צרות׳; אַ חתן אין יאָרן; האַלטן אין צוויק; זינקען אין תּהום; דאָס בלוט ווערט אַנטשטאַנען; אָנצינען זײַטיקע אינטערעסן; אָנצינען אַ שותּפֿות; אָנקומען צו עמעצנס לאַסקע; אָנרײַבן אַ מאָרדע; אַראָפּ[פֿאַלן] פֿון מוט; אַראָפּ פֿון פּנים; אַראָפּ פֿון קאָליר; אַראָפּפֿירן פֿון נאָמנות; אַרויס[גיין] בשן ועין; אַרויסגיין מיט ביוש; אַרויסטרײַבן די פֿליגן [פֿון נאָז]; אַרײַנוואַרפֿן אַ גלעזל; עס פֿאַלט אַרײַן אַרבעט; באַריַסן ביז אַ זויס; בלײַבן ׳חלשן׳; בלײַבן (אין) חלשות; אַ ברייטע דעה; ברעכן האַלדז־און־גענעק; ברענען עמעצנס אָרט; קיין גואל קיין פֿרײַנד; גיין אין קריפּט; איז געבליבן (אַ פּלאַץ, אַ הספּם); געבן האַלדז־און־נאָקן; פֿירן זיך גרויס די הוצאָה; עס איז שוין גרויסער טאָג; דאָר, קוואָר; די גאַל דערלאַנגט אין האַלדז אַרײַן; אַ יוד אַ דראָגג; האָבן אַ חשבון מיט עמעצן; האָבן אַ שפּאָר; ניט בלײַבן קיין האָר, ניט וויסן אַ האָר; מיט אַ פֿריילעכן האַרצן; דאָס האַרץ פּלאַצט; די הויט ציטערט; די הויט שרעקט; היטן עמעצנס טריט; האָבן אַ קאָפּ קעגן עמעצן; וווּ מע וואַרפֿט אַ שטיין ׳אומעטום׳; וויפֿל אַ נאָגל איז גרויס ׳גאָרניט׳; ניט וועט קיין שילינג; ניט זײַן קיין שטאָט; זען אויף עמעצן אַ נקמה; טאָן אַ סגולה; טאָנצן נאָך עמעצנס פֿײַפֿל; אונטער טויזנט שלעסער; דער מוח טראָגט אים; טרינקען ווי וואַסער עמעצנס בלוט; לאָזן געמאַך; לויב גאָט ׳ברוך השם׳; לערנען פֿראַקטיק ׳לערנען פֿון דער פֿראַקטיק׳; מאַכן אַ באַד ׳מאַכן אַ סקאַנדאַל׳; מאַכן פֿליטה; מאַכן עמעצן ציכטיק ׳אַלץ אויס־נאַרן׳; מאַכן אַ קבֿורה ׳מאַכן אַ פּסק, אויסזידלען׳; מאַכן אַ קער; מאַכן אַ שנעפּסל; שטאַרבן מיט אַ גבֿול; מיט אַ שטייגער; מיט יאָרן ׳זאָל לעבן׳; אָנקומען מיטן טויט ׳זייער שוער׳; מײַדן די וועג; קאָסטן ממון און דמים; נעמען דעם קאָן; עס סוויישטשעט דער דלות; די ערשטע דעה ׳די וויכטיקסטע מיינונג׳; די געשעפֿטן פֿלאַצן; פֿלעטן דעם קאָפּ; עס פֿאַלן גרויסע הוצאָות; פֿאַלן פֿון טראָפּ [פּ״גל אויך פֿריער אונטער אַראָפּ]; פֿאַרגיסן עמעצנס בלוט; כאָפּן זיך פֿאַרן שאַרף פֿון אַ מעסער; פֿאַרנעמען פֿאַרן האַרצן; פֿאַרנעמען זיך אין רייד ׳אַרײַנלאָזן זיך אין רייד׳; פֿירן אַ רײַכן שטאַט; אַ יוד אַ פֿלאָקן; צאָפּן די דמים; קיין ברויט צו זאָט; צעקײַלן, צעבײַלן; אַ צעקראָכענע צײַט; צעשלאָגן דעם האָן אין מיטן קרייַען; אַ לאַנגער קאָלטן; קורצע וערטער ׳בקיצור׳, אַ כּלל׳; עס בלײַבט ניט קיין דוך; עס קערט נאָראָד; עס קרייט ניט קיין האָן; ניט קריכן אין קאָפּ; שטעכן די אויגן; אַ שטריק אויפֿן האַלדז ׳אַ הכבדה׳; שינדן די הויט.

גלאָסאַר*

א

אַבאַראָט געשעפֿט, עסק.
אַבואָל כאָטש, הגם.
אַבוואָטעל באַלעבאָס פֿון אַ הויז.
אַבונענט בעלן.
אַבוזאָנע מאַלפּע.
אַבזיכט מיין, כוונה.
אַבידען באַליידיקן, קריודען.
אַבירם האָט מורד געווען אין משה רבינוס פֿירערשאַפֿט.
אַברבנאל יצחק אַברבנאל, שפּאַניש־יידישער געלערנטער און מלוכה־מאַן (1437—1508).
אַבשטשעסטוע קהל.
אַגאָל אין אַ גלייכער מאָס.
אַדל איידל; איידלקייט.
אַדן אָדעס, לויבגעזאַנגען.
אַדרעס באַגריסירפֿט.
אוו פֿאָלנאָם סמיסלע אינעם פֿולן זינען פֿון וואָרט.
אוו פֿאָלניע פֿאַראַד מיטן גאַנצן טראָסק.
אוו פֿאָלניע זען אוו פֿאָלניע.
אויסגעשטעלט אָפּגעדעקט, אַנטבלויזט.
אויסטרייך עסטריך.
אויסלעזן אויסלייענען, איבערלייענען.
אויסמאָשטשען זיך וויִ ס׳איז געפֿינען זיך אַן אָרט.
אויסמופֿן אַרויסקלייבן זיך.
אויסמעלן אויסמאָלן, אָפּמשלען.
אויסן זיין אויסזיין (לענדער, שטעט), אויספֿאָרן.
אויסנעמען בייקומען, מנצח זיין אין אַ געראַנגל.
אויספֿירן אַרויספֿירן; מקיים זיין אַ התחייבות; א׳ די וואָרהייט אַרויסקריגן דעם אמת; א׳ די וועלט אויסלעבן די יאָרן.
אויסשמאָרכען אויסשמירן (מיט אַ מיגלדיקער זאַך).
אויפֿאָפֿערן מקריב זיין.
אויפֿבינדן זיך פֿאַרבינדן זיך, פֿאַראייניקן זיך.
אויפֿגיסן זיך צונויפֿגיסן זיך.
אויפֿגעריכט אויפֿגעזודערט, צעזודערט.
אויף דאָס געווינסט אויף געווינס.
אויפֿלויערן לאָקערן, טשאַטעווען.
אויפֿן ציל גרייט צום שיסן.
אויפֿעררעגן אויפֿרעגן, צערודערן.
אויפֿקלערן אויסגעפֿינען אַ נייע זאַך.
אוכאָזשטוונען אַרומפֿירן זיך מיט אַ מיידל.
אומערבאָרעמלעך אומברחמנותדיק.
אונבאָאָנטוואָרטעט אומגעענטפֿערט, אָן אַ תשובה; בה; ניט־פֿאַרענטפֿערט.
אונטערדעסן אין צווישן, אין דער צווישנצייט.
אונלאָגנסט אָנומלט.
אונערוואָרטעט אומגעריכט.
או פֿאָלניע אין גאַנצן, לחלוטין.
אופֿן: איז גאָר ניט קיין א׳ סע האָט ניט קיין זינען.
אור זייגער.
אור(י)אַדניק דער העכערער צווישן די שטעטלשע פּאָליציאַנטן.
אָזוי פֿיל אָזוי.
אָטדילען דערוויטערן.
אָטוועטשינען ענטפֿערן; אָפּגעבן דין־וחשבון.
אָטסטאָפּניע; אָטסטופּונג אָפּטרעטגעלט.
אָטעגדן צופֿרידן שטעלן; א׳ א הויז פֿירן אַ באַלעבאַטישקייט.
אָטקאָז מוזיקאַלישער טערמין: צוריקגיין צום תחילתדיקן טאָן.
אָטשאָט דין־וחשבון.
אָטשערעדנע לויט דער ריי; ווי ס׳קער צו זיין.
איבל שלעכט; א׳ נעמען נעמען פֿאַר אומגוט.
איבער נייעס אַ נייס.

* וועגן אונדזער גאַנג בייַם צונויפֿשטעלן דעם גלאָסאַר זען „דין־וחשבון פֿון רעדאַקטאָר" אין דער איצטיקער אויסגאַבע.

איזבאר טאַקסע; א׳שטשיק ראַש־הקהל (רוס־לאַנד, 19טן י״ה).
אייביק: א׳ע הויז בית־עולם; א׳ע קליידער תכריכים.
איינגנוץ עבאַזם; קעשענע־אינטערעסן.
אינבילדונגס־קראַפט כוח־הדמיון.
אינדענק אַ זאַך וואָס דערמאָנט אין עמעצן.
איינצלטער איינצלנער.
אינריכטן דעם נאָפל מיט רוס אַ סגולה קעגן וועדעם אין בויך.
אימושטשעסטוג פֿאַרמעג.
אין איינע אין די זעלביקע.
אין דובלט אין צווייען, טאָפל; וויִ אַ דופליקאַט.
אין דער וועגנס אונטער וועגנס.
אינזעקטע אינסעקטן.
איסיעדז געריכטלעכע אינסטאַנץ.
איספיאַק; איספיסיק רשימה.
איסקלאַד, ן סקלאַד, מאַגאַזין.
אירגענד ערגעץ.
אירטום טעות.
אלאַען־האַלץ האַלץ פון אַליאַז (אַזאַ טראַפיש געוויקס).
אלחריז יהודה (אַל)חריזי, העברעישער פּאָעט און איבערזעצער (12טן—13טן י״ה).
אלן: נאָך אלן נאָך אַלעמען.
אלעס וויִ אַ, מעשׂה־.
אלער: אין א׳ פֿאַך כלערליי; אין א׳ פֿאַל פֿאַר יעדן פֿאַל; מיט א׳ הייליקייט מיט דער גאַנצער קדושה.
אמון אַלט־מיצרישער גאָט.
אמור ליבע.
אמיזירן אַמוזירן.
אמע נאַם.
אמר אַבי אויסדריק פון גמרא־לערנען.
אמרפל איינער פון די מלכים וואָס אַבֿרהם־אָבֿינו האָט אויף זיי געקריגט.
אנבעטרעפֿט: וואָס א׳ וואָס שייך.
אנגלען טעסטיקלען.
אנגעצויגן אָנגעטון.
אנוש אָדם־הראשונס אַן אייניקל.
אנטריסן וועדן אַוועקגעריסן וועדן.
אנטשטאַנדן זיצען אויפֿגעקומען.
אנטשטאַנען וועדן פֿאַרגליווערט וועדן.
אנע אָן.
אנפֿאַנגס אין אָנהייב, תחילת.
אנצינגן אָנצוזינען.
אנצופן: א׳ א שותפֿות אַרײַנגיין אין אַ שותפֿות; א׳ שמועס אַרײַנפֿירן אַ שמועס.
אנקער זייגערל־מעכאַניזם.
אסאבענע פֿאַרוטשענע פערזונגלעכער באַפֿול־מעכטיקער.
אסטראַנאָמי אַסטראָנאָמיע.
אסטראַנאָמיקער אַסטראָנאָם, ־ען.
אסענס; אסענע עיקר; וואַגיקסטער טייל.
אפּבויען זיך אויפֿבויען זיך.
אפּוליאַרעס טײַסטער.
אפּטאַן פֿאַרמעגלעכערע ווינקוואַרטאַלן פון אַ שטאָט.
אפּיט זען הערות צו „דער סנדק״, ש׳ 741.
אפּעריטעט שטעפּט (דריטע פּערזאָן, לשון־יחיד).
אפּעריישן אָפּעראַציע.
אפּערע בוף קאָמישע אָפּערע.
אפּשיד נעמען געזעגענען זיך.
אפּשפּאַרן (זיך) אָנשפּאַרן זיך.
אפֿן זען אָפּע.
א פֿולע אַ סך.
אפֿנבאַך זשאַק אָפֿנבאַך, יידיש־פֿראַנצייזישער קאָמפּאָניסט (1819—1880).
אפֿנבאַר אָפֿנוואָר, אָפֿנטלעך.
אפֿנטלעך בפֿרהסיא.
אפֿע, אפֿן מאַלפּע; אפֿן־געשטאַלט אויסזע פון אַ מאַלפּע.
אקאַנאָמי עקאָנאָמיע.
אקטאָר; אקטער אַקטיאָר.
אקלים קלימאַט.
אקרוזשנוי סוד קרײַזגעריכט.
אראַבסקע פֿערד יחוסדיקער מאַשטש פֿערד.
ארבה די אַכטע פון די צען מכות (היישעריק).
ארבע מיתות די פֿיר מיני טויטשטראָף אין די צייטן פון דער משנה.
ארבעטסקערל אַרבעטסיונג.
ארגאַן אָרגאַניזם.
ארויסרײַבן די פֿליגן אַרויסטרײַבן דאָס גדלות.
ארויסמײַסן אַרויסוואַרפֿן.
ארומגעמען אַרומנעמען.
ארופי אייראָפּע.
ארזי הלבֿנון צעדערן פון לבֿנון.
ארטן אופֿנים.
אריוך איינער פון די מלכים וואָס אַבֿרהם־אָבֿינו האָט אויף זיי געקריגט.
אריסטאָקראַטיזמוס אַריסטאָקראַטיע.
ארמוס אָרעמקייט, דלות.

אַרעסטאַנטסקע ראָטע אַזאַ תּפיסה־שטראָף־סיס־טעם.
אַרעסטירן די קריאה מעכּב־קריאה זײַן.
אש מן השמים פֿײַער פֿון הימל.

ב

באָב: טראָגן ב׳ אַרומטראָגן, פֿאַרקויפֿן באָב; א מיידל מיט ב׳ אַ מיידל וואָס פֿאַרקויפֿט באָב, אַן אָרעם מיידל; פֿאַרקויפֿן ב׳ אַ שפּלע פּרנסה.
באָבער אַזאַ פֿוטערוואַרג.
באָגודעלנע הקדש.
באָגולן באָגילטן.
באָד: מאַכן א ב׳ מאַכן אַ סקאַנדאַל, געבן אַ פסק.
באָוועט באַפֿרײַט אויף פֿרויִשע אונטערוועש.
באָזוס באָזע, יסוד.
באָזעסן באָזעצט, קאָלאָניזירט.
באָטשיקעס וואַרעמע אייבערשיך.
באָטן: האָבן צו ב׳ האָבן צו שאַפֿן.
באָלאָגנען (זײַן) אַן זײַן געוועגדט אין.
באָלטערמאַנץ שטעטל אין קאָוונער געגנט.
באָלעסטיקן אַרויפֿלייגן אַ משא.
באָנבלער באַרייַדער, רכילותניק.
בון זשור מאַסיע אַ בײַטאָגיקע באַגריסונג (פֿראַנצייזיש).
באָנע גובערנאַנטקע.
באָסע־קאָמאַנדע וויַסע־חבֿרה; כוליגאַנעס.
באָקאָנען מודה זײַן, צוגעבן.
באָקומען צו וויסן דערוויסן זיך.
באָקענען חרטה האָבן.
באָקריגן קריגן, באַקומען.
באָרלינער משפּיל.
באָרעגקאָוועט געמאַכט פֿון באַראַנעער וואָל.
באָשאָפֿע באַשאַף.
באָשטאָטן מקבר זײַן; מעטאַפֿאָריש: מאַכן אַ תּל.
באָשטיין זײַן לעבן אויף שטעלן זײַן לעבן אויף, סומך זײַן זיך אויף.
באָשיידונג באַשייד.
באָשעאָזוק, ־עס באַשיבוזוק, אומרעגולער טערקיש מיליטער.
בדורנו אין אונדזער דור, אין אונדזערע טעג.
בודינע, ־ס געבעי.
בויער, ־ן פּויער.
בורלאָנט ברילאָנט.
בורנאָס, ־ן אַזאַ פֿאַרוואַרף־מאַנטל.
בזכרון: האָבן ב׳ האָבן אין זינען, געדענקען.
ב״ח דאָס ספֿר בית חדש פֿון יואל סירקש.
בחורה: געשיקט ווערן ב׳ שטאַרבן.
בחיי דער דיין בחיי אבן פּקודה, שפּאַנ״ש־ייִדישער רעליגיעזער טראַכטער (12טן י״ה).
בחינות עולם מוסר־ספֿר פֿון ידעיה הפּניני.
בחיר אַ מחיה.
בחרבוני קיץ אין די היצן פֿון זומער.
בטוחות קויציע.
בטחון קויציע; גאַראַנטיע.
ביוש: אין ב׳ פֿאַרשעמט.
ביזל ביזקל, ביז.
ביזמפּעלץ אַן איידל פּעלצוואַרג.
בייבע עופֿעלע.
בייל קויציע צו באַפֿרײַען עמעצן פֿון אַרעסט.
בײַן בײַם, בײַ דער.
בינאָהע כּמעט.
ביפּורים ערשטלינגפֿרוכט.
בילעט, ־ן פֿאַרבעטונג (צון אַ חתונה); באַנקאָט; ליצענץ.
בירע ביורא.
בית יוסף דאָס ספֿר בית יוסף פֿון יוסף קאַרו.
בכורי עתּים די אויסגאַבע בכורי העתּים, ווין, 1820.
בלוטשטירצונג בלוטאויסגאָס.
בלעבן חלשן; ב׳ (א הסכּם) אָנגענומען אַ החלטה; ב׳ א פּלאַן אָנגענומען אַ החלטה.
במלואה מיט פֿולן, מיט דער פֿולער מאָס.
בנזיפֿה פֿאַרשעמט.
בן־פורת פֿרוכטיקער צווײַג, צווײַג פֿון אַ פֿרוכטיקן ווײַנשטאָק.
בעגיר גאַרונג, תּאווה.
בעלאָאַזש טײַערער זײַ אין טעאָטער.
בעל־חלום דער וואָס האָט אַ חלום; דער מלאך פֿון חלומות.
בעל־רכילות רכילות־טרײַבער.
בעמאָל סימבאָל פֿון מוזיק־נאָטאַציע.
בענידן ניט פֿאַרגינען, מקנא זײַן.
בעפֿאָר איידער; פֿריִער.
בעקאָר סימבאָל פֿון מוזיק־נאָטאַציע.
בערנע, ־ס באָר.
בערעמעטער באַראָמעטער.
בראָנדזעטקע, ־ס בראָנדזענע פֿיגור (אַ סימן עלעגאַנץ און עשירות).
בראָקירן פֿאַרלאָזן.
בר־מעלה אַ מענטש מיט מעלות.

ברענטש צוויג.
בשפּע בשפּע, מיט אַ פּולער האַנט.
בתקפּה אין איר שטאַרקייט.

ג

גאָבע פּון גאָט גאָטסגאָב, מתּנה פּון גאָט.
גאָטאָוו גרייט, פּאַרטיק.
גאָטונג: אין ג׳ בטבע.
גאָטשינק פּאַלאַץ פּונעם צאַר.
גאָלאָנט פּראַנט.
גאָלגאָן תּליה.
גאָלון שפּיצן בײַ אַ פּרויען־מלבוש.
גאָמע גאָמע, נאָטנטרעפּ אָדער טאָן.
גאָסנטרעמפּ וואַגאָבונד.
גאָרניר בראַרעמעכץ; גאָרסעט.
גבאי פּירן שׂימחת־תּורה־דיקער מינהג: מע פּירט דעם גבאי מיט גרויס פּאַראַד אין שול אַרײַן.
גבֿול: שטאַרבן מיט אַ ג׳ שטאַרבן נאָכן האָבן דערגרייכט אַ ציל אין לעבן.
גובערנאַטאָרסקע פּאַספּאָרט אויף אַרויסצופּאָרן אין חוץ־לאָרץ (אין אַמאָ־ליקן רוסלאַנד).
גוואַלדרים אַ ריס גיט פּון אַלטקייט.
גולאַנע קערמעשל.
גומילאַסטיטשנע געמאַכט פּון גומילאַסטיק.
גזילה־געלט וואָס מע האָט פּון בא־ראַבעוטן.
גיא טאָל.
גיגער אַברהם גיגער, מנהיג פּון רעפֿאָרם־יידישקייט אין דײַטשלאַנד (1810—1874).
גיסטלעך גײַסטיק.
גיץ איינרײַסער.
גילדע, ס קאַטעגאָריע סוחרים לויט די שטײ־ערן (אין אַמעליקן רוסלאַנד).
גילטן געוועלטיקן.
גלוט גלי.
גלומפּ אומגעלומפּערטער מענטש, שוטה, גלאָמפּ.
גנאָדע גנאָד, חסד.
געבליט בלוט.
געגנשטענדע לימודים.
געהיער: מיט ג׳ בארוט, געלאַסן.
געוועקסע געוויקסן.
געווער, ן מעכאַניזם פּון אַ זייגערל.
געז גאַז.
געזיטעס מאָראַליש.
געזעגנע געזאַנגען.
געטאָמבירט געליישט [?].
געטריידע תּבֿואה.
געלענק בריהשאַפֿט.
געלערטע געלערנטע.
געמאָל אַ פּרויס מאַן.
געמעלט געגליכנט צו.
גענענט וועדן זען נענען.
גענערעלע געגנראַלן.
געסטע געסט (רבים).
געפֿילע געפֿילן.
געריטעלע גאַרטל אַרומצובינדן די תּכריכים.
געריכט געגרייט דעם טיש (פּאַרטיצפּ).
געשווינט געאַכפּערט.
געשטיגן געהויבן; ג׳ ווערן וואַקסן אין ווערט; געהויבן ווערן.
געשלידער די גאַנצע זאַך מיט אַלע פּרטים; נאַרישקייט, פּוסטע זאַך.
גראָב, גראָב, גראָבן גרוב, קבֿר.
גראָשדאַנסקע בראָק לעבן אָן חופּה־וקדושין.
גראָטעלירן גראַטולירן.
גרוז (שלעכטער) ריח.
גרונדלעך גרונטיק, אין תּוך אַרײַן.
גרונדן גרינדן, פֿאַרלייגן.
גרײז זקן; אַלט.
גרײז אַלט זייער אַלט.
גרימאַנט אָפּמאַך.
גתּית ניגון געזונגען בײַם טרעטן די ווײַן־טרויבן (אין די צײַטן פּון תּנך).

ד

דאָוט האַראָשי! גיב געלט!
דאָוט פּאָרו! גיב פּאַרע! (אין שוויצבאָך).
דאָכטן דערמאָנען.
דאָלגאָווי אָפּדיעלענע תּפֿיסה פֿאַר בעלי־חובֿות.
דאָלי ליאַלקע, טאָק.
דאָמנאור פּרויען־זייגערל.
דאָמפּ שלעכטער ריח.
דאָנטאָן אינדוסטריעלע און קאָמערציעלע קוואַרטאַלן.
דאָפּעטאָס, ן זען דעפּוטאַט.
דאָפּראָס, ן פֿאַרהער.
דאָפּיר דערפֿאַר.
דאָקטירן זיך דאָקטערן זיך, היילן זיך.
דאָרמאָיעדניק, ־עס ליידיק־גייער.
דאָרפֿן מעגן.

דובלט טאָפּל; זען אויך אין דובלט.
דויער דויערדיק.
דוך: קיין ד׳ קיין זכר.
דוכאונע לעט פּלי־קודש.
דום נאַריש.
דוראָק שוטה.
דורכלויכטיקסטער אופּן טיטולירן אַ גראַף אָדער פּירשט.
דורכקאָפּיען זיך דורכשלאָגן זיך.
דזשאָסקע רימען, געניצט אויך צום אָפּשמיצן.
דזשיק ווילד.
דיב, ־ע, ־ן גנב.
די ווען אַצינד.
דיוועדטיסמענט באַגריסונג אין געזאַנג, סע־ רענאַדע.
דיזן: צו דיזן טאָגע בני המצטיקן טאָג.
דין דין־תורה.
דינסטמאָד דינסט.
דינערשאָפּט מיליטעריש־ער דינסט.
דיעז סימבאָל פון מוזיק־נאָטאַציע.
דמאי אָפּצאָל פון תּבואה אָדער אויפּס (אין די צייטן פון תּנך).
דעבעט דעביט.
דעגן שוועדד.
דען דעם; ווייל.
דענשטשיק לאַקיי, שווייצער.
דעסויער משה מענדעלסאָן.
דעפּוטאָט, ־ן מיטגליד אין קהילה־ראָט (רוס־ לאַנד, 19טן י״ה).
דעקוראָטער דעקאָראַטאָר.
דעקלאַריישן אָו אינדעפּענדענס פאַרזיכדיקייט־ פּראָקלאַמאַציע פון די פּש״א.
דערוואַכן אויפּוועקן זיך, אויפּכאַפּן זיך.
דערזשער דיריגענט.
דערקלעבן צונויפּקלעבן.
דערקלערן אויסטראַכטן עפּעס.
דערקענען באַקענען זיך.
דערקריגן קריגן, באַקומען.
דראָביסקעס קלייניקייטן; דרויב.
דראָנג ענגשאַפט; דריקונג.
דראָנג נאָר, פלאָקן.
דרגא סטאָטוס אין דער געזעלשאַפט.
דרייסט באַהאַרצטקייט; געמיט.
דריק דרוק; אונטערדריקונג.
דתן אייגער פון די מורדים אין משה רבינוס פּירערשאַפט.

ה

האָהע הויכע.
האָוואַרילע, ־ס פּליאָטקע.
האָוויר(ע)ן אָווירן; צופּרידן שטעלן.
האָך הויך; ה׳מוטיקער בעל־בטחון.
האָנדל עסק; קלייט, קראָם.
האָנטשו הענטשקע, ־ס.
האָפּטן העפּטן.
האָרבעס טיילן פון אַ מלבוש וואָס שטייען אָפּ.
הגואל ממוות גאָט.
הוטשאָק געאיילט, געלאָפּן.
הויזמיידכען דינסט.
הויכן אָנוואַרעמען דורך בלאָזן וואַרעמע לופּט.
הויפּטזעכטלעך דערעיקרשט, דער הויפּט.
הונען: אָפּקאָסטן ה׳ אָפּקאָסטן אַ מאַיאָנטיק.
החלוץ השׂכּלה־שריפּט, לעמבערג, 1852—1889.
החלוקה והמחלוקת די צעטיילונג און מחלוקה.
היג: אין ה׳ן זיצן דאָ־הי.
הילנד הילנדיק.
היינע, ־ס היענע.
הייסן רופּן (טראַנזיטיוו).
היל, ־ן באַרג.
הינדערנעס אָפּהאַלט, מניעה.
היר דאָ; דאָ־הי; אַהער.
הירט: ה׳ן פאַסטושקע; ה׳נטאָש טאָרבע פון פּאַסטעך.
הכי קתני אויסדריק בײַם לערנען גמרא.
הן נאמנות.
העלדנמוט העלדישקייט.
העסטער־סטריט גאַס אויף דער ניו־יאָרקער איסטסײַד.
הער, ־ן האָר, באַלעבאָס; דעם ה׳נס, דעם ה׳ן.
הערץ האָרץ; ה׳לעך האָרציק, פון האָרצן.
השׂרה השׂאָרת־הנפש.
התפּעלות האָבן נתפּעל ווערן.
התקבצו אַ חסידישער ניגון[?].
התראָה וואָרענונג.

ו

וואָג וואָגן.
וואָג: אָפּלאָזן די ו׳ ווינציקער אַכט לייגן; האַלטן די ו׳ לייגן אַכט, אַכטונג געבן.
וואַינען סלוזשבע מיליטער־דינסט.
וואָל, ־ן כוואַליע.
וואָלטאָטן צדקה; צדקה־אַקציע.

וואלטערנע וואַלדהאָרן; פֿאַרצײטיקער מוזיקאַ־
לישער אינסטרומענט.
וואלטן געוועלטיקן.
וואלינער וואַליגער, יידן פֿון וואָלין.
וואנדלען וואַגלען, בלאָנקען.
וואנזין משוגעת; ווי׳ק אַראָפּ פֿון זינגען.
וואס עפּעס.
וואר איז געוויסן; אמתדיק; ווי׳הייט אמת (סוב־
סטאַנטיוו).
וואַרום; וואַרום פֿאַר וואָס.
וואַרטן וועלטער.
וואַרן זענען געווען.
וואַרסטו ביסט געווען.
וו׳ אויב.
וווּש שטים (בײַם ווײַלן).
וווינסקע פֿאַווינאַסט אָבליגאַטאָרישער מילי־
טער־דינסט.
וווּנדער וווּנדערלעך.
וויִדערהאַלן איבערחזרן.
וויזיטקע וויזיטאָק, אַזאַ פֿאַרמעל מלבוש.
וויִדן פֿאַשען.
וויִזע חכם, ־ים.
וויטהויז דאָס פֿרעזידענטן־הויז אין וואַשינג־
טאָן, ד״ק.
וויינאַכטן ניטל.
וויינאַגראָד, ־ן וויִנטרויבן.
וויעק תּקופֿה, צײַט; דור.
וויצשטאָק נאַיִוער מענטש, יאָלד.
וולאָסקע הענער מין הענער.
וועסטעטשען באַגעגענען.
וועגל פֿאַרקלענער־פֿאָרמע פֿון וואָגן.
וועל, ־ן כּוחַליע.
וועלערע וועלעריש שלאָפֿקייט.
וועקסל־סאָכראָנע ערבֿות־וועקסל, באַוואָרן־
וועקסל.
וועלמע וואַרעמקייט.
וועלד שלעכטער מענטש.
ומפני חטאינו און איבער אונדזערע זינד.
ורמינהו אויסדריק בײַם לערנען גמרא.

ז

זאגאר אַפּילו.
זאגל זעגל.
זאגענאנטע אַזוי גערופֿענע.
זאהאַרע מידבר סאַהאַראַ.
זאוועבאָנע זאַבאָנע, גלייבעכץ.
זאלאָן (=סאַלאָן) אַלטגריכישער געזעץ־געבער
און מלוכה־מאַן.
זאלבע אַזוינע.
זאלעשקע אַ פֿאַרצײטיק וויִבערש מלבוש.
זאמום (=סאַמום) מידבר־ווינט.
זאן זון.
זאנסט זיסט, אַניט.
זאנע, ־ן זון, ־ען.
זאנפֿט: מיט ד׳ בנעימות.
זאנציק זאָנטיק, פֿאַראַסאָל.
זאסטאָווע פֿרעוּוע היפּאָטעק.
זאפֿע סאָפּע.
זאקאָן געזעץ.
זאקוסקע, ־ס אַ פֿאַרבײַסן.
זאַרע אָרון.
זאַרט, ־ן סאָרט, מין.
זאשטשיטניק פֿאַרטיידיקער.
זוואַרינעץ זאָלאָגישער גאָרטן.
זוּטע סוּעץ(־קאַנאַל).
זיטלעך מאָראַליש; קולטורעל.
זיטן־לערע מאָראַל.
זיטע, זיטן מינהג; מוסר.
זינד זענען.
זיתים דער הר־הזיתים (א״י).
זעגן ברכה.
זעלבסט אַפֿילו; ז׳באַטריגער זיך־אָפּנאַרער.
זעליקער פֿאַרשטאָרבענער.
זעלכע אַזעלכע.
זעלע, זעלן נשמה.
זעצן אָן ברויט האַרבע שטראָף אין אַ תּפֿיסה.
זשאַלײַעם מיר ווילן.
זשידאָווטשיזנע יידנשאַפֿט (אַנטיסעמיטיש).
זשיד פֿאַרכאַט פֿאַרשיווע יידלאַק.
זשערגאָן זשאַרגאָן.
זשערעבע דאָס וואַרפֿן גורל בײַם שטעלן זיך
צום מיליטער־דינסט.

ח

חוזר דער וואָס דערציילט איבער דעם רבינס
תורות.
חונן דלים טראַדיציאָנעלע חברה צו העלפֿן
אָרעמע־לײַט.
חוק כּלל פֿון שפּיל.
חיה לעבעדיק.
חלק אלוה ממעל גאַטס גאָב.
חסר ליידיק.
חרות (די) פֿרײַ.

חרסום אַלט־מיצרישער מאַגיקער.
חרם פֿאַרשווערונג.
חשמל גלאַנציק ליכט, אַרעאַל.

ט

טאָג טעג (רבים); צו דיזן ט׳ בײַ הײַנטיקן טאָג.
טאָלקוטש טענדלמאַרק.
טאָנקרעד העלד פֿון ב. דיזראַעליס אַ ראָמאַן; אָנפֿירער פֿון ערשטן קרייצצוג.
טאָק: אַרויסשטעלן אַ קופערנעם ט׳ אָנזעצן.
טאָקיך טאָווסיעם ניע כאָטשו אַזויניע ווײַל איך אין גאַנצן ניט.
טאַרגאָוליע האַנדל.
טוז געבן אַ שפּריגן צו, אַ פּלי אַרויף.
טוזליק אַזאַ קורץ, וואָלווּל אייבערמלבוש.
ט״ו כּסלו די יאָריקע סעודה פֿון דער חבֿרה־קדישא אין טייל געגנטן.
טומס אַ ניר־אַרקער תּפֿיסה.
טוניק, ־עס אַזאַ ספּאַדניצע, געוויקלט מאַדערן אין צונזערס ציַיטן.
טור איינס פֿון די פֿיר הלכה־ספֿרים א״נ טורים פֿון ר׳ יעקבֿ ב״ר אָשר.
טורמע, ־ס טורעם.
ט״ז דאָס ספֿר טורי זהבֿ פֿון דוד ב״ר שמואל הלוי.
טיול אַן איידעלע סחורה, געניצט פֿאַר שלייַערס.
טיפֿאָן מיטאָלאָגישער מאָנסטער.
טיראָלסקע בהמות ראָסאָוע בהמות, אָפּשטאָמיק פֿון טיראָל.
טכורין געמאַכט פֿון טכויר (אַ טיַיער מין פֿוטערוואַרג).
טעגעמענט, ־ס ענגע, געשטיקטע הײַזערבלאָקן, באַווינט פֿון אַרעמע משפּחות.
טעקס טעקסט.
טערעקאָן טאַראַקאָן.
טראַנספּאָרטירן טראַנספּאָרטירן.
טראַנקמיסטער שׂר־המשקים.
טראָפּ: אַראָפּשלאָגן פֿון ט׳ אַראָפּשלאָגן פֿון מוט, אַרײַנפֿירן אין עצבֿות; פֿאַלן פֿון ט׳ אַראָפּפֿאַלן פֿון מוט.
טרויונג צוטרוי; חתונה־צערעמאָניע.
טרוען: ט׳ען פֿאַר אַ האַלטן פֿאַר אַ.
טרויערטאָל טרויערטאָל, עמק הבכא.
טרײַט דריטע פּערזאָן, לשון־יחיד פֿון טרײַען ׳פּרווון׳.
טרעם וואַגאַבונד.
טרענץ שאָקל, טרייסל.
טשאָנס שאַנס.
טשאַריטע, ־ס צדקה־חבֿרה.
טשאַרם שאַרם.
טשענונענער טאָפּ טשוגונענער טאָפּ.
טשערטאָק אָסיעדלאָסטי תּחום־המושבֿ.

י

יאָ יע.
יאָדאָפּאָב זען אונטער יוד(ע).
יאָק, ־עס וויַיבערש אייבערמלבוש.
יאָריק זען הערות צו „די ניַיע־מאָדישע קליַיער", ש׳ 41.
יאָרעספּעסט יאָריקער יום־טובֿדיקער צוזאַמענקום.
יאַשני ווילי מאָזשנע (=יאַשניע ווילמאָזשני) אייַער עקסעלענץ.
יוד(ע) ייִד; יודע־געלערנטער „אוטשאַני יעוריי" (אַמת אין צאַרישן רוסלאַנד); יודע־פֿאָב אַנטיסעמיט.
יום־המילה טאָג פֿון ברית.
יורי דער יאָריד אינעם טאָג פֿון הייליקן יורי.
יותם גדעונס ייִנגסטער זון.
יחדיו מאָכן צעטיילן זיך מיט עפּעס.
יישר יישר־כוח.
ימי הגבלה די לעצטע דרײַ טעג ספֿירה (טייל אַבֿילות־מינהגים זענען דענצטמאָל ניט חל).
יעוריי ייִד.
יעמערלעך האַרצרײַסיק.
יענען יענעם.
יציאות דאָס אויסגעבן געלט.
ירדן־וואַסער שמד־וואַסער.
יש״ר זען רעגיש.

כ

כדרעומר אייגער פֿון די מלכים וואָס אַבֿרהם אַבֿינו האָט אויף זיי געקריגט.
כוי אַזאַ הירש (וועדט דערמאָנט אין דער גמרא).
כוּאָם באַצאָק דאָוויד זען קוּאָם באַצאָק דאָוויד.
כלה נאָה וחסודה די כּלה איז שיין און רעכט־פֿאַרטיק.
כנפות: פֿיר כּ׳ אַרבע־כנפֿותל, לײַבצודעקל.

כּרם חמד השׂפלה־אויסגאַבע, ווין־פּראָג־בערלין, 1833—1856.
כּת ליצנים די שדים.

כ

כאַדעטניסטוואָ השתדלות.
כאַראַקטעריזירט מענטש מיט כאַראַקטער.
כודאָזשניק קינסטלער.
כודויע פֿאוועדענ(י)ע צייגעניש פֿון שלעכטן אויפֿפֿיר.

ל

לאָ געזעץ.
לאָגער געלעגער.
לאַד: אַן אַ ל׳ אָן אַ טאַלק.
לאַדאָ, ן (=לוּדאָג) פֿראַנצייזישע מטבע (20 גאָלדענע פֿראַנק).
לאַמענירן יום־טובֿדיק באַלייכטן.
לאַסקער עדואַרד לאַסקער, יידיש־דייטשישער פּאָליטיקער (1829—1884).
לאַקשטען סמאַטשקען; זופּן מיט דער צונג, אויף אַ קול.
לאַקומאָטיף ן לאָקאָמאָטיוו.
לאַקסטוועקייט קנעכטישקייט, מה־יפֿיתדיקייט.
לוב אונטערקאָרץ פֿון אַ בוים, געניצט אויף צו פֿלעכטן קוישן און לאַפּטשעס.
לויז: ל׳ ווערן באַפֿרייט ווערן, פּטור ווערן; ל׳ לאָזן אָפּלאָזן, לאָזן אַהיימגיין; ל׳ זיין זיין פֿרייַ, זיין פּטור; ל׳ מאַכן באַפֿרייען.
לויער, ס אַדוואָקאַט.
לויפֿער, ס וואַגאַבונד; כוליגאַן.
לוסטגאַרטן עלעגאַנטער גאָרטן בייַ אַ פּאַלאַץ.
לוצאַטע ש. ד. לוצאַטע, העברעיש־שרייבער, פּיאָניר פֿון ציוניזם (1800—1865).
לחם־הקלוקל נישטיקע שפּייז.
ליבכען געליבטע.
ליבל בלוזקע מיט אַן אונטערשלאַק.
ליידע, ס דאַמע.
לייטן קלאַנגען.
לייטער אָרט אַדער באַדינגונגען וואָס לייטערן דעם מענטשנס נשמה.
ליסטאָפּאַד נאָווטמבער.
למשפּטי אתחנן בעטן מוז איך זיך בייַ דעם, וואָס ער מישפּט מיך.
לעהמניק אייגער וואָס האָט געוויסע פֿריווי־לעגיעס בייַם מיליטער־דינסט.
לעוואַנדע לעוו לעוואַנדאַ, יידיש־רוסישער שרייבער (1835—1888).
לעטערס מ. ה. לעטערים, העברעיש־שער השׂכלה־שרייבער (1800—1871).
לעמאָן לימענע.
לענדלאָר באַלעבאָס פֿון אַ הויז.
לעסן לעקציע.
לעקאָמאָטיף, ן לאָקאָמאָטיוו.

מ

מאַגאַזין זשורנאַל.
מאַגיסטער אַפּטייקער.
מאַוורוע (מבֿריח) זייטיק פֿאַרדינסטל.
מאַטושקע מורעשקע־מלפּה.
מאַטריאַל מאַטעריאַל.
מאַטשעט מעטשעט, מחמדניש בית־תּפילה.
מאַלן מאָלן.
מאַנד לבֿנה.
מאַנהייט חודש.
מאַספּים גרופּע שרייבערס אַרום דער אויסגאַבע המאַסף (1784—1811).
מאַסקאַראַד, ן; מאַסקאַראַד מאַסקעראַד.
מאַקאַסער אַזאַ האַראייל.
מאַקלער מעקלער.
מאַקסט מאַסט.
מאַקסטערטשיק מאַקרעטע, אַזאַן ערדענער טאָפּ.
מאַרדער: מ׳נער פֿוטער אַ טייַער מין פֿוטער־וואַרג.
מאַרקוץ פֿאַרשטאָט פֿון ווילנע.
מאַרשאַן־דע־מאַד מאַדע־געשעפֿט.
מאַשינטשיק מאַשיניסט.
מאַשינע מאַשין; מאַכערייקע.
מאַשירן מאַרשירן.
מבֿאר זיין אויסטייטשן, קאָמענטירן.
מבֿער זיין אויסראַמען.
מגילה־געלט געצאָלטס פֿאַר לייענען די מגילה.
מוזיק־קאָמפּלעט מוזיקאַלישער אַנסאַמבל.
מוט געמיט; אַראָפּ(פֿאַלן) פֿון מ׳ אַרײַנפֿאַלן אין עצבֿות; (אָפּ)שלאָגן פֿון מ׳ עמעצן אַרײַנפֿירן אין עצבֿות.
מוכן מוכן־ומזומן, גרייט.
מוסולמאַן מחמדנער.
מוצץ דער וואָס אים איז מען מכבד מיט מציצה.
מוראַל מאָראַל, מוסר; מ׳יש טרויעריק.
מוריה דער באַרג וווּ מע האָט אויפֿגעשטעלט

דאָס בית־המיקדש; מ׳לאָנד וווּ אַבֿרהם אָבֿינו האָט געדאַרפֿט מקריבֿ זײַן יצחקן.

מות־לבן אַזאַ מוזיקאַלישער אינסטרומענט אין די צײַטן פֿון תּנך.

מותרות אומנייטיקע זאַכן.

מזל־טובֿ אַ שׂימחה דעם שבת נאָך דער חתונה.

מחנים אָרט וווּ יעקבֿ אָבֿינו האָט אָנגעגעגנט מלאָכים.

מחצית־השקל צדקה וואָס מע גיט פֿורים.

מיאָטעזש: דער פּוילישער מ׳ דער פּוילישער אויפֿשטאַנד פֿון 1863.

מיחס זײַן צוגעבן פֿרעסטיזש, מאַכן פֿאַר אַ חשובֿ.

מיטלמער מיטל־לענדישער ים.

מיטעלאָגיע מיטאָלאָגיע.

מיט פֿלײַס אינמיסטן, בכּיוון.

מיי בעז.

מיידכען מיידל.

מײַדן די /דעם/ וועג וווּיכן.

מיסטערסקריא מאַסטערסקייע, וואַרשטאַט.

מיכעל יאָריד אינעם טאָג פֿון הייליקן מיכאָל.

מילכשטראָסע מילכוועג (די שטערן־סיסטעם).

מיסטבאָרלעך מיסטפֿעסלעך.

מיצווה־סיבה געלעגנהייט מקיים צו זײַן אַ מיצווה.

מכאוּבֿים ווייטאָגן.

מכּת־בכורות די לעצטע מכּה בײַ יציאת־מצרים.

מכּת־דם די ערשטע פֿון די צען מכּות.

מכלה זײַן קאָליע מאַכן, צעשטערן; מ׳מקח זײַן שלאָגן דעם פּרײַז.

מנבֿל זײַן דערנידעריקן.

מנישקע מאַנישקע, פֿאָרהאַרץ.

מעבֿדות לחרות פֿון קנעכטשאַפֿט צו פֿרײַ־שאַפֿט.

מעכטע כּוחות.

מעמל פֿאָרט בײַם באָלטישן ים; פֿאָרן קיין מ׳ לעבן אַ טאָג, פֿאַרהוליען געלט.

מענגע: אַ מ׳ אַ סך.

מענישקע מאַנישקע, פֿאָרהאַרץ.

מערע עטלעכע.

מקובר וווּרן געבראַנגט וווּרן צו קבֿורה.

מקח: צוּען אויפֿן מ׳ העכערן דעם פּרײַז; איבערדינגען זיך.

מקרא־דרדקי־מלמד דרדקי־מלמד.

מתושלח: פֿון מ׳ס דור זייער אַלט.

נ

נאַגאַלאַנט פֿראַנט, עלעגאַנט.

נאַוו וווּרעמיע (=נאַוואַיע וווּרעמיע) רוסישע אַנטיסעמיטישע צײַטונג, 1886—1917.

נאַווערשאַק נײַיאָר.

נאָט געלטוועקסל.

נאָטור־רעגל נאַטור־געזעץ.

נאָטשינע אָנהייב.

נאָכאָמען נאָכטאָן, אימיטירן; נאָכאָמונג דאָס נאָכטאָן, אימיטאַציע.

נאָכבאָר שכן.

נאָכטאײַלע נאַכטסאָווע.

נאָכקאָמען יורש, יורשים.

נאָכריכט ידיעה, נײַס.

נאָל זאַקנאָדל.

נאָלאָגאָנט פֿראַנט.

נאָנקין אַזאַ באַוולצײַג.

נאָסיאָטקע אָפּזאַץ אויפֿן דעק און די וועגן פֿון אַ קעסל אָדער סאַמאָווֿאַר.

נאָקס אַקס.

נאָראָד המון.

נאָראָוּם נאָראַנגים.

נאָרד צפֿון; צפֿון־שטאַטן פֿון די פֿש״א.

נאָרהאָפֿט געזונטע שפּײַז.

נאָרן נאָראַנגים.

נזיפֿה וויסטער פּסק; פֿאַרשעמונג.

נחילה, נחילות תּנכישער מוזיק־אינסטרומענט, אַזאַ פֿלײַטל.

ני קיין מאָל ניט.

ניוזפּייפּער בלאַטצײַטונג.

ניגירדע ניגער, טשיקאָווע.

נייטיק אײַליק.

נייוקייט נײַס.

ניכט ניט; נ׳ס גאָרניט.

נימאָלס קיין מאָל ניט.

ניץ דאָס נוציקע; נ׳גלעט געצאָלטס פֿאַר ניצן אַ געליגענע זאַך.

נעט אַזוי נאָענט, אַז ס׳איז ניטאָ קיין אָפּרוק.

נענען אָנרופֿן; נ׳ זיך הייסן, רופֿן זיך.

ס

סאָולאָן שטעטל אין דער ליטע, וווּ ס׳איז געווען אַן עלילת־דם (1861).

סאָוועסט ישרנות, יאַנדעס.

סאָליע סאָלאָ.

סאָמפּל פֿרווול, מוסטער.

סאָסטאָגניע מצב; צונויפֿשטעל.
סאָסיעטע, ־ס סאָראיין.
סאָקערל אויסנוצער.
סאָראָנס סטראָכירונג.
סאָרעפֿאָן אָזאָ פֿויערש אייבערמלבוש.
סוווּאָרין אָ. ס. סוווּאָרין, אַרויסגעבער פֿון נאָוואָיע וועלט.
סוויסטאָק פּסיכאָל.
סוועטער, ־ס באַלעבאָס פֿון אַ שוויצשאָפּ.
סוועטשני זבאָר, ־ן ליכטאָפּצאָל.
סוס גאַרניטער, מעטאַפֿאָריש: לבֿוש.
סויווע טייל פֿון די תּכריכים.
סומקע טאָרבע, זעקל.
סטאָווקע: שטעלן ס׳ שטעלן אין קאָן.
סטאָן טאַליע.
סטאָניק ליפֿטשיק, גאָרסטל.
סטאָפּן אויפֿהערן; אויפֿהערן אַרבעטן; זיין אָן אַרבעט.
סטאָק אויף לאָגער.
סטיגע פֿערדשטאָל.
סטענדל, סטענדלע אָזאָ פֿרויִש מלבוש.
סטראָקע, סטראָקן פּאָס צו פֿאַרהעקלען אַ זשופּיצע, אַ קאַפּטן.
סטריסקאָר טראָמוויי.
סיעוד אַ געריכטלעכע אינסטאַנץ.
סיפור געשעענישׂ.
סכן אַ סך.
סלאָוויאַן, ־ער סלאָוו.
סלוזשיטעל, ־עס דינער.
סליחת־עוונות פֿאַרגעבונג פֿון נעוויירעס.
סליכאָטע סליאָטע, נאַסער וועטער.
סלעק ניט־סעזאָן; גיין ס׳ פֿאַרלירן די שטעלע
אין ניט־סעזאָן; ס׳טיים ניט־סעזאָן.
סמיען זיך דערוועגן.
סמערדיט סע שטינקט.
סעדעלע פֿאַרקלענער־ און פֿאַרצערטל־פֿאַרמע פֿון סאָד.
סעלצן־וואַסער סעלצער.
סעקסטיקע ריכטונג (ניט דווקא רע־ליגיעזע).
סעקן אָפּזאָגן פֿון דער אַרבעט.
סעקראָטאָר, ־ן סעקרעטאַר.
סערפּיס גריכיש־מיצרישער גאָט.
סערמיגע פֿראָסט פֿויערש אייבערמלבוש.
ספּאָסאָבנע פֿעיִק.
ספּאָר קריגערײַ.
ספּיטאָקל ספּעקטאַקל.
ספּיסאָק רשימה.
ספּעקס, ־ן גלאָז־באַדעקטער בייט.
ספּראָנדשינג, ־ס ספּרונזשינע.
סקאָל שטיין, פּעלדז.
סקלאָדנע גוט אַרטיקולירט, קלאָר.
סקראָפּל סקראָפּולאָז.
סראָק טערמין צו ליווערן אַ סחורה אד״גל.

ע

עבֿר קדמון־פּאָטער פֿון די עבֿרים.
עד בלי די מיין וויי גענוג.
עד הנה ביז אַצינד.
עהעפֿאָר פּאָראַפֿאַלק.
עהעפּלאָק זען הערות צו „דער ייִדישער גראָשדאָנסקער בראָק״, ש׳ 43.
עובֿדי הבעל דינגרס פֿון בעל.
עגילה, עגילות בילבול.
עזון חמור שווערע נעוויירע.
עטוואָס עפּעס; אַ ביסל.
עלנט אָרעם; אָרעמקייט; אומגליקלעך.
עלקן געמאַכט פֿון על(י)ק (אַזאַ פֿוטערוואָרג).
עם כּל הפּסקנות מיט אַלץ וואָס מע טאָר ניט.
עמטן באַד עמס, אַ דאַטשעאָרט אין דײַטש־לאַנד.
עמפּאָנגען אויפֿנעמען, מקבל־פּנים זיין.
ענגל מלאך.
ענדן ענדיקן.
ענווה ענייוות.
עפּנטלעך אָפֿן־האַרציק.
ערבאַרן אײַנגעמען, פֿאַרכאַפּן.
עראינערן דערמאָנען.
ערבליקן דערזען.
ערדבאָלן ערדקויל.
ערדקוגל ערדקויל.
ערהאַבן דערהויבן.
ערוואָגן זיך דערוועגן זיך.
ערוואַרטן באַשערט זײַן.
ערווקן אויפֿוועקן.
ערווערבן, ערווארבן אײַנשאָפֿן זיך.
ערטער יצחק ערטער, העברעיִשער השׂפלה־שרײַבער (1772—1851).
ערטראָגן איבערטראָגן; ערטרעגלעך צום אי־בערטראָגן.
ערכה, ערכות (קהילה־)שטיִערן, טאַקסע; שטיִער־קוואָטע; שטעלן אַ גרויסע ערכה אַרויפֿלייגן גרויסע שטיִערן.
ערלאָנגען דערגרייכן.

ערלה אֲפצאָל פֿון תּבֿואה און אויפֿס אין די צייטן פֿון תּנך.

ערעפֿורכט דרך־ארץ, אֲפשׁיי.

ערע־קווייטל בלימל וואָס צייכנט עמעצן אויס.

ערפֿאָרן זיך דערווײַסן.

ערפֿילונגס־פֿאָיגל דאָקומענט וואָס גיט אַ רעכט אֲפצושרײַבן עמעצנס פֿאַרמעג.

ערפֿינדן אויסגעפֿינען.

ערקעלטן זיך פֿאַרקילן זיך.

עררעגן אויפֿרעגן, צערודערן.

עשתורת אַן אַלט־כּנענישע געטין.

פּ

פּאַבסט, ־ן פּויפֿס.

פּאַדאָקעס שטיצערן.

פּאַדאָנע, ־ס אונטערטאָן; פּאַדאָנסטוך לײַב־אייגנטום.

פּאָד אַרעסטע אונטער אַרעסט.

פּאָד באָסמאָקאָם (=באָשמאָקאָם) אונטערן קנאַפּל.

פּאָדלאָסט, ־ן גבֿלה, נידעריקער אָקס.

פּאָדלע נאָטור שוואַכע נאָטור.

פּאָד נומעראָם אײַנס נאָך ס׳אַנדערע.

פּאָדען יאָגן זיך.

פּאָדעסקע בענדל אַרומצובינדן אַ זאַק.

פּאָדרײַדסשיק, ־עס ליוועראַנט, קאָנטראַקטאָר.

פּאָהיבעל: צום פּ׳ צום אומגליק, צום שלימזל.

פּאָוולוסקן זען הערות צו „די אַלטע וועלט מיט די נײַע וועלט", ש׳ 7.

פּאָוועדענע זען כודוע פּאָוועדענע.

פּאָזאָן דיאַפּאָזאָן.

פּאָטײַטע קאַרטאָפֿל.

פּאָטשט: פֿלוען פּ׳ גיך פֿאָרן מיטן פּאָטשט; פּ׳אוועך גלעקל גלעקל פֿון אַ פּאָסטוואָגן.

פּאָ יעמאָפּאָם טרעטבן; פּאָ עמאָפּ טרעטבן פֿירן אַרעסטאַנטן צו פֿוס פֿון פּאָליצײַ־סטאַציע צו פּאָליצײַ־סטאַציע.

פּאָכוואָלן אַנערקענונג, לויב.

פּאָל דע קאָק פֿראַנצײזישער שרײַבער פֿון ליבע־ראָמאַנען (1819—1892).

פּאָלזוועוו זיך באַנוצן זיך.

פּאָמעטשען זיך צו זיך דערשלאָגן צו.

פּאָנאָטשיק האַרעלע, טײַערער האָר.

פּאָניע מאָטקע אַ פֿרוי אַ תּקיף.

פּאָסטן צוגלײַכן.

פּאָסטערקע הײַבל.

פּאָסעזשיר, ־ן, ־ער פּאָסאָזשיר.

פּאָפּאָס אָפּשטעל.

פּאָפּאָר: לאָזן פּ׳ ניט פֿאַרזײַען אַ פֿעלד, לאָזן עס זיך אָפֿרוען.

פּאָפּיוס פּויפֿס.

פּאָפּראָווקע: מיט די נאָנצע פּ׳ מיטן גאַנצן פֿאַרפּוץ, מיט אַלע פֿליטערלעך.

פּאָקויעס עלעגאַנטע חדרים.

פּאָראַדיס גן־עדן.

פּאָראַדקעס פֿירונג, אײַנפֿירן.

פּאָראַנדיק סדר, שטייגער.

פּאָרטי שידוך.

פּאָרטוואַן פּאָראָוואַן, צעטיילונגען.

פּאָ שעו דערלאַנגען איבערן קאָרק.

פּובליק פּובליקום, אוידיטאָריע; אין פּ׳ אָפּנטלעך.

פּובלישער, ־ס אַרויסגעבער.

פּוימענינק רעקרוטירטער (רוסלאַנד, מיטן 19טן י״ה).

פּוימענעס אכזריותדיקע רעקרוטיר־סיסטעם רוסלאַנד, מיטן 19טן י״ה).

פּויעזד, ־ן באַן.

פּולקנוויז פּאָלקנוויז; מאָסנוויז.

פּולשטט פּולס.

פּונקט (אין) נאָטור פּונקט ווי.

פּוסקאָטע פּיסקאָטע.

פּיי(ע)ם מטבע פֿון אַ קלײַנעם ווערט; ניט געבן אַ פּ׳ אויף ניט האַלטן פֿון.

פּיקעט, ־ן: שטיין אויף פּ׳ן שטיין אויף דער וואַך, היטן.

פּלאָסקען פּליאָסקען.

פּליים אַרבעטספּלאַץ.

פּלעצליך פּלוצעם.

פּניאל אָרט וווּ יעקב אָבֿינו האָט זיך געראַנגלט מיט אַ מלאך.

פּעבל המון־עם.

פּעולה: אַ פּ׳ טאָן אויסלערנען זיך.

פּעטוך האַן.

פּעטראָפּאָוולאָווסק קרעפּאָסט די פּעסטונג פּעטראָפּאָוולאָווסק אין רוסיש מיטל־אַזיע.

פּעסט פּאָסקודנער ריח.

פּערוי ערשטער; פּ׳ ראָזריאָד ערשטע קאַטעגאָריע (תלמידים).

פּערעמענע בייט.

פּערקעלאָוועס געמאַכט פֿון פּערקאַל (אַזאַ שניט־סחורה).

פּראָוועז זען זאָסטאָוונע פּראָוועז.

פּראָוועדיר וועגוויזער.

פּראָזבע, ס **פּראָשענ'יע.**
פּראָל **גדולה.**
פּראָם **שיף וואָס פֿאָרבינדט צוויי ברעגן פֿון אַ טײַך, אָזערע אד"גל.**
פּראָפֿעראָנס **פּרעפֿעראַנס, אַזאַ קאָרטנשפּיל.**
פּרוּרעמניצע **זען הערות צו „די געהיימניסע פֿון ערב יום־טובֿ", ש' 132.**
פּריאָם [**פּרי־יאָם**] **אויפֿנעם, רעקרוטירונג;** פּ׳זאַל **אויפֿנעמזאַל.**
פּרייסטער **פּריסטער.**
פּרינסל **קנײַפּער, טאַראַקאַן.**
פּריכאָד, ן **גאַנג, אויפֿפֿיר.**
פּרימער **דוגמא.**
פּריראָד **נאַטור.**
פּרענט **שטאַבע, גרויס שטיק.**
פּרעס **דרוק;** גויט **האַלטן אין** פּ׳ **האַלטן אין צוים.**
פּרעפֿעסיאָן **פּראָפֿעסיע, פֿאַך.**

פֿ

פֿאָך: פֿון אַנדערן פּ׳ **פֿון דער אַנדער זײַט, פֿון אַן אַנדער שטאַנדפּונקט;** אין יעדער פּ׳ **אין יעדער פּרט;** אין אַ נידעריקן פּ׳ **אויף אַ נידעריקער מדרגה.**
פֿאָכער **פֿאַלדן בײַ אַ קלייד.**
פֿאָל (אונד פֿאָל) **פֿול (און פֿול).**
פֿאָלש זײַן **זײַן אומגעטרײַ אין חתונה־געהאַטן לעבן.**
פֿאָן: רײַכע פּ׳ **גילדענע פֿאָן, עליט, גבֿירים־שאַפֿט.**
פֿאָנע: שטעלן צווי פּ׳ **אָנזעצן.**
פֿאָר **פֿוטערוואַרג.**
פֿאַראירט **פֿאַרבלאָנדזשעט.**
פֿאַראָנגסט **איבערגעשראָקן; דערשלאָגן.**
פֿאַרבאַרייטן **צוגרייטן.**
פֿאַרבראכן **קאַליע מאַכן.**
פֿאַרגעבן זיך מי **זיך אָנטאָן אַ כּוח.**
פֿאַרהאַפֿטן **אַרעסטירן.**
פֿאַרהער **צו ערשט; פֿרײַער.**
פֿאַרוואָכן **אַרעסטירן.**
פֿאַרוואַנדעט זײַן **זיך אָנקערן, זײַן קרובֿים.**
פֿאַרוואַרנט **באַוואָרנט.**
פֿאַרוויידעט **עקסט פֿרום.**
פֿאַרוירט **צעטומלט.**
פֿאַרזאָג **געהייס, באַפֿעל.**
פֿאַרזאָגן **פֿאַרויסזאָגן, נבֿיאות זאָגן.**
פֿאַרט: **אויפֿן פֿאַרט זײַן מלוכישער** פֿאַרזיכדיקייט (פֿש"א).
פֿאַריק **אַמאָליק.**
פֿאַרמאָג **פֿאַרמעג.**
פֿאַרנעמען זיך **זיך אין רייד אַרײַנלאָזן** שמועסן.
פֿאַרספּענדן **אויסברענגען.**
פֿאַרעם **אוניפֿאָרעם, הלבשה.**
פֿאַרפֿאַסטן **פֿון באַשטיין פֿון.**
פֿאַרפֿאַסטן **פֿאַראַנדיקן.**
פֿאַרפֿושערן **אַ תּל מאַכן; צעטרענצלען.**
פֿאַרפֿלוכט **פֿאַרשאָלטן.**
פֿאַרפֿעסטן **פֿאַרפֿעסטיקן, שטאַרקער מאַכן.**
פֿאַרצוג **בילכערקייט;** געבן פּ׳ **געבן פֿאַרהאַנט, אָפּטרעטן די בכורה.**
פֿאַרצײַען **מוחל זײַן;** בעטן פּ׳ **בעטן מחילה.**
פֿאַרקאַכט **ווערן פֿאַרליבן זיך.**
פֿאַרקומען **באַווײַזן זיך אין חלום.**
פֿאַרקומערט **עמעצן אַרײַנפֿירן אין זאָרגן.**
פֿאַרקימערט **פֿאַראַרהט.**
פֿאַרקנוטעוועט **דערשלאָגן מיט אַ קנוט.**
פֿאַררויכן **פֿאַרראָכערן.**
פֿאַררײַזן **אַוועקפֿאָרן אויף אַ נסיעה.**
פֿאַרשוואָכן **אָפּשוואַכן.**
פֿאַרשוועכן **אָפּשוואַכן.**
פֿאַרשוועדערן **פֿאַרשוועגדן, צעטרענצלען.**
פֿאַרשטײַפֿן **פֿאַרשטאַרקן.**
פֿאַרשטעלט **ניט־אָפּן־האַרציק.**
פֿאַרשטראָמען **אַוועקשטראָמען; אַוועקטראָגן.**
פֿאַרשלאָפֿט **אָפּגעשוואַכט; געחלשט.**
פֿאַרשלימערן **פֿאַראַרגערן.**
פֿאַרשמײַסן **פֿאַרוואַרפֿן.**
פֿאַרשקלאַווירן **פֿאַרשקלאַפֿן.**
פֿודאָמענט **פֿונדאַמענט.**
פֿוילענצער **פֿויליאַק.**
פֿון טאָג **פֿון טאָג צו טאָג אַלץ . . .**
פֿון יאָר **פֿון יאָר צו יאָר אַלץ . . .**
פֿורגעלט **געצאָלטס פֿאַר טראַנספּאָרטאַציע.**
פֿוריע **גדלותדיקער אָנשטעל.**
פֿורכט **מורא.**
פֿיאַלקע **פֿלייט.**
פֿיי **טײַער מין פֿוטערוואַרג.**
פֿיטן **באָקסן.**
פֿיטער **באָקסער.**
פֿינדע **שׂונאים.**
פֿיערטאָג **יום־טובֿ, חגא.**

פֿײַערסקייפּ פֿײַער־לייטער, צוגעגאָגלט צו דער דרויסנדיקער וואַנט.
פֿילטכט אפֿשר.
פֿילן אַ סך מענטשן (אַקוזאַטיוו).
פֿילעזאָף פֿילאָסאָף.
פֿילצטוך פּוישט, אַזאַ סחורה.
פֿינדלינג געפֿינסקינד.
פֿינדן, געפֿונדן געפֿינען.
פֿינפֿערנע גלעזל גלעזל צו טרינקען משקה.
פֿירכטן מורא האָבן; פֿירכטע ניט! האָב ניט קיין מורא! פֿירכטערלעך מוראדיק.
פֿלאָק(ן), פֿלעקער נאַר.
פֿלאָר גדולה, גלאָריע.
פֿלוס טײַך.
פֿלײַס: אויף צו פֿ׳ן אינמיסטן, בפיזון.
פֿליכטע התחייבותן.
פֿלעקער רבים פֿון פֿלאָק(ן).
פֿעכטן זיך ראַנגלען זיך; דועלירן.
פֿעליק גאַנץ.
פֿעלשריש עוולה, באַגאַנגענער פֿעלער.
פֿעקטאָרע, ־ס פֿאַבריק.
פֿעשן מאָדע.
פֿראַנען פֿאַראַן.
פֿראַנצייז פֿראַנצייזיש לשון.
פֿראָק, ־ן פֿראַכטוואָגן, משא־וואָגן.
פֿרײַ פֿריילעך; פֿ״ע מוט אויפֿגעלייגטקייט, פֿרייליעכקייט.
פֿרײַ שטעלן פֿרײַ מאַכן, באַפֿרײַען.
פֿרייַ זיך! פֿרײַ זיך!
פֿרײַער נאַיוועך, אומגעניטער מענטש.
פֿריכטע פֿרוכט, ־ן.

צ

צאַמעלע צײַמל פֿון אַ פֿערד.
צו הויז אין דער היים; צ׳ פֿאָרן אַהיימפֿאָרן.
צווישן: האַלטן אין צ׳ האַלטן אין צוים.
צוועט בלײַונג.
צוכט ריינקייט.
צום האַנט קומען זיך טרעפֿן, זיך מאַכן.
צום שטראַנד זען צו שטראַנד.
צו ענדע געענדיקט.
צופֿעליקערווײַזע על־פּי טראַף.
צו צײַטן צו מאָל, אַ מאָל.
צורקע פּנימל.
צו שטראַנד, צום ש׳, צור ש׳ צו גרונט.
ציבּא שאול המלכּ אַ קנעכט.
ציגונקע אײַזנבאַן.
צײַגער ווײַזער.
צײַט במשך; ווי לאַנג.
ציל זען אויפֿן ציל.
צילאַרבעטער אַרבעטער אויף נאַרמע.
צנאַטקעלע חנדל, אַנשטעל.
צעבערטשיק צעבער.
צעדולדעט צעדולטע, חושים.
צעטל צעטלגעלט, קהלשע הכנסה.
צעכאַווע גבאות דאָס זײַן אַ גבאי אין אַ צעך.
צעלייגן אויסהרגענען, חרוב מאַכן.
צעלײדן אָנלײדן זיך.
צענזורירן צענזור.
צעשווענען אַ סך טרינקען, שיכורן.
צפֿון־קאָנט רוסלאַנד.

ק

קאַדושקע, ־ס אַזאַ פֿעסל.
קאַהאַלע זען קניגע קאַהאַלע.
קאַזאַלע, ־ס קלאַנג, פֿליאַטקע.
קאַזין געשוועסטערקינד.
קאַטאַק גליטש.
קאַטינקע אַזאַ פֿאַרצײַטיק ווײַבערש מלבוש.
קאַלאָר, ־ן קאָליר.
קאַלענע רעלסנוועג.
קאַמאַר, ־עס קאָמאַר, מאָסקיט.
קאַמטשאַטקע, ־ס געבלימלטער דאַמאַסט.
קאַמיק קאָמיזם.
קאַמעע, ־ן קאָמעט.
קאַמערציסטיין סוחרטע.
קאַמער־קאָמער־הויז אַזאַ שפּיל.
קאָן: נעמען דעם ק׳ אויסנעמען דעם קאָן, געווינען.
קאָנאַרינע קאָנאַריקלעך.
קאָנטאָריסט, ־ן באַאַמטער.
קאָנטרע, אין ק׳ אין דאָרף, אויף פֿרישע לופֿט.
קאָנטרעדאַנס (פֿראַנצייזישער) טאַנץ.
קאָנקלעט, ־ן קאָטלעט.
קאָסאָרקע שטיבל וווּ סע ווויגט אַ באַנוועכטער.
קאָסטיאָר, ־ן פֿײַער, שׂריפֿה.
קאָסטן אָנטרײַבן אָנמאַכן הוצאות.
קאָפּטעלע אַזאַ ווײַבערש מלבוש.
קאָצוביקע אַזאַן אייבערשט לײַבל, אַ פֿראָסט פּעלצל.
קאָרט פֿאָטאָגראַפֿיע.
קאָרט סוד, גערוכט.
קאָרפֿו גריכישער אינדזל (עלילת־דם פֿון 1891).

קבלת־חכמים טראַדיציע.
קב הישר באַווּסט מוסר־ספֿר פֿון צבי־הירש קוידענאָווער.
קבֿורה: מאָכן אַ ק׳ געבן אַ פּסק; ק׳־געלט אָפּצאָל פֿאַר ברענגען צו ק׳.
קובע אַזאַ פֿאַרצייטיק אייבערמלבוש, בייַ געמיינע לײַט.
קוואַדער אַמעריקאַנער מטבע (25 סענט).
קוויטשקען קוויטשען.
קוועלע, קוועלן קוואַל.
קוועטל דימינוטיוו פֿון קוואַרט.
קוילנמײַז, ־ס קוילן־מינע.
קול מבֿשר יידישע וואָכנטלעכע בײַלאָגע (1863—1872) פֿון העברעיִשן המליץ.
קול ממרומים קול פֿון דער הייך.
קוממיות לאַרצנו מיט אַן אויפֿגעהויבענעם קאָפּ צו אונדזער לאַנד.
קומער עגמת־נפֿש.
קופּער קופּערנע מטבעות, קליינגעלט; מע־טאַפֿאַריש: ניט געגוג באַצאָלט.
קוראַנדע איגנאַץ קוראַדנע, עסטרײַכישער פּאָ־ליטיקער און זשורנאַליסט, און יידישער כלל־טוער (1811—1884).
קוראַנט אַזאַ (פֿראַנצייזישער) טאַנץ.
קורצע ווערטער אַ כלל, בקיצור.
קורקעמיי קורקומאַ, אַ געווּיקס וואָס פֿון זײַנע וואָרצלען פּראָדוצירט מען אַ גע־ווירץ.
קטטה מחלוקה, קריגערײַ.
קיאָם באַצאָל דאָווד דערלאַנג דעם טאַטן מיטן שטעקן.
קיטקעלעך צוקערלעך.
קילקולים שאָדן.
קימער: געבן אַ ק׳ זאָרגן זיך.
קינאת־הדת רעליגיעזע אומטאָלעראַנץ.
קינדזשאָל קינדשאַל.
קינדלען: זיך לאָזן ק׳ זיך לאָזן אָפּנאַרן.
קינסטע קונסטן (רבים).
קינפֿטיק קומעדיק, מאָרגנדיק.
קיסקע קיטשקע, פֿאַרצייטיקער פֿרויִשער קאָפּצודעק.
קיפּאָזש, ־ן עקיפּאָזש, קאַראַט.
קלאָב קלוב; שטעקן.
קלאַטשווויט נידעריקער פּאָליציי־באַאַמטער.
קלאַסע סאָציאַלער קלאַס.
קלוסשווויט זען קלאַטשווויט.
קליאָק מאַרך פֿון די ביינער.
קליינצײַטגער קליינער ווײַזער (פֿון זייגער).
קלינגבלעך גאָנג.
קלער געדאַנק.
קמח עניים מעות־חיטין.
קניאַגינע פֿירשטין.
קניאַז פֿירשט.
קניגאַ קאָהאָלע (=קניגאַ קאַגאַלאַ) אַנטיסע־מיטישע זאַמלונג בילבולים פֿונעם משומד י. בראַפֿמאַן.
קעטן קייטן.
קעלנערל דימינוטיוו פֿון קאָלנער.
קענטנים, ־ע קענטשאַפֿט, ידיעות.
קענטען האָבן געקענט.
קעסטיקן זיך לעבן אויף קעסט.
קעסל־גראַרדן רעווידיר־סטאַציע פֿאַר אימי־גראַנטן אין די פֿש״א.
קעצער הערעטיקער (די אינקוויזיציע פֿלעגט זיי שטראָפֿן רודפֿן).
קער: מאָכן אַ ק׳ אַרײַנקערן, אַרײַנגיסן אין זיך.
קערעדזש קאַרעטע.
קערקל, ־ער דימינוטיוו פֿון קאַרק.
קראָמע יעוריי־עוו אַחוץ יידן (אַנטיסעמיטיש קלינגט).
קראָנע, ־ן קרוין.
קראָפּירן פּלאַנען.
קרוין־דעפּוטירטע זאָלן וווּ קרוין־דעפּו־טירטע פֿאַרבראַנגען; מעטאַפֿאָריש: די גדולים, די הויכע פֿענצטער.
קרוקאָדיל, קרוקודיל, קרוקעדיל קראָקאָדיל.
קריזוס קריזיס.
קריטע אַזאַ פּראָסטער פּאַסיק.
קריפּט: גיין אין ק׳ צוקומען כּוח.
קרעטיקירן קריטיקירן.
קרעטשמע קרעטשמע.
קרעפּטע קינסטלעריש כּוחות.
קשת רעגן־בויגן.

ר

ראַגאַטקע ראָגאַטקע, שטאָטויער.
ראַזגאָוואָר שמועס, דיאַלאָג.
ראַזוועט מי טאָזשע יעוריי־עו? צי זענען אויך מיר יידן?
ראַזוורעט זונות.
ראַזן רויזן.
ראָט, ־ן עצה; פֿאַרטל.
ראָט פֿאַרטל; הילף.

ראָטן זען ראָט.
ראָטנע קאָמאַנדיר קאָמאַנדיר פֿון אַ ראָטע.
ראָמאַטיזם רעוומאַטיזם.
ראָנדאַר רענדאַר.
ראָסטאָנסקע ראָטע זען אַרעסטאַנטסקע ראָטע.
ראָסוזשדעניע יישוב־הדעת.
ראָסקאָדעווסן אויסגעבן, אויסבערענגען.
ראָסקלאָד(קע) אַ קאָנטריבוציע אויף קהילה־מיטגלידער, טאַקסע.
ראָצעמאָרע אין פּאָסן אַ בעסער מין סחורה, גענישט פֿאַר קאָפּעטעס און זשופּיצעס.
ראָקעס מיטן פּנים אַראָפּ.
ראָר אַ זעלטן געראָטן קינד.
ראָר רויר.
ראָשטשאָפּ צערעכענונג; מאַטעריעלע אויס־רעכענונגען.
רובלאָרנע רעגולער.
רובלער רעגולער, פּסדר.
רויכיק אָנגעפּעלצט.
רומאָניע רומעניע.
רוס רוסיש לשון; סאָזשע.
רחל מבכה על בניה רחל וויינט אויף אירע קינדער.
רײז נסיעה.
ריזן געבן אַ הוספּה.
רײַך מלוכה; רײַכקייט; ר׳ן רײַכע לײַט.
רײַכן דערלאָנגען.
רייצאָם צערייצט.
רייצנד צוציענדיק; סענסיטיוו.
ריכטיק פּאַקטיש; ר׳ ווי פּונקט ווי.
ריכן שמעקן.
ריסל העלפֿאַנט שנוק.
רעגיץ י׳. ש. רעדזשיאָ (יש״ר), געלערנטער און העברעיש־שרײַבער (1784—1855).
רעגעלע געוויינטלעך; פּשוט אַ . . . , ממש אַ . . .
רעדאַקטאָרן רעדאַקטאָרן.
רעזאָלוציע פּסק־דין.
רעזערוואָר רעזערוווּאַר.
רעלצע רעלס.
רעסורס, ־ן קאָסינאָ.
רעסטאָנט אַרעסטאַנט.
רעסטאָראַציע, רעסטאָראַן. רעסטאָראַן.
רעפּוטירער (=רעפּעטירער) אַזאַ זייגער.
רעקרוטאָוו רעקרוטירונג.
רעשענע פּסק־דין.

ש

שאָלן, ־עס קונדס.
שאָלטן־וואָלטן געוועלטיקן.
שאָליקעס קונדסערײַען, שטיפֿערײַען.
שאָן שוין.
שאָפֿן: האָבן צו ש׳ געוועלטיקן; זײַן דער ממונה.
שאָרן מחנות.
שבת־נאָגעלעך גרויפֿן וואָס מע לייגט אַרײַן אין טשאָלנט.
שיבֿעה ימים: אויף ש׳ איבער גאָר דער וועלט.
שובע אַזאַ לאַנג אייבערמלבוש.
שוואָר שבֿועה.
שוויין חזיר.
שוועקער שיפֿור.
שוועמערײַ עקזאַלטירונג; פֿאַרחלומטקייט.
שוידערהאַפֿט שוידערלעך.
שוינהייט שיינקייט; שיינקייט.
שוינען מוחל זײַן; זען אויך גענשוינט.
שוין וויזן.
שום (אין קאָפּ) משוגעת.
שושן ניגון אַדער מוזיקאַלישער אינסטרומענט (דערמאָנט אין תהילים).
שחין די 6טע פֿון די צען מכּות (בלאָטערן).
שטאָט: ס׳איז ניט קיין ש׳ סע פּאַסט ניט; ש׳לעך עלעגאַנט, לוקסוסדיק.
שטאָטיק צרות קהלשע צרות.
שטאָר שטאָר, אַזאַן אויגן־שלאַפֿקייט.
שטוילער גנב.
שטופּע שטאַפּל, מדרגה.
שטורעמאָרש פֿאַרגיכערטער מאַרש.
שטייוקע געלט וואָס מע פֿאַרלײַט אָן פּראָצענט.
שטיין אום זיך אײַנשטעלן פֿאַר, זיך ראַגלען פֿאַר.
שטיפֿן פֿאַרשטאַרקן.
שטירצן אַראָפּוואַרפֿן פֿון אַ מאַכט־פּאָזיציע.
שטעלן דעם נפֿש אין אַחריות אײַנשטעלן דאָס לעבן.
שטראַנד זען צו שטראַנד.
שטראַפֿירן זיך באַשטײַערן זיך.
שטרײַט קאָמף; ש׳ן (מיט) מלחמה האַלטן (מיט).
שטענען דאַכטן זיך.
שילוח וואַסער־באַסיין אין א״י.
שימפֿן זידלען; שימפֿערײַ זידלערײַ; שימפֿלעכע רייד מיאוסע רייד.

שיני אַמעריקאַנער זידל־נאַמען פֿאַר יידן.
שיצע גאָט! גאָט זאָל אַפּהיטן!
שיקאַזע פֿול מיט שיק.
ש"ך דאָס ספֿר שפֿתי כהן פֿון שבתי ב"ר מאיר הכהן.
שם ועבֿר נחס אַ זון און אוראייניקל, האָבן אָנגעפֿירט אַ ישיבֿה.
שמוק צירונג.
שמיטת־כספֿים דאָס בטל־וועלן פֿון חובֿות אין אַ שמיטה־יאָר.
שמינית תּנכישער מוזיק־אינסטרומענט מיט אַכט סטרונעס.
שנופטוך גאָזטיכל.
שנער בעל.
שעכטמיסטער אויפֿזעער איבערן קוילען בהמות און עופֿות אין פֿרעהס הויף.
שעפֿונג באַשאַף; שאַפֿונג.
שערבלעך: אָרויפֿלייגן די ש' שטאָרבן.
שערסט שטעכיקע וואָנצעס בײַם געשטנזאָנג.
שפּאַניעץ שפּאַניער.
שפּאָר: מיט אַ ש' מיט אַ הצלחה, פֿרוכפּער־דיק; ניט האָבן קיין ש' ניט זײַן קיין שפּאָרזאָם אויסגערעכנט, שפּאָרעוודיק.
שפּור געמיינער עולם.
שפּיזעשטאָפּע שפּיז.
שפּיכלער, ־ן מאַגאַזינער.
שפּיכער, ־ן שפּיכלער, מאַגאַזין.
שפּירנד סענסיטיוו, שפּירעוודיק.
שקאַדראָן, מיליטערישער אייגנס.
שרויפֿן פּיניקן.

ש

שרי מעלה מלאָכים.
שר של אדום דער מלאך־פֿאַטראָן פֿון אדום.

ת

תּא שמע אויסדריק בײַם לערנען גמרא.
תּבֿונה פֿאַרשטאַנדיקייט.
תּדעל איינער פֿון די מלכים וואָס אַבֿרהם אָבֿינו האָט אויף זיי געקריגט.
תּוכן עלילות ספֿר פֿון חיים־אַבֿרהם ב"ר יהודה־לייב מ"מ במאַהליבֿ.
תּחנון תּפֿילה וואָס מע זאָגט ניט אום יום־טובֿ און אַ גאַנצן חודש ניסן.
תּנועה געמיט.
תּעודה י. ב. לעווינזאָנס השׂכלה־וועלט תּעודה בישׂראל.
תּפֿוס, ־ים אַרעסטאַנט; זיצן ת' זיצן אין טורמע.
תּרשיש טײַערער שטיין, געניצט פֿאַרן אורים־ותּומים.

ביבליאָגראַפֿיע

ו. צונזערס ווערק

א. אַרומנעמיקע אויסגאַבעס

1. אליקום צונזערס ווערק, קריטישע אויסגאַבע פֿון מרדכי שעכטער, ניו־יאָרק, ייוואָ, 1964, 2 בענד.
2. אַלע ווערק פֿון אליקום צונזער, ניו־יאָרק, אַבא קאַצענעלענבויגען, 1920, 3 בענד. [היק, ייוואָ, יעיל, ירוש]
3. געקליבענע ליעדער פֿון אליקום צונזער: פֿאַר געזאַנג אַראַנזשירט מיט פּיאַנע באַגלייטונג פֿון וויליאָם פֿיטשהענדלער, געבויט אויף נאָטיצן פֿון יאָזעף רומשינסקי [ייִדישע הקדמה: קלמן מרמר, ענגלישע הקדמה: אַב. קאַהאַן, ענגלישער קיצור: מאַקסימיליאַן הורוויץ], ניו־יאָרק, צונזער פּאַבלישינג קאָמפּ׳, 1928, 12, 236 זז׳.[1] [ייוואָ, ירוש, קב]

ב. קלענערע אויסגאַבעס

דער אַרטיקל (א, דער, די, דאָס און ה־) רעכנט זיך ניט בײַם אויסשטעלן די אויסגאַבעס לויטן אַלף־בית.

1. די אײַזנבאַן: מיט נאָך צוויי סטיערע לידער . . . , ווילנע, פֿין, ראָזענקראַנץ און שריפֿט־זעצער, תּרלה־1875, 30 זז׳. [ייוואָ, לב, סש]
2. ———, ווילנע, פֿין און שותּפֿים, תּרלז־1876, 30 זז׳. [ווינער, סש]
3. ———, ווילנע, פֿין און שותּפֿים, תּרנ־1890, 30 זז׳. [ייוואָ, ירוש, לב, סש]
4. ———, ווילנע, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרנז־1897, 30 זז׳. [ירוש]
5. ———, ווילנע, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרסב־1902, 29 זז׳. [ייוואָ, סש]
6. הגיון בכינור: נײַעס פֿונף לידער . . . צום זינגען מיט אינסטרומענטאַלנעם בעגלייטונג, ווילנע, אַ. דוואָרזשעץ, תּרכט־1869, 68 זז׳. [ייוואָ, ירוש]
7. הגיון בכינור: נײַעס פֿיר לידער . . . גיזונגען גיוואָרין מיט בעגלייטונג פֿון פֿידיל, ווילנע, תּרל־1870, 60 זז׳. [סש]
8. ———, אידטקוהנען, א. צ״ה קאַצענעלענבויגען און ש. ראַבינאָוויץ, תּרל״ב־1872, 60 זז׳. [סש]
9. ———, ווילנע, פ״ג מרדכי קאַצענעלענבאָגען, דרוק אַלמנה און ברידער ראָם, תּרנח־1897, 60 זז׳. [ייוואָ, ירוש]
10. ———, ווילנע, פ״ג מרדכי קאַצענעלענבאָגען, דרוק אַלמנה און ברידער ראָם, 1903. [ייוואָ, ירוש, לב, סש]

---

[1] אויפֿן אײַנבונד שטייט געקליבענע ליעדער פֿון אליקום צונזער, אָבער אויפֿן שער־בלאַט — ליעדער פֿון אליקום צונזער. היות אינעם ענגלישן טייל פֿון בוך שטייט סײַ אויפֿן אײַנבונד סײַ אויפֿן שער־בלאַט *Selected Songs of Eliakum Zunser*, נעמען מיר אָן, אַז געקליבענע ליעדער איז דער טיטל וואָס מע האָט אין זינען געהאַט צו געבן דעם בוך, מערניט אין איינעם פֿון די פֿאַלן, וווּ דער נאָמען ווערט אָנגעגעבן, אויפֿן ייִדישן שער־בלאַט, איז דאָס וואָרט געקליבענע ע״פּ טעות אַרויסגעפֿאַלן.

11. *** ווי֫א א֫ פּ֫אטער קומט צו איין קינד: וואַרטען פֿ֫אן דיכטער אליקום צונזער, נ"י, סעני שאַפּירא.
12. דער זינגער: דרעי֫א לידער מיט מא֫טיוין צום זינגען . . . , ווילנע, י. ל. מ"ץ, תּרמד־1884, 30 זז'. [היק, יוואָ, ירוש, לב]
13. ———, ווילנע, י. ל. מ"ץ, תּרנה־1895, 30 זז'. [יוואָ, ירוש, סש]
14. יודישע פֿ֫אלקסלידער, ווילנע, פֿין, 1888, 95 זז'. [רייסטער]
15. דיא לידע צום פּעדלער . . . , גיר־יא֫רק, קא֫צענעלענבא֫גען, א"ד, 4 זז'. [עב]
16. המזמר: נייע פֿיר לידער . . . , ווילנע, פֿין, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, תּרלח־1878, 32 זז'. [בב, היק, יוואָ, לב]
17. ———, ווילנע, פֿין, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, תּרן־1890, 32 זז'. [יוואָ, ירוש, לב]
18. ———, ווילנע, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, תּרנח־1897, 32 זז'. [ירוש, לב]
19. ———, ווילנע, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, 1902, 31 זז'. [יוואָ, ירוש]
20. מחזה מכירת יוסף: איין טע֫א֫טער שטיק אין זיבין א֫קטין און אין זיבעצעהן סצענען, ג'פֿ֫א֫רמירט נא֫ך די בעסטע און גלײַכסטע דעות פֿון גמרא, פֿון מדרשים, און פֿון א֫נדערע קלוגע ספֿרים, פֿערפֿא֫סט דורך אויס אין לידער מיט גיזא֫נג, צום פֿא֫ר שטעלין אויף דער סצענע, באַשריבין די ק֫א֫סטיומען מיט דיא דעקור֫א֫ציא֫נען, נא֫ך די עג׳פּטישע זיטין און זייער מיטהעלא֫גי . . . , ווילנע, א֫למנה און ברידער ר֫א֫ם, 1874, 194 זז'. [ר]
21. ———, ווילנע, א֫למנה און ברידער ר֫א֫ם, תּרמו־1885, 194 זז'. [בב, במ, יוואָ, ירוש, סש]
22. ———, ווילנע, א֫למנה און ברידער ר֫א֫ם, תּרנד־1893, 194 זז'. [היק, יוואָ, ירוש סש, קב]
23. ———, ווילנע, מרדכי ק֫א֫צינעלינבויגין, א"ד, 194 זז'. [ירוש]
24. ———, ווילנע, מרדכי ק֫א֫צינעלינבויגין, תּרע־1909, 194 זז'. [יוואָ, סש]
25. ———, ווילנע, דרוק יצחק־יהודה־לייב ק֫א֫צינעלינבויגין, פ"ג מרדכי ק֫א֫צינעלינבויגין, תּרעד־1914, 194 זז'. [יוואָ, סש]
26. המגן: פֿיר נייעה הערליכע לידער מיט מילא֫דינו . . . , איידטקוהנען, א. ק֫א֫צינעלינבויגין, תּרלד־1873, 32 זז'. [יוואָ, סש]
27. ———, ווילנע, הלל דוא֫רזיץ, תּרלה־1875, 32 זז'. [ווינער, סש]
28. ———, ווילנע, פֿין, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, תּרלד־1876, 31 זז'. [יוואָ]
29. ———, ווילנע, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ, תּרלז, 32 זז'. [ירוש]
30. ———, ווילנע, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, תּרנח־1897, 32 זז'. [ירוש]
31. ———, ווילנע, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, 1902, 30 זז'. [יוואָ]
32. ———, ווילנע, ר֫א֫זענקר֫א֫נץ און שריפֿטזעצער, 1908, 30 זז'. [ירוש]
33. ———, לעמבעריק, א"ד, 28 זז'. [יוואָ]
34. נייע צוועלף א֫ידישע פֿ֫א֫לקס־לידער: פֿערפֿא֫סט מיט די הא֫רמא֫ניה פֿון מוזיק בענלייטונג . . . , ווילנע, פ"ג מ. ק֫א֫צינעלינבויגין, דרוק א֫למנה און ברידער ר֫א֫ם, תּרנו־1896, 124 זז'. [יוואָ, ירוש, יוס, לב, סש]
35. ———, צווייטע פֿערבעסערטע און פֿערמעהרטע אויפֿל֫א֫גע, ווילנע, א֫למנה און ברידער ר֫א֫ם, תּרנט־1899, 124 זז'. [ירוש, לב, סש]
36. נייע צוועלף יודישע פֿ֫א֫לקס־לידער . . . פֿ֫אן פֿ֫א֫לקס־דיכטער אליקום צונזער געזונגען אין זינגען לעצטער צייט אין אייר֫א֫פּע, ווילנע, פ"ג יצחק פֿונק, דרוק פֿ. פּירא֫שניקא֫ו, תּרסג־1902, 112 זז'. [בב, יוואָ, ירוש, סש]
37. נייע צוועלף אידישע פֿלא֫קס־[=פֿ֫א֫לקס]לידער . . . , צווייטע פֿערבעסערטע און פֿערמעהרטע אויפֿל֫א֫גע, ווילנע, פ"ג מ. ק֫א֫צענעלענבא֫גען, דרוק פּירא֫שניקא֫ו, תּרסז־1907, 124 זז'. [יוואָ, ירוש, עב, קב]

38. דער סנדק . . . , איידטקוהנען, קאַצינעלינבאָגין און ראַבינאָוויץ, תּרלב־1872, 64 זז׳. [בם, ייוואָ, סש]
39. ———, ווילנע, י. ל. מ״ק, תּרלט־1879, 64 זז׳. [בב, לב]
40. ———, ווילנע, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרנד־1897, 63 זז׳. [ייוואָ, ירוש, קב]
41. ———, ווילנע, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרנח־1898, 64 זז׳. [ייוואָ, לב, סש]
42. עלענק לעוואַנדע: טרויער געדיכט אויבער דעם טויט פֿון ר׳ יהודה ליב לעוואַנדע, טעקסט יודיש אונד רוסיש . . . , ווילנע, נ. מ״ק, 1888, 4 זז׳. [היק, ייוואָ]
43. ———, ווילנע, פ״ג יצחק פֿונק, וואַרשע, דרוק ברידער שולדבערג, 1894, 15 זז׳. [ייוואָ, עב, קב]
44. פֿאַלקס לייענער פֿון א. צונזער,[2] א״א, א״ד, 21 זז׳. [ייוואָ]
45. פֿאַרשפּיעלט: טעקסט מיט געזאַנג . . . , נ״י, אליקום צונזערס דרוקערײַ, 1896, 8 זז׳. [ייוואָ, ירוש, מב, עב]
46. פֿיר וועמען איז דיא גאַלדענע לאַנד . . . , נ״י, 1893, 8 זז׳, מוזיקנאָטן. [היק, ייוואָ, מב, עב]
47. צוואַנציק יודישע פֿאַלקס־לידער . . . , ניו־יאָרק, יהודה קאַצענעלענבאָגען, תּרנט־1898, 120 זז׳. [בם, ייוואָ, קב]
48. ———, ניו־יאָרק, היברו פּאָבלישינג, א״ד, 120 זז׳. [ייוואָ, ירוש]
49. צונזער׳ס ביאָגראַפֿיע געשריבען פֿון אים אליין, נ״י, צונזער יובילעום־קאָמיטע, 1905, 61, 44 זז׳. [צווייַ באַזונדערע טיילן — יידיש און ענגליש; ענגלישער שער־בלאַט: *Eliakum Zunser: A Jewish Bard . . .*, rendered into English: Simon Hirsdansky, ed. by A. H. Fromenson.
יידישער אָריגינאַל איבערגעדרוקט אין א ווי: טאָג, מײַ 31 — יוני 23, 1952; פֿאַרוו, אַפּר׳ 4—16, 1955; ש] [דרק, ייוואָ, ירוש, עב, קב]
50. צונזער׳ס פֿאַלקס־לידער און דעקלאַמאַציאָהנען, נ״י, היברו פּאָבלישינג, 1915, 128 זז׳. [ירוש]
51. ———, 1923, 128 זז׳. [ייוואָ, מב, עב]
52. צונזער׳ס פֿערשידענע פֿאַלקס־לידער, וועלכע וועלן געזונגען פֿון׳ם פֿאַלק . . . , נ״י, דוד דייוויזאָף, 1891, 80 זז׳. [ייוואָ, קב]
53. צעהען אידעשע פֿאַלקס־לידער: פֿערפֿאַסט מיט די האַרמאָניעס פֿון מוזיק בענגלייטונג . . . , ווילנע, פֿין, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרמז, 95 זז׳. [היק, ייוואָ, ירוש, סש]
54. ———, צווייטע אויפֿלאַגע, ווילנע, פֿין, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרמט־1889, 95 זז׳. [בם, ייוואָ, סש]
55. צעהען אידישע פֿאַלקס־לידער . . . , פֿירטע אויפֿלאַגע, ווילנע, יצחק פֿונק, תּרנא־1891, 96 זז׳. [היק, לב, סש]
56. ———, פֿינפֿטע אויפֿלאַגע, ווילנע, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרנד־1894, 95 זז׳. [ייוואָ, לב]
57. ———, זעקסטע אויפֿלאַגע, ווילנע, ראָזענקראַנץ און שריפֿטזעצער, תּרנח־1897, 96 זז׳. [לב, מב, סש]
58. צעהן אידישע פֿאַלקס־לידער . . . , ווילנע, י. פֿונק, תּרס־1899, 95 זז׳. [ייוואָ, ירוש, סש]
59. ———, ווילנע, י. פֿונק, תּרסג־1902,[3] 95 זז׳. [ייוואָ, ירוש, היק, סש]

---

[2] אינהאַלט: „דער אײַזערנער שראַנק", „דער צבֿויאַק", „די פֿאַרשידענע וועלט", „עלעגיַע לעוואַנדע", „דער אַלטער פֿאָטער". די אויסגאַבע האָט אַן אייגענע פּאַגינאַציע, זי האָט אָבער ניט קיין שער־בלאַט און איז געבונדן מיט אַנדערע אויסגאַבעס פֿון קאַצענעלענבאָגען און ראַבינאָוויץ; ס׳איז דעריבער ניט קלאָר צי איז עס אַ באַזונדער ביכעלע צי אַ הוספֿה צו אַן אַנדער אויסגאַבע; יאָ ניט אַגגעגעבן. — אַגב פֿאַרצייכנט דער רייסטער אַן אויסגאַבע ׳פֿאַלקס־לידער, וויילנע, מ״ק [תּרמח], 32 זז׳׳. ס׳קער אָבער זײַן געמיינט די אויסגאַבע, וואָס איז פֿאַרצייכנט אונטער נ׳ 92 אין אָט דער ביבליאָגראַפֿיע.

[3] אויף דער אינעווייניקסטער זײַט פֿון שער־בלאַט שטייט אָבער 1910!

60. צעהן פֿאלקס ליעדער: געזאַנג מיט פּיאַנע בעגלייטונג . . . אַראַנזשירט בײַ ה. א. רוססאָטאַ.[4]
61. דער קאָרגער מיט יעקעלע באָס . . . , ווילנע, תּרכט־1869, 32 זז׳. [היק, ייוואָ, סש]
62. ———, ווילנע, תּרלא־1871, 32 זז׳. [ייוואָ, סש]
63. קול רנה: נײַע אָפּט לידער . . . , ווילנע, אַבֿרהם־יצחק דוואָזשעץ, תּרכז־1867, 72 זז׳. [ייוואָ]
64. ———, ווילנע, אַבֿרהם־יצחק דוואָרזעץ, תּרכט־1869, 58 זז׳. [סש]
65. ———, איידטקוהנען, א. צ״ה קאַצינעלענבויגען און ש. ראַבינאָוויץ, תּרלב־1872, 60 זז׳. [סש]
66. ———, איידטקוהנען, א. צ״ה קאַצינעלענבויגען און ש. ראַבינאָוויץ, תּרלג־1873, 58 זז׳. [ייוואָ, סש]
67. ———, ווילנע, הלל דוואָרזעץ, תּרלה־1874, 60 זז׳. [סש]
68. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרלז־1877, 60 זז׳. [סש]
69. ———, ווילנע, א. צ״ה קאַצינעליגבויגען, תּרלט־1879, 60 זז׳. [סש]
70. ———, ווילנע, אַלמנה און בריידער ראָם, 1885, 60 זז׳. [ייוואָ, סש]
71. ———, ווילנע, אַלמנה און בריידער ראָם, 1892, 60 זז׳. [ייוואָ, ירוש]
72. ———, ווילנע, אַלמנה און בריידער ראָם, 1904, 60 זז׳. [ייוואָ, סש]
73. שירה חדשה: דאָס איז אָפּערעטטע פֿון אָפּט לידער פֿערשידענע . . . , ווילנע, א. דוואָרזעץ, תּרכו־1865, 76 זז׳. [ייוואָ, סש]
74. ———, ווילנע, פֿין און ראָזענקראַנץ, תּרכז־1867, 72 זז׳. [סש]
75. שירים חדשים: צעהן הערליכע לידער . . . , ווילנע, 1862. [ר]
76. ———, ווילנע, א. דוואָרזשעץ, תּרכז־1867, 72 זז׳. [ייוואָ, סש]
77. שירים חדשים: אָפּט נײַעה גרויסע פֿײַנע לידער . . . , ווילנע, א. דוואָזשעץ, תּרל־1869, 64 זז׳. [ירוש, סש]
78. ———, איידטקוהנען, קאַצינעלענבויגען און ראַבינאָוויץ, 1871, 58 זז׳. [ירוש, סש]
79. ———, איידטקוהנען, קאַצינעלענבויגען און ראַבינאָוויץ, תּרלג־1873, 58 זז׳. [ירוש, סש]
80. ———, ווילנע, הלל דוואָרזעץ, תּרלה־1874, 60 זז׳. [ירוש, סש]
81. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרלז־1877, 60 זז׳. [ירוש, סש]
82. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרלט־1879, 60 זז׳. [ירוש, סש]
83. ———, ווילנע, אַלמנה און בריידער ראָם, 1885, 60 זז׳. [היק, ייוואָ, ירוש, סש]
84. ———, ווילנע, אַלמנה און בריידער ראָם, 1892, 59 זז׳. [ייוואָ, ירוש]
85. שירי עם: פֿאָלקס־לידער, דרײַא נײַע לידער . . . , ווילנע, א. דוואָרזשעץ און זון, תּרלא־1871, 32 זז׳. [ייוואָ, סש]
86. ———, ווילנע, הלל ב״ר אַבֿרהם־יצחק דוואָרזעץ, תּרלב־1872, 32 זז׳. [ווינער]
87. ———, ווילנע, הלל דוואָרזעץ, תּרלד־1874, 32 זז׳. [סש]
88. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרלה־1875, 32 זז׳. [ייוואָ, סש]
89. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרלז־1876, 32 זז׳. [סש]
90. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרלח־1878, 32 זז׳. [במ, ייוואָ, סש]
91. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, תּרם־1880, 32 זז׳. [סש]
92. ———, ווילנע, י. ל. מ״ץ, 1887, 32 זז׳, אילׄ. [ייוואָ, סש]

---

[4] אינהאַלט: „דער פּעדלער״, „פֿון הימל צו דר׳ערד״, „המהפּכה״, „דער קריזיס״, „דער ייִדישער דיכטער״, „דאָס גאָלדענע לאַנד״, „דאָס אומשטערבלעכע פֿאָלק״, „די לבֿנה״, „שולמית״, „אַ בריוו פֿון דער מוטער ציון״, „אויף דײַן אַלטן וועג״. די אויסגאַבע. די אויסאַקראַט״, „די סאָכע״, „נאָך דעם נײַסטן זשורנאַל״, „דער נײַנצנטער יאָרהונדערט״, „שיבֿת־ציון״, „בטוח אני באלה״, „רבי יעקבֿ משלם״, „דער חילוף״, „קלוג, איידל און שטיל״). די רוססאָטאַ־אויסגאַבע איז געווען אַנאָנסירט אין מינ, סעפּט׳ 1899. צי זי איז טאַקע אַרויס איז ניט זיכער.

93. ———, ווילנע, י. ל. מ״ק, תרן־1890, 32 זז׳. [ווינער]
94. ———, ווילנע, י. ל. מ״ק, 1895, 32 זז׳. [יוואָ, סש]
95. ———, ווילנע, י. ל. מ״ק, תרנו־1896, 32 זז׳. [ירוש, לב]
96. ———, ווילנע, י. ל. מ״ק, תרסט־1908, 32 זז׳. [אַב, יוואָ, ירוש]

ג. אין פּעריאָדישע און זאַמל־אויסגאַבעס

אַ סך פֿון צונזערס לידער זײַנען איבערגעדרוקט אין פֿאַרשיידענע אַנטאָלאָגיעס, כרעסטאָמאַטיעס און זאַמלונגען פֿאַלקסלידער, פֿאַלקסטימלעכע לידער, טעאַטער־לידער און דעקלאַמאַציעס, ווי אויך אין צײַטונגען, זשורנאַלן און זאַמלביכער. אָנווײַזן, וווּ די לידער זײַנען געווען געדרוקט, קען מען געפֿינען אין לידער־וויזער אין דער איצטיקער אויסגאַבע.

II. וועגן צונזערן

(אַן אָפּקלײַב)

א. אין ייִדישע לשונות

1. אַ. ווילנער [=ש. ניגער], „ר׳ אליקום צונזער״, וועלט, ווילנע, 1913, ה׳ IX, זז׳ 133־136.
2. „אונדזער באַליבטער פֿאַלקספּאָעט״, מזש, סעפּט 24, 1913.
3. בן־ציון אײַזענשטאַדט, חכמי ישׂראל באַמריקא . . . , ניו־יאָרק, תרסג, ז׳ 83.
4. „אליקום צונזער ע״ה״ [עד׳], טב, סעפּט׳ 24, 1913.
5. „אליקום צונזער״, מזש, סעפּט׳ 23, 1913.
6. „אליקום צונזער״ [עד׳], פֿאָרוו, סעפּט׳ 23, 1913.
7. „אליקום צונזער אַלס פֿאַלקסדיכטער״, מינ, אָקט׳ 1900.
8. „אליקום צונזער געשטאָרבן״, וואָרהייט, סעפּט׳ 23, 1913.
9. „אליקום צונזער וועלט געפֿעלט, אַ זיג פֿאַר מאַמע־לשון״, טב, מאַרץ 31, 1905.
10. „אליקום צונזער טויט״ [מעלדונג און אויסצוגן פֿון זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע], טב, סעפּט׳ 23, 1913.
11. „אליקום צונזערס לוויה״ [רעפֿאָרטאַזש], מזש, סעפּט׳ 25, 1913.
12. א. אַלמי, „דער באַרימטער פֿאַלקספּאָעט אליקום צונזער . . .״, פֿאָרוו, אָקט׳ 28, 1928.
———, חשבון און סך־הכּלען: קאַפּיטלען פֿון מײַן ספֿר־החיים, בוענאָס־אײַרעס, 1959, זז׳ 88, 93.
13. *** פּ. אַסין [=פּנחס יאַסינאָווסקי?], „אונדזערע מאַמעס זינגען ׳מוראַלישע׳ לידער״, נוב, נומ׳ 29, 1938, זז׳ 14.
14. *** גרשם באַדער, „אליקום צונזער — דער פֿאַלקסדיכטער וואָס האָט געלעבט נע־ונד אין אַמעריקע״.
15. *** ב. באַטוויניק, „איר לוויה האָט אַרויסגערופֿן צערטלעכע געפֿילן אין טויזנטער ייִדישע היימען״, פֿאָרוו.
16. אַ.־ו. ביגדער, „דער מוזיקאַלישער סטיל [פֿון אליקום צונזער]״, אין ש 54־55.
17. בן ישי, „אויף צונזערס קבֿר״ [לידן], טב, אָקט׳ 1, 1913.
18. שלמה בן־ישׂראל, „אליקום צונזער: הונדערט־יאָריקער יובילייַ פֿון זײַן ליטעראַרישער שאַפֿונג״, פֿאָרוו, אַפּריל 3, 1955.
19. בעל־מחשבות [=ד״ר עליאַשעוו], דרום־ייִדנטום און ייִדישע ליטעראָטור, בערלין, תרפּב־1922, זז׳ 46־47; איבערגעדרוקט אין זײַן געקליבענע שריפֿטן, נ״י, 1953, זז׳ 77־111.
20. ———, „צום אַנדענקען פֿון אליקום צונזער״, אין זײַן שריפֿטן IV, ווילנע, 1923 און וואַרשע, 1929, זז׳ 172־174.
21. ב.־צ. גאָלדבערג, „צוישן שמר און צונזער״, טמזש, יולי 2, 1961.

22. סאָלאָמאָן גאָלוב, „אליקום צונזער", אָמ, אויג׳ 2, 1929.
23. ד. ג. (בן ישי), „צו אליקום צונזער" [ליד], גאָז, יולי 15, 1904.
24. מ. גינזבורג, „אליקום צונזער", קאָ, אויג׳ 6, 1951.
25. יעקבֿ גלאָטשטיין, „שמר און צונזער", יוק, אָקט׳ 20, 1950.
26. יוסף־זעליג גליק, „לכּבֿוד אליקום צונזערס פֿופֿציק־יעריקן ליטעראַטור־יובילעום", אידישע פּאָסט, פּיטסבורג, יוני 14, 1904.
27. א. גרעזיל, „דער פֿאָלקספּאָעט", הויזפֿרײַנד, מאַרץ 26, 1905.
28. מ. דאַנציס, „אליקום צונזערס לעצטע יאָרן אויף איסט בראָדוויי", טאָג, מײַ 24, 1942.
29. ———, „דער פֿאָטער פֿון דער 'סאָבֿע' אויף איסט בראָדוויי", טאָג, מײַ 10, 1942.
30. ———, „דער צונזער־סאָלאָן אויף איסט בראָדוויי", טאָג, מאַרץ 26, 1939.
31. מ.־ל. האַלפּערן, „צום אַנדענקען פֿון אליקום צונזער" [ליד], קונדס, אָקט׳ 3, 1913.
32. אַלכסנדר הארקאַווי, „אליקום צונזער", צנ, 1913, זז׳ 1060־1061.
33. ש. העלער, „עס ווערט צען יאָר זינט דער פֿאָלקסדיכטער אליקום צונזער איז געשטאָרבן", פֿאָרוו, אָקט׳ 7, 1923.
34. ד.־מ. הערמאַלין, „אליקום צונזער", וואָרהייט, סעפּט׳ 23, 1923.
35. *** מאָריס ווינטשעווסקי, „אליקום צונזערס לעבנסווערק".
36. *** פּ. ווייַרניק [רעצ׳] [מזש, 1929?].
37. *** נ. ז. [=זוירין], „אליקום צונזער, דער פֿאָלקספּאָעט", פּרעסע [סעפּט׳ 1913?].
38. יעקבֿ זיזמאָר, „פֿון מײַנע זכרונות ווענן בדחנים", אין פּנקס ווילנע, שפּ׳ 875־878.
39. ג. זעליקאָוויץ, „צוויי צונזערס: הספּד אויף אונדזער גרויסן יידישן פֿאָלקס־פּאָעט", טב, סעפּט׳ 23, 1913. איבערגעדרוקט א״נ „אליקום צונזער אַלס מוזיקער", ש ו, 15־16.
40. פּנחס יאַסינאָווסקי, „לידער אין געזאַנג און ווארט פֿון אליקום צונזער", טאָג, מײַ 4, 1929.
41. יודקאָוויטש, „דער טאָטע פֿון דער מאַמעס לידער", אָמ, אַפּר׳ 9, 1905.
42. אַברהם יערי, „ספרי בדחנים", קרית ספר, ב׳ ל״ה, ה׳ א, זז׳ 118־122.
43. מ. כּץ, „אליקום צונזער: זײַן לעבן און וירקן", פֿרײַנד, סעפּט׳ 25, 1913.
44. ח. ליבערמאַן, „דער טרייסטער פֿון זײַן פֿאָלק", טב, סעפּט׳ 24, 1913.
45. ———, „לידער פֿון אליקום צונזער" [רעצ׳], פֿאָלק, מאַרץ 22, 1929.
46. א. ליטוין [=שמואל הורוויץ], „אליקום צונזער", צנ, 1940, זז׳ 114־119.
47. ———, „אליקום צונזער צו זײַן 50־יעריקן ליטעראַרישן יובילעום", פֿאָרוו, יולי 23, 1904.
48. ———, „דאָס יידישע לעבן אין צונזערס לידּ", צנ, 1915, זז׳ 945־948, 1138־1142.
49. ***———, „דער יידישער פֿאָלקסדיכטער וואָס האָט געפֿאַנגען יידישע הערצער מיט די לידער וואָס ער האָט געזונגען אויף חתונות".
50. ———, „דער נביא פֿון דער ערד", מזש, אַפּריל 7, 14, 1929.
51. ———, „'סאָניע' איז געווען דער לעצטער בדחן", טאָג, מײַ 4, 1929.
52. ———, „אַ פֿאַרשפּעטיקטע טרער (צו אליקום צונזערס יאָרצײַט)", צנ, 1914, זז׳ 960־963.
53. נ.־ב. לינדער, „אליקום צונזער: דער דערפֿרייער פֿון פֿאָלקס האַרץ", טאָג, זונטיק־בײַלאָגע, סעפּט׳ 30, 1923.
54. אַ. ליס, „דער פֿאָלקסדיכטער אליקום צונזער", אה, מײַ 28, 1954.
55. סול ליפּצין, אליקום צונזר: משורר עמו, מאנגלית יעקב עציוני, תּל־אָבֿיבֿ, תּשיד־1953, 200 זז׳.
56. י. ליפּשיץ, „בדחנים און לצים בײַ יידן: מאַטעריאַלן צו אַ ווערטערבוך", סעפּאַראַט־אָפּדרוק פֿון אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון יודישן טעאַטער און דראַמע, 1930, זז׳ 66־68.
57. אַ. לעיעלעס, „ווען ווארט" [רעצ׳], טאָג, יולי 22, 1950.
58. איציק מאַנגער, „אליקום צונזער", טשבל, פֿעבר׳ 20, 1937; איבערגעדרוקט: ווען,

דעצ׳ 18, 1938, און אין זײַן נאָענטע געשטאַלטן, וואַרשע, 1938, זז׳ 117־125, און ניו־יאָרק, 1961, זז׳ 63־68.
59. נ.־ב. מינקאָוו, פּיאָנערן פֿון יידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע, ערשטער באַנד, ניו־יאָרק, 1956, זז׳ 37־45, 249.
60. קלמן מרמר, „אליקום צונזערס לידער", ג 174־177; איבערגעדרוקט: מפֿר, פֿעבר׳ 3, 1929.
61. ———, דער אָנהויב פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע (1870־1890), נ״י, 1944, זז׳ 28, 37, 54, 55.
62. „המשורר אליקום צונזער איננו", היום, סעפּט׳ 23, 1913.
63. *** מתושלח, „בײַם באַרבער אויפֿן טשער (פֿעליטאָן)", וועלט, יולי 1, 1904.
64. *** ב. נאַטאַנזאָן (קעשענעוו), „אליקום צונזער (צו זײַן צענטן יאָרצײַט)".
65. נחמן־יצחק נאַפּפּעלבאַום, „יובל הוא לכבוד המשורר הישיש הר״ר אליקום צונזער". . . [הוספֿה צו אויט].
66. ש. ניגער, „פֿון צונזער ביז האַלפֿערן", טאָג, סעפּט׳ 24, 1933.
67. מ. ספּעקטאָר, „דער פֿאָלקסזינגער", מאָמ, 1913, נ׳ 215.
68. *** עליאַש, „אונדזער צונזער", 1923.
69. ———, „זינגער און לידער־מאַכער", טב, סעפּט׳ 26, 1913.
70. י. ענטין, „אויפֿן קבֿר פֿון אליקום צונזער", וואַרהייט, סעפּט׳ 23, 1913.
71. ———, „אליקום צונזער (צו דער ערשטינונג פֿון זײַנע ווערק)", צנ, 1920, זז׳ 372־376, 423־425, 491־492.
72. ———, „אליקום צונזערס בײַטראָג צום היגן לעבן", מזש, יוני 11, 1944.
73. י. פּיראַשניקאָוו, „אליקום צונזער אַלס קאָמפּאָניסט פֿון פֿאָלקס־מעלאָדיען", צנ, 1913, זז׳ 1061־1063.
74. ———, „געקליבענע לידער פֿון אליקום צונזער", צנ, 1929, 352־353.
75. *** „אַ פֿאָלקסדיכטער (צווייטער בריוו פֿון אליקום צונזער)", דאָס נײַע לעבן.
76. „דער צונזער־יובילעום" [עד], מזש, אַפּר׳ 2, 1905.
77. אליקום צונזער, „מײַן אויטאָביאָגראַפֿיע אין קורצן", מינ, אָקט׳, 1900.
78. טשאַרלז צונזער, „אליקום צונזערס לעצטע יאָרן", ש III, 85־89.
79. *** פֿיליפּ צונזער, „אליקום צונזערס זון דערציילט וועגן באַרימטן טאַטן", מזש, אָקט׳ 1, 1944.
80. ש.־ל. ציטראָן, „אליקום צונזער", אין זײַן דרײַ ליטעראַרישע דורות: זכרונות וועגן יידישע שריפֿטשטעלער, ערשטער באַנד, וואַרשע, זז׳ 28־55.
81. ———, לקסיקון ציוני, וואַרשע, תרפּד, זז׳ 557־558.
82. פּ. ק. [=קאָן], „אליקום צונזערס 'סקאָזקע' פֿון 1901", ייבל VI (1934), 188.
83. אַב. קאַהאַן, בלעטער פֿון מײַן לעבן, נ״י, 1926, ב׳ I, זז׳ 88־89, 360־363; ב׳ II, זז׳ 406־407.
84. „אַב. קאַהאַן דערציילט זײַן לעבנס־געשיכטע", פֿאָרווערטס, צווייטע סעקשאַן, אַפּר׳ 13, 1947; יוני 6, 1948.
85. אַב. קאַהאַן, „וועגן אליקום צונזער", פֿאָרווערטס, אַפּר׳ 3, 1955.
86. „קומט ערן דעם גרויסן פֿאָלקספּאָעט", פֿאָרווערטס, מאַרץ 30, 1905.
87. *** ז.־ב. קאַמײַקאַ, „וואָס איך געדענק".
88. לעאָן קוסמאַן, „אליקום צונזער", מזש, סעפּט׳ 23, 1923.
89. י. קיסין, „אליקום צונזער און זײַנע לידער", אין וויילנע, אונטער דער רעדאַקציע פֿון י. ישורין, ניו־יאָרק, 1927; איבערגעדרוקט: פֿאָרווערטס, אויג׳ 5, 1934; ליטע, 817־824; י. קיסין, ליד און עסיי, נ״י, 1953, זז׳ 146־152.
90. מאָריס ראָזענפֿעלד, „אויף אליקום צונזערס טויט" [לידן], פֿאָרווערטס, סעפּט׳ 27, 1913.
91. ———, „פֿאָרווארט", אויט, זז׳ 5־7.
92. ***[———], „ר׳ יעקבֿ משלם", מזש, 1904.

93. רבי־קצין [=י. ח. ראָזניצקי], „דער סַאָמילין־פרײַנד, אַרויסגעגעבן פֿון מ. ספּעקטאָר, וואַרשע, 1887", פֿב, זז׳ 325־327.
94. זלמן רייזען, „צונזער, אליקום" אין זײַן לעקסיקאָן פֿון דער נײַער יידישער ליטעראָטור, פֿרעסט און פֿילאָלאָגיע, צווייטע אויסגאָבע, דריטער באַנד, ווילנע, 1929, זז׳ 259־271.
95. אַבֿרהם רײַנוויַן, ארץ ישׂראל אין אידישען לעבען און ליטעראָטור, טאָראָנטאָ, 1921, זז׳ 102־104.
96. ראָזע שאַמער־באַטשעלים, „אליקום צונזער", שמר־פּאָרטרעטן, 93־96.
97. משה שטאַרקמאַן, „אליקום צונזער צו זײַן 30סטער יאָרצײַט", טאָג, סעפּט׳ 20, 1943.
98. מרים שמר־צונזער, „אליקום צונזערס לעצטע טעג אין דעם קרײַז פֿון זײַן סַאָמיליע", טאָג, אָקט׳ 2, 1944.
99. מרדכי שעכטער, „אליקום צונזער — דער מענטש, זײַן ווערק, זײַן שאַפֿן", ש, 27־62.
100. ———, „אידיאָמען, אַליטעראַציעס, היפּערבלען, מעטאָנימיעס און מעטאַפֿערן בײַ צונזערן (אַן אָפּקלײַב)", ש, 762.
101. ———, „ביבליאָגראַפֿיע", ש, זז׳ 779־788.
102. ———, „גראַמען בײַ צונזערן (אַן אָפּקלײַב)", ש, 753־758.
103. „פֿאַרגלײַכן בײַ צונזערן (אַן אָפּקלײַב)", ש, 759־761.
104. תשר״ק, „דער אַלטער דרוקער פֿון איסט בראָדוויי", טב, סעפּט׳ 24, 1913; איבער־געדרוקט א״נ „דער אַלטער צונזער", אין ג ו, 17־19.
105. ***———, [רעצ׳], טב.
106. ***———, „א שמועס מיט אליקום צונזער", טב.

ב. אין ניט־יידישע לשונות

1. Nathan Ausubel, "Frug-Zunser," *Morgn-Frayheyt* (New York), Aug. 4, 1947.
2. Robert Bloomfield, "The Life and Death of a Jewish Bard," *Jewish Comment* (Baltimore), Oct. 31, 1913.
3. J. H. Bondi, "Eljokim Zunser," in his *Aus dem jüdischen Russland vor vierzig Jahren*, 39–56.
4. Abraham Cahan, "Eliakum Zunser," in *Geklibene lider fun Elyokum Tsunzer* [p. 7].
5. — —, "Eliakum Zunser," repr. in *Forverts* (New York), Apr. 3, 1955.
6. "Death of a Yiddish Poet," *Jewish Chronicle* (London), Oct. 3, 1913.
7. Harold Debrest, "Remark-Ables," *Jewish Tribune* (New York), Dec. 13, 1929.
8. *** Alexander M. Dushkin, "Songs of Yesterday," *Jerusalem Post*, Nov. 17, 1950.
9. "East Side Honors Poet of its Masses," *New York Times*, March 31, 1905.
10. "Eliakum Zunser—The Beloved Badkhan," *American Hebrew* (New York), Sept. 26, 1913, p. 557.
11. *** "Eliakum Zunser's Life Brilliantly Portrayed," *Detroit Jewish News*.
12. The Eternal Light, *The Minstrel of his People*, Broadcast, Feb. 1, 1953, New York, 16 pp.
13. G. Se. [=Selikowitsch?], "Zunser, Eliakim," *The Jewish Encyclopedia*, vol. XII, New York and London, MDCCCVI, p. 699.
14. *** Myron Galewski, "Eliakum Zunser: Poet of his People."
15. S. H. [=Simon Hirsdansky], "Translator's Note," in *A Jewish Bard, Being the Biography of Eliakum Zunser*, p. 7.

16. Hutchins Hapgood, *The Spirit of the Ghetto: Studies of the Jewish Quarter in New York,* New York and London, 1902, pp. 91–98.
17. — —, *Four Poets of the Ghetto,* Berkeley Heights, N. J., 1963, pp. 8–15.
18. J. Hodess, "Eliakum Zunser," *Zion* (Jerusalem), vol. III (XXVIII), no. 8–9 (July-August 1953), 37–39.
19. Maximilian Hurwitz, "Deliverance," *Workmen's Circle Call* (New York), May 1943, pp. 6–8.
20. — —, "A Jewish Troubadour: The Fascinating Story of Eliakum Zunser," *South African Jewish Times,* Dec. 29, 1950.
21. — —, "Synopsis," in *Geklibene lider fun Elyokum Tsunzer* [pp. 9–16].
22. A. Z. Idelsohn, "Elyokum Zunser," in his *Jewish Music in its Historical Development,* New York, 1929, pp. 442–447.
23. "A Jewish Bard," *Every Where,* vol. XX, no. 5 (1907), 270–273.
24. *** "Jubilee for Jewish Bard," *Evening Sun.*
25. *** "Jubilee of the Poet of Zion," *Sun* (New York), July 31, 1904.
26. L., "Eliakim Zunser—The Bard of the Russian Golus," *Menorah* (New York), vol. XL (March 1906), 163.
27. Louis Lipsky, "Two Poets of the East Side," *Morning Telegraph* (New York), Dec. 27, 1908.
28. Sol Liptzin, *Eliakum Zunser: Poet of his People,* New York, 1950, 248 pp.
29. M. S., "Eliakum Zunser's Selected Songs," *Jewish Center* (New York), vol. VIII, no. 1 (March 1930), 27.
30. James Mew, "Yiddish Literature and Drama," *Contemporary Review* (London), 1907, p. 265.
31. [N. B. Minkoff], "Zunser, Eliakum," *Universal Jewish Encyclopedia,* ed. by Isaac Landman, vol. X, New York, c1948, p. 677.
32. F. Nibur, "The Great Wedding Bard," *Jewish Exponent* (Philadelphia), Feb. 29, 1952.
33. — —, "The Great Wedding Bard," *Jewish Advocate* (Boston), Apr. 10, 1952.
34. M. Pines, *Die Geschichte der jüdischdeutschen Literatur,* Leipzig, 1913, pp. 77–85.
35. — —, *Histoire de la Litérature Judéo-allemande,* Paris, 1911, pp. 144–152.
36. Bernard G. Richards, "Songs That Thrilled the Ghetto," *Congress Weekly* (New York), March 5, 1951.
37. Philip Rubin, "Eliakum the Badchan," *New York Times,* June 11, 1950.
38. — —, "Singer of Redemption," *New Palestine* (New York), May 12, 1949.
39. "Sang of Jews' Joy and Woe," *Evening Post* (New York), Sept. 27, 1913.
40. Mordkhe Schaechter, "The Author, His Work and the Present Edition," in *Elyokum Tsunzers verk,* New York, 1964, pp. 5*–9*.
41. Mordecai Soltes, "A 19th Century Yiddish Folk Bard," *In Jewish Bookland* (New York), March 1951.
42. *** "Sweet Singer and Writer of Folk Songs Dead in New York," *Daily Telegraph* (Montreal).
43. *** Henry Tyrell, "Yes, They Honor Poets Still Over on the Busy East Side," *New York World.*
44. *** "La vida agitada de un Bardo Judío," *Revista Israelita de Mexico.*

45. Leo Wiener, *The History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century,* New York, 1899, pp. 74–75, 91–93, 232–233, etc.
46. — —, "Popular Poetry of the Russian Jews," *Americanna Germanica,* vol. II, no. 2, reprint no. 14 [New York, 1898].
47. Morris Winchevsky, "Eliakum Zunser: Jester, Printer and Writer of Yiddish Verses," *The New Era: Illustrated Magazine* (New York), Feb. 1905, pp. 297–300.
48. — —, *Stories of the Struggle,* Chicago, 1908, pp. 129–138.
49. "Yiddish Bard Dies: All East Side Mourns," *New York Evening Journal,* Sept. 23, 1913.
50. "Yiddish Bard Dies: Thousands Mourn," *New York Times,* Sept. 23, 1913.
51. Eliakum Zunser, "How I Wrote My Songs," in *Memoirs of My People . . .* ed. by Leo W. Schwarz, Philadelphia, 1943, pp. 221–232.
52. "Zunser, Eliakim," *Grosse Jüdische National-Biographie,* vol. VI, Cernăuti, n. d.
53. "Zunser, Eliakim," *Enciclopedia Judaica Castellana,* vol. X, Mexico, 1951.
54. "Zunser, 'Jewish Poet Laureate,' Dies Here," *New York Press,* Sept. 23, 1913.
55. "Zunser, Noted Poet of the Jews, is Dead," *Sun* (New York), Sept. 23, 1913.
56. С. Е. Винер, «Библіографическій указатель сборниковъ пѣсень на разговорно-еврейскомъ языкѣ»... [Appendix to С. М. Гинзбург — П. С. Марек, **Еврейскія народныя пѣсни въ Россіи**], St. Petersburg, 1901, pp. IX–XIII.
57. «Цунзеръ, Эліакумъ», **Еврейская Энциклопедія,** vol. 15, St. Petersburg, n.d.

לידער־ווײַזער

די ציפֿער נאָכן נאָמען פֿון איטלעכן ליד ווײַזט אָן דאָס זײַטל אין דער איצטיקער אויס־גאַבע. דערנאָך, נאָך דער טירע, גייט דער אָנווײַז, וווּ דאָס ליד איז געווען געדרוקט אין פֿרײַערדיקע אויסגאַבעס. דער אויסטײַטש פֿון די געקירצטע טיטלען פֿון ביכער און פּעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס ווערן דאָ דערמאָנט, געפֿינט מען אין דער רשימה געקירצטע טיטלען און נעמען, ז׳ 16, אין דער איצטיקער אויסגאַבע. מער פּרטים ווען אונדזער גאַנג בײַם צוגרויפֿשטעלן דעם לידער־ווײַזער געפֿינט מען אין „דין־וחשבון פֿון רעדאַקטאָר" (זז׳ 797—807).

די אויג 65 — א I; ג; שח; שחא; שחצ

אויף דײַן אַלטע וועג 404 — א II; ג; נײַע; צפֿל

דער אומגעגיטער מלוה 269 — א III; וועלט, יוני 19, 1904; המזמר

דאָס אומשטערבלעכע פֿאָלק 432 — א I; ג; דעקל; ***וועלט, 1904; נײַע; פֿאָרש; צוואַנציק; צפֿל

אונדזער דור זען קלוג, איידל און שטיל

*אונדזער פֿאָטערלאַנד 440 — א II; הל

די אור זען דער זייגער

די אַטלאָס 113 — א I; ג; קר

דער איזאָרשטשיק 287 — א I; ג; זינגער

אַן אייביקער סוד 522 — א II; מינ, אָקט׳ 1900; פֿאָרוו, סעפּט׳ 23, 1913

ליד פֿון אײַזנבאָן 255 — א I; אב; ג; וועלט, יוני 26, 1904

דער אײַזנבאָן 69 — א I; שח; שחא; שחצ

דער אײַזערנער שראָנק 274 — א I; ***וועלט, 1904; המזמר; פֿל

דער איצטיקער פֿירונג זען דאָס ליד פֿון יעצטיקן פֿירונג

די אַכסניא 83 — שח

די אַלטע וועלט מיט די נײַע וועלט 117 — א III; קר

דער אַלטער פֿאָטער 242 — א I; איד, ג׳ 430; ג; המגן; פֿאָטער; פֿל

אַמעריקאָנער ליד זען קאָלאָמבוס און וואַשינג־טאָן

אָנקל סעם זען צו אָנקל סעם

דער אַריסטאָקראַט 324 — א I; באָנד; ג; דעקל; ***וועלט, 1904; פֿאָרש; צוואַנציק; צעז

בחרבוני קין 476 — א II; פֿא, אויג׳ 7, 1891

בטוח אני באלה 331 — א I; באָנדי; דאָלמאָן; דעקל; פֿל; צעז

די בלום 121 — א II; איד, ג׳ 417; ג; נאָז, אָקט׳ 1, 1913; דאָלמאָן; טב, סעפּט׳ 24, 1913; סאָנג בוק; קבֿוצת; קר; שצוע; שששפּ

השושנה [העברעיש וערסיע פֿון די בלום] 123 — אנו; גאָל; יל; כּנור; מע; משירי; נבל; סשה; פֿלעג; קבֿוצת; שירי; שירי ציון; שצוע; שששפּ

במחרשתי זען די סאָכע

דער בעל־דבֿר מיטן חולה [צונזערס?] — מיט 1912, 125

בעסער נעמען איידער געבן — [אויט]

די ברידער זען די וואָלוועלע בראָנפֿן

אַ בריוו צו דער מוטער ציון 424 — א II; ג; יפֿה; נײַע; פֿא, יאָנ׳ 16, 1891; צפֿל; קבֿוצת; שששפּ

די גאָלדענע לאָנד 495 — א I; ג; מײַזיל; נײַע; פֿוו; צפֿל

דעם גאַליציאָנער חסידס ליד זען דעם רבינס שליסעלע

דעם גאַליציאָנערס ירושה זען דעם רבינס שליסעלע

די געדאַנקען פֿאָר טאָג 146 — הב, 1869

די געהיימניסע פֿון ערב יום־טובֿ 125 — א I; קר

דער געצווונגענער דיכטער 395 — פּאַ, יאַנ׳ 24, 1890
געשטאַנען צום מישפּט און אַרויס שולדיק זען די פּוימענעס
•דער גרינער 446 — א I; ג; מיזיל
די דזשוויש אַליאַנס 450 — א I; דעקל; וועלט, יולי 1, 1904; פּאַרש; צוואַנציק
דיינו 522 — נייע, 1902
די דרייַ טויבן 398 — א II; הער, יוני 6, 1890; נייע, 1902
דרייַ סטאַציעס[1] 498 — א I
החלוקה והמחלוקת זען אונטער ח
היופּי והתועלת זען אונטער י
הימל צו דר׳ערד זען צו די שטערן
המהפּכה זען אונטער מ
המחרשת זען די סאָכע
דער הספּד 333 — א III; בינע; דעקל; יוסט; יוסל; פּב I
•הערצן־שליסלען 376 — א III; גאַז, אָקט׳ 1, 1913; דעקל; הפּ; ***1913; ***וועלט, 1904; למ, ה׳ 10; פּאַ, יוני 17, 1892
התפילה זען אונטער ת
די וואָלוועלע בראַנפּן 99 — א III; שחא; שחצ
די וואַנדער־פּייגל 396 — פּאַ, יאַנ׳ 31, 1890
וואָס געפּעלט אַמעריקע[2] 384 — מפּ, 1889
וויַיב 536 — א II
ויכוח די אַלטע וועלט מיט די נייע וועלט זען די אַלטע וועלט מיט די נייע וועלט
דער וועלטזייגער 402 — א II („לשנת תרנד״); נייע, 1896 („לשנת תרנד״); נייע („צום יאָר תרן״); פּאַ, יוני 6, 1890
דער וועלט־טעאַטער 292 — א I; ג; זינגער
זאָגט קדיש נאָך דער וועלט 245 — א I; ג; המנגן
דער זומער מיט דעם וינטער 72 — א I; ג; שח; שחא; שחצ
דער זייגער 102 — א I; איד, ג׳ 410; ג; ראָסקין; שחא; שחצ
זכר ליציאת מצרים 269 — קל, מאַרץ 28, 1877
זליכהס ליד 595 — כהן 204; מכ
זמן מתן חרותנו 530 — א I
חידה א 249 — א III; המנגן
חידה ב 258 — א II; אב
חידה ג 259 — אב
חידה ד 536 — יע, תשרי תשטז, ז׳ 134
דער חילוף 334 — א I; באַנדי; ג; דעקל; צוואַנציק; צען
•החלוקה והמחלוקת 487 — א I; פּאַ, אויג׳ 19, 1892
חלק אלוה ממעל 536 — **
דער חסיד פון גאַליציען זען דעם רבינס שליסעלע
•חרטה פון חתנס צד 387 — א III
טרויער־געדיכט זען עלעגיאַ לעוואַנדאַ
טרויערליד אויף דעם טויט פון ד״ר הערצל 531 — ***
יהודיתקע 304 — א III; וועקער; מינ, אפר׳ 1901
[די יונגע פּעליעטאַניסטין] 285 — ציטראַן 34
יוספּס ליד 598 — מכ
היופּי והתועלת 480 — א II; פּאַ, יולי 1, 1892
דער יידישער גראַזשדאַנסקער בראַק 507 — א III; נייע 1896, 1899, 1907
דער יידישער דיכטער זען מיינע געפּילן
יידישע שידוכים 65 — ג
דער יישובניק מיט דעם שטאַטמאַן 132 — א III; קר
דעם יישובניקס המבדיל — [ג. זעליקאָוויץ, טב, סעפּט׳ 23, 1923]
ליד פון יעצטיקן פּירונג 108 — שחצ
יעקעלע באַס זען דער קאַרגער מיט יעקעלע באַס
די ישועה — [אויט]
אַ כמו־הספּד 285 — ציטראַן 35
די לבנה 453 — א I; ג; דעקל; ***וועלט, 1904; נייע 1896, 1899, 1907; פּאַרש; צוואַנציק; צפּל
די ליכט 87 — שח
למשפּטי אתחנן 529 — **
דאָס לעבנסבוך[3] — מינ, יולי 1902
דער לעצטער טאָוול זען שוין דער צווייטער טאָוול
לשנת תרלב זען דער פּאַטשטאָוועץ גלעקל
לשנת תרנד זען דער וועלטזייגער
מאי קאָ משמע לן 302 — מינ, סעפּט׳ 1899

[1] אין אויט דערמאָנט וויַ „די דרייַ סטייישאָנס״.
[2] אין אויט דערמאָנט וויַ „וואָס גלייכט אַמעריקע״.
[3] זען די הערות צו „שוין דער צווייטער טאָוול״.

דער מוטער רחלס געוויין זען רחל מבכה על בניה

מה נשתנה 296 — א III; זינגער

המהפכה 503 — נייע, 1896, 1899, 1907; פֿא, נאָוו׳ 10, 1893; צפֿל

מײַן ליד און דער ייִד 532 — א I, III (ז׳ 86); אמ, אַפּר׳ 9, 1945

מײַנע געפֿילן 456 — א I; ג; דעקל; ***וועלט, 1904; נייע („דער ייִדישער דיכטער"); צוואַנציק; צפֿל

מײַנע לידער 242 — המנגן

מיר זײַנען קינדער 150 — א I; ג; הב

מכירת־יוסף 551 — א II; מכ

משה מיט זײַן דור 464 — א I; ג; נייע, 1902; פֿאַרש; צוואַנציק; דעקל

נאָך דעם נײַסטן זשורנאַל 340 — א I; באַנדי; ג; דעקל; צוואַנציק; צען

•נידער מיט דעם סוועטינג־סיסטעם 494 — פֿא, אָקט׳ 14, 1892

ניו־יאָרק שלאָפֿט 426 — פֿא, מאַרץ 6, 1891

דער נײַנצנטער יאָרהונדערט 344 — א I; באַנדי; ג; דעקל; פֿאַרש; צוואַנציק; צען

די נײַע־מאָדישע קליידער 110 — שחצ

דער נײַער דור 287 — קל, יאָנ׳ 10, 1879

די סאָכע 352 — א II; איד, נ׳ 180; באַנדי; בינע; ג; דעקל; ה; האַרפֿע; טאָג, סעפּט׳ 20, 1943; ייט; למ, ה׳ 10; מבחר;[4] סאָנג בוק; סאָנגס; פֿידעלע; צוואַנציק; צען; קבֿוצת; תת

במחרשתי / המחרשה / המחרשת [העברעזשער איבערזעץ פֿון די סאָכע] 355 — א II; אנו; ג; למ, ה׳ 12; מבחר;[4] מע; משירי; סאָנגס; קבֿוצת; שירי; שירי ציון; ששפֿ

דער סנדק 210 — א III; סנדק

עבֿדים היינו 417 — פֿאש, יולי 25, 1890

עלעגיַא לעוואַנדאַ 356 — א I; איד, נ׳ 303; עלעגיַא; פֿל

[ענטפֿער־רעדע אויפֿן יובֿל־באַנקעט] — [ציטראַן 51]

[עפּיטאַף נאָך אַ יונגער מאַמע] — [ציטראַן 54]

[עפּיטאַף נאָך דער ערשטער פֿרוי] 210 — א III, 55

[דער עפֿל] 286 — ציטראַן 36

דער ערב יום־טובֿ זען די געהיימניסע פֿון ערב יום־טובֿ

דער פּאַטשטאָווער גלעקל 260 — א I; אב; ג; וועלט, יוני 24, 1904; מע

דער פּוילישער מיאַטעזש — [אויט]

די פּוימענעס אָדער געשטאַנען צום מישפּט און אַרויס שולדיק — [אויט]

דער פּוסטער פֿראַנט 197 — א I; ג; ***וועלט, 1904; שירי עם

די פּיראַמידן זען דאָס אומשטערבלעכע פֿאָלק

דער פּעדלער זען צום פּעדלער

דער פּראָפֿעסאָר 135 — א I; איד, נ׳ 581; ג; קר

•אַ פּראַקטישער מיטל 537

דעם פֿאָטערס ראָט 485 — פֿא, אויג׳ 5, 1892

פֿאָלג מיך אַ גאַנג 492 — פֿא, סעפּט׳ 30, 1892

פֿאַראיין „משכּיל אל דל" 422 — פֿא, אויג׳ 1, 1890

פֿאַרבלאָנדזשעט פֿון וועג זען אויף דײַן אַלטע וועג

די פֿאַרדאַרבענע בילדונג 264 — א I; אב; ג

פֿאַר וועמען איז די גאָלדענע לאָנד זען די גאָלדענע לאָנד

פֿאַרזען — פֿאַרשפּילט 512 — א I; ג; דעקל; פֿאַרזען; צוואַנציק

די פֿאַרמאַסקירטע וועלט 138 — א I; ג; קר

פֿאַררעדע [צו קול רנה] 143 — קר

די פֿאַרשידענע וועלט 277 — א I; ביילאַגע צו בינע; ג; ***וועלט, 1904; המזמר; ענטין; פֿל

די פֿויגל 79 — א I; ג; שח; שחא; שחצ

פֿון הימל צו דר׳ערד זען צו די שטערן

פֿון חדר זאָגט מען ניט אויס 199 — א I; ג; שירי עם

פֿרויען־כאַראַקטער 537 — א II

דער צבֿויאַק 280 — א I; ***וועלט, 1904; המזמר, פֿל

צו אָנקל סעם 528 — **

צו די שטערן 468 — א I; ג; דעקל; נייע; פֿאַרש; צוואַנציק; צפֿל

צו דעם צען־רובלדיקן בילעט 250 — א III; המנגן

[צו דער מיזינקע סאָניע (שׂרהלע)] 537 — טאָג, אָקט׳ 2, 1944

[צום אייניקל טשאַרלי (קלמן)] 537 — טאָג, אָקט׳ 2, 1944

•צום באַווייזען דײַן בראָך, ציון 391

צום חתונה־יובֿל 535 — טאָג, אָקט׳ 2, 1944; פֿאַרו, אַפּר׳ 3 און 13, 1955

[4] לויט ערינ מאַנדעלס אינפֿאָרמאַציע.

*צום יאָר תּרמט 413 — מפּ, 1890; נייע, 1902, ג׳ 25
צום יאָר תּרן זען דער וועלטזייגער
צו מײַנע פֿרײַנד 533 — א I; אמ, אַפּר׳ 9, 1905
צום נײַעם יאָר זען דער פּאָטשטאָווער גלעקל
[צום עלטסטן זון פֿילפֿ (פֿײַטל)] 538 — טאָג, אָקט׳ 2, 1944
צום פּעדלער 411 — א I; איד, ג׳ 415; אלע; בינע; ג; דעקל; יוט; נייע, 1896, 1899, 1907; פּעדלער; פּפּ, יוני 20, 1890 און יאַנ׳ 2, 1891; צפּל; צען; שולמאן
צום פּאָלקס־אַדוואָקאַט 413 — פּפּ, יוני 20, 1890
צו פֿיל פֿאַרלאַנגט 538 — **
די ציאַנאַדע זען אונדזער פּאָטערלאַנד
ציון מכלל יופי — [אויט]
דער צען־רובלדיקער בילעט זען צו דעם צען־רובלדיקן בילעט
קאָלאָמבוס און וואַשינגטאָן 518 — א I; ג; דעקל; נייע, 1902; פּאָרש; צוואַנציק
די קאָנטראַסטן 359 — א I; באַנדי; ג; דעקל; וועלט, יולי 8, 1905; יופֿ, בײַלאַגע, יאַנ׳ 5, 1888 (וי אַ ציטאַט); פּאָרש
דער קאָנטראָקט 314 — א III; פּפּ; צוואַנציק
דער קאָרגער מיט יעקעלע באָם 155 — יעקעלע
קול ממרומים 203 — א II; שירי עם
[דער קייסער] 286 — ציטראָן 36
די קימפּעטאָרין — [אויט]
*די קינות פֿון אַ רײַכן מאַנופּעקטשורער 428
קלוג, איידל און שטיל 365 — א I; באַנדי; דעקל; מעכעלע („אונדזער דור“); צוואַנציק; צען
דער קלוגער אָרעמאַן 170 — א III; הב
די קליידער זען די נײַע־מאָדישע קליידער
אַ קרבן פֿאַר יחוס — [אויט; ציטראָן 45]
די קריזיסצײַט אין יאָר תּרנה זען המהפּכה
ר׳ יעקבֿ משלם 369 — א I; באַנדי; בינע; ג; דעקל; יוט; צוואַנציק; צען; קט
ר׳ תּחנון 93 — א III; וועלט, פֿעב׳ 28, 1926;[5] ענטין; שח; שחא; שחצ
דעם רבינס שליסעלע 179 — א I; הב
ליד פֿון רובל 96 — א I; שח; שחא; שחצ
רחל מבֿכה על בניה 208 — א II; איד, ג׳ 441; ג; דעקל; שירי עם
*די ריכטיקע וועג 539
אַ רעטעניש זען חידה ג
שוין דער צוויטער טאָוול 415 — מפּ, 1890, ג׳ 27
שולמית 516 — א II; ג; נייע, 1896, 1899, 1907; צפּל
שושנה זען די בלום
די שופֿישע בריאה 528 — מינ, אויג׳ 1902
די שטאָקשפּיל 253 — א I; איד, ג׳ 306; ג; ה; המגן
די שטערן זען צו די שטערן
שיבֿת־ציון [ייִדיש] 372 — א II; איד, ג׳ 411; באַנדי; בינע; ג; דעקל; האַרפֿע; יוט; יופֿ; לפֿפֿ; פֿיכמאַן; צוואַנציק; צען; קבֿוצת; ששצפֿ; תּולדות
שיבת ציון [העברעיש] 374 — א II; אנו; ג; מינ, סעפּט׳/אָקט׳ 1901; משה; קבֿוצת; שצ; ששצפֿ
שיינקייט און נוצן זען היופֿי והתּועלת
שלעכטע שכנים 527 — נאַצ, 1902
שמר 533 — יוק, אָקט׳ 20, 1950; שאָמער־פּאַרטיעס; שאָמער־פּאָטער; שאָמער־אַבֿינו
[העברעישער איבערזעץ]
שמר־עפֿיטאַף 533 — טאָג, אָקט׳ 2, 1944; שאָמער־פּאַרטיעס
די שרײַבפּעדער 186 — א III; הב
שכר פּרי הבטן זען דער אַלטער פּאָטער
התּפּילה 542 — א III
לשנת תּרנד זען דער וועלטזייגער
תּרנה[6] — א II

---

[5] מיט אַ העברעישער איבערזעצונג פֿון אַבֿרהם קאַטליאַר.
[6] זען הערות צום ליד „צום יאָר תּרמט“ אין דער איצטיקער אויסגאַבע.

זוכצעטל לויטן ערשטן פּערז

אבינה באנוש, וואת חקרתי — 150
אַ דו גרויסער, זיסער דיכטער — 395
אַ משה, ביסט ערהאַבן גרויס — 464
אדם הייתי ורבות חייתי — 258
אויב איר האָט געהערט די נייע מאַניפֿעסטן — 99
אויף אײַך, שטערן, גייט בײַ אונדז אַ זאָגע — 468
אויפֿן בערג פֿאַלט אַ שישקע — 476
אויפֿן גאָנצן הויך — 260
קלינגט גאַנץ
אויפֿן שטול זיצט אַ קיזער — 286
און מעגט איר מיך רופֿן פֿאַנאַטיק — 542
אונדזער הײַנטיקער דור,
וואָס פֿאַר אַ קלוגע מוחות — 365
אונלאַנגסט האָט מען מיט מיר
אַ געשפּרעך געמאַכט — 507
איין כּלל איז באַשטימט,
ווער עס האָט נאָר געלעזן — 359
איין ערד טראָגט אונדז אַלעמען
אויף אירע פֿליגל — 277
איך, אַטלעס, דאַרף דאָך קלאָגן — 113
איך בין זיך מיר אַ פֿרעמד — 197
איך, נייע וועלט, מעג מיך הײַנט רימען — 117
איך פֿרעג דעם גביר — 170
אין אַמעריקע קלײַבן זיך ביסלעכווײַז יידן — 512
אין טויזנט אַכט הונדערט זיבעציק דרײַ — 269
אין סאָכע — 352
אין ספֿירה האָט אַ בדחן אַ רויקע שעה — 143
אין אַ קליין שטעטל, אַ מאָל אין דער ליטע — 533
אין שטאָט צו ווינען איז אַ פֿאַרגעניגן — 132
אין די שטעטלעך אין דער ליטע — 537
אַך, מײַן האַרץ, מײַן האַרץ ציט צו דיר — 595
אם מאַם אחת נולדנו שלשתנו — 259
אַמעריקע רעכנט זיך פֿאַר אַ נייע וועלט — 446
די אַנטוויקלונג פֿון מײַנע לידער — 533
באַטראַכט די נייע וועלט,
דער שכל און דער זינען — 69
אַ בײַשפּיל קען איך אײַך, מענטשן, געבן — 242
ביסט ווי יונה שוין פֿאַרשלונגען — 528
ביסלעכווײַז טריקנט אויס אונדזערע קוואַלן — 356
בלויז איין גלעזל גוטע ווײַן — 527
בשעת גאָט האָט באַשאַפֿן זײַן וועלט — 314
גאָלדענע הערעלעך — 538
אַ גאַנצע וועלט מיט אײַזנבאַנען
איז אין אונדזער צײַט געוואָרן — 255
גליקלעך לעבט אַ מאָל דער יִד — 398
גראָדע אין דער סדר־נאַכט — 417
גרויסע מענטשן אייביק שטרעבן — 518
די דאגות, מכאובים — 125
דאַמאָלס ווען די גאַנצע מענטשהייט — 480
דאָרט בײַן ווילנע גיי איך שפּאַציר'n — 135
דאָרפֿסט ניט קיין ניסים באַוונדער — 536
דו ליכט, דו ליכט, איך פֿרעג דיר נאָר — 87
דו צענער־בילעט, קענסטו מיר ניט זאָגן — 250
דו קליינע באַצילע — 492
דוד, שטאָלץ פֿון אונדזער אומה — 487
דורך די פּאָעטן, די שטענדיקע היטער — 413
דײַטשע און אײַרישע מאַסן — 450
דײַן נאָמען — ווי קלינגענד — 531
דײַנע הונדערט נומערן,
דײַן גײַסטלעכער יובילײ — 413
דינה, דו שוועסטער געטרײַע — 598
הונדערטער יאָרן זײַנען אַוועק — 334
אַ היסטאָריע, וואָס עס איז פֿאַרלאָפֿן — 83
המחרשה — 355

הערט נאָר, שלאָגען, קראָקאָדילן — 376
וואָס איז דען דאָס הינט פֿאַר אַ פֿירונג — 110
וואָס זע איך דורך די שויבן — 372
וואָס פֿאַר אַ שיין געשטאַלט דאָס וויבל האָט — 536
וואָס קוקט איר מיר, פֿייגעלעך, אַן — 79
וו׳ אַלע פֿאָרן, אין מיטן וועג — 121
וו׳ קען מען קריגן הינט — 287
וי גרויס איז מײַן ערשטוינונג — 532
וי לאַנג וועסטו, יידל, אַרומגיין און פּעדלען — 411
וען איך בין אַלעס קינד אין חדר געגאַנגען — 199
וען איך זע דאָרטן אַ קאָמוניסט — 331
וער נאָר עטוואָס איידל — 285
וער נאָר דִי שפּיל באַטראַכט — 253
וער עס איז אַ דענקנדער — 498
וער עס האָט נאָר אַ געוויסן,
מיט אַ האַרץ פֿון פֿלייש — 516
וער עס לעבט פֿאַר זיך, ניט פֿאַר לײַטן — 155

זאָג מיר, דו אויג, איך פֿרעג נאָר דיר — 65
זאָג מיר, דו גאָלדענע אור — 102
זאָג מיר, דו שיינע פּעדער — 186
דער זומער פֿאָרן מענטשן — 72
די זון האָט אָנגעוויזן אין מערב־זײַט — 208
זײַ מיר מודה, מײַן וויבּ, דעם פּסק — 280

אַ טענה האָב איך, גאָט, צו דיר — 456
טרערן גיסט, אויגן, קוואָלן מיט טרערן — 531
טשאַלי — 537

דער יִד אין שול אַ שטאָט מוז ער
דינגען צי קויפֿן — 369
יִדישע שידוכים ווער עס וויַיס — 65
יעדער סוחר ענדע יאָר — 302

כ׳האָב געמיינט גאָט האָט פֿאַרגעסן — 529

לעזער! אויב איר לייענט אין ביכל
מײַנע לידער — 242

אַ מגיד האָט אַ מאָל אַ הספּד געמאַכט — 333
מה זאת עיני תראינה — 374
מיט איצטיקן יִדישן פֿירונג — 108
מיט דיר, רובל, האָב איך שוין לאַנג געוועלט — 96
מיט וואָסער פֿלייצט דער רעזערוואַר — 538
מײַן פֿאָטער און מוטער קענט איר
לעבעדיקע געפֿינען — 249
מײַנע ברידער פֿון רומעניע — 440
מינסקער קאַפּיטאַל האָט אייביק
געשלאָפֿן שטיַיף — 296
מלאָכים פֿון הימל און מענטשן אויף דער ערד — 245
מע לאַכט פֿון פֿאַרצײַטיקע דורות — 264

נאָך אַ יאָר איז נאָך אַ רינג — 522
נאַכטיגאַלן, קאַנאַריען — 396
נו, וואָס זאָגט איר, לעזער אַלע — 304
אַ נײַער ספֿר גייט אַרויס — 413

ס׳שלאָגט דער וועלטזייגער אַצונדער — 402
אַן עדות איז דער האַל דער גרויסער — 422
על אם הדרך שמה מתגוללת — 123
עס איז אַרויס אַ מאָדע בײַ יִדן — 340
ערב ראָש־חודש ניסן נאָכן דאָונען אויפֿן שטעל — 93
ערד, עפֿן זיך, נעם אויף דעם גאַסט — 285
דאָס ערשטע וואָס זיי צײַגן — 537

פֿול דער קאָפּ מיט זיסע טרוימען — 384
פֿון אַזײַ אין אייראָפּע בין איך אין
אַן אכסניא פֿאַרקראָכן — 344
פֿון אַמעריקע האָב איך אַלס קינד געהערט — 495
פֿין וועג אַן איך וויג דיר — 485
פֿײַערט, אַלע יִדן דאָ, דעם פֿאָרט אָוו דזשולײַ — 530
פֿיל דאַנק איך און לויב גאָטעס נאָמען — 324
פֿיל חן און סימפּאַטיע דאָס מיידל האָט — 528
פֿרעגט דעם, וואָס אין לאַנד געבאָרן — 503
צום באַוויינען דײַן בראָך, ציון — 391
צום וווּנדער שטייען אין מצרים די פּיראַמידן — 432
צו שרײַבן פֿערזן איז זייער שווער — 146
צי דו, מײַן טאָכטער, טוסט עס ברומען — 203
צײַגט איין מאָל, אַרבעטער, צײַגט אײַער טאַט — 494
צײַט די אַרבעטער האָבן אַ יוניאָן געגרונדעט — 428
צײַט חכמה איז געוואָרן געמערט — 274
צעוויש די שטערן, די מיליאָנען פֿלאַנעטן — 453
„קוואָטער, שרײַט דער שמש, געשווינד! — 210
קום אַהער, מײַן זון, קום אַהער צו מיר — 179

קיין וואַרע שלעכטס קען גאָר ניט געבן — 522
קיין מצרים קומט יעקבֿ מיט אַ קאַפּוויטאָג — 269
קינדערלעך, אייניקלעך, איידעמס און זין — 535
רויט איז דער עפּל, שיין אין דער פּאָרעם — 286
אַ שבֿועה אַן אַלטע, אַלט ווי די וועלט — 539
שוין געלייגט דעם פֿונדאַמענט — 426
שוין צייט, מײַן פֿאָלק, 404 — זאָלסט עפּענען די אויגן
דער שטאָט, די מאָדע, 138 — דער פֿירונג דער ברייטער
שטייט אויף אַ נײַער דור — 287
די שטעטל ניט־פֿריש, דאָרטן רוישט ווי אַ מיל 387 —
שיינע סאָניע, פֿײַנע סאָניע — 537
אַ שיינעם בוך דערזעט דאָס קינד — 415
אַ שיינער טעאַטער איז די וועלט — 292
שתי אחיות בנות עבר — 536

דין־וחשבון פֿון רעדאקטאָר

א. סדר פון די לידער, נומעראַציע פון די שורות

דער סדר פון די לידער אין דער איצטיקער אויסגאַבע איז אַ כראַנאָלאָגישער. ווי אַ יסוד האָבן מיר גענומען דעם ערשטן אָפדרוק פון איטלעכן ליד, אויף וויפֿל ער איז באַווויסט ביים איצטיקן שטאַנד פון דער צונזער־פֿאַרשונג. מע דאַרף אָבער האַלטן אין זינען, אַז די דאַטע, וועלכע דאָס ליד איז געדרוקט געווארן צום ערשטן מאָל, איז לאַוו־דווקא אידענטיש מיטן יאָר, וועלכן עס איז געשאַפֿן געווארן; אַ מאָל איז דאָס אַ חילוק אין עטלעכע יאָר. דאָס „ליד פון ר׳ תּחנון", למשל, האָט צונזער געשריבן, ווי־זט אויס, אין 1854; געדרוקט צום ערשטן מאָל איז עס געווען ערשט אין 1865. וועלכע סע וועט אָבער ווי־טער אַרבעטן אויף אָט דעם פֿעלד, דער וועט אין אונדזער אויסגאַבע געפֿינען די צוויי אַרויסגאַנגפונקטן פֿאַר דער דאַטירונג פון די לידער: די אויטאָביאָגראַפֿיע און די ביבליאָגראַפֿיע.

ביים סוף פונעם ליד ברענגען מיר די אויסגאַבע און די דאַטע פונעם ערשטן דרוק זיינעם. בכּלי לידער, וואָס זיינען אין ערגעץ ניט געווען געדרוקט, אָדער בכּלי אַזוינע וואָס ס׳איז שווער צו דערגיין דאָס יאָר פונעם ערשטן דרוק, ברענגען מיר — אין קאַנטיקע קלאַמערן — אָדער די דאַטע וואָס אויפֿן כּתבֿ־יד אָדער אונדזער השערה וועגן ערשטן דרוק.

די שורות אין די לידער זיינען נומעירט. פֿאַר איטלעכער פֿיפֿטער שורה קומט איר נומער מיט אַראַבישע ציפֿער. קעפּלעך, אונטערקעפּלעך און פּראָזעטיילן (בינע־אינסטרוקציעס אד״גל) האָבן מיר ניט אַריינגערעכנט אין דער נומעראַציע, חוץ דעם פֿערזאָנען־צעטל אין „מכירת־יוסף" און דעם קורצן פֿאַראַגראַף וואָס נאָך דעם.

ב. טעקסט און קעפּלעך

מיר האָבן זיך געפֿלייסט צו רעסטאָווירירן דעם צונזער־טעקסט אין אַ מאַקסימאַל אויטענטישער פֿאָרעם. כּדי דאָס צו דערגרייכן, האָבן מיר געפּרוווט אָפּזוכן די כּתבֿ־ידן אָדער לכל־הפּחות די עלטערע אויסגאַבעס.

ווו סע האָבן זיך פון איין ליד אָפּגעפֿונען עטלעכע וואַריאַנטן, האָבן מיר בדרך־כלל אָפּגעדרוקט דעם פֿולערן וואַריאַנט, און בכּלי די וואָס האָבן געהאַט אַ גלייכע צאָל סטראָפֿעס — דעם עלטערן וואַריאַנט. די וויכטיקסטע וואַריאַנטן האָבן מיר פֿאַרצייכנט אין די הערות צו די שייכדיקע לידער. געווען אויך פֿאַלן, וווּ מיר האָבן פֿון פֿאַרשידענע וואַריאַנטן געמישט, אַז אין אָדער צו עטלעכע סטראָפֿעס, כּדי אַזוי אַרום צו קענען רעסטאָווירירן אַ וואָס פֿולערן און וואָס אויטענטישערן טעקסט.

אויב פון אַ ליד זיינען פֿאַראַן עטלעכע אָפדרוקן און דער טעקסט אין דער איצטיקער אויסגאַבע איז ניט געמישט פון דעם ערשטן אָפדרוק, גיבן מיר אָן אונדזער מקור אין די הערות צום שייכדיקן ליד. אויב אונדזער מקור איז די אויסגאַבע אָלע וועלק אָדער אַ ניט־דאַטירטער צייטונג־אויסשניט, פֿאַרצייכענען מיר דעם פֿאַקט בלויז אין לידער־וויזער צו די פֿריִערדיקע אויסגאַבעס.

אויב קיין דאַטירטער אָפדרוק אָדער כּתבֿ־יד האָט זיך בכלל ניט געלאָזט אָפּזוכן, קען מען אונדזער מקור אַרויסלייענען פֿון די שטערנדלעך וואָס מיר האָבן געשטעלט פֿאַרן נאָמען פֿונעם שייכדיקן ליד אינעם לידער־וויזער צו די פֿרייערדיקע אויסגאָבעס. פֿון „צו אָנקל סעם", אַ שטייגער, האָבן מיר ניט געקענט געפֿינען קיין דאַטירטן אָפדרוק; במילא איז אונטערן קאַרפוס פֿונעם ליד ניט געגעבן קיין מקור. פֿאַרן נאָמען פֿונעם ליד אינעם לידער־וויזער שטייען אָבער צוויי שטערנדלעך, וואָס דאָס מיינט: געפֿונען ווי אַ ניט־דאַטירטן צייטונג־אויס־שניט אין דער נ. ב. מינקאָוו־קאָלעקציע אין קורסקי־אַרכיוו (פֿ"גל „ראָשי־תיבֿות קירצונגען און סימנים").

דאָרט ווו מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אין אַ חילוק אינעם טעקסט פֿונעם זעל־ביקן ליד, ווי ער איז געדרוקט אין פֿאַרשיידענע אויסגאָבעס, האָבן מיר בדרך־כלל מכריע געווען לטובֿת דעם עלטערן טעקסט. בײַם צוריקגיין צום תּחילתדיקן טעקסט איז דערבײַ אָפֿט אויסגעקומען מבֿטל צו זײַן די שינויים, וואָס רעדאַקטאָרן, קאָרעקטאָרן, זעצערס פֿון פֿרייערדיקע אויסגאָבעס האָבן אַרײַנגעטראָגן אינעם צונזער־טעקסט, ווי אויך די סתּם גרײַזן וואָס האָבן זיך דאָרט אַרײַנגעכאַפּט. אָנגעווײַזן די דאָזיקע תּיקונים האָבן מיר נאָר אין אויסנעמפֿאַלן. רעדאַקטאָרישע תּיקונים, וואָס מיר האָבן געפֿונען אין די כּתבֿ־ידן, האָבן מיר איגנאָרירט; מיר האָבן זיך געראַטנט נאָר מיט צונזערס אייגן־הענטיקע תּיקונים.

ווו ס'איז געווען אַ סתּירה צווישן דעם טעקסט וואָס אין אַ סתּם אויסגאָבע און רומשינסקיס פֿאַרצייכענונגען פֿון צונזערס לידער און נאָטן, האָבן מיר אָנגענומען דעם טעקסט וואָס בײַ רומשינסקין. די וויכטיקערע טעקסט־וואַריַירונ־גען, וואָס אין פֿאַרשיידענע אויסגאָבעס פֿונעם זעלביקן ליד (אויף וויפֿל אָט די וואַריַירונגען קערן אָפּשפּיגלען דעם מחברס כּוונות), האָבן מיר פֿאַרצייכנט אין די הערות צום שייכדיקן ליד.

אין פּרט פֿון „פֿאַררײַכטן" זײַנען מיר געווען זייער אײַנגעהאָלטן — צו אָפֿט טרעפֿט, אַז אַ וואָרט אָדער אַ פֿאָרמע וואָס איז גראָד דעם שייכדיקן רעדאַקטאָר ניט באַווּסט, פֿאַלט אַ קרבן פֿון דער רעדאַקטירונג, מחמת ער האָלט דאָס וואָרט אָדער די פֿאָרמע פֿאַר גלאָט אַ גרײַז. ווו־ווו, אין אַ קריטישער אויסגאָבע איז זיכער ניט שייך מבֿטל צו זײַן לאָקאָליזמען און אָנדערע אויטענטישע שפּראַך־פֿאַקטן. האָבן מיר דעריבער אָפֿילו אין ספֿק־פֿאַלן מכריע געווען לטובֿת דעם טעקסט וואָס בײַ צונזערן (פּרטים זען אין קאָפּיטעלע „שפּראַך, אָרטאָגראַפֿיע, פֿונקטואַציע, שריפֿט").

אויב ס'איז געווען אַ חילוק צווישן דעם נאָמען פֿון אַ ליד, ווי ער פֿיגורירט אויפֿן שער־בלאַט (אָדער אין דער אינהאַלט־רשימה) און ווי ער פֿיגורירט אינע־וויניק אין דער זעלביקער אויסגאָבע, האָבן מיר מכריע געווען לטובֿת דער פֿאַר־מע וואָס אינעווייניק. אַ יוצא־מן־הכּלל: ווען אין טיטל וואָס אינעווייניק אין אַן אויסגאָבע פֿעלט אַ וויכטיקער עלעמענט, למשל דאָס וואָרט וואָלווועלע אינעם „ליד פֿון די וואָלווועלע בראַנפֿן".

אויב אַ ליד האָט אַ צוויי־שורהדיק קעפּל, בעצם אַ קעפּל און אַן אונטער־קעפּל, גיבן מיר דאָס אונטערקעפּל בלויז אין די הערות צום ליד.

אויב אַ ליד איז אין פֿאַרשיידענע אויסגאָבעס געווען געדרוקט אונטער פֿאַרשיידענע טיטלען, האָבן מיר אויסגעקליבן דעם טיטל, וואָס איז צום בעסטן צוגעפּאַסט צום אינהאַלט, אָדער וואָס אונטער אים איז דאָס ליד צום מיינסטן באַקאַנט. דעם טיטל, וואָס מיר האָבן ניט אויסגענוצט, פֿאַרצייכענען מיר אין די הערות צום שייכדיקן ליד.

ג. שפּראַך, אַרטאָגראַפֿיע, פונקטואַציע, שריפֿט

דאָס לשון פֿון די לידער אין דער איצטיקער אויסגאַבע איז טאַקע צונזערס. אין פֿלוג, קלינגט אַזאַ קאָנסטאַטירונג איבעריק, אויב ניט קודריש; וועט סע פֿאַרגליכט אַבער די שפּראַך פֿון אַ טעקסט פֿון אַ יידישן מחבר אָפּגעדרוקט בײַ זײַן לעבן מיט דער שפּראַך פֿונעם זעלביקן טעקסט אָפּגעדרוקט נאָך זײַן טויט, וועט אָפֿט נשתּומם פֿון די רעכט וואָס רעדאַקטאָרן נעמען זיך בײַ אונדז צו „מאָדערניזירן" און „פֿאַרריכטן" דאָס לשון פֿון אַ יידישן שרײַבער לאַחר מותו.

לאָמיר ספּעציפֿיצירן. מיר האָבן געלאָזט ווי אין די עלטערע אויסגאַבעס: דעם מין, דעם רבים, די ניט־מיטשטימונג, די נאָמינאַלע און וועראַבאַלע פֿלעקסיע, דעם גאַנצן וועגן־אויבן. געביטן האָבן מיר נאָר די שפּראַכפֿאַקטן, וואָס זײַנען ניכלל אין די תּקנות פֿון יידישן אויסלייג (פּרטים — ווײַטער).

דאָס לשון פֿון די טיטלען פֿון לידער האָבן מיר אויכעט ניט געביטן, חוץ בײַ היפּערקאָרעקטקייטן („דאָס אומשטערבלעכעס פֿאָלק").

דער אויסלייג פֿון דער איצטיקער אויסגאַבע איז, פֿאַרשטייט זיך, בהספּם מיט די תּקנות פֿון יידישן אויסלייג און מיטן יידישן אָרטאָגראַפֿישן וועגווײַזער. איידער מיר טרעטן דאָ צו עטלעכע אָרטאָגראַפֿישע פּרט־פּראָבלעמען, ווילט זיך אָבער אָנווײַזן אויף אַ כאַראַקטעריסטישן אָספּעקט אין דער געשיכטע פֿון יידישן אויסלייג, ווי ער שפּיגלט זיך אָפּ אין די פֿאַרשיידענע צונזער־אויסגאָבעס. די עלטערע — ווילנער — אויסגאָבעס (60ער און 70ער יאָרן פֿון 19טן י"ה) זײַנען אַ סך פֿרײַער פֿון דײַטשמערישע אויסלייג־השפּעות, ווי די שפּעטערדיקע — ווילנער און ניו־יאָרקער — אויסגאָבעס. ערשט אין אָט די שפּעטערדיקע אויס־גאָבעס געפֿינען מיר די שטומע הא „(שעהן", „פֿליהען"), שטומע עין („גליעד"), ווי אויך די דײַטשמערישע שרײַבונג פֿון יידישע אַפֿיקסן („אונ־", „בע־", „פֿער־", „צער־", „־יג", „־ליך"). דײַטשמערישע שרײַבונגען האָבן מיר געלאָזט נאָר דאָרט, ווו ס'איז געווען אַן ענין ניט בלויז פֿון אויסלייג, נאָר אויך פֿון גראַמאַטיק („טויזנדע", „געהיימניסע").

מיר האָבן אין דער איצטיקער אויסגאָבע, געווײַנטלעך, אויך דורכגעפֿירט די יידישע שרײַבונג פֿון די ווערטער אומזיסט, אייביק, פּויער, שקלאַף, פֿערצנט (ניט „פֿירצנט"), נאָר, באַרוועס, גיט (ניט „גיבט"), טויזנט). בלויז דאָס וואָלעניש צווישן ־ער און ־דער האָבן מיר ניט געביטן, מחמת סע שפּיגלט אָפּ אַ וויכטיקן שפּראַכפֿאַקט: דאָס געראַנגל צווישן היימיש יידישע און די פֿון נײַ־הויכדײַטש אימפּאָרטירטע פֿאָרמעס. מיר האָבן אויך ניט געביטן „זאָנסט", כאָטש סע זײַנען פֿאַראַן יידישע עקוויוואָלענטן (זונסט אין קורלאַנד, זיסט אין קאָנגרעס־פּוילן).

מיר האָבן ניט אויפֿגעהיט די שרײַבונג וואָס שפּיגלט אָפּ די ניט־פֿאָלאַטאַ־ליזירטע פֿאָרמעס פֿון צונזערס דיאָלעקט (הולען, כוואָלע, לינע, פֿלאָמע, קעלנע), דאָרט וווּ די הײַנטיקע יידישע קולטורשפּראַך האָט אָנגענומען די פֿאָלאַטאַליזירטע פֿאָרמעס (הוליען, כוואָליע אאַז"וו). מיר האָבן די ניט־פֿאָלאַטאַליזירטע פֿאָרמעס געלאָזט בלויז אין בפּירוש שמועסשפּראַכיקע אָדער לאַקאָלע פֿאָרמעס (גולאָנע) און אין גראָאָם (פּענעס : פֿראָשענעס). מיר האָבן אויך גראָפּיש ניט אײַנגעהיט — חוץ אין גראָאָם — דעם אינטערוסאַנטן פֿענאָמען פֿון דיפֿטאָנגירונג מחמת דער־נאָכדעמדיקן פֿאָלאַטאַלן קאָנסאָנאַנט (ספּיילנע, אײַלט 'אַלטאָ, קיילקיק, רוילע 'ראָלע'). דעם ניט־געווײַסן אָרטיקל אַ פֿאָר אַ סובסטאַנטיוו מיט אַ וואָקאָל וואָרט־אײַן האָבן מיר געביטן אויף אַן.

דאָס סאָבעסדיקע לאָסן האָבן מיר אויפֿגעהיט בלויז אין בפּירוש שמועס־שפּראַכיקע אָדער לאַקאָלע פֿאָרמעס (ציגונקע א"א) און אין גראָאָם. אויף וויפֿל

ס׳איז געווען אַ גראַם־באַדערפֿעניש, האָבן מיר דאָס סאָבעסדיקע לאָסן אויסגע־האַלטן דורכגעפֿירט. איין יוצא־מן־הכלל: ווערטער פֿון לשון־קודשן קאָמפּאָנענט האָבן מיר געלאָזט אין זייער טראַדיציאָנעלער שרייבונג, אַפֿילו ווו די שרייבונג פֿאַרדעקט סאָבעסדיקע גראַמען (רישעות: מיתות). אויך דעם שייכדיקן סופֿיקס האָבן מיר אויסגעלייגט אויפֿן שטייגער, ווי ס׳איז אָנגענומען אין דער הינטיקער שרייבשפּראַך ־יש; די ליטווישׁ־ייִדישע פֿאָרמע זינגט (־עס) האָבן מיר געלאָזט בלויז אין גראַם און אין עטלעכע ליטווי־זירטע דיטשמעריזמען („הינדערנעס").

דאָס אויסגעהאַלטענע פֿאַרצייכענען סאָבעסדיקע גראַמען האָבן מיר דורכ־געפֿירט לטובת דעם ס. אָזוי האָבן מיר די שרייבונג פֿון די גראַמען פֿאַרלירשט: פֿירשט געביטן אויף פֿאַרלירסט: פֿירסט, און פֿלעשער: גרעשער אויף פֿלעסער: גרעסער, מיט שייכדיקע הערות אונטערן טעקסט. יוצא־מן־הכלל: גראַמען מיט ווערטער פֿון לשון־קודשן קאָמפּאָנענט (גרעסער: קשר).

אויך ־יי־: ־וי־גראַמען האָבן מיר אויסגעגליכן לטובת ־יי־. וועג צוזוצער גראַמט, אַ שטייגער, אויגן און פֿאַרבייגן — אַ גוטער גראַם אין ליטווישן ייִדיש — האָבן מיר די שרייבונג געביטן אויף אייגן: פֿאַרבייגן (מיט אַ הערה אונטערן טעקסט: אויגן).

מיט דיאַלעקטאַלאָגישער נאָסטאַלגיע האָבן מיר אויך געמוזט מוותר זיין אויף די קאָנווערבן אופֿ־ (חוץ אין גראַם), פֿאַרנאַנדער־, צו־ (לטובת צע־), אויף דער פֿרעפֿאָזיציע אַף, אויף די ווערבאַלע פֿאָרמעס זעען (אינפֿיניטיוו), געזעגן, וואָלסט (לטובת וואָלטסט), דאָכצאָך אאז״וו. דאָס זיינען אַלץ פֿאַלן, ווו סיי די אָנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער שרייבשפּראַך אין 20סטן י״ה איז געווען אַן אייג־טיִטשיקע, סיי די תּקנות פֿון ייִדישן אויסלייג האָבן בפֿירוש נאָרמירט. דאָרט ווו די תּקנות האָבן באַשיידלעך דערלאָזט דובלעטן (למשל: ניט און נישט), אָדער זיך ניט אַרויסגעזאָגט (אים און עס, ענטפֿערן און ענפֿערן), האָבן מיר צוזוצערס אַלטערנירנדיקן באָנוץ ניט פֿאָראייניהייטלעכט. דער איינציקער פֿאַל, ווו מיר האָבן דובלעטן פֿאָראייניהייטלעכט, איז געווען לטובת מע: די נומעריש אביערוואָג פֿון מע אָקעגן מען איז דער פֿרעווערבאַלער פֿאַזיציע איז געווען אַזאַ גוואַלטיקע, אַז סע האָט זיך געבעטן דורכצופֿירן די פֿאָראייניהייטלעכונג.

אַרכאַישע שרייבונגען האָבן מיר ניט געביטן דאָרט, ווו די שרייבונג שפּיגלט אפֿשר אָפּ פֿאַקטישן אַרויסרייד. וועג צוזוצער שרייבט, כאָפּן מיר אָן, אָזוי אַ, קען גרייַלעך געמאַלט זיין, אַז ער האָט טאַקע אָזוי אַרויסגערעדט, אַלן פֿאַלס אין זינען קינדער־יאָרן — אָזוי אַ, אָזוי איינער זינגען נאָך געווען פֿאָרשפּרייט אין דער ייִדישער שרייבשפּראַך אין 18טן און 19טן י״ה.

היות אי אַלער אי פֿאַך 'קוקווינקל, פּרט' האָבן אין צוזוצערס לשון נאָך פֿונק־ציאָנירט ווי פֿאָרזיכדיקע לעקסישע עלעמענטן (אין אַלער פֿאַך, אין אַלער פֿאַל, אין אַלע פֿאַכן, אין יעדן פֿאַך), שרייבן מיר די שייכדיקע עלעמענטן באָוונדער.

די שרייבונג פֿון אינטערנאַציאָנאַליזמען, סלאָווישע ווערטער און פֿראָזעס, פּרט־נעמען גיבן מיר אויך ווי בייַ צוזוצערן, ניט־געביטן און ניט־פֿאָראייניהייטלעכט. קראָקאָדיל, אַ שטייגער, געפֿינען מיר בייַ אים אין דרייַערליי פֿאָרמעס: האָבן מיר אָט די שפּראַך־ און קולטור־היסטאָריש אינטערעסאַנטע אַלטערנירונג אויפֿ־געהיט. מערניט אין עטלעכע פֿאַלן האָבן מיר געביטן דעם אופֿן איבערגעבן דעם פֿאָרטונקלטן וואָקאַל אין ניט־אַקצענטירטע טראָפֿן: עקסעסטירן האָבן מיר געביטן אויף עקסיסטירן, רעזעקירן אויף ריזיקירן, רעוועדירן אויף רעווידירן, מעדעציין אויף מעדיצין, סאָקראָטיש אויף סאָקראָטעס (געלאָזט דעם פּתח אָלף אין ערשטן טראָפּ, פֿונקט ווי מיר האָבן אים געלאָזט אין דאָפּראָס, ראָמאַנסירן א״א), קרידיט אויף קרעדיט. די אַלטערנירנדיקע שרייבונג פֿריצענט און פֿרוצענט האָבן מיר

פֿאַראיינהייטלעכט אויף פֿרעצענט. אויך בנוגע באַזונדער, באַהאַפֿטן, אין איינעם און בנוגע פֿאַלאַטאַליזירטע קלאַנגען האָבן מיר פֿאַראיינהייטלעכט די שרײַבונג (ניו־יאָרק).

געווײַנטלעך, בײַם איבערגעבן אין דער ביבליאָגראַפֿיע די נעמען פֿון פֿאַר־שיידענע אויסגאַבעס, האָבן מיר אָפּגעהיטן דעם אויסלייג וואָס אין אָריגינאַל. דיאַקריטישע צייכנס האָבן מיר אָבער צוגעשטעלט, מחמת ס׳קענען געמאַלט זײַן פֿלאַנטערס און אומפֿאַרשטייענישן.

יידישע פונקטואַציע איז נאָך ניט נאָרמירט. גייען מיר אין דער איצטיקער אויסגאַבע בדרך־כלל מיטן „קאַנטינענטאַלן" גאַנג (קאָמע פֿאַר בײַזאַצן אד״גל), ניט געקוקט אויף דער אַנטיקאַמע־מאָדע וואָס נעמט זיך לעצטנס פֿאַרשפּרייטן אונטער דער השפּעה פֿון דער ענגלישער פונקטואַציע.

שפּראַכפֿאָרמעס, וואָס מיר פֿאַרטײַטשן אָדער טײַטשן אויס, גייען אין קור־סיוו; די פֿאַרטײַטשן גייען אין האַלבע צײַטיר־צייכנס. טיטלען פֿון ביכער און פּעריאָדישע אויסגאַבעס, אויף וויפֿל זיי טרעפֿן זיך אין די לידער, גייען אין צײַטיר־צייכנס; אויב זיי טרעפֿן זיך אין די פּראָזעטיילן, גייען זיי אין קורסיוו. נעמען פֿון די לידער זײַנען אומעטום געגעבן אין צײַטיר־צייכנס.

ד. די נאָטן

פֿון די לידער אין דער איצטיקער אויסגאַבע האָבן זיך אויפֿגעהיט די נאָטן צו 45 לידער. פֿאַקטיש איז די צאָל לידער, וואָס מיר קענען זייערע מעלאָדיעס גרעסער, ווײַל עטלעכע לידער פֿאַרמאָגן בשותפֿותדיקע מעלאָדיעס. דאָס „טרויער־ליד אויף דעם טויט פֿון ד״ר הערצל", למשל, קומט מיט דער אייגענער מעלאָדיע וואָס „עלעגיא לעוואַנדא".

דעם טעקסט אונטער די נאָטן גיבן מיר מיט ליטײַנישע אותיות, בהסכם מיט די טראַנסקריביר־כּללים פֿון ייוואָ. די מעלאָדיעס גיבן מיר אויפֿן סמך פֿון רומשינסקיס פֿאַרצייכענונגען (אויפֿגעהיט אין ייוואָ־אַרכיוו).

ה. לידער־וויזער

אין דעם לידער־וויזער ברענגען מיר:

1. די נעמען פֿון די לידער וואָס זייער טעקסט האָט זיך אויפֿגעהיט אין גאַנצן אָדער צום טייל, און פֿון די לידער, וואָס זיי ווערן דערמאָנט אין פֿאַר־שיידענע מקורים, אָבער וואָס דער טעקסט זייערער איז, ווײַזט אויס, פֿאַרפֿאַלן געווואָרן; מיר פֿאַרצייכענען אָבער ניט די פֿאַלקלאָריזירונגען און פֿלאָג־ירונגען פֿון צונזערס לידער. (עטלעכע זײַנען אויסגעלאָזט אין דער אַרבעט „אליקום צונזער — דער מענטש, זײַן וועלט, זײַן שאָפֿן" אין דער איצטיקער אויסגאַבע.)

2. די נעמען פֿון די אויסגאַבעס וווּ די לידער זײַנען געווען געדרוקט אָדער דערמאָנט, גיבן מיר געקירצטערהייט. די פֿולע נעמען זײַנען פֿאַרצייכנט אין דער רשימה קירצונגען, זז׳ 15—26.

אין קאַנטיקע קלאַמערן גיבן מיר: (א) דעם מקור וווּ דאָס ליד וועט דער־מאָנט — יעמאָלט ווען דער טעקסט פֿון ליד גופֿא האָט זיך, קענטיק, ניט אײַנ־געהיט; (ב) דעם נאָמען פֿון ליד — אויב אויפֿגעהיט האָט זיך בלויז דער טעקסט פֿון ליד (אָדער אַ דערמאָנונג וועגן זײַן אינהאַלט), אָבער אַ נאָמען פֿאַרן ליד האָט דער רעדאַקטאָר פֿון דער איצטיקער אויסגאַבע געדאַרפֿט צושטעלן.

בײַם אויסדרוקן די לידער לויטן אָלף־בית האָבן מיר זיך ניט געריכטעט מיטן אַרטיקל (דער, די, דאָס, דעם, אַ — בײַ יידישע קעפֿלעך, און ה׳ — בײַ לשון־קודשע). די ווערטער „דאָס ליד פֿון" אָדער „די ליד פֿון" אינעם נאָמען פֿון לידער

לאָזן מיר אויסן („די פֿויגל" און ניט: „דאָס ליד פֿון די פֿויגל"), חוץ אין דרײַ פֿאַלן: „ליד פֿון יעצטיקן פֿירונג", „ליד פֿון אײַזנבאָן" און „ליד פֿון רובל".

אויב אַ ליד איז געווען געדרוקט אין נײַע צוועלף יודישע פֿאָלקס־ליעדער סײַ פֿון 1896 סײַ פֿון 1902 — די ביידע אויסגאָבעס האָבן נאָר צום טייל דעם זעלביקן אינהאַלט — גיבן מיר אָן סתּם נײַע. אויב אַ ליד איז געדרוקט נאָר אין אײנער פֿון די ביידע אויסגאָבעס, גיבן מיר אויך דאָס יאָר פֿון דער אויסגאָבע: נײַע, 1896 אָדער נײַע, 1902.

בײַם באַײַצן די רשימה אויסגאָבעס, ווו אַ ליד איז געווען געדרוקט, דאַרף מען געדענקען, אַז אויב מיר ברענגען נאָר איין קירצונג מיינט עס ניט, אַז דאָס ליד איז אַרויס בלויז אײַן מאָל: דאָס זעלביקע ביכל איז אָפֿט אַרויס אין עטלעכע אויפֿלאָגעס. די איינע קירצונג קר (=קול רנה) אַ שטייגער, מיינט צען איבער־דרוקן!

היות כּמעט אַלע אויסגאָבעס, וואָס וועגן זיי קומט צו רייד אינעם לידער־וויזער, האָבן אינהאַלט־רשימות אָדער זוכצעטלען, פֿאַרשפֿאָרן מיר בדרך־כּלל אָנצוגעבן די זײַטלעך, ווו די שייכדיקע לידער זײַנען געווען געדרוקט. דאָס אייגענע — בײַ אויסגאָבעס אָן פֿאַגינאַציע אָדער מיט אַ פֿאַרשיידענער פֿאַגינאַציע.

ו. דער גלאָסאַר

דער גלאָסאַר שטעלט זיך אַ ריין פֿראַקטישן ציל: פֿאַרטײַטשן זעלטענע אָדער פֿרעמדע ווערטער און פֿאָרמעס, ווי אויך אַ צאָל פֿרט־נעמען. אונדז גייט ניט אין קוואַליפֿיצירן די ווערטער ווי אַרכאַיזמען, לאָקאַליזמען, דײַטשמעריזמען אאַז"וו.

די אָפּטײַטשונגען זײַנען לאַקאָנישע, במילא טאָר מען ניט זוכן פֿינקטלעכע, אויסשפּיקע דעפֿיניציעס. רבים־, דימינוטיוו־ און לשון־נקבֿה־פֿאָרמעס גיבן מיר נאָר, ווו ס׳איז פֿאַראַן אַ ספּעציעלע סיבה דערפֿאַר.

מיר זײַנען געשטאַנען פֿאָר דער פֿראָבלעם וואָסערע ווערטער אַרײַנצונעמען אין גלאָסאַר. אַ מינסקער יידּ אין עלטער פֿון זיבעציק איז דאָך אַ סך נענטער צו צונזערס לשון אײַדער אַ ווארשעווער פֿון פֿערציק, און דער ווארשעווער וועט פֿאַרשטיין מער ווערטער אײַדער אַ ניו־יאָרקער יידיש־סטודענט אין עלטער פֿון צוואַנציק. מיר גייען מיטן גאַנג, אַז דער הײַנטיקער יידיש־לייענער איז ניט מחויבֿ צו קענען די אַדמיניסטראַטיווע טערמינאָלאָגיע פֿון צאַרישן רוסלאַנד אָדער די דײַטשמעריזמען פֿונעם אַמאָליקן ליטעראַרישן לשון אונדזערן. און אַוודאי איז דער יידיש־לייענער אין פּאָריז אָדער מעקסיקע ניט מחויבֿ צו קענען די אַמעריקאַניזמען.

מיר האָבן אָבער ניט אַרײַנגענומען די ווערטער וואָס זײַנען פֿאַרטײַטשט אין האַרקאַוויס יידיש־ענגליש־העברעאישער ווערטערבוך, 1928, סײַדן די אָפּטײַטשן זײַנען ניט צופֿרידנשטעלעדיק. אויך ניט די פֿרט־נעמען וואָס זײַנען דערמאָנט אין צונזערס אויטאָביאָגראָפֿיע. אויב דער חילוק צווישן דער פֿאָרמע וואָס בײַ צונזערן און דער הײַנט אָנגענומענער איז נאָר אין דעם סובסטאַנטיווישן סופֿיקס, אין אָדיעקטיווישן אויסלאָז אָדער קאָנווערב (פֿאָנעטיק, ציוניזמוס, שפּראַכע, רירנד, ערפֿריען), האָבן מיר די פֿאָרמעס ניט פֿאַרצייכנט, אַפֿילו ווען זיי זײַנען בײַ האַרקאַווין ניטאָ.

אויב מע געפֿינט ניט דעם טײַטש פֿון אַ זעלטן וואָרט ניט אין גלאָסאַר און ניט בײַ האַרקאַווין דאַרף מען אַ קוק טון אין די הערות צום שייכדיקן ליד.

אין גלאָסאַר זײַנען פֿאַרצייכנט נאָר די טײַטשן, וואָס באַגעגענען זיך אין די קאָנקרעטע צונזער־טעקסטן און וואָס קענען אַרויסרופֿן אַ ספֿק. אויסנעמען, אַ שטייגער, פֿאַרמאָגט העכער אַ טוץ טײַטשן; מיר ברענגען אָבער בלויז דעם טײַטש

'מנצח זײַן אין אַ געראַנגל', וויבל אָט דער באַניץ פֿון אויסנעמען קען דעם לייענער פֿאַרחידושן (גראָד אָט דער טײַטש איז, אַגב, אין ייִדישע ווערטערביכער ניט פֿאַרצייכנט).

אינטערנאַציאָנאַליזמען און סלאַוויזמען גיבן מיר אין דער פֿאָרעם וואָס בײַ צונזערן, ניט רעכענדיק זיך מיט דער פֿאָרעם, וואָס אין דער מקור־שפּראַך אָדער אין דער הײַנטיקער ייִדישער קולטורשפּראַך. אונדז גייט אויך ניט אָן צי איז אַ באַניץ געוואָרן אָן אָנגענומענער אָדער ס'איז צונזערס פּערזענלעכער גאָנג.

ז. די הערות

פֿאַראָן אין דער איצטיקער אויסגאָבע צווייערליי הערות: אונטערן טעקסט און ווי אַ באַזונדער אָפּטייל. די הערות אונטערן טעקסט קלערן אויף שרײַבונגען, וואָס שפּיגלען אָפֿ דיאַלעקטישע גראַמען (גראָסן=גראָשן) אָדער גראַמשרײַבונגען וואָס הײַנט זײַנען זיי ניט דערלאָזלעך (געריידער=געוודער).

די הערות צו די לידער פֿרוווּן מיר געבן בקיצור נימרק. פֿאַראָן דאָרט דרײַ ערליי הערות: שפּראַכיקע, טעקסטועלע און טעמאַטישע. קולטור־היסטאָרישע אויסטײַטשונגען גיבן מיר כּמעט אין גאַנצן ניט. סע וואָלט, כאָפּן מיר אָן, פֿאַרשלונגען אָן אַ שיעור פּלאַץ צו געבן פּירושים וועגן דער אַמאָליקער רעקרוטיר־סיסטעם, וואָס דאָס ליד „דער איבּאַרשטשיק" מאַלט פֿאַר אונדז.

די שפּראַכיקע הערות זײַנען דערעיקרשט אָפּטײַטשונגען. דערבײַ מוז מען אין זינען האָבן אָט וואָס: זעלטענערע ווערטער און פֿאָרמעס פֿאַרטײַטשן מיר טאָקע אין גלאָסאַר, פֿאַראָן אָבער ווערטער וווּ ס'איז דאָ די סכּנה, אַז דער לייענער וועט ניט קוקן אין גלאָסאַר, מחמת דאָס וואָרט זעט אים אויס קענטלעך. אין אַזוינע פֿאָלן גיבן מיר אָפֿט מאָל דעם אָפּטײַטש (אויך) אין די הערות. וווּ ס'איז דאָ אַ סכּנה פֿון האָמאָנימישן פֿלאָנטער, פֿאַרצייכענען מיר די אָפּטײַטשן אין די הערות. דאָס אייגענע וווּ דער פּשט איז אומקלאָר.

אין די הערות פֿאַרצייכענען מיר וואָסער אויסגאָבע אָדער וואָריאַנט פֿון אַ געווּסן ליד מיר האָבן געמאַכט פֿאַרן יסוד פֿון דער איצטיקער אויסגאָבע, די וויכטיקערע וואַריִרונגען פֿון איינציקע שורות און גאַנצע סטראָפֿעס אד"גל.

ח. ביבליאָגראַפֿיע

בײַם פֿאַרצייכענען צונזערס ווערק גיבן מיר אָן, צי מען קען די שייכדיקע אויסגאָבעס געפֿינען אין די ביבליאָטעקן פֿון: בריטישן מוזיי (לאָנדאָן), דראָפּסי־קאָלעדזש (פֿילאָדעלפֿיע), היברו־יוניאָן־קאָלעדזש (סינסינאַטי), ייִוואָ (ניו־יאָרק), יעיל־אוניווערסיטעט (ניו־הייוון, קאָנ'), ווי אויך אין דער דײַטשער מלוכה־ביב־ליאָטעק (בערלין), יוניווערסיטעט סינסאָנאָ־ביבליאָטעק (לאָנדאָן), לענין־ביבליאָטעק (מאָסקווע), נאַציאָנאַלע און אוניווערסיטעטישע ביבליאָטעק (ירושלים), ניו־יאָרקער עפֿנטלעכע ביבליאָטעק, עפֿנטלעכע ביבליאָטעק א"נ סאַלטיקאָוו־שטשעדרין (לענינ־גראַד), עריק מאַנדעל־ביבליאָטעק פֿון ייִדישער מוזיק (פֿילאָדעלפֿיע) און קאָנגרעס־ביבליאָטעק (וואַשינגטאָן, ד"ק). אויב אַן אויסגאָבע איז ניטאָ אין קיין איינער פֿון די אויסגערעכנטע ביבליאָטעקן, ברענגען מיר די ביבליאָגראַפֿישע מקורים, וווּ מיר האָבן די אויסגאָבע געפֿונען פֿאַרצייכנט. די נעמען פֿון די ביבליאָטעקן גיבן מיר געקירצטערהייט און אין קאַנטיקע קלאַמערן באַלד נאָך דער ביבליאָגראַפֿישער באַשרײַבונג פֿון איטלעכן איינס; דעם שליסל צו די קירצונגען דאַרף מען זוכן אונטער „ראָשי־תּיבֿות, קירצונגען און סימנים", זז' 15—26.

די לאָקירונג אין דער נאַציאָנאַלער און אוניווערסיטעטישער ביבליאָטעק אין ירושלים גיבן מיר אויפֿן סמך פֿון אַ. יערים ביבליאָגראַפֿיע ספֿרי בדחנים, די

לאקירונג אין אנדערע ביבליאטעקן מחוץ ניו־יארק — אויפן סמך פון די ידיעות, וואס די ביבליאטעקן ווי אויך אַ צאָל חברים האבן אונדז צוגעשטעלט.

אין דער ביבליאגראפיע וועגן צונזערן ברענגען מיר נאָר איינסן, וואס זיי פאַרנעמען זיך מיט אים אין גאַנצן אַדער אויף אַ קענטיקן פאַרנעם, ד״ה זיי גיבן אים אפּ אַ קאפּיטל צי לכל־הפחות עטלעכע פאַראַגראפֿן. מיר פאַרצייכענען ניט די הונדערטער אַרטיקלען, עסייען, ביכער, וווּ צונזער וועט דערמאָנט אָנגבֿ־אורחא, מיט אַ זאַץ אַדער צוויי. עטלעכע אַזוינע קלענערע איינסן וועלן יע דערמאָנט אין פאַרשיידענע הערות אין דער איצטיקער אויסגאָבע.

בײַם אויסשטעלן די ביבליאָגראפֿישע איינסן רעכענען מיר זיך ניט מיטן אַרטיקל זאַץ־אײַן. דעם אַרויסגעבער פון ביכער און דאָס אונטערקעפל בײַ פּער־יאָדישע אויסגאָבעס (סײַ אין דער ביבליאָגראפֿיע סײַ אין דער רשימה קיצורים) גיבן מיר נאָר בײַ עטלעכע עלטערע אויסגאָבעס.

ט. די אַרבעט וואָס וואַרט

די הויפּטאַרבעט וואָס בלײַבט צו טאָן אין דער צונזער־פאָרשונג איז דאָס קלערער מאַכן ליטעראַרישע השפּעות — סײַ די השפּעות אויף אים סײַ זײַנע השפּעות אויף אַנדערע — דאָס כראָנאָלאָגישע, טעמאַטישע, אידעיִשע, שפּראַכיקע, סטיליסטישע שײַכות צווישן די לידער פון צונזערן און פון זײַנע מיטצײַטלערס, פאַרויסגייערס און נאָכקומערס. אָט וואָלט מען געדאַרפט אָקעגנשטעלן צונזערס „דער אַלטער פאָטער״ מיט בערל בראָדערס „ליד ווי אַ טאַטע קומט צום קינד״, צונזערס „דער איזבאַרשטשיק״ מיט י. ל. גאָרדאָנס „עיכוב הקריאה״, אאַז״וו. מע דאַרף אויספֿאָרשן דאָס געגנטיטשע שײַכות צווישן אַברהם גאָלדפֿאָדענס „יודל סעמיט שרײַבט אַ בריוו צו זײַן מוטער״, און צונזערס „אַ בריוו פון דער מוטער ציון״, אַדער צווישן לינעצקיס סאַטירעס (אַ שטייגער זײַן „די מאַדע״) און צונ־זערס שייכדיקע לידער.

ס׳איז אויך כּדאַי צו מאַכן אַן אַנאַליטישן פאַרגלײַך פון צונזערס „מכירת־יוסף״ מיט די פּיר פאָלקלאָר־וואַריאַנטן פון אָט דער טראַדיציאָנעלער פּורים־שפּיל וואָס ד״ר שיפּער דערמאָנט זיי אין זײַן געשיכטע פון ייִדישער טעאַטער־קונסט, די זעקס אויסגאָבעס וואָס ד״ר י. שאַצקי ברענגט אין פֿילאָלאָגישע שריפֿטן, ב׳ וו, און די דראַמע מלחמה בשלום, סײַ אין איר העברעיִשן אָריגינאַל סײַ אין איר ייִדישער פאָרטײַטשונג.

אַוודאי און אַוודאי לוינט צו פאָרגלײַכן אַזוינע ליטעראַרישע שאַפונגען, וווּ ס׳לייגט זיך גאָר ניט אויפן שכל אַ דירעקטע השפּעה, למשל ש. עטינגערס „דאָס ליכט״ מיט צונזערס ליד מיטן זעלביקן נאָמען (און מיט „דער סנדק״), מיט גאָלדפֿאָדענס „נר תמיד״ און מיט הירש רײַטמאַנס „דער קיטל״ (סטר׳ כב־כג).
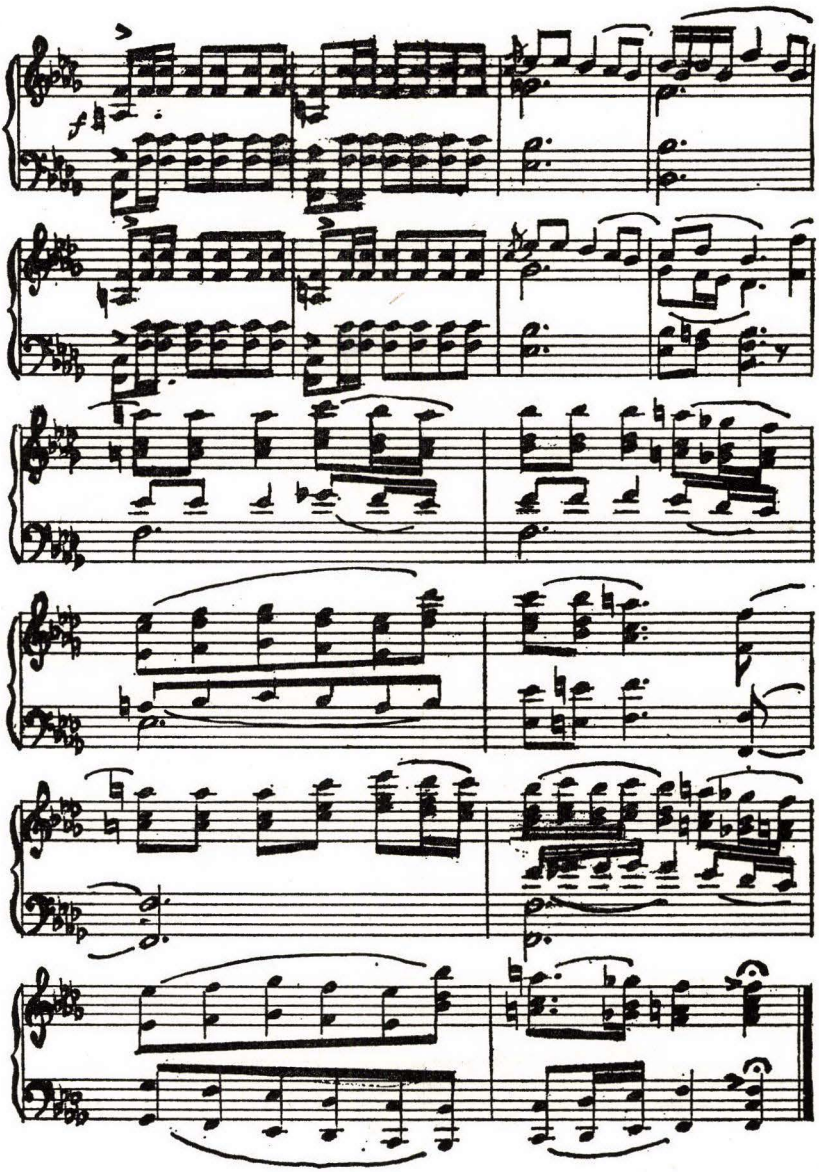
סע לוינט אויך אַ פאָרגלײַכיקע סטיליסטישע שטודיע: דערגיין דעם אויפֿקום און פאָרשפּרייט פון אַזוינע באַליבטע אימאַזשן ווי דאָס אויפֿוועקן דאָס פאָלק צי די וועלט פון שלאָף, אַדער פון די פאָרשיידענע פּערסאָניפֿיצירונגען פונעם ייִדישן פאָלק (דער יודל־יהודית־ישׂראָליק־שבתיאל־שולמית־מאָטיוו בײַ מענדעלע, צונ־זער, גאָלדפֿאָדען, פֿרוג, קליבאָנאָוו, האָרנשטיין א״א), אַדער פון די פאָרשיידענע אופֿנים ווי אַזוי דער זעלביקער פאָרגלײַך־אָביעקט ווערט באָנומען פון פאָרשיי־דענע פּאָעטן (אַ שטייגער: צונזערס „דער אײַזערנער שראָנק״ און לעאָן שפּאָנ־צערס „דער קאָסע־קאָסטן״).
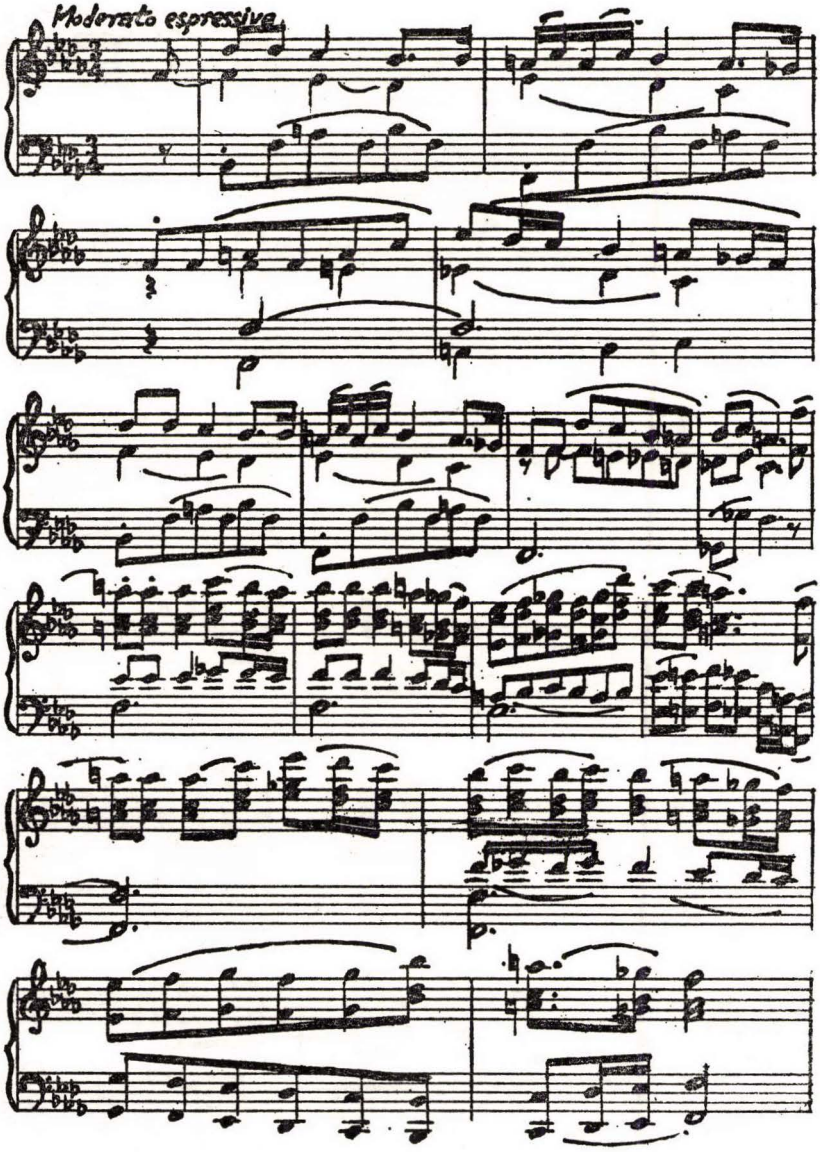
זייער חשוב וואָלט געווען אַ פאָרגלײַכיקע טעמאַטישע שטודיע: ווי אַזוי דער כּוח פון גלעלט ווערט אָפּגעמשלט פון פאָרשיידענע פאָלקס־אָן השפּלה־שרײַבערס (צונזער, רײַטמאַן, גאָלדפֿאָדען א״א). אַ כלל, ס׳איז נאָך דאָ און דאָ פּלאַץ פאַר וויטערדיקע פאָרשאַרבעטן.
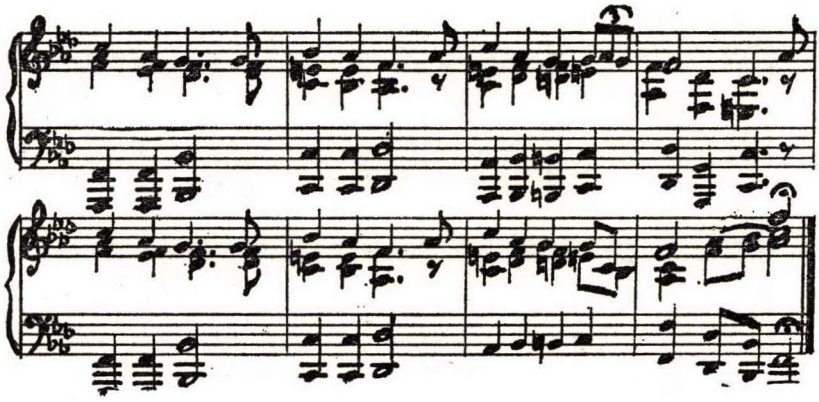
אַ וויכטיקער צושטײַער צו דער יידישער שפּראַכפֿאָרשונג וואָלט געווען אַ גראַמאַטישער און דיאַלעקטאָלאָגישער אַנאַליז פֿון צונזערס לשון. מע וואָלט אויך געדאַרפֿט דורכפֿירן אַ פֿאַרגלײַך צווישן די צענזורירטע און די ניט־צענזורירטע אויסגאַבעס זײַנען.
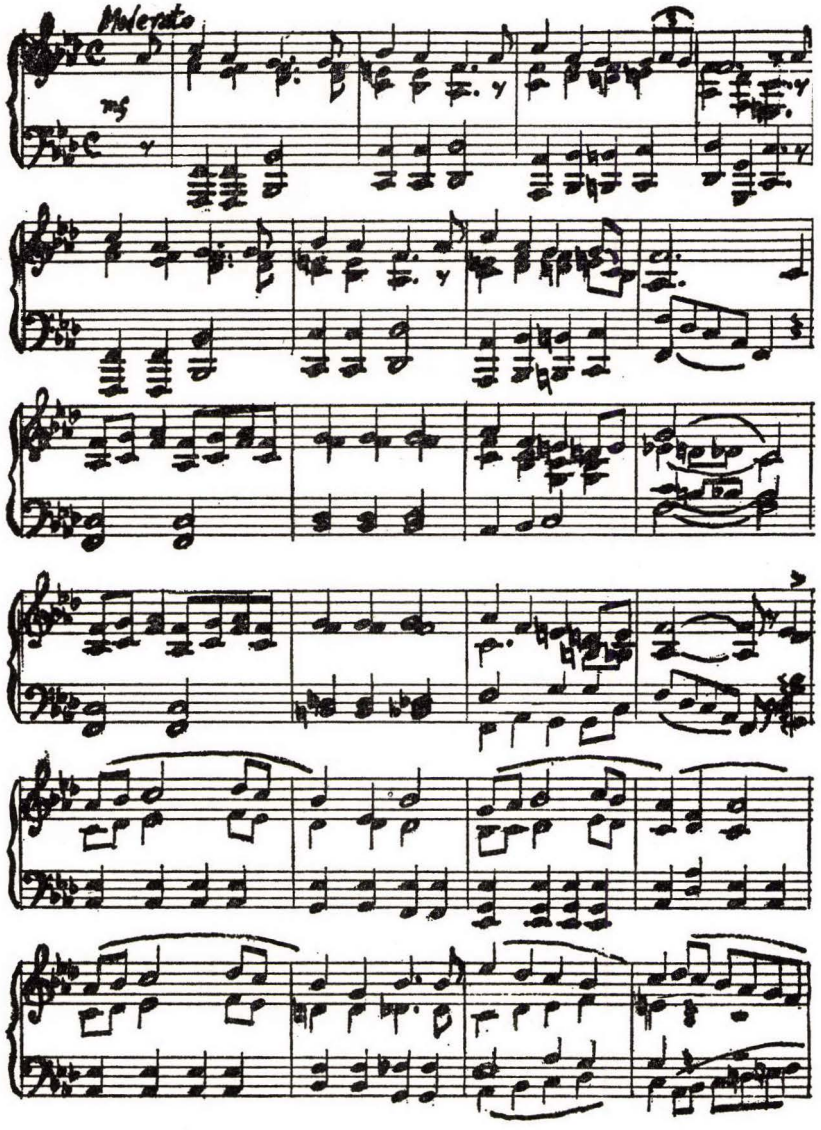
אין דער אויטאָביאָגראַפֿיע זײַנען צוו"א דערמאָנט זיבן שאָפֿונגען, וואָס זייער טעקסט לאָזט זיך לעת־עתּה ניט אָפּזוכן: „בעסער נעמען איידער געבן", „די ישועה", „די פֿוימענעס אָדער געשטאַלטן צום מישפּט און אַרויס שולדיק", „דער פֿוילישער מיאַטעזש", „ציון מכלל יופי", „די קימפּעטאַרין", „אַ קרבן פֿאַר יחוס". אויב עמעץ געדענקט נאָך אָדער וועט זיך ערגעץ אָנשטויסן אינעם טעקסט — אָדער באַדײַ אַ ציטאַט — פֿון אָט די לידער, וואָלטן מיר זייער געבעטן עס אונדז צוצושיקן אויפֿן אַדרעס:
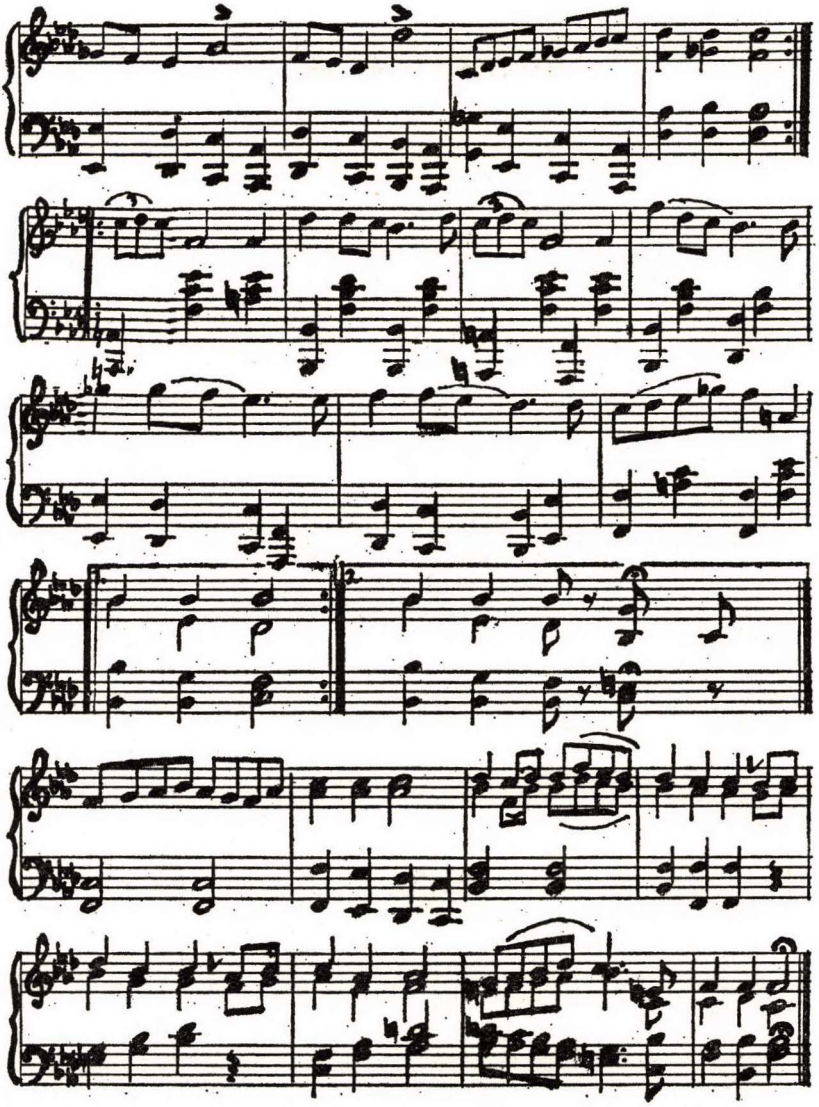
Dr. Mordkhe Schaechter
c/o YIVO Institute for Jewish Research
1048 Fifth Ave., New York, N.Y. 10028
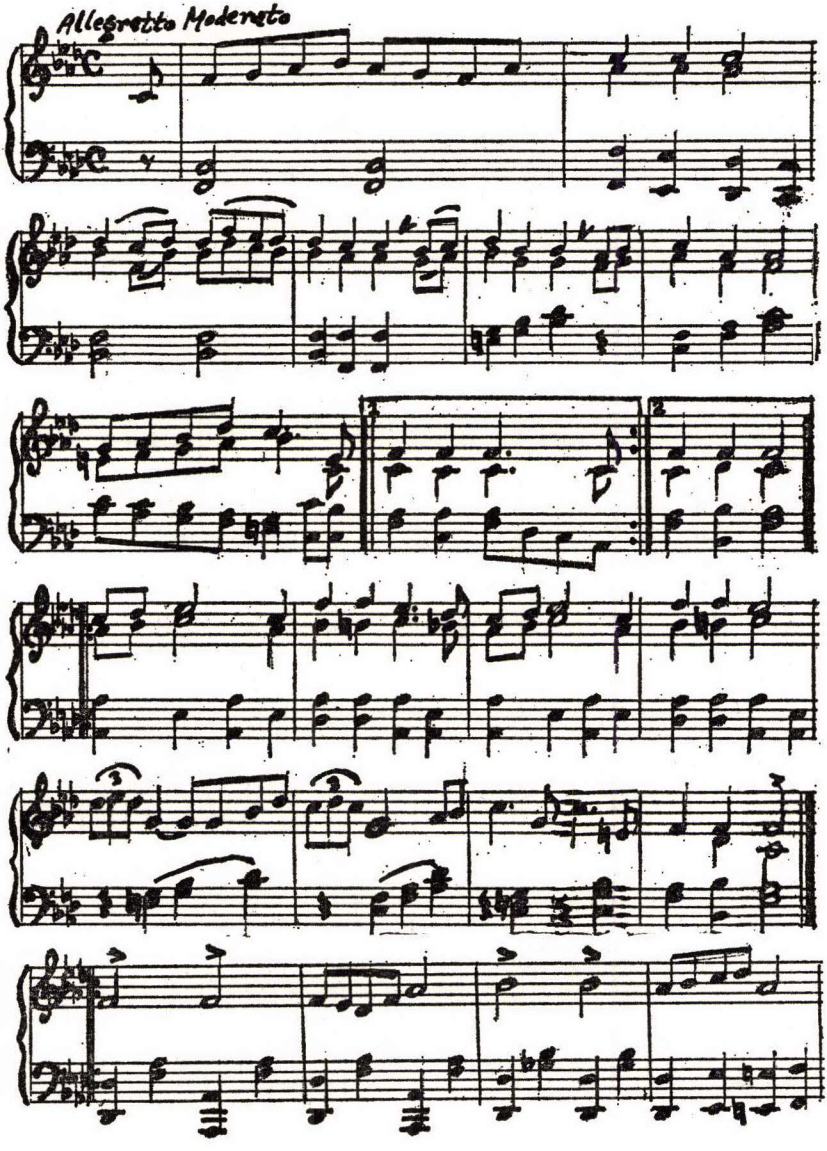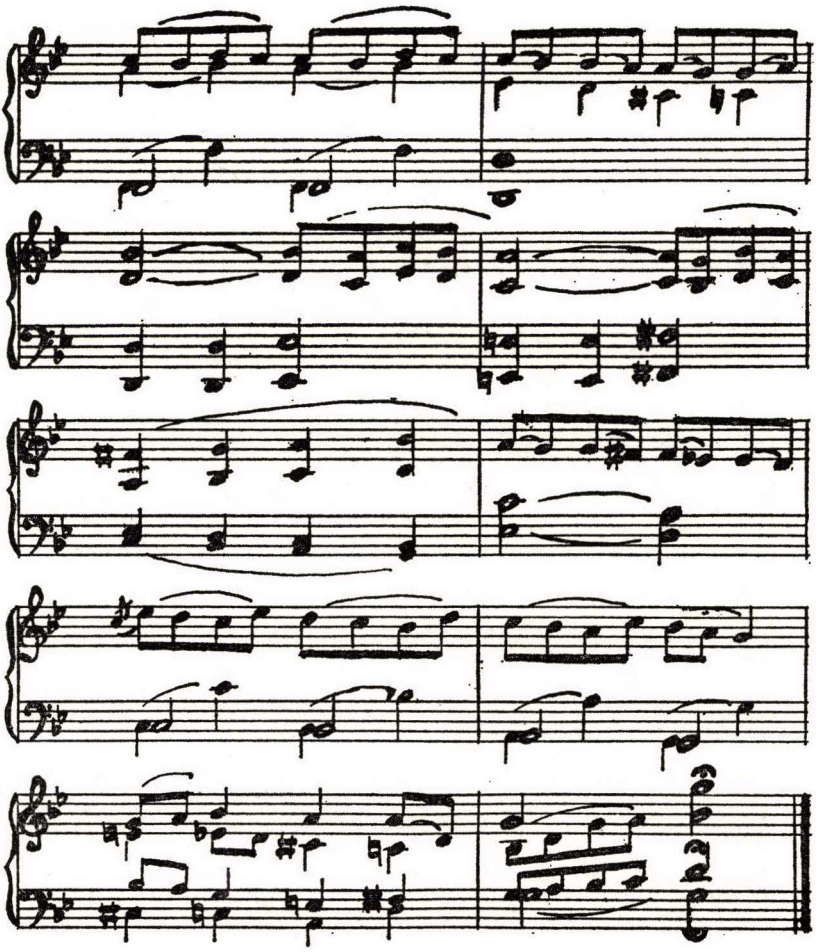

Moderato espressivo
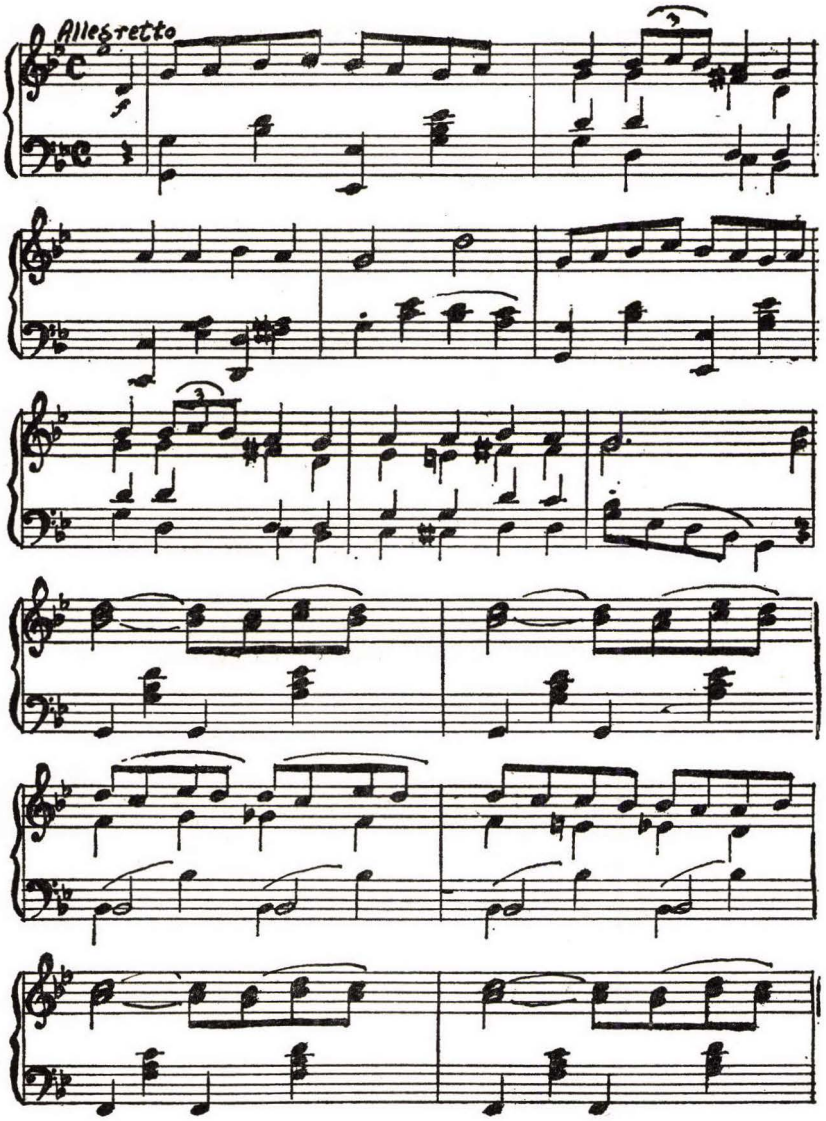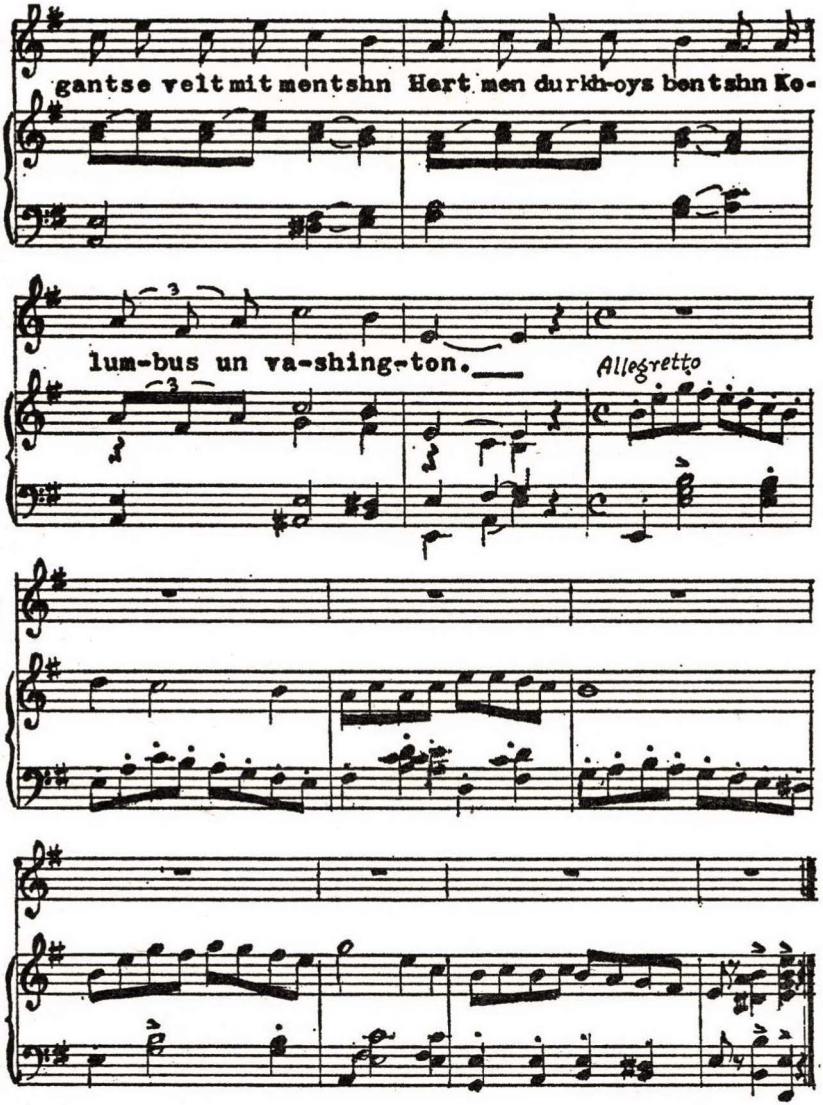

Moderato
mf
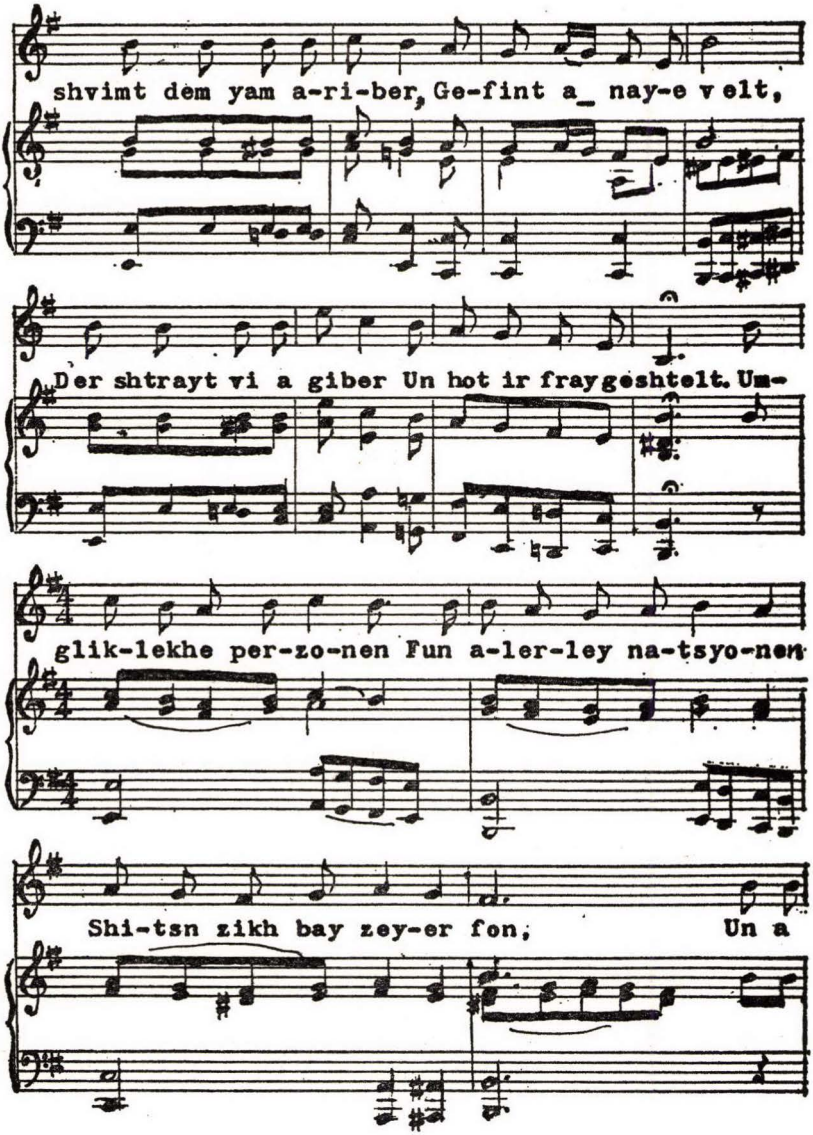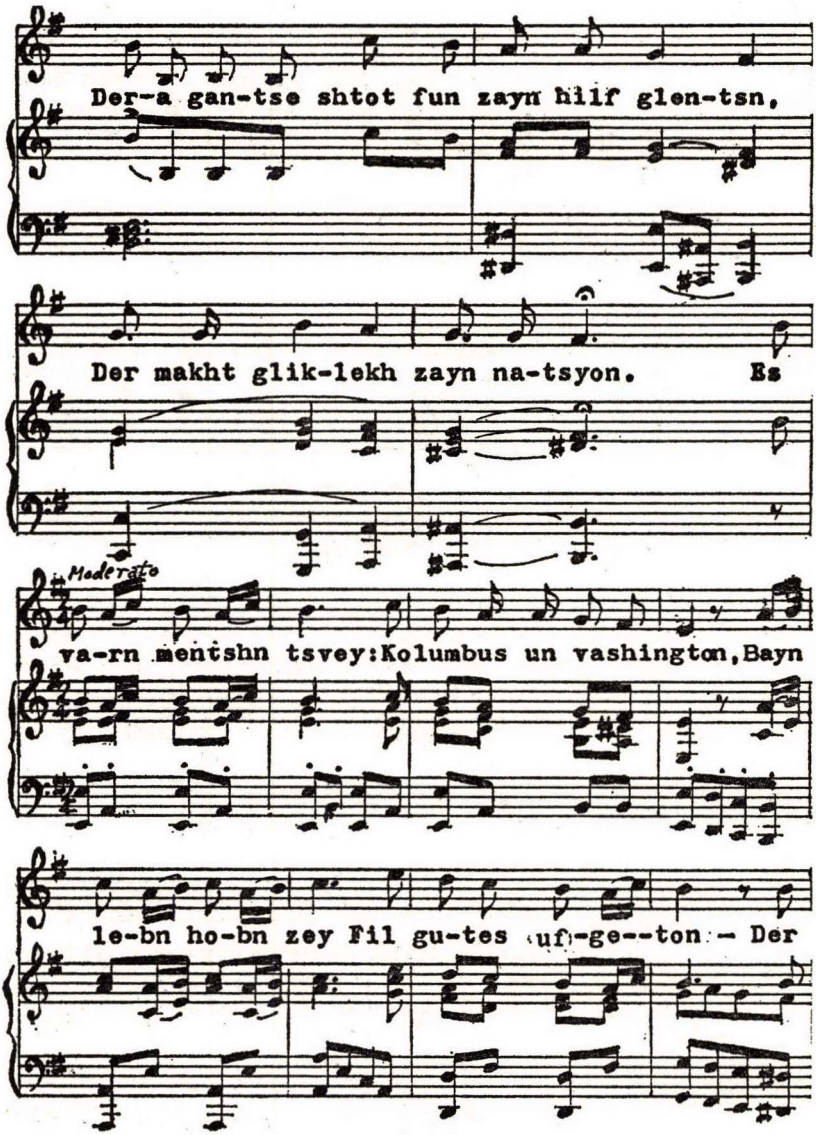

Allegretto Moderato
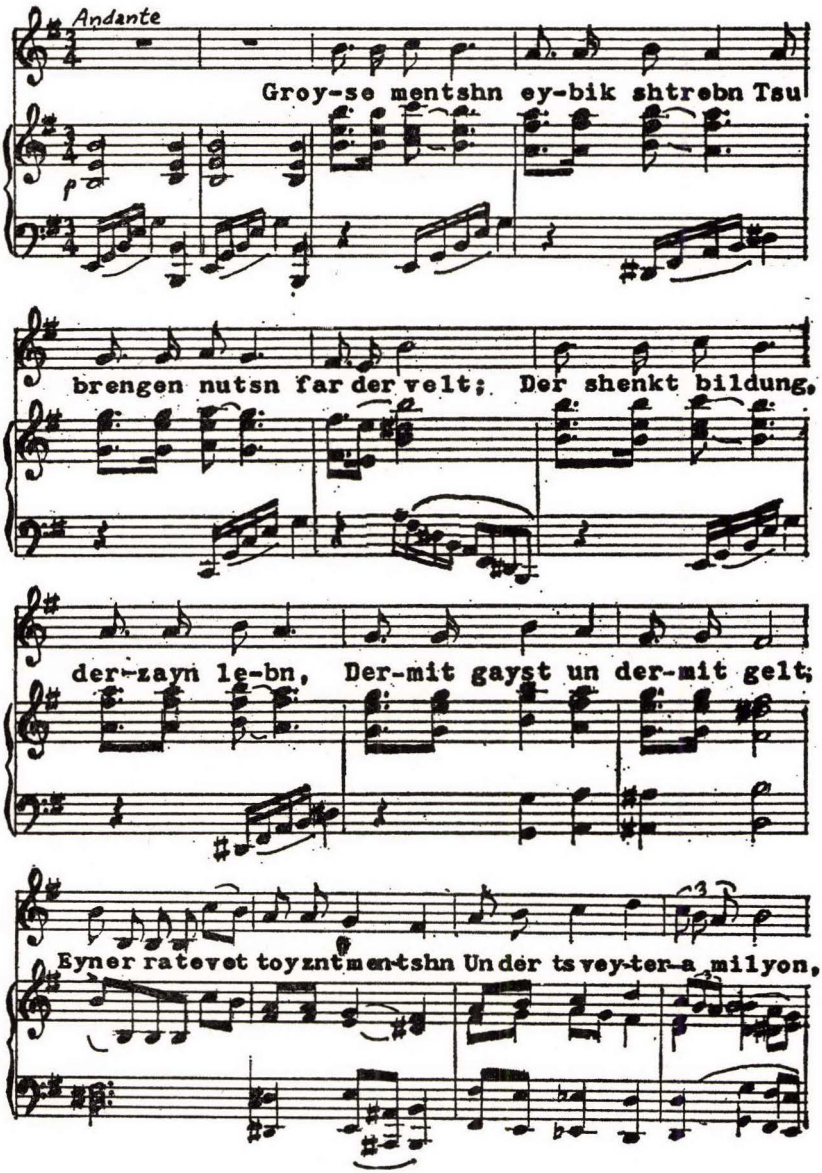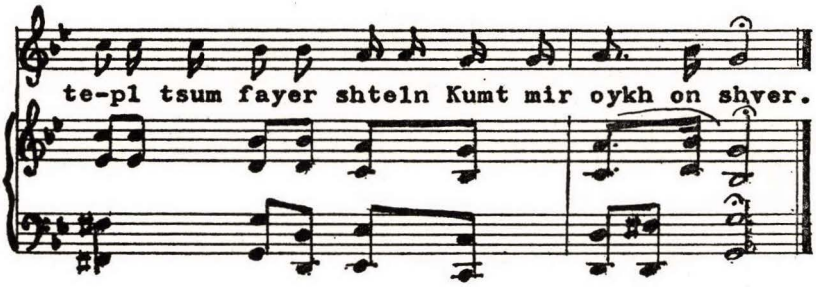

Allegretto
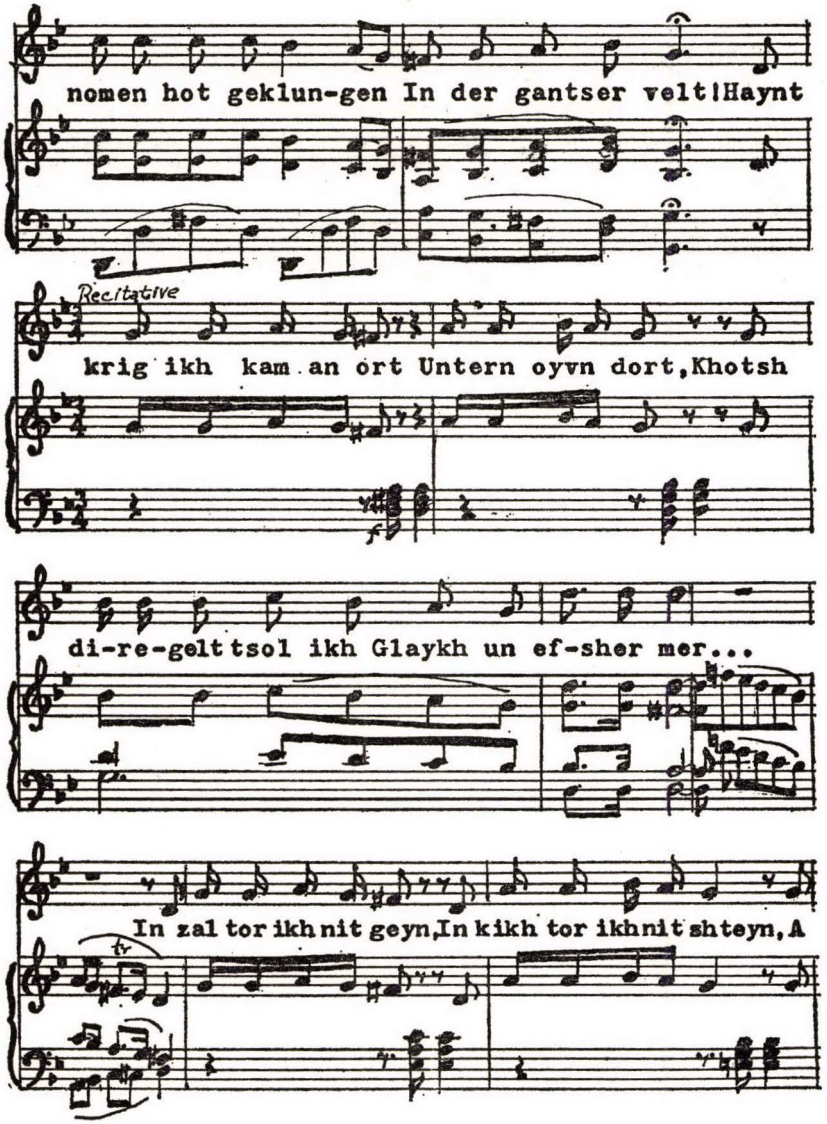

gantse veltmit mentshn Hert men durkh-oys bentshn Ko-
lum-bus un va-shing-ton.
Allegretto
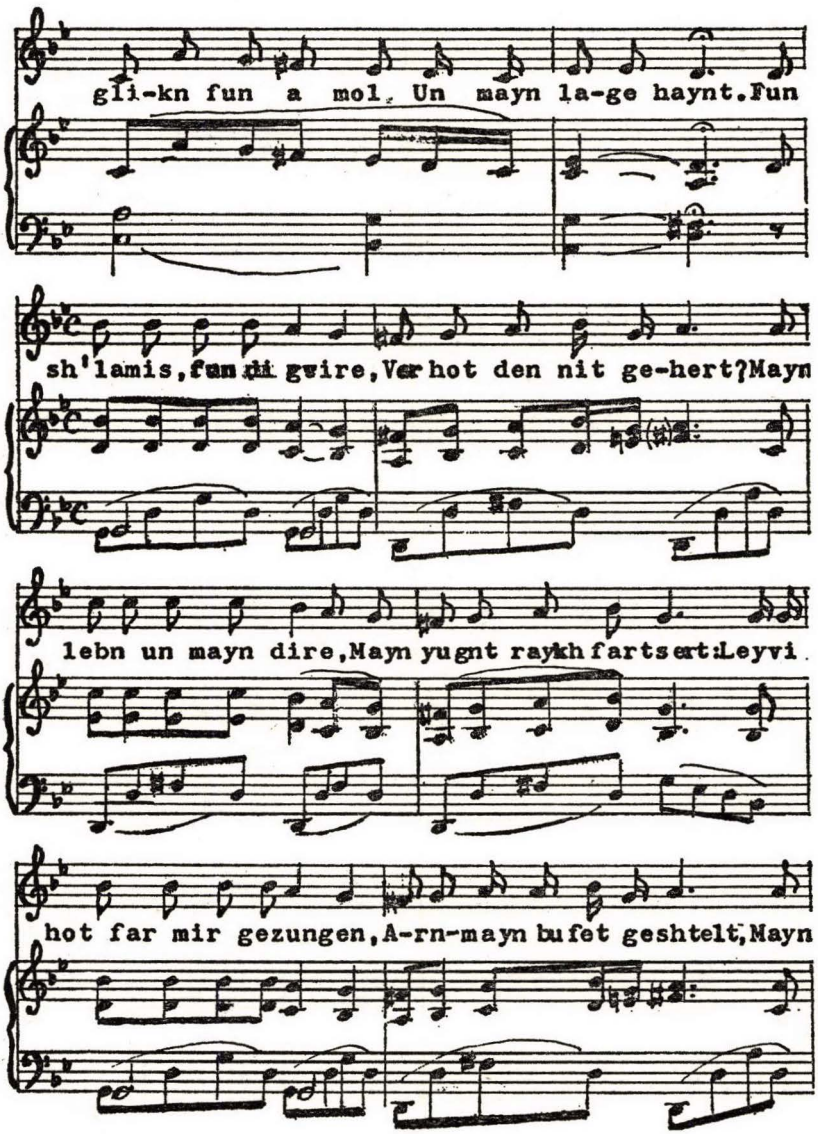

shvimt dem yam a-ri-ber, Ge-fint a_ nay-e v elt,
Der shtrayt vi a giber Un hot ir fraygeshtelt. Um-
glik-lekhe per-zo-nen Fun a-ler-ley na-tsyo-nen
Shi-tsn zikh bay zey-er fon, Un a
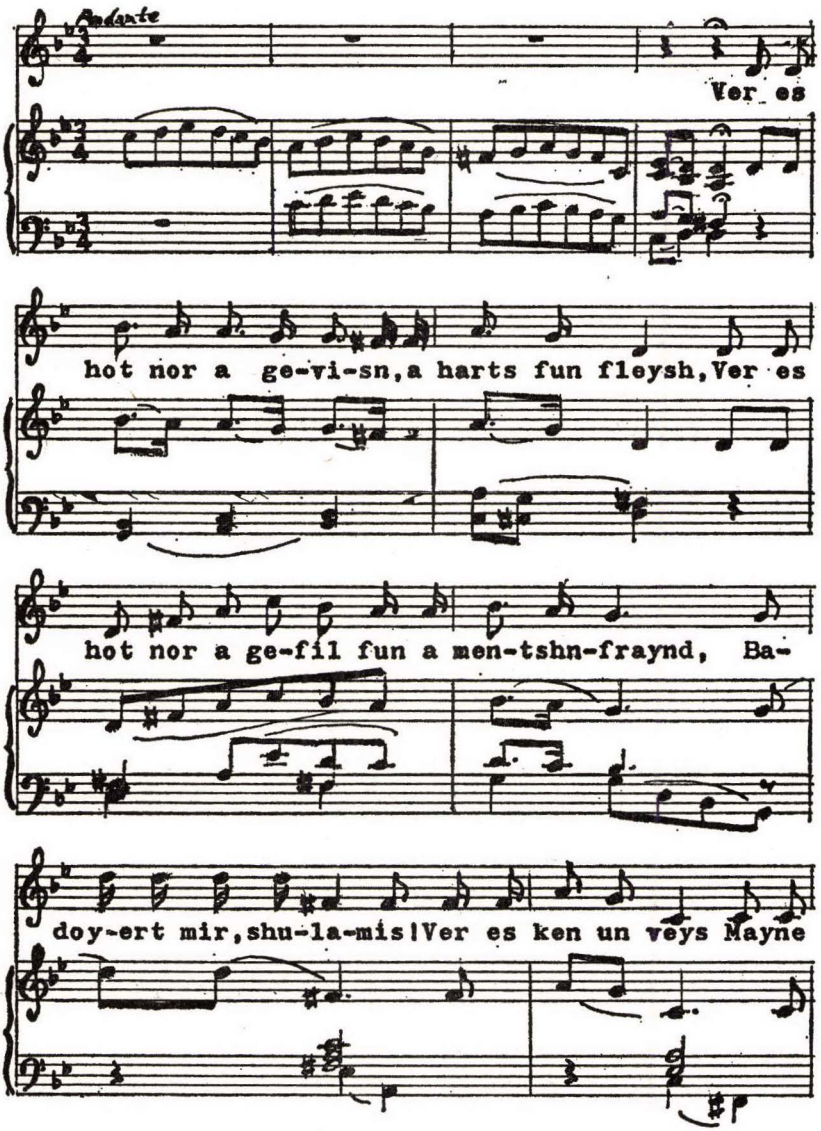

Der-a gan-tse shtot fun zayn hilf glen-tsn,
Der makht glik-lekh zayn na-tsyon. Es
Moderato
va-rn mentshn tsvey: Kolumbus un vashington, Bayn
le-bn ho-bn zey Fil gu-tes uf-ge--ton. — Der
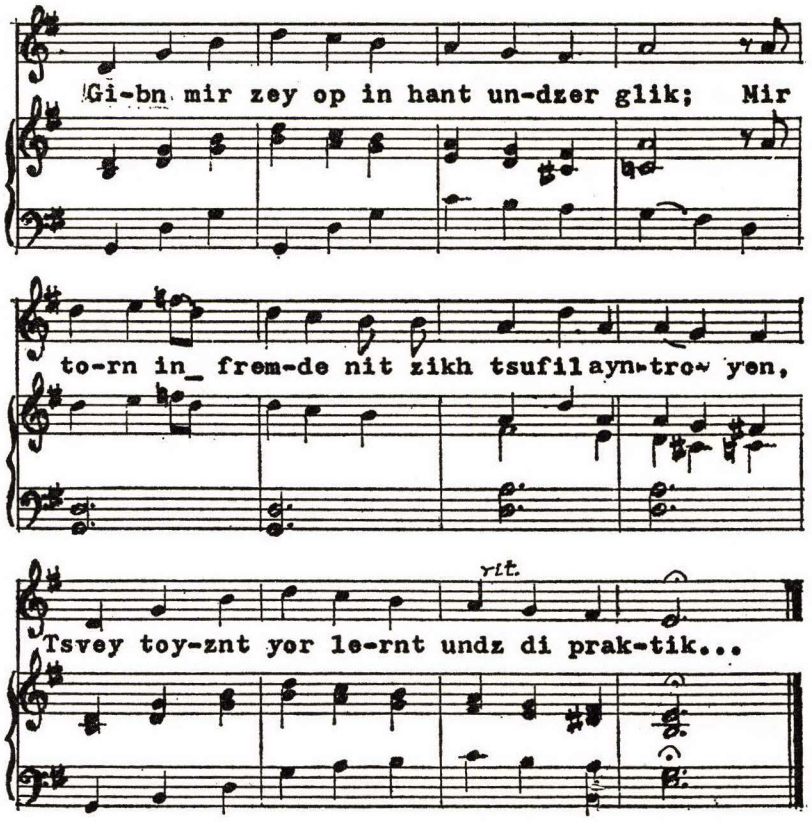

Andante
Groy-se mentshn ey-bik shtrebn Tsu
brengen nutsn far der velt; Der shenkt bildung,
der-zayn le-bn, Der-mit gayst un der-mit gelt;
Eyner ratevet toyznt mentshn Under tsvey-ter-a milyon,
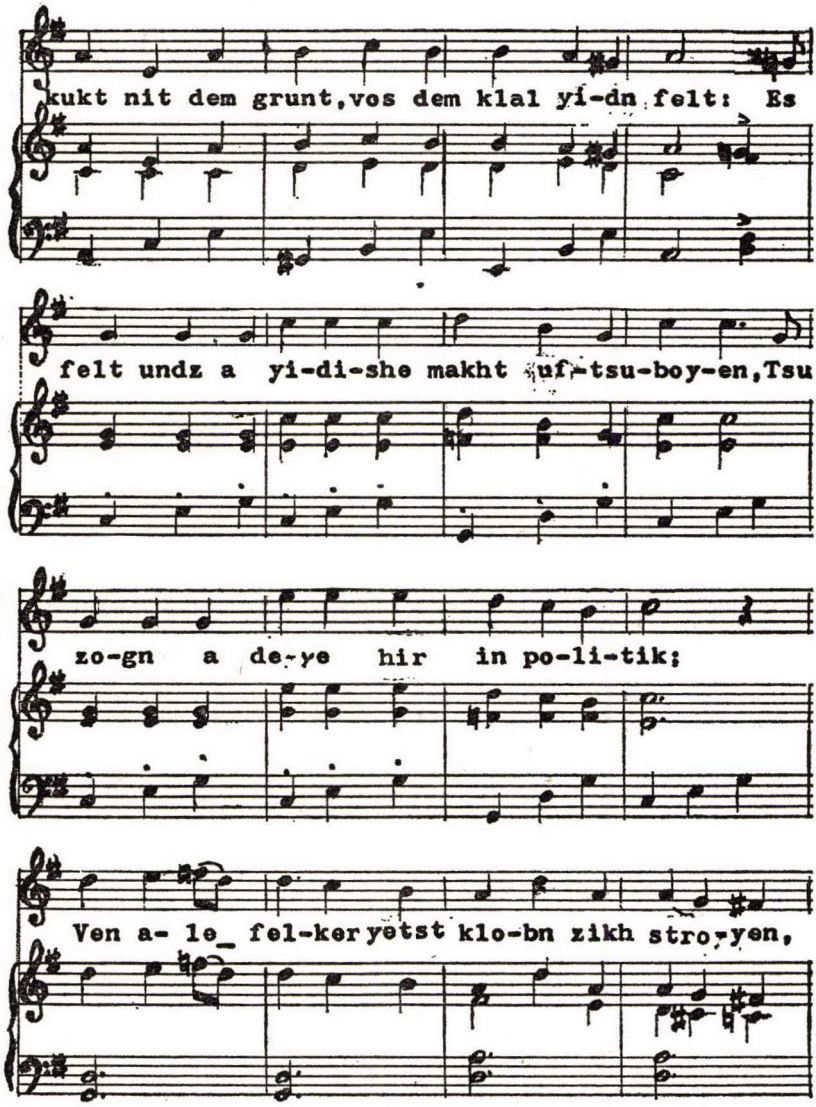

te-pl tsum fayer shteln Kumt mir oykh on shver.
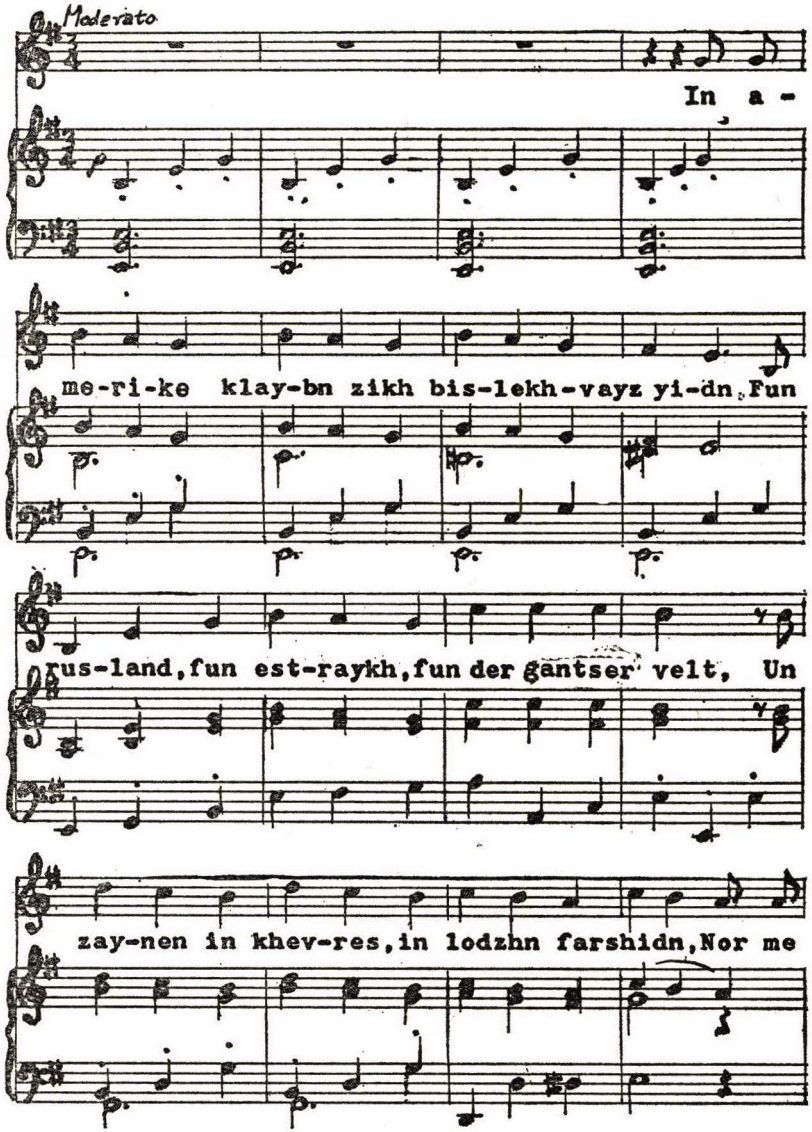

nomen hot geklun-gen In der gantser velt!Haynt
Recitative
krig ikh kam an ort Untern oyvn dort,Khotsh
di-re-gelt tsol ikh Glaykh un ef-sher mer...
In zal tor ikh nit geyn,In kikh tor ikh nit shteyn,A
tr
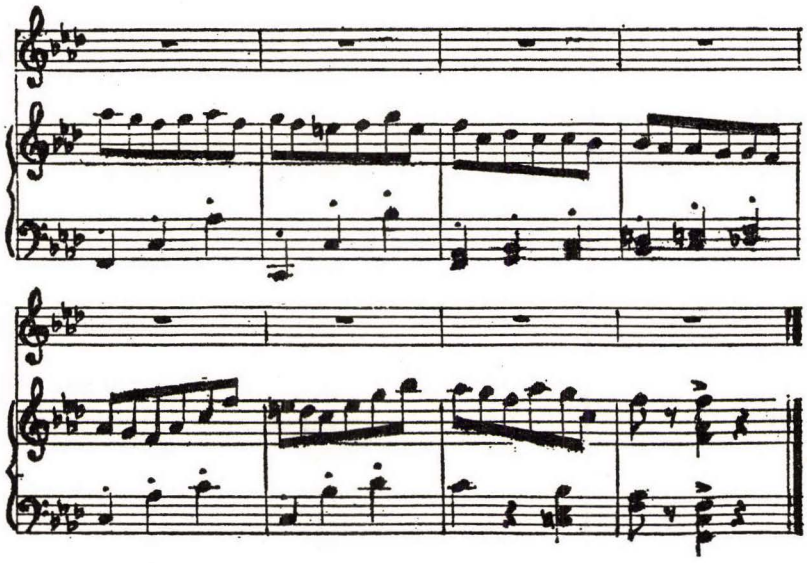

gli-kn fun a mol. Un mayn la-ge haynt. Fun
sh'lamis, fun di gwire, Ver hot den nit ge-hert? Mayn
lebn un mayn dire, Mayn yugnt raykh farts ert: Leyvi
hot far mir gezungen, A-rn-mayn bufet geshtelt, Mayn
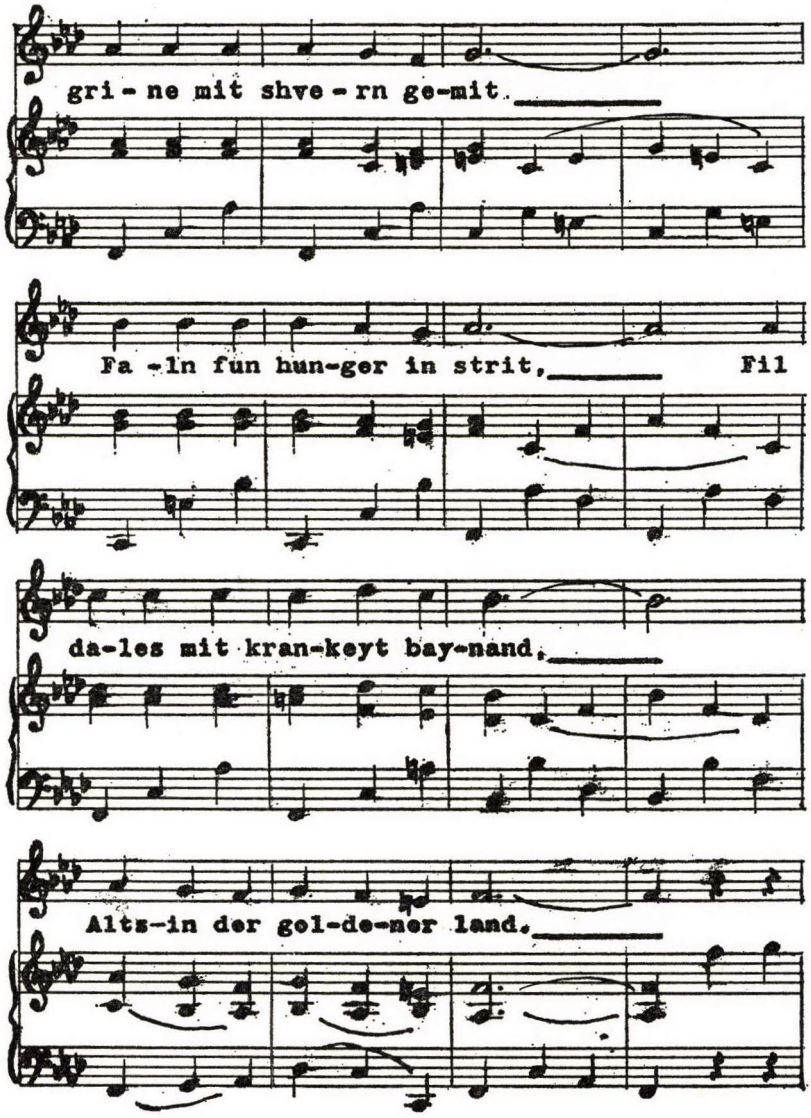

Andante
Ver es
hot nor a ge-vi-sn, a harts fun fleysh, Ver es
hot nor a ge-fil fun a men-tshn-fraynd, Ba-
doy-ert mir, shu-la-mis! Ver es ken un veys Mayne
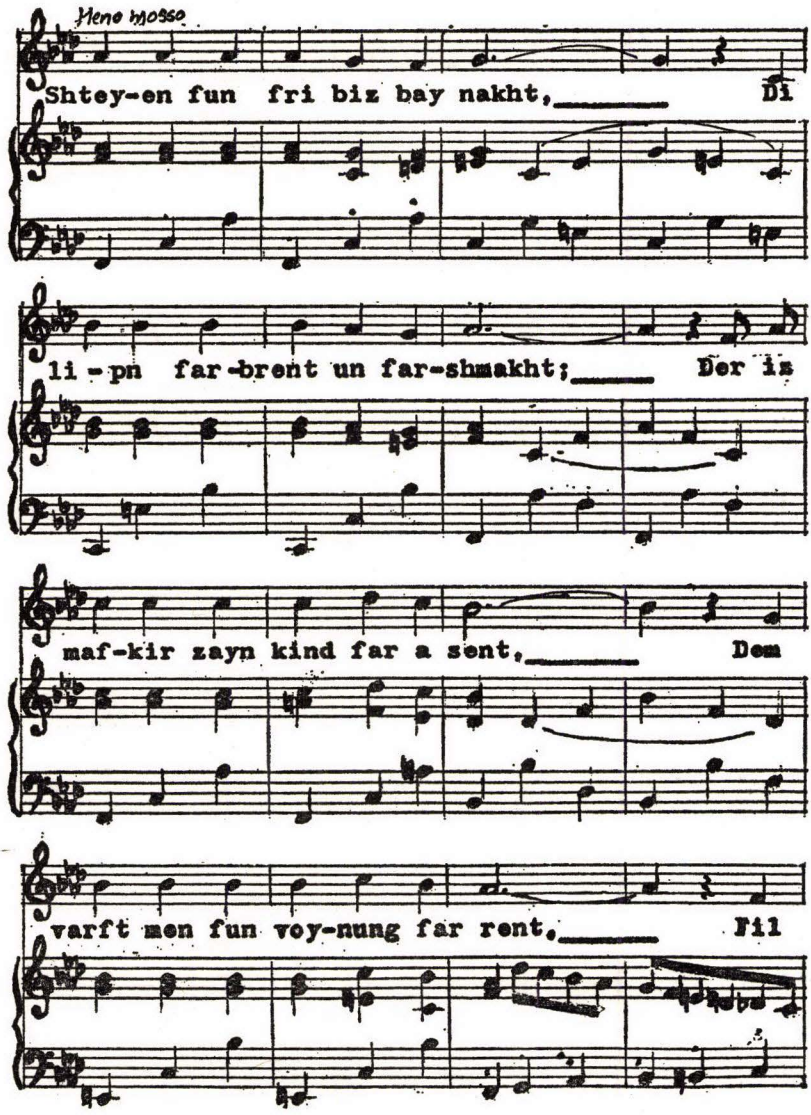

Gi-bn mir zey op in hant un-dzer glik; Mir
to-rn in_ frem-de nit zikh tsufil ayn-tro-yen,
rit.
Tsvey toy-znt yor le-rnt undz di prak-tik...
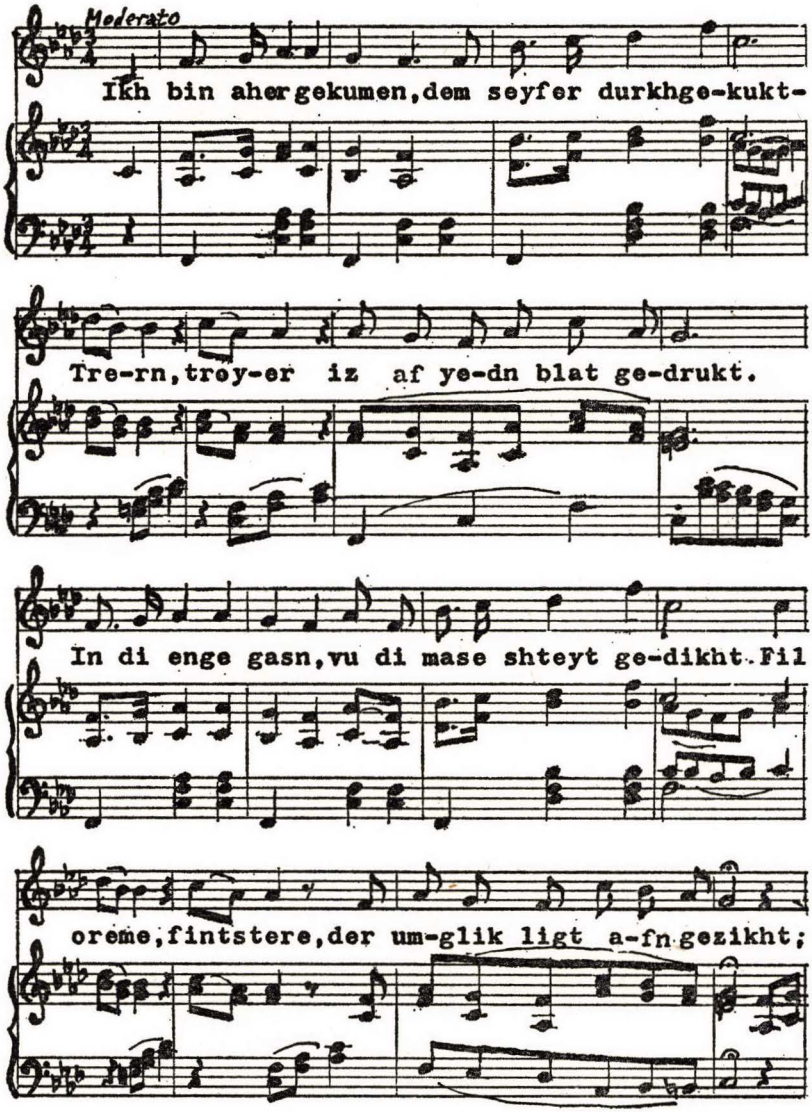

kukt nit dem grunt, vos dem klal yí-dn felt: Es
felt undz a yi-di-she makht uf-tsu-boy-en, Tsu
zo-gn a de-ye hir in po-li-tik;
Ven a- le_ fel-ker yetst klo-bn zikh stro-yen,
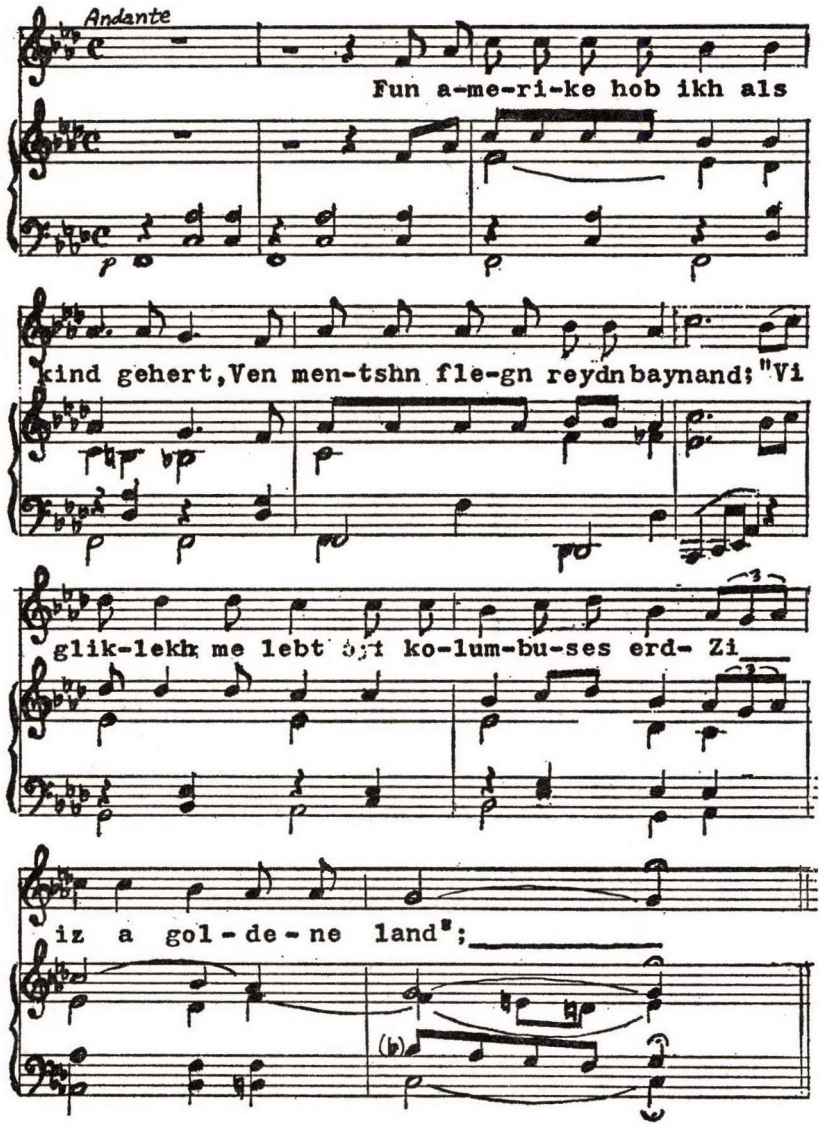

Moderato
In a -
me-ri-ke klay-bn zikh bis-lekh-vayz yi-dn, Fun
rus-land, fun est-raykh, fun der gantser velt, Un
zay-nen in khev-res, in lodzhn farshidn, Nor me
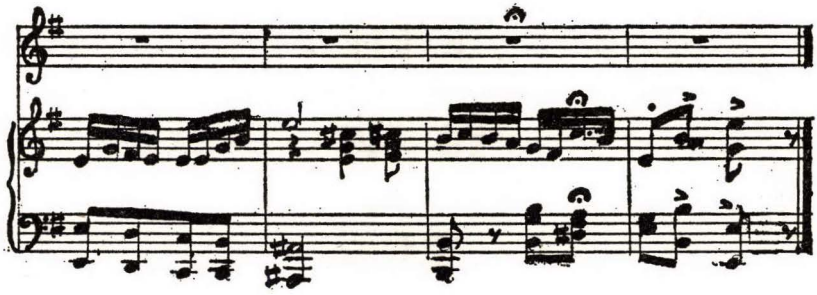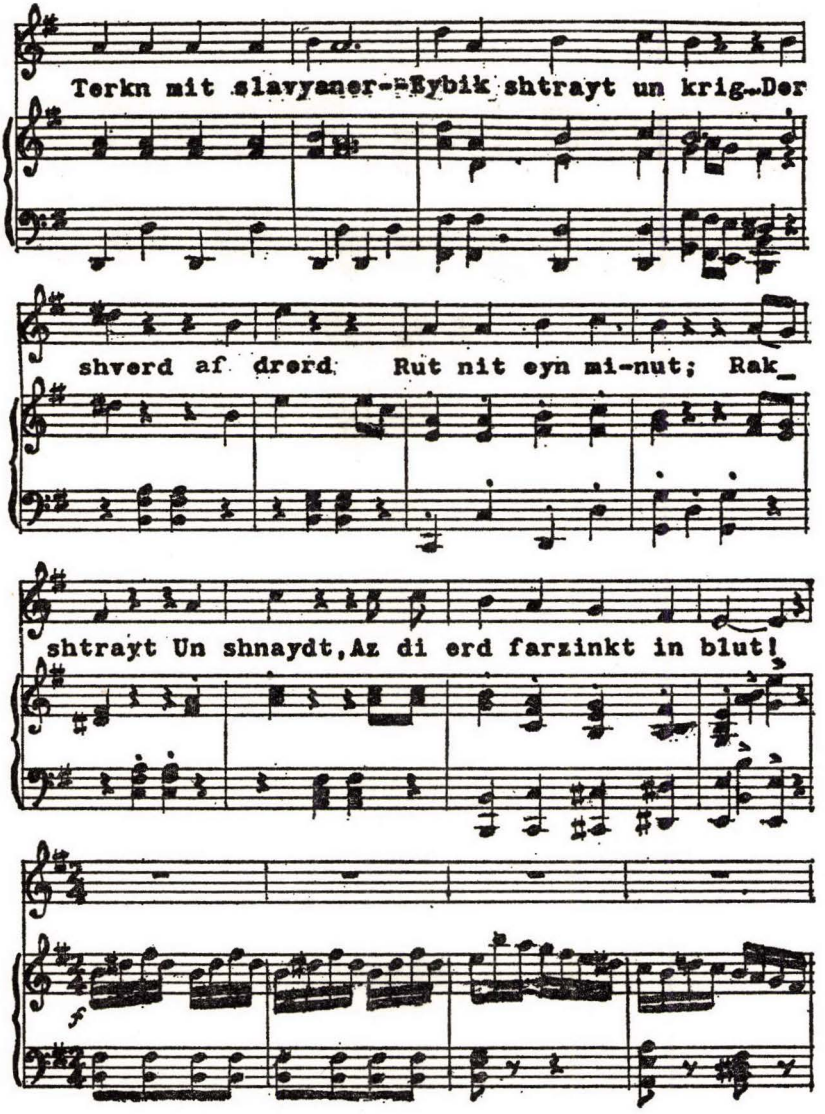

gri - ne mit shve - rn ge-mit.
Fa - in fun hun-ger in strit,
Fil
da-les mit kran-keyt bay-nand.
Alts-in der gol-de-ner land.
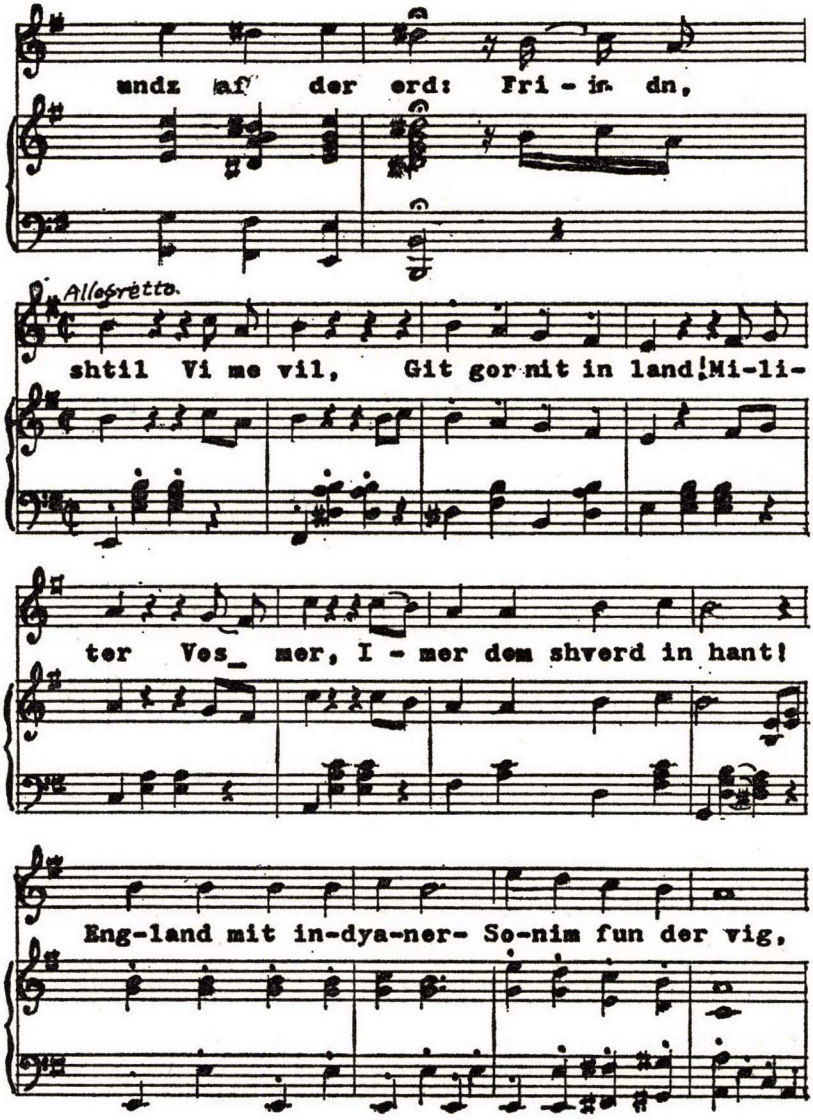

Meno mosso
Shtey-en fun fri biz bay nakht, Di
li-pn far-brent un far-shmakht; Der iz
maf-kir zayn kind far a sent, Dem
varft men fun voy-nung far rent, Fil
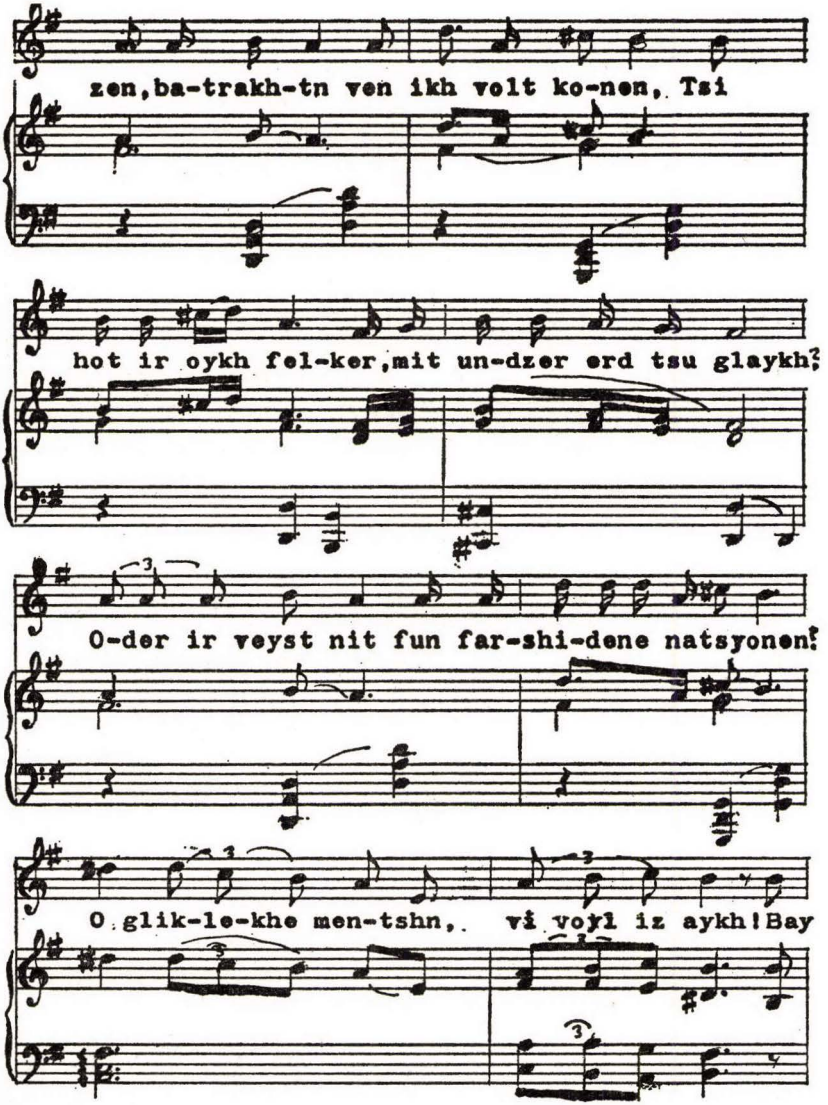

Moderato
Ikh bin ahergekumen,dem seyfer durkhge-kukt-
Tre-rn,troy-er iz af ye-dn blat ge-drukt.
In di enge gasn,vu di mase shteyt ge-dikht.Fil
oreme,fintstere,der um-glik ligt a-fn gezikht;

Andante
Fun a-me-ri-ke hob ikh als
kind gehert, Ven men-tshn fle-gn reydn baynand; "Vi
glik-lekh me lebt ort ko-lum-bu-ses erd- Zi
iz a gol-de-ne land";
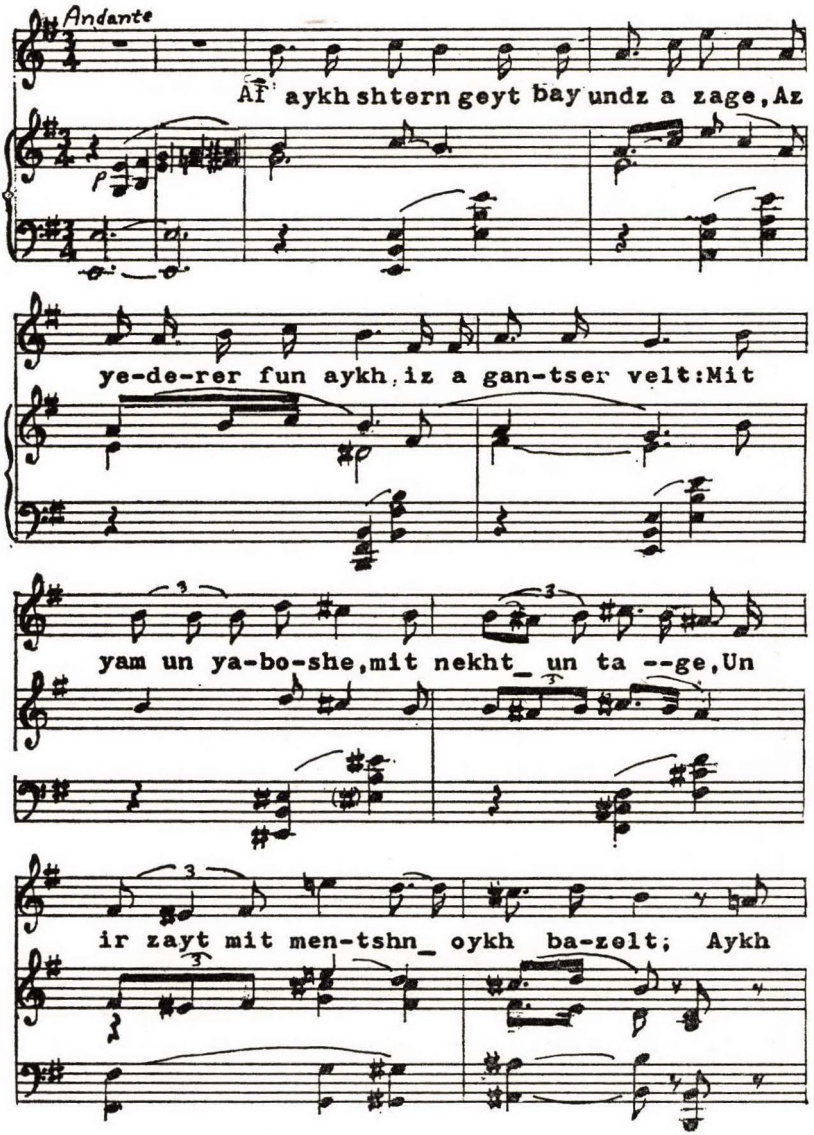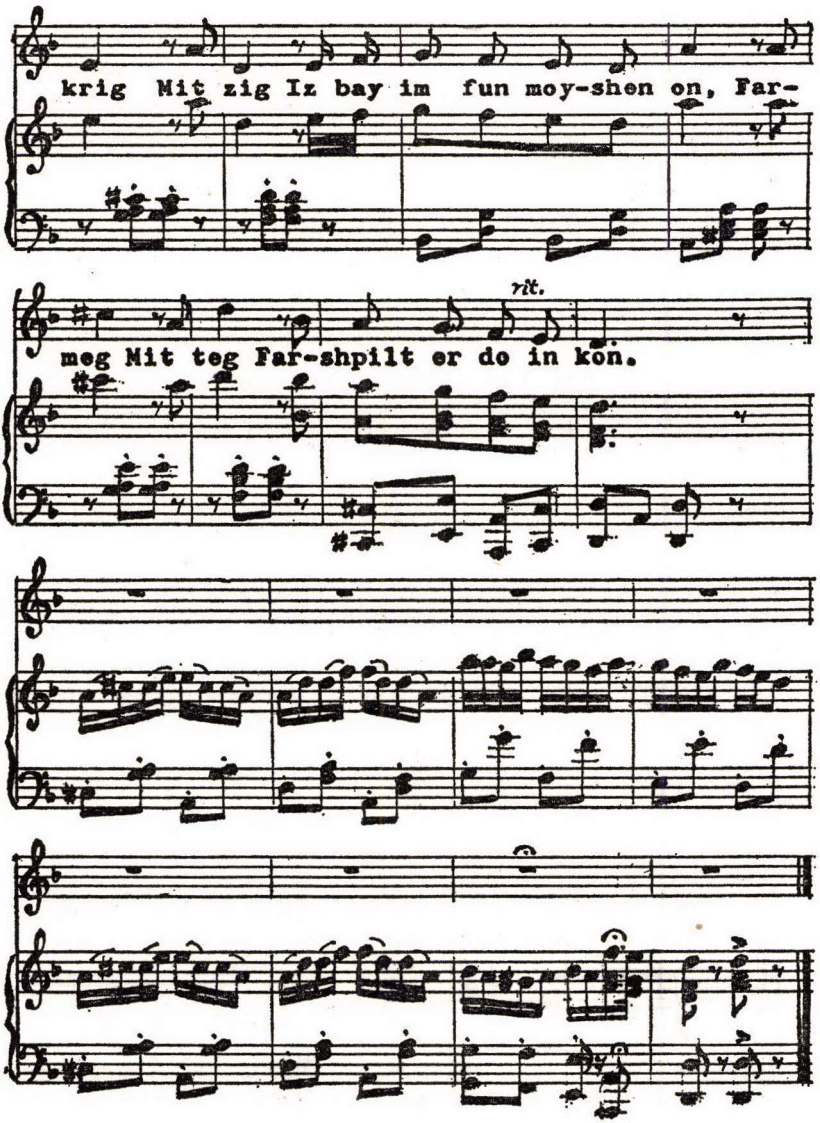

Terkn mit slavyaner-Eybik shtrayt un krig-Der
shverd af drerd Rut nit eyn mi-nut; Rak_
shtrayt Un shnaydt, Az di erd farzinkt in blut!
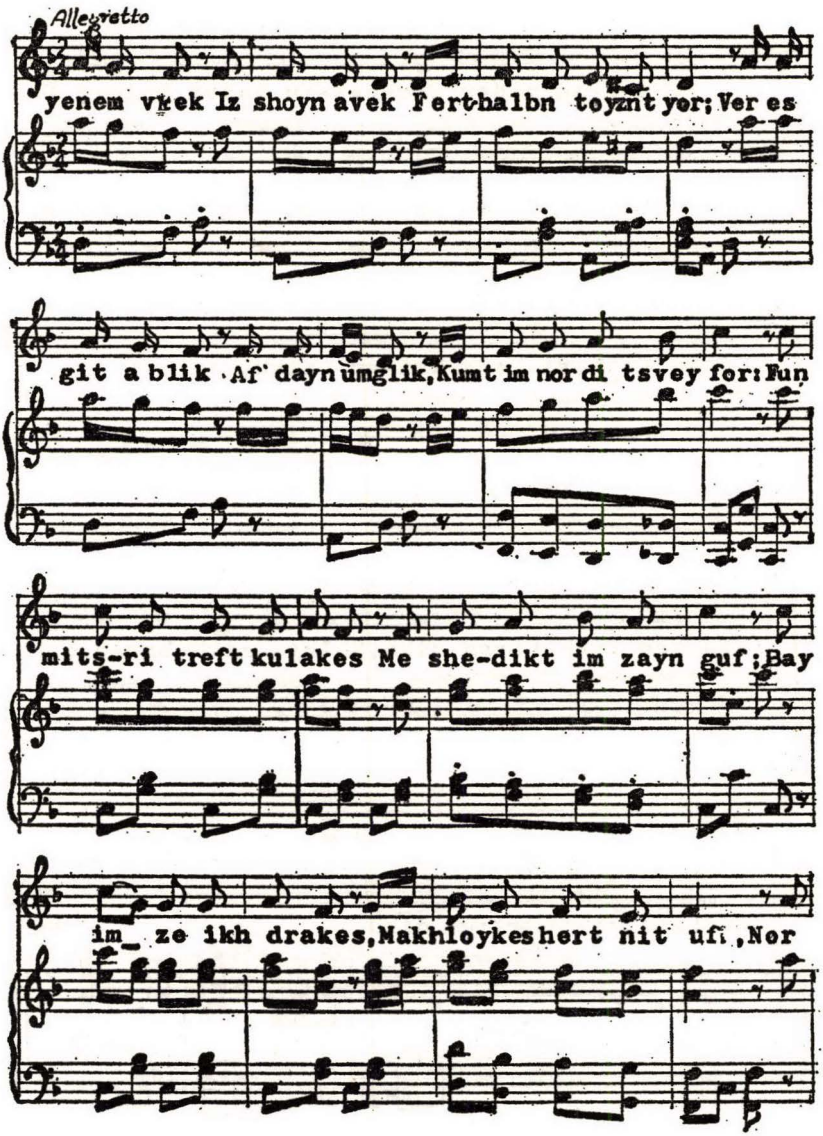

undz af der erd: Fri - in dn,
Allegretto.
shtil Vi me vil, Git gor nit in land! Mi-li-
ter Ves_ mer, I - mer dem shverd in hant!
Eng-land mit in-dya-ner- So-nim fun der vig,
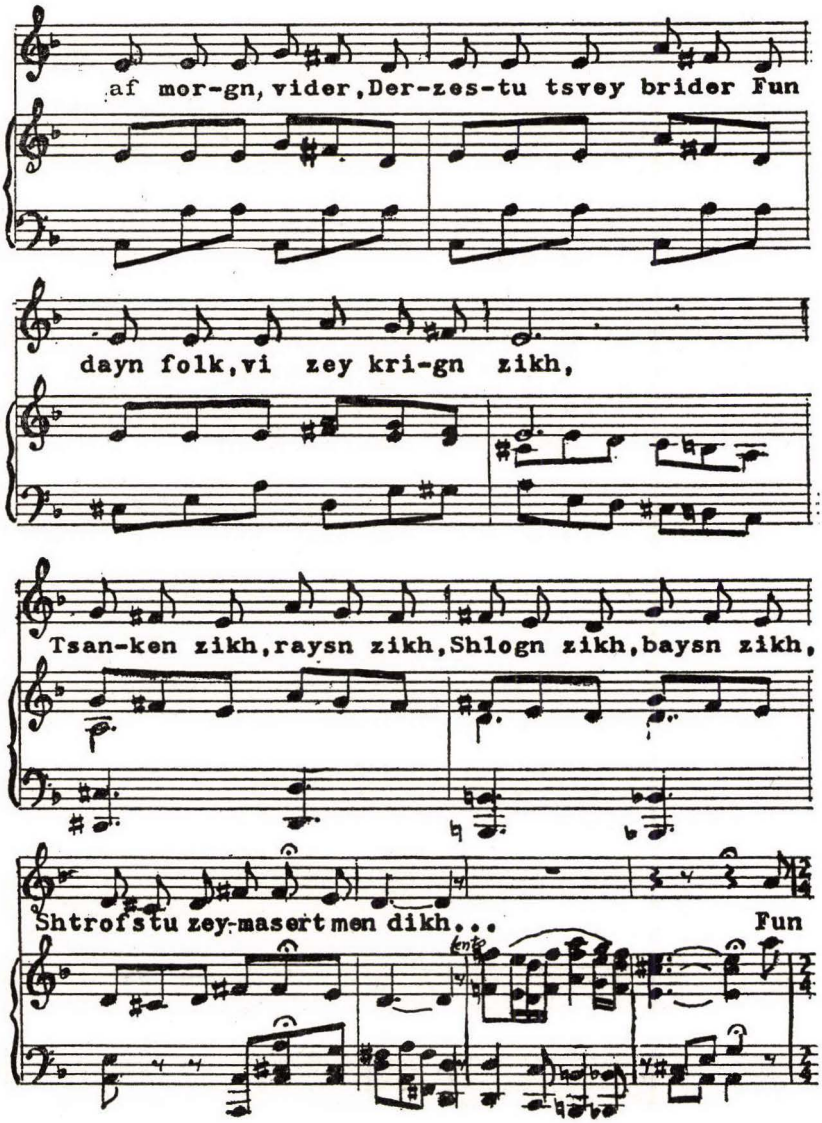

zen, ba-trakh-tn ven ikh volt ko-nen, Tsi
hot ir oykh fel-ker, mit un-dzer erd tsu glaykh?
O-der ir veyst nit fun far-shi-dene natsyonen?
O glik-le-khe men-tshn, vi voyl iz aykh! Bay
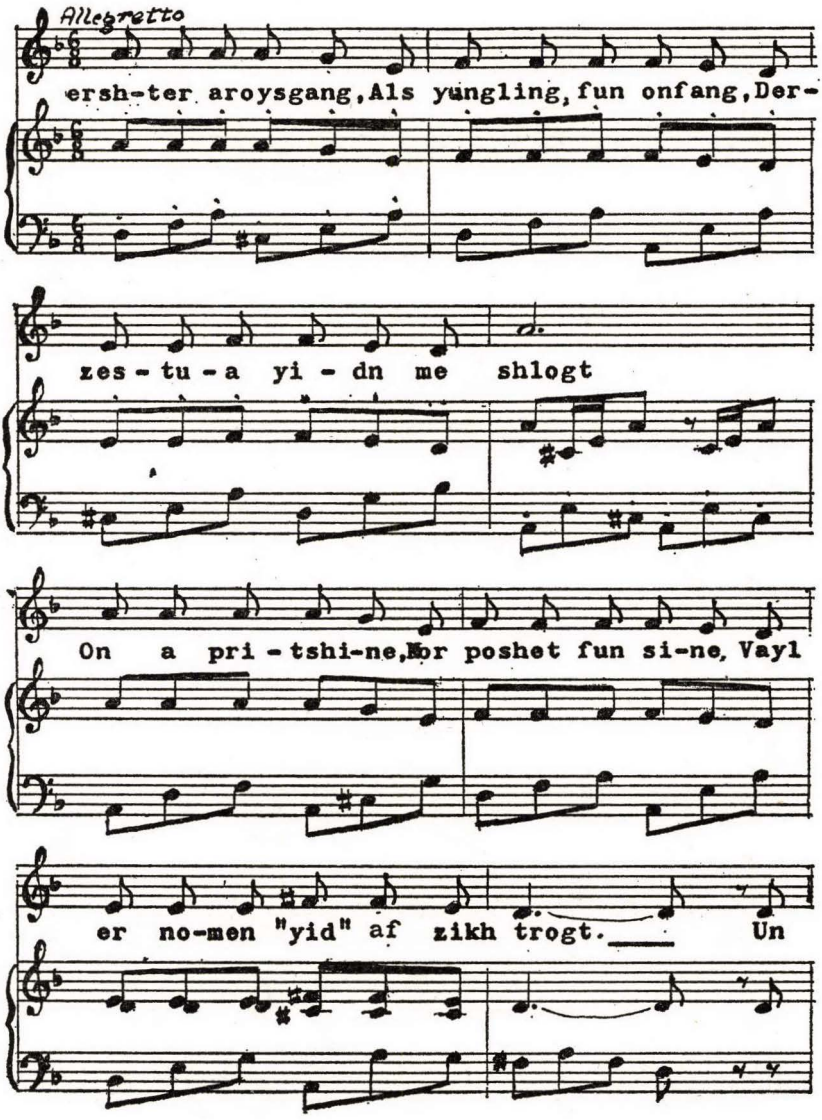
TSU DI SHTERN
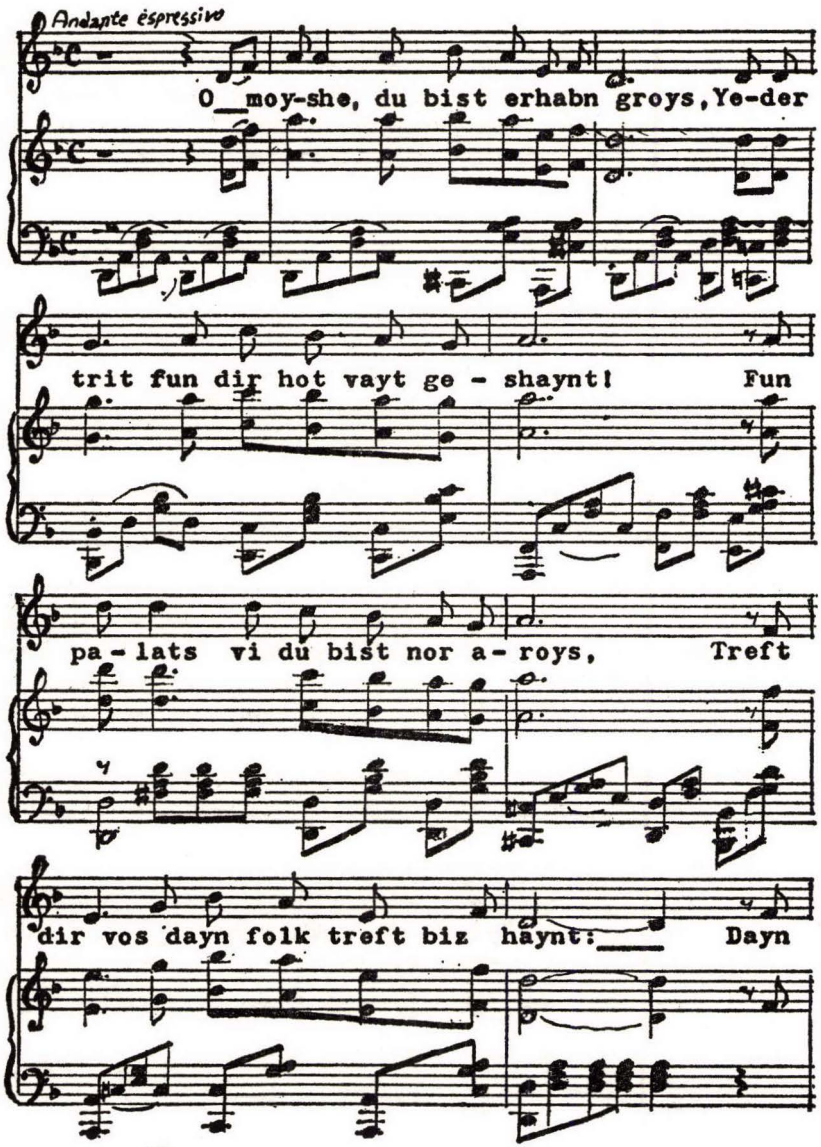

krig Mit zig Iz bay im fun moy-shen on, Far-
rit.
meg Mit teg Far-shpilt er do in kon.
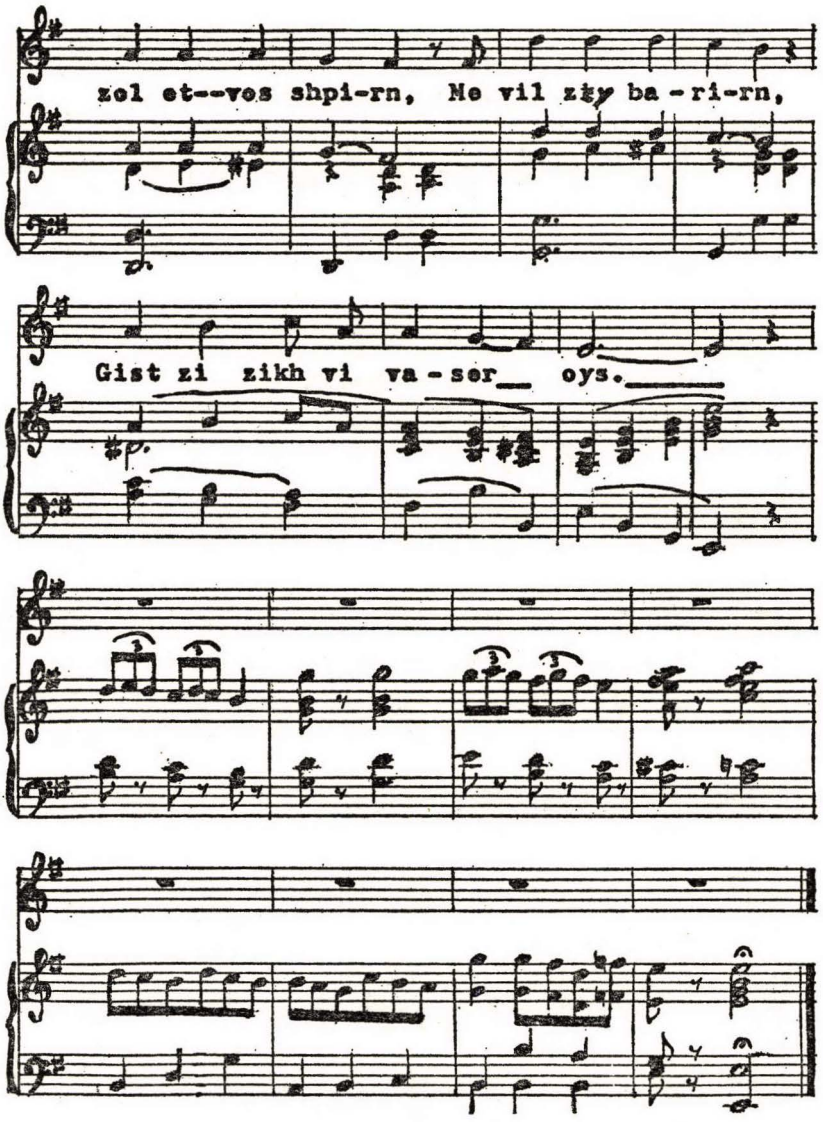

Allegretto
yenem vrek Iz shoyn avek Fert halbn toyznt yor; Ver es
git a blik Af dayn umglik, Kumt im nor di tsvey for: Fun
mits-ri treft kulakes Me she-dikt im zayn guf; Bay
im ze ikh drakes, Makhloykes hert nit ufi, Nor
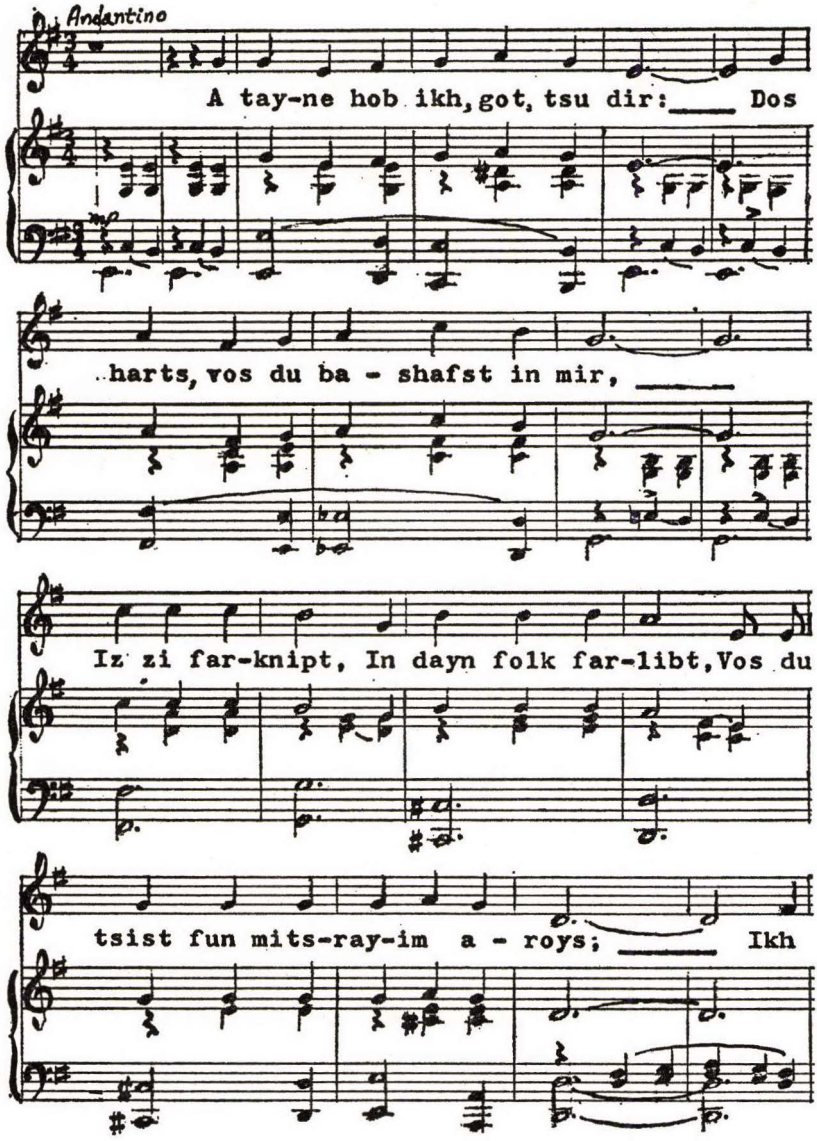

af mor-gn, vider, Der-zes-tu tsvey brider Fun
dayn folk, vi zey kri-gn zikh,
Tsan-ken zikh, raysn zikh, Shlogn zikh, baysn zikh,
Shtrof stu zey-masert men dikh...
Fun
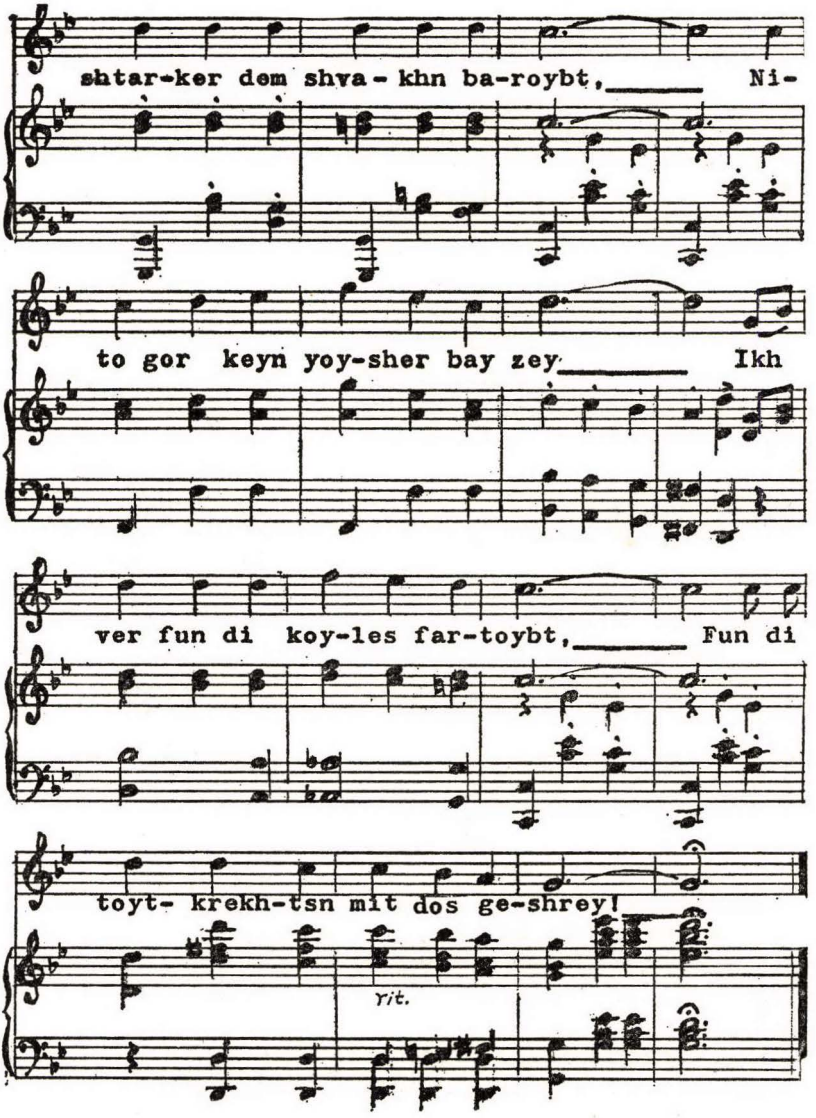

Allegretto
ersh-ter aroysgang, Als yungling, fun onfang, Der-
zes-tu-a yi-dn me shlogt
On a pri-tshi-ne, Mor poshet fun si-ne, Vayl
er no-men "yid" af zikh trogt. Un
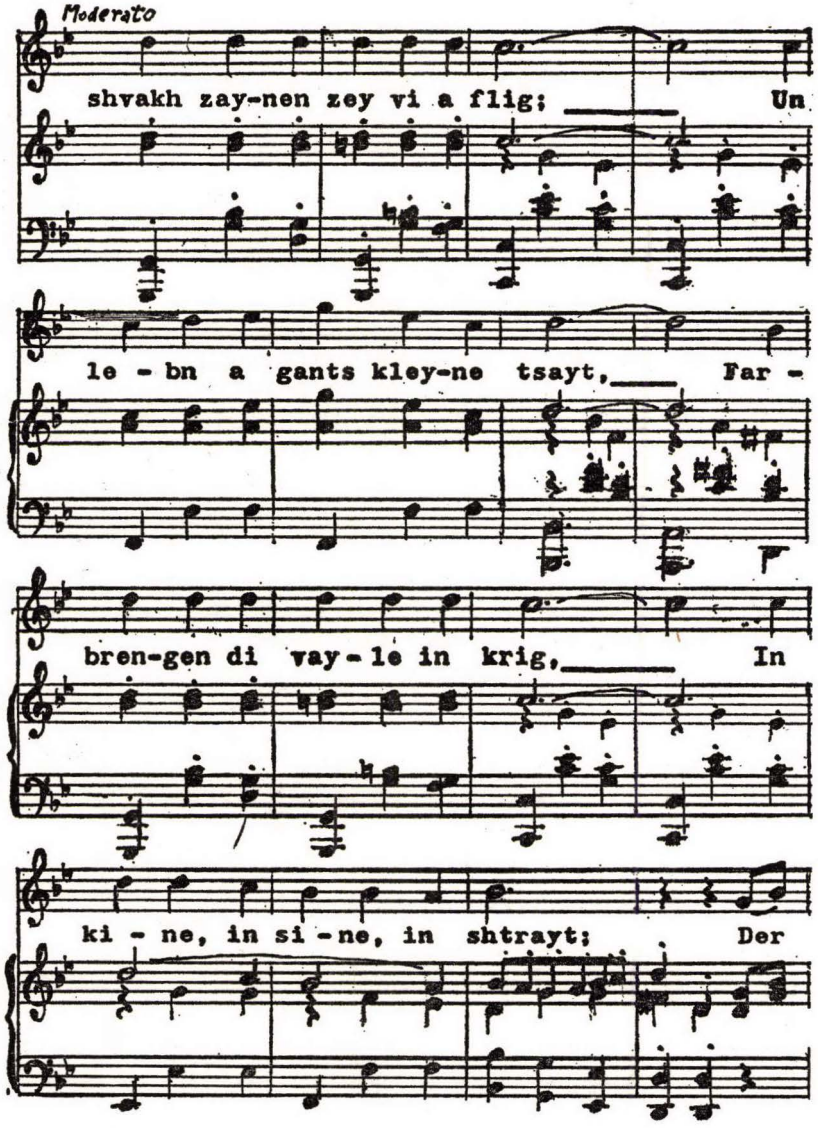
MOYSHE MIT ZAYN DOR
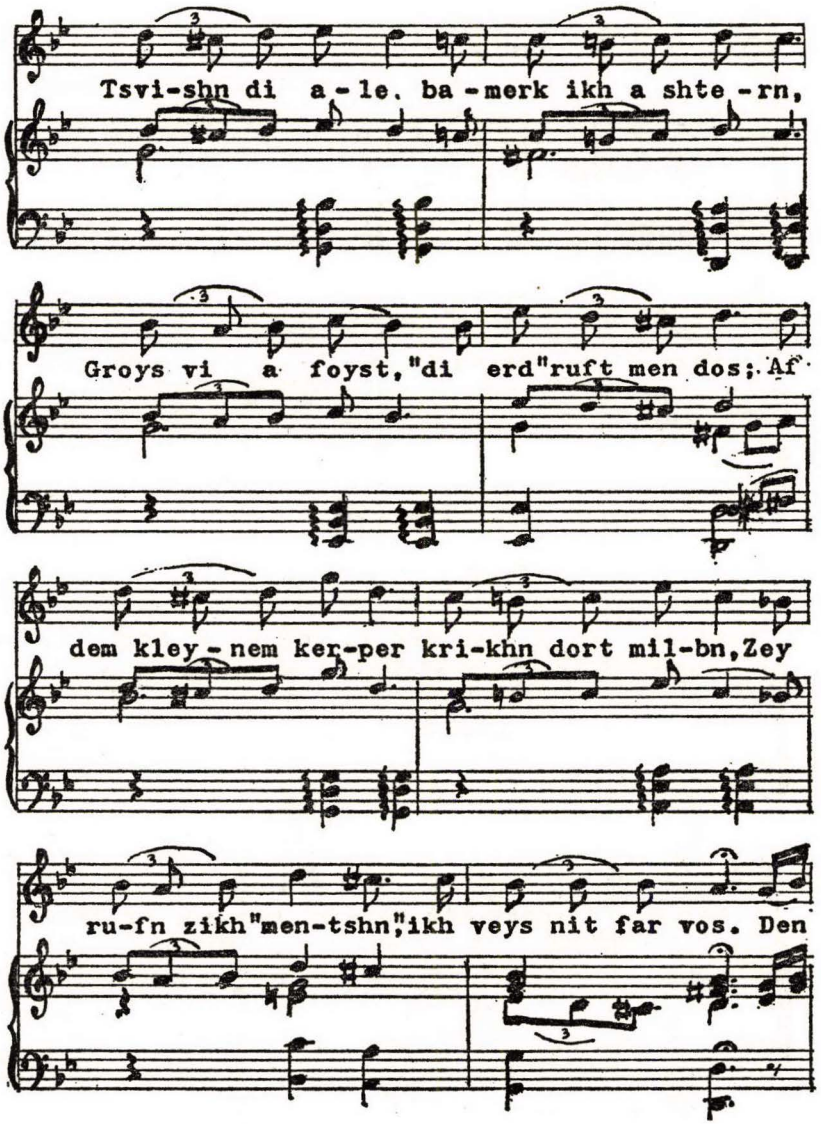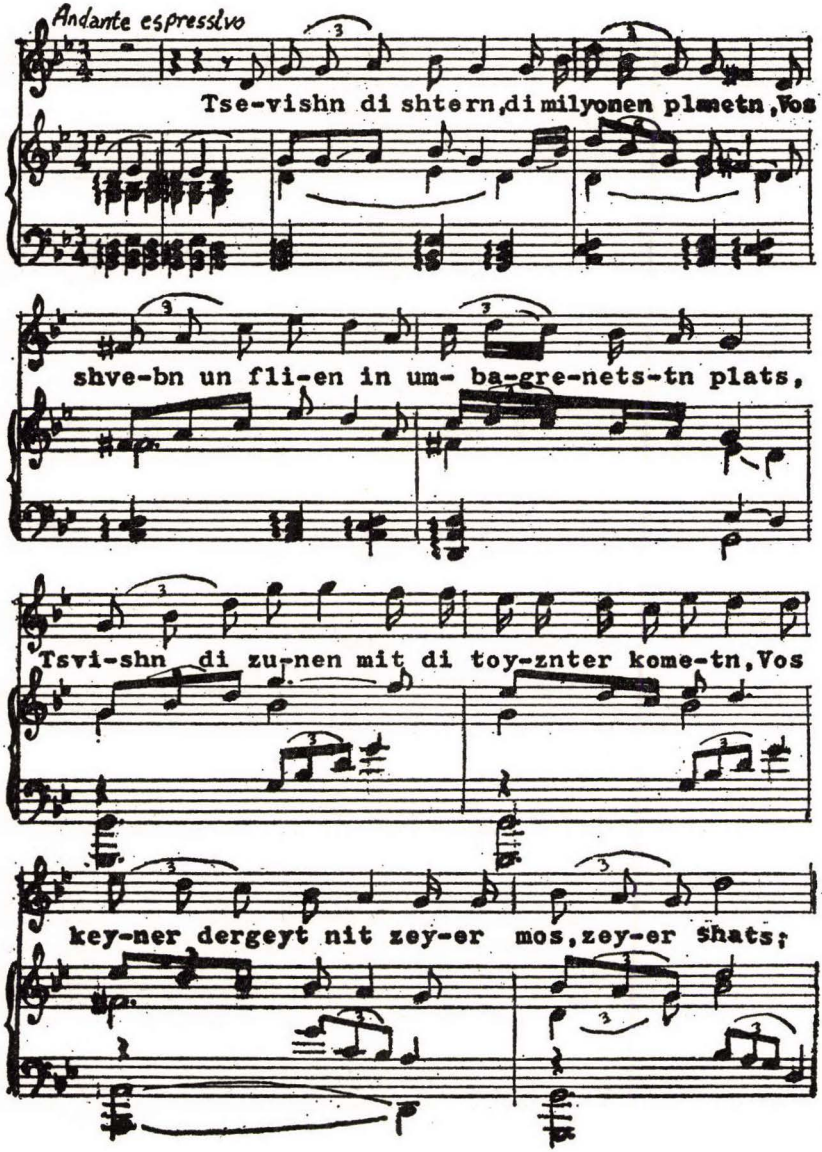

zol et--ves shpi-rn, Me vil zey ba-ri-rn,
Gist zi zikh vi va-ser oys.
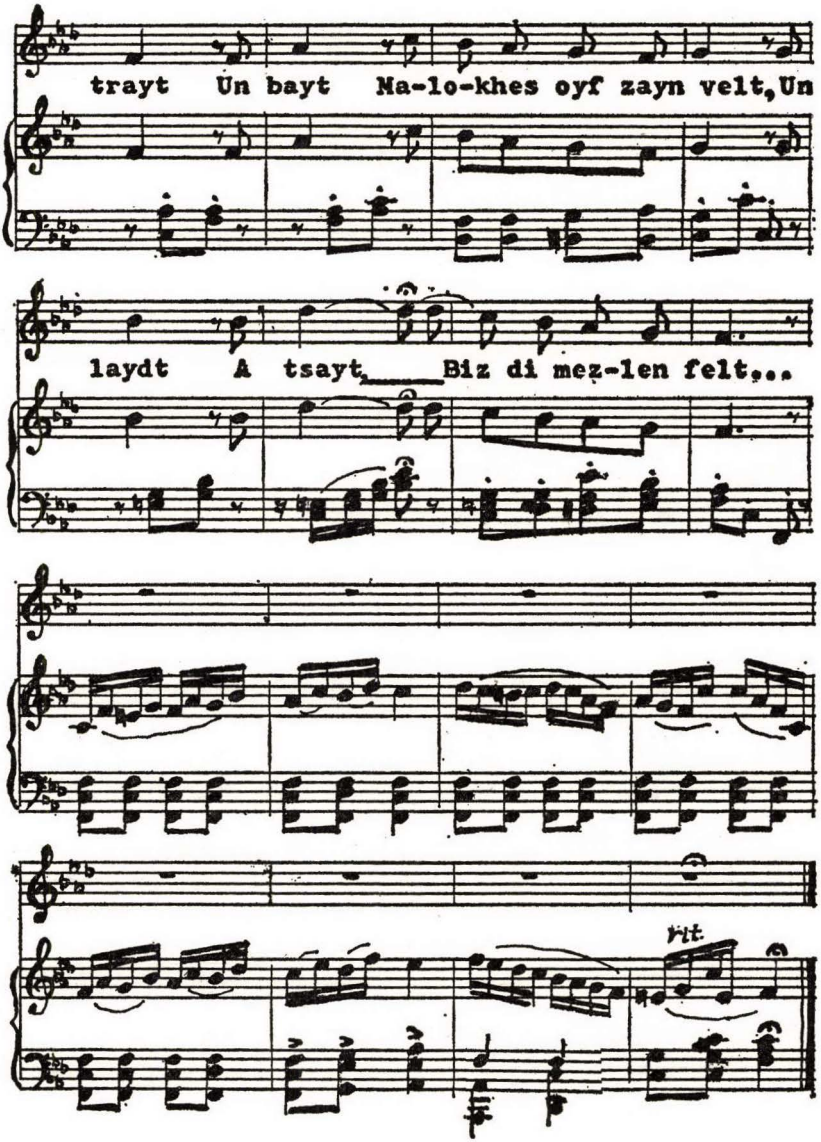

Andantino
A tay-ne hob ikh, got, tsu dir: Dos
harts, vos du ba - shafst in mir,
Iz zi far-knipt, In dayn folk far-libt, Vos du
tsist fun mits-ray-im a - roys; Ikh
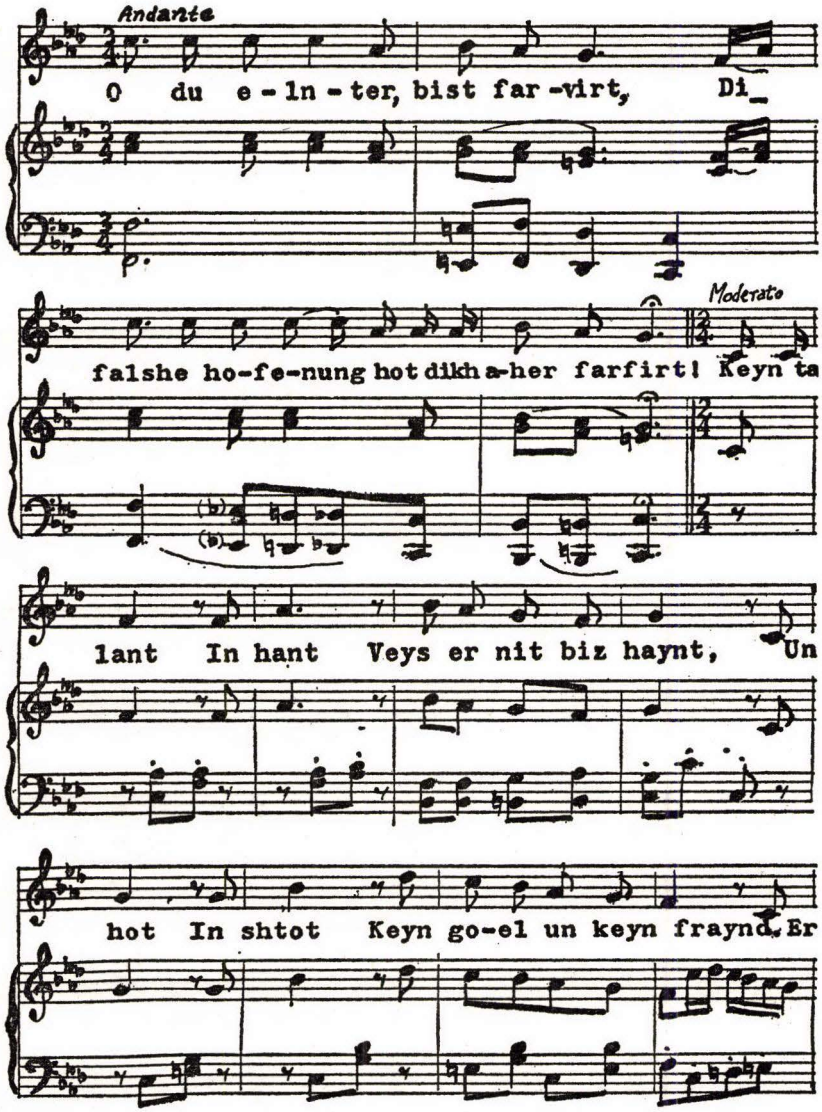

shtar-ker dem shva-khn ba-roybt, Ni-
to gor keyn yoy-sher bay zey Ikh
ver fun di koy-les far-toybt, Fun di
toyt- krekh-tsn mit dos ge-shrey!
rit.
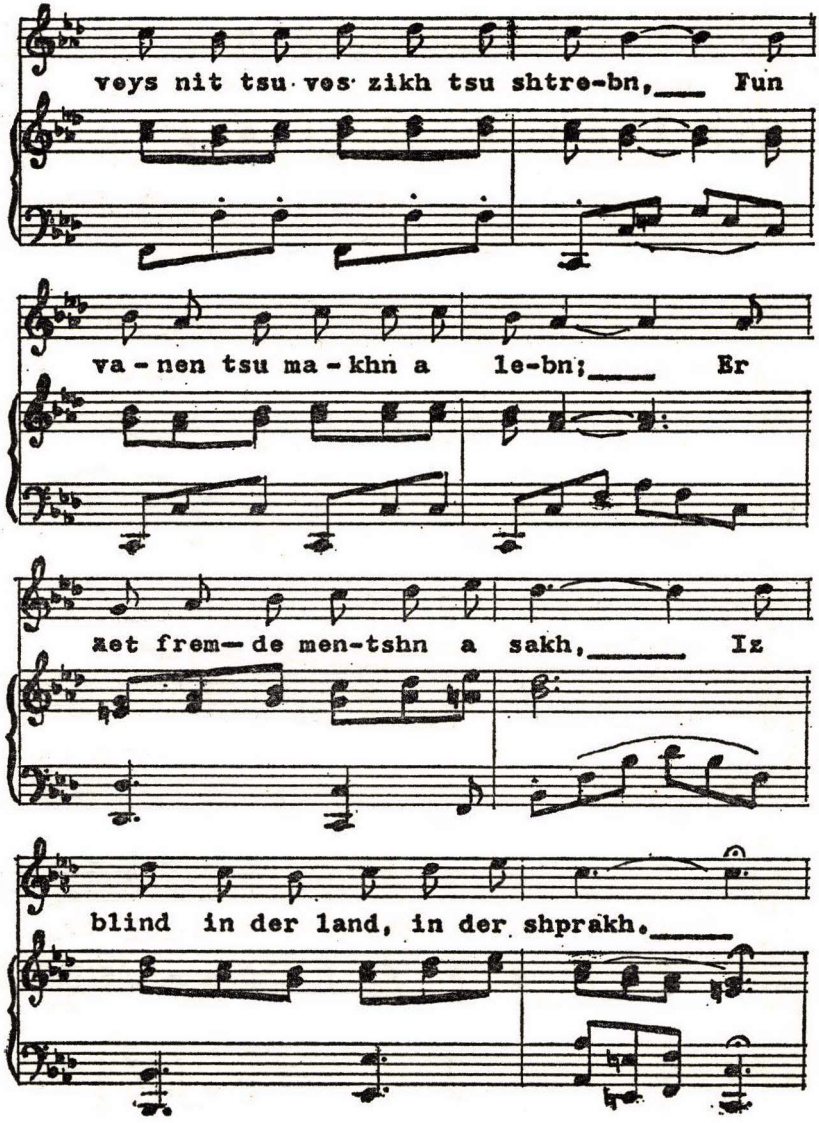

Moderato
shvakh zay-nen zey vi a flig; Un
le - bn a gants kley-ne tsayt, Far -
bren-gen di vay - le in krig, In
ki - ne, in si - ne, in shtrayt; Der
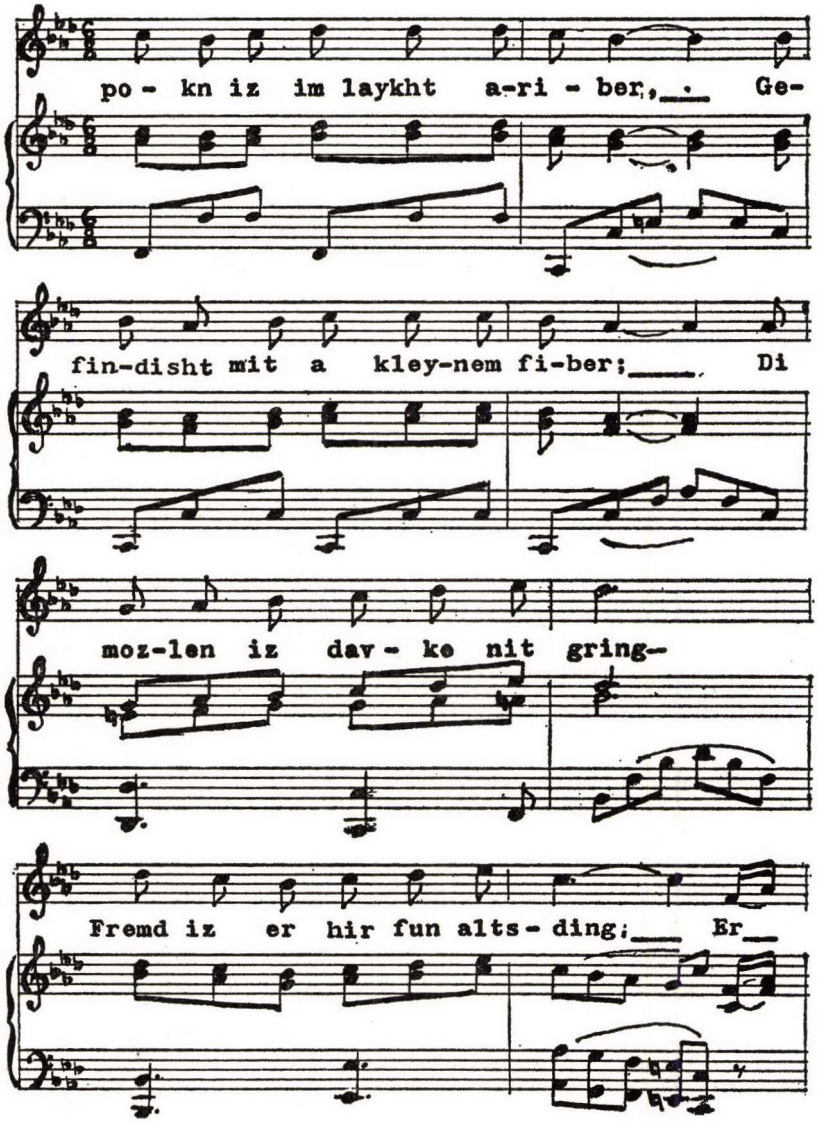

Tsvi-shn di a-le. ba-merk ikh a shte-rn,
Groys vi a foyst,"di erd"ruft men dos;. Af
dem kley-nem ker-per kri-khn dort mil-bn,Zey
ru-fn zikh"men-tshn";ikh veys nit far vos. Den

Andante espressivo
Tse-vishn di shtern,di milyonen plmetn,Vos
shve-bn un fli-en in um- ba-gre-nets-tn plats,
Tsvi-shn di zu-nen mit di toy-znter kome-tn,Vos
key-ner dergeyt nit zey-er mos,zey-er shats;
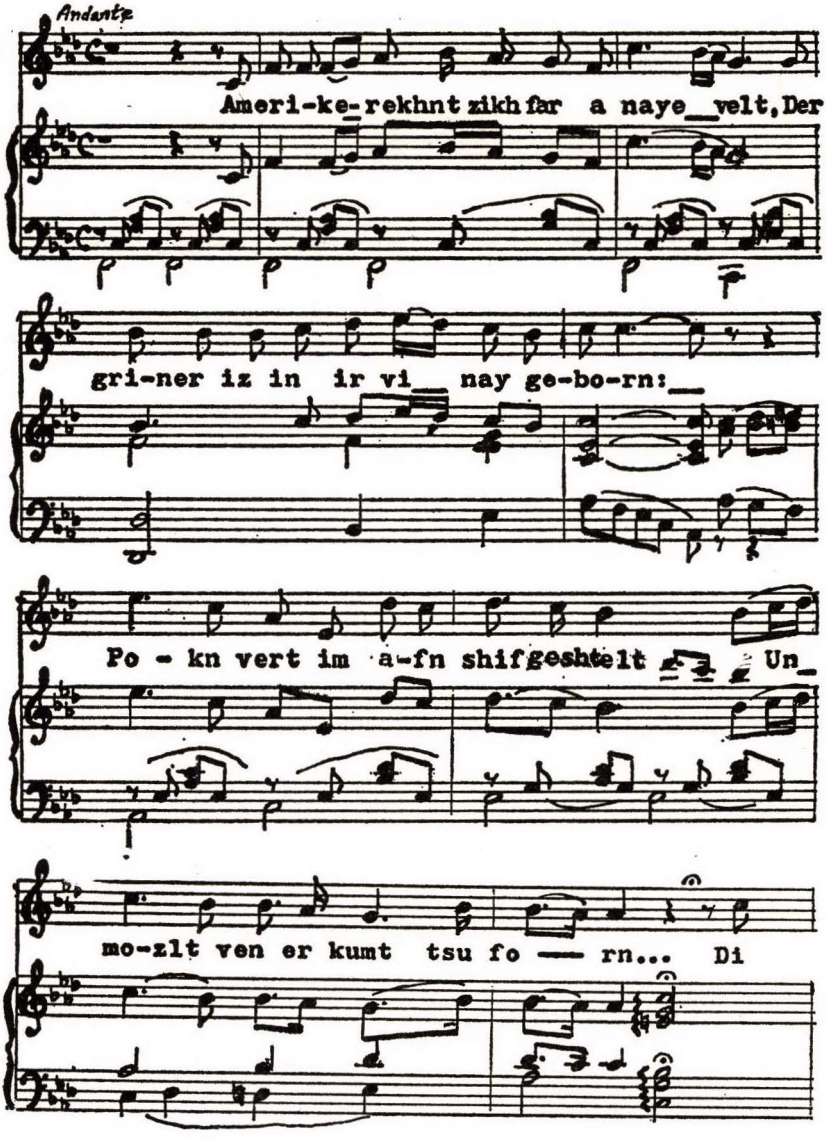

trayt Un bayt Ma-lo-khes oyf zayn velt, Un
laydt A tsayt, Biz di mez-len felt, . . .
rit.
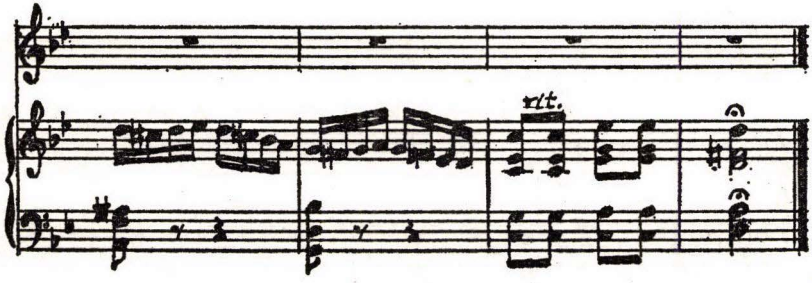

Andante
O du e-ln-ter, bist far-virt, Di_
Moderato
falshe ho-fe-nung hot dikh a-her farfirt! Keyn ta
lant In hant Veys er nit biz haynt, Un
hot In shtot Keyn go-el un keyn frayn. Er
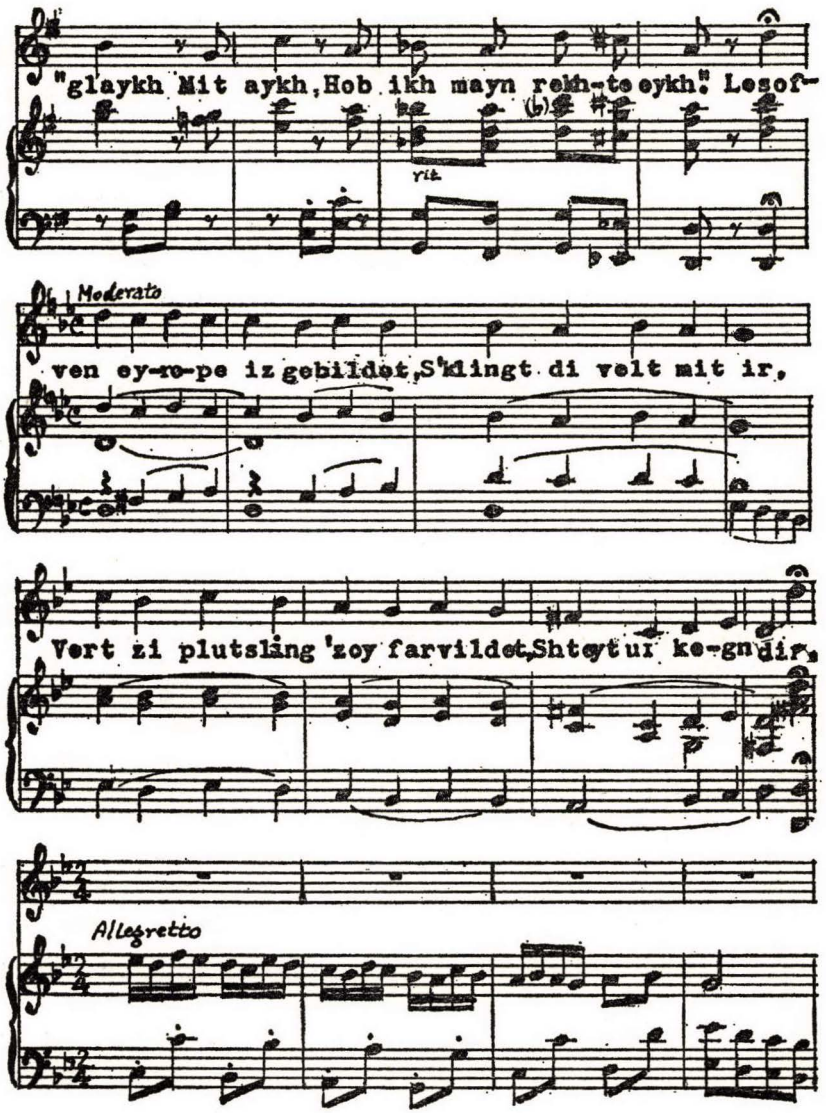

veys nit tsu ves zikh tsu shtre-bn, Fun
va-nen tsu ma-khn a le-bn; Er
aet frem-de men-tshn a sakh, Iz
blind in der land, in der shprakh.
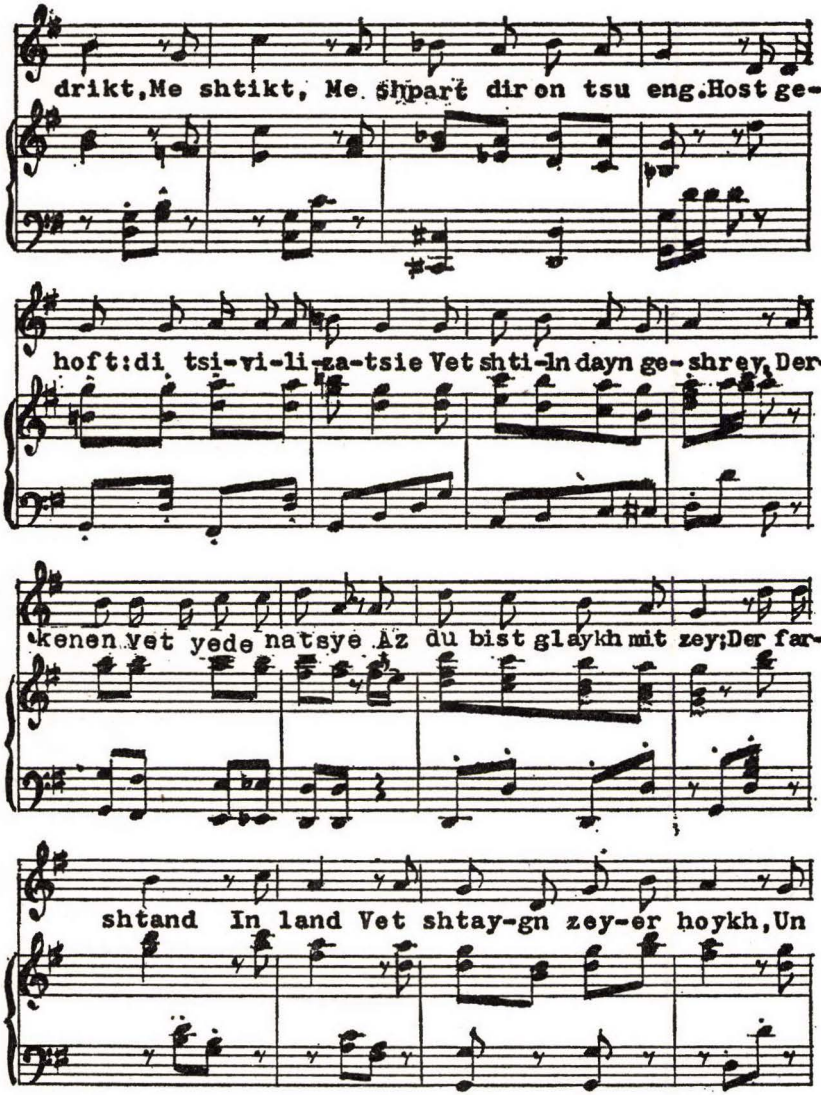

po - kn iz im laykht a-ri - ber, Ge-
fin-disht mit a kley-nem fi-ber; Di
moz-len iz dav - ke nit gring-
Fremd iz er hir fun alts - ding; Er
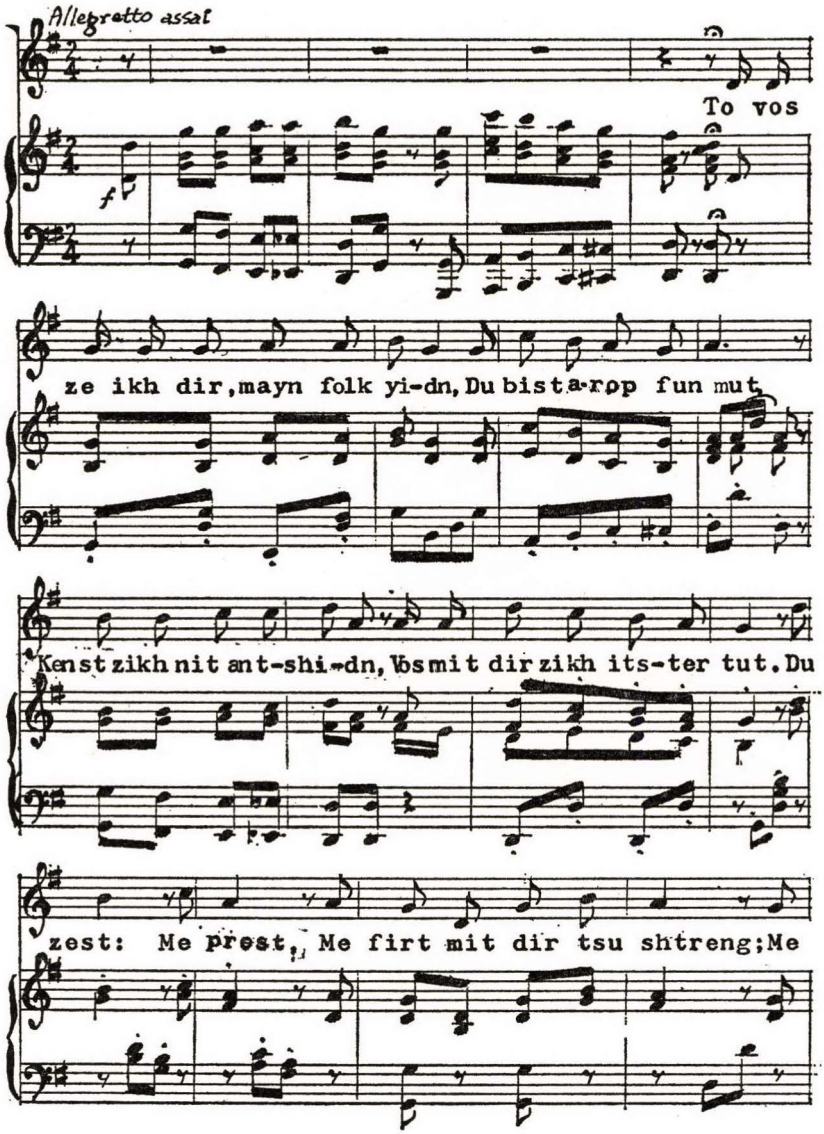
DER GRINER
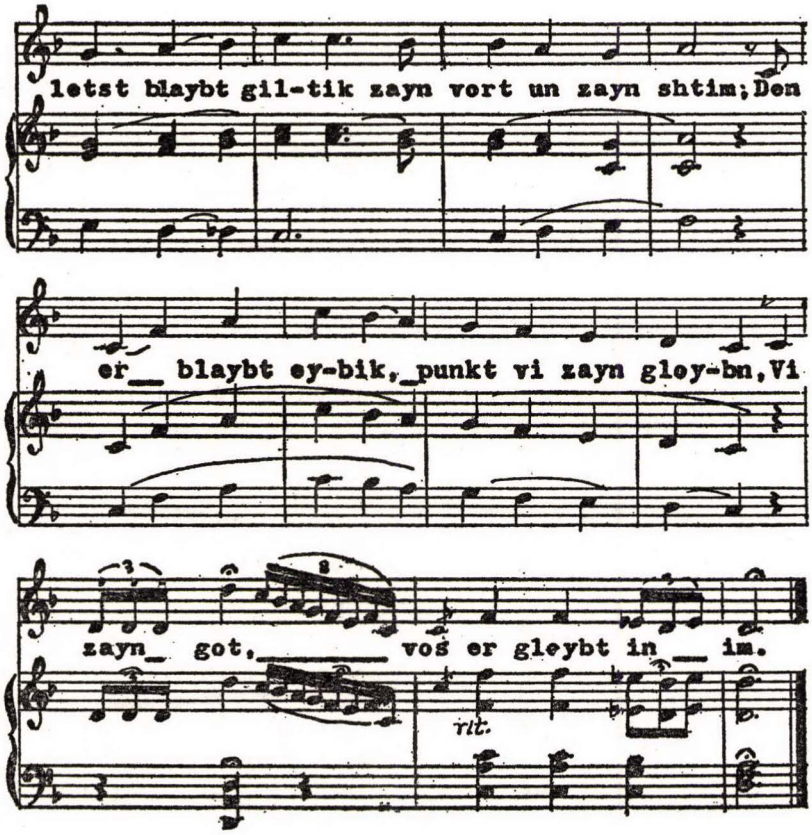

Andante
Ameri-ke- rekhnt zikh far a naye velt, Der
gri-ner iz in ir vi nay ge-bo-rn:
Po - kn vert im a-fn shifgeshtelt Un
mo-zlt ven er kumt tsu fo — rn... Di
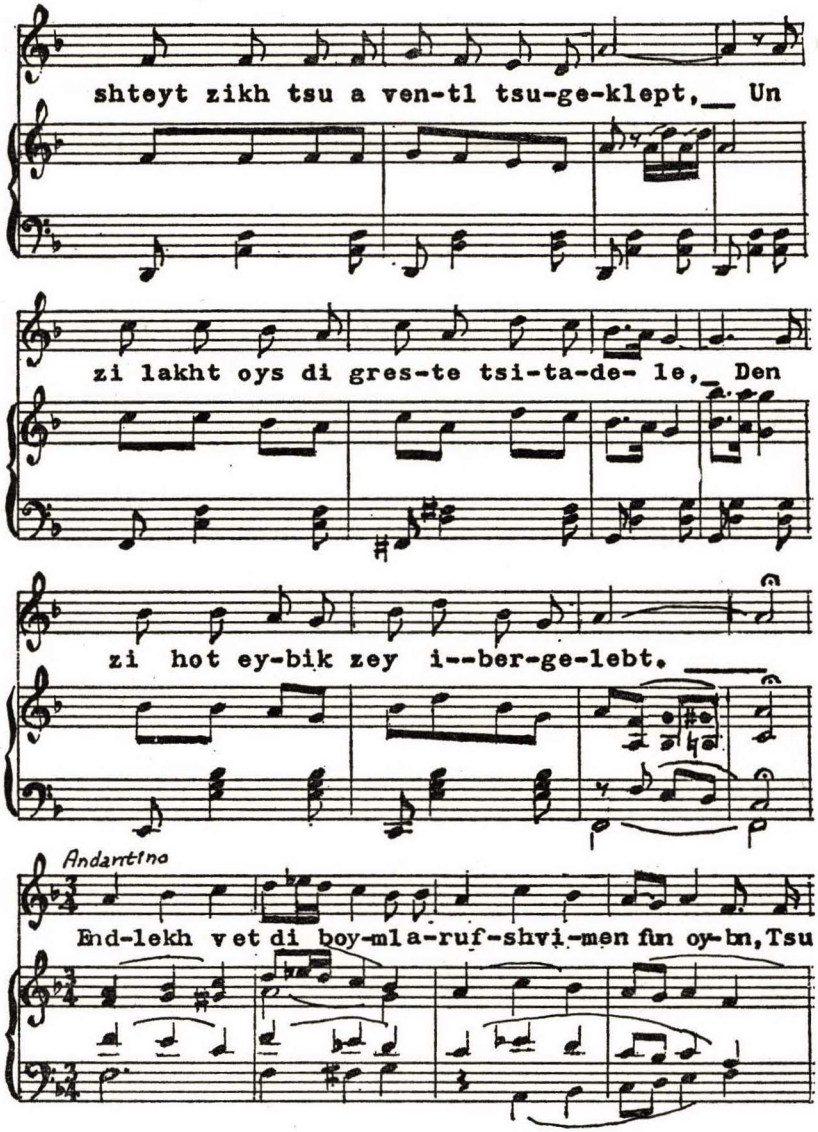

rit.
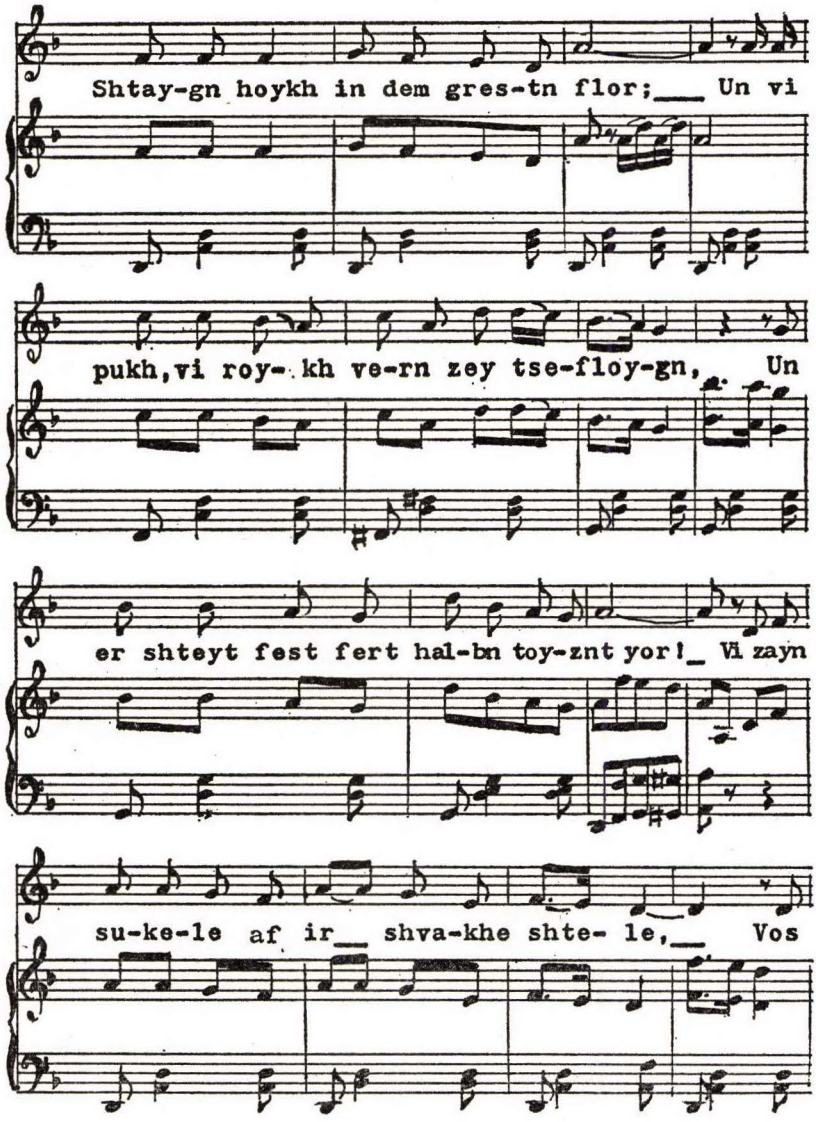

"glaykh Mit aykh, Hob ikh mayn rekh-te eykh." Lesof-
rit.
Moderato
ven ey-ro-pe iz gebildet, S'klingt di velt mit ir,
Vert zi plutslng 'zoy farvildet, Shteyt ur ke-gn dir,
Allegretto
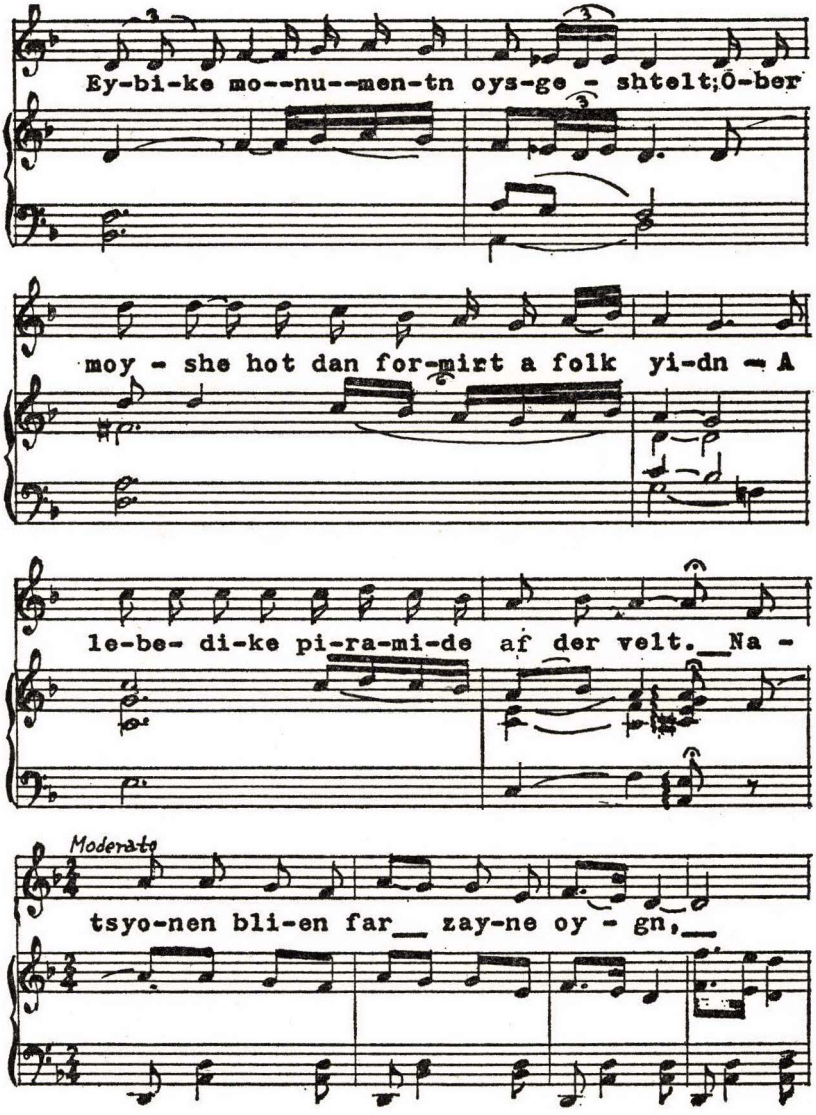

drikt,Me shtikt, Me. shpart dir on tsu eng.Host ge-
hoft:di tsi-vi-li-za-tsie Vet shti-in dayn ge-shrey Der-
kenen vet yede natsye Az du bist glaykh mit zey;Der far-
shtand In land Vet shtay-gn zey-er hoykh,Un
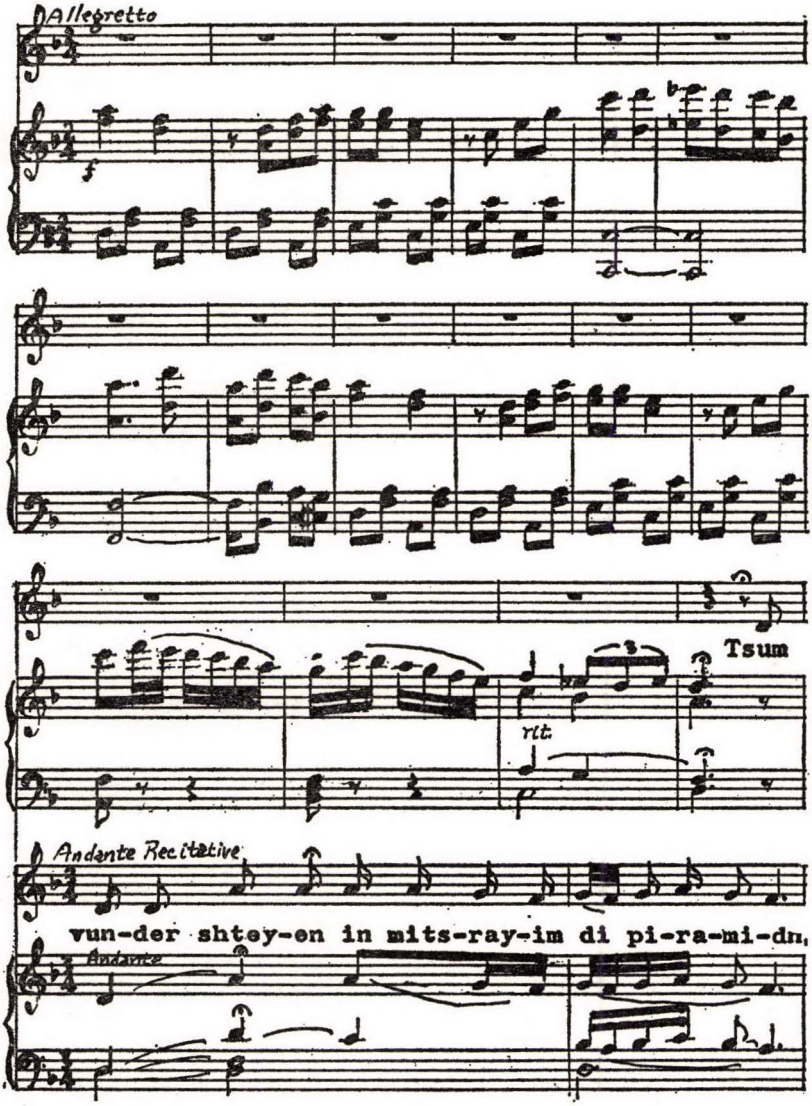

Allegratto assai
f
To vos
ze ikh dir, mayn folk yi-dn, Du bist a-rop fun mut,
Kenst zikh nit ant-shi-dn, Vos mit dir zikh its-ter tut. Du
zest: Me prest, Me firt mit dir tsu shtreng; Me
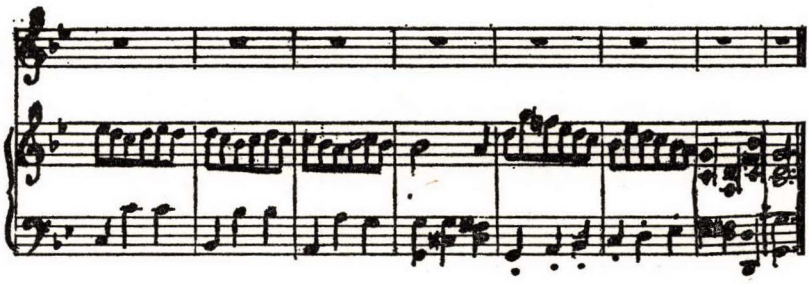

letst blaybt gil-tik zayn vort un zayn shtim; Den
er__ blaybt ey-bik,_punkt vi zayn gloy-bn, Vi
zayn_ got,_____ vos er gleybt in__ im.
rit.
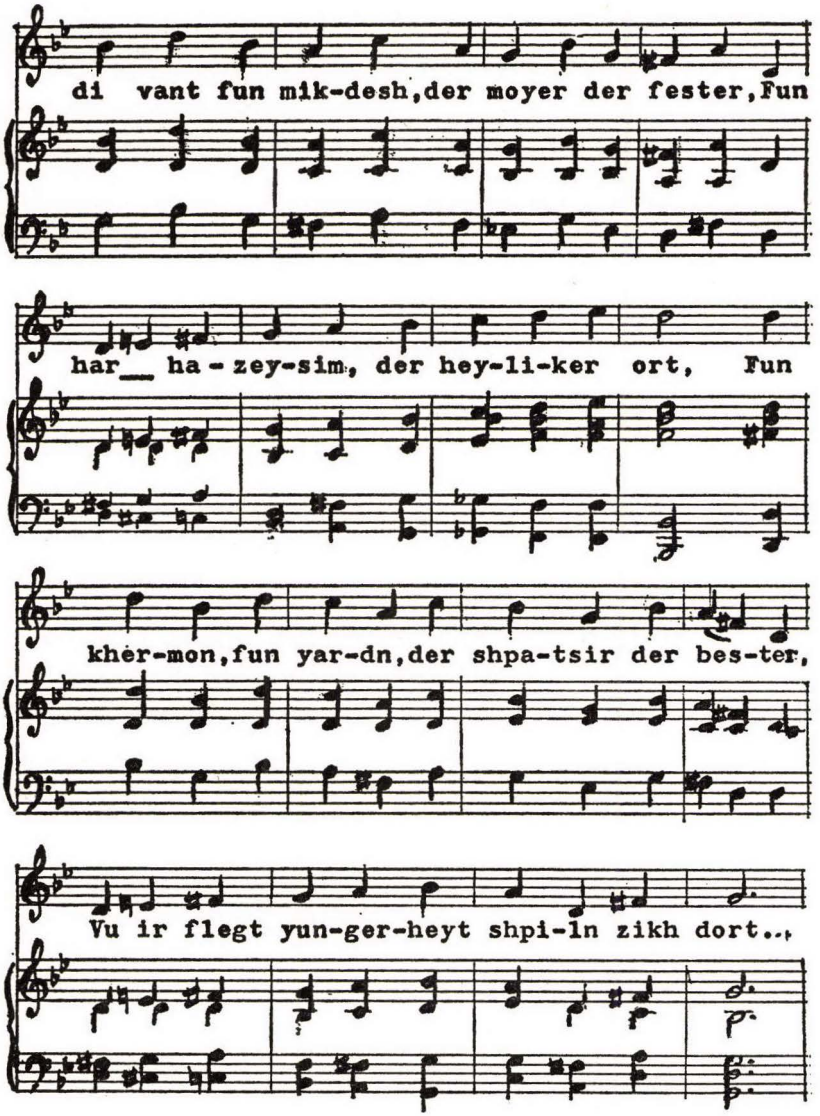

shteyt zikh tsu a ven-tl tsu-ge-klept, Un
zi lakht oys di gres-te tsi-ta-de- le, Den
zi hot ey-bik zey i--ber-ge-lebt.
Andantino
End-lekh vet di boy-mla-ruf-shvi-men fun oy-bn, Tsu
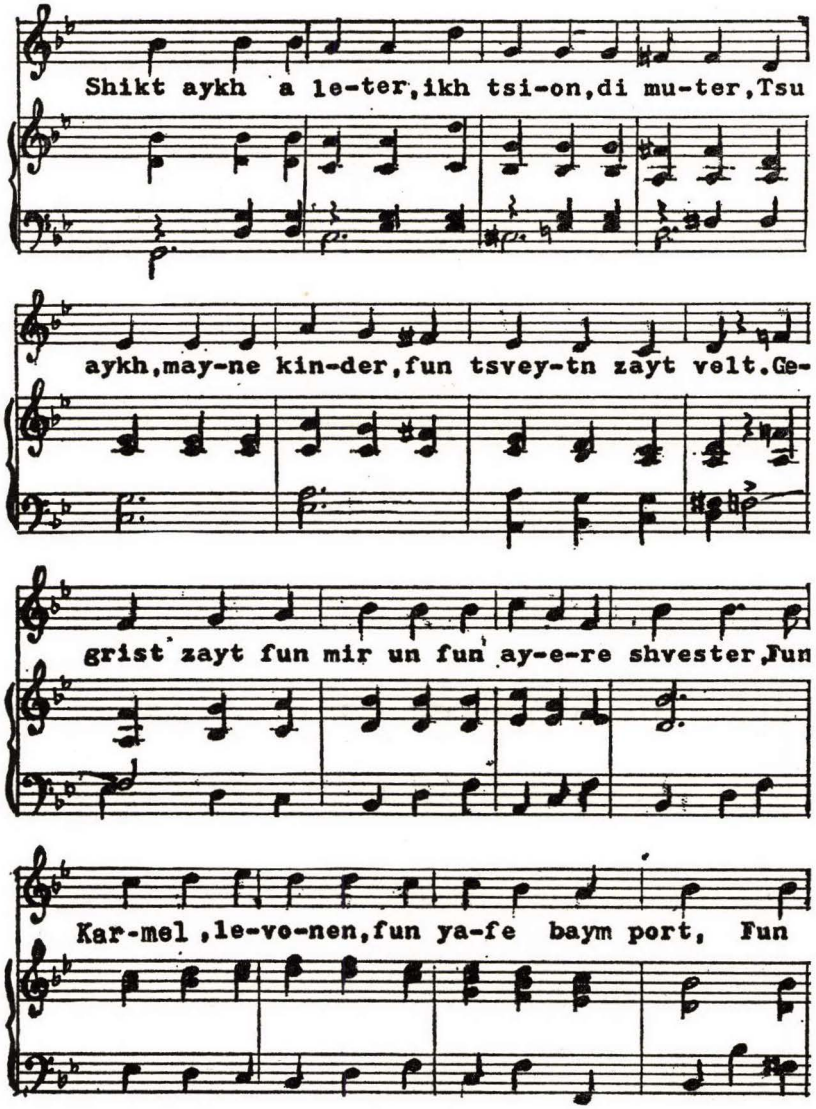

Shtay-gn hoykh in dem gres-tn flor;___ Un vi
pukh, vi roy- kh ve-rn zey tse-floy-gn, Un
er shteyt fest fert hal-bn toy-znt yor!_ Vi zayn
su-ke-le af ir__ shva-khe shte- le,__ Vos

Ey-bi-ke mo--nu--men-tn oys-ge - shtelt; Ó-ber
moy - she hot dan for-mirt a folk yi-dn - A
le-be- di-ke pi-ra-mi-de af der velt. Na -
Moderato
tsyo-nen bli-en far zay-ne oy - gn,
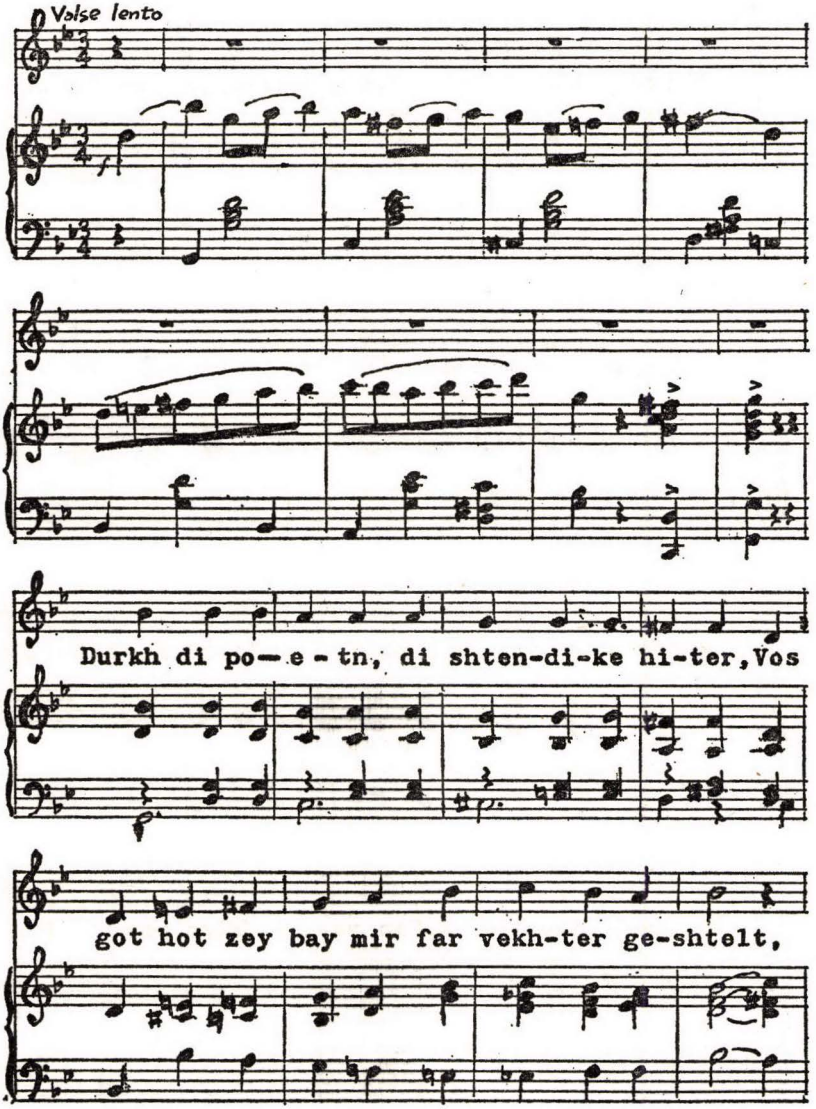

Allegretto
Tsum
rit.
Andante Recitative
vun-der shtey-en in mits-ray-im di pi-ra-mi-dn,
Andante
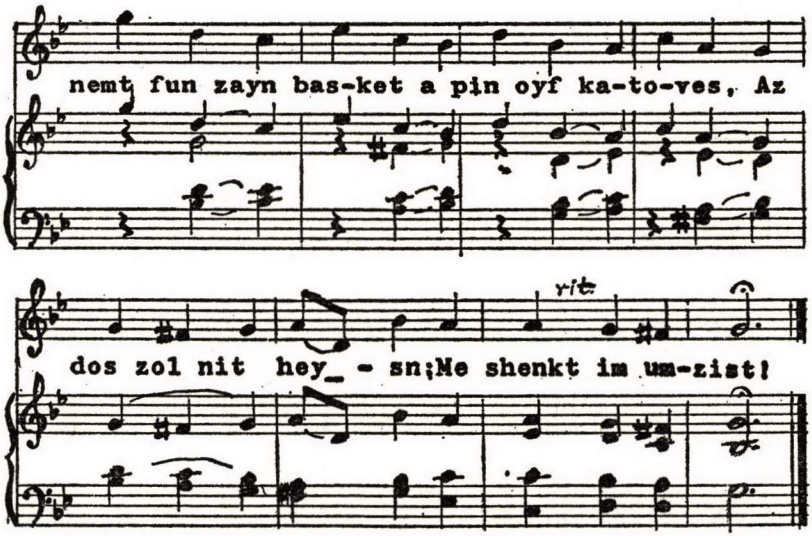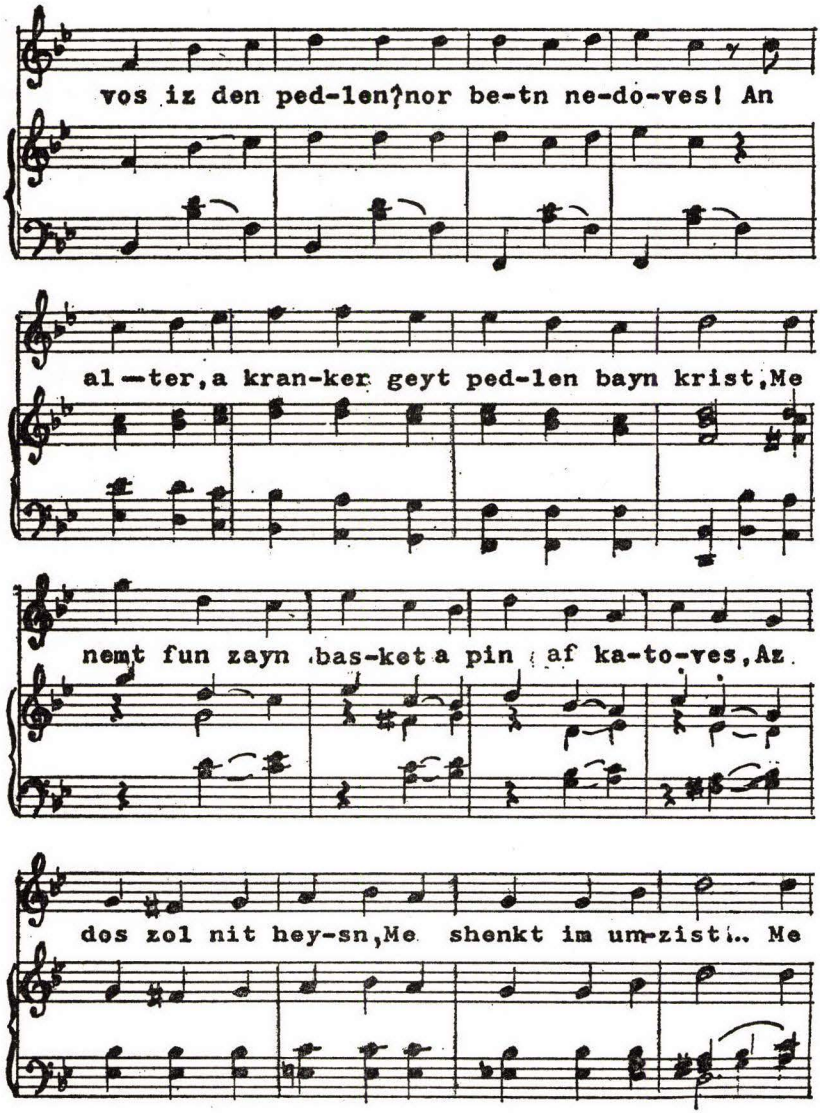

di vant fun mik-desh,der moyer der fester,Fun
har__ ha-zey-sim, der hey-li-ker ort, Fun
khèr-mon,fun yar-dn,der shpa-tsir der bes-ter,
Vu ir flegt yun-ger-heyt shpi-ln zikh dort...

Shikt aykh a le-ter,ikh tsi-on,di mu-ter,Tsu
aykh,may-ne kin-der,fun tsvey-tn zayt velt.Ge-
grist zayt fun mir un fun ay-e-re shvester,Fun
Kar-mel ,le-vo-nen,fun ya-fe baym port, Fun

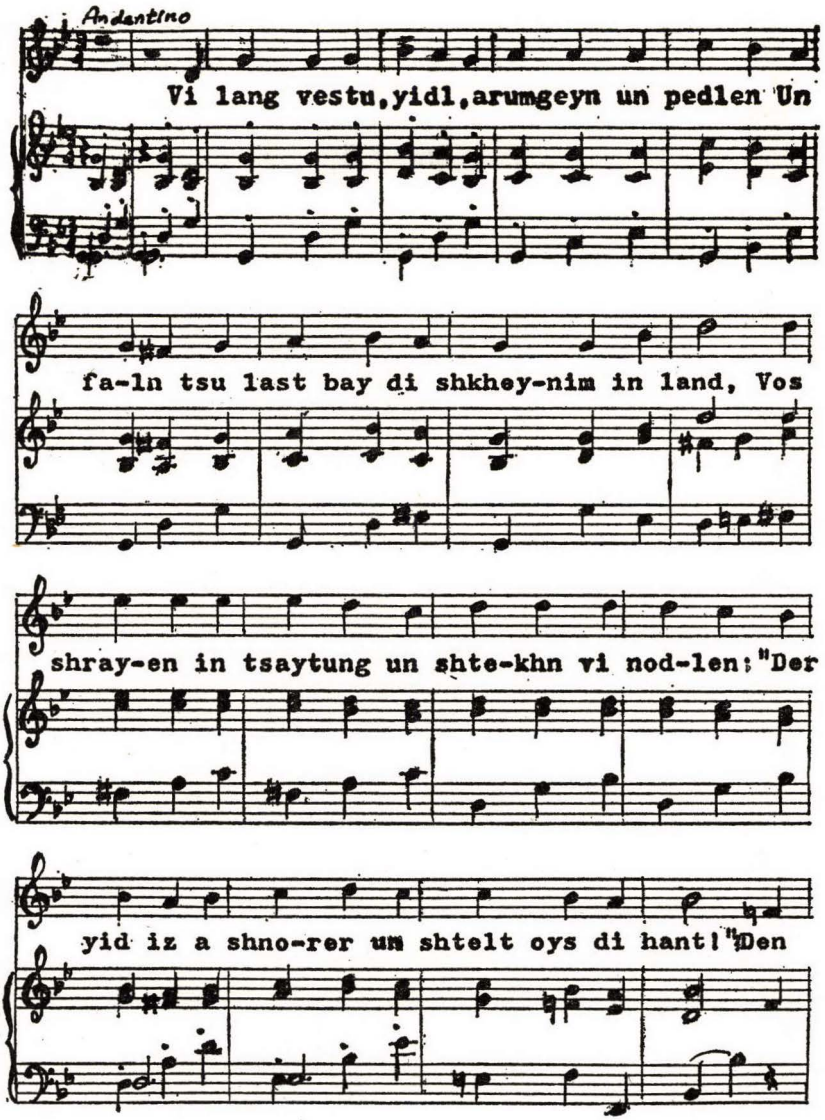
A BRIV FUN DER MUTER TSIYEN
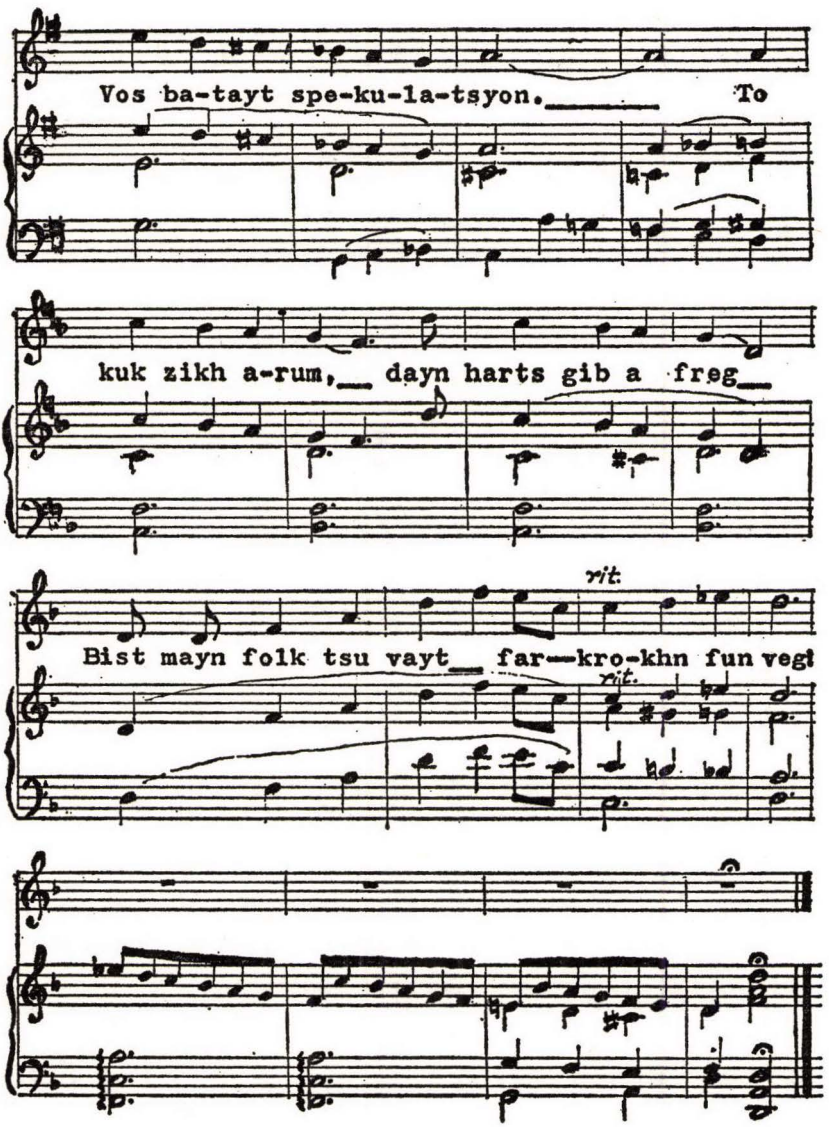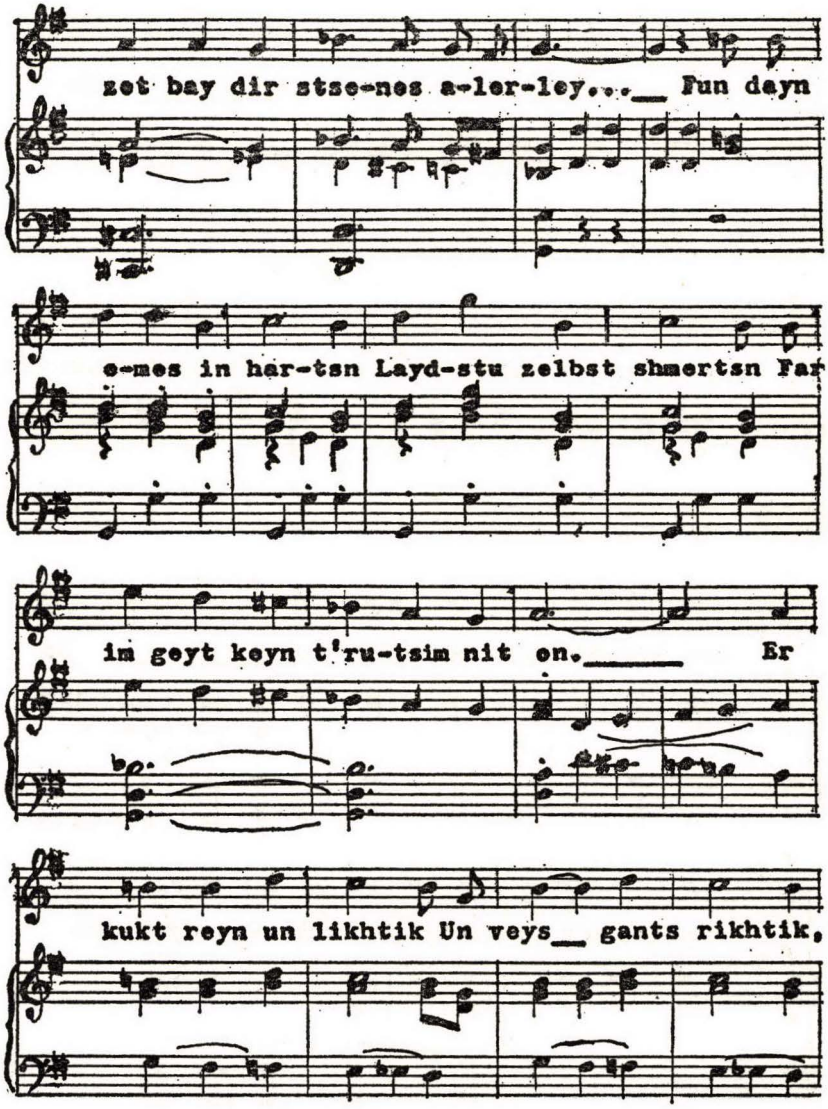

nemt fun zayn bas-ket a pin oyf ka-to-ves. Az
rit.
dos zol nit hey_ - sn;Me shenkt im um-zist!
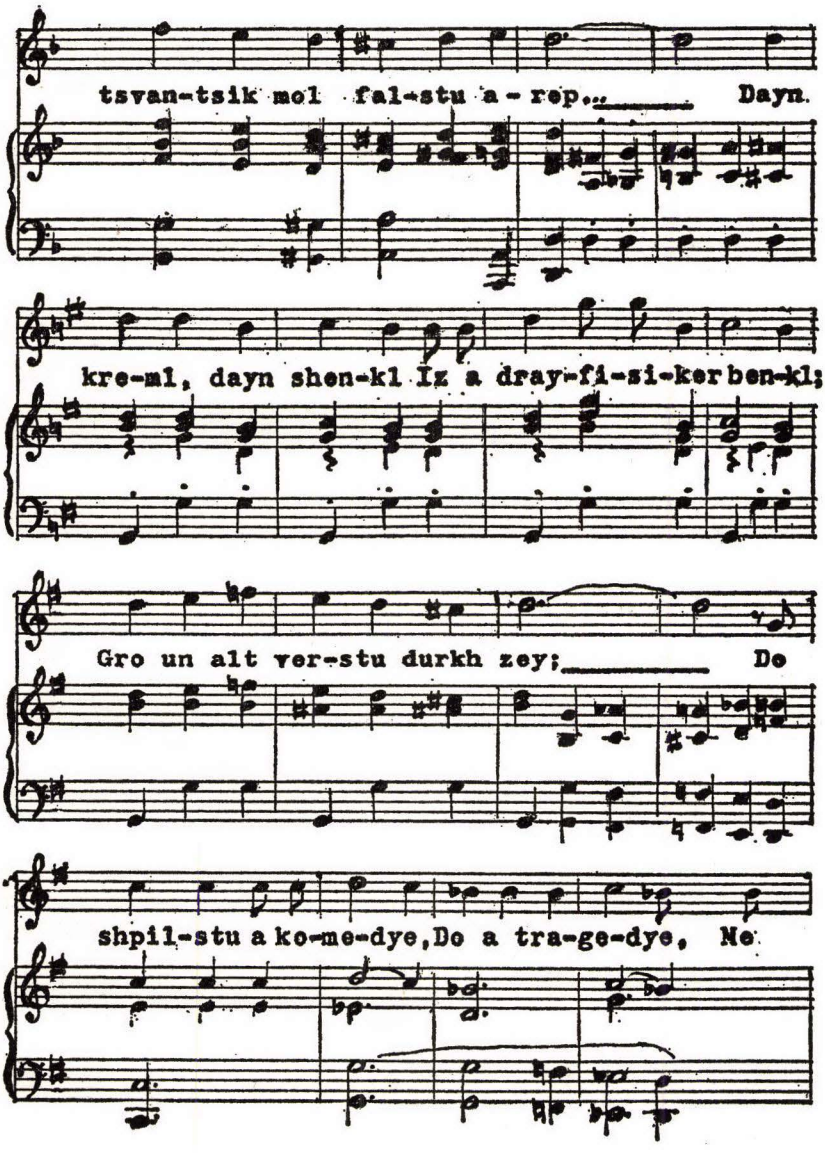

vos iz den ped-len?nor be-tn ne-do-ves! An
al—ter,a kran-ker geyt ped-len bayn krist,Me
nemt fun zayn bas-ket a pin af ka-to-ves,Az
dos zol nit hey-sn,Me shenkt im um-zist... Me
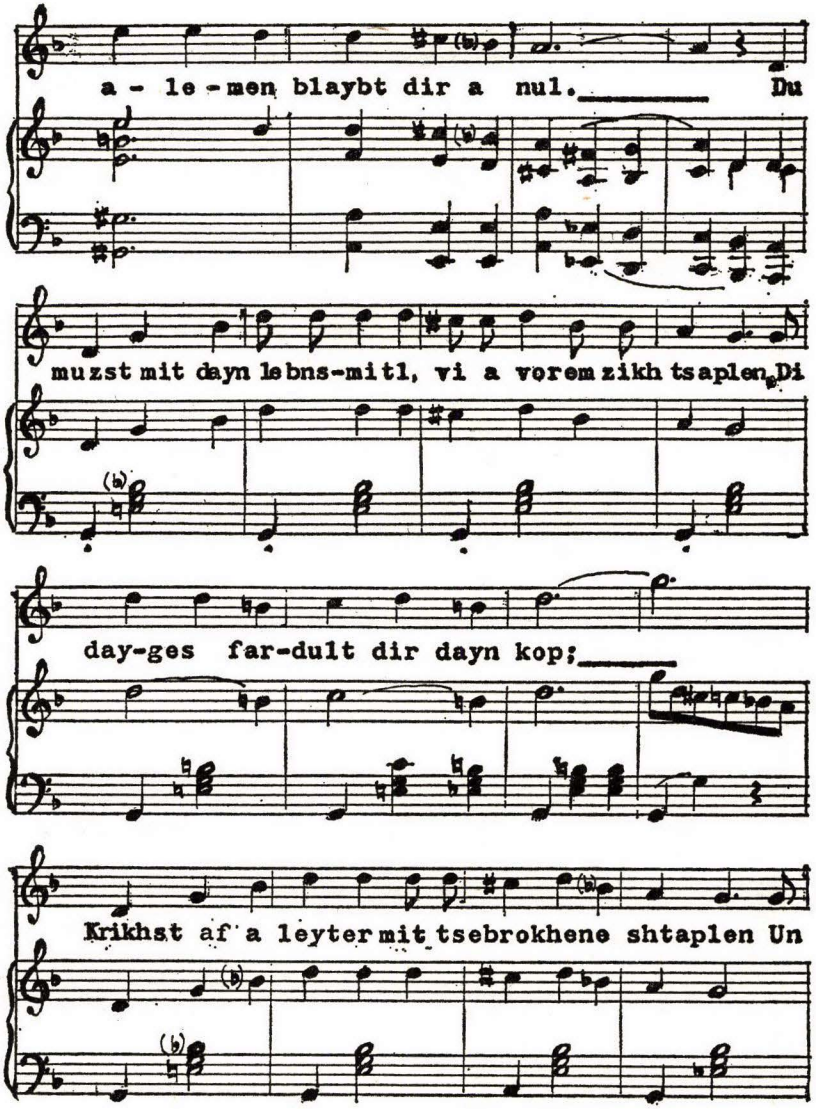
TSUM PEDLER

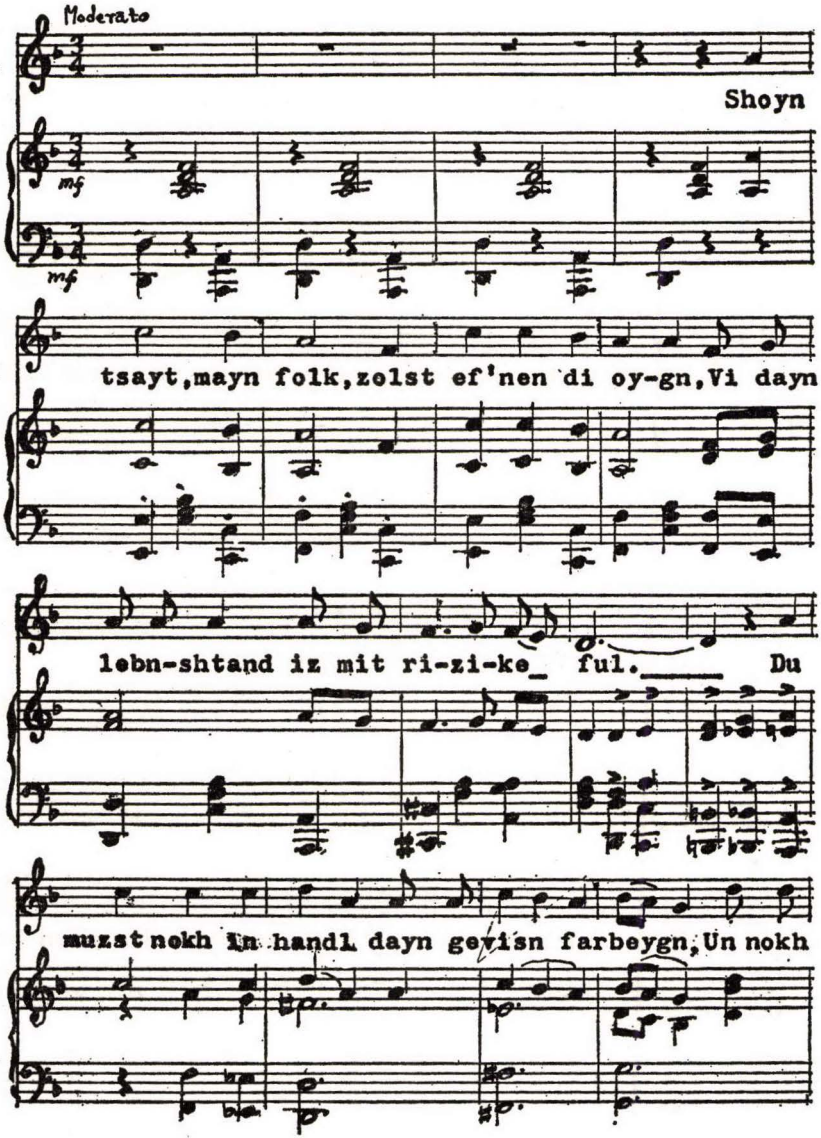

Andantino
Vi lang vestu, yidl, arumgeyn un pedlen Un
fa-ln tsu last bay di shkhey-nim in land, Vos
shray-en in tsaytung un shte-khn vi nod-len: "Der
yid iz a shno-rer un shtelt oys di hant!" Den
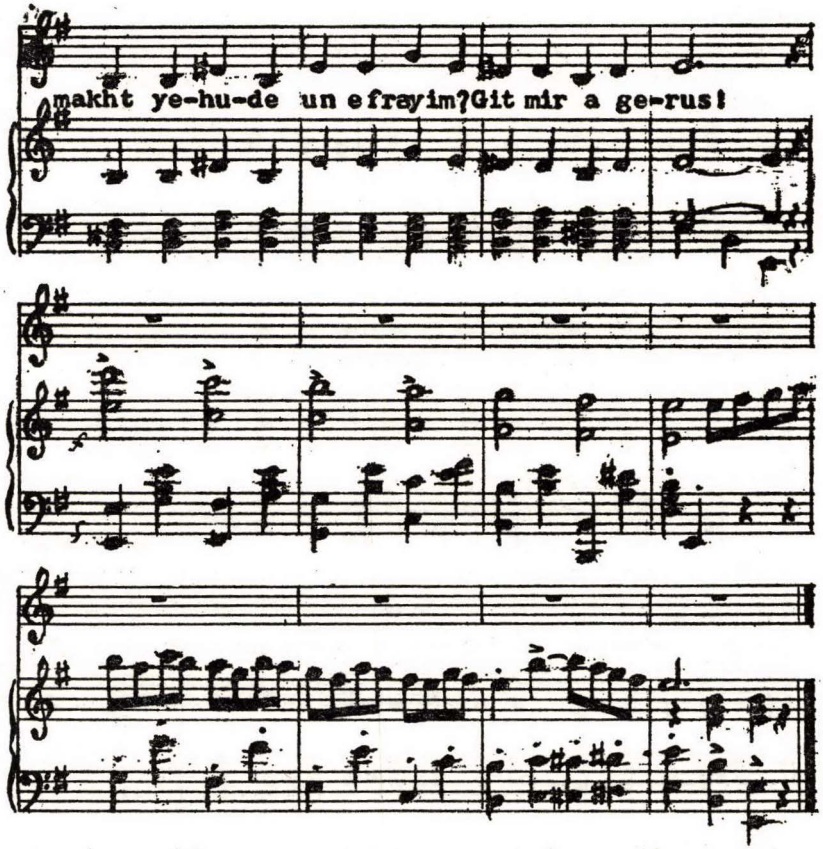

Vos ba-tayt spe-ku-la-tsyon. To
kuk zikh a-rum, dayn harts gib a freg
rit.
Bist mayn folk tsu vayt far—kro-khn fun vegn
rit.
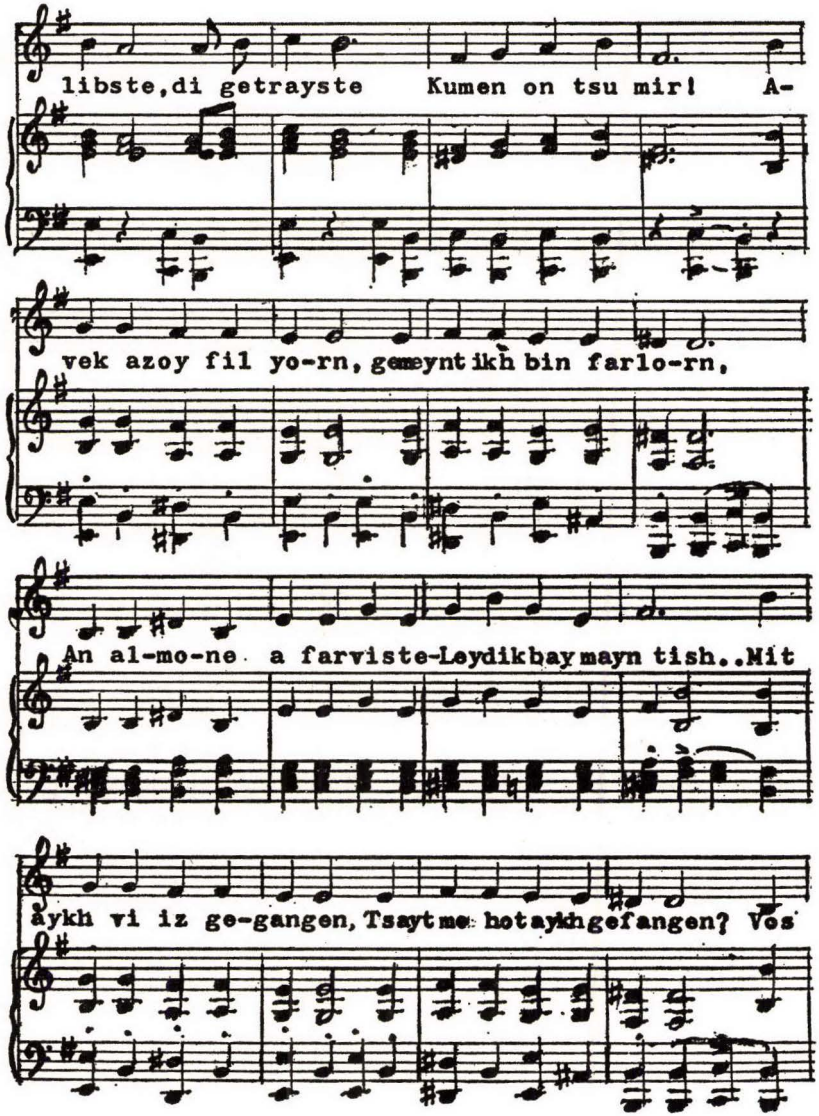

zet bay dir stse-nes a-ler-ley... Fun dayn
e-mes in har-tsn Layd-stu zelbst shmertsn Far
im geyt keyn t'ru-tsim nit on. Er
kukt reyn un likhtik Un veys gants rikhtik,
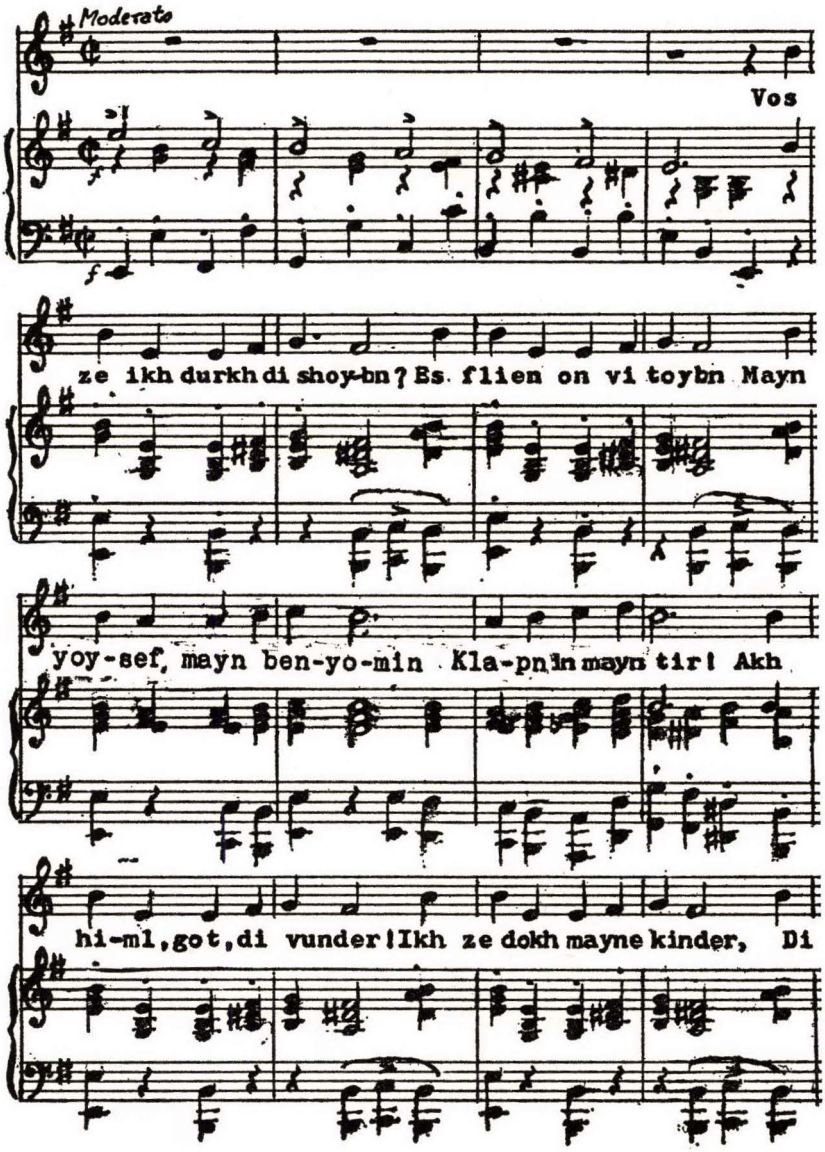

tsvan-tsik mol fal-stu a - rop.
Dayn.
kre-ml, dayn shen-kl Iz a dray-fi-si-ker ben-kl;
Gro un alt ver-stu durkh zey;
De
shpil-stu a ko-me-dye, De a tra-ge-dye, Ne
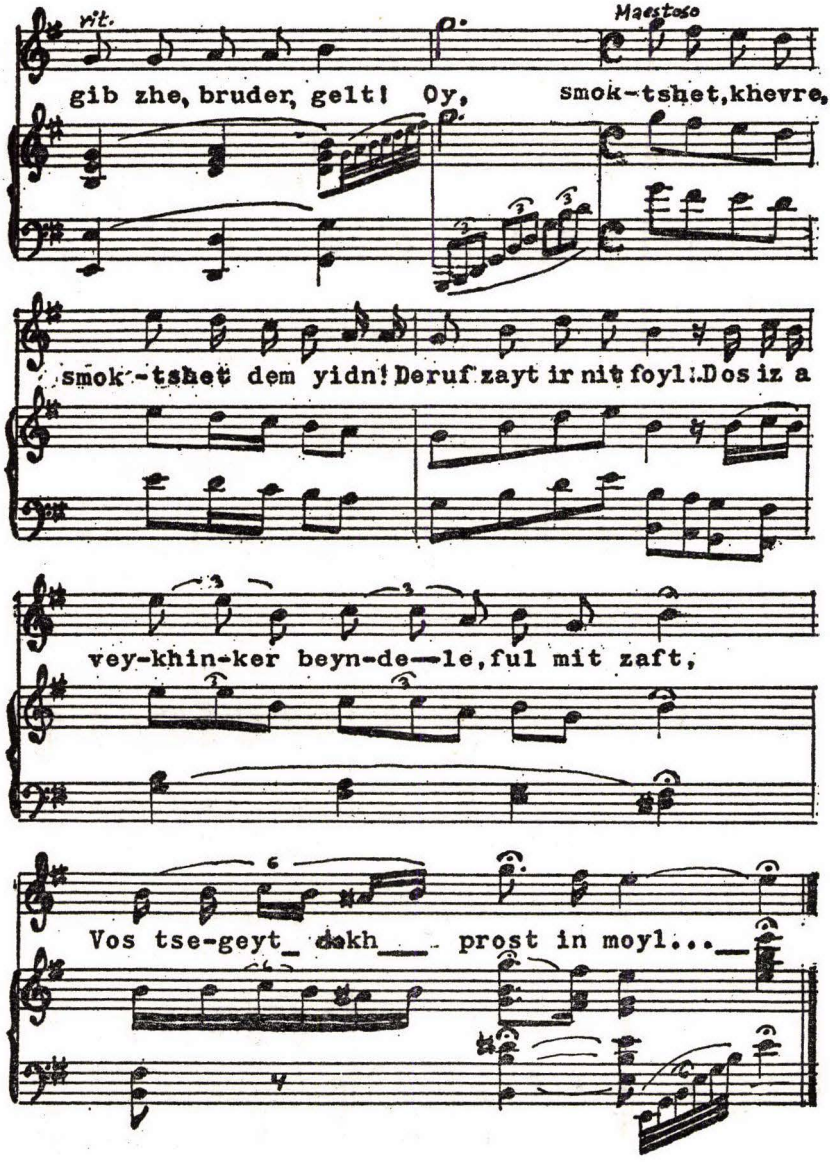

a - le - men blaybt dir a nul. Du
muzst mit dayn lebns-mitl, vi a vorem zikh tsaplen. Di
day-ges far-dult dir dayn kop;
Krikhst af a leyter mit tsebrokhene shtaplen Un
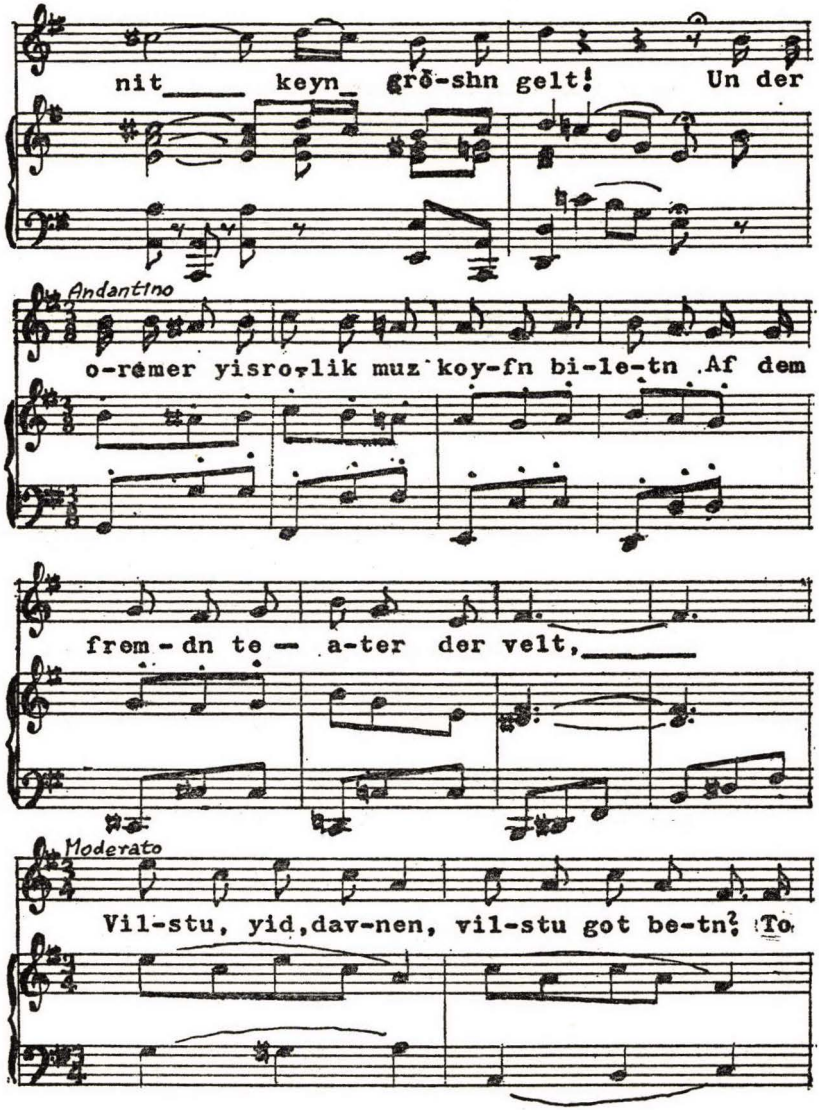

Moderato
mf
mf
Shoyn
tsayt, mayn folk, zolst ef'nen di oy-gn, Vi dayn
lebn-shtand iz mit ri-zi-ke_ ful.____ Du
muzst nokh in handl dayn gevisn farbeygn, Un nokh
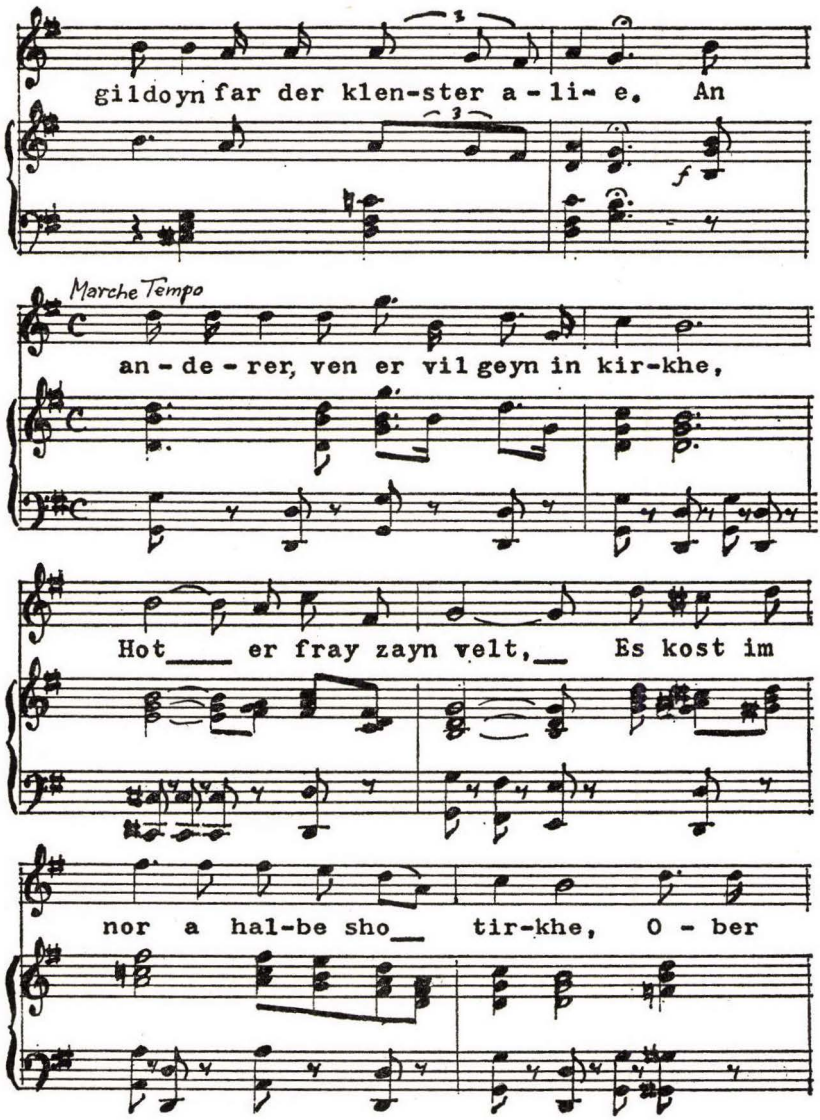

makht ye-hu-de un efrayim? Git mir a ge-rus!
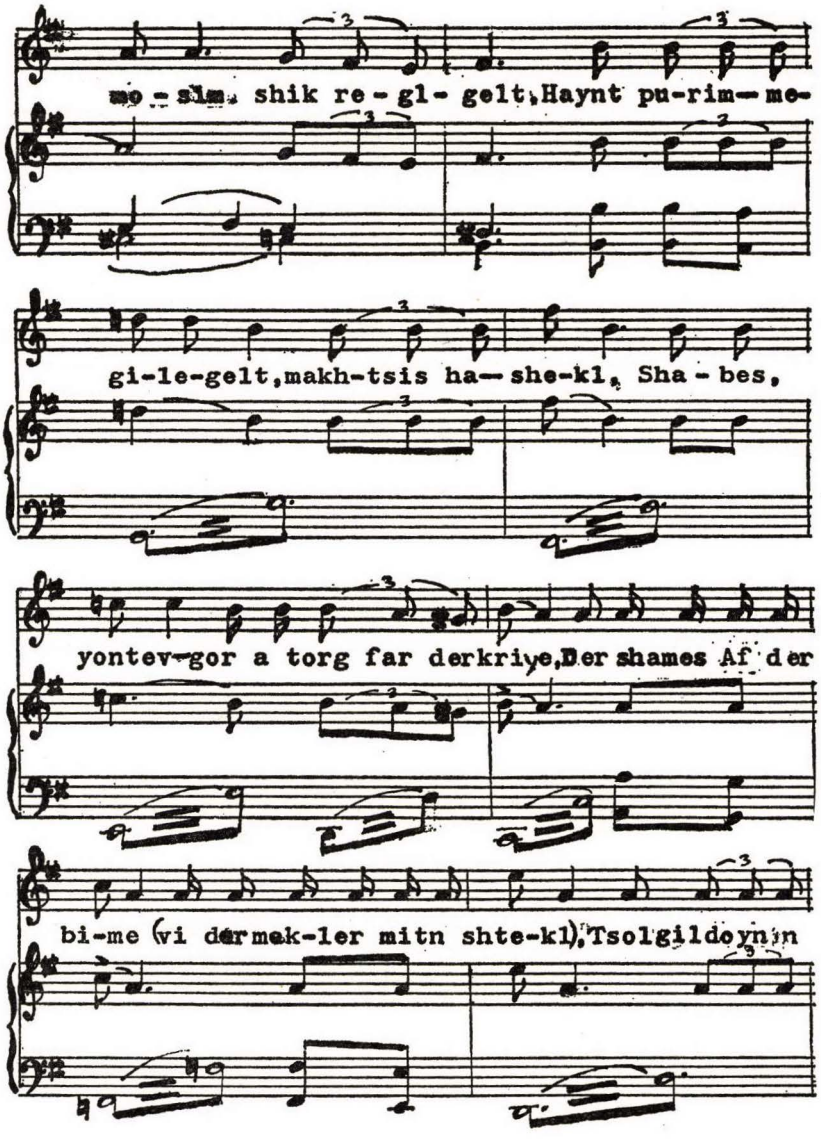

libste,di getrayste Kumen on tsu mir! A-
vek azoy fil yo-rn, gemeynt ikh bin farlo-rn,
An al-mo-ne a farviste-Leydikbaymayn tish..Mit
aykh vi iz ge-gangen, Tsaytme hotaykhgefangen? Vos
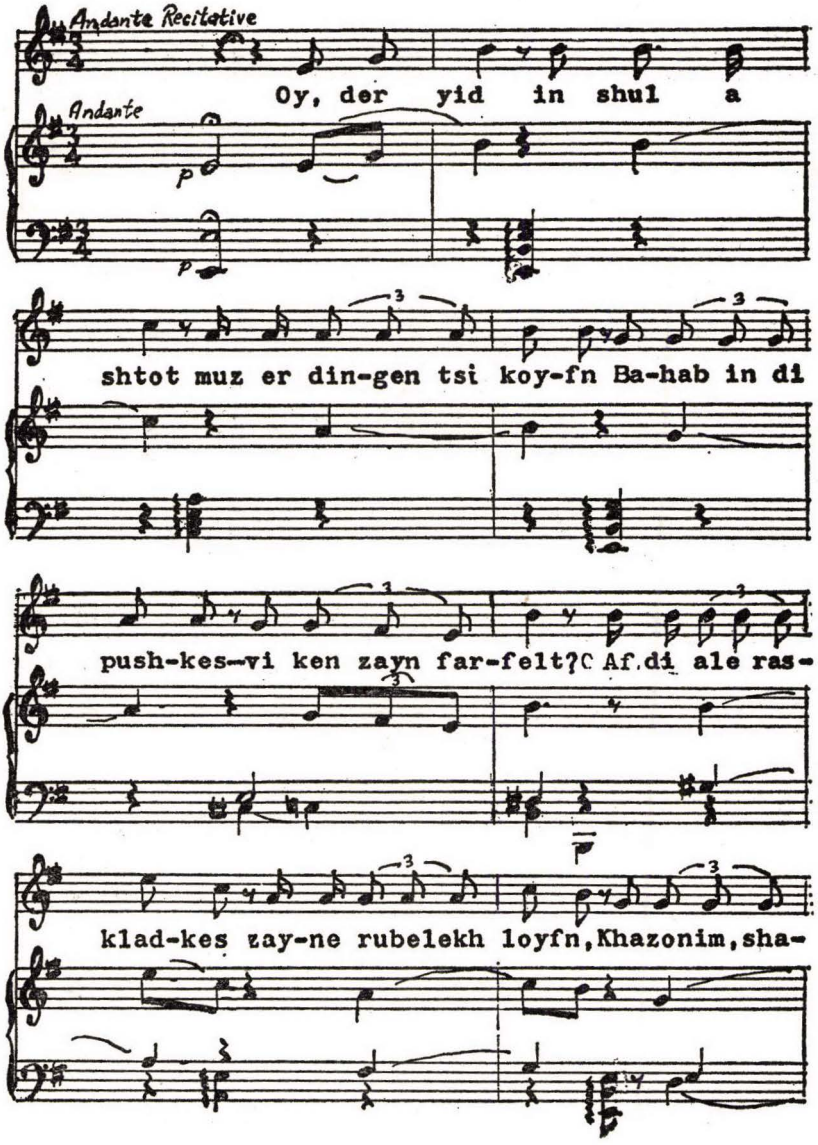

Moderato
Vos
ze ikh durkh di shoy-bn? Es flien on vi toybn Mayn
yoy-sef, mayn ben-yo-min Kla-pn in mayn tir! Akh
hi-ml, got, di vunder! Ikh ze dokh mayne kinder, Di
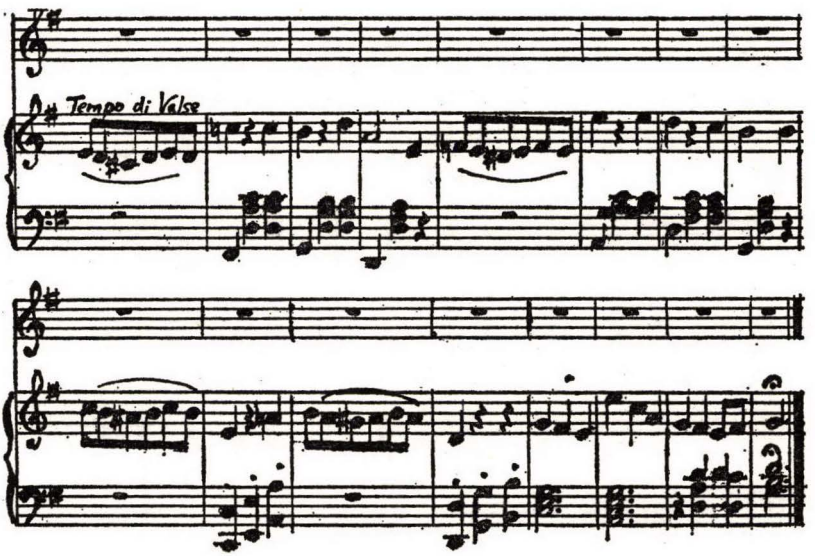

rit.
Maestoso
gib zhe, bruder, gelt! Oy, smok-tshet, khevre,
smok-tshet dem yidn! Deruf zayt ir nit foyl! Dos iz a
vey-khin-ker beyn-de—le, ful mit zaft,
Vos tse-geyt_ dakh___ prost in moyl...___
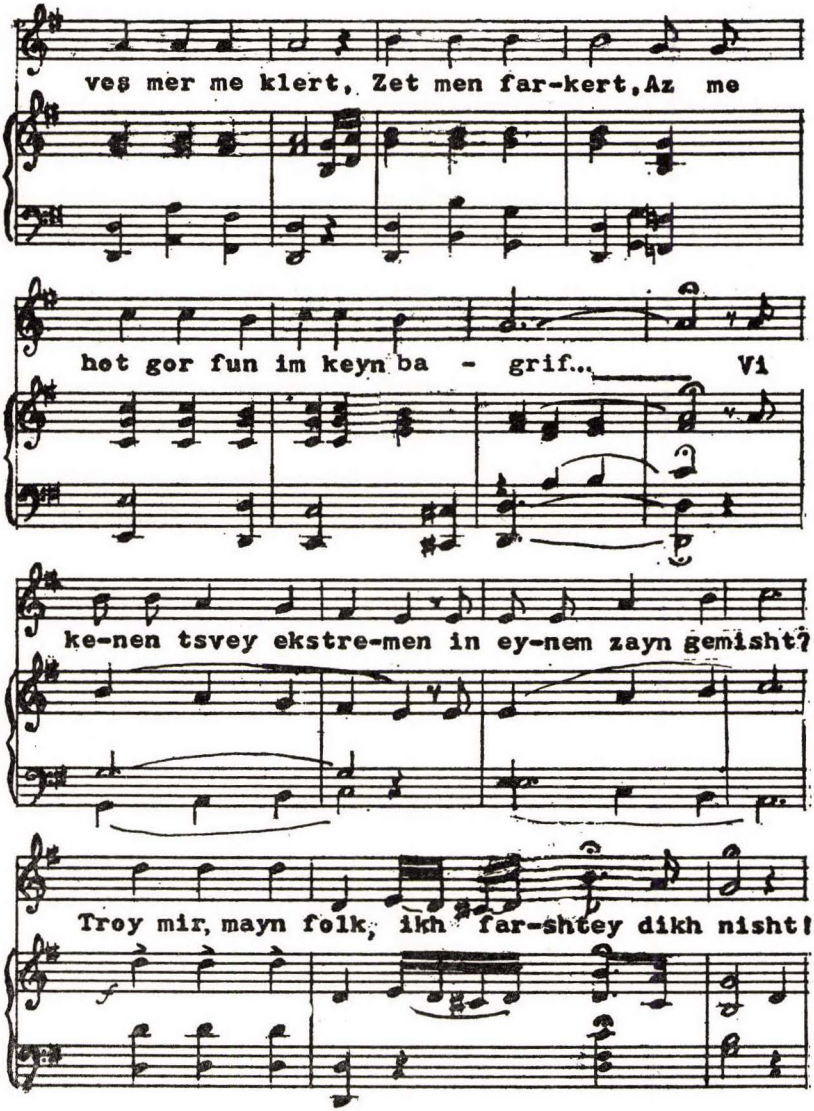

nit keyn grŏ-shn gelt! Un der
Andantino
o-rémer yisro-lik muz koy-fn bi-le-tn .Af dem
frem - dn te — a-ter der velt,
Moderato
Vil-stu, yid, dav-nen, vil-stu got be-tn?
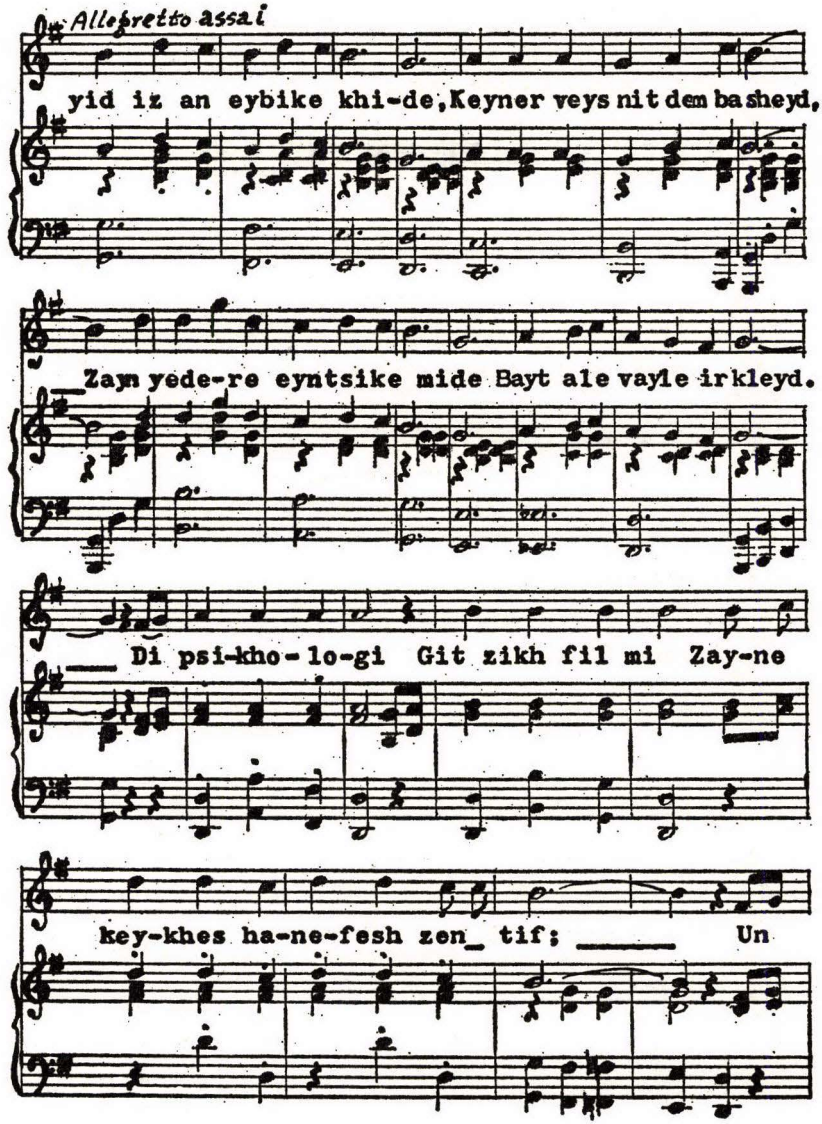

gildoyn far der klen-ster a-li-e. An
f
Marche Tempo
an-de-rer, ven er vil geyn in kir-khe,
Hot___ er fray zayn velt,__ Es kost im
nor a hal-be sho__ tir-khe, O-ber
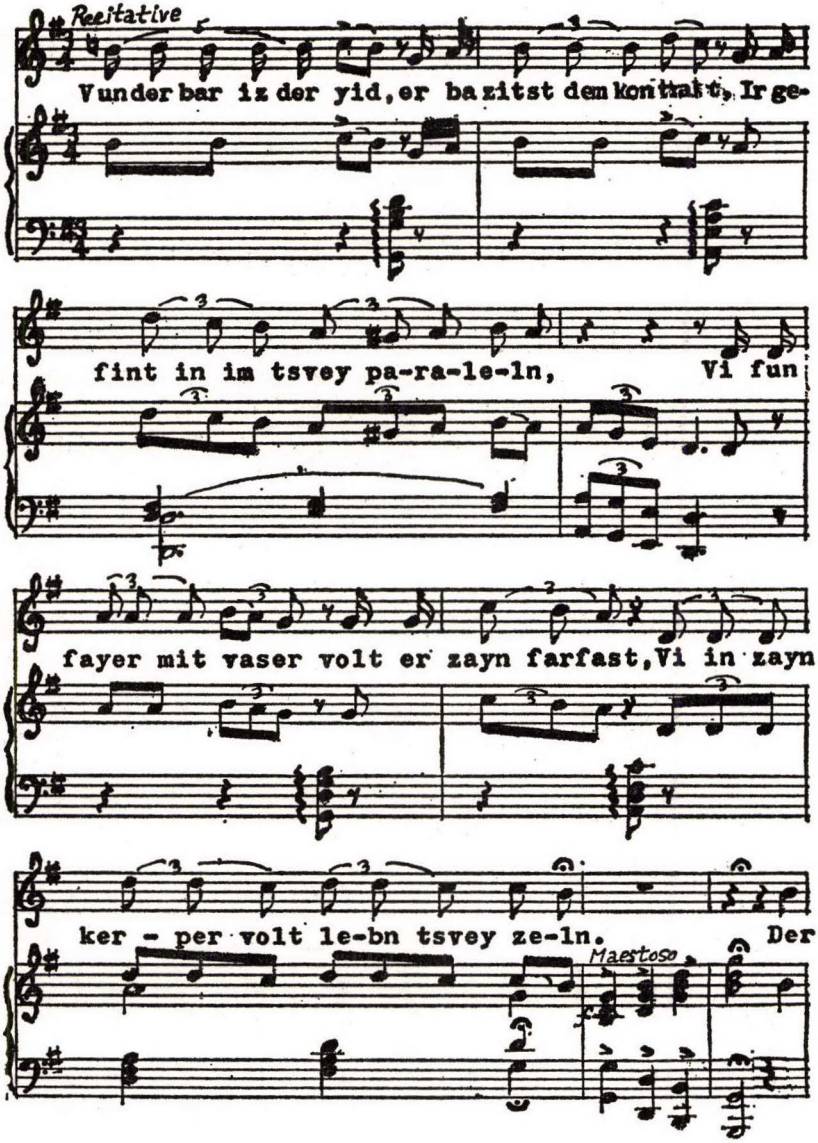

mo - sim, shik re - gl- gelt, Haynt pu-rim— me-
gi-le-gelt, makh-tsis ha— she-kl, Sha - bes,
yontev-gor a torg far derkriye, Der shames Af der
bi-me (vi dermek-ler mitn shte-kl), Tsolgildoyn,n
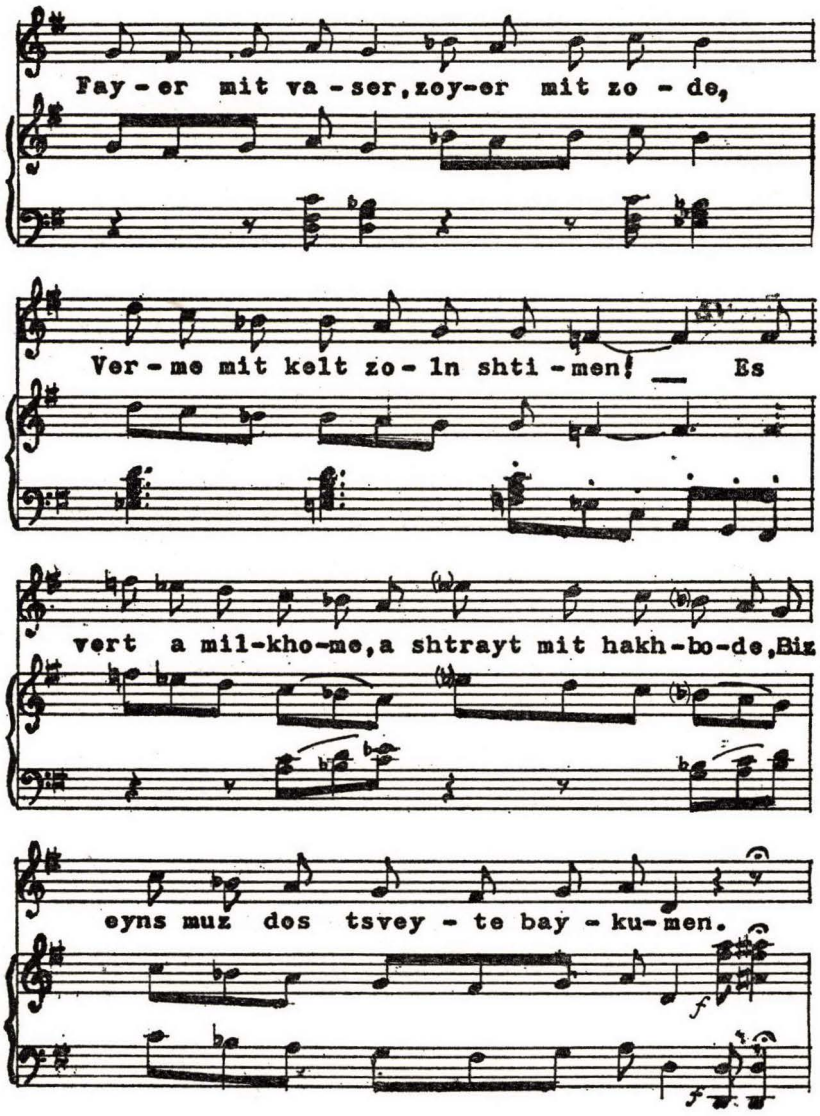

Andante Recitative
Oy, der yid in shul a
Andante
p
p
shtot muz er din-gen tsi koy-fn Ba-hab in di
push-kes-vi ken zayn far-felt? Af di ale ras-
klad-kes zay-ne rubelekh loyfn, Khazonim, sha-
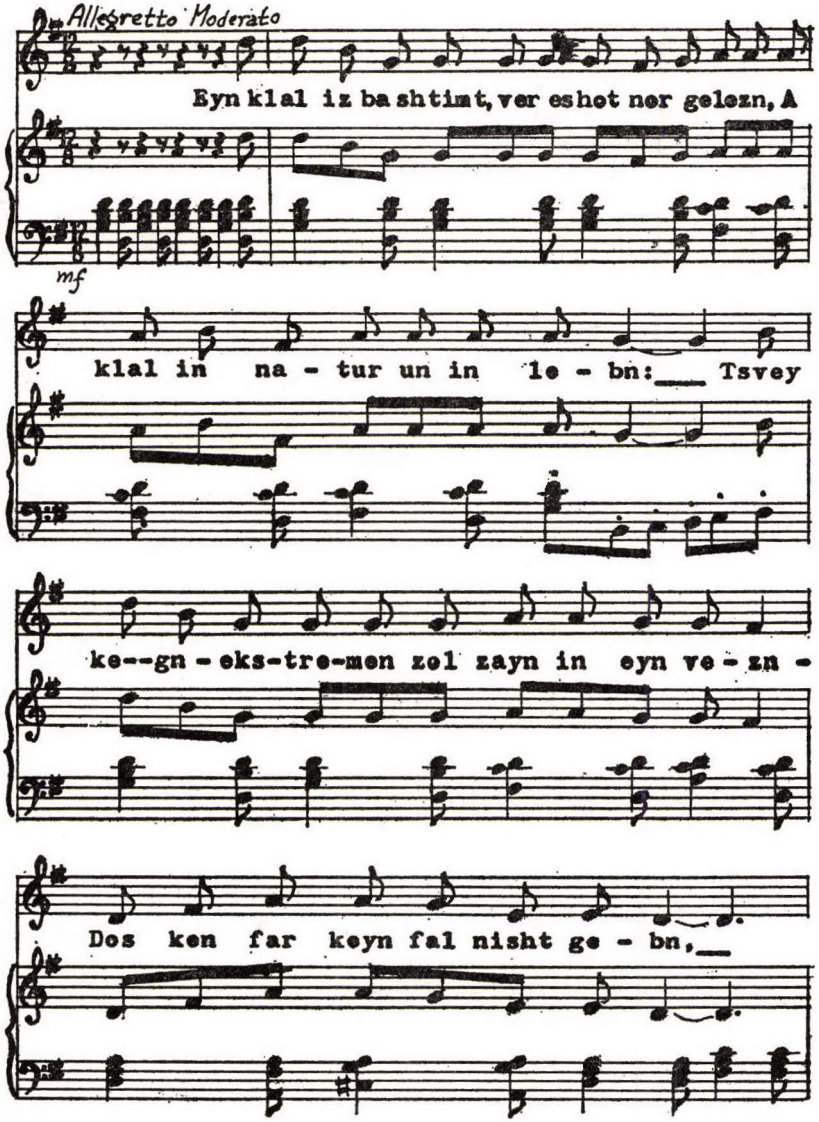

Tempo di Valse
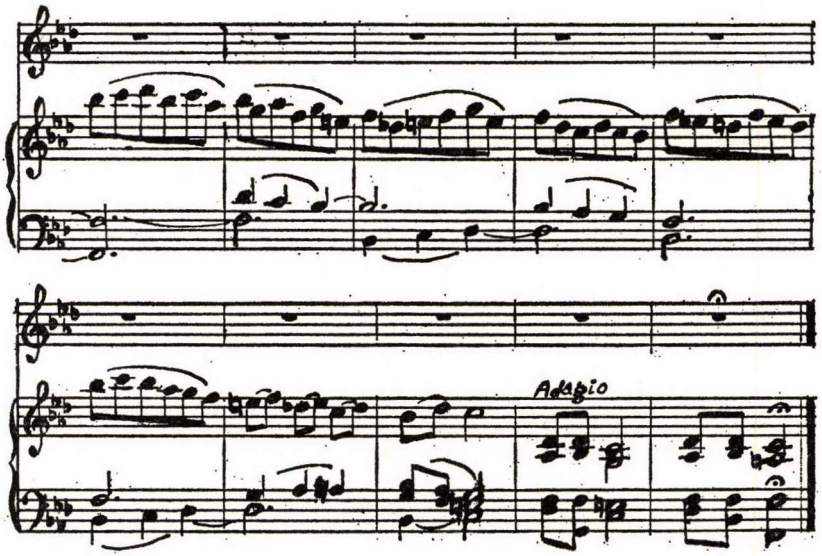

ves mer me klert, Zet men far-kert, Az me
hot gor fun im keyn ba - grif... Vi
ke-nen tsvey ekstre-men in ey-nem zayn gemisht?
Troy mir, mayn folk, ikh far-shtey dikh nisht!
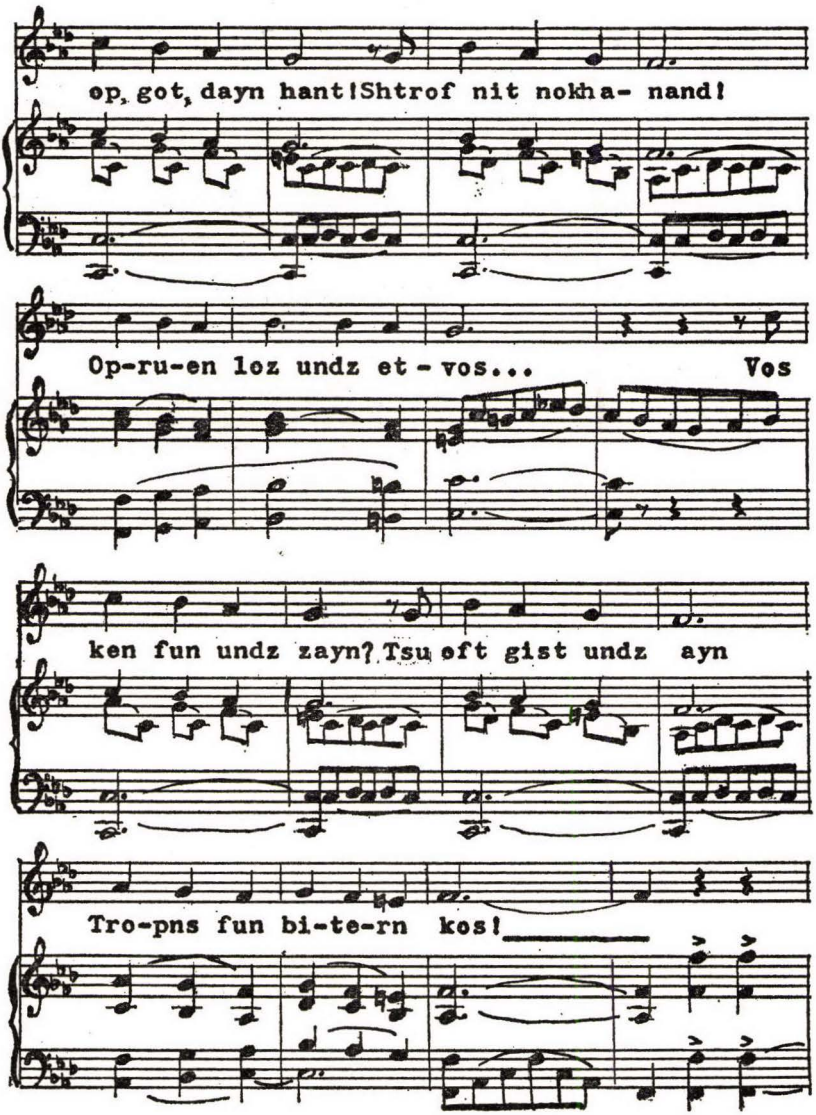

Allegretto assai
yid iz an eybike khi-de, Keyner veys nit dem ba sheyd,
Zayn yede-re eyntsike mide Bayt ale vayle ir kleyd.
Di psi-kho-lo-gi Git zikh fil mi Zay-ne
key-khes ha-ne-fesh zen_ tif; Un
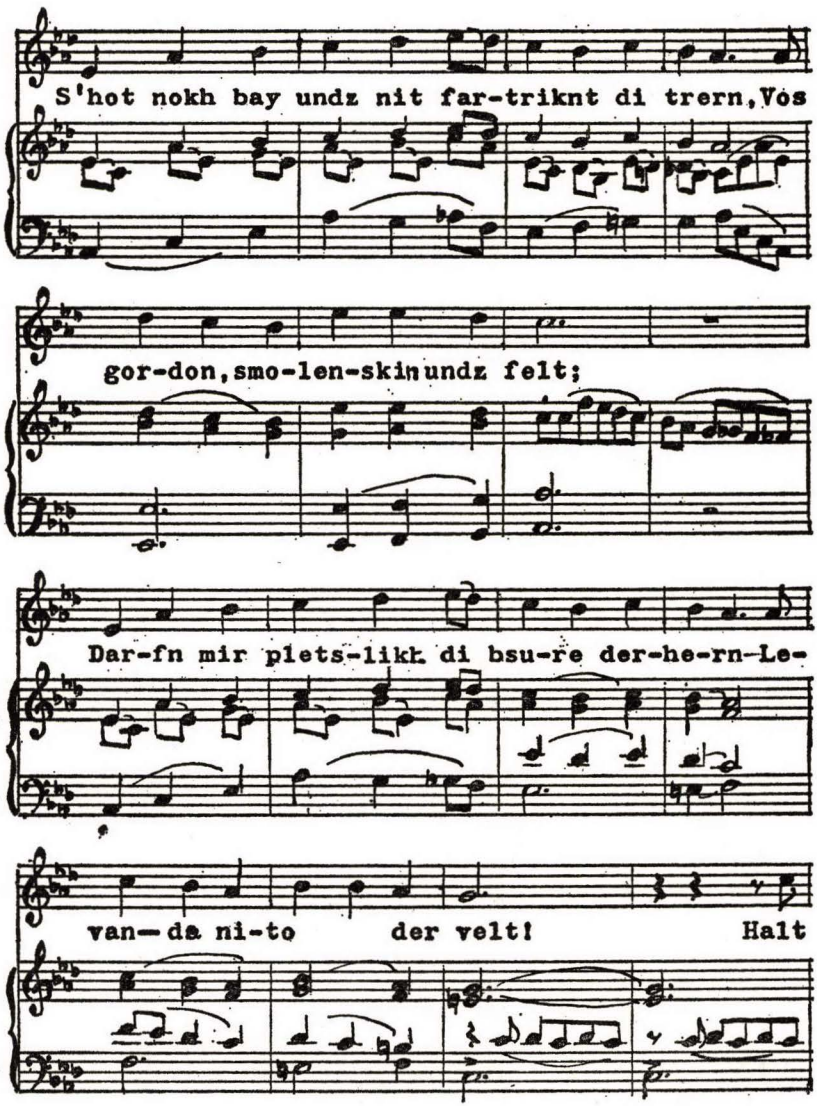

Recitative
Vunder bar iz der yid, er ba zitst dem kontinent, Ir ge-
fint in im tsvey pa-ra-le-ln, Vi fun
fayer mit vaser volt er zayn farfast, Vi in zayn
ker - per volt le-bn tsvey ze-ln. Der
Maestoso
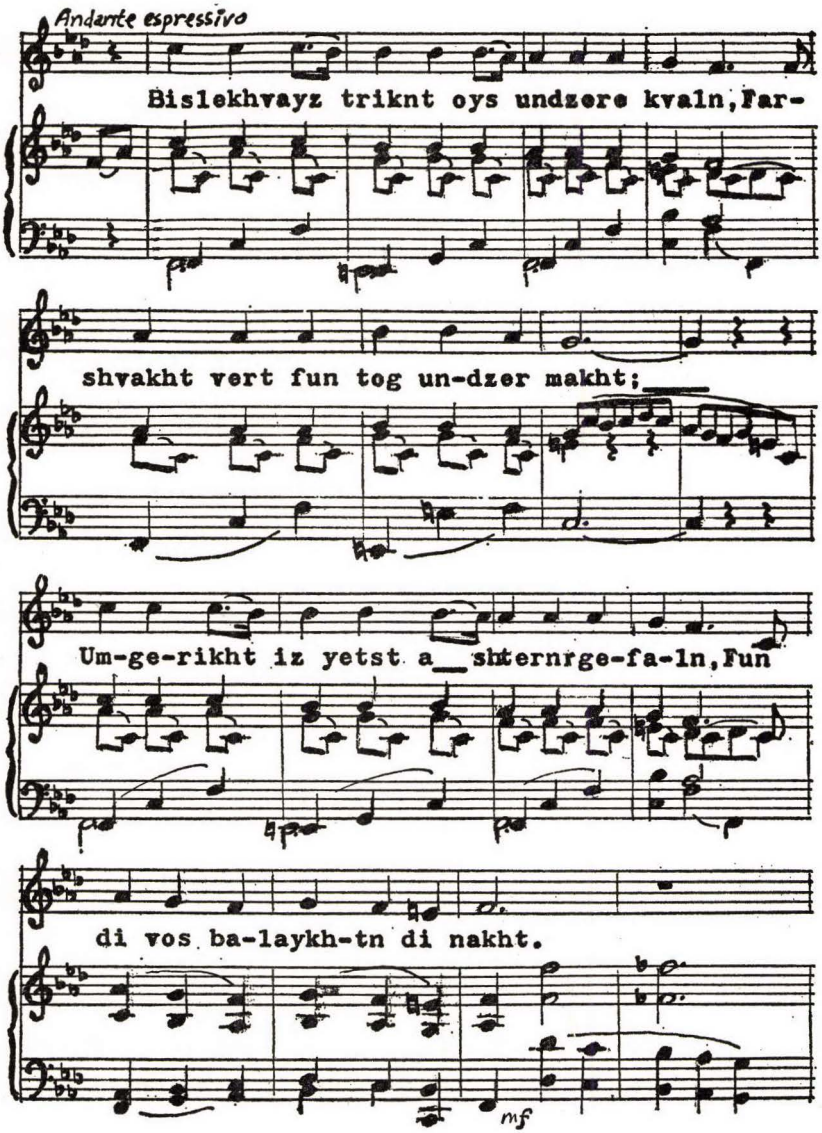

Fay - er mit va - ser, zoy-er mit zo - de,
Ver - me mit kelt zo - 1n shti - men! Es
vert a mil-kho-me, a shtrayt mit hakh-bo-de, Biz
eyns muz dos tsvey - te bay - ku-men.

Allegretto Moderato
Eyn klal iz ba shtimt, ver eshet ner gelezn, A
mf
klal in na - tur un in le - bn: Tsvey
ke--gn - eks-tre-men zol zayn in eyn ve - zn -
Dos ken far keyn fal nisht ge - bn,
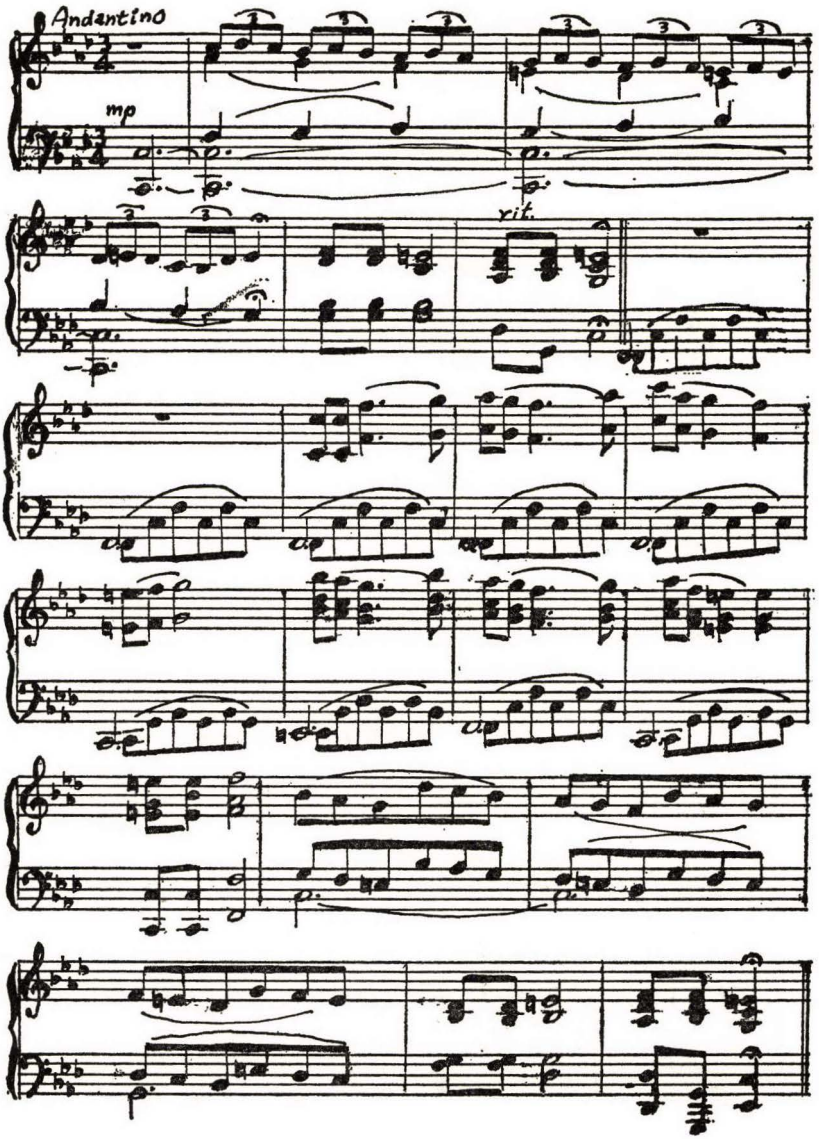

Adagio
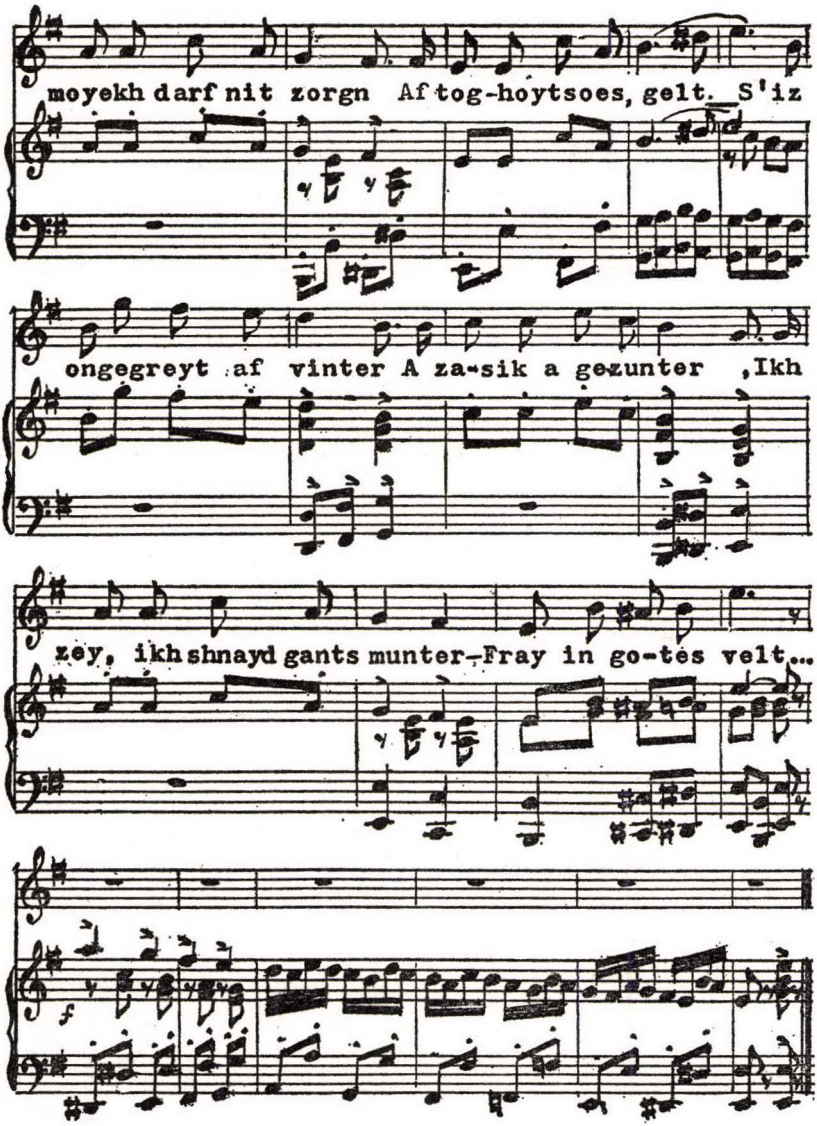

op, got, dayn hant! Shtrof nit nokha- nand!
Op-ru-en loz undz et - vos... Vos
ken fun undz zayn? Tsu oft gist undz ayn
Tro-pns fun bi-te-rn kos!

S'hot nokh bay undz nit far-triknt di trern, Vos
gor-don, smo-len-skin undz felt;
Dar-fn mir plets-likk di bsu-re der-he-rn-Le-
van-da ni-to der velt! Halt
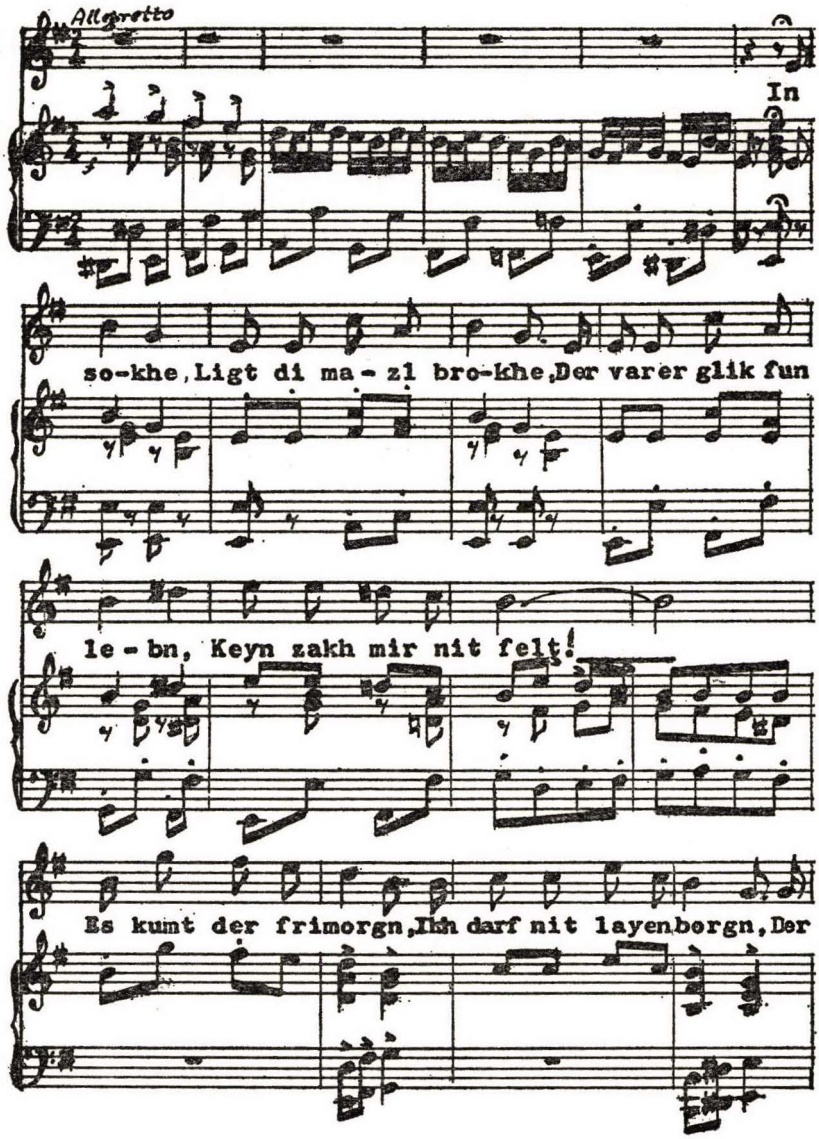

Andante espressivo
Bislekhvayz triknt oys undzere kvaln, Far-
shvakht vert fun tog un-dzer makht;
Um-ge-rikht iz yetst a__ shternrge-fa-ln, Fun
di vos ba-laykh-tn di nakht.
mf
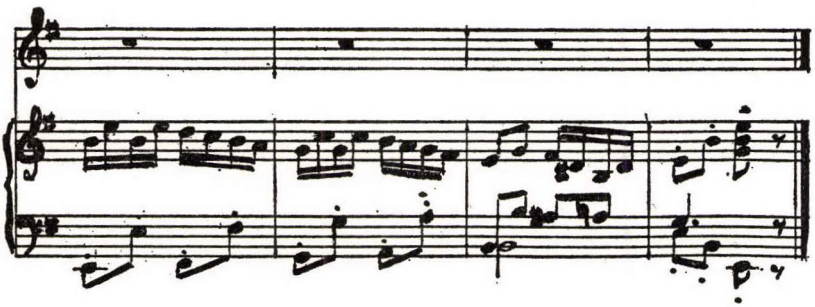
ELEGYA LEVANDA
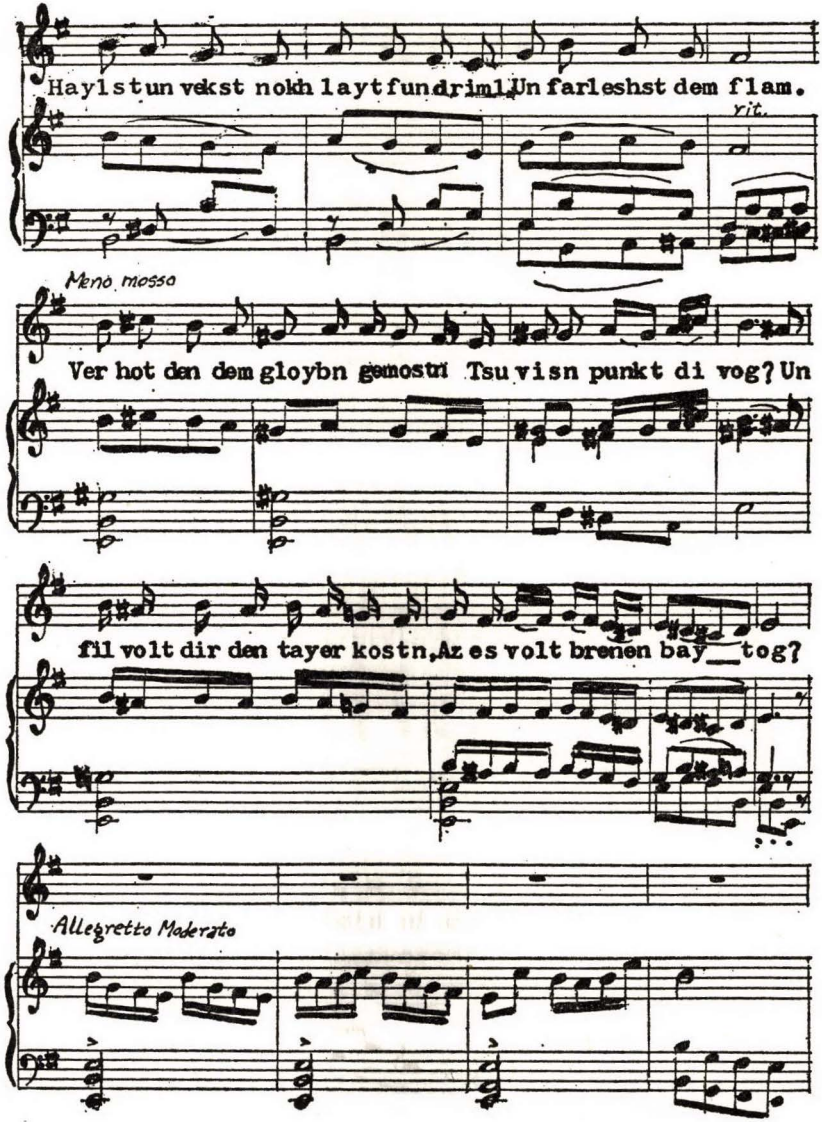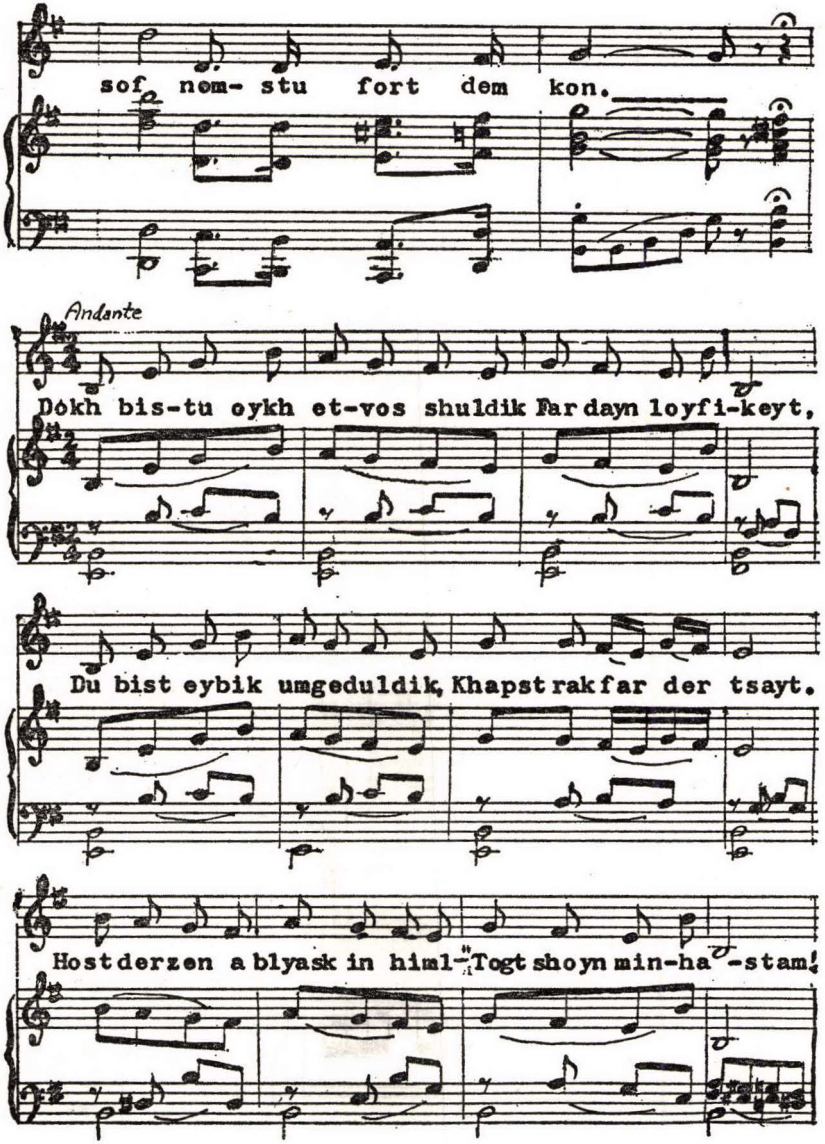

moyekh darf nit zorgn Af tog-hoytsoes, gelt. S'iz
ongegreyt af vinter A za-sik a gezunter ,Ikh
zey, ikh shnayd gants munter-Fray in go-tes velt...
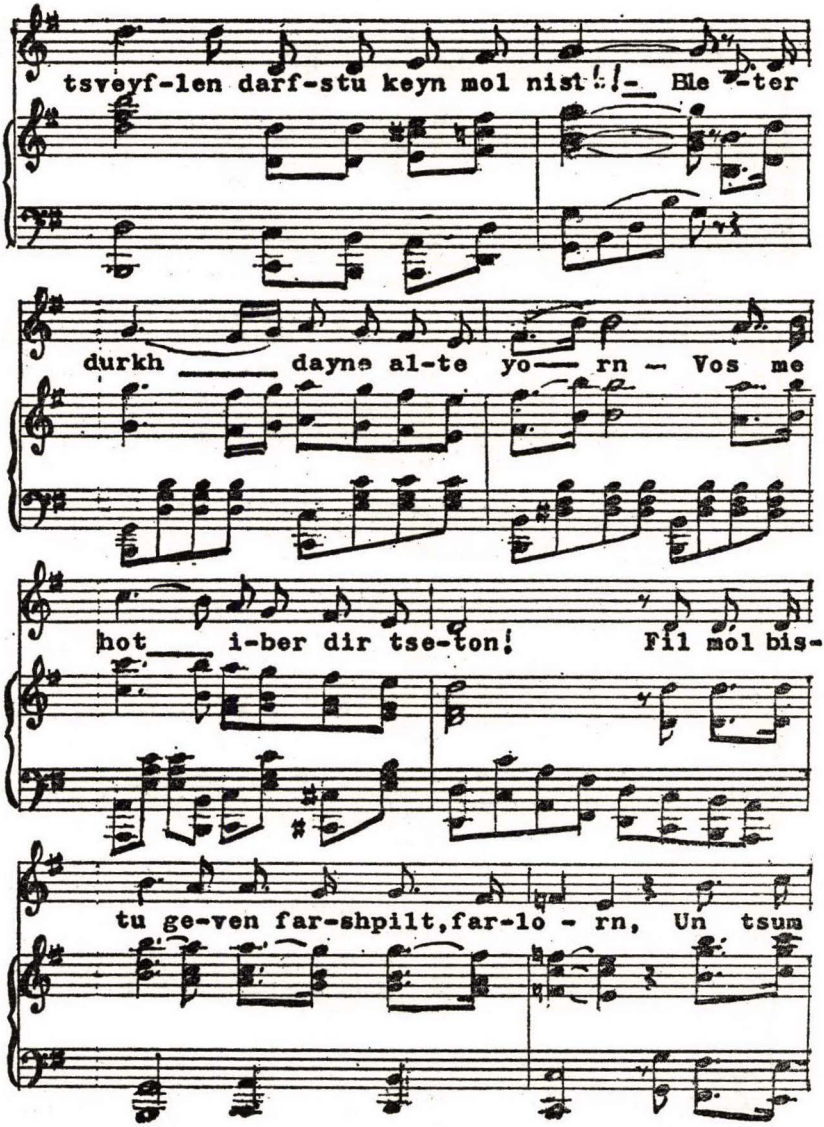
DI SOKHE
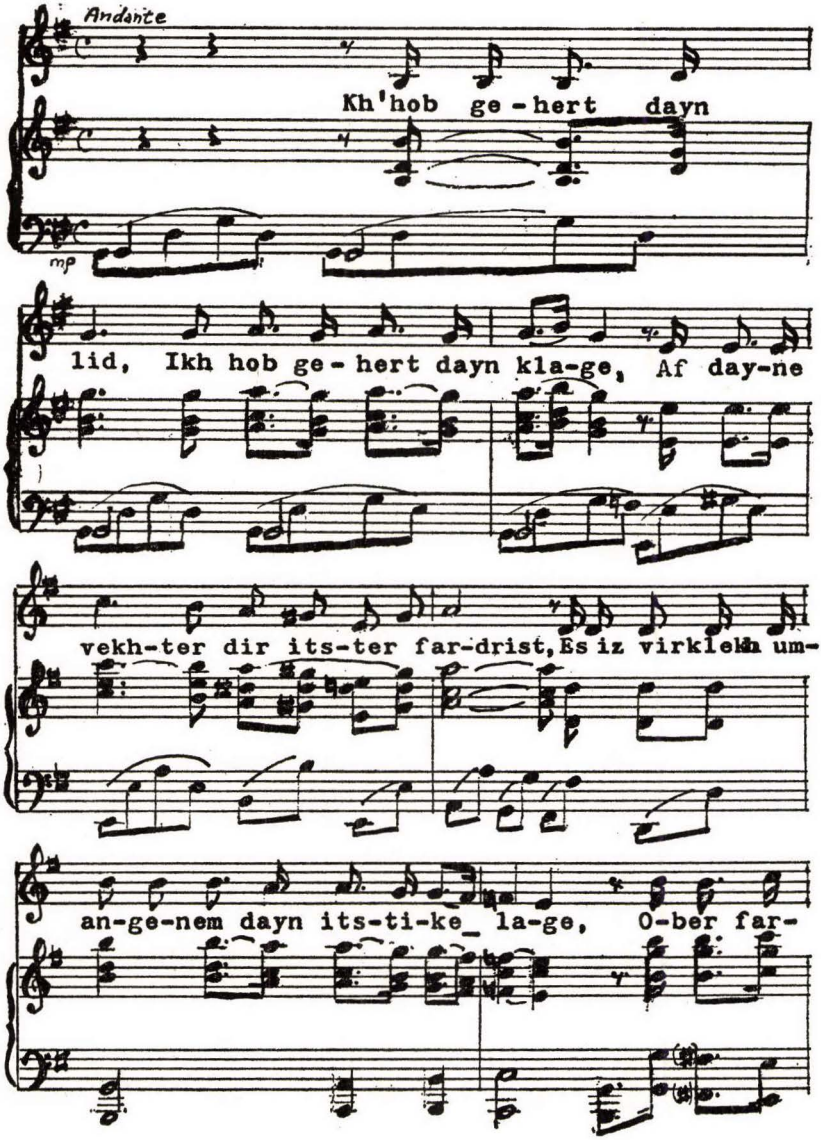

Allegretto
In
so-khe, Ligt di ma-zl bro-khe, Der varer glik fun
le-bn, Keyn zakh mir nit felt!
Es kumt der frimorgn, Ikh darf nit layenbergn, Der
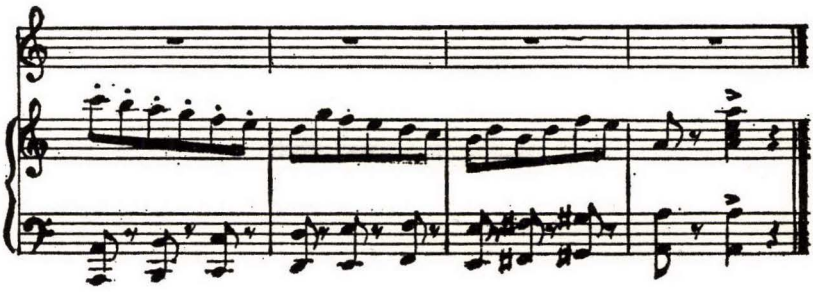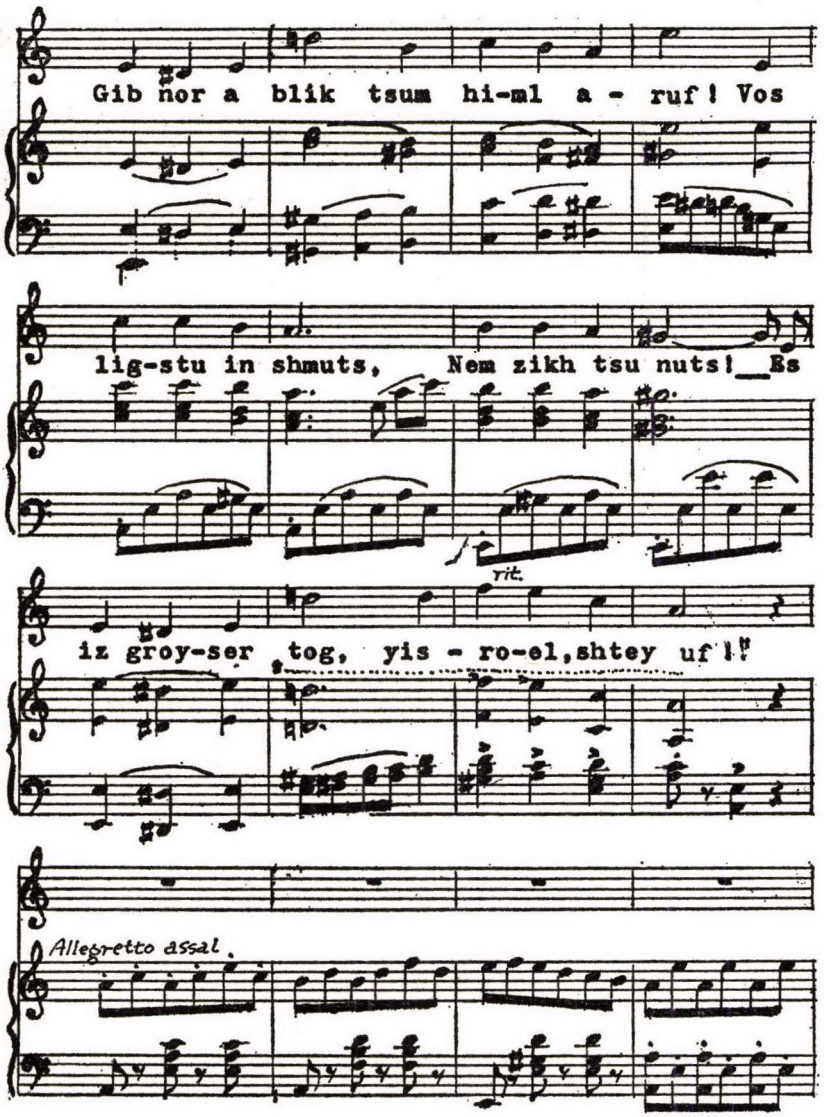

Hayl stun vekst nokh layt fun driml, Un farleshst dem flam.
rit.
Meno mosso
Ver hot den dem gloybn gemostn Tsu visn punkt di vog? Un
fil volt dir den tayer kostn, Az es volt brenen bay tog?
Allegretto Moderato
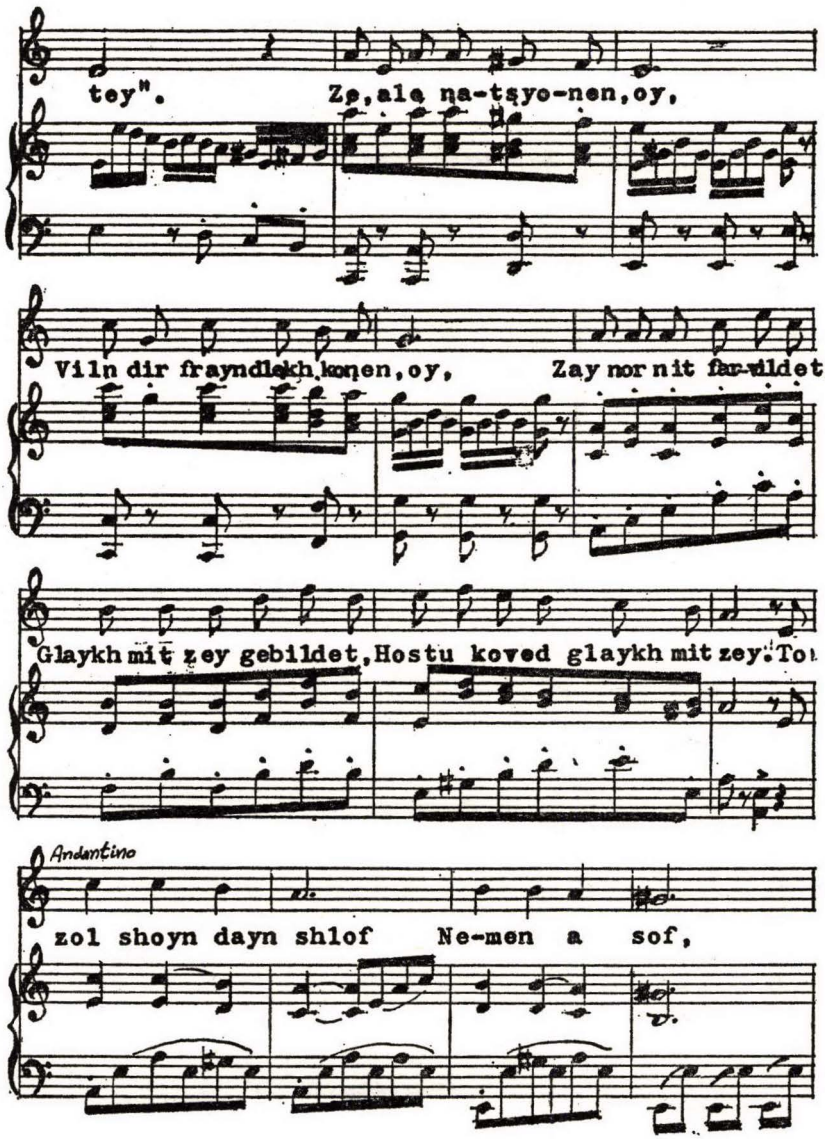

sof nem- stu fort dem kon.
Andante
Dokh bis-tu oykh et-vos shuldik Far dayn loyfi-keyt,
Du bist eybik umgeduldik, Khapst rakfar der tsayt.
Host derzen a blyask in himl- Togt shoyn min-ha -stam!
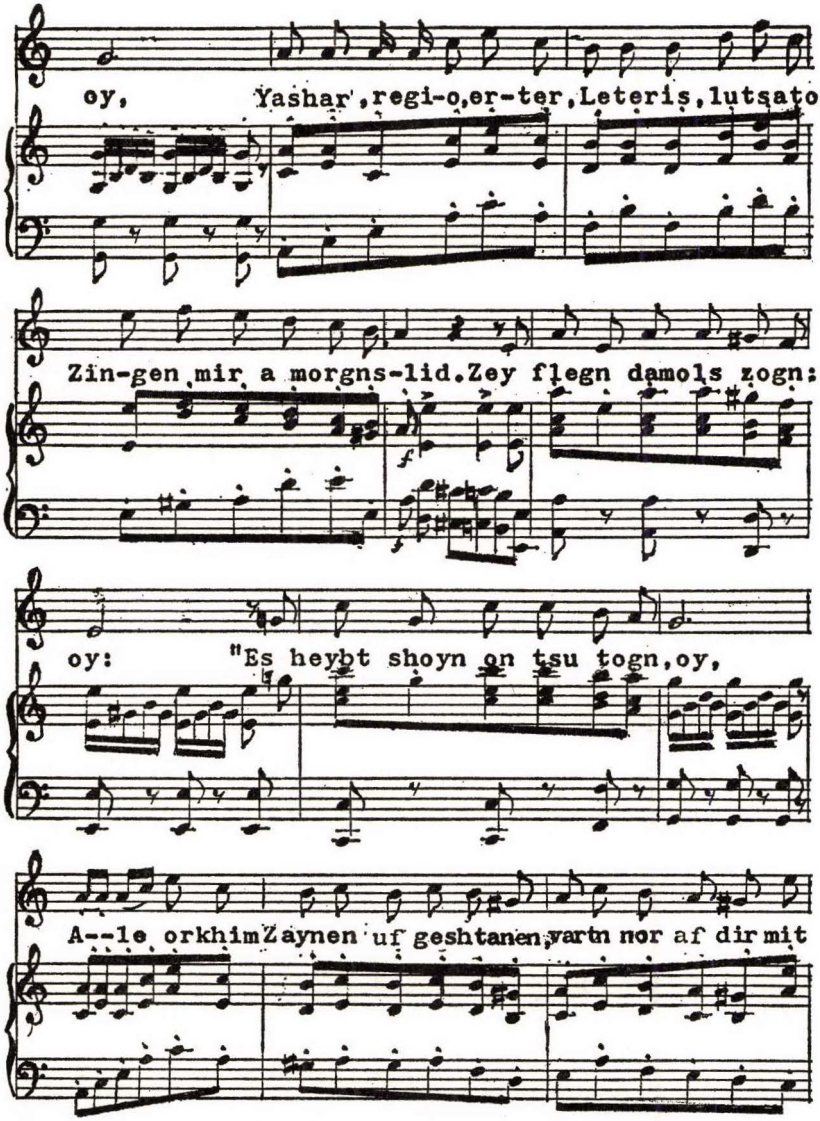

tsveyf-len darf-stu keyn mol nist!!- Ble -ter
durkh ____ dayne al-te yo— rn — Vos me
hot____ i-ber dir tse-ton! Fil mol bis-
tu ge-ven far-shpilt,far-lo - rn, Un tsum
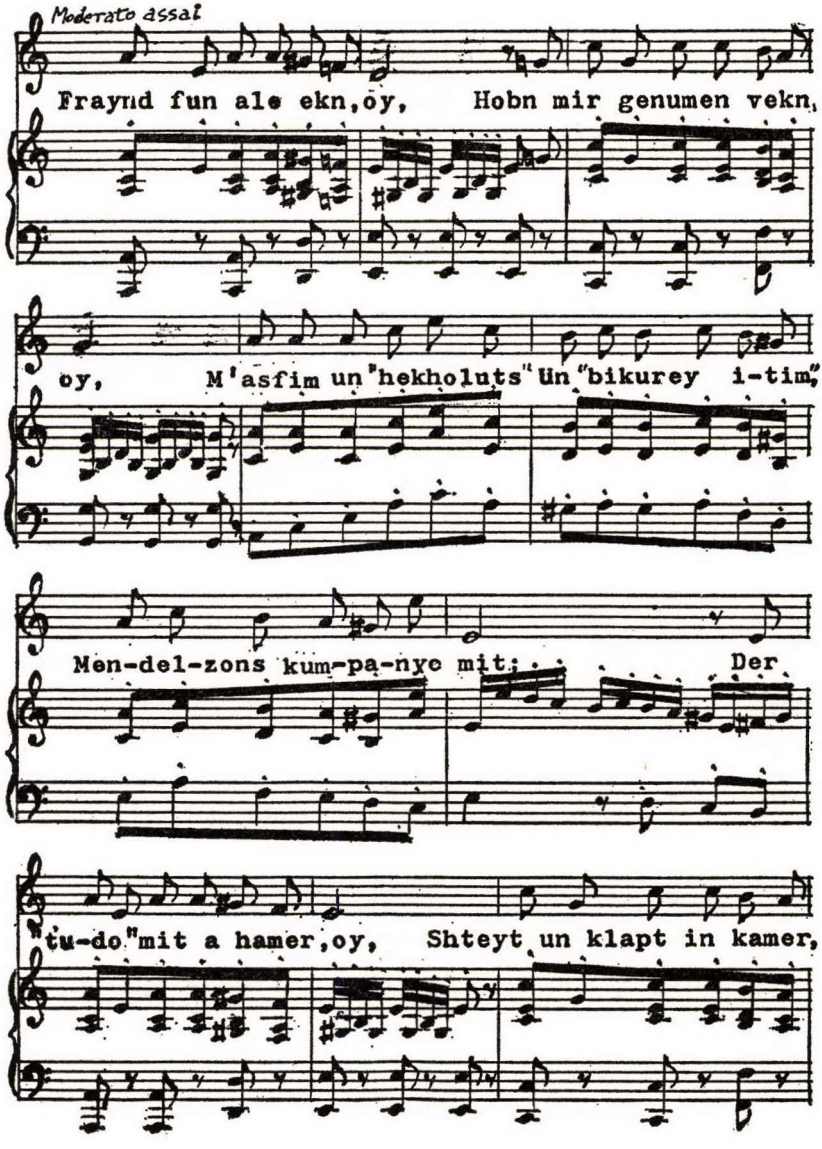

Andante
mp
Kh'hob ge-hert dayn
lid, Ikh hob ge-hert dayn kla-ge, Af day-ne
vekh-ter dir its-ter far-drist, Es iz virklekh um-
an-ge-nem dayn its-ti-ke_ la-ge, O-ber far-

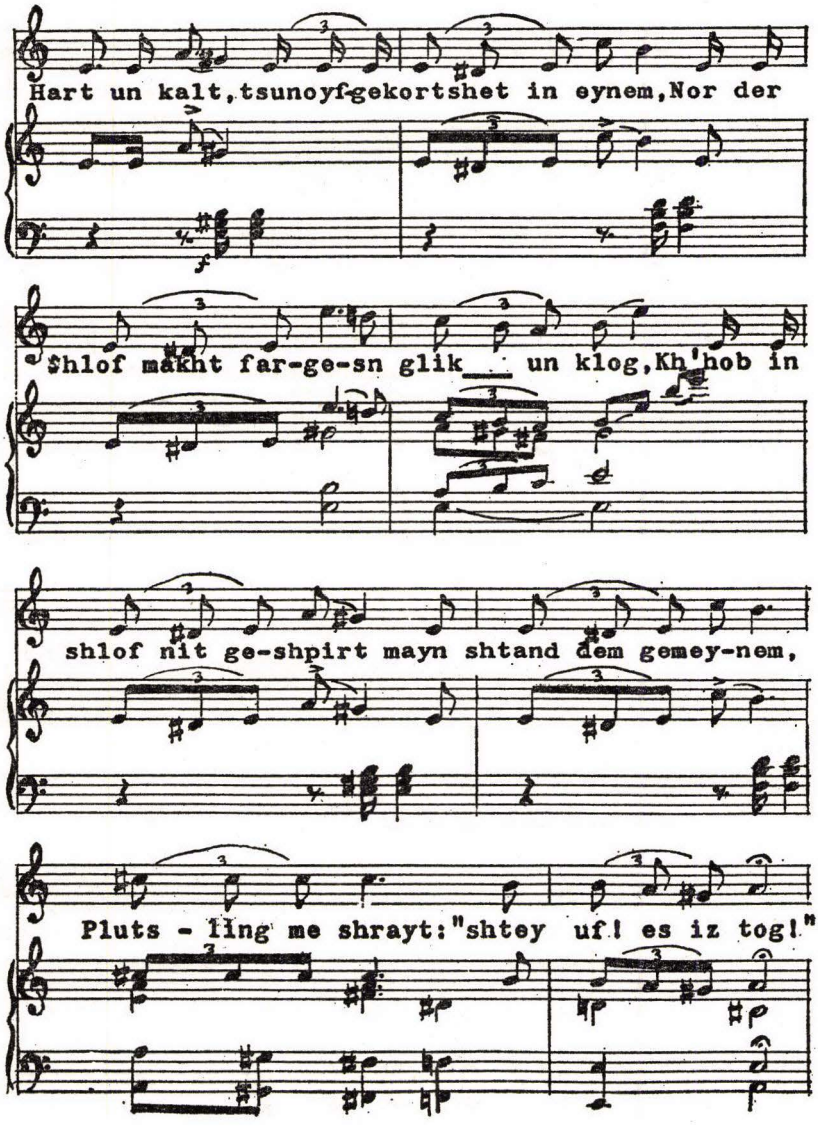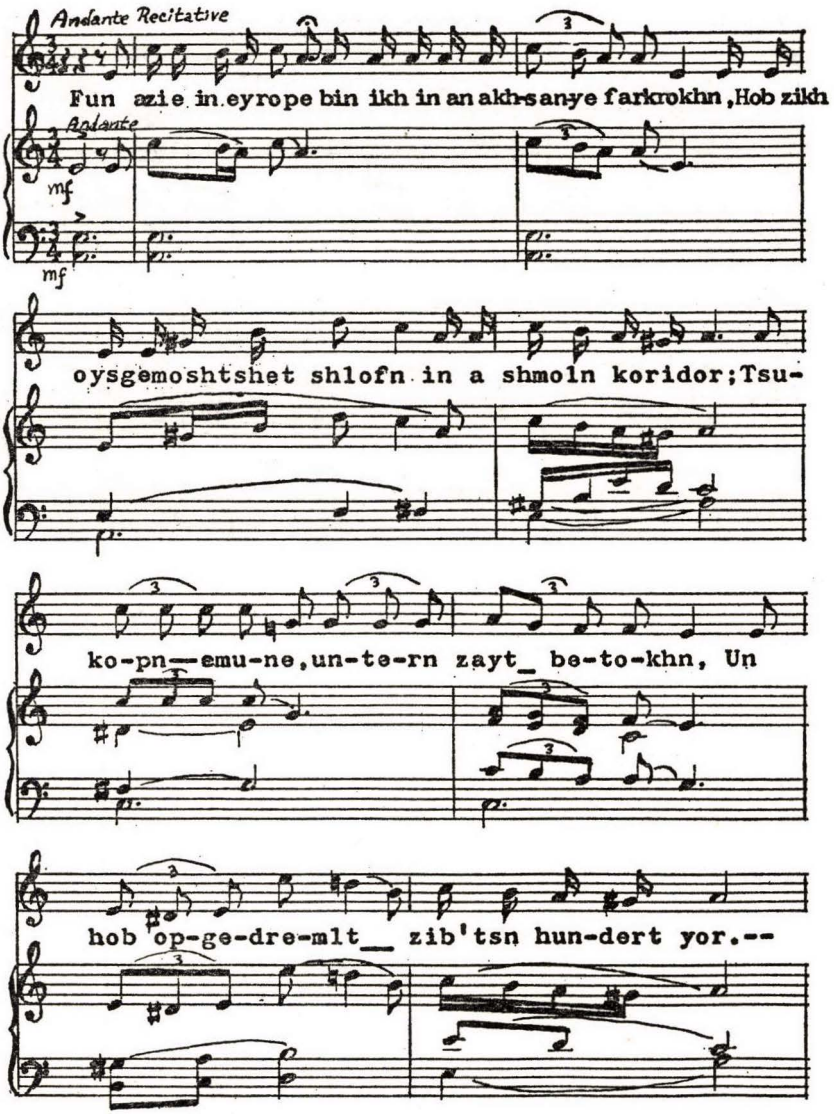

Gib nor a blik tsum hi-ml a - ruf! Vos
lig-stu in shmuts, Nem zikh tsu nuts! Es
rit.
iz groy-ser tog, yis - ro-el, shtey uf!
Allegretto assai.
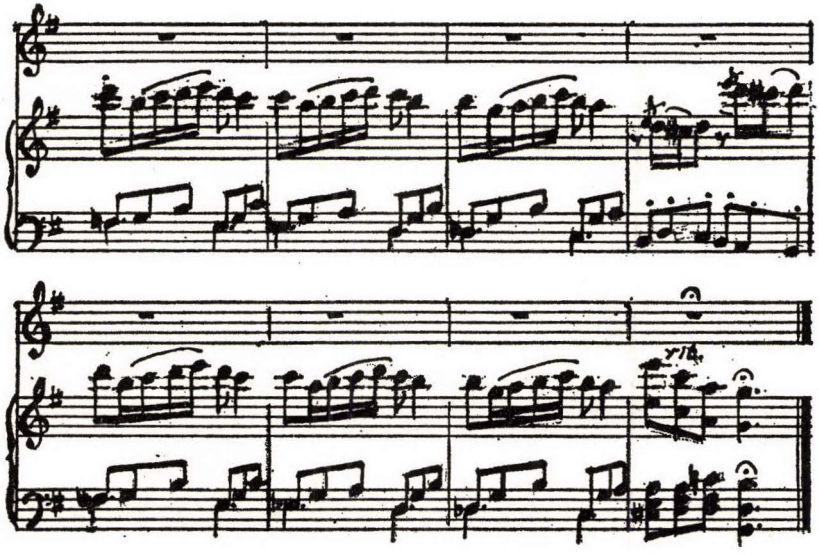

tey".
Ze, ale na-tsyo-nen, oy,
Viln dir fryndlekh konen, oy,
Zay nor nit far-vildet,
Glaykh mit zey gebildet, Hostu koved glaykh mit zey. To
Andantino
zol shoyn dayn shlof Ne-men a sof,
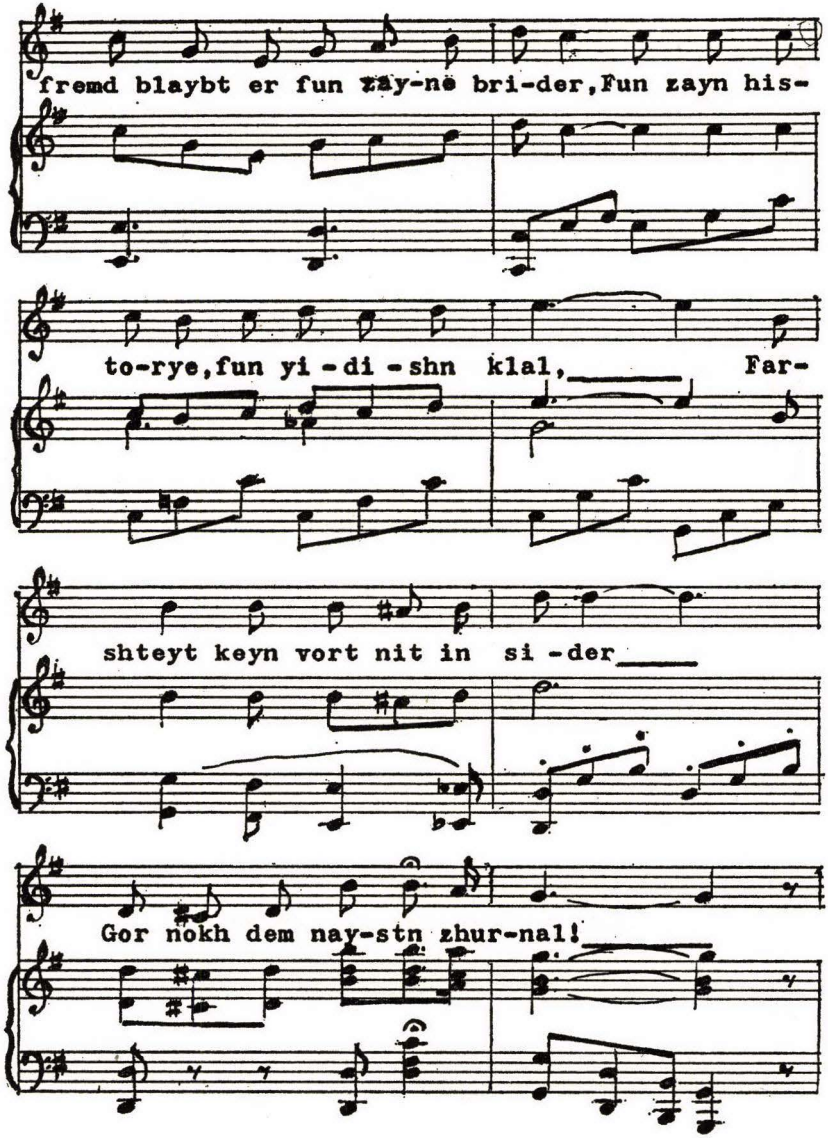

oy, Yashar',regi-o,er-ter,Leteris,lutsato,
Zin-gen mir a morgns-lid.Zey flegn damols zogn:
oy: "Es heybt shoyn on tsu togn,oy,
A--le orkhim Zaynen uf geshtanen,vartn nor af dir mit
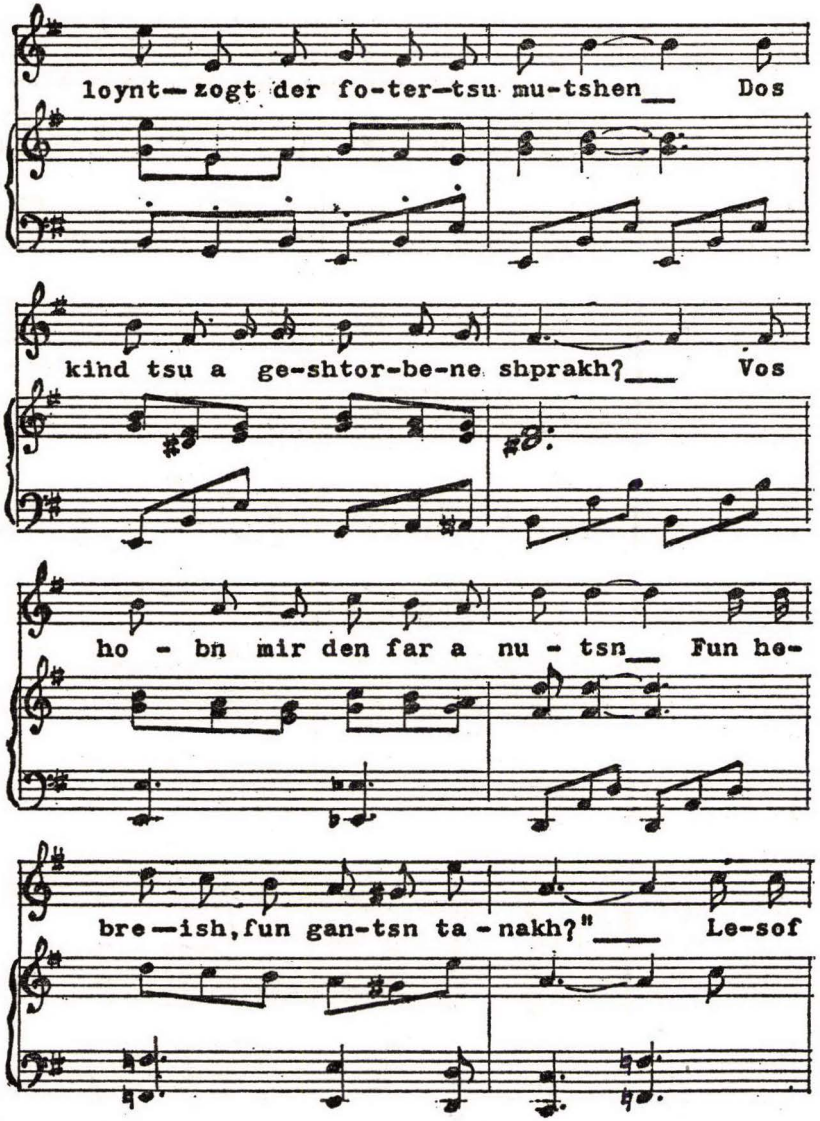

Moderato assai
Frayid fun ale ekn, oy, Hobn mir genumen vekn,
oy, M'asfim un "hekholuts" un "bikurey i-tim,"
Men-del-zons kum-pa-nye mit: Der
"tu-do" mit a hamer, oy, Shteyt un klapt in kamer,
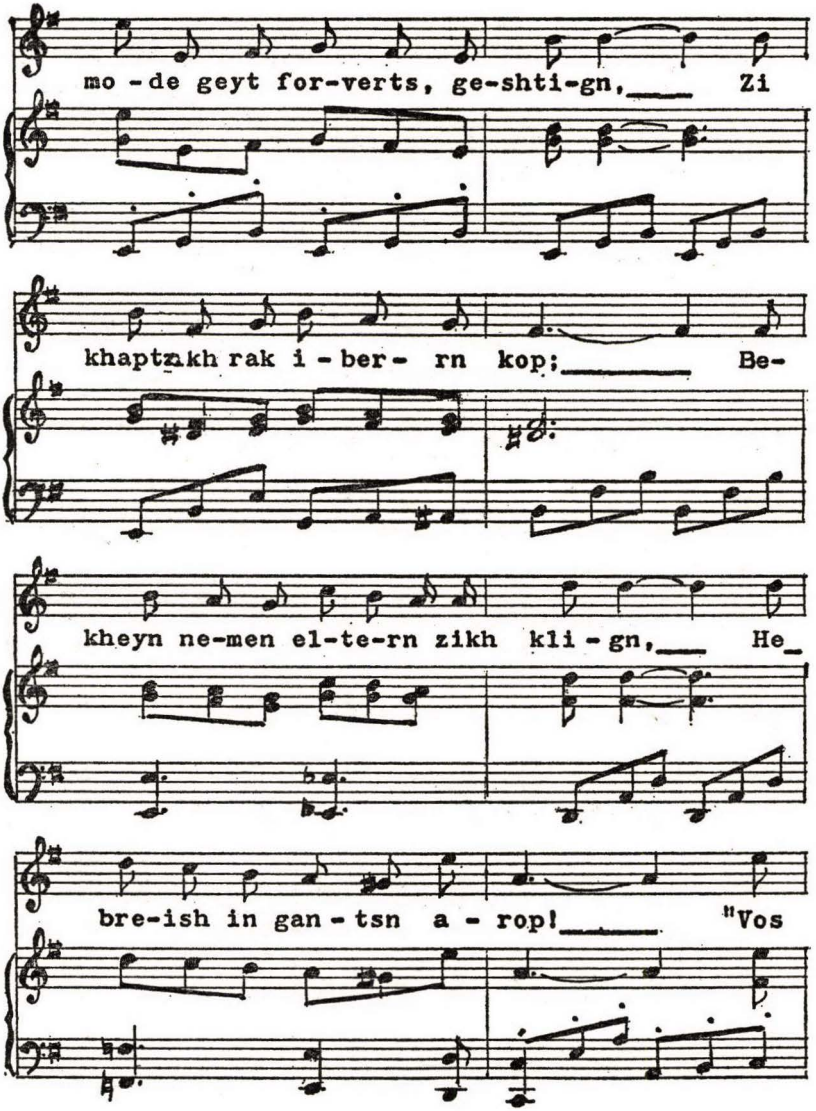

Hart un kalt, tsunoyf-gekortshet in eynem, Nor der
shlof makht far-ge-sn glik un klog, Kh'hob in
shlof nit ge-shpirt mayn shtand dem gemey-nem,
Pluts - ling me shrayt: "shtey uf! es iz tog!"
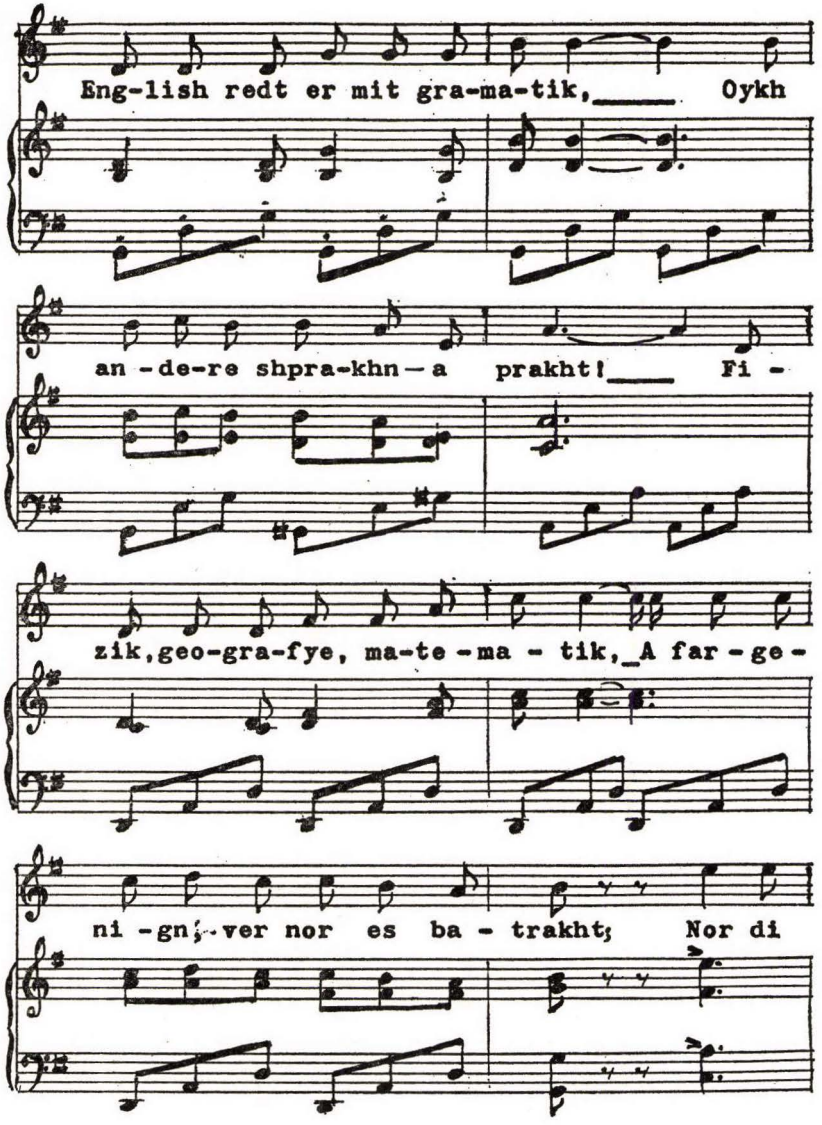

Andante Recitative
Fun azi e in eyrope bin ikh in an akh-san-ye farkrokhn ,Hob zikh
Andante
mf
mf
oysgemoshtshet shlofn in a shmoln koridor;Tsu-
ko-pn—emu-ne,un-te-rn zayt_ be-to-khn, Un
hob op-ge-dre-mlt__ zib'tsn hun-dert yor.--
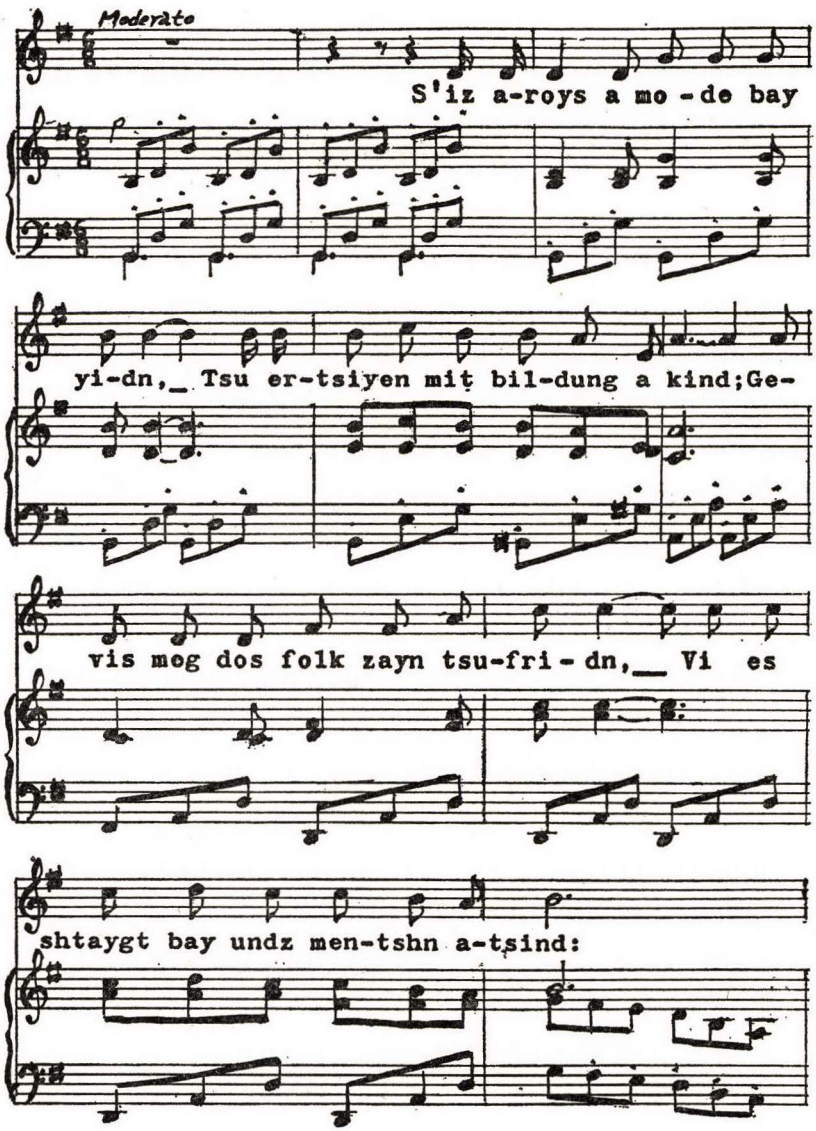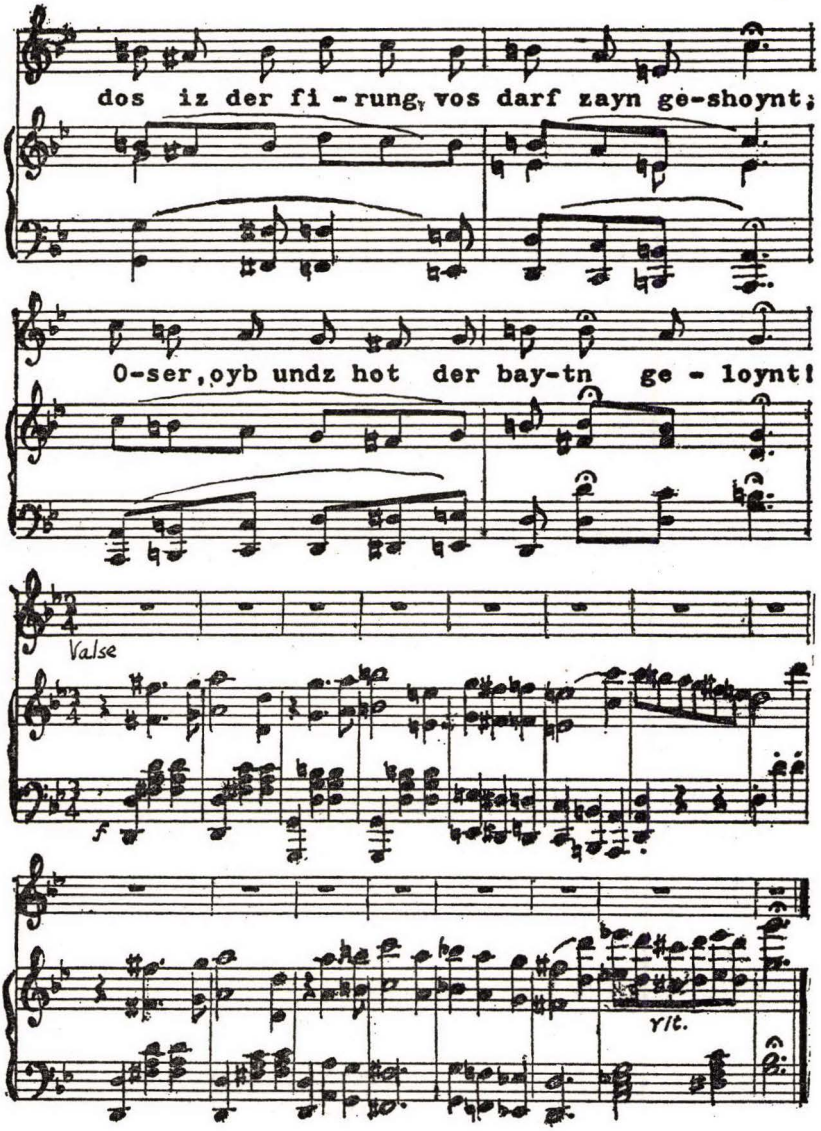

fremd blaybt er fun zay-ne bri-der, Fun zayn his-
to-rye, fun yi-di-shn klal, Far-
shteyt keyn vort nit in si-der
Gor nokh dem nay-stn zhur-nal!
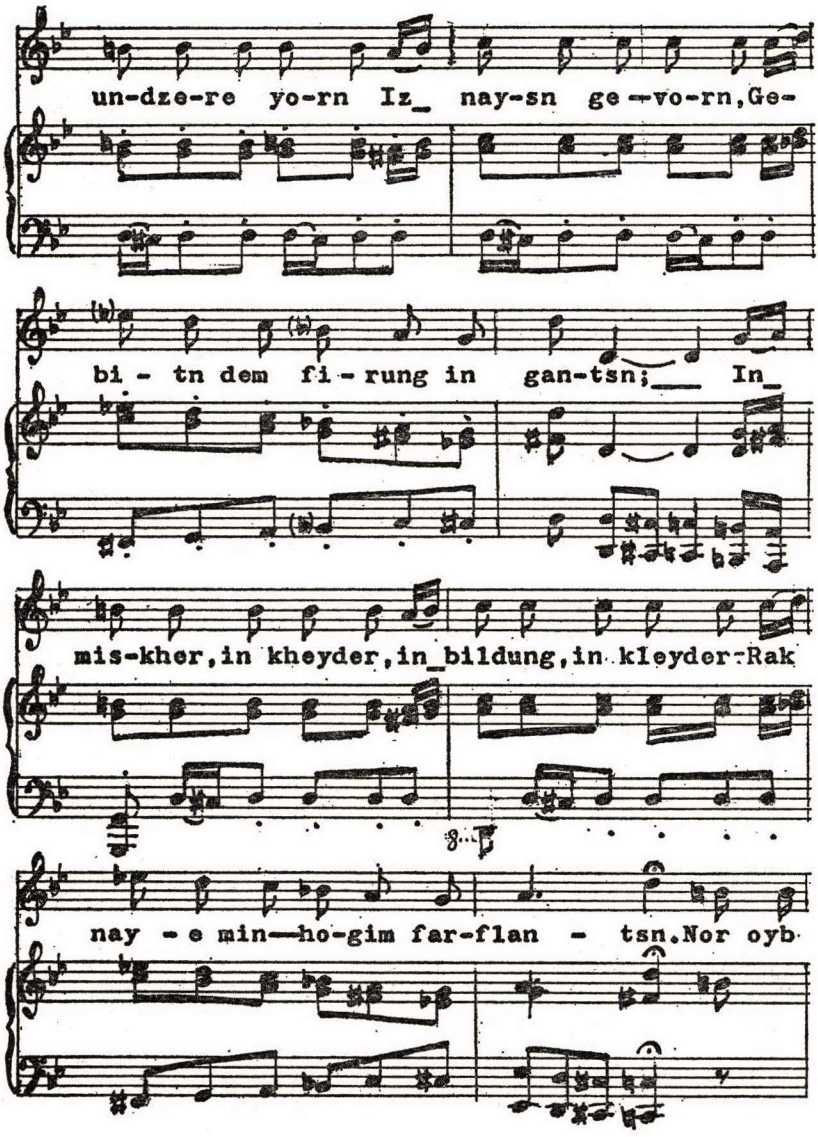

loynt— zogt der fo-ter-tsu mu-tshen__ Dos
kind tsu a ge-shtor-be-ne shprakh?___ Vos
ho - bn mir den far a nu - tsn__ Fun he-
bre—ish, fun gan-tsn ta - nakh?"____ Le-sof
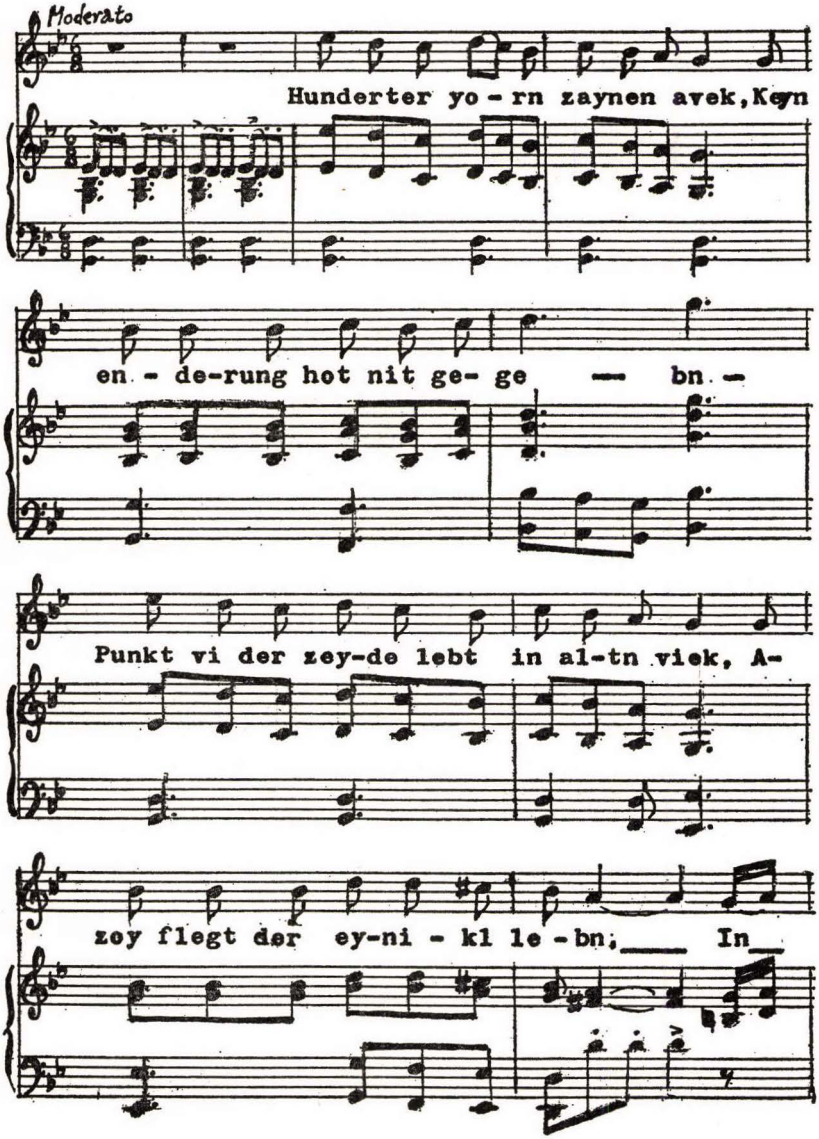

mo - de geyt for-verts, ge-shti-gn, Zi
khaptsakh rak i - ber- rn kop; Be-
kheyn ne-men el-te-rn zikh kli - gn, He_
bre-ish in gan - tsn a - rop! "Vos
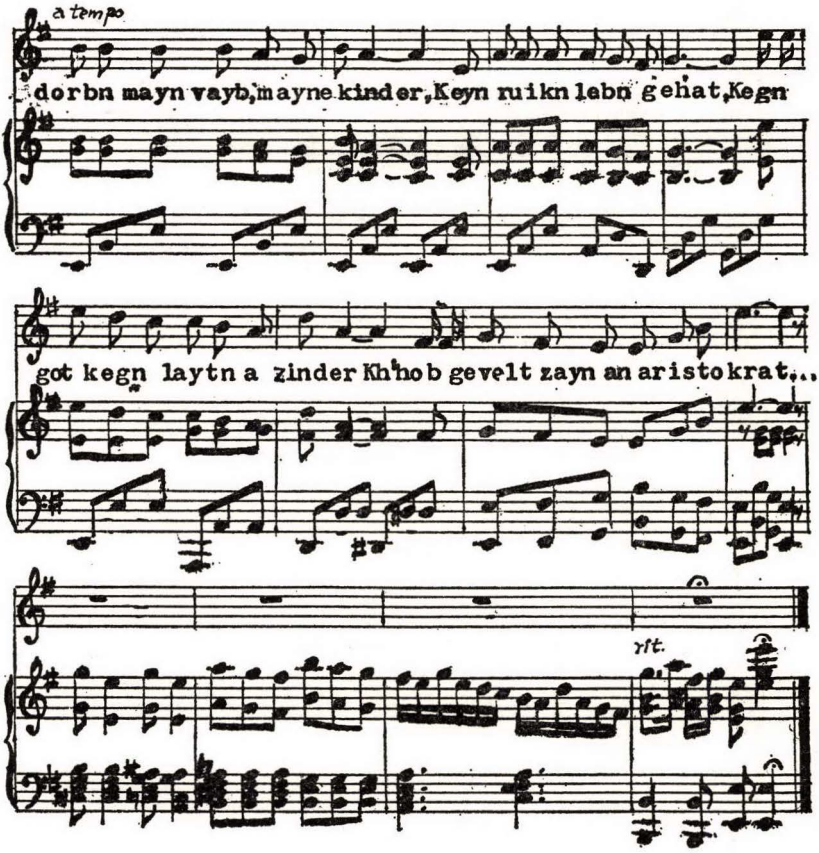

Eng-lish redt er mit gra-ma-tik, Oykh
an-de-re shpra-khn—a prakht! Fi-
zik, geo-gra-fye, ma-te-ma-tik, A far-ge-
ni-gn; ver nor es ba-trakht; Nor di
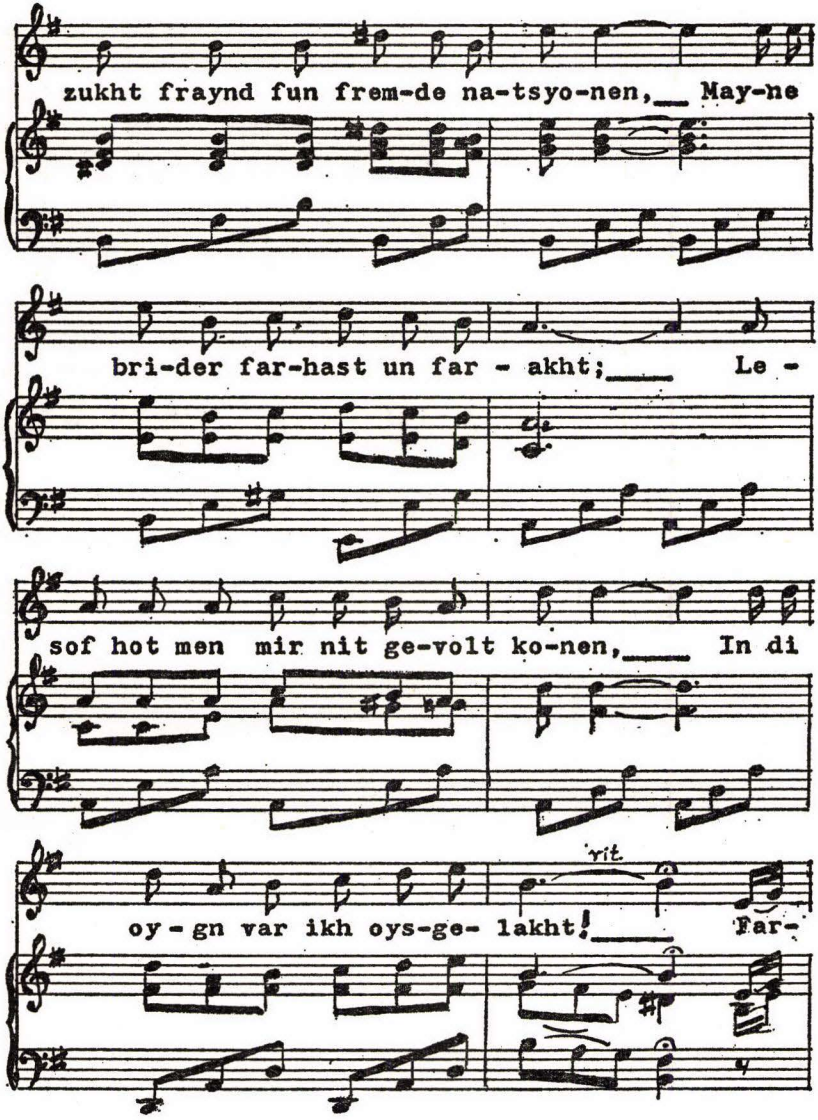

Moderato
S'iz a-roys a mo-de bay
yi-dn,_ Tsu er-tsiyen mit bil-dung a kind;Ge-
vis mog dos folk zayn tsu-fri-dn,__ Vi es
shtaygt bay undz men-tshn a-tsind:
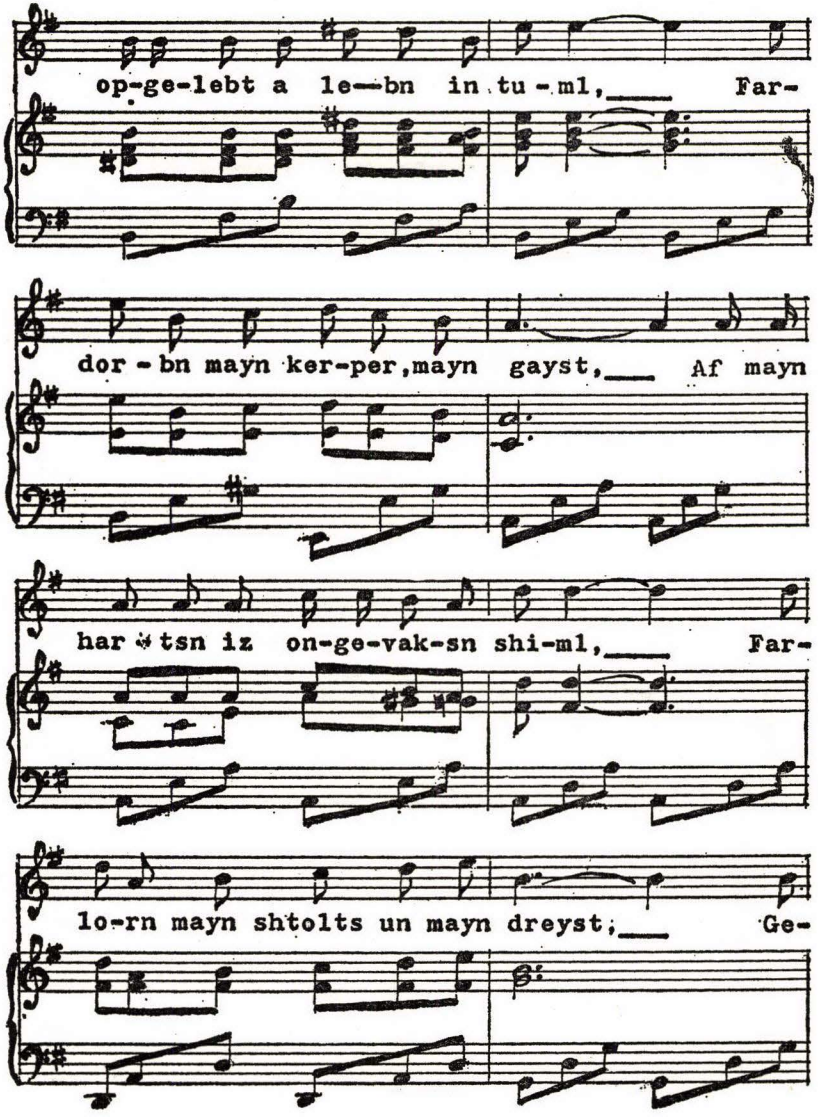

dos iz der fi - rung, vos darf zayn ge-shoynt;
O-ser, oyb undz hot der bay-tn ge - loynt!
Valse
f
rit.

un-dze-re yo-rn Iz_ nay-sn ge-vo-rn,Ge-
bi-tn dem fi-rung in gan-tsn;___ In_
mis-kher,in kheyder,in_bildung,in kleyder-Rak
nay-e min—ho-gim far-flan-tsn.Nor oyb
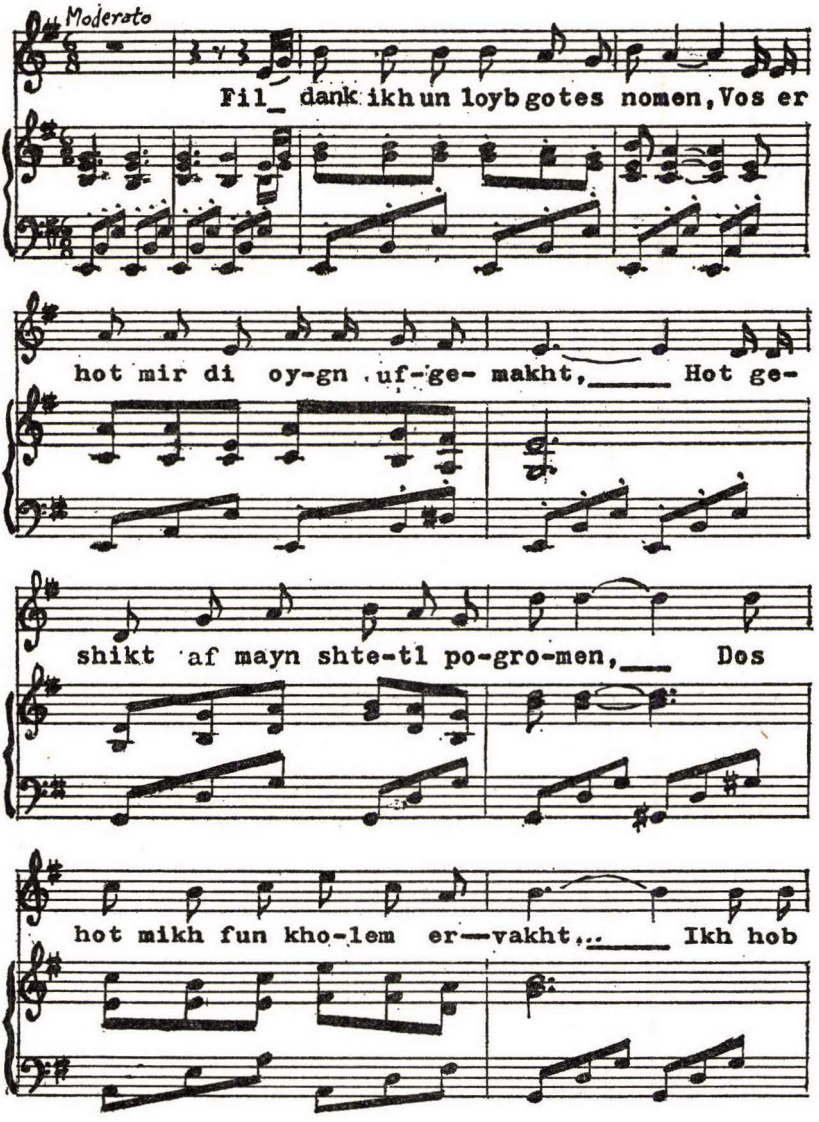

Moderato
Hunderter yo - rn zaynen avek, Keyn
en - de-rung hot nit ge- ge — bn —
Punkt vi der zey-de lebt in al-tn viek, A-
zoy flegt der ey-ni - kl le - bn. In
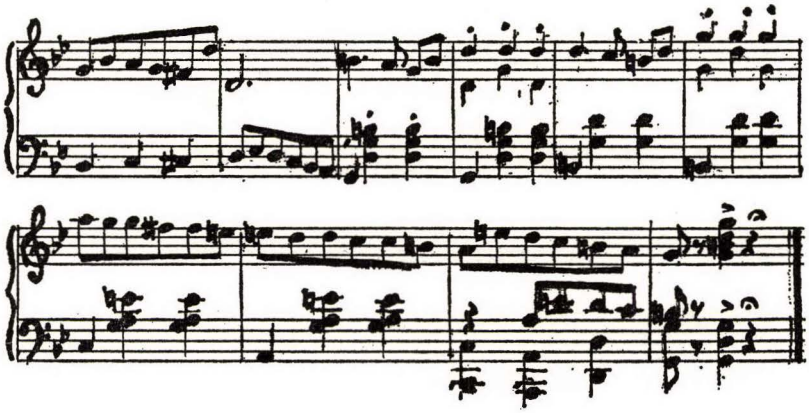

a tempo
dorbn mayn vayb, mayne kinder, Keyn ruikn lebn gehat, Kegn
got kegn laytn a zinder Kh'hob gevelt zayn an aristokrat...
rit.
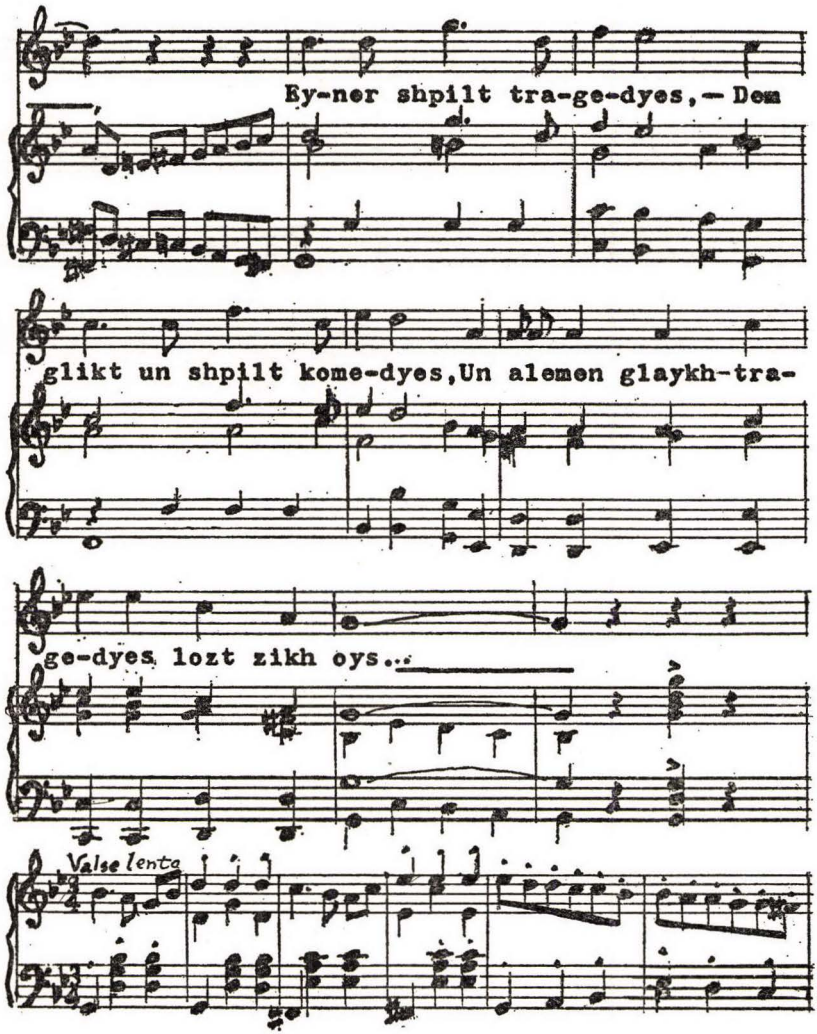

zukht fraynd fun frem-de na-tsyo-nen, May-ne
bri-der far-hast un far - akht; Le -
sof hot men mir nit ge-volt ko-nen, In di
rit.
oy - gn var ikh oys-ge- lakht! far-
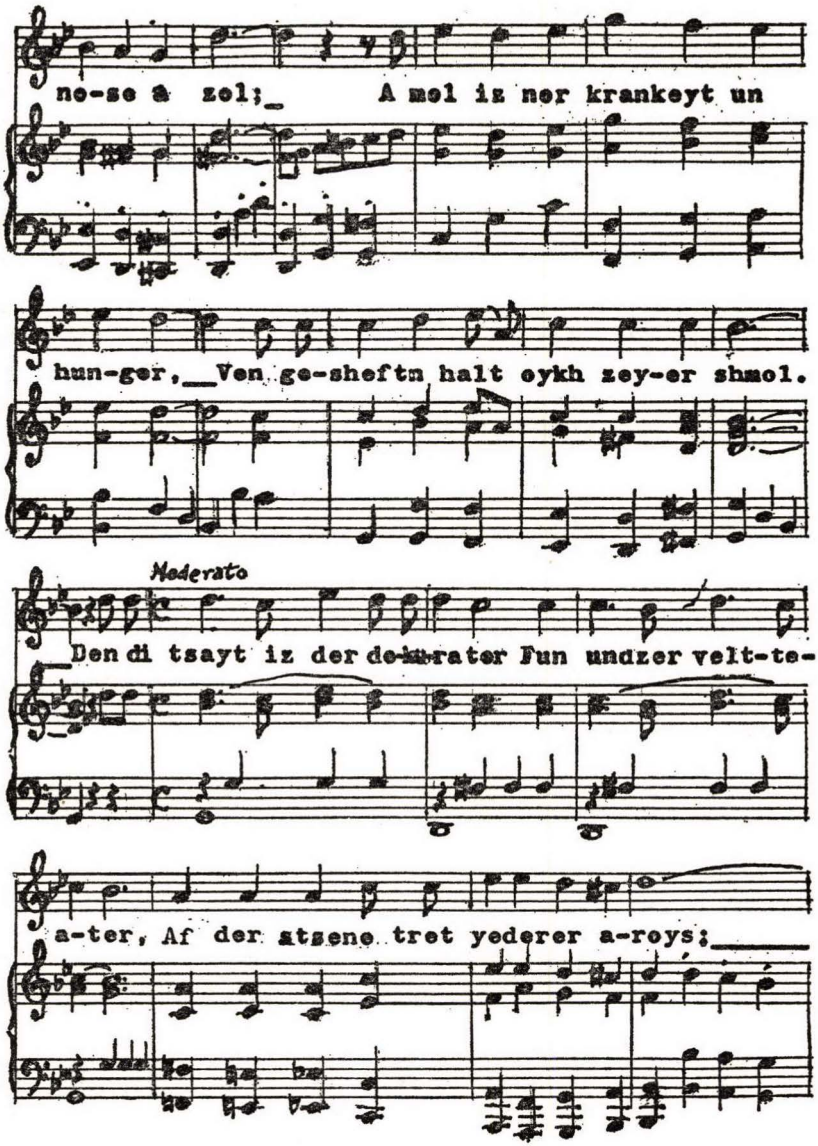

op-ge-lebt a le—bn in tu-ml, Far-
dor-bn mayn ker-per, mayn gayst, Af mayn
har-tsn iz on-ge-vak-sn shi-ml, Far-
lo-rn mayn shtolts un mayn dreyst; Ge-
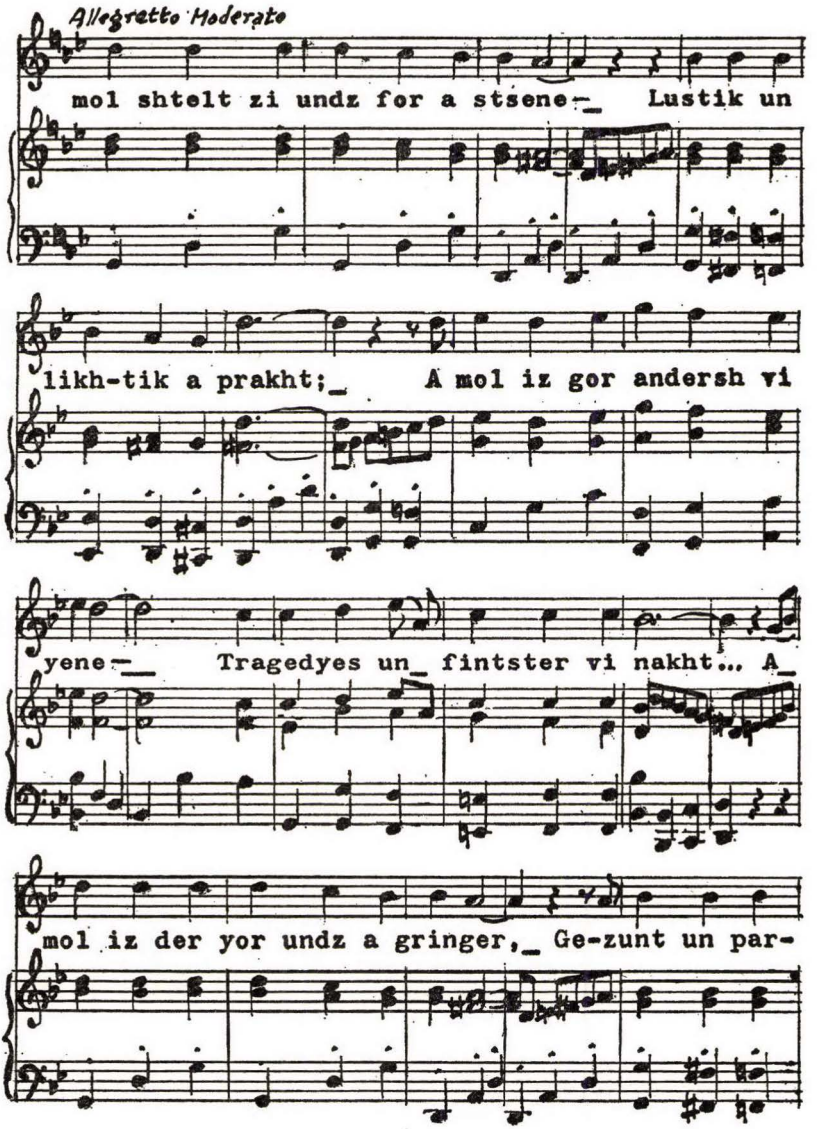
DER ARISTOKRAT
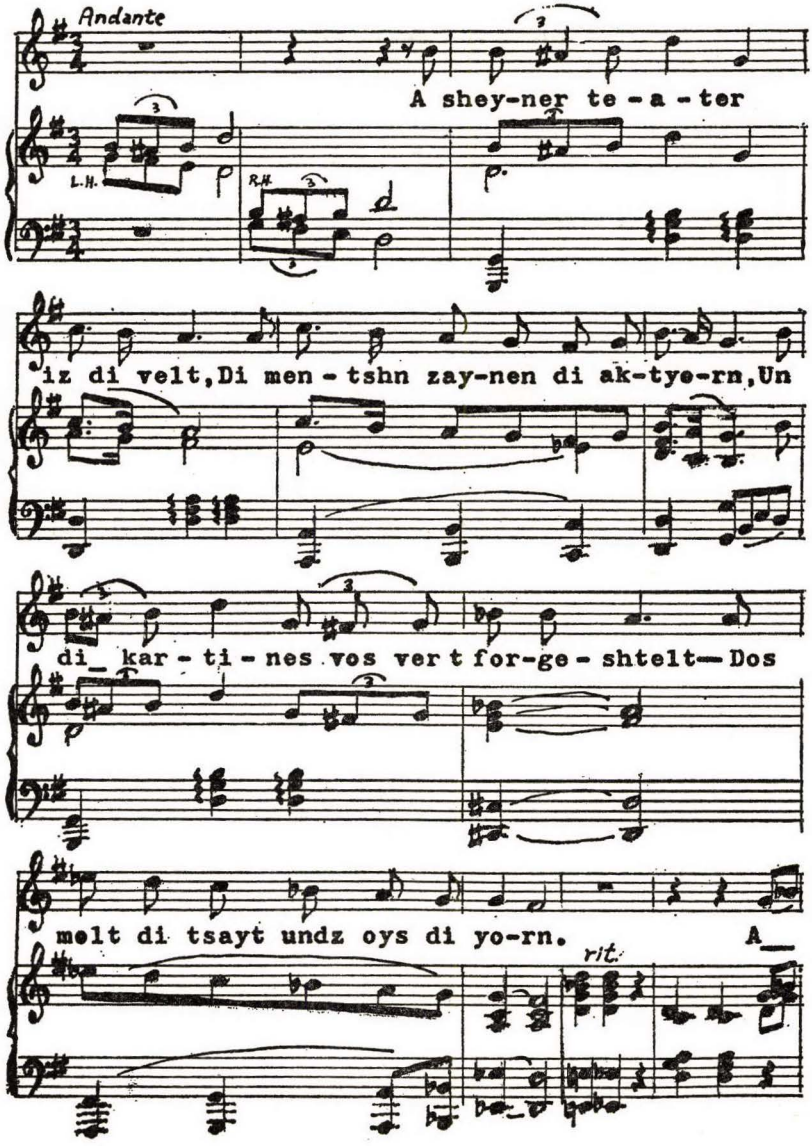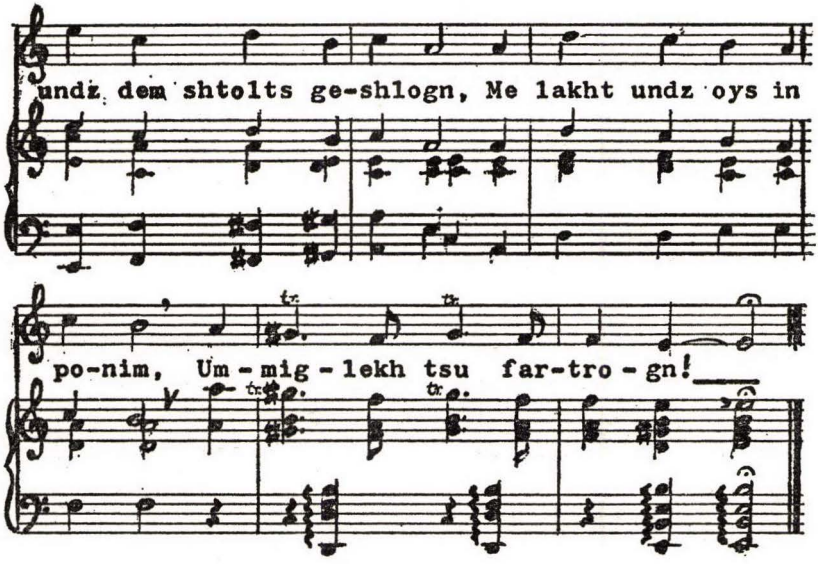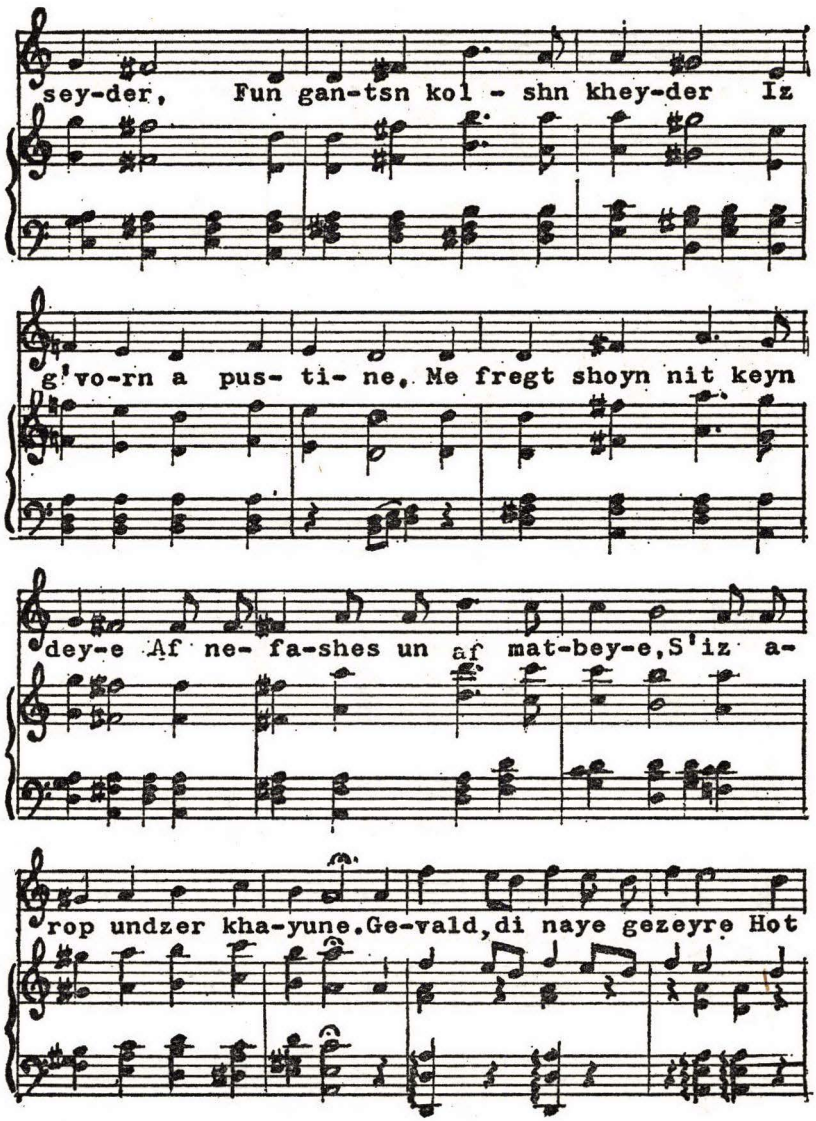

Ey-ner shpilt tra-ge-dyes,— Dem
glikt un shpilt kome-dyes,Un alemen glaykh-tra-
ge-dyes lozt zikh oys...
Valse lente

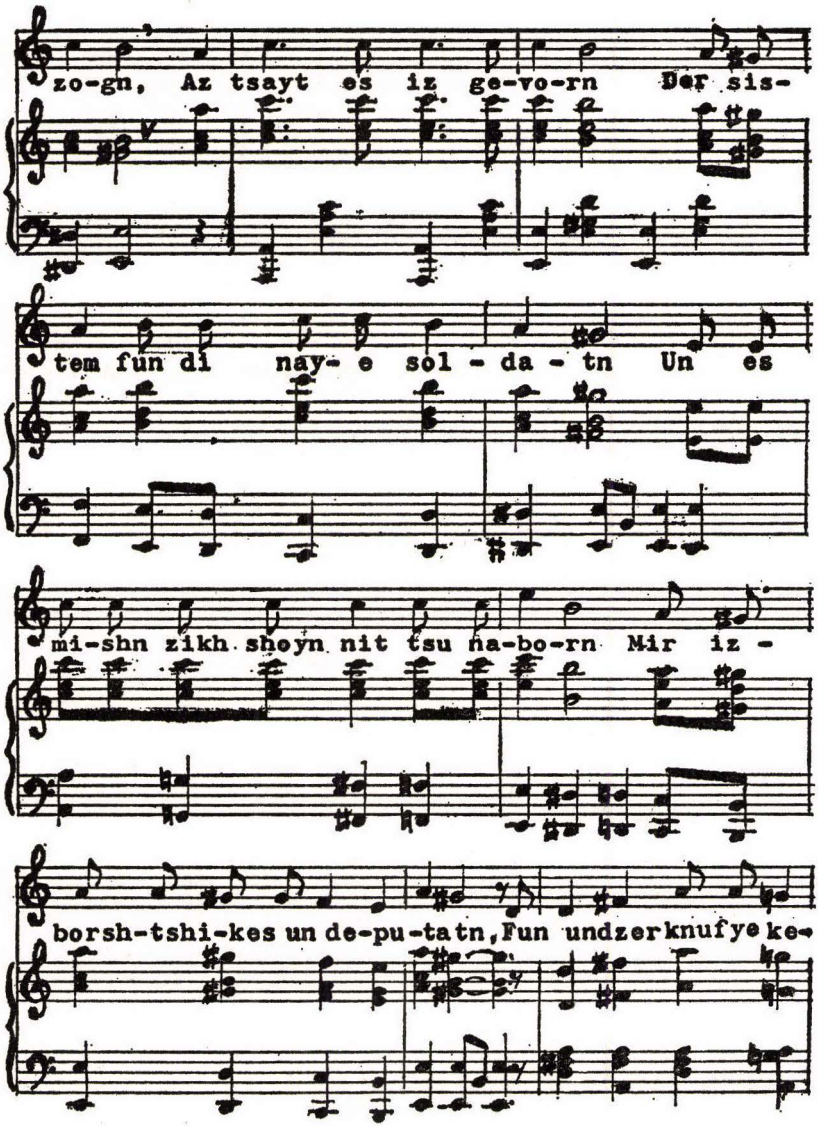

no-se a zol;_ A mol iz nor krankeyt un
hun-ger,__Ven ge-sheftn halt oykh zey-er shmol.
Moderato
Den di tsayt iz der de-murater Fun undzer velt-te-
a-ter, Af der atsene tret yederer a-roys;_____
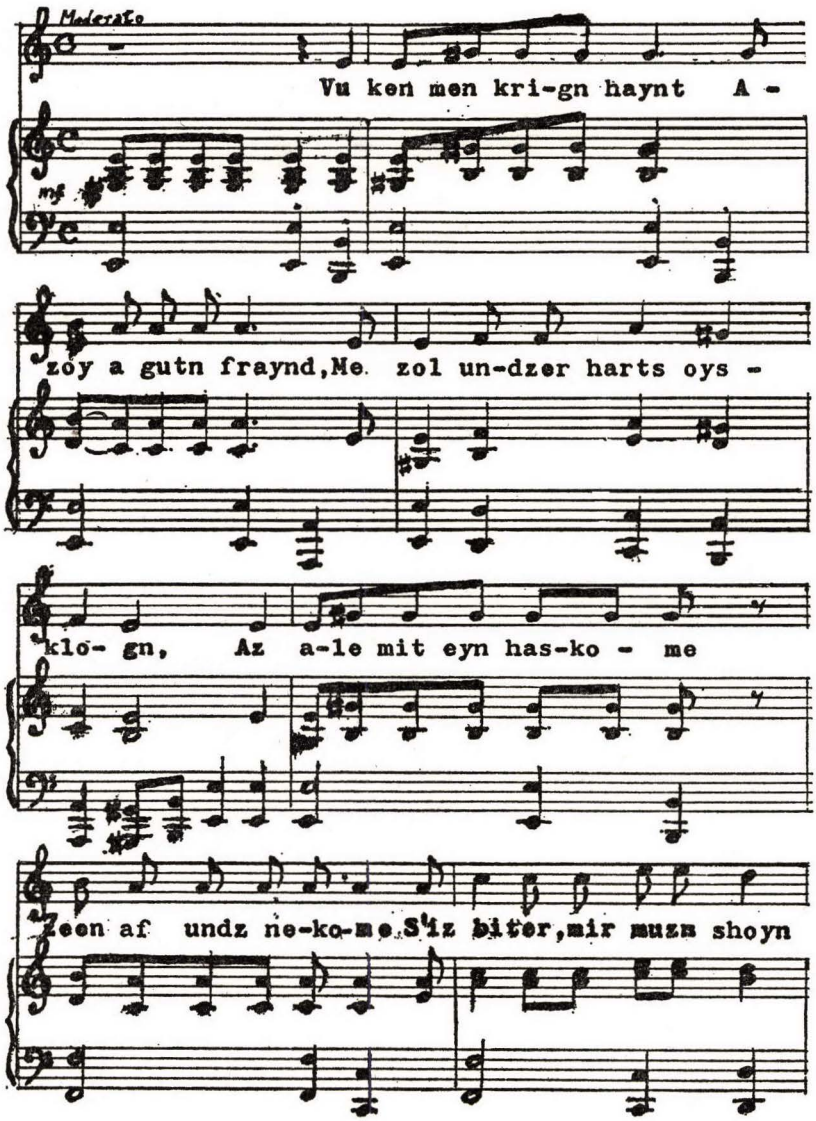

Allegretto Moderato
mol shtelt zi undz for a stsene— Lustik un
likh-tik a prakht;— A mol iz gor andersh vi
yene— Tragedyes un fintster vi nakht... A—
mol iz der yor undz a gringer,— Ge-zunt un par-
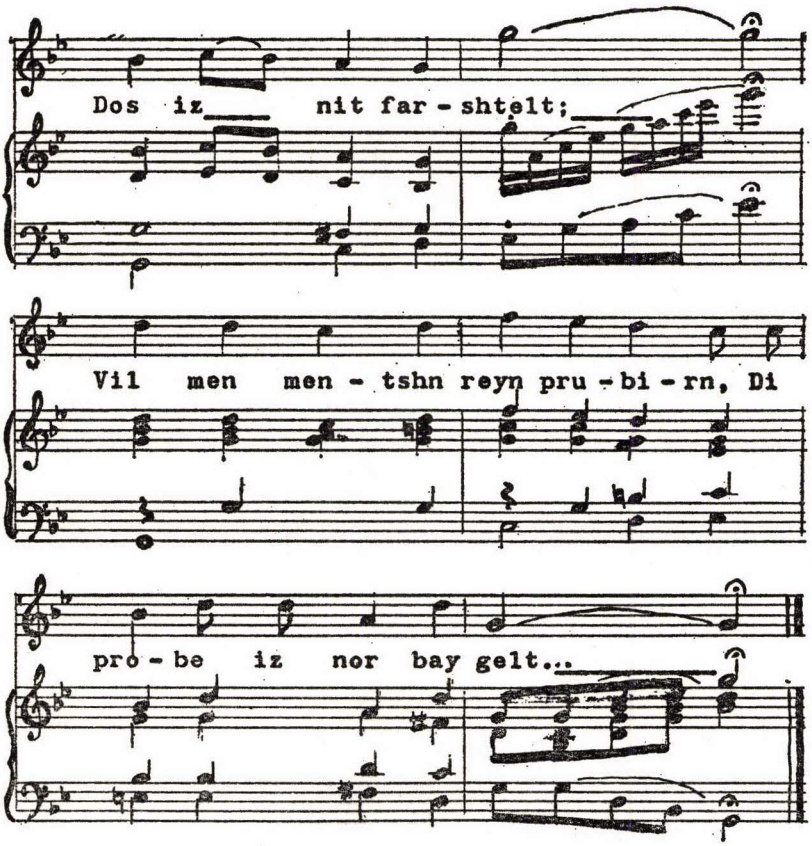

Andante
A shey-ner te-a-ter
iz di velt, Di men-tshn zay-nen di ak-tye-rn, Un
di kar-ti-nes vos ver t for-ge-shtelt— Dos
melt di tsayt undz oys di yo-rn.
rit.
A
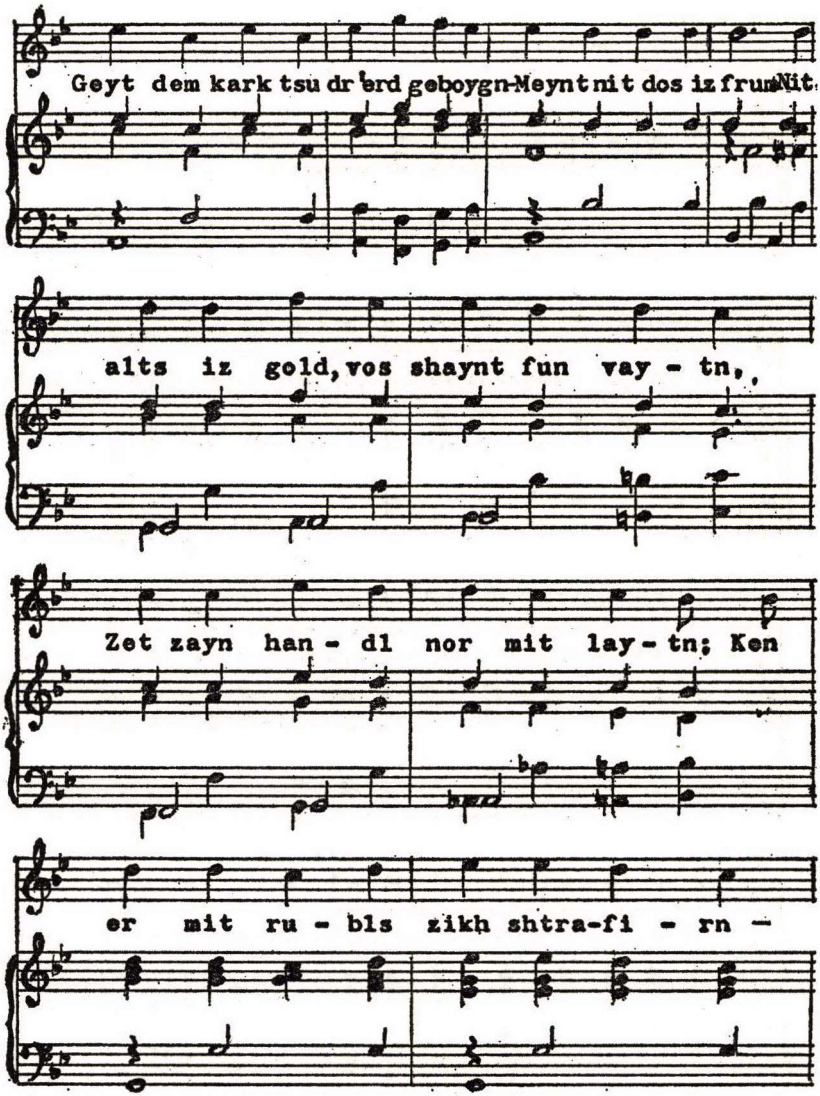

undz dem shtolts ge-shlogn, Me lakht undz oys in
po-nim, Um-mig-lekh tsu far-tro-gn!
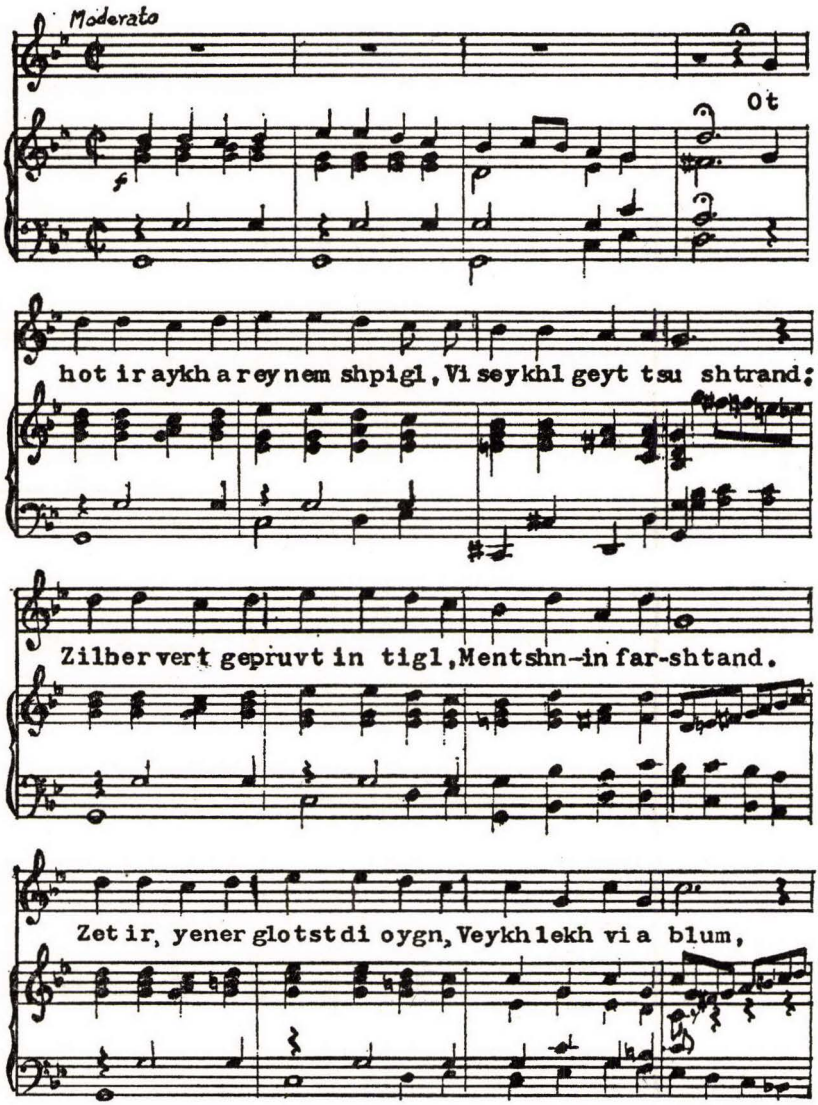

sey-der, Fun gan-tsn kol - shn khey-der Iz
g'vo-rn a pus- ti- ne, Me fregt shoyn nit keyn
dey-e Af ne- fa-shes un af mat-bey-e, S'iz a-
rop undzer kha-yune. Ge-vald, di naye gezeyre Hot
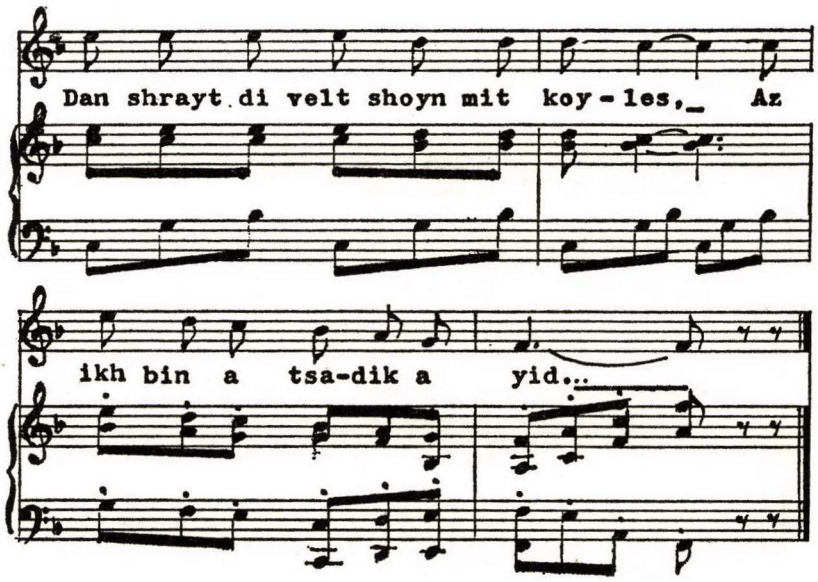

zo-gn, Az tsayt es iz ge-vo-rn Der sis-
tem fun di nay- e sol - da - tn Un es
mi-shn zikh shoyn nit tsu na-bo-rn Mir iz -
borsh-tshi-kes un de-pu-ta-tn, Fun undzer knufye ke-
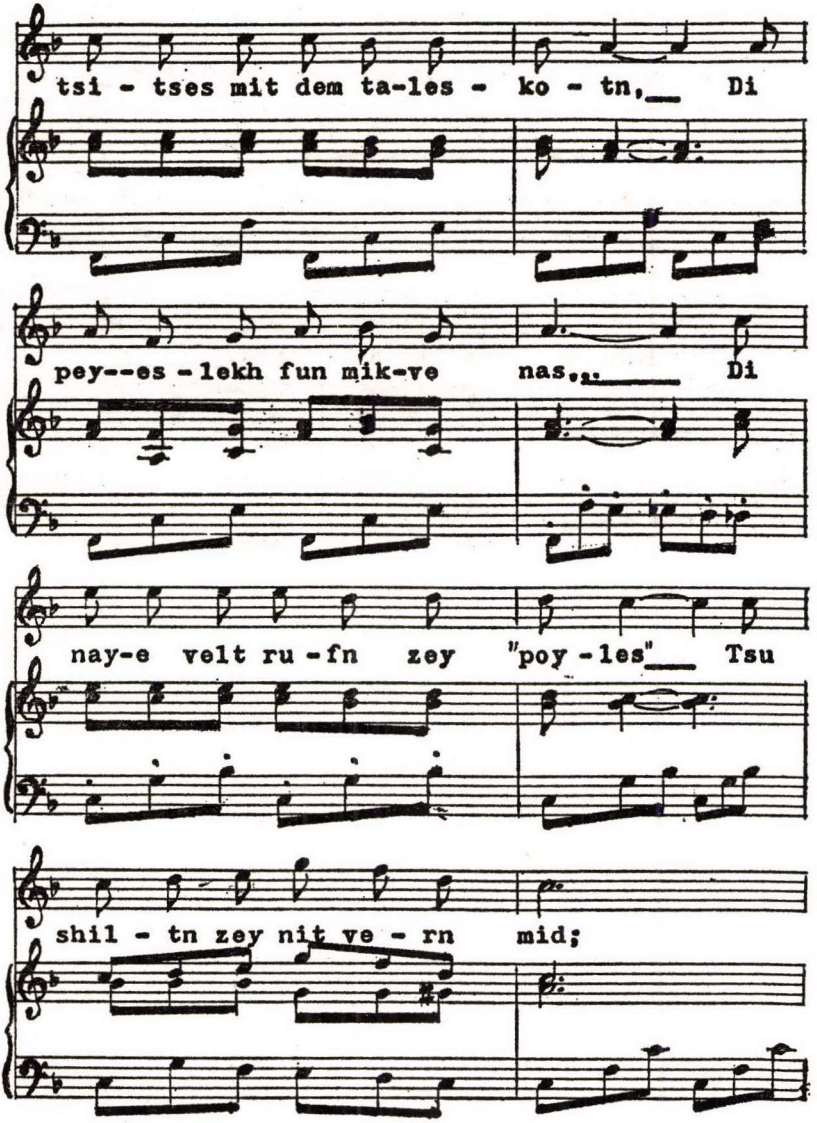

Moderato
mf
Vu ken men kri-gn haynt A -
zoy a gutn fraynd, Me zol un-dzer harts oys -
klo- gn, Az a-le mit eyn has-ko - me
zeen af undz ne-ko-me. S'iz biter, mir muzn shoyn
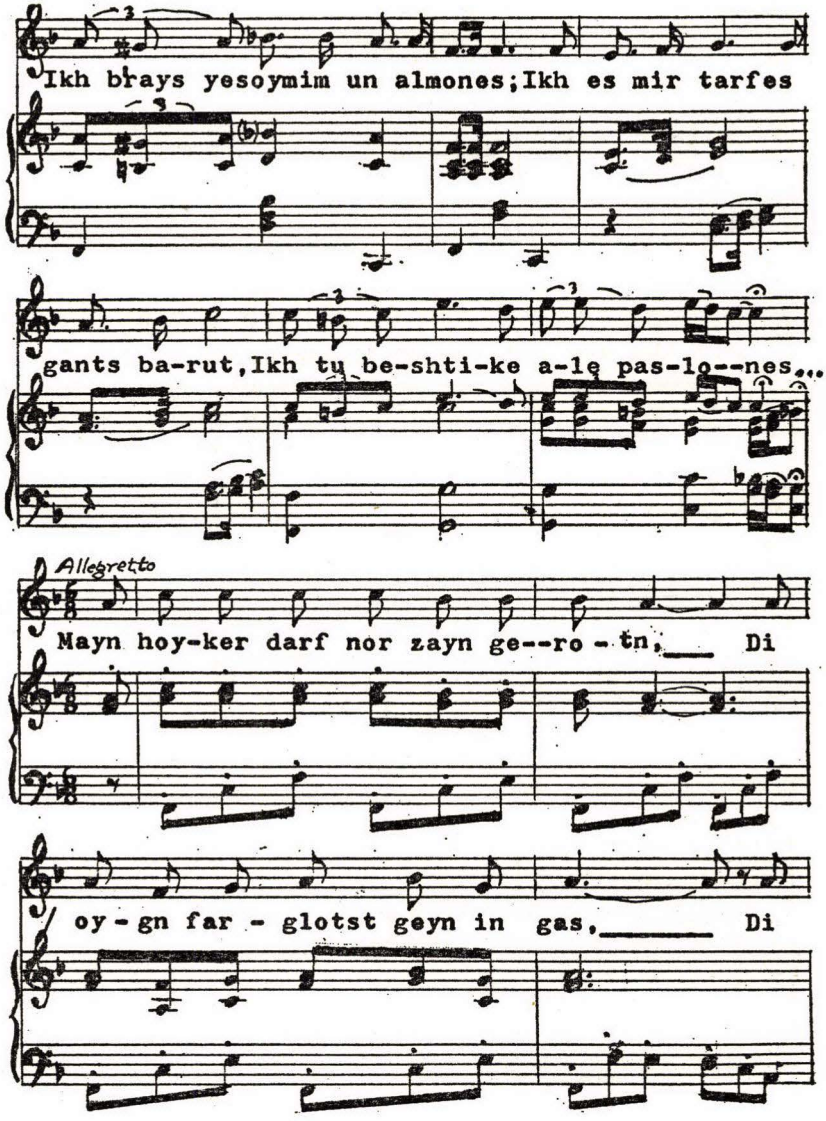

Dos iz nit far - shtelt;
Vil men men - tshn reyn pru - bi - rn, Di
pro - be iz nor bay gelt...

Geyt dem kark tsu dr'erd geboygn-Meynt nit dos iz frum Nit
alts iz gold, vos shaynt fun vay - tn,
Zet zayn han - dl nor mit lay - tn; Ken
er mit ru - bls zikh shtra-fi - rn —
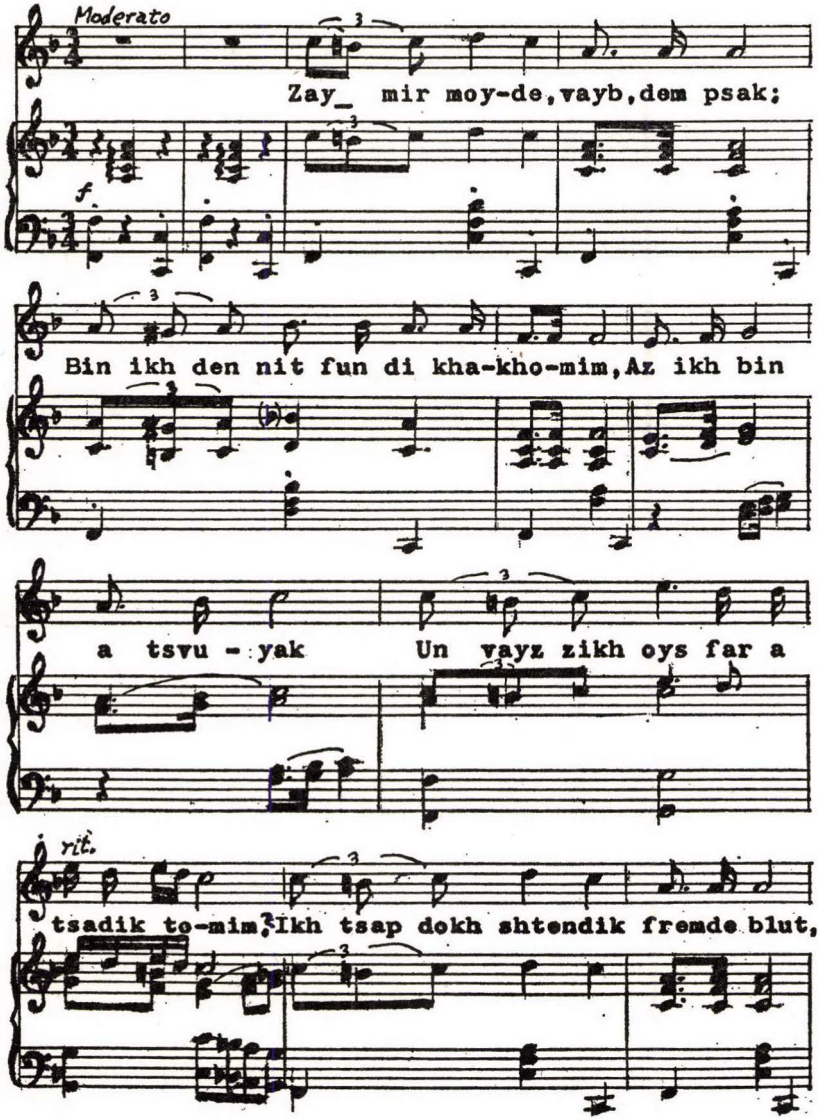

Moderato
Ot
hot ir aykh a reynem shpigl, Vi seykhl geyt tsu shtrand;
Zilber vert gepruvt in tigl, Mentshn-in far-shtand.
Zet ir, yener glotstdi oygn, Veykh lekh vi a blum,
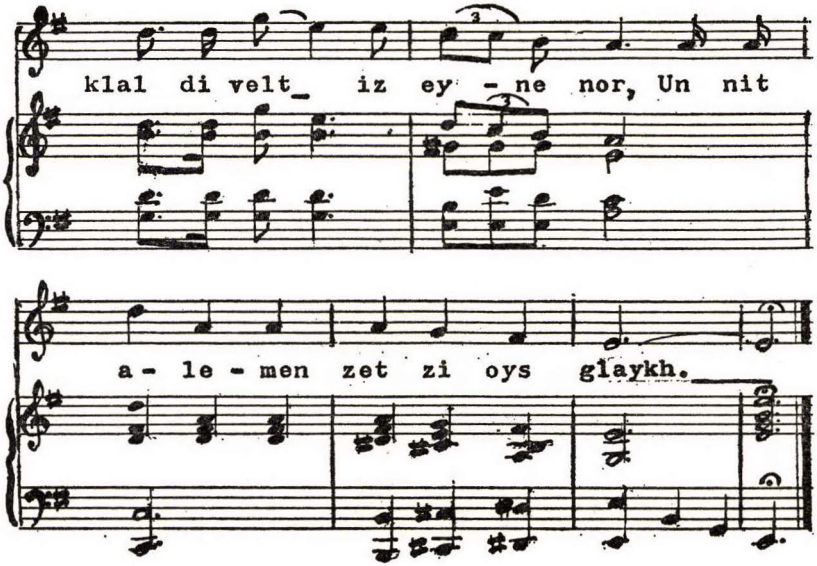

Dan shrayt di velt shoyn mit koy-les, Az
ikh bin a tsa-dik a yid...
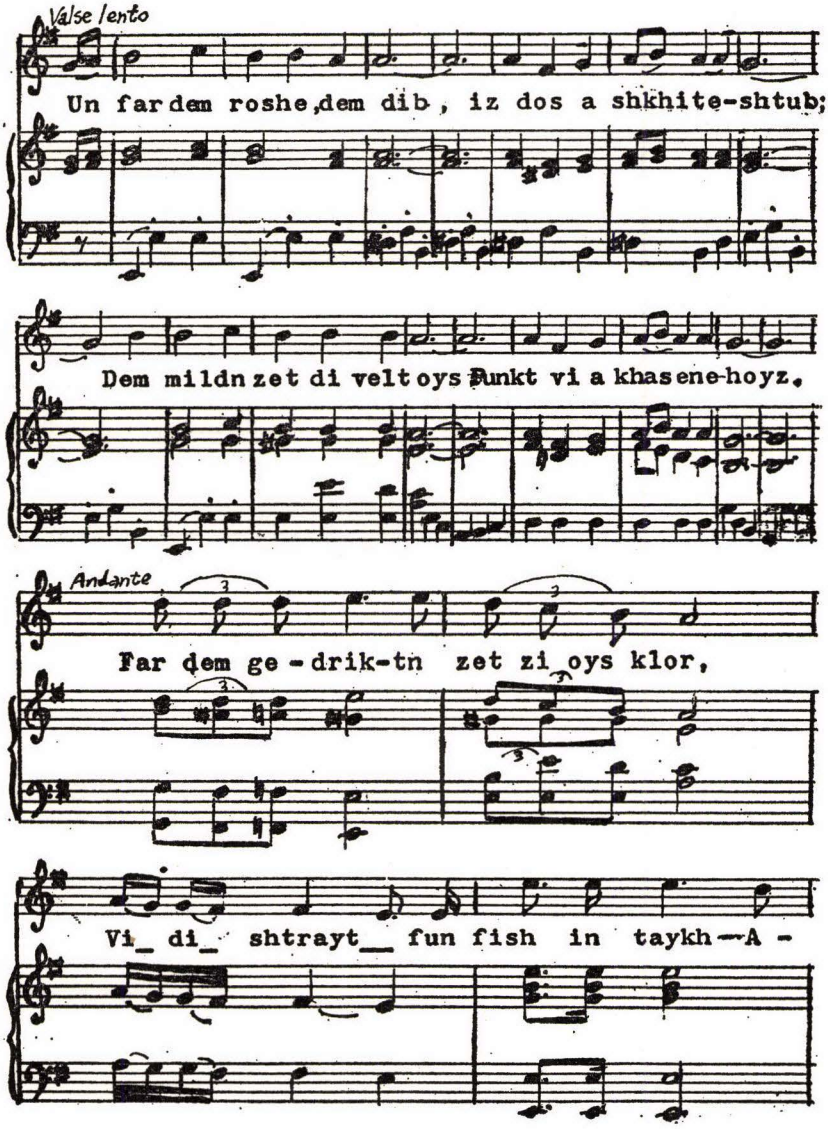

tsi - tses mit dem ta-les - ko - tn, Di
pey--es - lekh fun mik-ve nas, Di
nay-e velt ru - fn zey "poy - les" Tsu
shil - tn zey nit ve - rn mid;
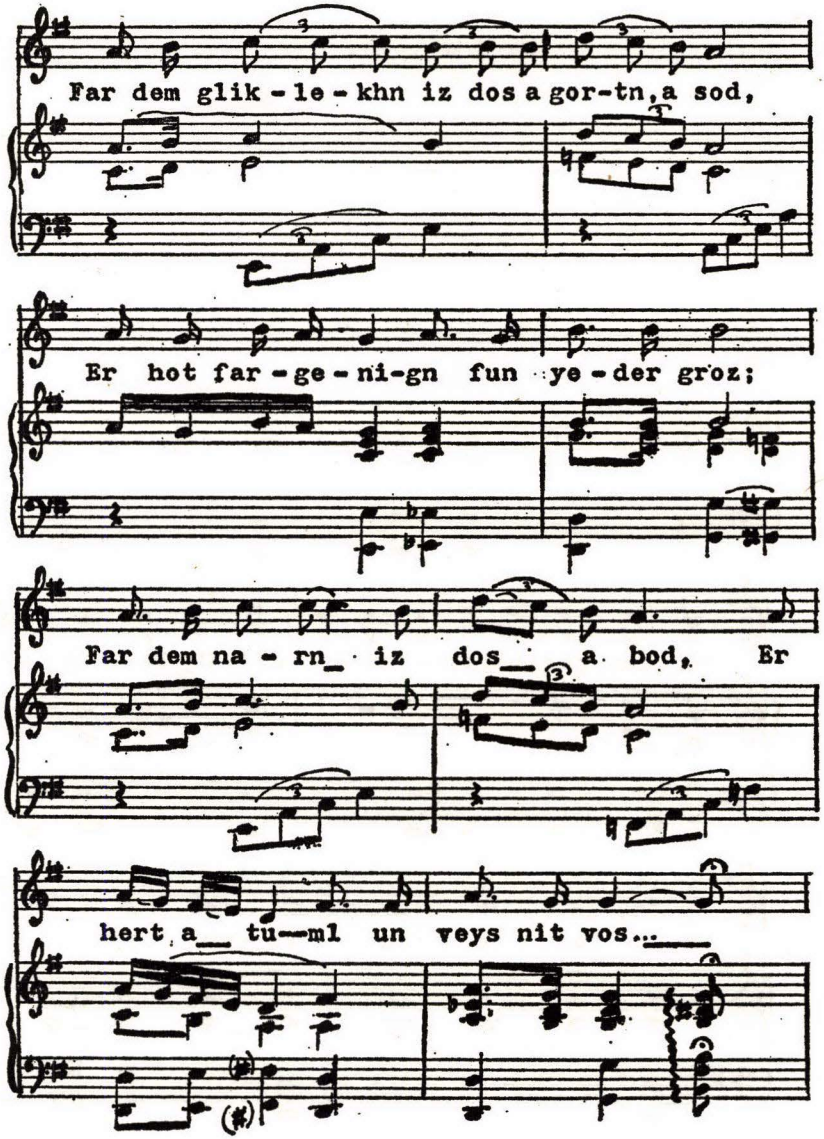

Ikh brays yesoymim un almones;Ikh es mir tarfes
gants ba-rut,Ikh tu be-shti-ke a-le pas-lo--nes...
Allegretto
Mayn hoy-ker darf nor zayn ge--ro - tn, Di
oy - gn far - glotst geyn in gas, Di
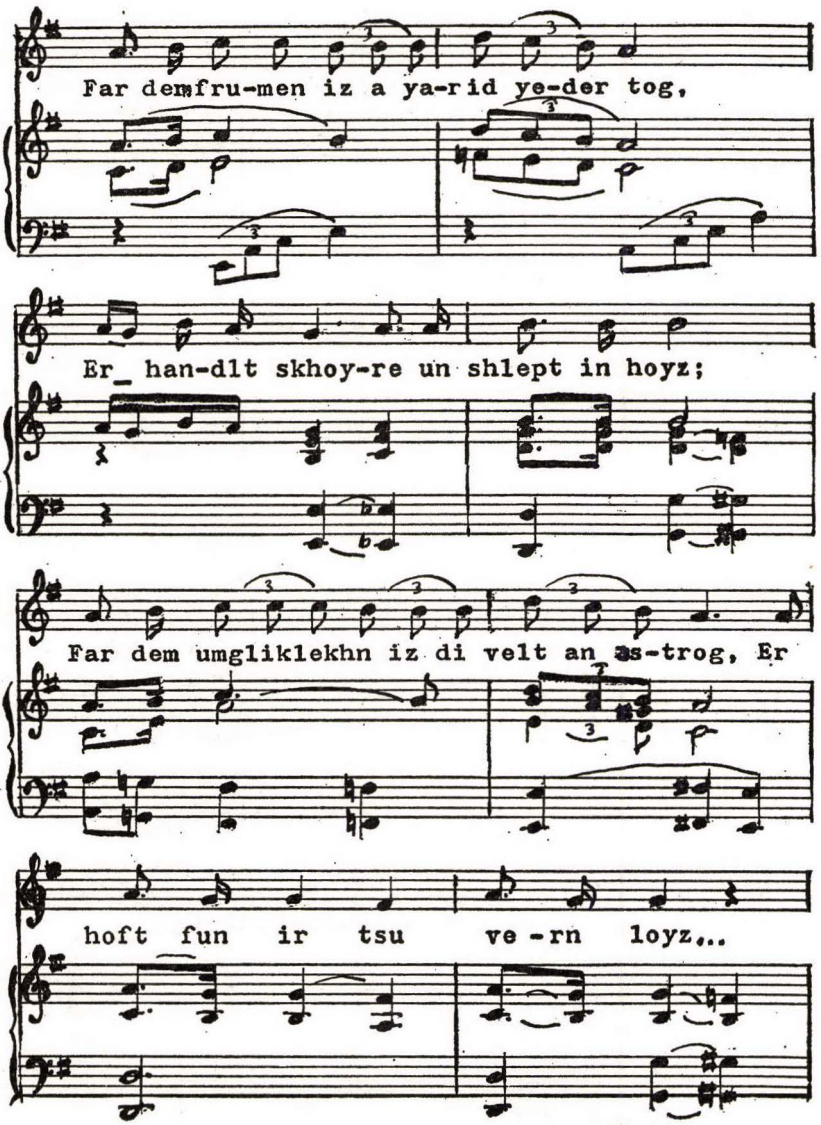
DER TSVUYAK

Moderato
Zay_ mir moy-de, vayb, dem psak;
f
Bin ikh den nit fun di kha-kho-mim, Az ikh bin
a tsvu - yak
Un vayz zikh oys far a
rit.
tsadik to-mim; Ikh tsap dokh shtendik fremde blut,
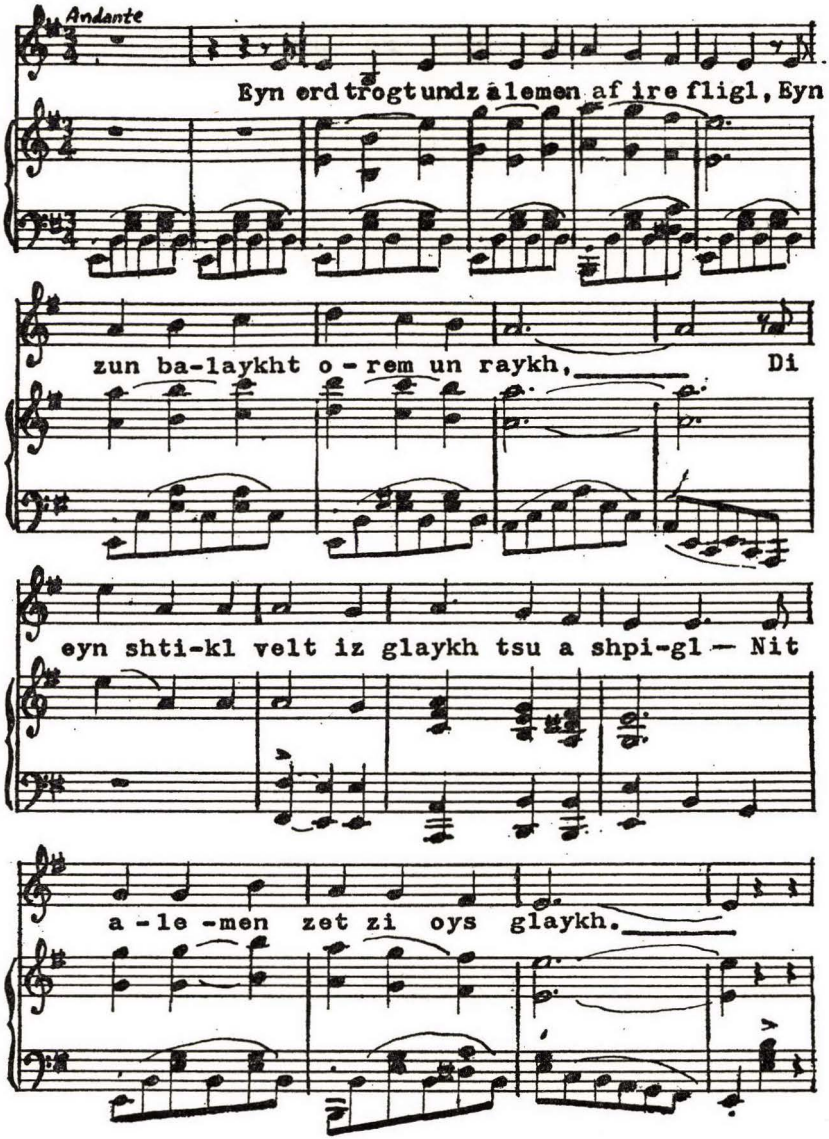

klal di velt_ iz ey - ne nor, Un nit
a - le - men zet zi oys glaykh.
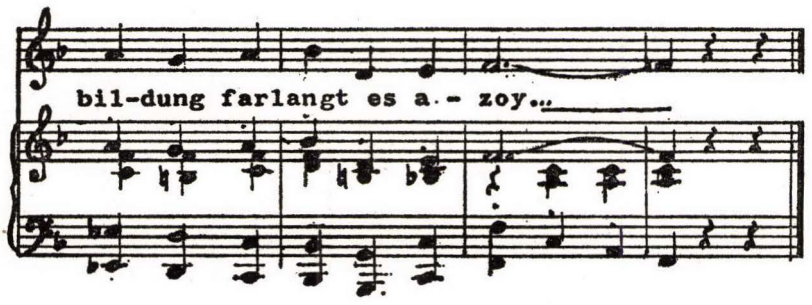

Valse lento
Un far dem roshe, dem dib, iz dos a shkhite-shtub;
Dem mildn zet di velt oys Punkt vi a khasene-hoyz.
Andante
Far dem ge-drik-tn zet zi oys klor,
Vi di shtrayt fun fish in taykh—A-
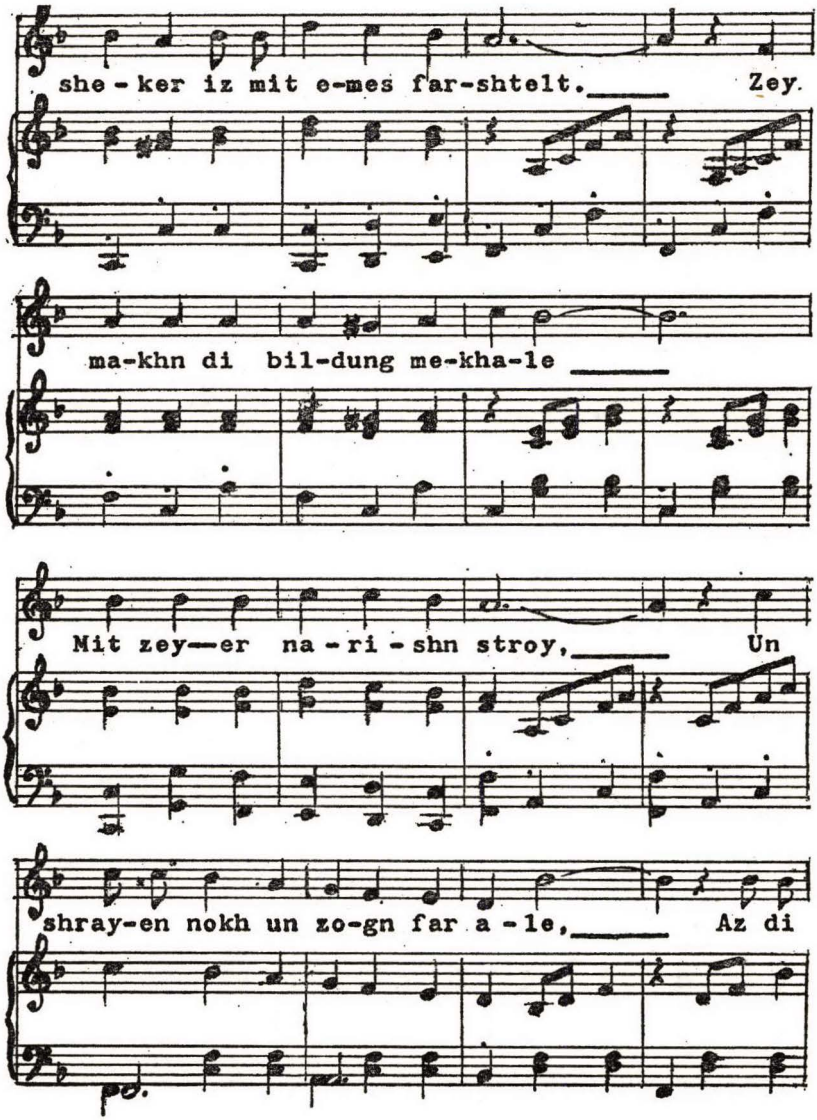

Far dem glik - le - khn iz dos a gor-tn, a sod,
Er hot far - ge - ni-gn fun ye - der groz;
Far dem na - rn_ iz dos_ a bod. Er
hert a_ tu--ml un veys nit vos...
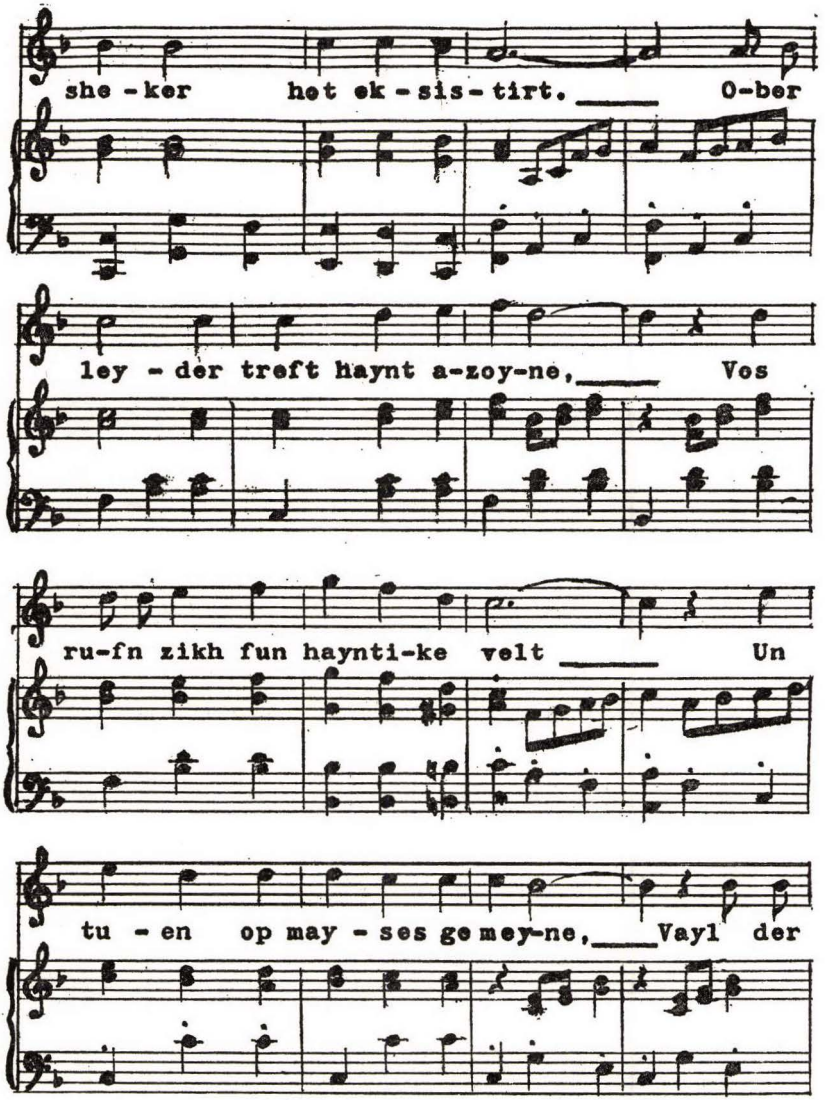

Far demfru-men iz a ya-rid ye-der tog,
Er_ han-dlt skhoy-re un shlept in hoyz;
Far dem umgliklekhn iz di velt an as-trog, Er
hoft fun ir tsu ve-rn loyz...
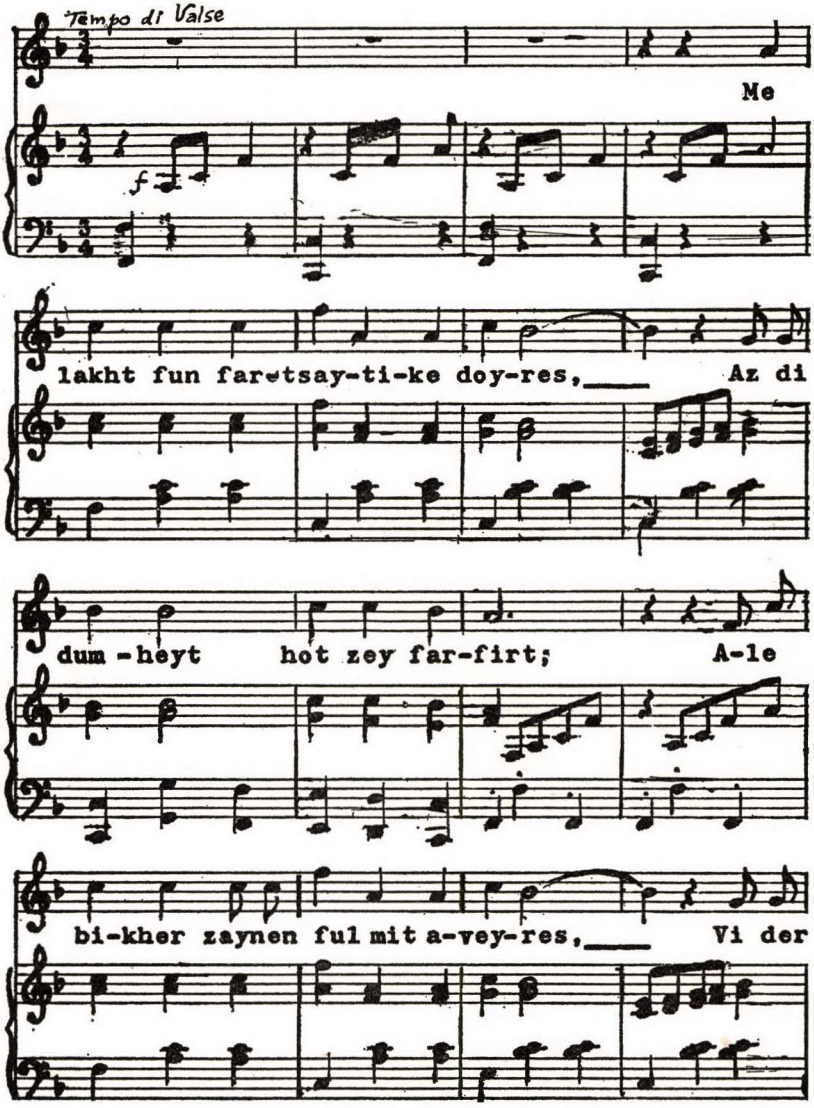
DI FARSHIDENE VELT
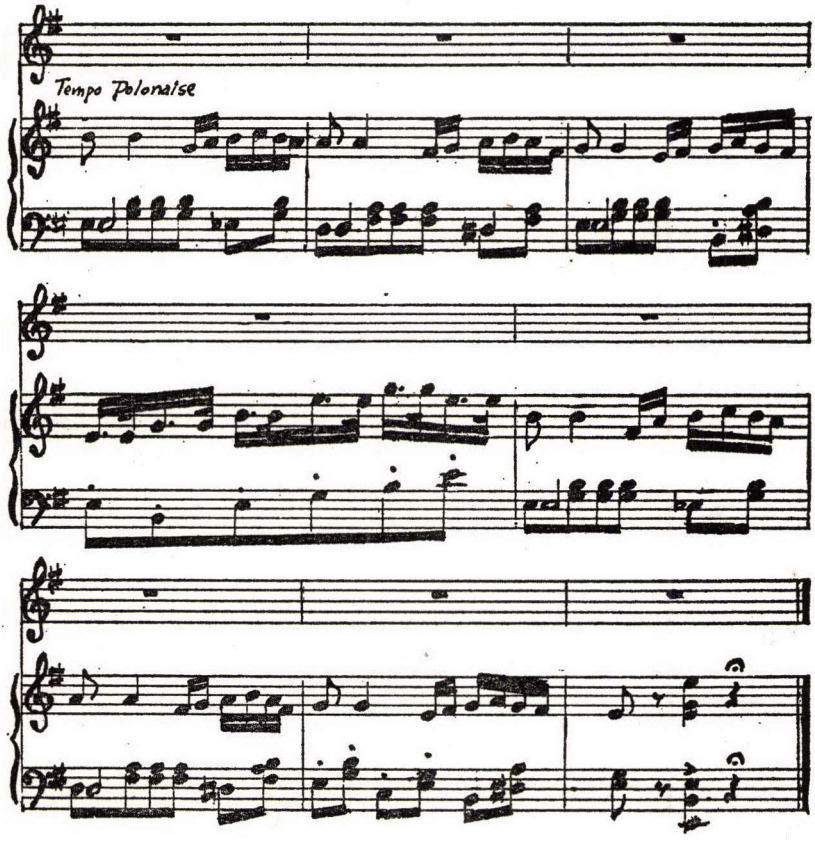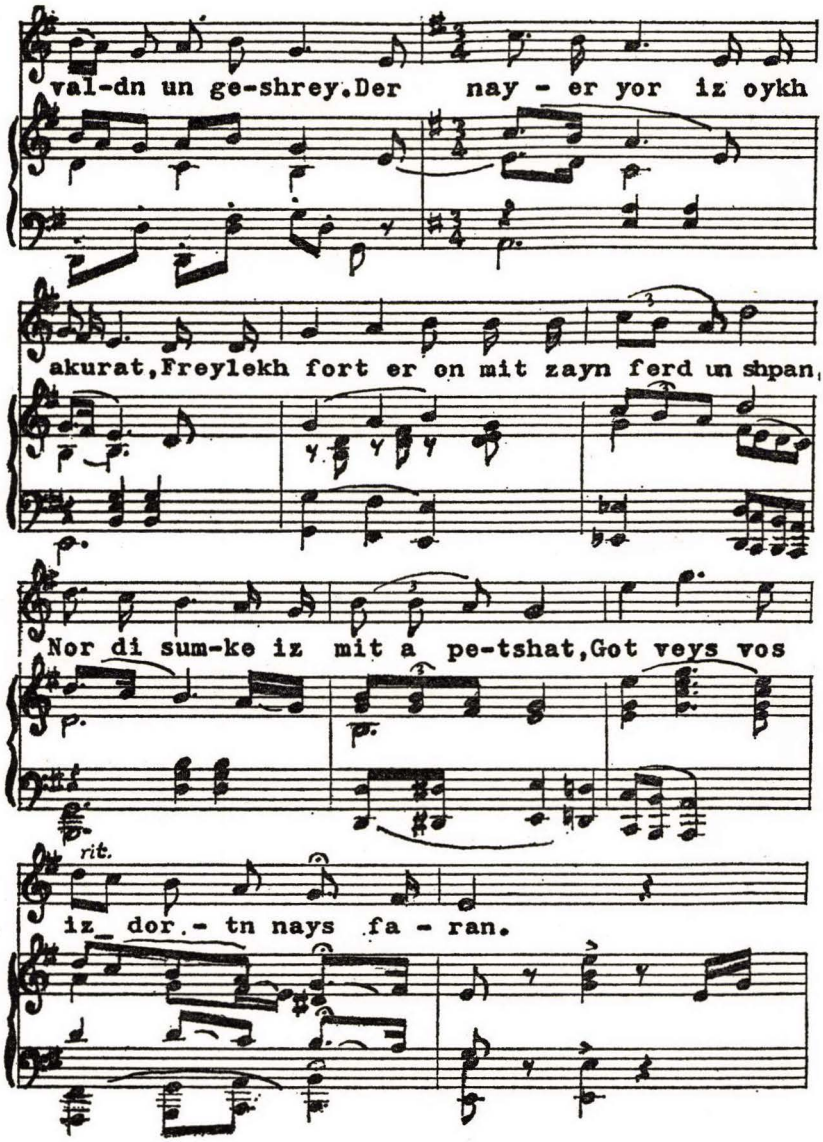

bil-dung farlangt es a.- zoy...
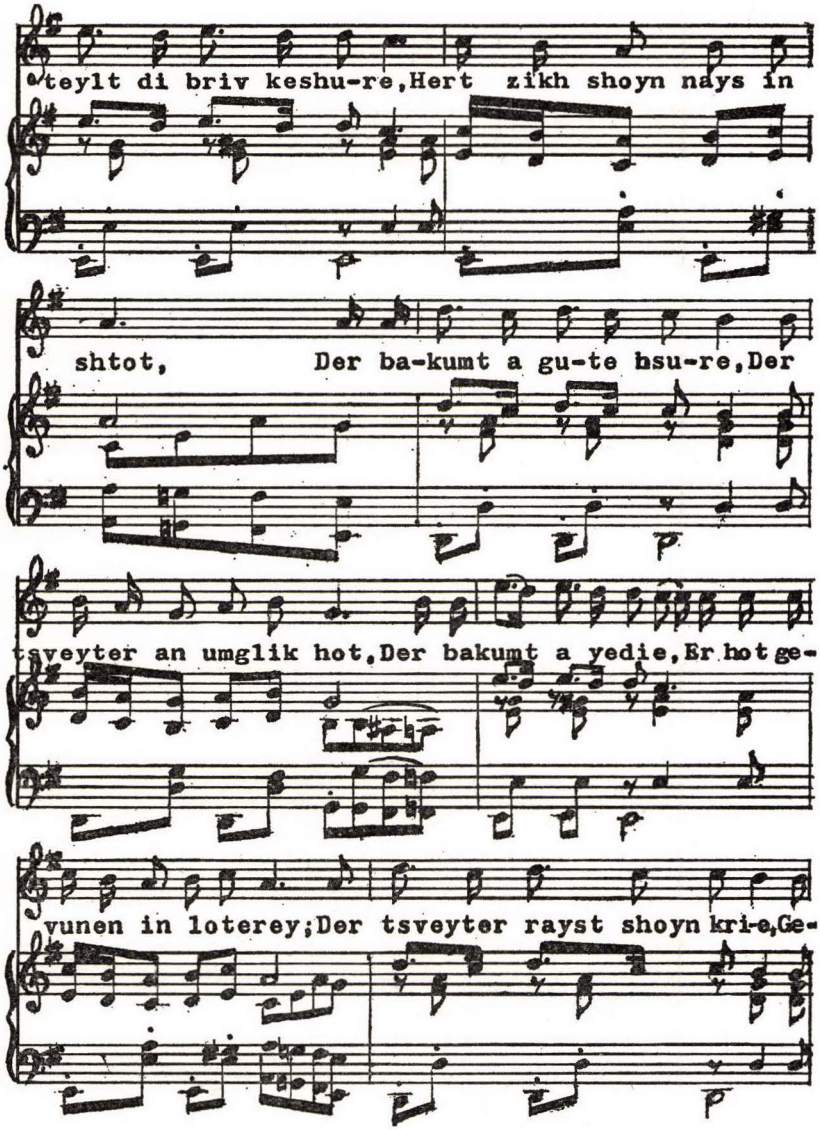

she - ker iz mit e-mes far-shtelt. Zey
ma-khn di bil-dung me-kha-le
Mit zey—er na - ri - shn stroy, Un
shray-en nokh un zo-gn far a - le, Az di

she - ker het ek - sis - tirt. ____ O-ber
ley - der treft haynt a-zoy-ne, ____ Vos
ru-fn zikh fun haynti-ke velt ____ Un
tu - en op may - ses ge mey-ne, ____ Vayl der
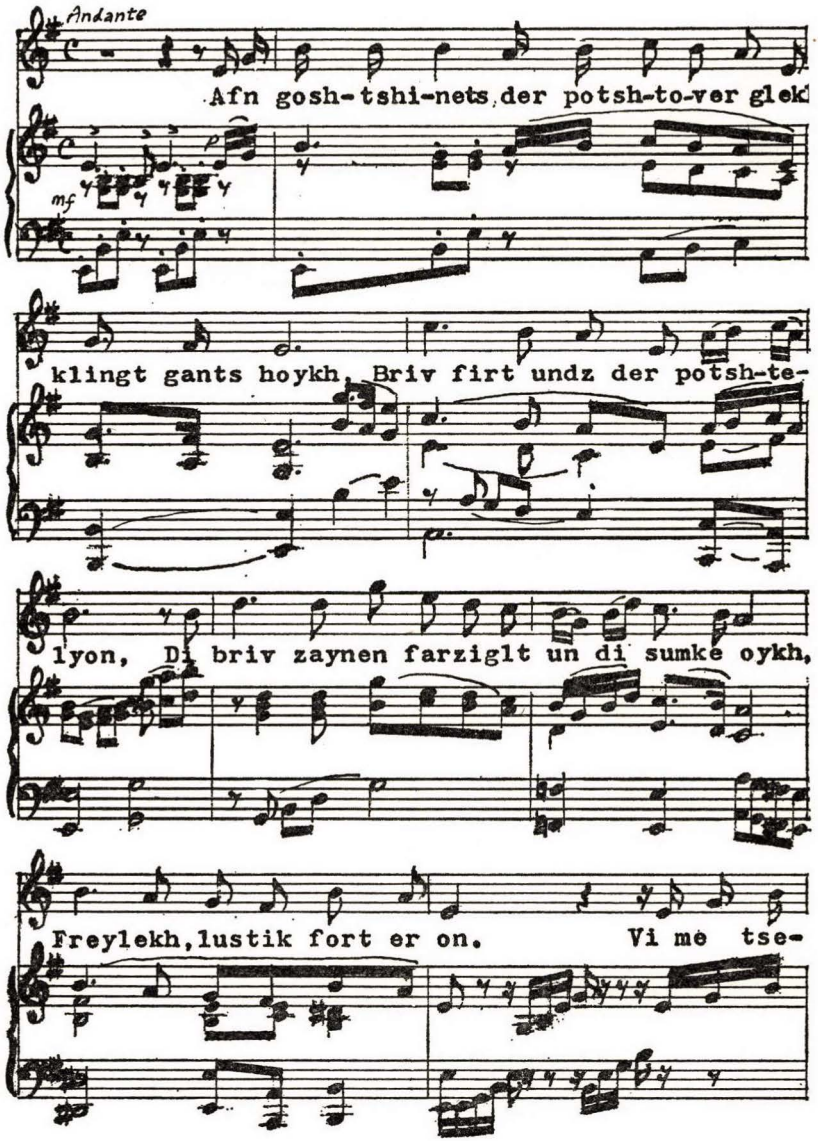

Tempo di Valse
f
Me
lakht fun fa-rt-tsay-ti-ke doy-res,
Az di
dum-heyt hot zey far-firt;
A-le
bi-kher zaynen ful mit a-vey-res,
Vi der
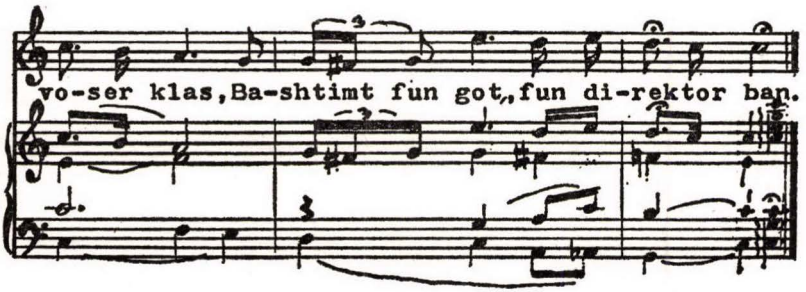

Tempo Polonaise
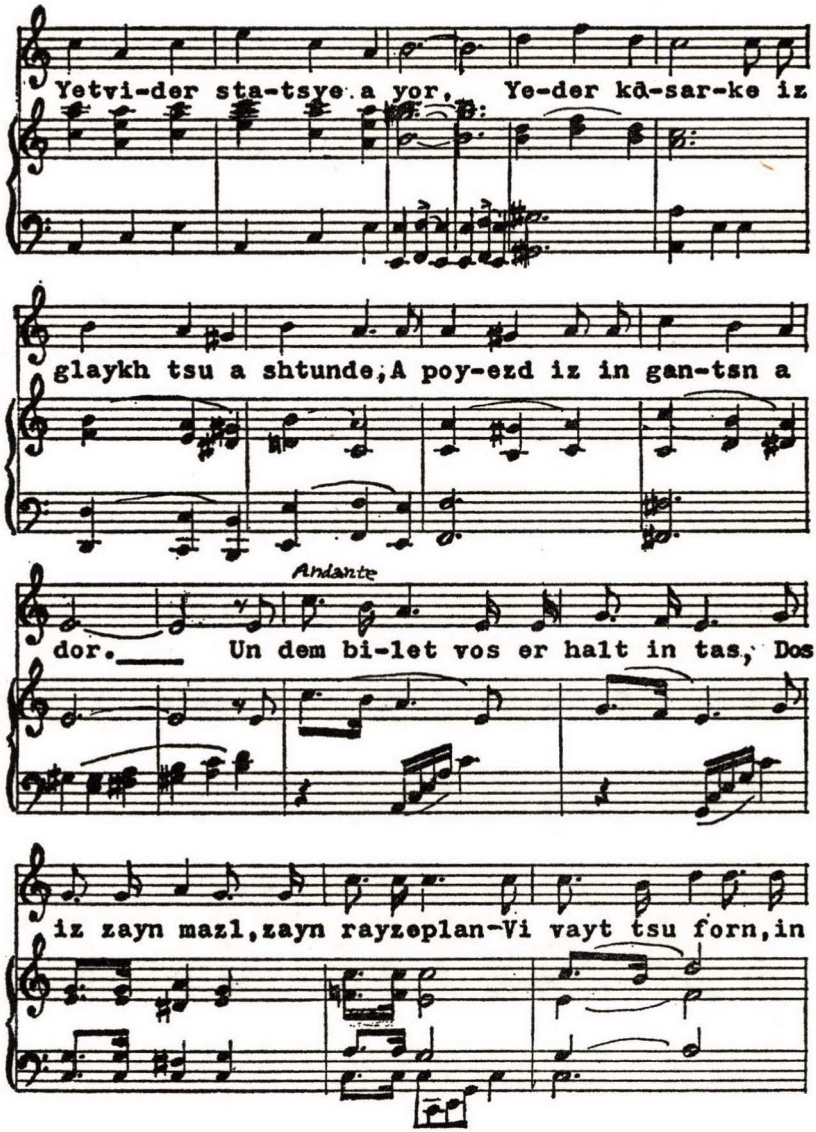

val-dn un ge-shrey. Der nay - er yor iz oykh
akurat, Freylekh fort er on mit zayn ferd un shpan,
Nor di sum-ke iz mit a pe-tshat, Got veys vos
rit.
iz dor. - tn nays fa - ran.
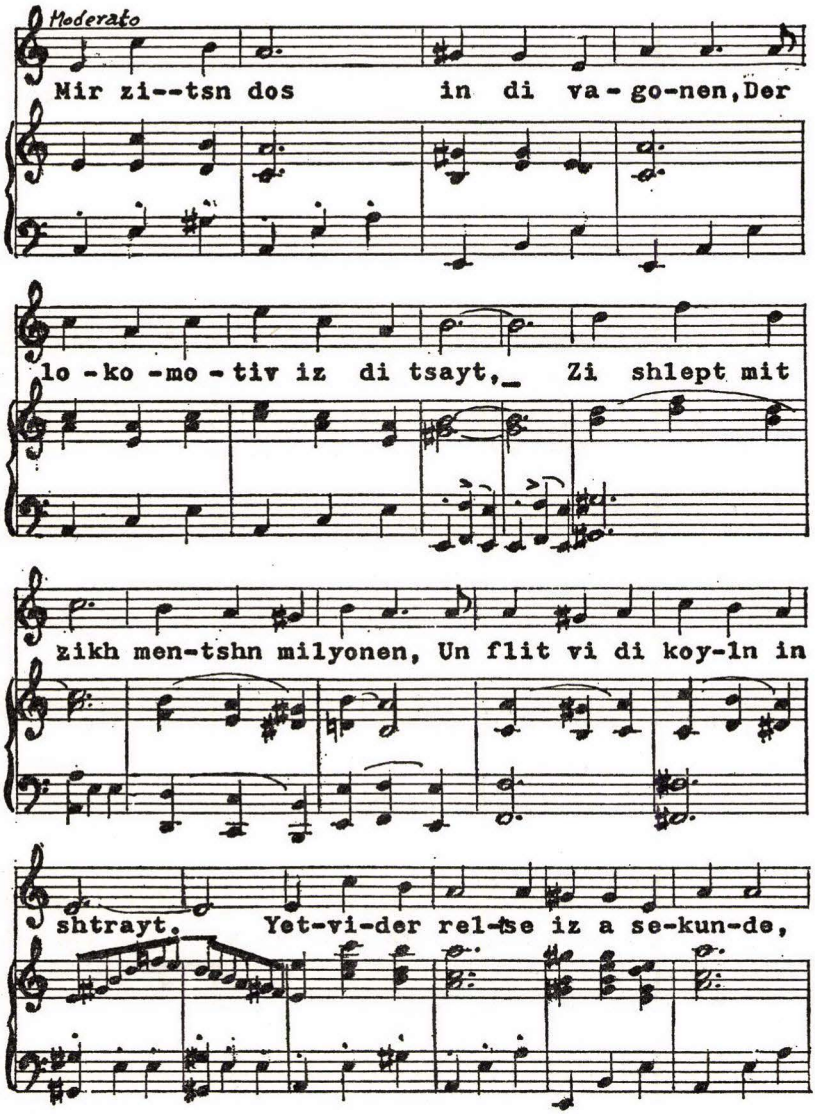

teylt di briv keshu-re,Hert zikh shoyn nays in
shtot, Der ba-kumt a gu-te bsu-re,Der
tsveyter an umglik hot,Der bakumt a yedie,Er hot ge-
vunen in loterey;Der tsveyter rayst shoyn kri-e,Ge-
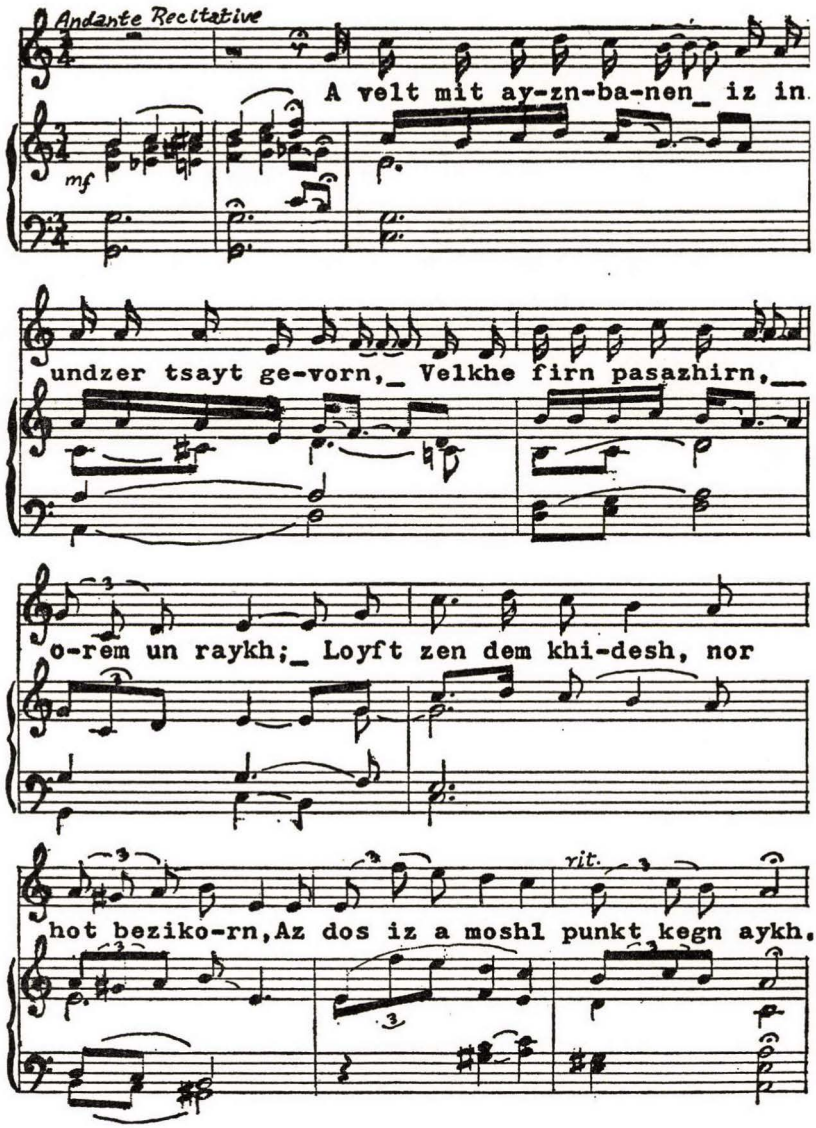
DER POTSHTOVER GLEKL
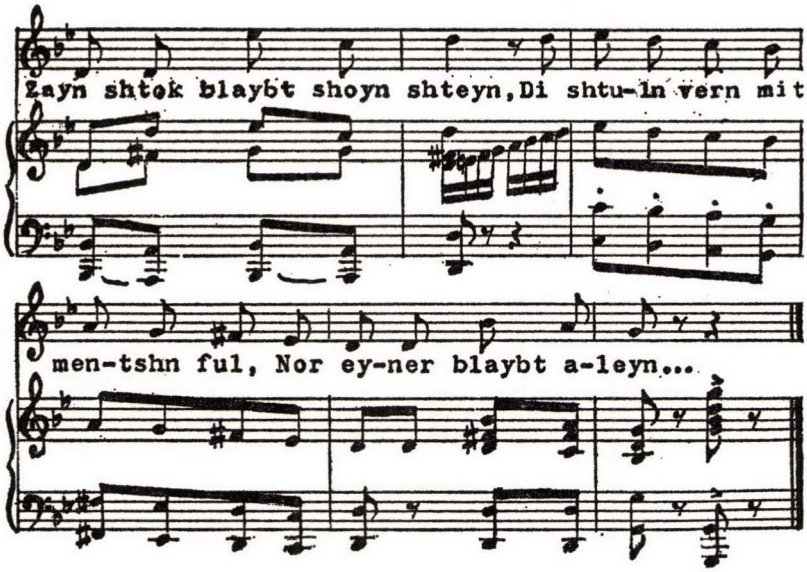

vo-ser klas, Ba-shtimt fun got, fun di-rektor ban.
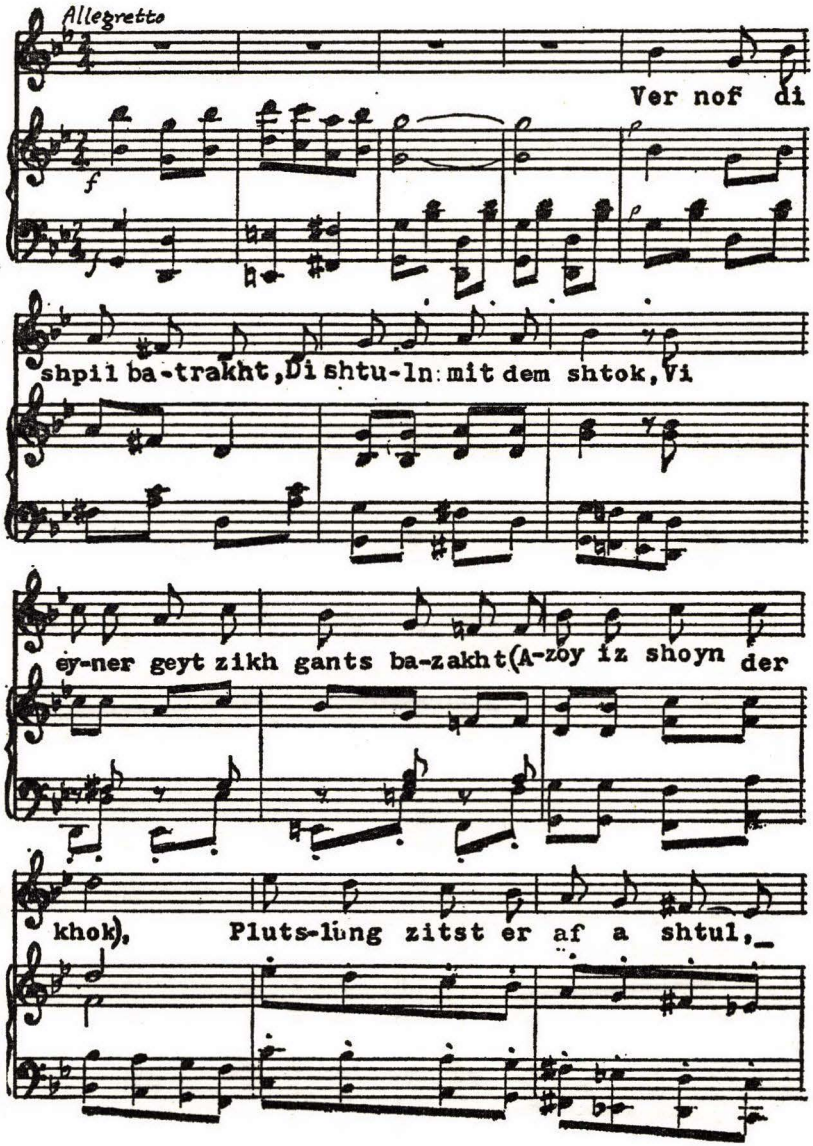

Yetvi-der sta-tsye a yor, Ye-der kâ-sar-ke iz
glaykh tsu a shtunde, A poy-ezd iz in gan-tsn a
Andante
dor. Un dem bi-let vos er halt in tas, Dos
iz zayn mazl, zayn rayzeplan-Vi vayt tsu forn, in
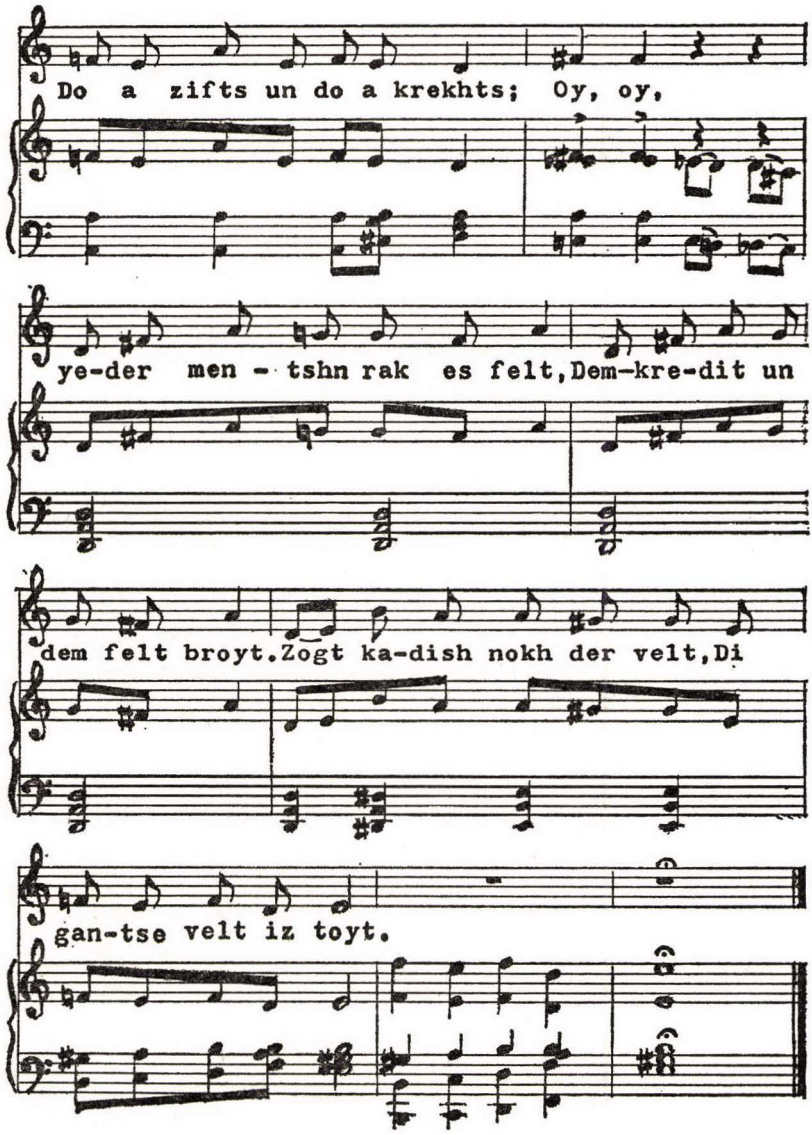

Moderato
Mir zi--tsn dos in di va-go-nen, Der
lo-ko-mo-tiv iz di tsayt, Zi shlept mit
zikh men-tshn milyonen, Un flit vi di koy-ln in
shtrayt. Yet-vi-der rel-se iz a se-kun-de,

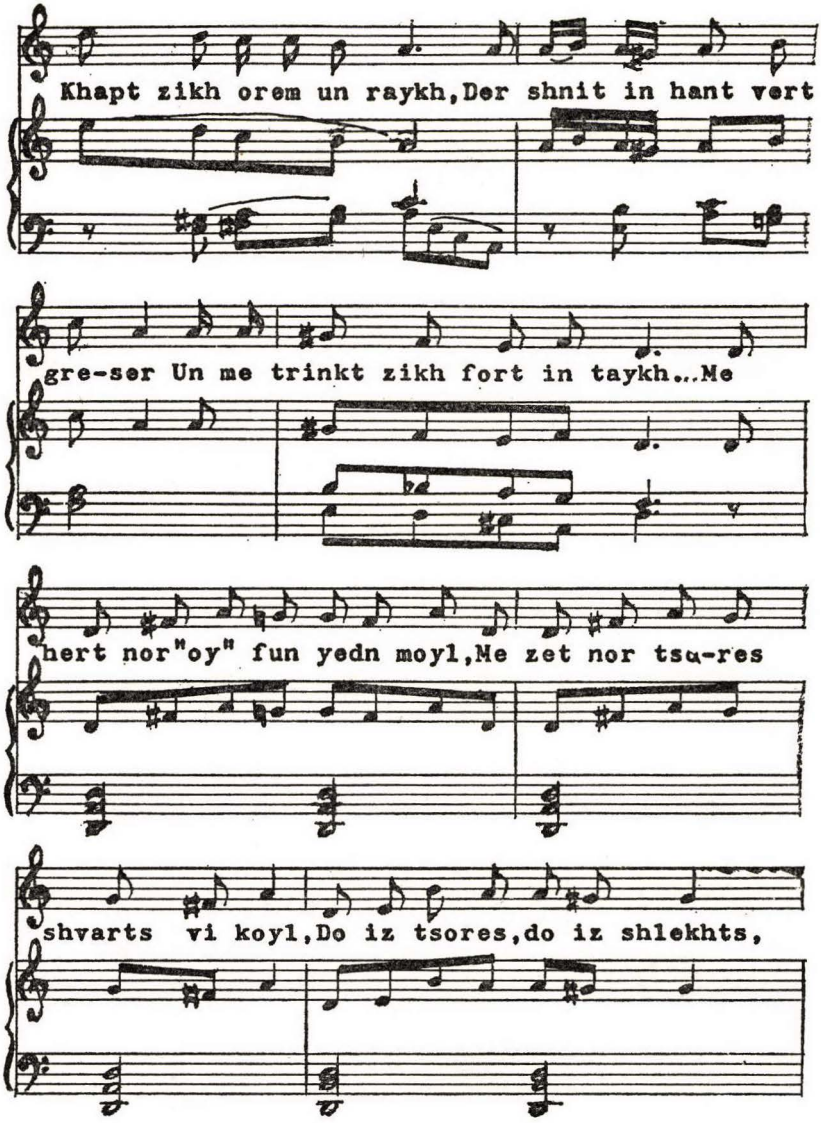

Andante Recitative
mf
A velt mit ay-zn-ba-nen_ iz in
undzer tsayt ge-vorn,_ Velkhe firn pasazhirn,__
o-rem un raykh;_ Loyft zen dem khi-desh, nor
rit.
hot beziko-rn, Az dos iz a moshl punkt kegn aykh.
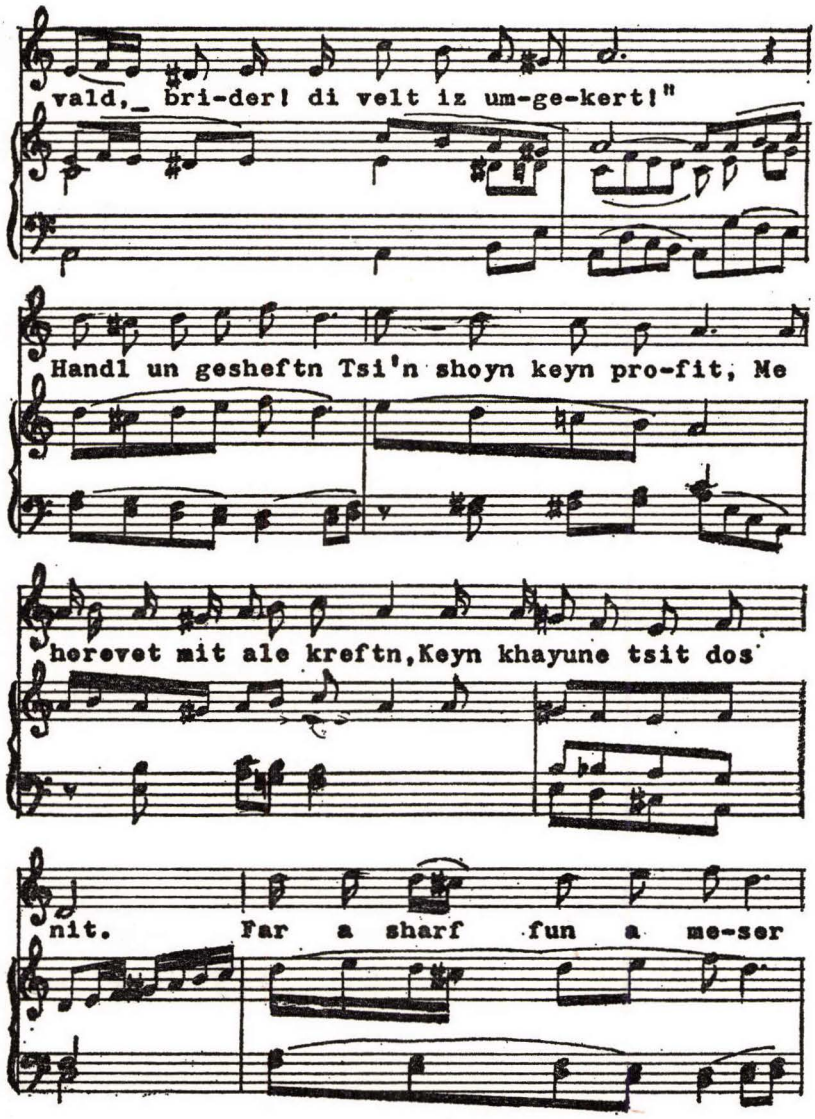

Zayn shtok blaybt shoyn shteyn, Di shtu-ln vern mit
men-tshn ful, Nor ey-ner blaybt a-leyn...

DI SHTOKSHPIL
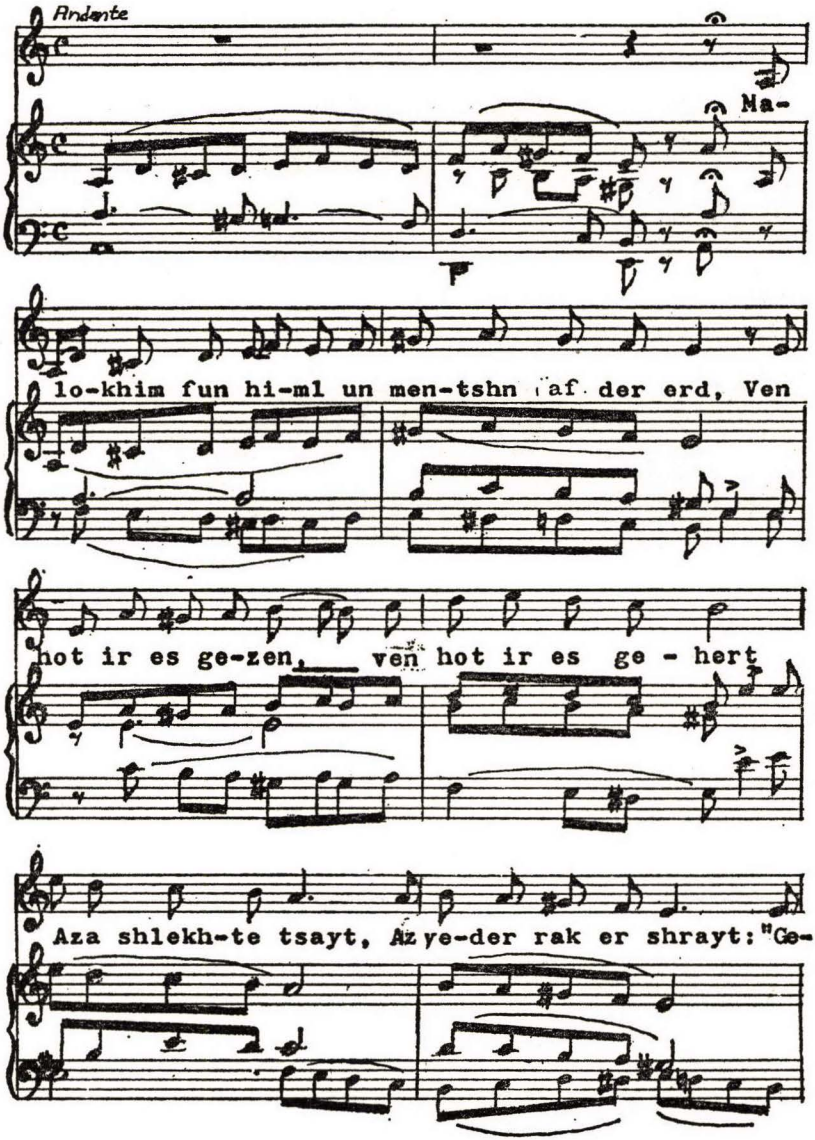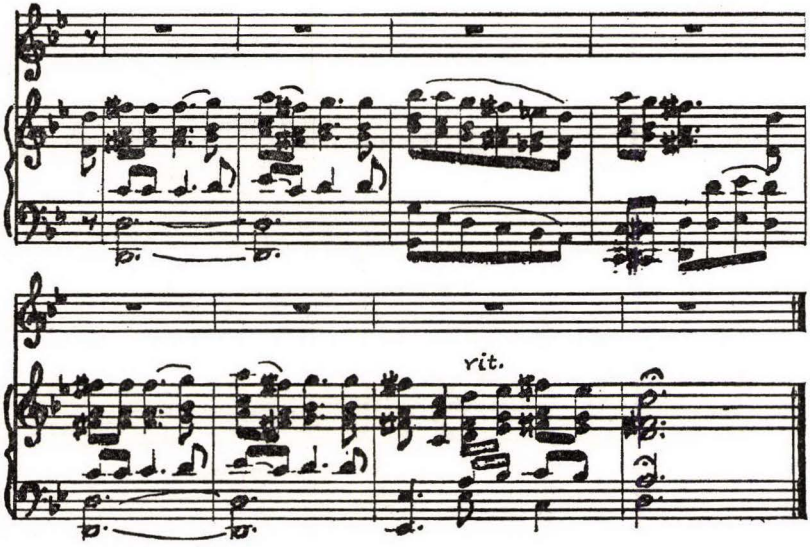

Do a zifts un do a krekhts; Oy, oy,
ye-der men - tshn rak es felt, Dem-kre-dit un
dem felt broyt. Zogt ka-dish nokh der velt, Di
gan-tse velt iz toyt.
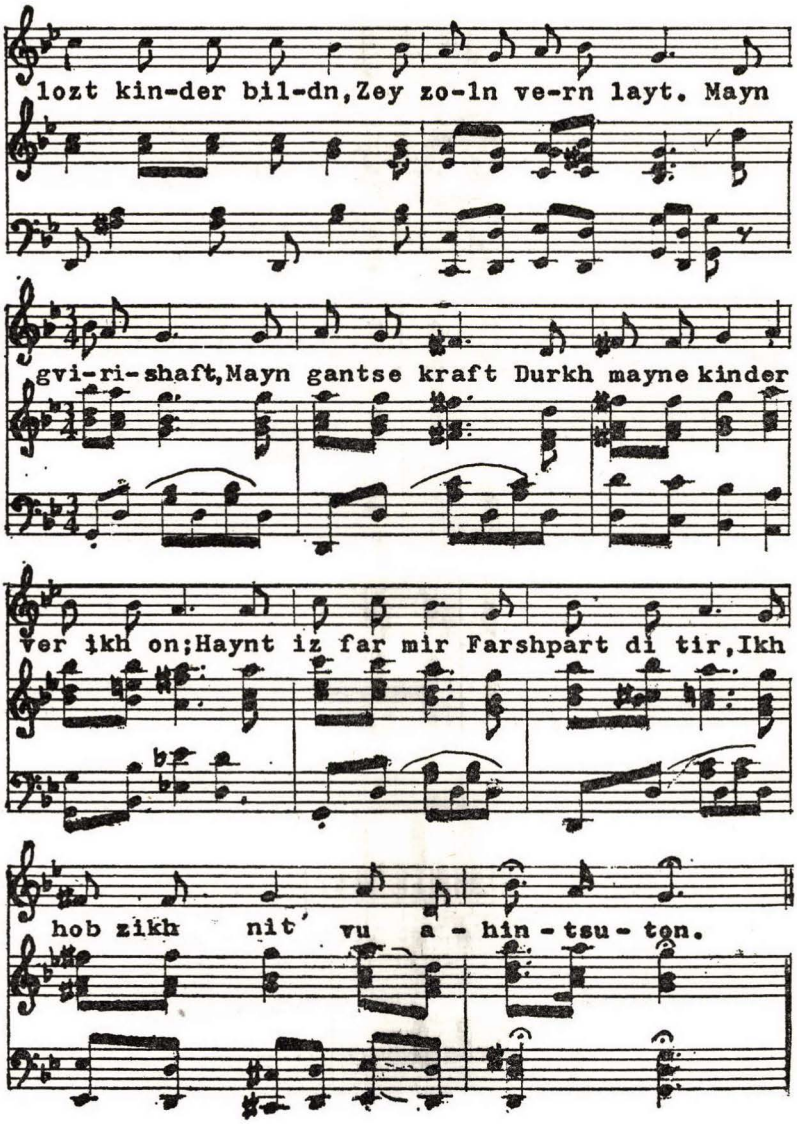

Khapt zikh orem un raykh,Der shnit in hant vert
gre-ser Un me trinkt zikh fort in taykh...Me
hert nor"oy" fun yedn moyl,Me zet nor tsa-res
shvarts vi koyl,Do iz tsores,do iz shlekhts,
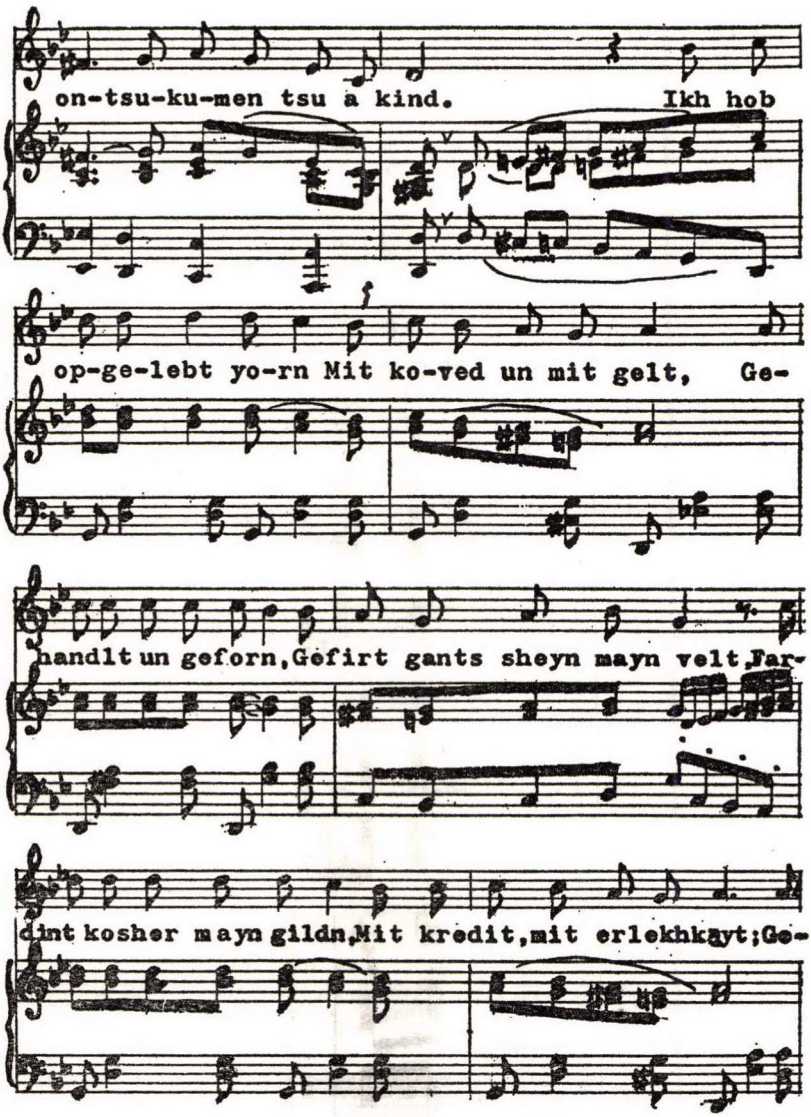

vald,_ bri-der! di velt iz um-ge-kert!"
Handl un gesheftn Tsi'n shoyn keyn pro-fit, Me
herevet mit ale kreftn,Keyn khayune tsit dos
nit. Far a sharf fun a me-ser

ZOGT KADISH NOKH DER VELT
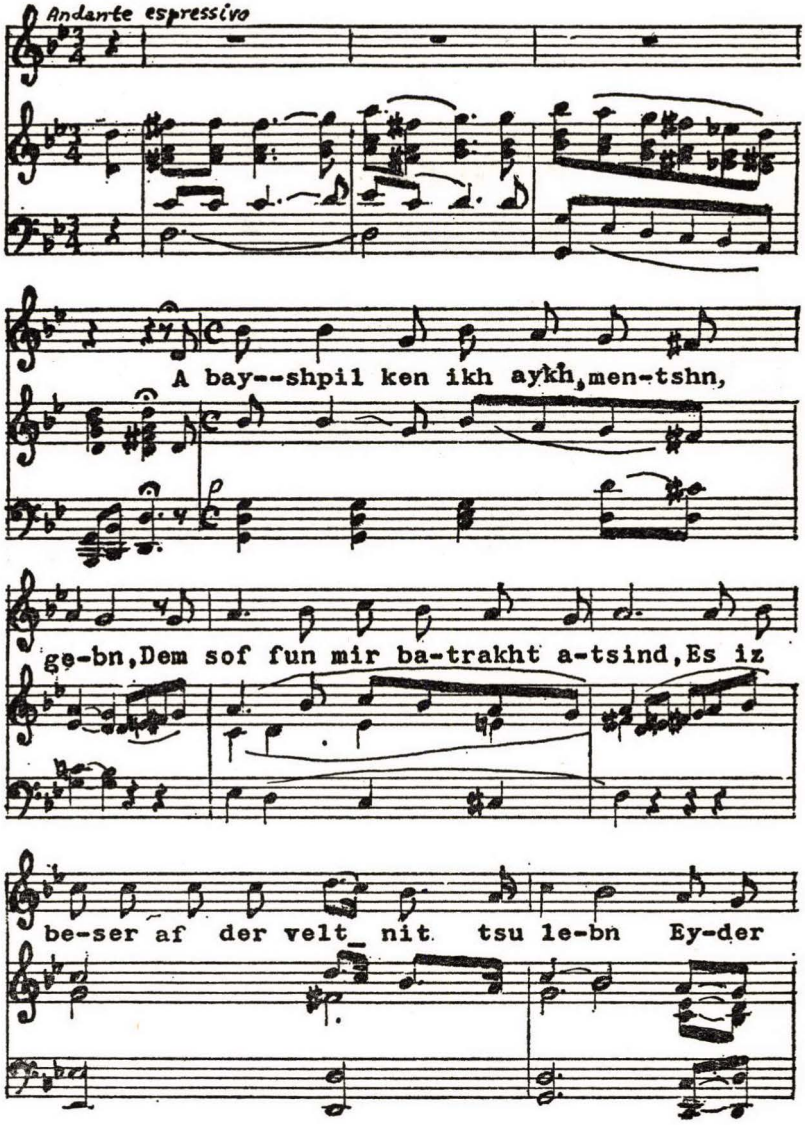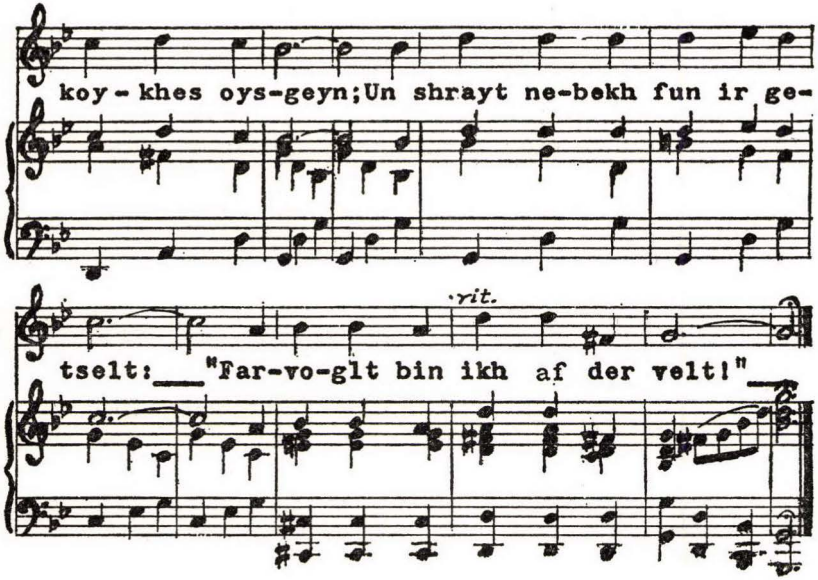

rit.
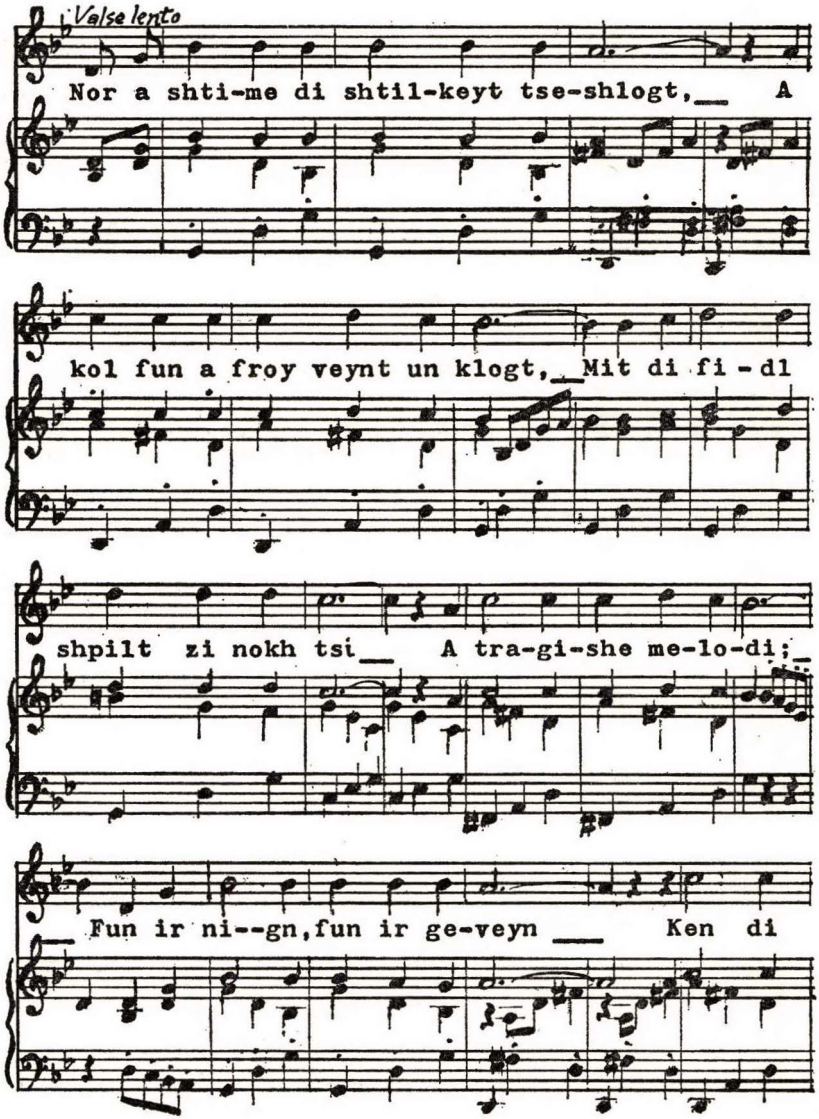

lozt kin-der bil-dn, Zey zo-ln ve-rn layt. Mayn
gvi-ri-shaft, Mayn gantse kraft Durkh mayne kinder
ver ikh on; Haynt iz far mir Farshpart di tir, Ikh
hob zikh nit vu a - hin - tsu - ton.
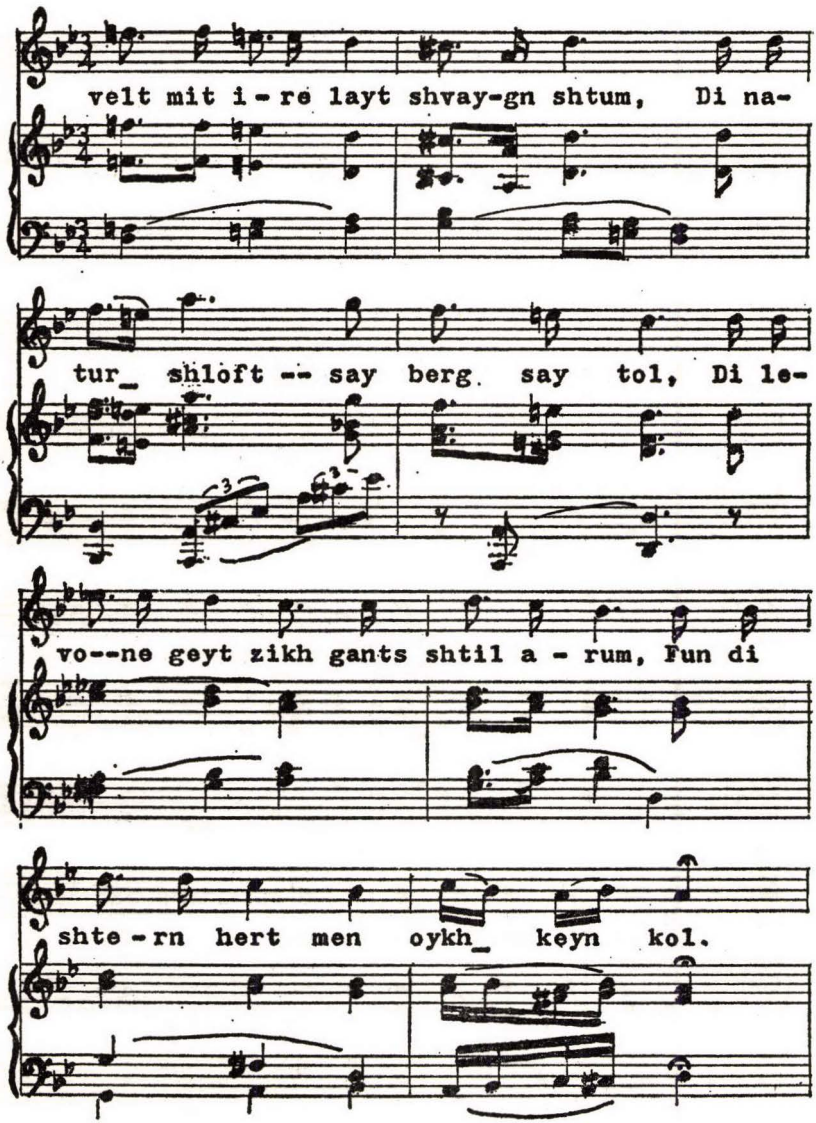

on-tsu-ku-men tsu a kind. Ikh hob
op-ge-lebt yo-rn Mit ko-ved un mit gelt, Ge-
handlt un geforn, Gefirt gants sheyn mayn velt, Far-
dint kosher mayn gildn, Mit kredit, mit erlekhkayt; Ge-

DER ALTER FOTER
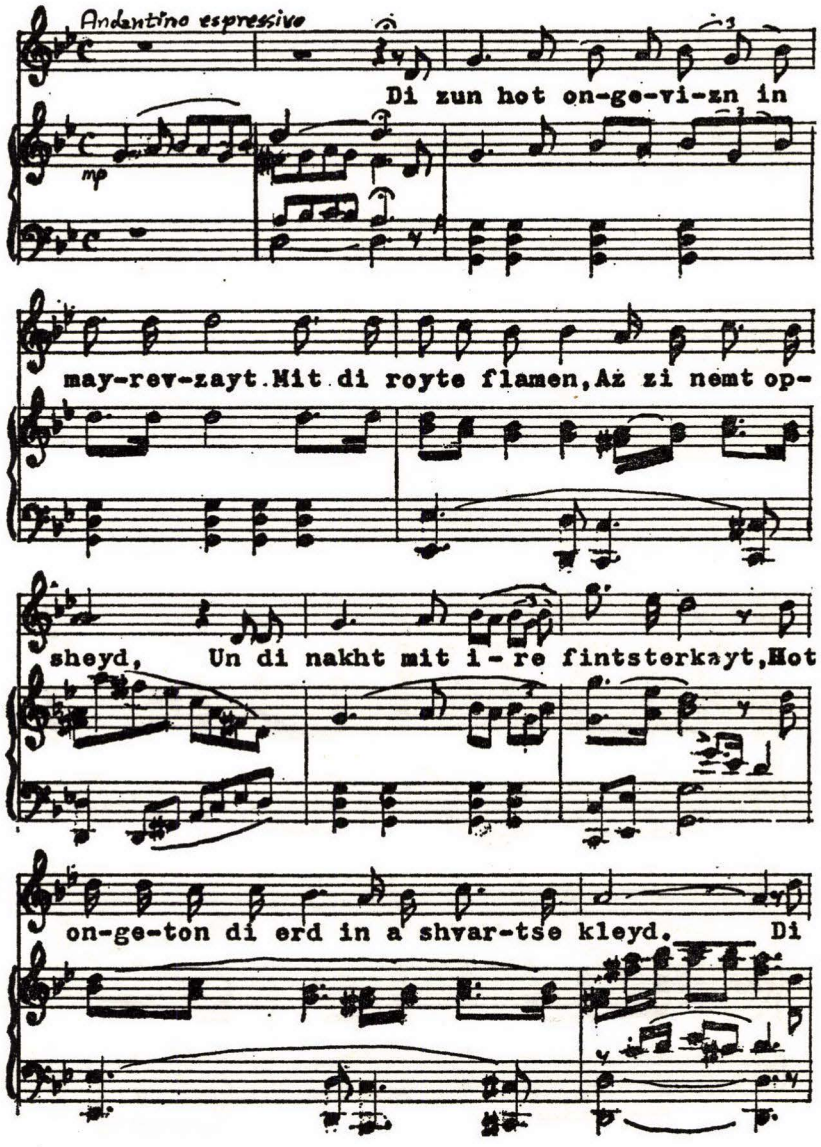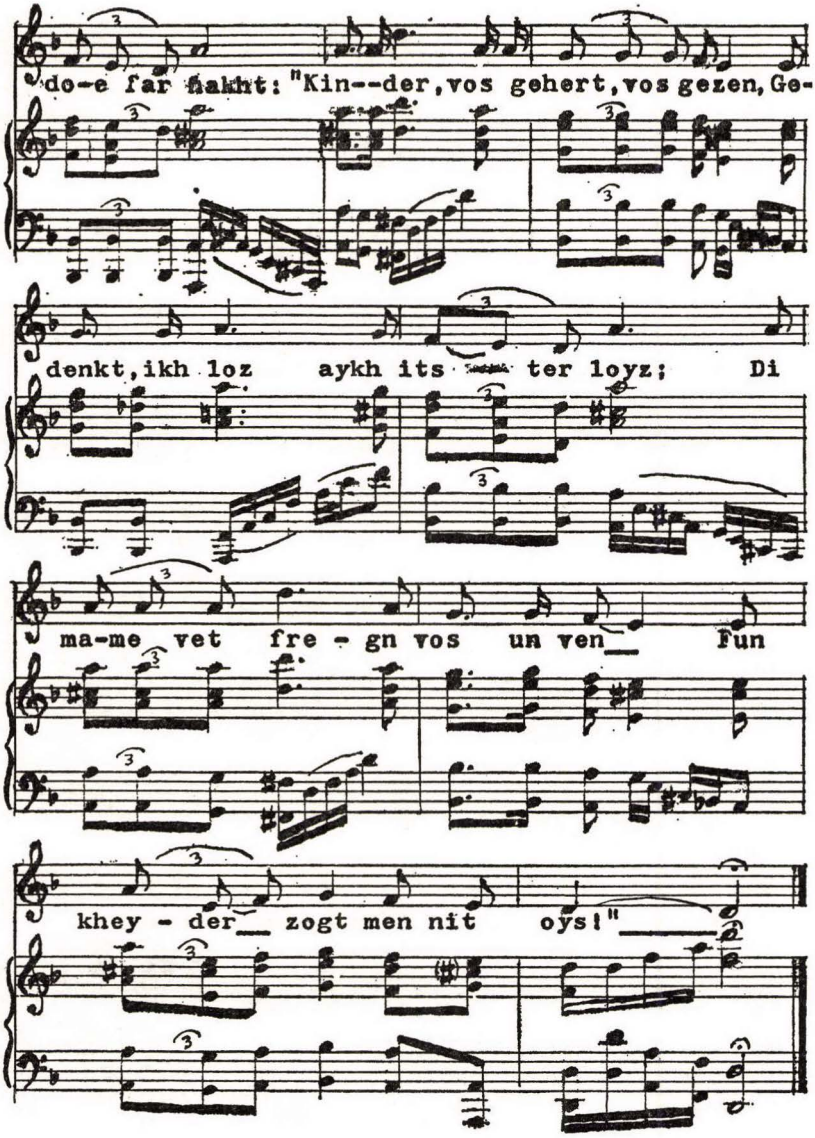

koy - khes oys-geyn;Un shrayt ne-bekh fun ir ge-
rit.
tselt:___"Far-vo-glt bin ikh af der velt!"___
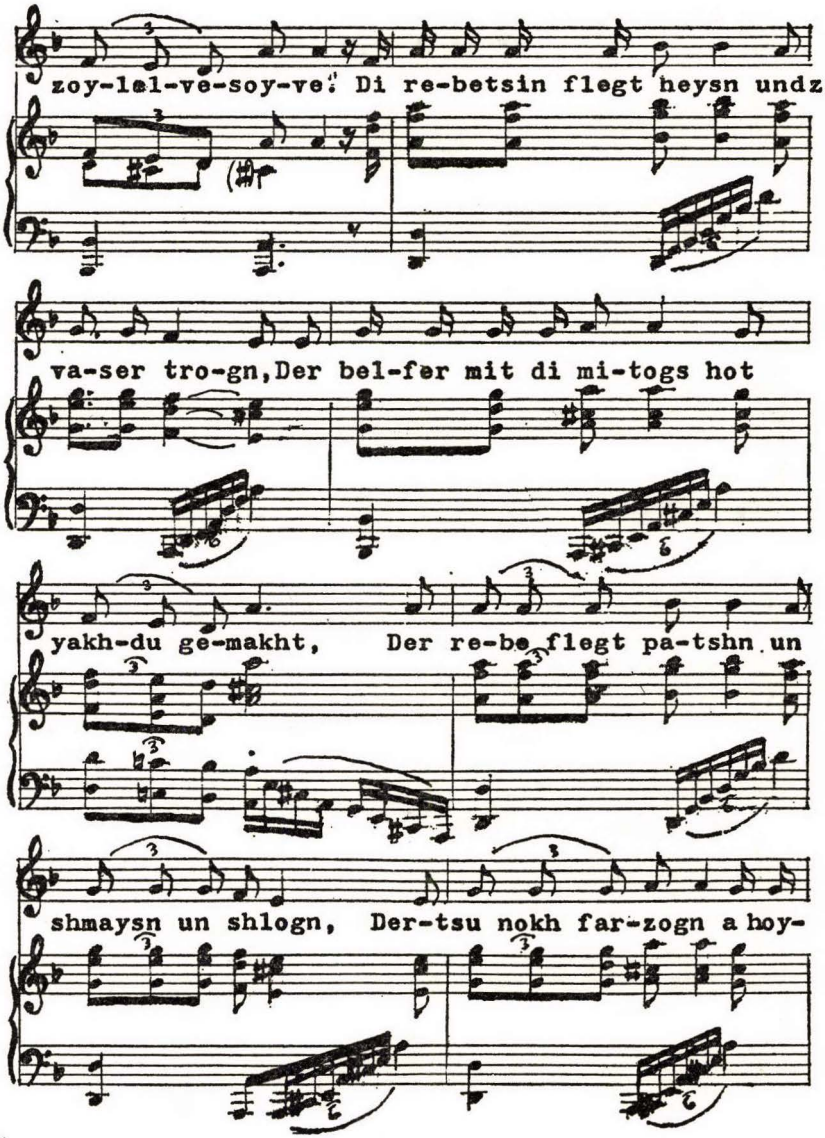

Valse lento
Nor a shti-me di shtil-keyt tse-shlogt, A
kol fun a froy veynt un klogt, Mit di fi-dl
shpilt zi nokh tsi A tra-gi-she me-lo-di;
Fun ir ni--gn, fun ir ge-veyn Ken di

velt mit i - re layt shvay-gn shtum, Di na-
tur_ shloft -- say berg. say tol, Di le-
vo--ne geyt zikh gants shtil a - rum, Fun di
shte - rn hert men oykh_ keyn kol.
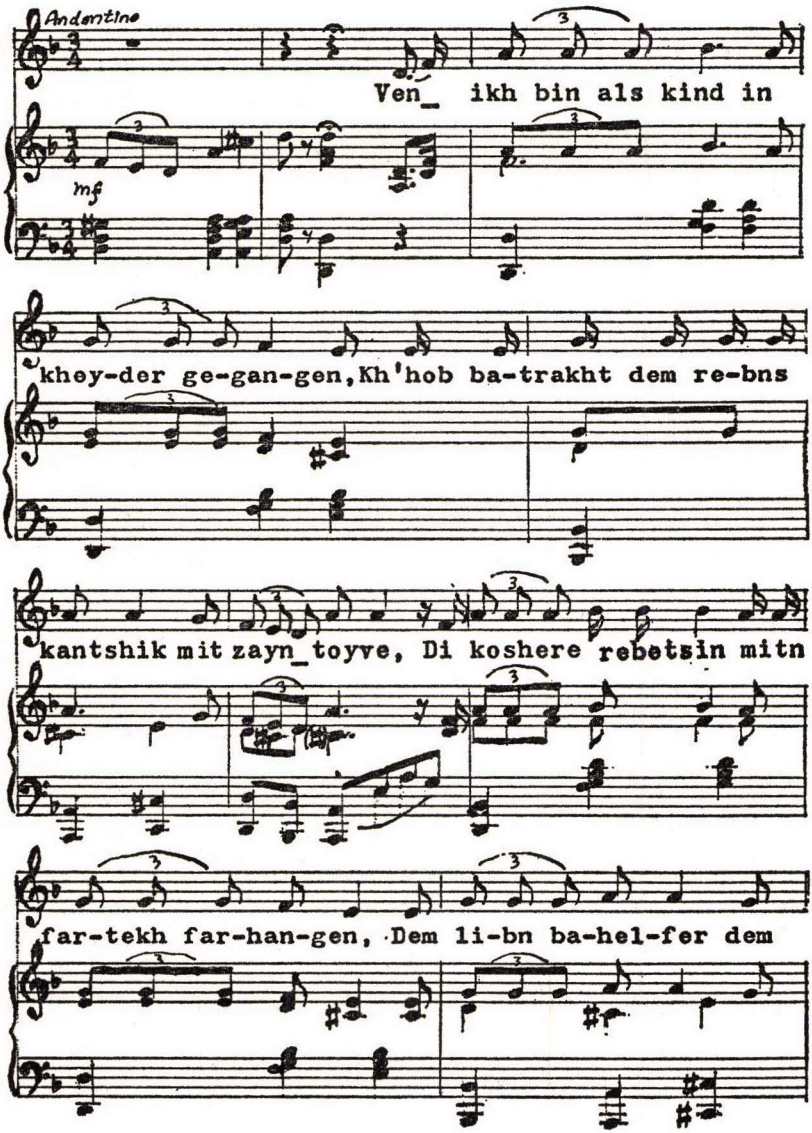
ROKHL MEVAKO AL BONEHO
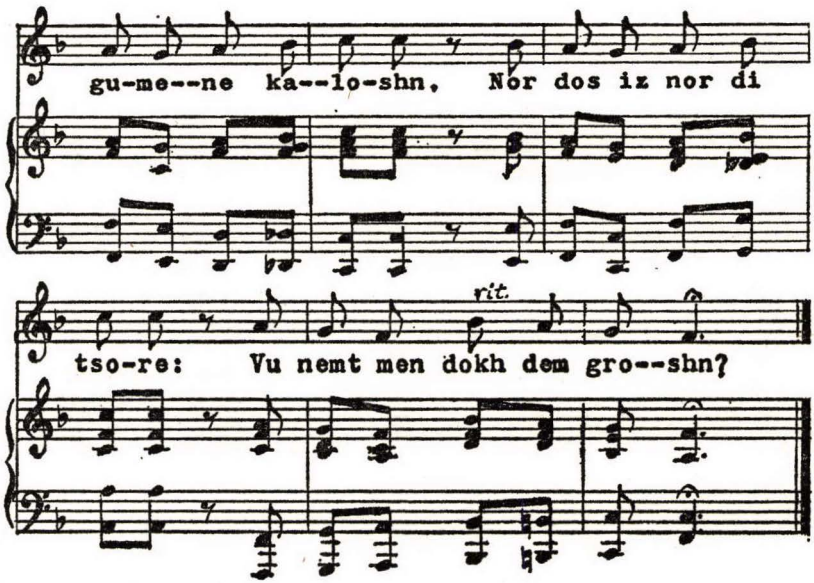

do-e far nakht: "Kin--der, vos gehert, vos gezen, Ge-
denkt, ikh loz aykh its ter loyz; Di
ma-me vet fre - gn vos un ven Fun
khey - der zogt men nit oys!"
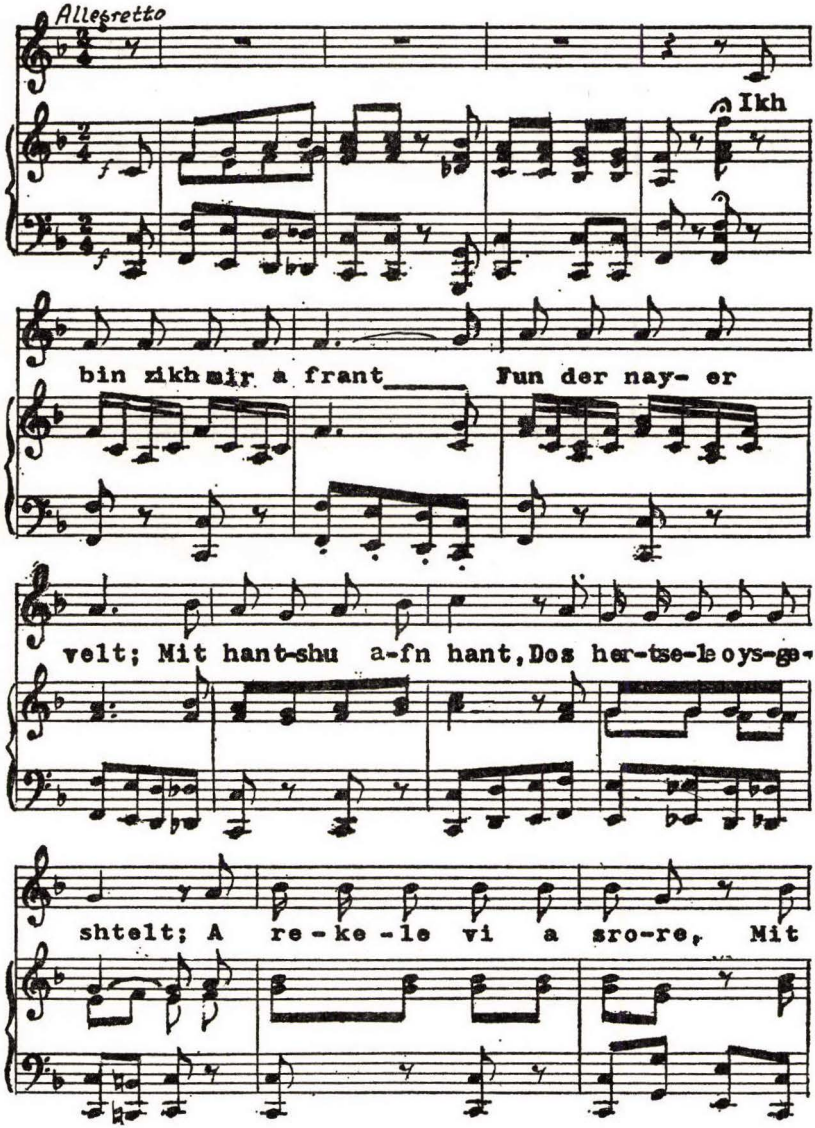

zoy-lel-ve-soy-ve! Di re-betsin flegt heysn undz
va-ser tro-gn, Der bel-fer mit di mi-togs hot
yakh-du ge-makht, Der re-be flegt pa-tshn un
shmaysn un shlogn, Der-tsu nokh far-zogn a hoy-
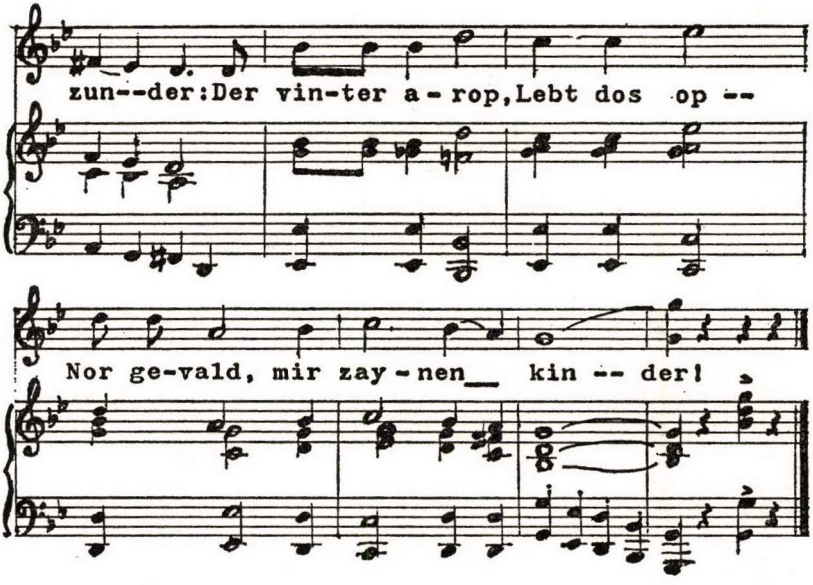
FUN KHEYDER ZOGT MEN NIT OYS
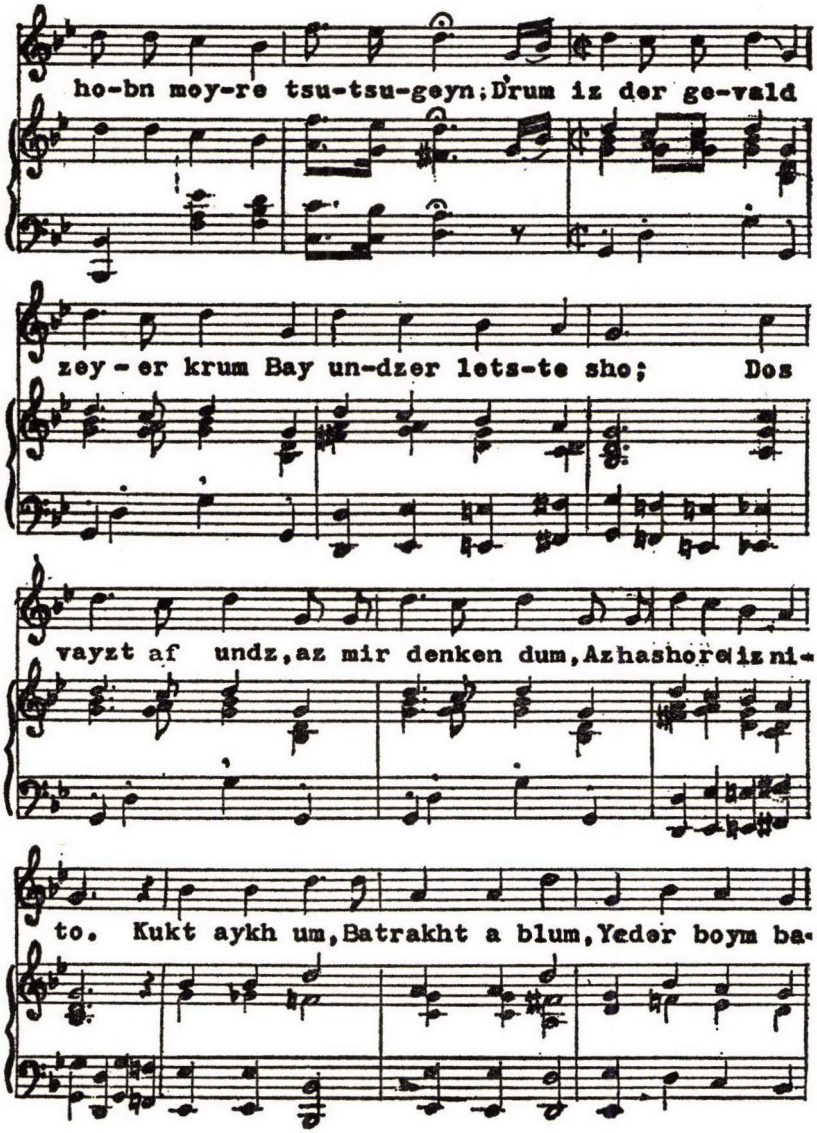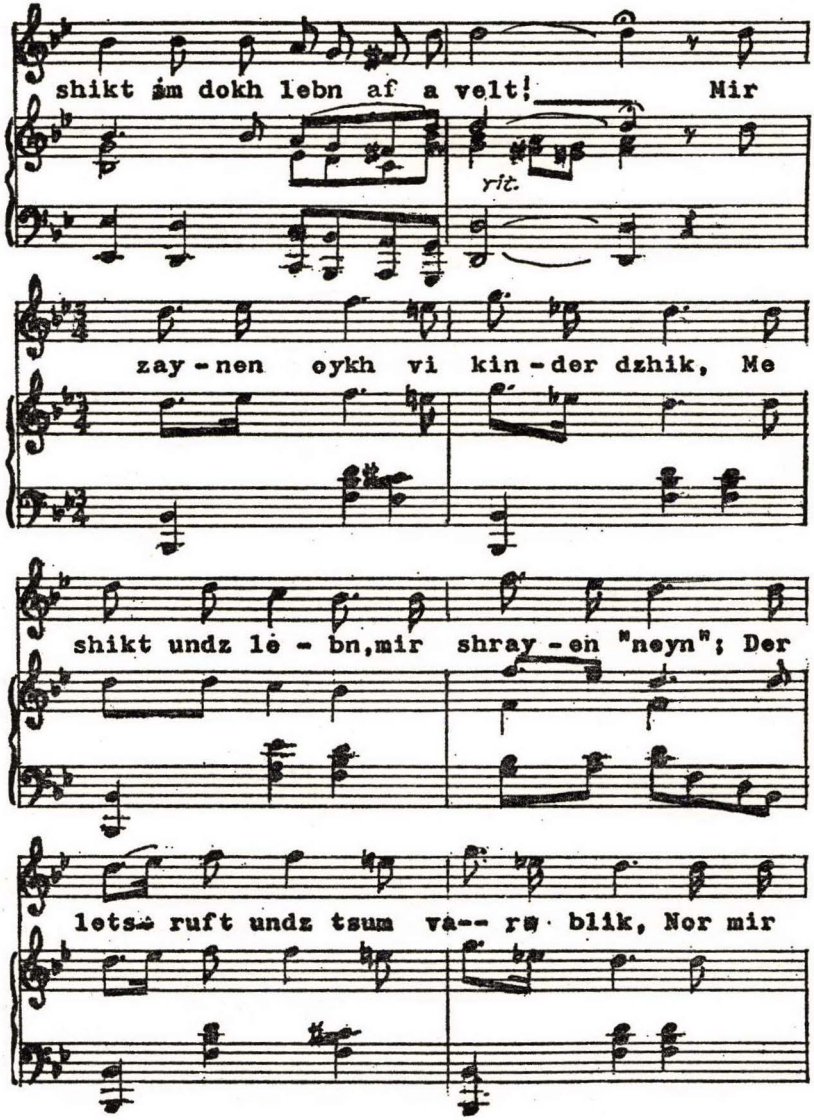

gu-me--ne ka--lo-shn, Nor dos iz nor di
rit.
tso-re: Vu nemt men dokh dem gro--shn?
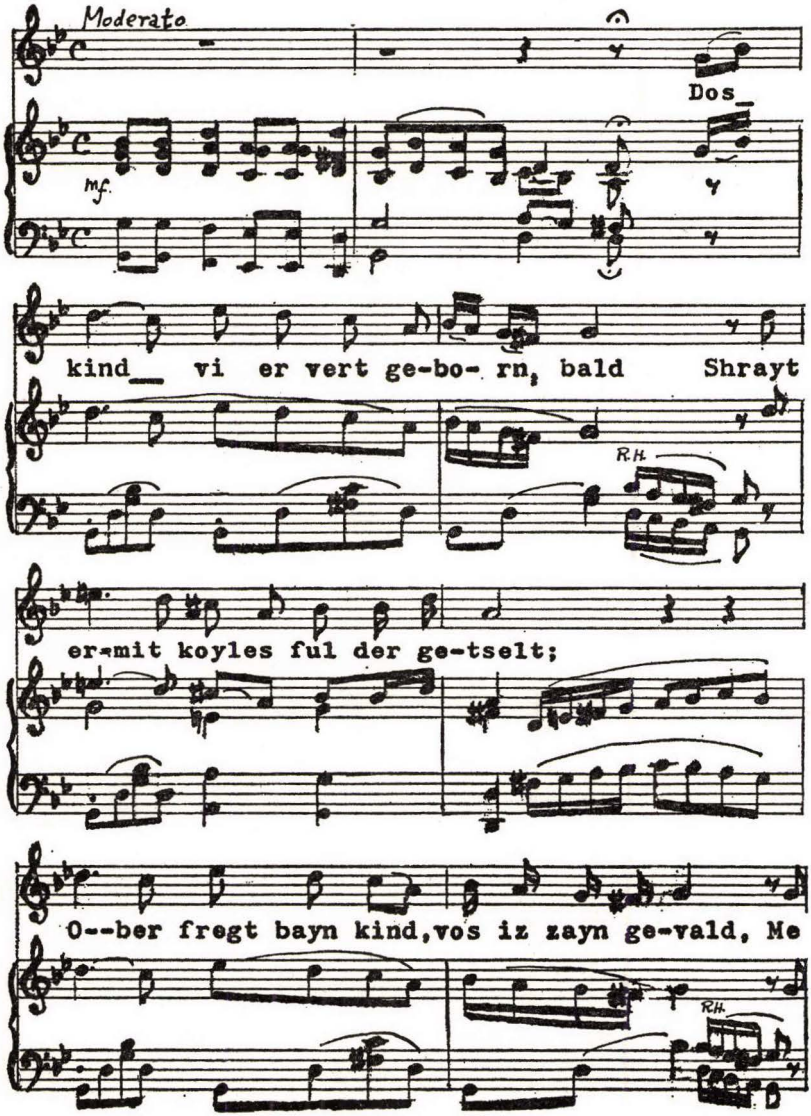
DER PUSTER FRANT
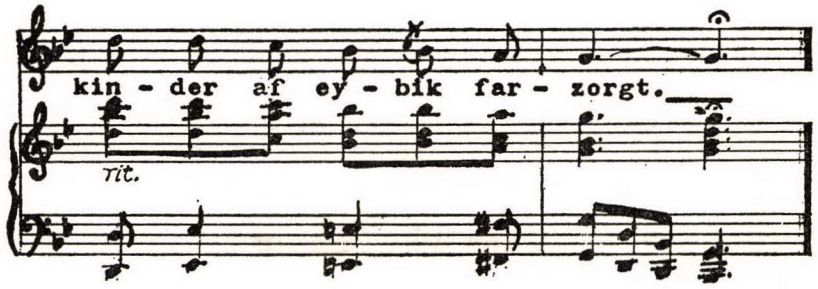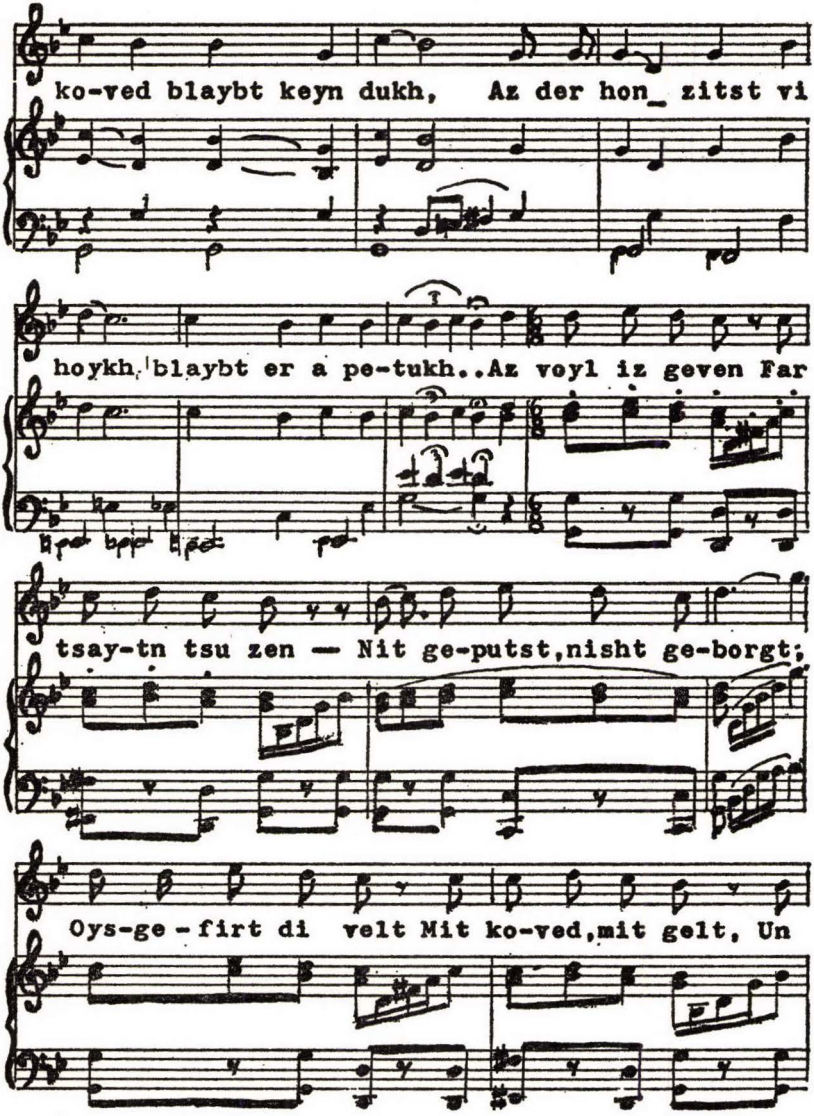

zun--der:Der vin-ter a-rop,Lebt dos op --
Nor ge-vald, mir zay-nen kin -- der!
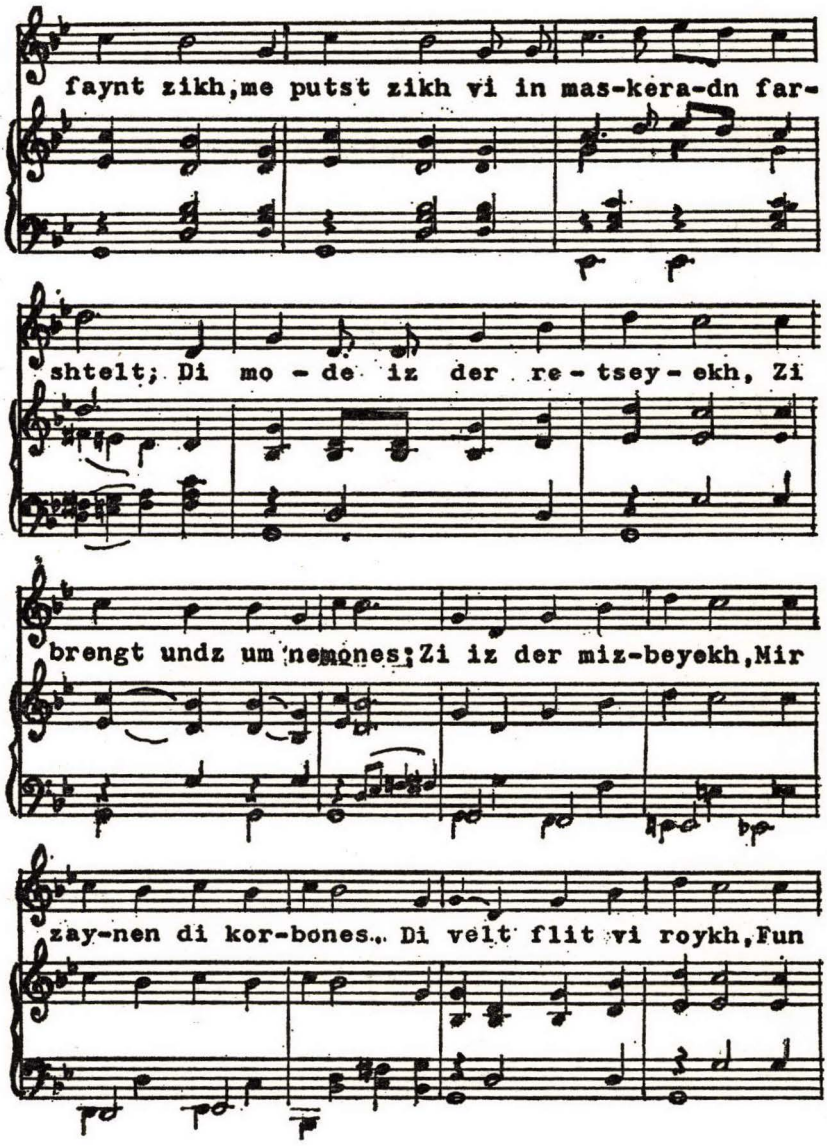

ho-bn moy-re tsu-tsu-geyn; Drum iz der ge-vald
zey-er krum Bay un-dzer lets-te sho; Dos
vayzt af undz, az mir denken dum, Azhashore iz ni-
to. Kukt aykh um, Batrakht a blum, Yeder boym ba-
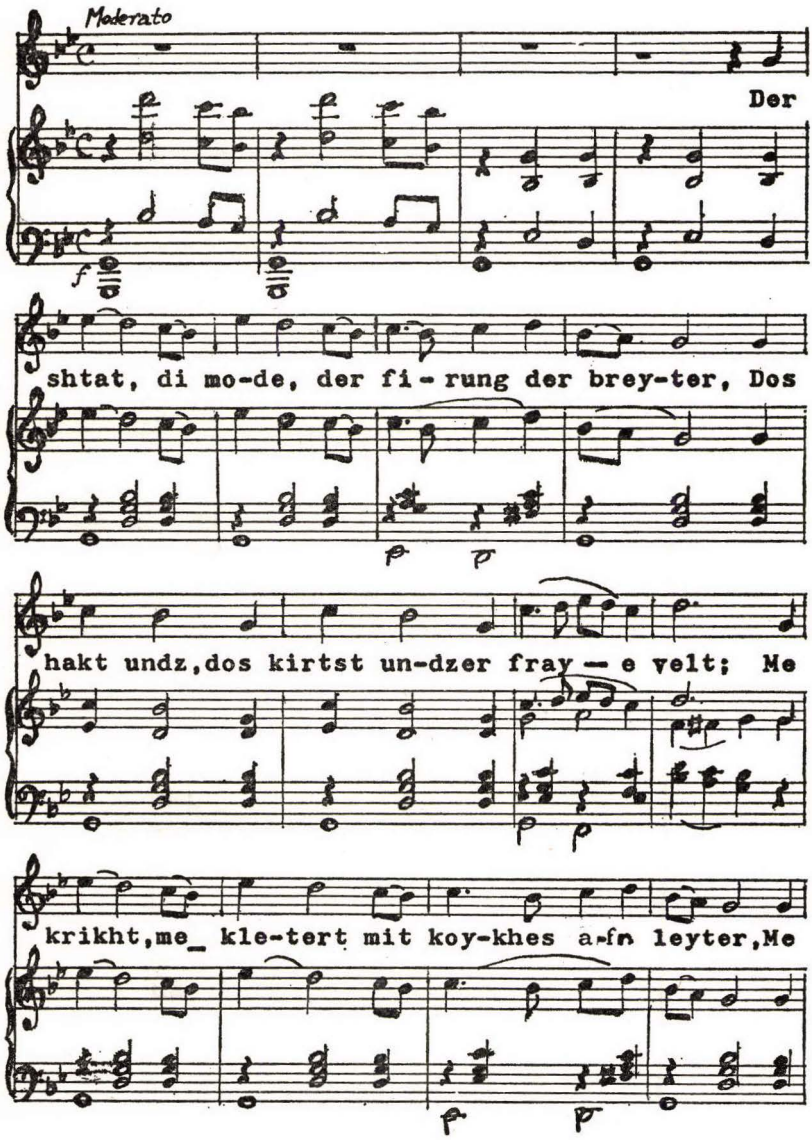

shikt im dokh lebn af a velt! Mir
rit.
zay-nen oykh vi kin-der dzhik, Me
shikt undz le-bn, mir shray-en "neyn"; Der
letst ruft undz tsum va-- r blik, Nor mir
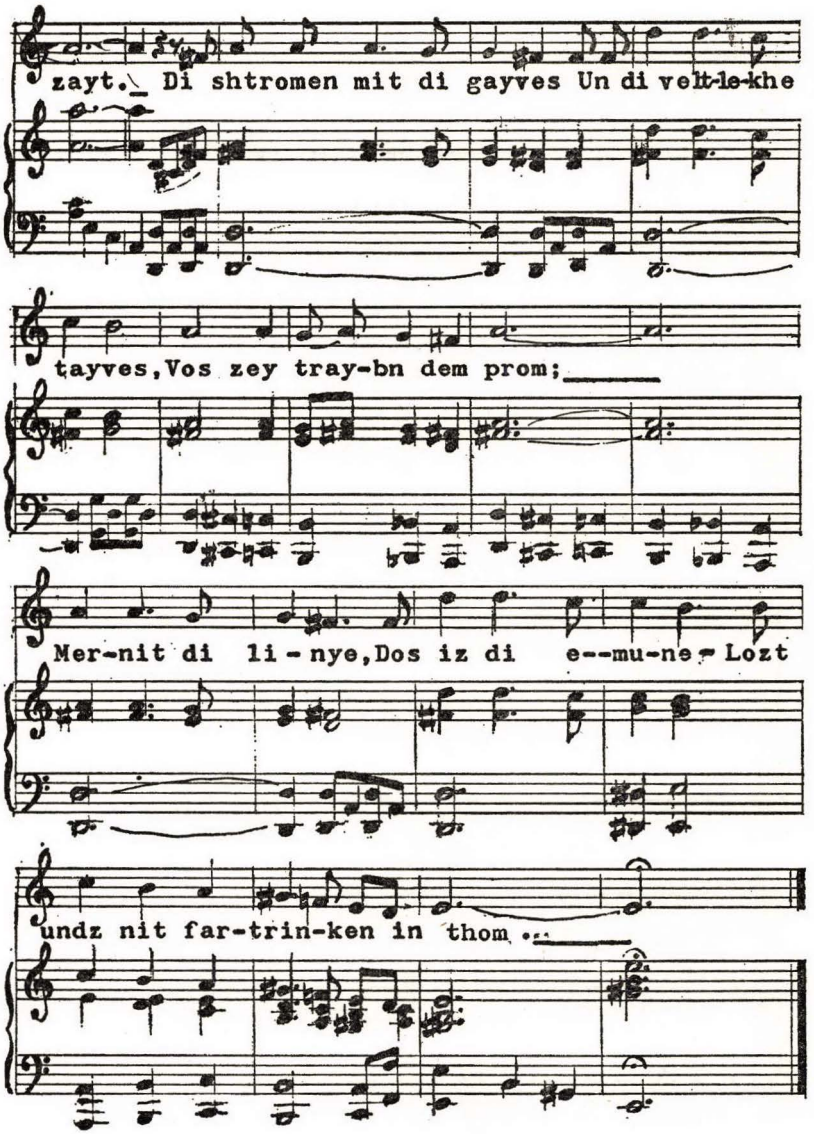

Moderato
mf.
Dos_
kind__ vi er vert ge-bo- rn, bald Shrayt
R.H.
er-mit koyles ful der ge-tselt;
O--ber fregt bayn kind, vos iz zayn ge-vald, Me
R.H.
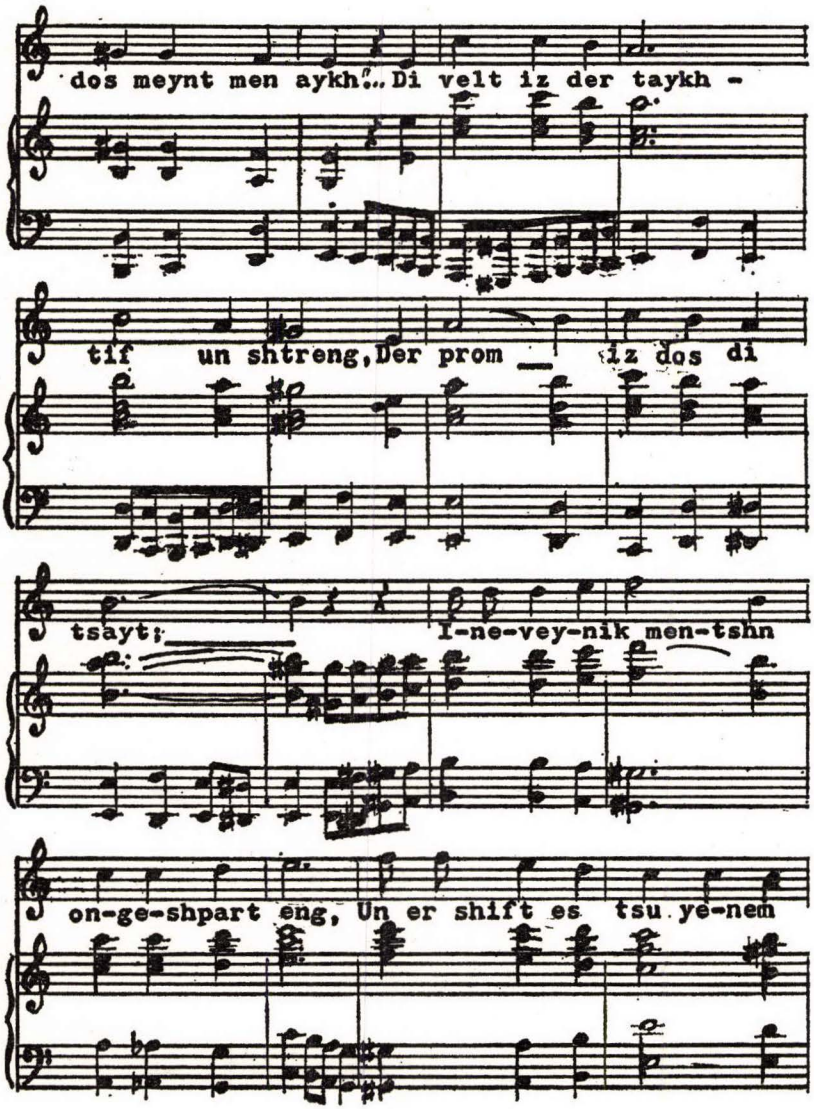

kin - der af ey - bik far - zorgt.
rit.

ko-ved blaybt keyn dukh, Az der hon_ zitst vi
hoykh, blaybt er a pe-tukh..Az voyl iz geven Far
tsay-tn tsu zen — Nit ge-putst,nisht ge-borgt;
Oys-ge-firt di velt Mit ko-ved,mit gelt, Un
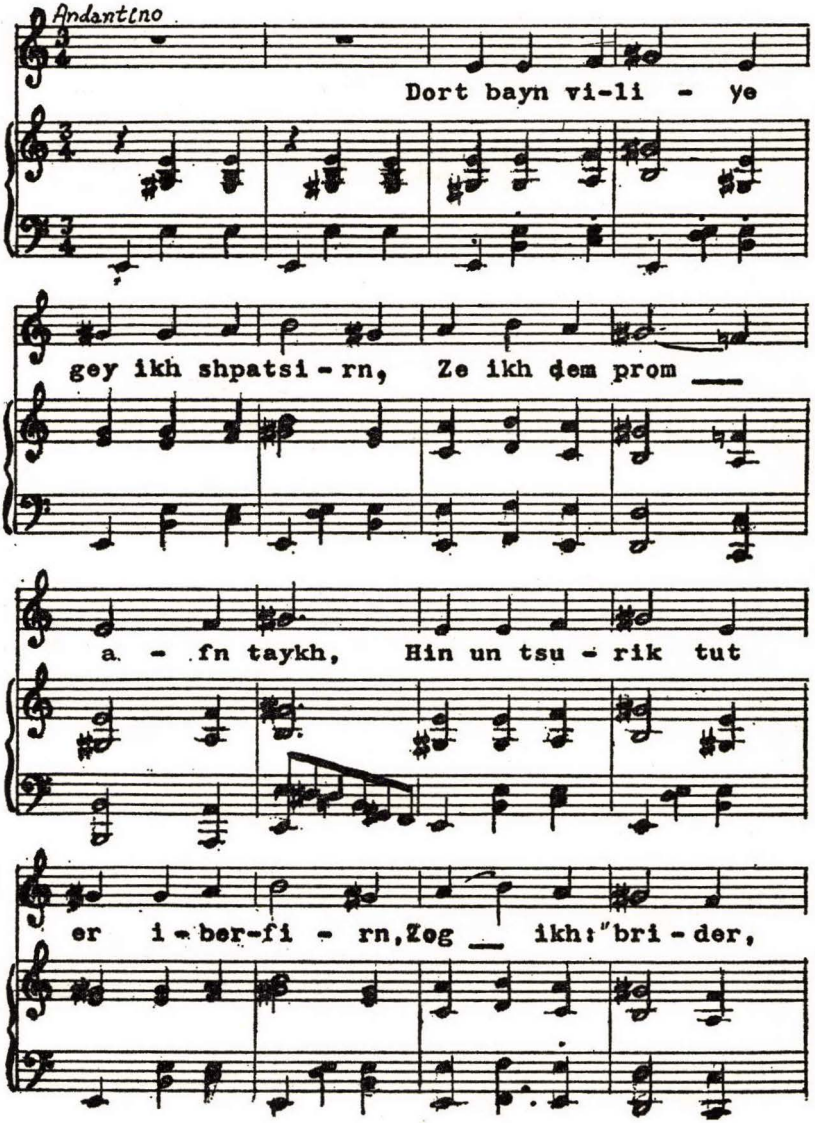

faynt zikh,me putst zikh vi in mas-kera-dn far-
shtelt; Di mo - de iz der re - tsey - ekh, Zi
brengt undz um nemones;Zi iz der miz-beyekh,Mir
zay-nen di kor-bones.. Di velt flit vi roykh,Fun
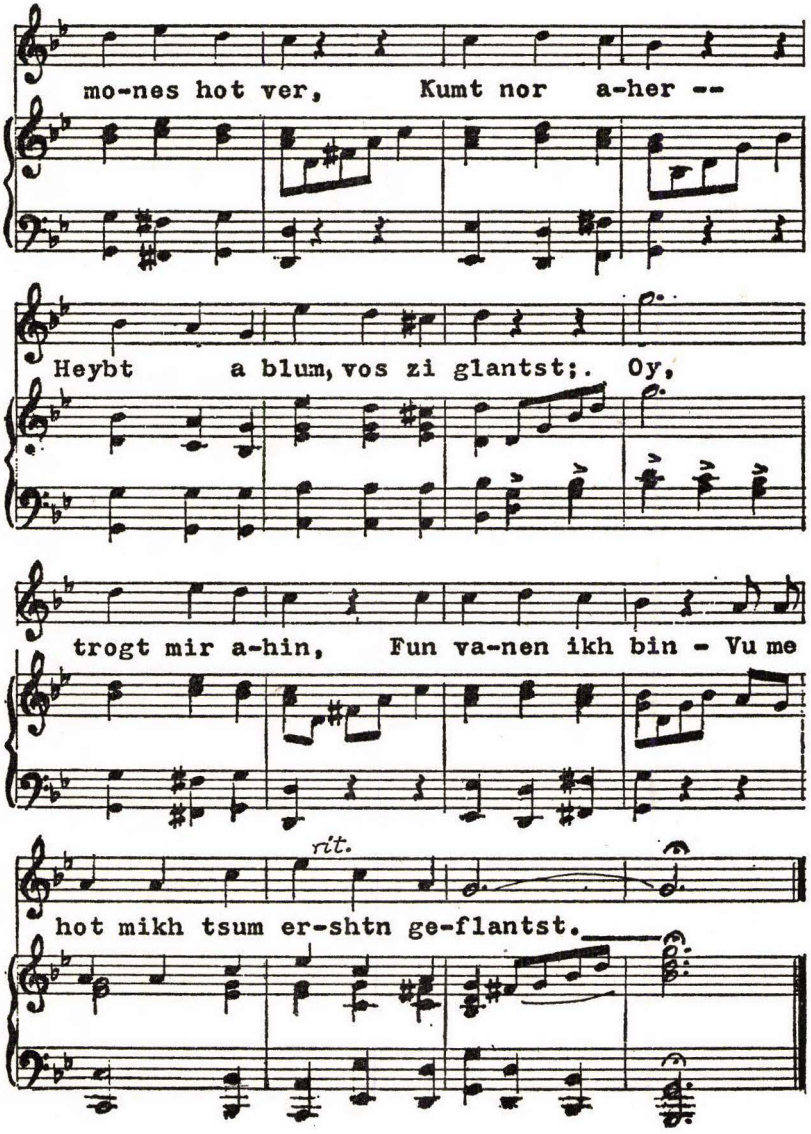

Moderato
Der
shtat, di mo-de, der fi - rung der brey-ter, Dos
hakt undz, dos kirtst un-dzer fray — e velt; Me
krikht, me_ kle-tert mit koy-khes a-fn leyter, Me
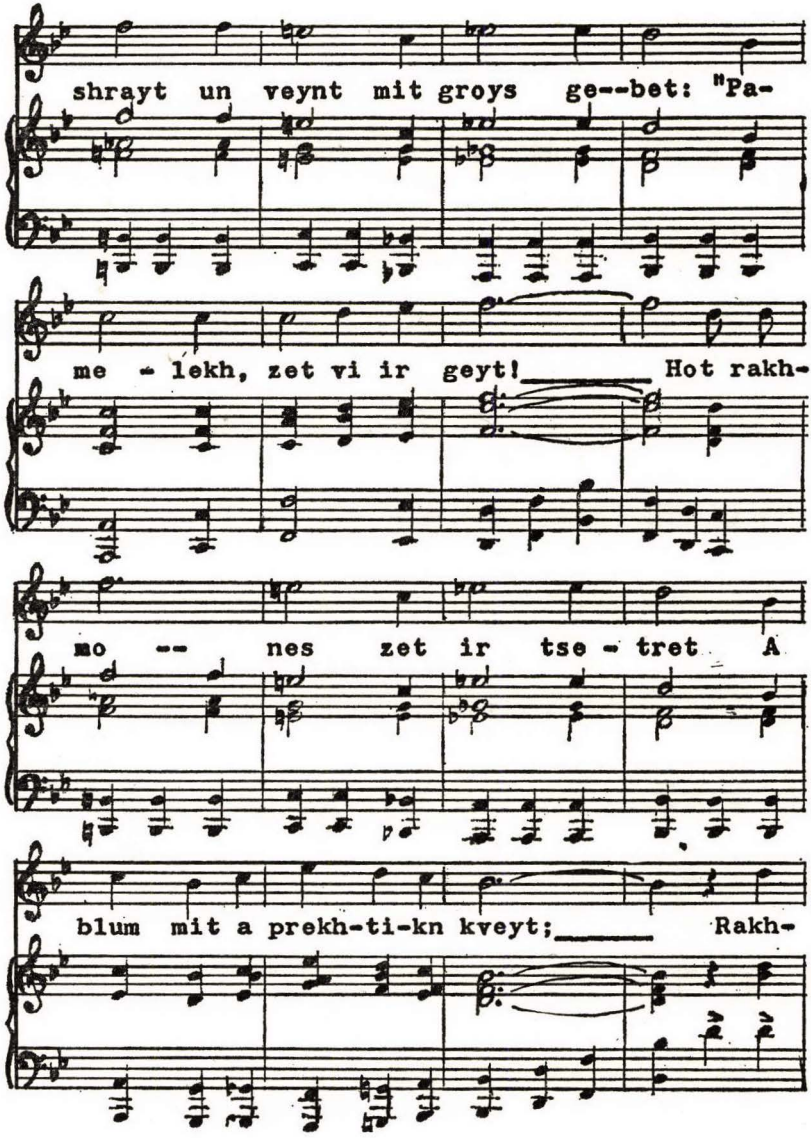

zayt. Di shtromen mit di gayves Un di velt-le-khe
tayves, Vos zey tray-bn dem prom;
Mer-nit di li - nye, Dos iz di e--mu-ne - Lozt
undz nit far-trin-ken in thom ...

dos meynt men aykh... Di velt iz der taykh -
tif un shtreng, Der prom iz dos di
tsayt; I-ne-vey-nik men-tshn
on-ge-shpart eng, Un er shift es tsu ye-nem
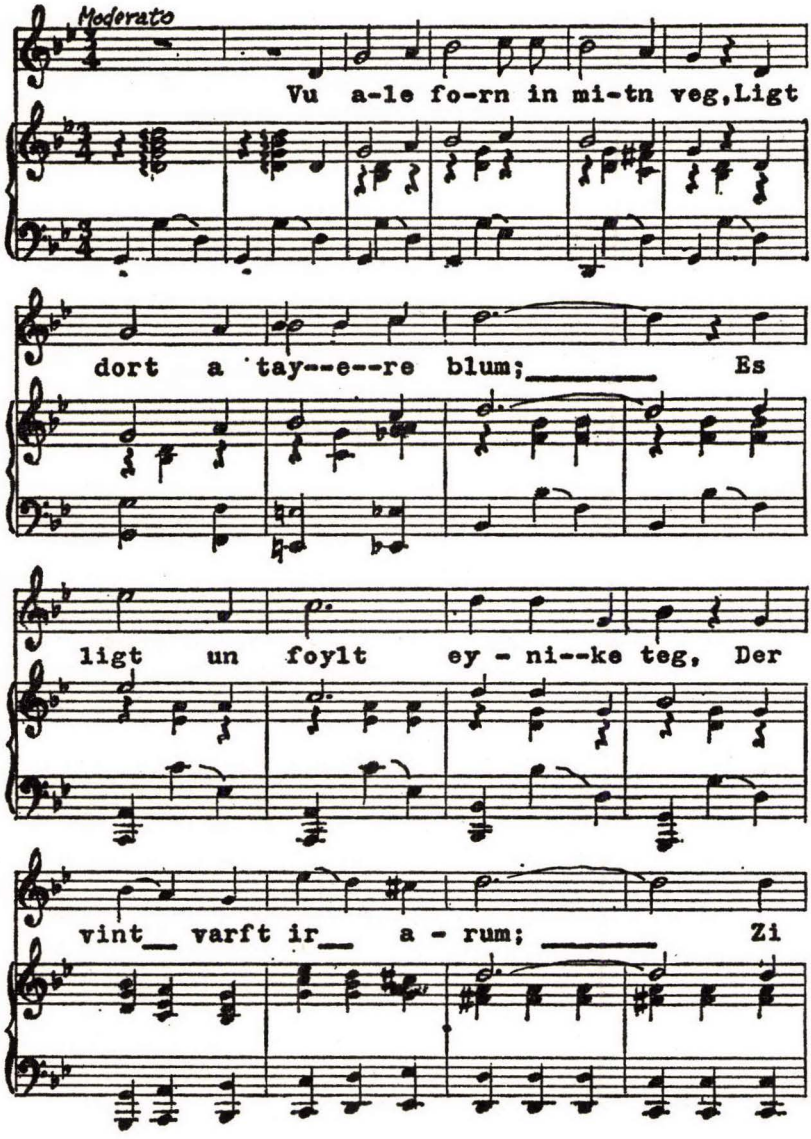
DER PROM
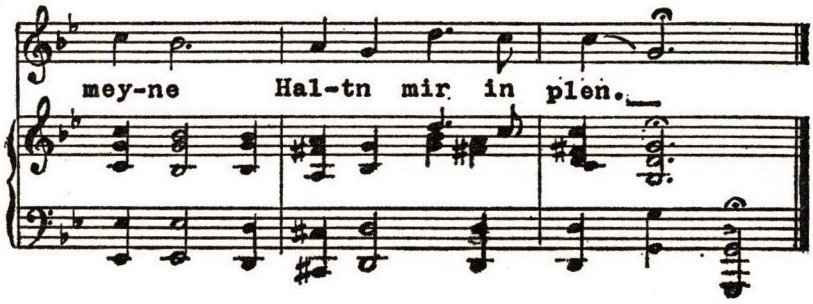

Andantino
Dort bayn vi-li - ye
gey ikh shpatsi - rn, Ze ikh dem prom ___
a - fn taykh, Hin un tsu - rik tut
er i - ber-fi - rn, Zog ___ ikh: "bri - der,

mo-nes hot ver, Kumt nor a-her --
Heybt a blum, vos zi glantst;. Oy,
trogt mir a-hin, Fun va-nen ikh bin - Vu me
rit.
hot mikh tsum er-shtn ge-flantst.
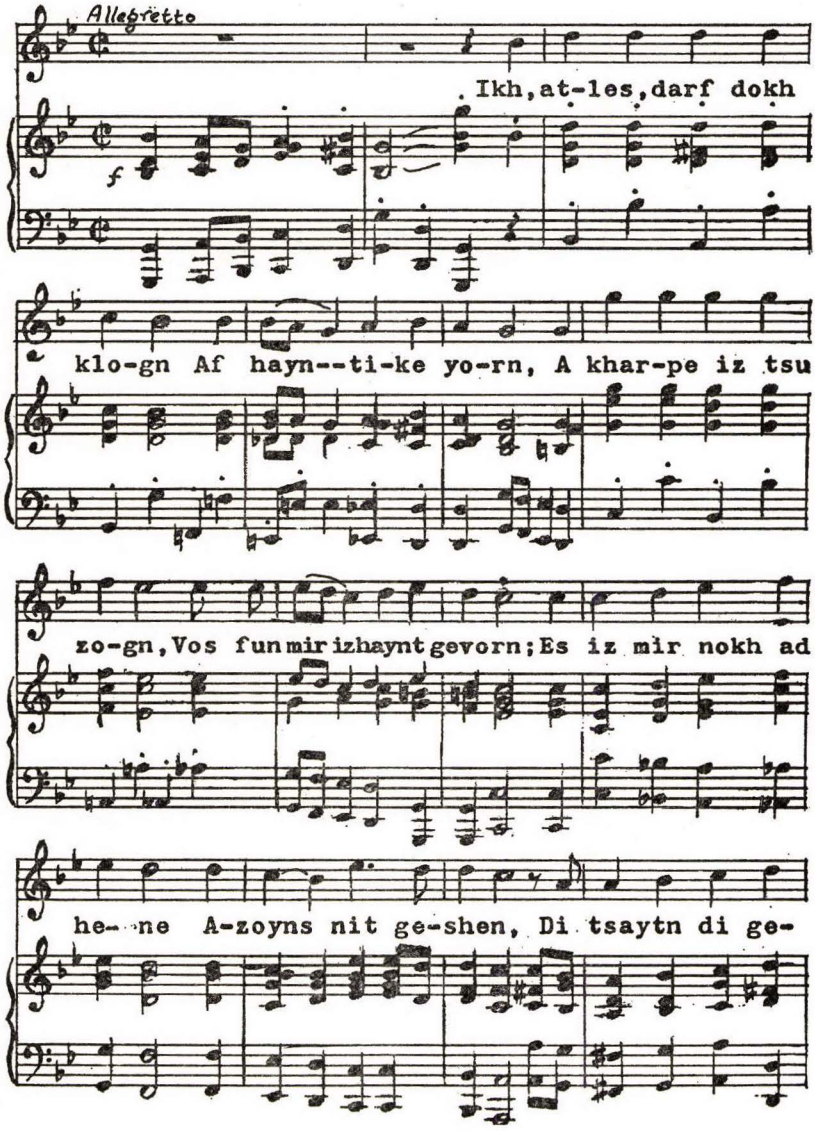

shrayt un veynt mit groys ge--bet: "Pa-
me - lekh, zet vi ir geyt! Hot rakh-
mo -- nes zet ir tse - tret A
blum mit a prekh-ti-kn kveyt; Rakh-
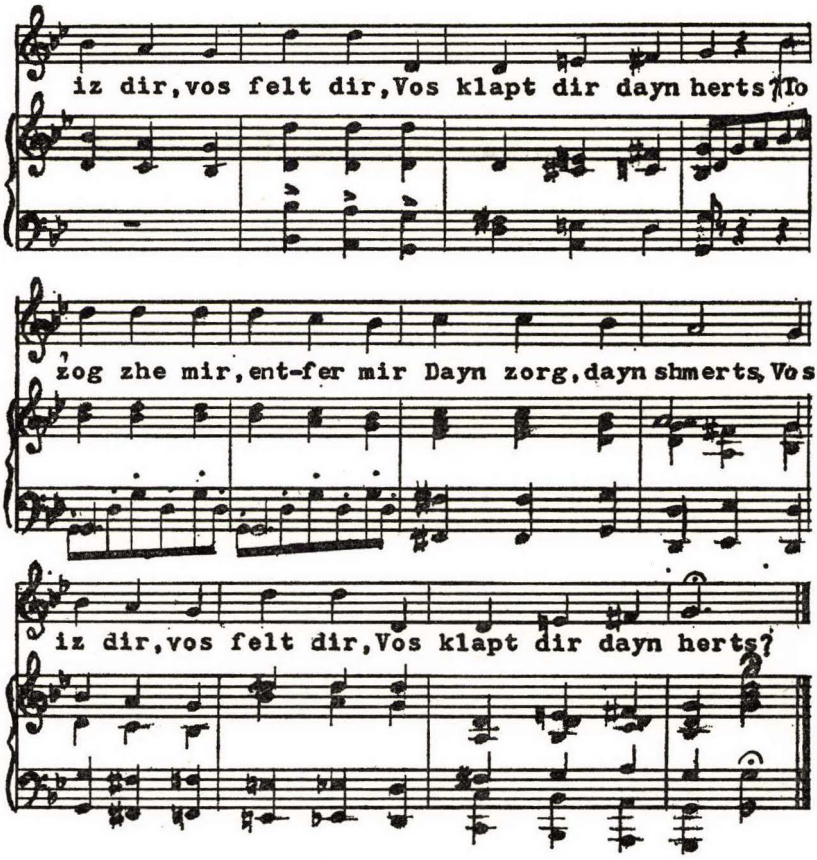
DI BLUM
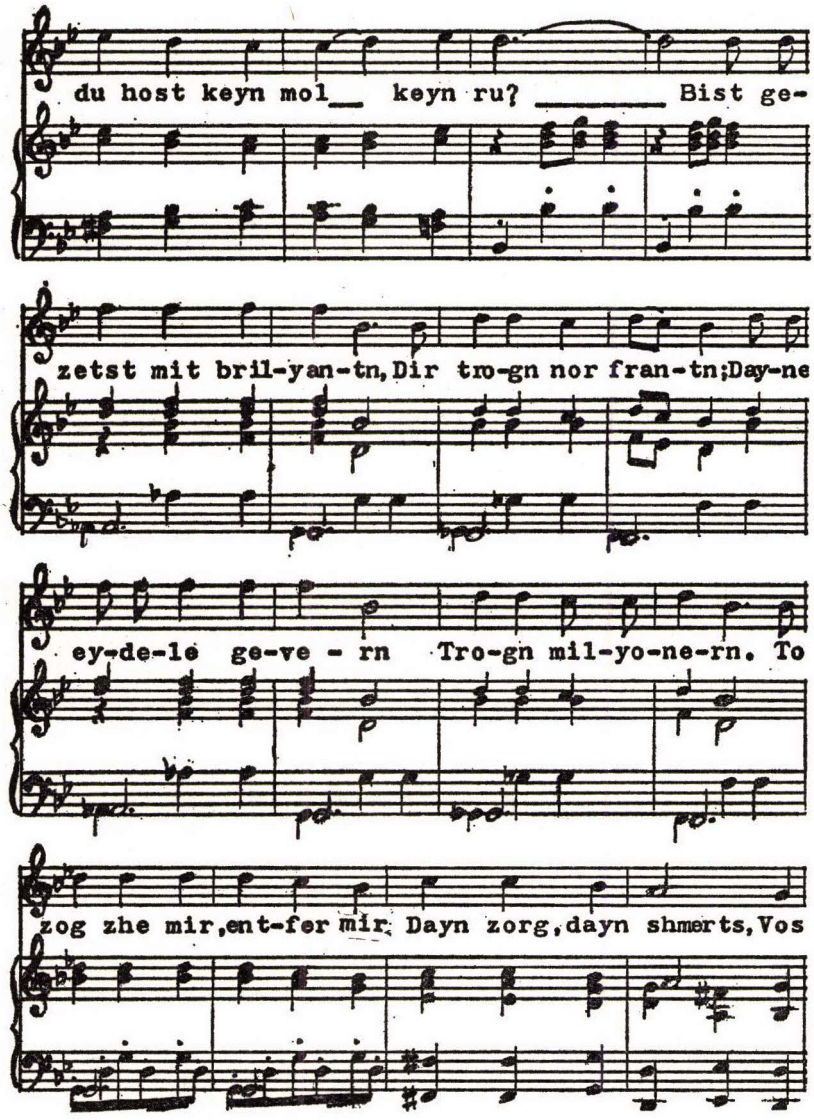

Moderato
Vu a-le fo-rn in mi-tn veg, Ligt
dort a tay--e--re blum; Es
ligt un foylt ey - ni--ke teg, Der
vint varft ir a - rum; Zi

mey-ne Hal-tn mir in plen.
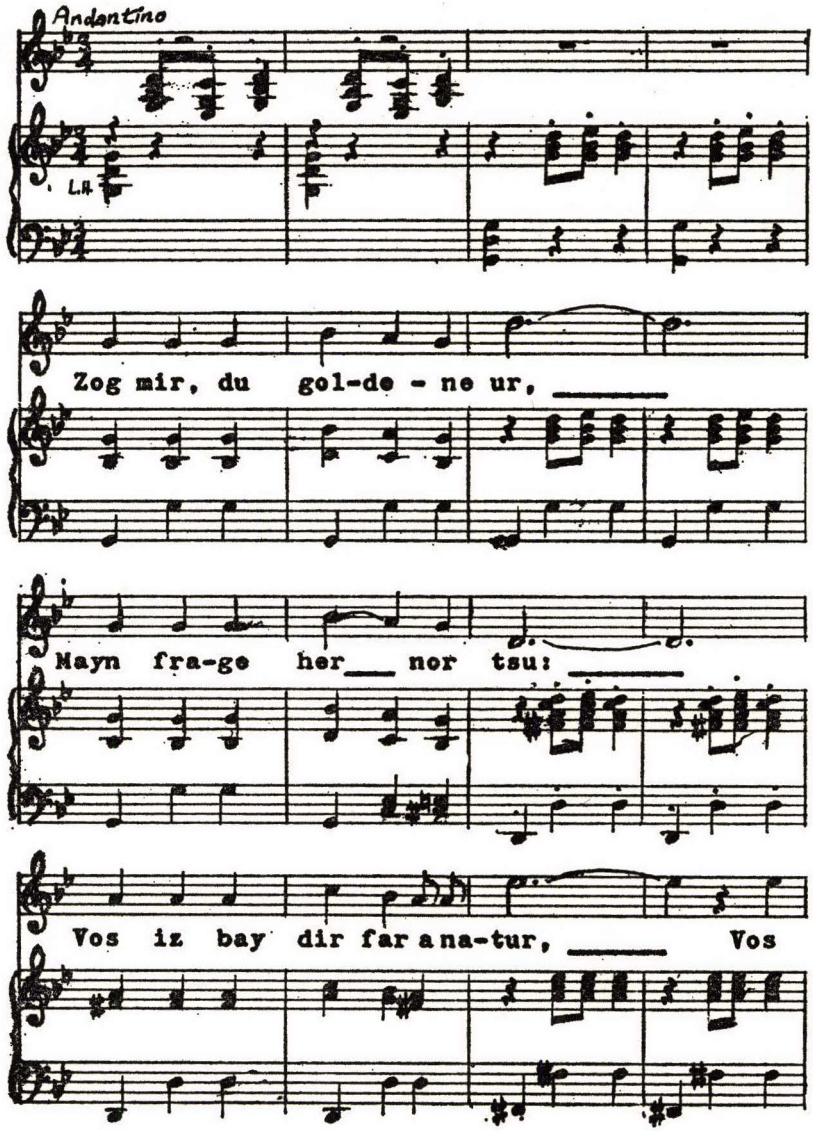
DI ATLES
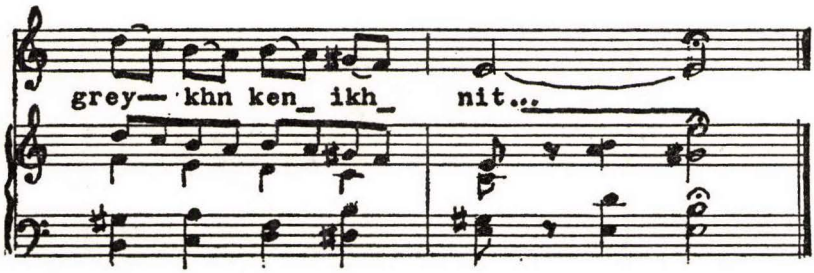

Allegretto
Ikh, at-les, darf dokh
f
klo-gn Af hayn--ti-ke yo-rn, A khar-pe iz tsu
zo-gn, Vos fun mir izhaynt gevorn; Es iz mir nokh ad
he--ne A-zoyns nit ge-shen, Di tsaytn di ge-
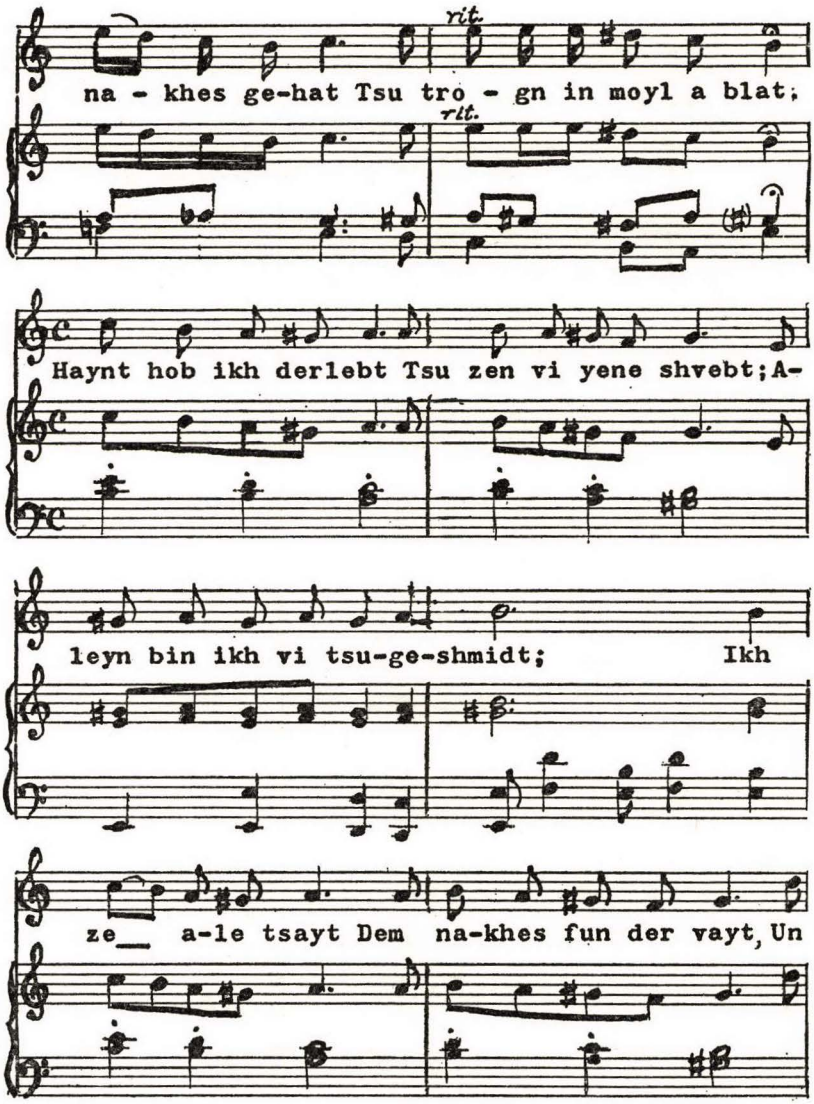

iz dir, vos felt dir, Vos klapt dir dayn herts? Lo
zog zhe mir, ent-fer mir Dayn zorg, dayn shmerts, Vos
iz dir, vos felt dir, Vos klapt dir dayn herts?
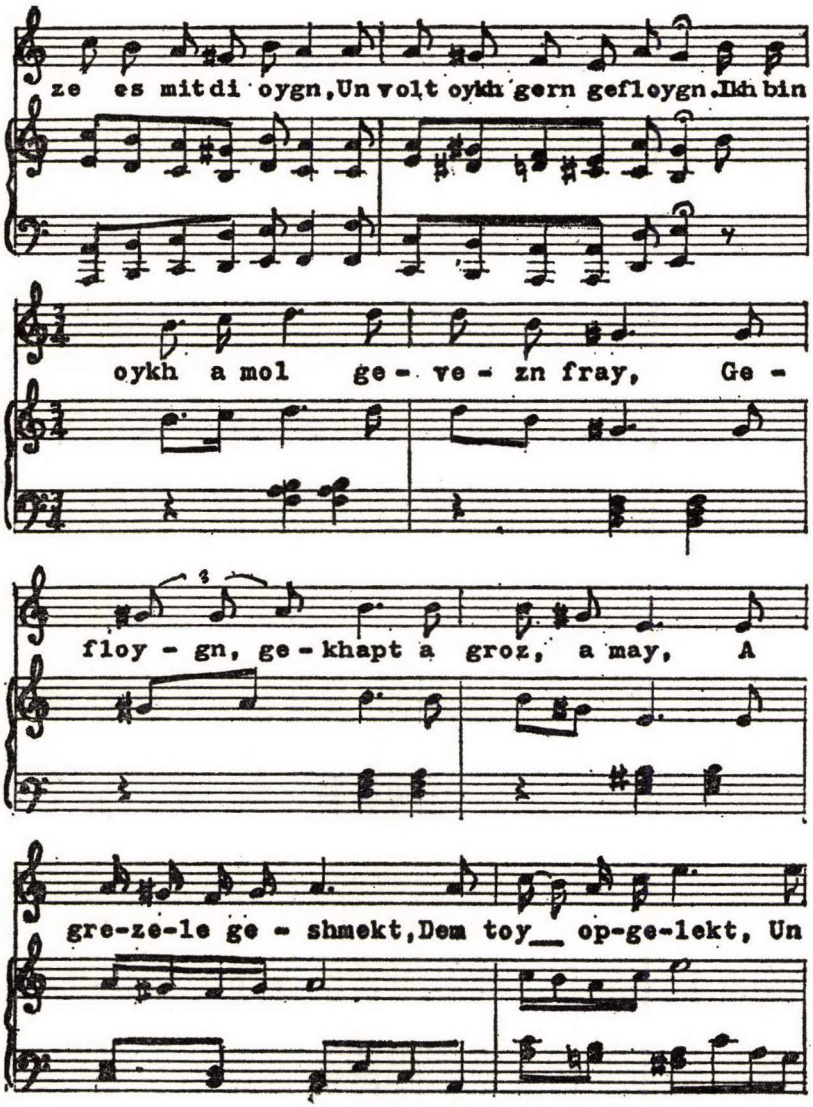

du host keyn mol keyn ru? Bist ge-
zetst mit bril-yan-tn, Dir tro-gn nor fran-tn; Day-ne
ey-de-le ge-ve - rn Tro-gn mil-yo-ne-rn. To
zog zhe mir, ent-fer mir Dayn zorg, dayn shmerts, Vos

LID FUN ZEYGER
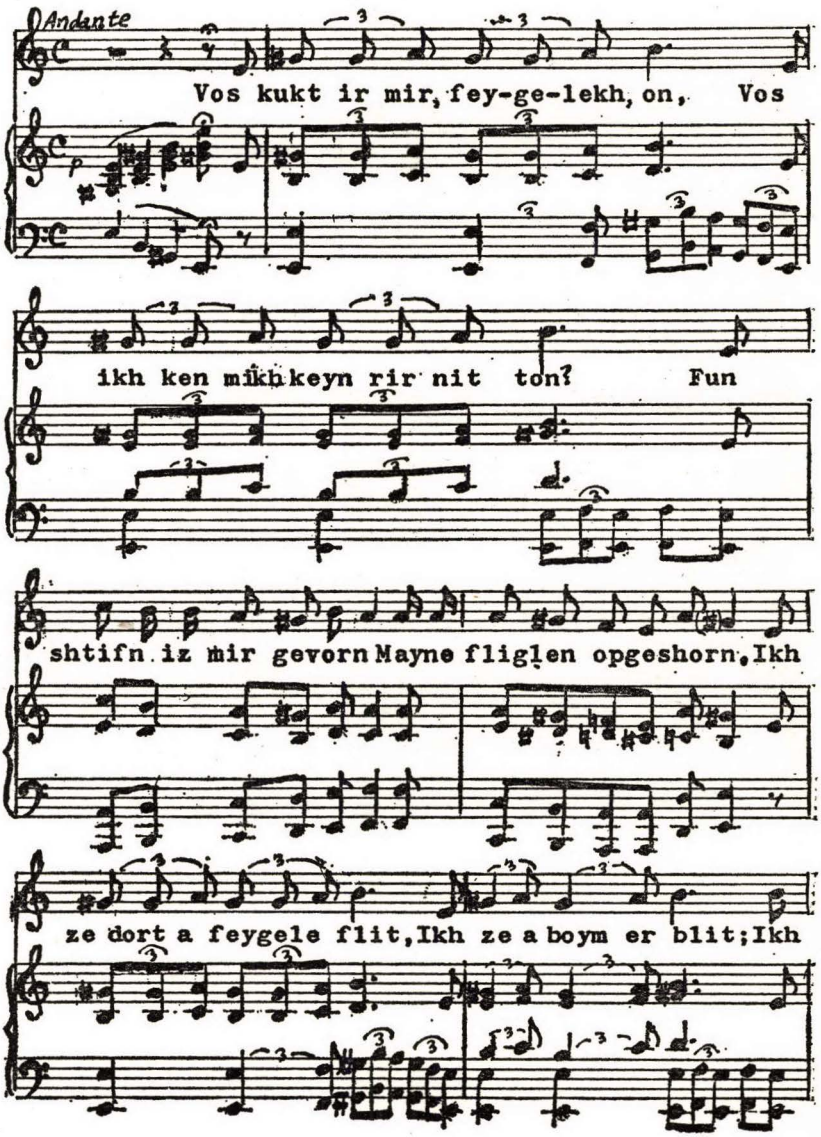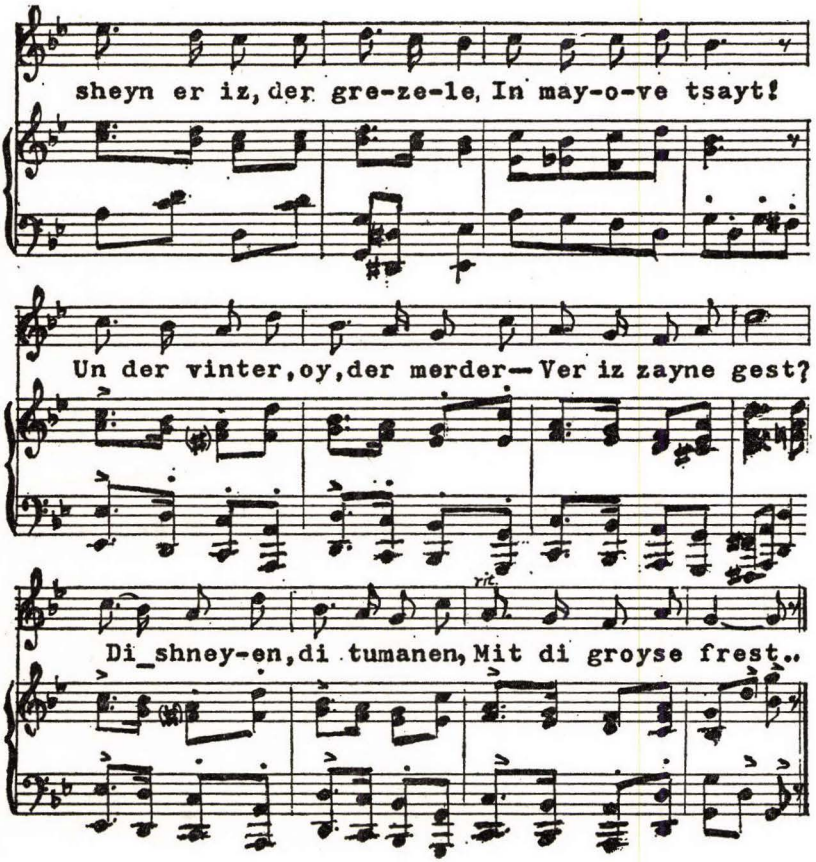

grey— khn ken_ ikh_ nit...

rit.
na - khes ge-hat Tsu tro - gn in moyl a blat;
rit.
Haynt hob ikh derlebt Tsu zen vi yene shvebt; A-
leyn bin ikh vi tsu-ge-shmidt; Ikh
ze__ a-le tsayt Dem na-khes fun der vayt, Un
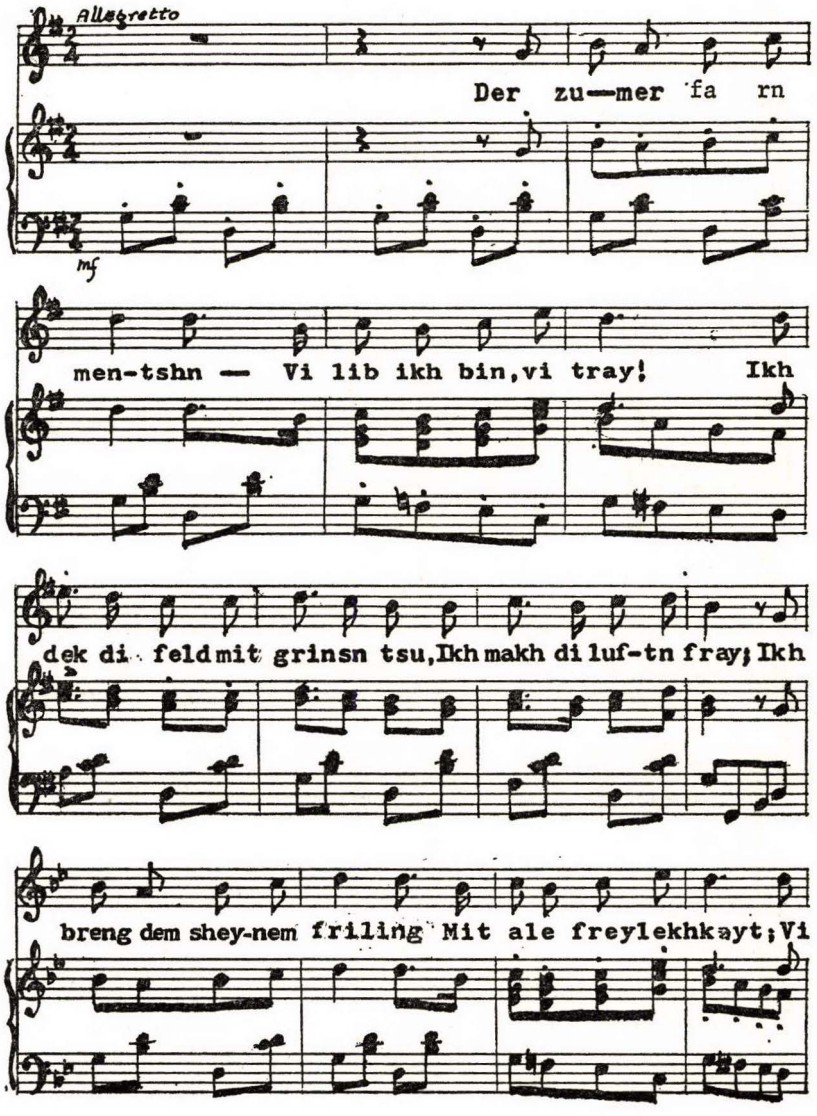

ze es mitdi oygn,Un volt oykh gern gefloygn.Ikh bin
oykh a mol ge - ve - zn fray, Ge -
floy - gn, ge - khapt a groz, a may, A
gre-ze-le ge - shmekt,Dem toy__ op-ge-lekt, Un
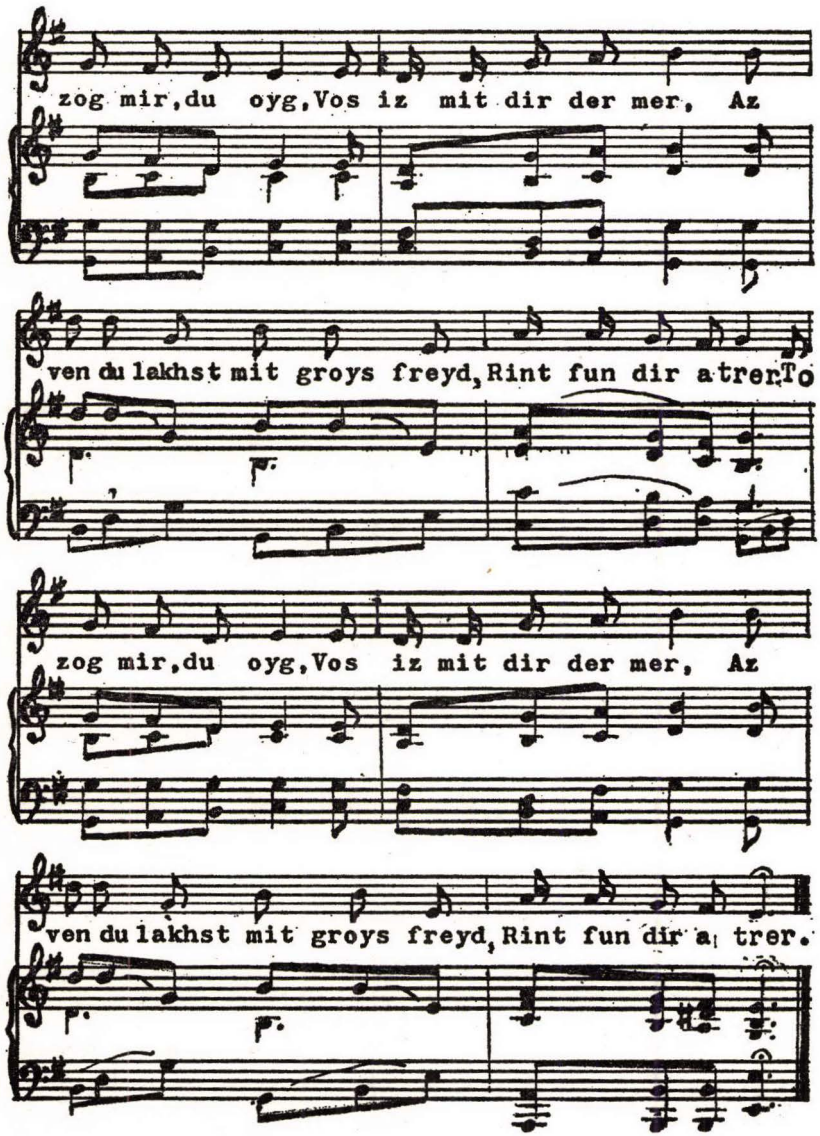
LID FUN DI FOYGL
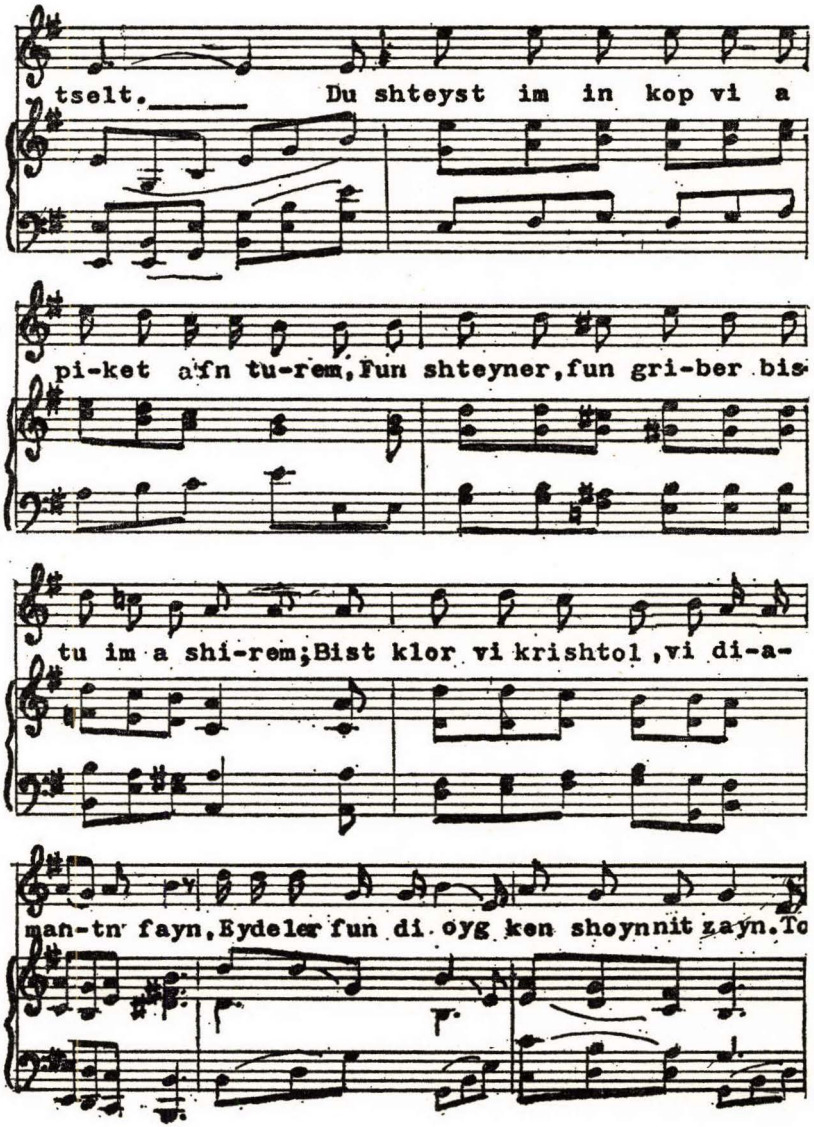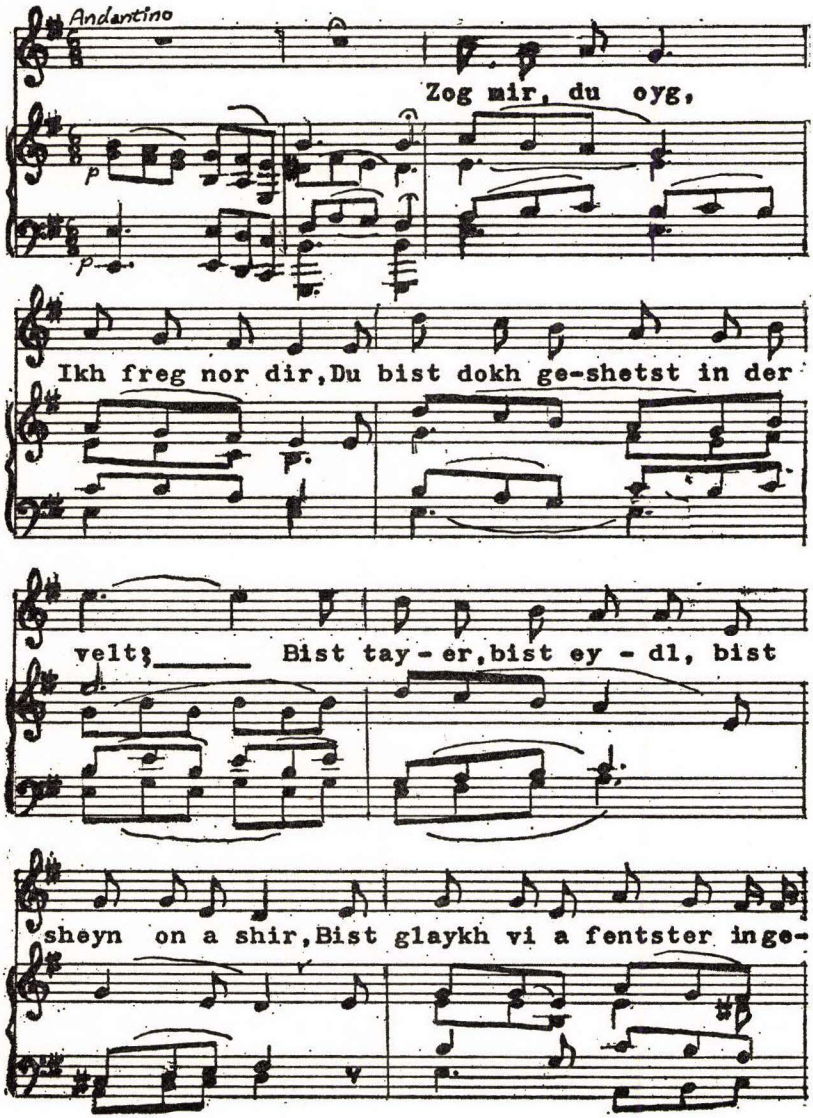

sheyn er iz, der gre-ze-le, In may-o-ve tsayt!
Un der vinter, oy, der merder— Ver iz zayne gest?
rit.
Di_shney-en, di tumanen, Mit di groyse frest..
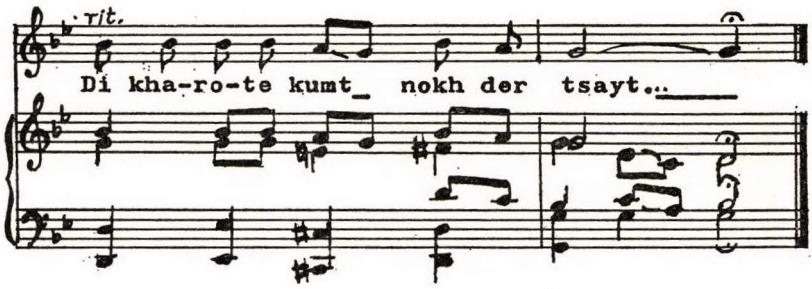
DER ZUMER MIT DEM VINTER
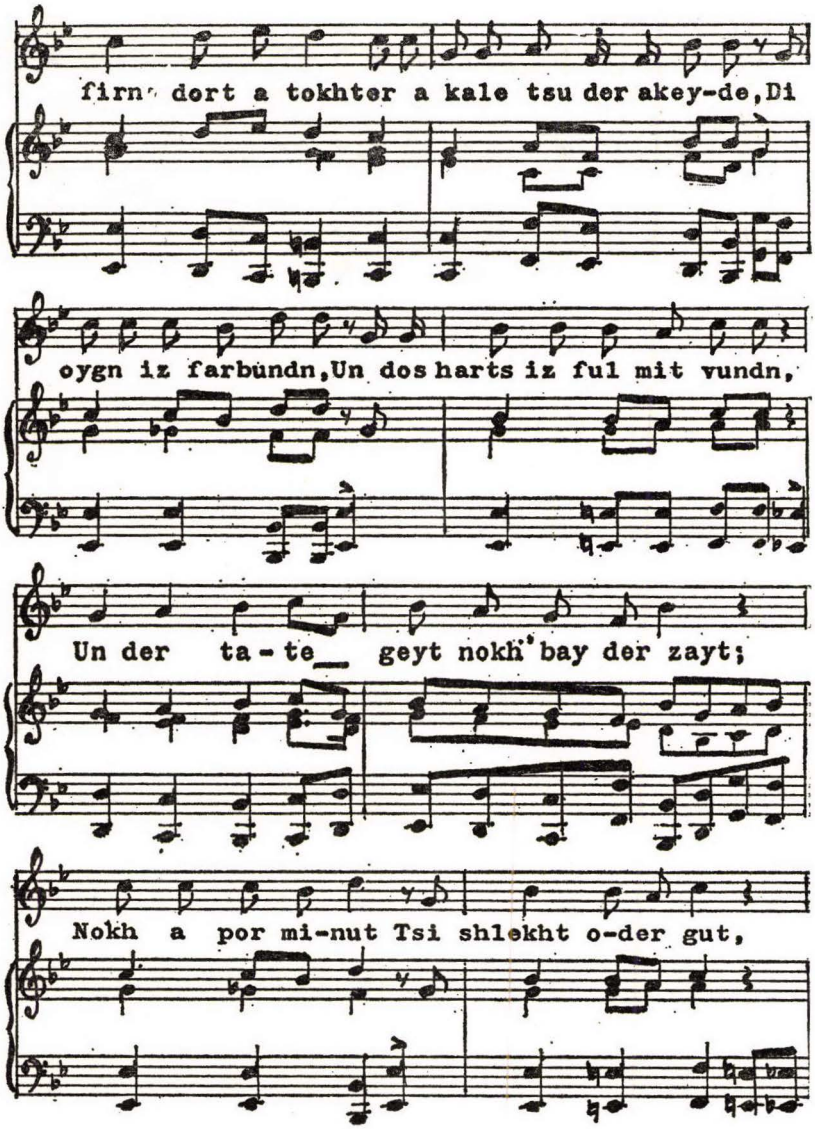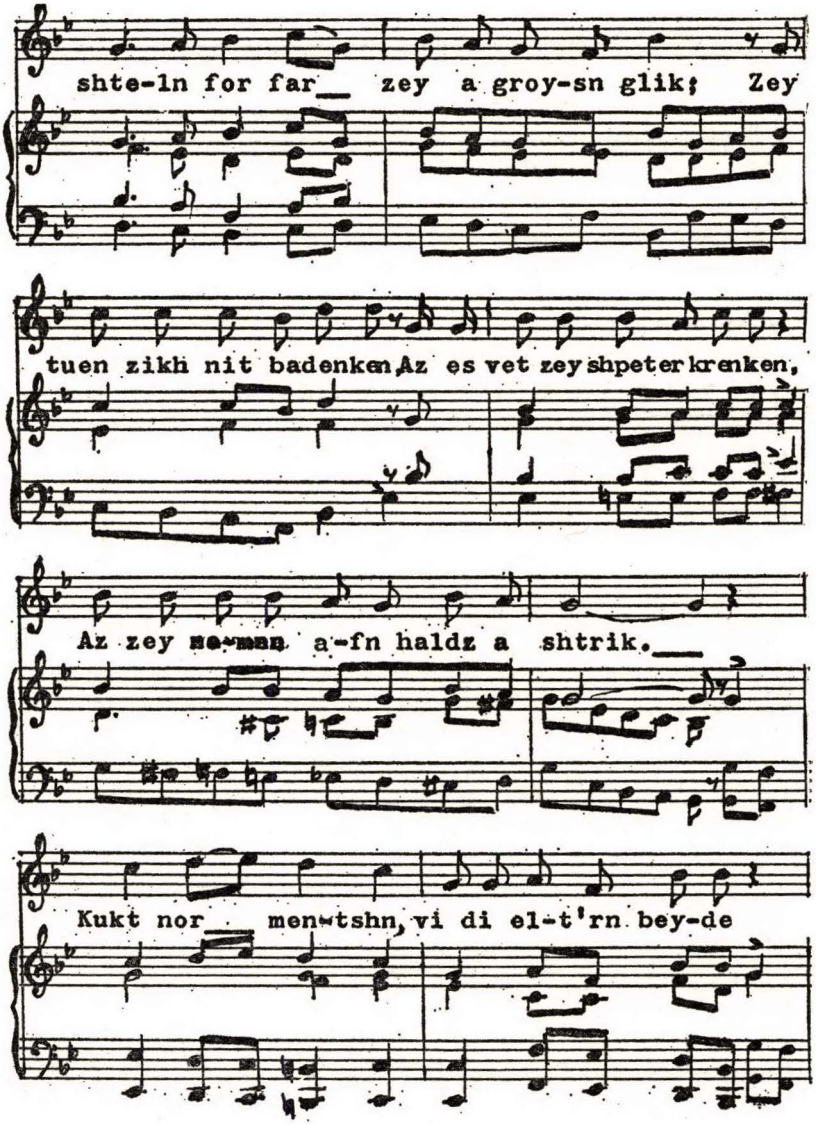

zog mir, du oyg, Vos iz mit dir der mer, Az
ven du lakhst mit groys freyd, Rint fun dir a trer. To
zog mir, du oyg, Vos iz mit dir der mer, Az
ven du lakhst mit groys freyd, Rint fun dir a trer.

tselt. Du shteyst im in kop vi a
pi-ket afn tu-rem, fun shteyner, fun gri-ber bis
tu im a shi-rem; Bist klor vi krishtol, vi di-a-
man-tn fayn, Bydeler fun di oyg ken shoynnit zayn. To
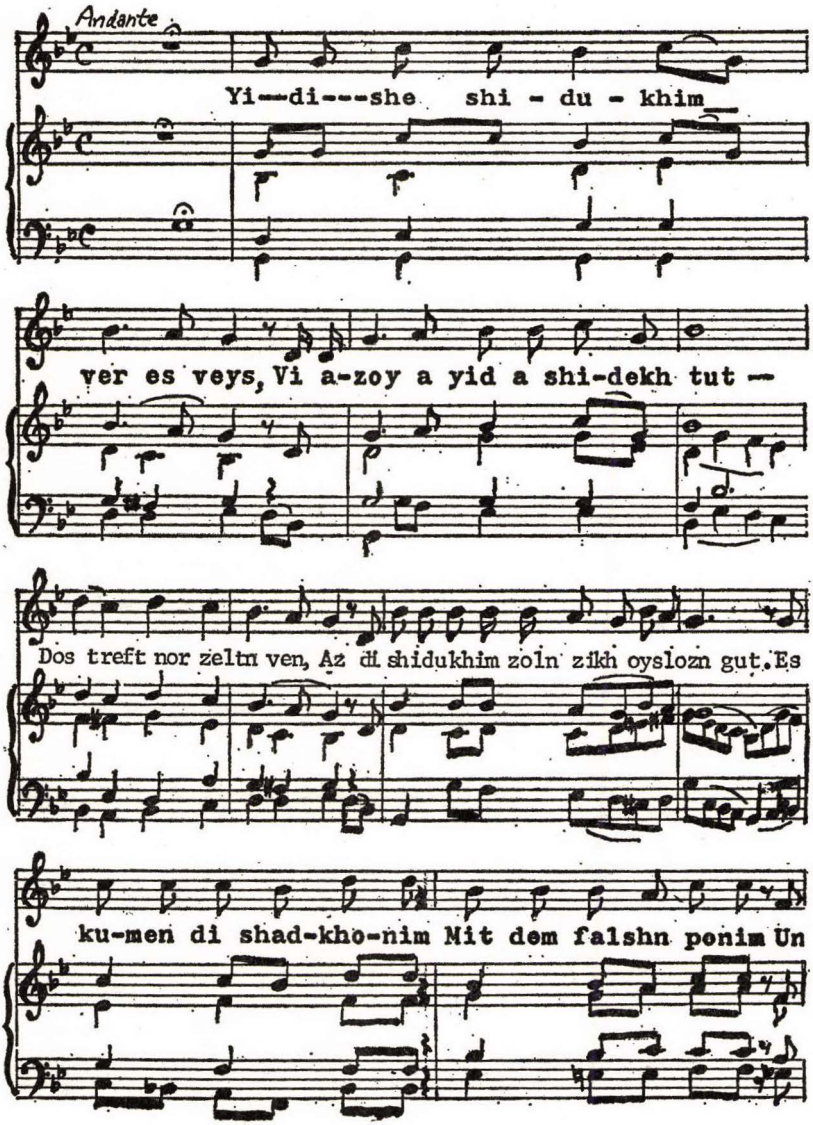

Andantino
Zog mir, du oyg,
Ikh freg nor dir, Du bist dokh ge-shetst in der
velt; Bist tay-er, bist ey-dl, bist
sheyn on a shir, Bist glaykh vi a fentster inge-

rit.
Di kha-ro-te kumt_ nokh der tsayt...

firn- dort a tokhter a kale tsu der akey-de, Di
oygn iz farbundn, Un dos harts iz ful mit vundn,
Un der ta-te_ geyt nokh bay der zayt;
Nokh a por mi-nut Tsi shlekht o-der gut,

shte-1n for far_ zey a groy-sn glik; Zey
tuen zikh nit badenken, Az es vet zey shpeter krenken,
Az zey ne-men a-fn haldz a shtrik.
Kukt nor_ men-tshn, vi di el-t'rn bey-de

YIDISHE SHIDUKHIM

Di vander-feygl 396. — Vayb 536. — Der velt-teater 292, 92*. — Der veltzeyger 402. — Vos gefelt Amerike 384.

Yidishe shidukhim 65, 13*. — Der yidisher grazhdansker brak 507. — Der yishuvnik mit dem shtotman 132. — Yudiske 304. — Di yunge felyetonistin 285.

Zeykher litsiyas mitsrayim 269. — Zman matn kheyruseynu 530. — Zogt kadish nokh der velt 245, 58*. — Der zumer mit dem vinter 72, 20*.

Volume II

Mekhires-Yoysef 551

Autobiography 665

Notes to the Songs 719

Notes to *Mekhires-Yoysef* 750

Zunser's Rimes: a Sampling 753

Zunser's Similes: a Sampling 759

Idioms, Alliterations, Hyperboles, Metonymies and Metaphors: a Sampling 762

Glossary 763

Bibliography 779

Reference List to Previous Editions 789

Index of First Lines 793

Editor's Report 797

Musical Notes ..... 13* — 208*, [809] — [1004]

The Author, His Work and the Present Edition ..... 5*, [1012]

Di gedanken far tog 146. — Di geheymnise fun erev yontev 125. — Der getsvungener dikhter 395. —Di goldene land 495, 185*. — Der griner 446, 164*.

Hakhaluko vehamakhloykes 487. — Hamahapeykho 503. — Hamakhreysho 355. — Hashoshano 123. — Hatfilo 542. — Hayoyfi vehatoyeles 480. — Hertsn-shlislen 376. — Der hesped 333.

Der izborshtshik 287, 88*.

Der karger mit Yekele bas 155. — A kemoy-hesped 285. — Kharote fun khosns tsad 387. — Der keyser 286. — Kheylek eloyha mimal 536. — Khide alef—a retenish 249. — Khide beys 258. — Khide giml 259. — Khide daled 536. — Der khilef 334, 101*. — Di kines fun a raykhn manufektshurer 428. — Klug, eydl un shtil 365. — Der kluger oreman 170. — Kolombus un Vashington 518, 197*. — Der kontrakt 314. — Di kontrastn 359, 129*. — Koyl mimroymim 203.

Limshoyfti eskhanon 529. — Di levone, 453, 169*. — Lid fun ayznban 255, 64*. — Lid fun di foygl 79, 22*. — Lid fun di naye-modishe kleyder 110. — Lid fun di oyg 65, 17*. — Lid fun reb Takhnen 93. — Lid fun rubl 96. — Lid fun di volvele branfn 99. — Lid fun dem yetstikn firung 108. — Lid fun zeyger 102, 26*. — Di likht 87.

Ma nishtane 296. — May ko mashme lon 302. — Mayn lid un der yid 532. — Mayne gefiln 456, 173*. — Mayne lider 242. — Mir zaynen kinder 150, 41*. — Moyshe mit zayn dor 464, 175*.

Der nayer dor 287. — Der nayntsnter yorhundert 344, 110*. — Nider mit dem sveting-sistem 494. — Nokh dem naystn zhurnal 340, 104*. — Nyu-york shloft 426.

Der potshtover glekl 260, 68*. — A praktisher mitl 537. — Der prom 135, 34*. — Der puster frant 197, 45*.

Reb Yankev meshalem 369, 135*. — Dem rebns shlisele 179. — Di rikhtike veg 539. — Rokhl mevako al boneho 208, 50*.

Der sandek 210. — Shives-Tsiyen 372, 140*. — Shivas Tsiyoyn 374. — Shlekhte shkheynim 527. — Shomer 533. — Shomer-epitaf 533. — Shoyn der tsveyter tovl 415. — Di shraybfeder 186. — Di shtokshpil 253, 62*. — Shulamis 516, 193*. — Di shutfishe briye 528. — Di sokhe 352, 122*.

Troyerlid af dem toyt fun doktor Hertsl 531.— Tsu fil farlangt 538. — Tsu mayne fraynd 533. — Tsu onkl Sem 528. — Tsu di shtern 468, 180*. — Tsu dem tsen-rubldikn bilet 250. — Tsum eltstn zun Filip (Faytl) 538. — Tsum eynikl Tsharli (Kalmen) 537. — Tsu der mizinke Sonye (Sorele) 537. — Tsum baveynen dayn brokh, Tsiyen 391. — Tsum *Folks-advokat* 413. — Tsum khasene-yoyvl 535. — Tsum pedler 411, 148*. — Tsum yor tarmat 413. — Der tsvuyak 280, 81*.

Der umgeniter malve 269. — Dos umshterblekhe folk 432, 155*. — Undzer foterland 440.

TABLE OF CONTENTS

VOLUME I

Preface 7

General Abbreviations and Symbols 15

Abbreviated Titles of Books, Periodicals and Names of Libraries 16

Introduction: Elyokum Zunser—The Man, His World and His Works 27

I. Biographical Highlights; *II.* Works and Conceptions of the World; *III.* Language; *IV.* Style; Poetic and Musical Technique; *V.* Popularity and Influence.

The Songs and Poems 63–542

Af dayn alte veg 404, 143*. — Di akhsanye 83. — Di alte velt mit di naye velt 117. — Der alter foter 242, 54*. — Der aristokrat 324, 97*. — Di atles 113, 29*. — Avodim hoyinu 417. — Der ayzerner shrank 274. — Der ayznban 69.

Bekharvoyney kayits 476. — Di blum 121, 31*. — Botuakh ani boeyle 331. — A briv fun der muter Tsiyen 424, 151*.

Dayeynu 522. — Dray stantsyes 498. — Di dray toybn 398. — Di "Dzhuish Alians" 450.

Elegya Levanda 356, 124*. — Epitaf nokh der ershter froy 210. — Der epl 286. — An eybiker sod 522.

Di fardorbene bildung 264, 72*. — Fareyn "Maskil el dol" 422. — Di farmaskirte velt 138, 37*. — Di farshidene velt 277, 76*. — Farzen —farshpilt 512, 190*. —Folg mikh a gang 492. — Forrede 143. — Dem foters rat 485. — Froyen-kharakter 537. — Fun kheyder zogt men nit oys 199, 47*. —

* Numbers with asterisks indicate the page containing the relevant musical notes in this edition.

script by Eleanor Gordon Mlotek. The transcription of the songs conforms to the transcription system of the YIVO.

The language, including morphological, lexical and semantic peculiarities, has been faithfully presented. Only the spelling has been changed to conform to the Standardized Yiddish Orthography introduced by YIVO in 1936.

The poems, as well as *Mekhires-Yoysef,* are provided with notes on linguistic, stylistic and textual features. The critical apparatus also includes an analytic introduction, a glossary, an alphabetical index to the songs, a cross-reference list from this edition to the previous ones, a bibliography of Zunser's works, and a selective bibliography of 163 books and articles in Yiddish, Hebrew, English, French, German, Russian and Spanish, dealing with Zunser's life and works. A translation of the Table of Contents of the present edition appears on the pages following this summary. The songs are arranged in alphabetical order, disregarding the article *(der, di, dos, dem).*

*

Elyokum Zunser's works are of considerable interest to the student of Yiddish poetry in its historical development, to the student of the Yiddish language of the nineteenth century, to the student of Yiddish dialects and of particular dialectal features. This edition, however, addresses itself to a non-scholarly audience as well. Zunser's poems and songs held an immense fascination for the average East European Jew of the nineteenth and early twentieth centuries both in Europe and in the New World. Under quite different circumstances and in an age of changed poetic standards, Zunser's direct style may now bespeak the interest of the more sophisticated Yiddish reader.

By making his works available in a reliable, annotated text and in proper historic perspective, this edition could well be the means of restoring the nineteenth-century bard to his rightful place in Yiddish literature.

M. S.

his astonishment at the bard's incredible rime versatility. At his fiftieth anniversary banquet, Zunser delivered an address in rime lasting a full hour. On another occasion, the members of a Zionist youth group in Minsk—"Elyokum's Circle"—gave him a series of topics and he improvised poems the very moment the topics were brought up.

In developing new rime patterns Zunser was one of the first Yiddish poets to use tonic-syllabic metrics and, it seems, the first to write in blank verse. Since he was born and lived the major part of his life in the territory of Northeastern ("Lithuanian") Yiddish, it is not surprising to find rimes which echo the phonemic structure of his dialect. Unexpected, however, is the abundance of rimes that reflect Southern Yiddish phonemic patterns—a possible influence of Southern Yiddish poetry of the nineteenth century.

Zunser's musical style was influenced by the tradition of the synagogue and, simultaneously, by the Russian folksong. He did, however, possess to a high degree the gift of musical improvisation and he composed new tunes in the synagogal style.[6]

The Present Edition

The present edition includes the 92 poems and songs published in *Ale verk*—the most comprehensive Zunser edition thus far—along with 47 others, that had apparently escaped notice or had been unavailable to the compilers of *Ale verk*. These 47 items were found either in manuscript form or as newspaper clippings in the archives of the YIVO Institute for Jewish Research or in older Zunser editions, rare collections of songs and nineteenth-century Yiddish periodicals. Valuable clippings were also found in the Bund Archives of the Jewish Labor Movement.[7]

The play *Mekhires-Yoysef* and Zunser's autobiography are also included in the present edition.

In our striving to remain as close as possible to the authentic Zunser text, preference was given to manuscripts over printed versions, and to older published variants over more recent ones. We also took into consideration the texts copied by J. Rumshinsky as Zunser, shortly before his death, sang the songs to him. Details of the editorial technique are described in the "Editor's Report," pp. 799–807.

The music was copied and edited from J. Rumshinsky's manu-

---

[6] Cf. the chapter on Zunser's musical style in the present edition, (pp. 54–55) written by Dr. A. W. Binder, Professor of Jewish Music at Hebrew Union College–Jewish Institute of Religion, and A. Z. Idelson's *Jewish Music in Its Historical Development*, New York, 1929, p. 445.

[7] The assistance received from various scholars and libraries is acknowledged in the Yiddish preface to the present edition.

Work, Language, Style, Music

During his lifetime Elyokum Zunser's works were published both in periodicals and in separate editions. Most of his books and booklets were printed more than once, one collection reaching as many as ten printings. After his death two large collections were published: *Ale verk* ('Complete Works'), New York, 1920, and *Geklibene lider* ('Selected Songs'), New York, 1928. Altogether the bibliography compiled by the present editor lists 96 books and booklets by Zunser.

The present edition offers 139 songs and poems, plus *Mekhires-Yoysef* (see below). Zunser's actual literary output no doubt was much larger. Some estimates go as high as six hundred items. Many of these, especially occasional compositions, were never published, perhaps even never committed to paper. Others were included in fugitive pieces no longer available. Among the missings works is a tragedy *A korbn far yikhes,* which was highly praised by Avrom Goldfaden, the founder of the legitimate Yiddish theater.

Zunser's literary range was wide: drama, essays, memoirs, etc. The bulk of his literary output, however, consisted of poems and songs. Among them are moralizing discourses (e.g., *Kol mimroy-mim),* philosophic lyrics (e.g., *Der prom),* elegies (e.g., *Elegya Levanda),* odes (e.g., *Di "Dzhuish Alians"),* allegories (e.g., *Di blum),* epic poems *(Der karger),* aphorisms, riddles, etc.

Zunser's language is exceedingly interesting. On the whole, it reflects the colloquial Yiddish of the first half of the nineteenth century; but, on the other hand, it moves in the general direction of creating a new literary Yiddish on an East European interdialectal basis, following the decline of the previous literary language based on Western Yiddish by the end of the eighteenth century. Within this linguistic context Zunser, to characterize his heroes, uses different language varieties, especially in dialogue. Thus, one variety is used by the khsidic rebe, another by the representative of the new generation, a third by biblical personages.

Elyokum Zunser is one of the first in the history of Yiddish poetry to enrich his language with a fairly large number of new coinages. He is perhaps also the first to take full advantage of the doublets that give a larger range of rhythm and rime possibilities *(frage* and *freg, gevelt* and *gevolt, kenen* and *konen, layt* and *laytn, tseyn* and *tseyner,* etc.).

His literary style is characterized by an abundance of (1) similes, both idiomatic and those of his own creation (the world, for example, is being compared to a fair, a jail, an orchard, a slaughter house, a wedding party, a river, a clock); (2) biblical, talmudic and liturgic allusions in the imagery; (3) alliterations *(gikh un gring; lustik un likhtik; giter, glants un glik)* and (4) an unusual wealth of rime patterns of the most varied types. Many a writer recalls

usually referred to as Elyokum badkhn or, even more endearingly, Lyokemke badkhn.[3] He was engaged to appear in St. Petersburg, in Warsaw and other places hundreds of miles away from Vilna and Minsk where he lived. People from surrounding towns would stream uninvited to the wedding at which he was performing, and would stand for hours outside just to hear Zunser sing and recite his songs and poems.

The place which Elyokum Zunser was destined to occupy in the history of Yiddish poetry cannot, however, be explained solely on the basis of his outstanding ability as an entertainer. He was, as it were, a social force all by himself. In his youth he was imbued with the spirit of the Jewish Enlightenment, the Haskole, and later became perhaps the most effective exponent of its goals and ideals. With the advent of the Khibes-Tsiyen movement, the forerunner of modern Zionism, Zunser became one of its most ardent advocates. His contemporaries, S. L. Tsitron, for example, testify to the enthusiastic response of the audiences to the bard's Zionist songs. A recital by Zunser in a town was more often than not followed by the formation of a group of Khoyvevey-Tsiyen ('Lovers of Zion'). One of Zunser's songs of that time, *Di sokhe* ('The Plow'), was his most famous lyric and the rallying song of both the pre-Herzlian pioneers in Palestine and the Jewish agricultural settlers in Argentina, Canada, Russia and the United States.[4]

In 1889 Zunser came to New York. Here he helped propagate the ideals of labor unionism, of Jewish political group organization and of the pursuit of agriculture. Some of the songs of this later period, too, enjoyed great popularity. The tune of *Tsum Pedler,* e.g., was so well known that it was used in musical settings for poems by writers of Morris Rosenfeld's stature.[5]

Some of Zunser's songs went through a process of folklorization and became lullabies, workers' songs, etc. The love song *Papir iz dokh vays,* for instance, is a transformation of *Zlikhes lid in* Zunser's play *Mekhires-Yoysef.* Several songs were reprinted many times without the author's permission or even without his name. At least one whole collection of Zunser's poems was reprinted anonymously.

Zunser's literary influence is sensed in the development of the Yiddish poets Morris Winchevsky and Yitskhok Reingold. The thematic inspiration he provided to two generations of Yiddish poets reached even Y. L. Peretz.

---

[3] *Badkhn* means: jester, (wedding) entertainer.

[4] For an English summary of the contents of some two dozen songs, see Maximilian Hurwitz in *Geklibene lider,* and S. Liptzin, passim (see fn. 1 and 2 above).

[5] As a matter of fact, the same tune was used for commercial purposes by New York and Philadelphia firms.

THE AUTHOR, HIS WORK AND THE PRESENT EDITION

Elyokum Zunser (1836–1913)

Elyokum Zunser (pronounced: Tsunzer) was a legend even during his lifetime. His was a childhood filled with tragedy. Born in Vilna, then in Czarist Russia, he lost his father and younger sister at a tender age; his older brother was impressed into the Russian army and driven afoot to Siberia.

Zunser early began to work as an apprentice daytime, continuing his Jewish studies at night. Misfortune, however, dogged his footsteps. Only by accident he was saved from military service into which his employer had sold him and which was to last for twenty-five years. A few years later one of his children was devoured by a wolf, four other children were victims of a cholera epidemic. His wife died soon after.[1]

These afflictions did not break Zunser's spirit. He became extremely popular as a writer and as a performer of his own songs. "Millions of Yiddish-speaking men and women sang his ditties and brooded over his thoughts. . . . Thinking, singing and writing during a period when such things as Yiddish newspapers and other organs of publicity of modern times were utterly unknown, he achieved a popularity that would have been stupendous in our own day."[2]

Many more contemporaries tell of Zunser's tremendous popularity. He was a prolific writer, but the immediate source of his influence can be understood only in terms of the social and cultural conditions of the period. For three decades, Zunser was one of the most sought-after wedding bards of Eastern Europe. He was

---

[1] For details of his life story see the Yiddish introduction to these volumes and S. Liptzin, *Poet of His People* [in English], New York, 1950, 248 pp. Zunser's autobiography, which appears in this edition, is available in an English translation: *A Jewish Bard, Being the Biography of Eliakum Zunser . . .*, rendered into English by Simon Hirsdansky, New York, 1905, 44 pp.

[2] From Ab. Cahan's English essay contained in *Geklibene lider fun Elyokum Tsunzer ('Selected Songs of Eliakum Zunser')* New York, 1928.

This definitive edition of the works of Elyokum Zunser is made possible through the generosity of George Hyman, deceased, a son-in-law of Elyokum Zunser, who had a fine appreciation of the poet's work and of his rightful place in Yiddish literature

YIDISHER VISNSHAFTLEKHER INSTITUT–YIVO

Elyokum Tsunzers verk

THE WORKS OF ELYOKUM ZUNSER

A Critical Edition

By

MORDKHE SCHAECHTER

VOLUME II

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

YIVO INSTITUTE FOR JEWISH RESEARCH
New York, 1964

THE WORKS OF ELYOKUM ZUNSER

VOLUME II